

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJO
SECTIO ARCHAEOLOGICA

✓
ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XV—XVI

LJUBLJANA
1964—1965

ARHEOLOŠKI VESTNIK — ACTA ARCHAEOLOGICA
Glasilo Arheološke sekcije

Uredili:

dr. Srečko Brodar, dr. Stane Gabrovec, dr. Jože Kastelic,
dr. Josip Klemenc, dr. Francè Stelè

Odgovorni urednik:

dr. Srečko Brodar

Natisnilo ČP »Delo« — obrat Triglavsko tiskarna v Ljubljani

Arheološki vestnik izhaja enkrat na leto. Rokopisi morajo biti pisani s strojem, s presledkom med vrstami. Risbe izdelane v tušu. Na slikah in risbah mora biti podana vsebina. Povzetek naj obsega do 1/10 vsebine članka

Redakcija: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Sekcija za arheologijo
Poštni predal 323-VI, Ljubljana, Jugoslavija

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJO
SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XV—XVI

LJUBLJANA

1964—1965

102469
+

102469

PO 354/1966

VSEBINA — CONTENTS

REFERATI »SLOVENSKEGA DNE« NA VI. KONGRESU ARHEOLOGOV JUGOSLAVIJE COMMUNICATIONS AT THE VI CONGRESS OF THE ARCHAEOLOGISTS OF YUGOSLAVIA

<i>Rendić-Miočević Duje:</i>	Uvodna riječ	7
<i>Osole Franc:</i>	Paleolitik Slovenije	9
	Das Paläolithikum Sloweniens	
<i>Gabrovec Stane:</i>	Halštatska kultura Slovenije	21
	Die Hallstattkultur Sloweniens	
<i>Petru Peter:</i>	Nekateri problemi provincialno rimske arheologije v Sloveniji	65
	Einige Probleme der provinziellrömischen Archäologie in Slowenien	
<i>Kastelic Jože:</i>	Nekaj problemov zgodnesrednjeveške arheologije v Sloveniji	109
	Quelques problèmes concernant l'archéologie du Haut moyen âge en Slovénie	

RAZPRAVE — TREATISES

<i>Gabrovec Stane:</i>	Najstarejša grobna celota z upodobitvijo v situlskem stilu	127
	Das älteste geschlossene Grab mit einem Situlendenkmal in Slowenien	
<i>Alföldy Géza:</i>	Die <i>Valerii</i> in Poetovio	137
	<i>Valerii</i> v Poetovionii	
<i>Knez Tone:</i>	Rimski grobovi v Straži	145
	Römische Gräber in Straža	

POROČILA — REPORTS

<i>Brodar Mitja:</i>	Poročilo o paleolitskih poskusnih izkopavanjih	167
	Bericht über paläolithische Versuchsgrabungen	
<i>Osole Franc:</i>	Še neobjavljena kamena orodja iz Parske golobine	175
	Noch nicht publizierte Steinartefakte aus Parska golobina	
<i>Bregant Tatjana:</i>	Sondažna raziskovanja v okolici Iga na Ljubljanskem barju	179
	Sondages aux environs de Ig dans le marais de Ljubljana	

<i>Starè France:</i>	Bronastodobna igla iz okolice Stične ..... Die bronzezeitliche Nadel aus Stična	211
<i>Stare Vida:</i>	Železnodobne gomile na Vinkovem vrhu ..... Eisenzeitliche Grabhügel auf Vinkov vrh	215
<i>Mikl Iva:</i>	K topografiji rimske mestne četrti na današnjem Zgor- njem Bregu v Ptuju ..... Supplément à la topographie du quartier urbain romain à l'emplacement de l'actuel Zgornji Breg à Ptuj	259
<i>Pahič Stanko:</i>	K poteku rimskih cest med Ptujem in Središčem (Za- časno poročilo) ..... Römische Strassen zwischen Ptuj und Središče	285
<i>Valič Andrej-Petru</i>	<i>Sonja:</i> Antični stavbni kompleks na Rodinah ..... Complexe de constructions antiques à Rodine	321

IN MEMORIAM

<i>Klemenc Josip:</i>	Gerhard Bersu	339
-----------------------	---------------------	-----

KNJIZNA IN DRUGA POROČILA — BOOK AND OTHER REVIEWS

<i>Gabrovec Stane:</i>	Wolfgang Lucke, Otto Herman Frey, Die Situla in Pro- vidence (Rhode Island)	345
<i>Šašel Jaro:</i>	Archaeologische Funde in Ungarn. Herausgegeben von Dr. Edith B. Thomas ..... Römische Antike und frühe Christentum. Ausgewählte Schriften von Rudolf Egger	346 348
	Atilius Degrassi, Inscriptiones Latinae liberae rei publi- cae, i. ii.	349
<i>Pegan Efrem:</i>	Cornelius C. Vermeule, Roman Medallions, Museum of Fine Arts, Boston, b.1 (1963)	350
<i>Petru Peter:</i>	J. E. A. Th. Bogaers, De Gallo-Romainse tempels te Elst in de Over-Betuwe ..... Andreas Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen ..... E. B. Thomas, T. Szentléleky, Führer durch die archäo- logischen Ausstellungen des bakonyer Museums in Vesz- prém	351 352 355
	Numizmatični vestnik, Glasilo Numizmatičnega društva Slovenije v Ljubljani 3, 1960	356
	Numizmatični vestnik, Glasilo Numizmatičnega društva Slovenije v Ljubljani 4, 1960	357
<i>Petru Sonja:</i>	Barbara Filarska, Szkla starożytne, Katalog ..... B. Filarska, Szkla starożytne, Elementy dekoracji w szkle	357 357
	L. Berger, Römische Gläser aus Vindonissa	358
<i>Jesse Staško:</i>	Bibliografija ..... Zamenjava knjig	360 392

SPREJETO NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI

DNE 2. JULIJA 1964

REFERATI

»SLOVENSKEGA DNE«

na

VI. KONGRESU ARHEOLOGOV JUGOSLAVIJE

v Ljubljani

dne 15. maja 1963

COMMUNICATIONS

DÉDIÉES A LA SLOVÉNIE

le 15 Mai 1963

au

VIme CONGRÈS DES ARCHÉOLOGUES

DE YOUGOSLAVIE

tenu à Ljubljana

UVODNA RIJEČ

Nije samo slučajnost ni puki formalizam što se već preko jednog decenija stručna savjetovanja arheologa Jugoslavije — uz redovite skupštine — održavaju u raznim gradovima naše zemlje. Dosada su se kao domaćini izredale gotovo sve naše republike, koje su jugoslavenskim arheolozima, redovito okupljenim na tim manifestacijama u imponantnom broju, omogućile da iz bliza i neposredno sagledaju njihova spomenička bogatstva, a posebno njihove napore i ostvarenja na istraživačkom planu u oblasti arheologije. S. R. Sloveniju zapala je čast da bude organizator i domaćin Kongresa arheologa Jugoslavije, koji će se odsada redovito svake treće godine održavati u jednom od jugoslavenskih gradova — po mogućnosti uvijek u drugoj republici — da bi se razmotrili najaktuelniji i najkrupniji problemi arheološke nauke u našoj zemlji i rezimirali postignuti rezultati u trogodišnjim intervalima.

Spaki naš kraj, uz vanredne prirodne ljepote, ima svoje specifičnosti kulturnog razvitka i tradicija. Spaki od njih pruža bogatu spomeničku baštinu, a time i mogućnost konkretnog upoznavanja njegove prošlosti, na kojoj nerijetko leži i njegova sadašnjost i budućnost. Zbog toga su od neprocjenjivog značenja uvijek bili oni sastanci jugoslavenskih arheologa, okupljenih iz najrazličitijih i najudaljenijih naših krajeva, na kojima su se detaljno tretirali određeni problemi jedne regije, osvijetljavani s raznih aspekata i raznih užih disciplina naše struke. Zajednička razmatranja tih samo naoko specifičnih problema dala su uvijek dosada vrlo korisne rezultate i omogućila ispravnija i preciznija vrednovanja određenih kulturnih epoha, područja i grupa.

Kongres arheologa Jugoslavije dao je mogućnost brojnim učesnicima, arheološkim radnicima, da — uz osnovnu kongresnu temu o kontinuitetu u arheologiji — prate i zanimljiva razlaganja posvećena problematici najvažnijih kulturnih epoha slovenskog teritorija, od paleolitika do Srednjega vijeka. Za neka kulturna razdoblja naše zemlje slovensko područje je od izuzetne važnosti, s obzirom na njegov izvanredan geopolitički položaj i veze za Srednjom Evropom, Apeninskim i Balkanskim poluotokom. Samo tako možemo shvatiti one izvanredne umjetničke sinteze koje predstavljaju spomenici situlske umjetnosti, nastale na ovom području u stoljećima protohistorije, koja neizrazitom prosječnošću obilježava znatna prostranstva naših krajeva. Tako zvani »Slovenski dan« u okviru Kongresa arheologa Jugoslavije, koji je obogatio njegov sadržaj i dao mu još jedan vrijedan i značajan akcenat, nije se ograničio na sama teoretska raspravljanja i nužne kongresne diskusije. Jugoslavenski arheolozi imali su mogućnosti — za-

hvaljujući odličnoj organizaciji i gostoljubivosti svojih slovenskih kolega — upoznati se i konkretno s rezultatima kako ranijih tako i najnovijih istraživanja. Uz pristupačnost materijala u ljubljanskim muzejima, koji je dopunio sliku u iznesenim referatima, svim učesnicima svakako će se usjeći u živo i nezaboravno sjećanje naučna ekskurzija po malo poznatim, a spomenicima bogatim predjelima Slovenije, koji su nakon Oslobođenja pripojeni domovini. Intenziona akcionost naših slovenskih drugova, okupljenih u prooj Podružnici ADJ, manifestirana je na najočitiji način u svemu onome što su nam prikazali i pokazali za onih nekoliko sadržajnih i nezaboravnih dana gostoprinstva.

Neka i ovaj »Slovenski dan« bude daljnja karika našeg zbližavanja i međusobnog boljeg upoznavanja i neka obogati našu svijest da je svaki dio naše domovine i na polju nauke dio naših zajedničkih problema i naučnih stremljenja.

Duje Rendić-Miočević
Predsjednik ADJ

PALEOLITIK SLOVENIJE

FRANC OSOLE

Univerza, Ljubljana

Raziskovanje stare kamene dobe na slovenskem etničnem ozemlju časovno lahko razdelimo na tri obdobja: obdobje pred prvo svetovno vojno, med obema vojnama in končno na čas po letu 1945.

Za prvo obdobje, ki se je pričelo dokaj zgodaj, in sicer že ob koncu 19. stoletja, je značilno, da je bilo omejeno na Primorsko. Izhodišče za raziskovanja je bil Trst, vodil pa jih je predvsem naravoslovec K. Moser.¹ Njegova nestrokovna razkopavanja po številnih jamah primorskega krasa kljub velikim prizadevanjem niso doživela zaželenega odmeva v tedanjem znanstvenem svetu. Tako že tedaj niso priznali Vlaške jame za paleolitsko postajo, čeprav je Moser njeno starost dokazoval s kamenimi artefakti in celo s paleolitskimi risbami, ki so se pozneje izkazale kot potvorbe. Moser je prvi kopal tudi v jami Pod kalom pri Nabrežini² (glej št. 15 na prilogi). Poleg mnogih drugih je kopal tu tudi C. Marchesetti,³ ki je v sedimentih odkril poleg bogate pleistocenske favne starokamenodobno orodje iz kremenca. Vsa raziskovanja tujih raziskovalcev v tem obdobju na Slovenskem Primorskem imajo prav malo znanstvene vrednosti. Izvedena so bila brez strokovnega znanja, včasih prav naivno, odkriti predmeti pa so raztreseni po raznih evropskih muzejih brez ustreznih in zanesljivih označb.

Po razpadu avstro-ogrske monarhije in ustanovitvi Jugoslavije je Slovensko Primorje okupirala Italija. V jami Pod kalom je začeto delo nadaljeval R. Battaglia⁴ v letih 1926—1928. Njegovo raziskovalno delo se je po strokovnosti bistveno razlikovalo od njegovih predhodnikov. Prikaz jamske stratigrafije je podal na ustrezni znanstveni višini. Odkrito kameno industrijo pa je prisodil tako imenovanemu »alpskemu moustérienu«, katerega nosilci so se po njegovem mnenju umikali pred nastopajočo würmsko

¹ Dr. L. K. Moser, 1899, *Der Karst und seine Höhlen*, Triest.

² K. Moser, 1904, *Bericht über Ausgrabungen in der Höhle am »roten Felde« oder auch Podkalem (Pokala) genannt.* — *Sitzungsb. der Anthropol. Gesell.*, p. (38), Wien.

³ C. Marchesetti, 1907, *L'uomo paleolitico nelle Regione Giulia.* — *Atti di Congresso dei Naturalisti Italiani*, Milano.

⁴ R. Battaglia, 1922, *La caverna Pocala.* — *Memoria Accad. Lincei (Classe di scienze Fis. Matem. e Natur.)*, CCCXIII, serie 5a, vol. XIII, fasc. 16°, p. 617—687, Roma.

poledenitvijo iz visokih Alp v nižje predele na njihovem obrobju.⁵ Ta hipoteza Battaglije danes nima več prave osnove in ne zagovornikov. Na srečo Italijani na slovenskem okupiranem ozemlju niso pretiravali s paleolitskimi raziskovanji, čeprav so imeli v posesti klasično kraško pokrajino z množico podzemeljskih jam, katerih izoblikovanost in lega sta že na prvi pogled dali slutiti, da krijejo v svojih sedimentih številne dokaze za bivanje paleolitskih lovcev na Krasu. Iz te dobe je omembe vredno udeleževanje F. Anellija,⁶ ki je leta 1932 izkopal nekaj poskusnih sond v Betalovem spodmolju (glej št. 11 na prilogi). Izkopane kamene artefakte je opredelil v neolitik. Izkopavanja v Betalovem spodmolju je sicer nadaljeval do druge svetovne vojne, žal pa svojih ugotovitev ni nikoli objavil. Iz časa okupacije izvira tudi osamljena najdba moustérienskega artefakta iz Dobravelj pri Dutovljah, ki jo omenja Battaglia⁷ (glej št. 10 na prilogi).

Do neke mere je razumljivo, da na slovenskem ozemlju predaprilske Jugoslavije v prvih povojnih letih kljub obstoju dobro organiziranih arheoloških ustanov ne zaznamujemo odkritja nobene paleolitske postaje. Tedanja politična oblast, s svojimi zastarelimi nazori o poreklu in razvoju človeka, ni niti želela, še manj pa pospeševala raziskovanja, ki bi potrjevala obstoj pleistocenskih prednikov tudi pri nas. V takih okoliščinah je profesor Srečko Brodar⁸ odkril leta 1928 danes svetovno znano Potočko zijalko na Olševi v Karavankah, v višini 1700 m n. m. (glej št. 2 na prilogi). To leto upravičeno smatramo za rojstno leto slovenskega paleolitika. Pojavil se je na znanstveni pozornici tedanje Evrope brez vsakega uvoda, tako rekoč preko noči, in to s takimi ugotovitvami, katerih posledice še danes po petintridesetih letih niso izgubile veljave in moči. Ob odkritju aurignaške kamene industrije in z množico koščениh konic mladečkega tipa v taki nadmorski višini se je sprožila cela vrsta vprašanj, ki so nujno zahtevala bistveno spremembo naziranj in gledišč o poteku razvoja ledene dobe, predvsem würmske poledenitve, ter o pojavu fosilnega človeka v Evropi. Največja nasprotja so se pokazala med visokoalpskimi švicarskimi postajami in Potočko zijalko. Iz prvih je bila znana kultura neandertalca, ki je na svojih lovskih pohodih lahko prodrl tako visoko v Alpe le v optimalnem klimatskem obdobju zadnjega riško-würmskega interglaciala. Podobne klimatske prilike so morale vladati v času obiskov fosilnega človeka v Potočki zijalki, saj si je življenje v jami v stadialni klimi v taki višini težko predstavljati. Istodobnost visokogorskih švicarskih postaj s Potočko zijalko pa prihaja v poštev le, če njihovo industrijo prisodimo aurignacienu, kar pa je pri nekaterih zaradi pomanjkanja tipičnih orodij nemogoče. Iz tega sledi, da je fosilni človek po Olševi in njeni okolici lovil divjačino, predvsem jamskega medveda, v würmu, in sicer v prvem toplejšem presledku W I/II, tako imenovanem göttweiškem interstadialu, ki je

⁵ R. Battaglia, 1955, La ossa lavorate della caverna Pocala nella Venezia Giulia e il problema del «Mousteriano Alpino». — Bull. Paletn. Ital. VIII, parte VII, Roma.

⁶ F. Anelli, 1955, Ricerche paletnologiche nella Grotta Betal presso Postumia. — Atti del I congresso speleologico nazionale, anno XI, p. 251—257, Trieste.

⁷ R. Battaglia, 1959, L'uomo fossile nel Veneto. — Atti del Reale Istituto Veneto di scienza, lettere ed arti, XCVIII, p. 457, Venezia.

⁸ S. Brodar, 1959, O stratigrafiji Potočke zijalke. — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XX, p. 66—95, Ljubljana.

klimatsko moral imeti dokaj interglacialni značaj. S tem pa je dokazano, da se je *Homo fossilis*, nosilec mlajšepaleolitskih kultur, pojavil že zelo zgodaj pri nas, zlasti če upoštevamo koščen inventar Potočke zijalke, ki kaže že dokaj visoko razvojno stopnjo. Odkritje na Olševi je bistveno pripomoglo k dokazom o popolni razčlenitvi pleistocena, posebno zadnje poledenitve. Dunajskemu kvartarologu J. Bayerju je bilo odkritje Potočke zijalke dobrodošlo potrdilo njegove biglacialne teorije. Časovno jo je uvrstil v tako imenovani aurignaški presledek, ki je ločil njegov moustérienski poledenitveni sunek od solutréenskega. Najdbo je imel za toliko pomembno in odkriti inventar za tako poseben, da je postavil novo facies v okviru kulturnega kroga ozkih rezil. Imenoval jo je olševien.⁹

V Celju, kjer je služboval profesor Srečko Brodar, je tedaj nastal pravi center paleolitskih raziskovanj za Slovenijo. Njegov vodja in edini raziskovalec pa je ostal on sam, in še to poleg redne službe. Epohalnemu odkritju v Karavankah so sledila nova v predalpskem svetu.

Spomladi leta 1934 so delavci v Njivicah pri Radečah med prelaganjem ceste odprli popolnoma zasut vhod v manjšo jamo (glej št. 8 na prilogi). V njenih sedimentih je prof. Brodar¹⁰ odkril skeletne ostanke jamskih medvedov in med njimi nekaj paleolitskih artefaktov iz kvarcita. Prisodil jih je poznemu moustérienu, časovno pa würmu I. Leta 1936 je načrtno izkopal Mornovo zijalko¹¹ pri Šoštanju (glej št. 5 na prilogi). Tu odkriti artefakti, povečini tudi iz kvarcita, sodijo v isto kulturno skupino kot najdbe iz Njivic. Končnemu moustérienu pripadajo kamena orodja iz spodnjega horizonta v Špehovki¹² pri Zgornjem Doliču, aurignacienu in gravetieniu pa najdbe iz višjih pleistocenskih kulturnih horizontov (glej št. 4 na prilogi). Razen tega je prof. Brodar, ki je leta 1937 raziskoval to jamo, odkril v krovni sigi tudi dva fragmenta enorednih koščenih harpun, prve sledove mezolitika na slovenskih tleh. Navzočnost ledenodobnega lovca je bila ugotovljena tudi v Jami pod Herkovimi pečmi¹³ nad Radljami (glej št. 1 na prilogi). Kamena industrija iz debelo zrnatega belega kremenjaka se morfološko močno približuje kamenemu orodju iz avstrijske postaje Drachenhöhle pri Mixnitzu. Ugotovljena so bila tudi tri najdišča na planem. V opekarni pri Vrhniku¹⁴ so našli že pred prvo svetovno vojno rogovje severnega jelena z umetnimi vrezi (glej št. 9 na prilogi). Po najnovejših ugotovitvah se je doselil severni jelen v naše kraje šele po göttweiškem interstadialu. Na žalost izgubljeno vrhniško najdbo kakor tudi kremenasto rezilce, ki ga je odkril F. Kos ob mamutovem skeletu v Nevljah¹⁵ pri Kam-

⁹ J. Bayer, 1929, Die Olschewa Kultur. — Eiszeit und Urgeschichte, VI. Bd., p. 85—100, Leipzig.

¹⁰ S. Brodar, 1935, Nova paleolitska postaja v Njivicah pri Radečah. — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XVI, p. 1—35, Ljubljana.

¹¹ S. Brodar, 1938, Das Paläolithikum in Jugoslawien. — Quartär I, p. 160—162, Berlin.

¹² Glej opombo 11, p. 162—165.

¹³ S. Brodar, 1950, Prerez paleolitika na slovenskih tleh. — Arheološki vestnik I/1-2, p. 8, Ljubljana.

¹⁴ S. Brodar, 1955, Ledenodobni človek na ljubljanskih tleh. — Zgodovina Ljubljane I, p. 225 sq., Ljubljana.

¹⁵ F. Kos, 1959, Neveljski paleolitik. — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XX, p. 25—65, Ljubljana.

niku, prisodimo brez pridržkov gravettieniu, edini do sedaj pri nas ugotovljeni in dokaj močno zastopani mlajšepaleolitski kulturi v mlajšem würmu (glej št. 6 na prilogi). Med postaje na planem sodi tudi Brodarjevo odkritje maloštevilnih kremenovih orodij skupno s kostnimi ostanki pleistocenskega proboscida pri Kostanjevici ob Krki¹⁶ (glej št. 14 na prilogi).

Z osvoboditvijo so se razmere v Sloveniji tudi na področju raziskovanja starokamenodobnih kultur v marsičem spremenile. Prva velika pridobitev je bila ustanovitev stolice in inštituta za prazgodovino človeka na ljubljanski univerzi, sedaj preimenovana v katedro za kvartarologijo. Njen ustanovitelj, prof. Srečko Brodar, se je v novih pogojih lahko posvetil izključno proučevanju ledene dobe in njenih kultur ter vzgoji naraščaja. Ta veja znanstvene dejavnosti je tako prišla v Ljubljano, kjer je tudi njeno edino pravo mesto. Priključitev velikega dela Slovenskega Primorja matični domovini je bila velika pridobitev tudi v arheološkem pogledu. Že prva povojna paleolitska raziskovanja na tem ozemlju so pokazala, da imamo tu prvorazredno paleolitsko provinco, celo v jugoslovanskem merilu.

Kljub precejšnjim povojnim težavam so se že leta 1947 začela terenska dela. Vsa pozornost je veljala Krasu, predvsem močno zakraselemu obrobju Pivške kotline. V Betalovem spodmolu,¹⁷ nedaleč od Postojne, kjer je zastavil v omejenem obsegu lopato že F. Anelli, so načrtna izkopavanja v letih 1947 do 1953 odkrila nad 10 metrov debele pleistocenske sedimente z bogatimi favnističnimi in kulturnimi ostanki. Kompleks jamskih sedimentov je razdelil prof. Brodar v šest horizontov. Najglobljšega, ki je bil sterilen, so sestavljali alohtoni sedimenti flišne preperine. Po posredni časovni določitvi pripada najverjetneje mindel-riškemu interglacialu. Z ilovico pomešani avtohtoni ostrorobi grušči drugega horizonta so vsebovali v spodnji polovici manjše število kamenih artefaktov in nekaj favnističnih ostankov, med katerimi je zbudila posebno pozornost medvedja mandibula, pripadajoča zelo verjetno vrsti *Ursus deningeri*. Kameno industrijo tega horizonta, imenovano tudi kultura A, je prof. Brodar časovno pridelil predzadnji, to je riški poledenitvi, in jo tipološko klasificiral kot pramoustérien (tayacien). Riško-würmskemu interglacialu pripada tretji horizont, rdeče ilovice, ki so deloma pomešane z gruščem. Med toplo favno zasledimo značilnega predstavnika kirchberškega nosoroga. Tudi rastlinski ostanki potrjujejo interglacialni značaj tega horizonta. Levallois-moustérienu pripadajoča B kultura sestavljajo poleg raznih strgal, ročnih konic in drugih orodij predvsem rezila, kar daje temu inventarju značaj dokaj stare kulture rezil. Iz tega horizonta izvira tudi dovršeno izdelana, do 12 cm dolga podaljšana ročna konica s skoraj totalno retuširanimi stranskima robovoma. Medtem ko je kameno orodje B kulture izdelano večinoma iz gostih raznobarnih sileksov, je kameni inventar naslednje mlajše kulturne plasti C, pripadajoče četrtemu horizontu, skoraj izključno iz zelenkastih tufov, kvarcitov, porfirjev itd. Kljub slabšemu petrografskemu materialu pa vsebuje C kultura množico dobrih strgal, ročne konice in druga moustérienska

¹⁶ S. Brodar, 1955, Kostanjevica ob Krki, paleolitska postaja na planem. — Razprave IV. razr. SAZU III, p. 451—462, Ljubljana.

¹⁷ S. Brodar, 1955, Ein Beitrag zum Karstpaläolithikum im Nordwesten Jugoslawiens. — Actes du IVe Congrès International du Quaternaire, Rome-Pisa, p. 757—742, Roma.

orodja. V četrtem že würmski poledenitvi pripadajočem horizontu se pojavita še najmanj dve kasnejši poselitvi D in E. Tipološko in petrografske se ločita od C kulture, toda kljub pojavu nekaterih mlajšepaleolitskih elementov ju je prof. Brodar prisodil končnemu moustérienu. V naslednjem višjem petem horizontu nakazujejo favnistični ostanki poslabšanje klime. Tu je bila odkrita množica odbitkov, toda prav malo artefaktov, kulture F, ki jo je prisoditi poznemu aurignacienu. Maksimalna zaostritev klimatskih razmer prihaja do popolnega izraza v Va horizontu, kjer se pojavijo že prvi arktični favnistični predstavniki, polarna lisica in severni jelen. Ker kulturnemu inventarju popolnoma manjkajo koščeni izdelki, ki bi govorili za magdalénien, prištevamo kamnite artefakte iz tega stratuma poznim fazam mlajšega paleolitika. Ta poselitev Betalovega spodmola časovno sovpada že z W III, kar je s favnističnimi, sedimentacijsko-petrografskimi in kulturnimi argumenti dovolj podprto. Iz holocenskega horizonta VI izvira nekaj atipičnih, morda mezolitskih kamenih orodij.

Vrednost in pomembnost paleolitske postaje Betalov spodmol za vsa bodoča kvartarološka raziskovanja v Pivški kotlini in na vsem Krasu je neprecenljiva. Saj vsebuje zelo verjetno skoraj celotno serijo sedimentov od mindel-riškega interglaciala preko riške in würmske poledenitve vse do današnjega dne. V njegovih sedimentih se zrcalijo sedimentacijski pogoji in klimatska kolebanja srednjega in mlajšega pleistocena. Iz favnističnih in rastlinskih ostankov pa spoznamo vsakokratno favnistično in floristično sliko pokrajine. Serija poselitev od starejšega paleolitika do mezolitika izkazuje, da je bila Pivška kotlina in ves slovenski Kras v ledeni dobi važno prehodno ozemlje med Podonavjem in Apeninskim polotokom. Trdimo lahko, da je Betalov spodmol ključ k reševanju vseh paleolitskih kronoloških problemov v Slovenskem Primorju. Vsa bodoča raziskovanja in odkritja na tem ozemlju bodo le potrdila ali dopolnila izsledkov v Betalovem spodmolu.

Istočasno z raziskovanji v Betalovem spodmolu je omeniti manjša sondiranja v Postojnski¹⁸ (glej št. 15 na prilogi) in Otoški jami¹⁹ (glej št. 12 na prilogi). Obe sta dali zanesljive dokaze o nekdanji prisotnosti ledenodobnih lovecev. Toda turistična ureditev obeh jam, predvsem njihovih vhodnih delov, kjer bi bilo pričakovati največ, je že tako rekoč povsem uničila fertile plasti in onemogočila nadaljnje raziskovalne posege.

V letih 1950, 1953 in 1954 je bila sistematično raziskana paleolitska postaja Parska golobina²⁰ pri Pivki (glej št. 20 na prilogi). Najdbe te postaje oblikovno in številčno daleko zaostajajo za Betalovim spodmolom, potrjujejo pa, da je Pivško kotlino pogosto obiskoval neandertalec in pozneje še fosilni človek. Po zajetnosti in časovnem obsegu nekoliko bolj skromni normalni profil v marsičem dopolnjuje in potrjuje stratigrafske in kronološke izsledke Betalovega spodmola.

¹⁸ S. Brodar, 1951. Paleolitski sledovi v Postojnski jami. — Razprave IV. razr. SAZU I, p. 245—284. Ljubljana.

¹⁹ S. Brodar, 1951. Otoška jama, paleolitska postaja. — Razprave IV. razr. SAZU I, p. 205—242. Ljubljana.

²⁰ F. Osole, 1961. Parska golobina, paleolitska postaja v Pivški kotlini. — Razprave IV. razr. SAZU VI, p. 457—498. Ljubljana.

Pospešena gradbena dejavnost na avtomobilski cesti Ljubljana—Koper je pripomogla leta 1955 k odkritju jamskega paleolitskega najdišča pri Črnem Kalu²¹ blizu Kopra, ki predstavlja za sedaj morju najbližjo tovrstno lokaliteto na Slovenskem (glej št. 21 na prilogi). Pri pridobivanju gramoza v kamnolomu je bil razkrit del večjega, s sedimenti popolnoma zasutega jamskega sistema. Zaradi hitrega napredovanja dela v kamnolomu je bilo treba raziskovanja dovršiti v kratko odmerjenem času. Profil jamskih sedimentov, ki ga je razkril odstrel v 25 m visoki čelni kamnolomni steni, je segal okoli 10 m globoko. V njem so se jasno odražale ilovnate in gruščnate plasti. V zgornji polovici profila so vsebovale le skromne favnistične ostanke, v spodnjem delu pa so se močno pomnožili. Poleg cervidov, bovidov in drugih vrst je bil tu najbolj pogost jamski medved. Pomembni so ostanki jamske hijene in kirchberskega nosoroga, ki so bili odkriti v plasti prvega würmskega interstadiala. Glede na neposredno bližino morja je taka datacija mogoča. Iz plasti prvega würmskega stadiala izvira edini artefakt tega najdišča. Tipična ročna konica sodi po obliki in obdelavi v polno razviti moustérien. Skoraj štiri metre globlje, v ilovnatem vložku med debelimi stalagmitnimi skorjami odkrito kurišče je bilo brez paleolitskih najdb. Verjetno zato, ker je bilo razkrito v zelo omejenem obsegu. Bazo zajetnega črnokalskega profila so tvorili, podobno kot v Betalovem spodmolu, debeli nanosi flišne ilovice. Pojav znatnih flišnih naplavin na dnu skoraj vseh do sedaj raziskanih jamskih paleolitskih postaj na Krasu kaže na splošno akumulacijo tovrstnih sedimentov v jamah. Ta je zelo verjetno povsod istodobna in jo je staviti v zgodnja obdobja pleistocena. Podobnost med najdiščem v Črnem Kalu in Betalovim spodmolom vidimo tudi v časovnem razponu med najgloblje ugotovljenimi plastmi in najmlajšimi sedimenti v jami. V obeh primerih obsega ves čas od mindel-riškega interglaciala do danes.

Sledilo je odkritje druge slovenske visokogorske aurignaške postaje olševskega tipa. Mokriška jama²² nad Kamniško Bistrico, v nadmorski višini 1500 m, je bila znana že v prvi polovici 19. stoletja kot bogato najdišče kosti jamskega medveda (glej št. 5 na prilogi). Iz nje so dolga desetletja odnašali medvedje kosti nabiralci prirodnih znamenitosti. Prvi sistematični izkopi so se začeli šele leta 1954 in nadaljevali z manjšimi presledki do leta 1960. Poleg bogatih stratigrafskih in paleontoloških podatkov je bil v jami odkrit številčno skromen, vendar pa tipološko toliko bolj zanimiv koščeni kulturni inventar. Iz najnižjega kulturnega horizonta izvira velika koščena konica z razcepljeno bazo, vodilni tip tipičnega aurignaciena v Zahodni Evropi. Najdbe drugih koščenih konic v višjih horizontih so potrdile drugje ugotovljeno razvojno smer. Mokriško jamo in Potočko zijalko prisojata Srečko in Mitja Brodar drugi polovici göttweiskega interstadiala, zelo zgodaj v primerjavi z zahodom. Upoštevajoč poleg drugih okolnosti tudi veliko nadmorsko višino obeh postaj in verjetnost, da se je aurignaški kulturni val širil v Evropo od vzhoda proti zahodu, je ta časovna interpretacija povsem osnovana.

²¹ S. Brodar, 1958, Črni Kal, nova paleolitska postaja v Slovenskem Primorju. — Razprave IV. razr. SAZU IV, p. 269—364, Ljubljana.

²² M. Brodar, 1959, Mokriška jama, nova visokoalpska aurignaška postaja v Jugoslaviji. — Razprave IV. razr. SAZU V, p. 417—496, Ljubljana.

Prav zadnja leta se je odkrivanje paleolitika ponovno osredotočilo na Kras. Iz južnega obrobja Pivške kotline spoznamo v pičlih nekaj letih kar štiri nove paleolitske postaje. Zelo spodbudni so rezultati poskusnih sond v Županovem spodmolu²³ pri Saječah (glej št. 16 na prilogi) in v Zakaženem spodmolu²⁴ pri Prestranku (glej št. 23 na prilogi). V dveh drugih najdiščih, v Jami v Lozi²⁵ pri Orehku (glej št. 17 na prilogi) in v Ovčji jami²⁶ pri Prestranku (glej št. 18 na prilogi), so terenska dela zaključena, dokumentarni in arheološki material pa v obdelavi. Posebnost vseh teh paleolitskih postaj je ta, da v njih prevladuje izrazito mrzlotodobna favna in se prvič številno pojavi severni jelen. Precej bogata in tipološko značilna industrija pripada končnemu gravettienu. Podoba je, da je ta mlajše paleolitska kulturna stopnja vsaj na Krasu, podobno kot v Italiji, nadomeščala manjkajoči solutréen in magdalénien. V omenjenih jamah in v Betalovem spodmolu smo prvič na Krasu naleteli na kulturne plasti, katerih spremljevalna favna odraža maksimalno zaostritev klimatskih razmer v času würmske poledenitve. Po najnovjših ugotovitvah ustreza to maksimalno poslabšanje zadnjemu würmskemu stadialu, tj. W III v Soerglovmu smislu. Zadnja poledenitev se je torej v biološkem smislu popolno uveljavila tudi na Krasu šele v W III. Tudi paleolitski kulturni inventar iz Jame v Lozi in iz Ovčje jame povsem ustreza taki časovni dataciji.

Končno naj navedemo še osamljeno najdbo moustérienske ročne konice z Blatnega vrha (glej št. 7 na prilogi) pri Jurklostru.²⁷ Najdba je sicer osamljena, toda okolnosti, v katerih je bila odkrita, bližina paleolitske postaje v Njivicah pri Radečah in pomembna najdišča na hrvaški strani narekujejo, da bi bilo potrebno posvetiti temu predelu slovenskega ozemlja v paleolitskem pogledu več pozornosti.

V zgoščenem pregledu paleolitika na Slovenskem, prikazanega v kronološkem zaporedju odkritij posameznih postaj, je opuščena vsa problematika časovne datacije posameznih kulturnih horizontov, prav tako pa tudi problematika o kulturni pripadnosti poedinih inventarjev. Prvenstveno smo si prizadevali prikazati Slovenijo kot pomembno paleolitsko provinco, ki ima dokaj gosto mrežo starokamenodobnih najdišč. V višinski razporeditvi obsega ta mreža visokoalpsko, predalpsko in kraško-primorsko regijo. Žal pa moramo ugotoviti, da nam ostaneta še dve pomembni področji, glede paleolitika še popolnoma neraziskani, Gorenjska in Dolenjska. Tu pričakujemo še marsikaj novega in zanimivega.

Časovni razpon, ki ga zavzema doslej poznani slovenski paleolitik, je proti pričakovanju širok. Na relativno majhni površini Slovenije so bile omejene možnosti srečnih naključij za formiranje in ohranitev sedimentov različnih pleistocenskih starosti, ki bi vsebovali tudi favnistične in kulturne

²³ S. Brodar, 1954, Paleolitsko izkopavanje v Županovem spodmolu. — Letopis SAZU, 5. knjiga, p. 221—222, Ljubljana.

²⁴ F. Osole, 1963, Izkopavanje v paleolitski postaji Ovčja jama pri Prestranku leta 1961. — Geologija VIII, Ljubljana.

²⁵ S. Brodar, 1958, Izkopavanje paleolitske postaje Jame v Lozi. — Letopis SAZU, 8. knjiga, p. 177—178, Ljubljana.

²⁶ F. Osole, 1963, Mlajši paleolitik iz Ovčje jame. — Arheološki vestnik XIII/XIV, p. 129—157, Ljubljana.

²⁷ M. Brodar, 1961, Slučajna paleolitska najdba. — Arheološki vestnik XI/XII, p. 46—49, Ljubljana.

ostanke. Zaradi malo obsežnega teritorija bi bilo iluzorno pričakovati popolno serijo starokamenodobnih kultur. Toda že dosedanje raziskave so pokazale, da slovenska zemlja ni bila življenjski prostor samo staropaleolitskim lovcem, temveč je ostala bolj ali manj neprekinjeno poseljena do danes. To dejstvo daje lepe obete in spodbudne perspektive za bodoča raziskovanja. Žal pa ta veja znanosti pri nas še ni deležna take pozornosti in podpore kot drugod po svetu.

Letos poteka petintrideseto leto od odkritja prve slovenske paleolitske postaje Potočke zijalke in pred nekaj dnevi je slavil njen odkritelj in nestor slovenskega paleolitika, akademik prof. Srečko Brodar, sedemdesetletnico svojega plodnega življenja. Čutim prijetno dolžnost, da se mu na tem mestu v imenu slovenskih in jugoslovanskih arheologov še enkrat zahvalim za vse in mu želim še mnogo zdravih let in znanstvenih uspehov.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Paläolithikum Sloweniens

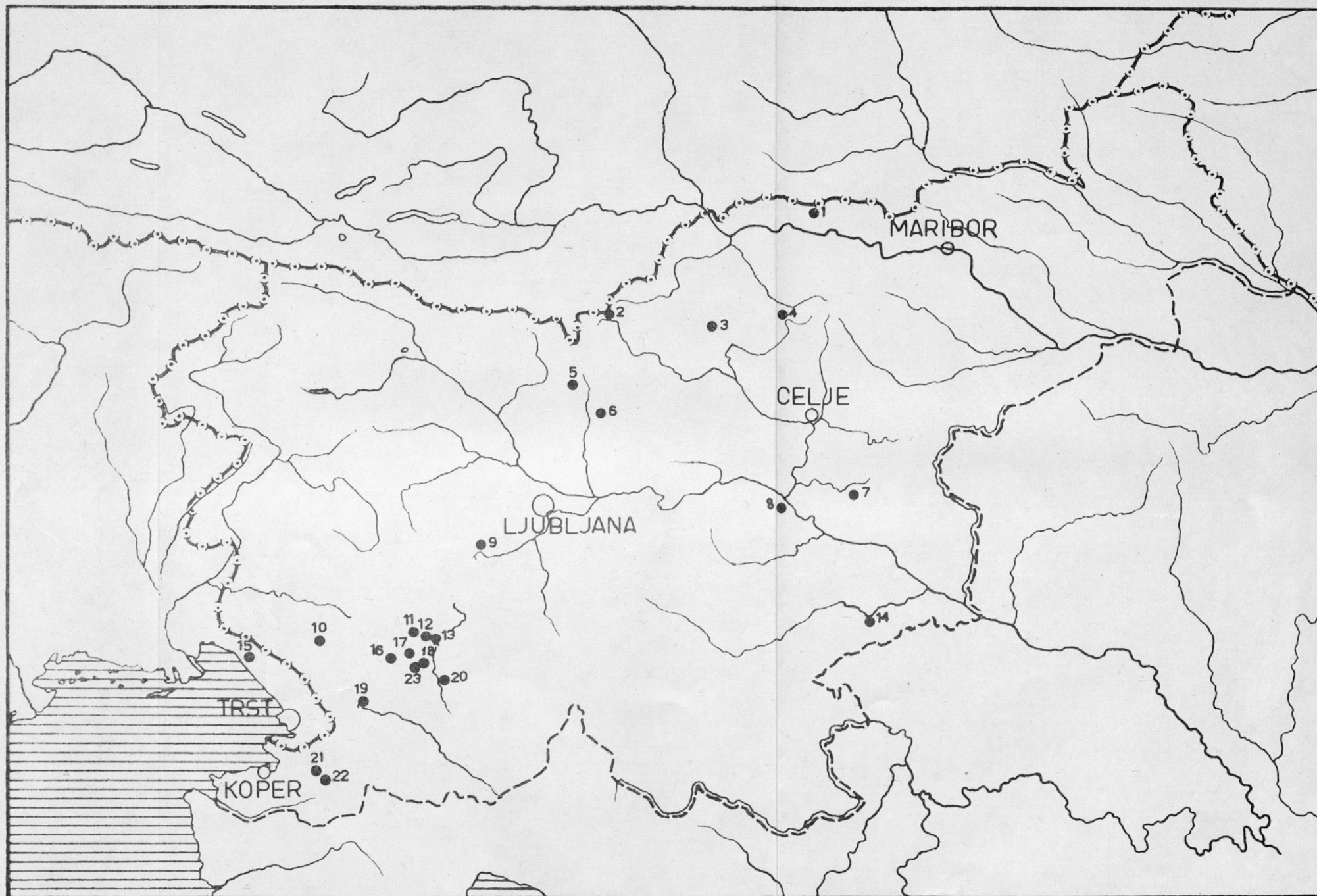
Die Erforschung der Altsteinzeit auf slowenischem ethnischen Gebiet können wir zeitlich in drei Zeitabschnitte teilen: den Zeitabschnitt vor dem Ersten Weltkrieg, den zwischen beiden Weltkriegen und schliesslich die Zeit nach dem J. 1945.

Für den ersten Zeitabschnitt, der ziemlich früh begann, schon am Ende des 19. Jahrhunderts, ist charakteristisch, dass er sich auf unser Küstenland beschränkte. Der Ausgangspunkt für die Forschungen war Triest, durchgeführt wurden sie aber vor allem vom Naturwissenschaftler K. Moser.¹ Seine nicht fachmässigen Grabungen in zahlreichen Höhlen des küstenländischen Karstes haben trotz seiner grossen Bemühungen in der damaligen wissenschaftlichen Welt nicht den erwünschten Widerhall gefunden. So wurde schon damals die Vlaška jama nicht als paläolithische Station anerkannt, obwohl Moser ihr Alter durch Steinartefakte und sogar durch paläolithische Zeichnungen, die sich später als Fälschungen erwiesen, zu beweisen suchte. Moser grub als erster auch in der Höhle Pod kalom (15)* bei Nabrežina.² Ausser vielen anderen grub hier auch C. Marchesetti,³ der in den Sedimenten ausser einer reichen pleistozänen Fauna auch altsteinzeitliche Geräte aus Quarziten entdeckte. Nach dem Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und der Gründung Jugoslawiens fiel das Slowenische Küstenland an Italien. In der Höhle Pod kalom setzte R. Battaglia⁴ in den Jahren 1926 bis 1928 die begonnene Arbeit fort. Seine Forschungsarbeit unterschied sich in fachlicher Hinsicht wesentlich von der seiner Vorläufer. Seine Darstellung der Höhlenstratigraphie stand auf wissenschaftlicher Höhe. Die entdeckte Steinindustrie teilte er dem sog. »alpinen Moustérien« zu, dessen Träger sich nach seiner Ansicht vor der damals eintretenden Würm-Vereisung aus den Hochalpen in die niedrigeren Gebiete zurückzogen.⁵ Aus dieser Periode ist erwähnenswert die Betätigung von F. Anelli,⁶ der im Jahre 1952 einige Versuchssonden im Betalov spodmol ausgrub (11). Die ausgegrabenen Steinartefakte ordnete er ins Neolithikum ein. Die Ausgrabungen im Betalov spodmol setzte er zwar bis zum zweiten Welt-

* Die Nummern in Klammern entsprechen den Nummern auf der Karte (Beilage 1).

PALEOLITSKA NAJDISČA NA SLOVENSKEM —
PALAOLITHISCHE FUNDSTELLEN SLOWENIENS

1. Jama pod Herkovimi pečmi pri Radljah
2. Potočka zijalka na Olševi
3. Mornova zijalka pri Šoštanju
4. Špehovka pri Zgornjem Doliču
5. Mokriška jama nad Kamniško Bistrico
6. Nevlje pri Kamniku
7. Blatni vrh pri Jurkloštru
8. Njivice pri Radečah
9. Vrhnika
10. Dobravlje pri Dutovljah
11. Betalov spodmol pri Postojni
12. Otoška jama pri Postojni
13. Postojnska jama
14. Kostanjevica ob Krki
15. Pod kalom pri Nabrežini
16. Županov spodmol pri Sajeveh
17. Jama v Lozi pri Orehku
18. Ovčja jama pri Prestranku
19. Roška špilja v Skocijanskih jamah pri Divači
20. Parska golobina pri Pivki
21. Črni Kal nad Koprom
22. Loka pri Podpeči
23. Zakajeni spodmol pri Prestranku

krieg fort, leider veröffentlichte er aber seine Feststellungen nie. Aus der Zeit der Okkupation stammt auch der vereinzelt Fund des Moustérien-Artefakts aus Dobrovlje bei Dutovlje (10), den Battaglia⁷ erwähnt.

Innerhalb der Grenzen des Vor-April-Jugoslawien hat auf slowenischem Gebiet Professor S. Brodar⁸ im Jahre 1928 die erste paläolithische Station entdeckt, die heute weltbekannte Potočka zijalka auf Olševa (2) in den Karawanken, in 1700 m Seehöhe. Dieses Jahr wird mit Recht als das Geburtsjahr des slowenischen Paläolithikums angesehen. Mit der Entdeckung der Aurignacien-Steinindustrie und dem Fund von einer grossen Anzahl von Knochenspitzen des Lautscher-Typus in solcher Seehöhe wurde eine ganze Reihe von Fragen ausgelöst, die dringend eine wesentliche Änderung der Ansichten und Blickpunkte sowohl hinsichtlich der Gliederung der Würm-Vereisung als der Erscheinung des fossilen Menschen in Europa erforderten. Am meisten abweichend zeigen sich die Gegensätze zwischen den hochalpinen Schweizer Stationen und der Potočka zijalka. Aus den erstgenannten war die Kultur des Neandertalers bekannt, der auf seinen Jagdzügen nur im optimalen Klima-Zeitabschnitt des letzten Riss-Würm-Interglazials so hoch in die Alpen vordringen konnte. Ähnliche klimatische Verhältnisse mussten zur Zeit der Besuche des fossilen Menschen in der Potočka zijalka herrschen, denn im Stadialklima ist das Leben in einer Höhe von solcher Seehöhe kaum vorstellbar. Gleichzeitigkeit der hochalpinen Schweizer Stationen mit der Potočka zijalka kommt jedoch nur in Betracht, wenn wir die Industrie jener ins Aurignacien einordnen, was wegen Mangels an typischen Geräten unmöglich ist. Daraus folgt, dass der fossile Mensch auf Olševa und ihrer Umgebung den Höhlenbären im Würm jagte, und zwar im ersten wärmeren Zeitabschnitt, dem sog. Göttweig-Interstadial, das klimatisch einen stark interglazialen Charakter haben musste. Damit ist aber bewiesen, dass *Homo fossilis*, der Träger jungpaläolithischer Kulturen, schon recht früh bei uns erschienen ist, besonders noch mit Hinsicht auf das Knocheninventar der Potočka zijalka, das eine schon beachtlich hohe Entwicklungsstufe aufweist. Olševa hat wesentlich zur Vollgliederung des Pleistozäns beigetragen, besonders der letzten Vereisung. Dem Wiener Forscher J. Bayer war die Entdeckung der Potočka zijalka eine willkommene Bestätigung seiner Biglazial-Theorie. Zeitlich ordnete er sie in die sog. Aurignac-Schwankung ein, die seinen Moustérien-Vorstoss von jenem des Solutréen schied. Er hielt den Fund für so bedeutsam und das entdeckte Inventar für so eigenartig, dass er im Rahmen des Schmalklingen-Kulturkreises eine neue Fazies aufstellte. Er benannte sie Olschewien.⁹

Der epochalen Entdeckung in den Karawanken folgten neue im Voralpenraum. Im Frühjahr 1954 öffneten Arbeiter während einer Strassenverlegung in Njivice bei Radeče (8) den gänzlich zugeschütteten Eingang in eine kleinere Höhle. In ihren Sedimenten entdeckte Prof. Brodar¹⁰ Skelettreste von Höhlenbären und unter ihnen einige paläolithische Artefakte aus Quarzit. Er ordnete sie dem Spät-Moustérien zu, zeitlich dem Würm I. Im Jahre 1956 grub er planmässig die Mornova zijalka¹¹ bei Šoštanj aus (5). Die hier entdeckten Artefakte, grösstenteils auch aus Quarzit, gehören zur selben Kulturgruppe wie die Funde aus Njivice. Dem End-Moustérien gehören auch die Steingeräte aus dem unteren Horizont in der Špehovka¹² bei Zgornji Dolič (4), dem Aurignacien und Gravettien aber die Funde aus den höheren Kulturhorizonten (1957). Ausserdem wurden in der Sinterkruste auch zwei Fragmente von einreihigen Knochenharpunen entdeckt, die ersten Spuren des Mesolithikums auf slowenischem Boden. Die Anwesenheit des eiszeitlichen Jägers wurde auch in der Jama pod Herkovimi pečmi¹³ über Radlje festgestellt (1). Die Stein-

industrie aus grobkörnigem weissem Quarz erinnert morphologisch stark an die Steingeräte aus der österreichischen Station Drachenhöhle bei Mixnitz. Festgestellt wurden auch drei Fundstätten im Freien. In der Ziegelbrennerei bei Vrhnika¹⁴ wurde schon vor dem Ersten Weltkrieg ein Rentiergeweih mit künstlichen Einschnitten gefunden (9). Nach den neusten Feststellungen siedelte sich das Rentier in unserem Gebiet erst nach dem Göttweig-Interstadial an. Den leider verlorenen Fund aus Vrhnika wie auch die kleine Quarzklinge, die F. Kos beim Mammutskelett in Nevlje¹⁵ bei Kamnik (6) entdeckte, können wir ohne Vorbehalte dem Gravettien zuordnen, der einzigen bei uns festgestellten und ziemlich stark vertretenen jungpaläolithischen Kultur im späten Würm. Einer Freiland-Station gehört auch Brodars Entdeckung einer geringen Zahl von Quarzgeräten zusammen mit den Knochenresten eines pleistozänen Probosciden bei Kostanjevica (14) an der Krka.¹⁶

Einen starken Aufschwung erlebten die paläolithischen Forschungen nach dem Zweiten Weltkrieg. Trotz beträchtlicher Nachkriegsschwierigkeiten begannen die Terrainarbeiten schon im Jahre 1947. Alle Aufmerksamkeit galt dem Karst, besonders dem stark verkarsteten Saum des Pivka-Talbeckens. Im Betalov spodmol,¹⁷ unweit von Postojna, wo in breschränktem Umfang schon F. Anelli seinen Spaten angesetzt hatte, brachten die planmässigen Ausgrabungen über 10 m dicke pleistozäne Sedimente mit reichen Faunen- und Kulturüberresten ans Tageslicht. Den Komplex der Höhlensedimente teilte Prof. Brodar in sechs Horizonte auf. Der tiefste, der steril war, war aus allochthonen Flysch-Verwitterungsprodukten zusammengesetzt. Nach einer mittelbaren Zeitbestimmung gehört er noch am wahrscheinlichsten dem Mindel-Riss-Interglazial an. Der mit Lehm vermischte autochthone scharfkantige Schutt des zweiten Horizonts enthielt in der unteren Hälfte eine kleinere Anzahl von Steinartefakten und einige Faunenüberreste, unter denen besondere Aufmerksamkeit eine Bärenmandibula erregte, die höchstwahrscheinlich zur Gattung *Ursus deningeri* gehört. Die Steinindustrie dieses Horizonts, auch Kultur A genannt, teilte Prof. Brodar zeitlich der vorletzten, d. h. Riss-Vereisung zu und klassifizierte sie typologisch als Prämoustérien (Tayacien). Zum Riss-Würm-Interglazial gehört der dritte Horizont, rote Lehme, die teilweise mit Schutt vermischt sind. Hier stossen wir auf den charakteristischen Vertreter der warmzeitlichen Fauna, das Kirchberg-Nashorn. Auch die Pflanzenüberreste bestätigen den interglazialen Charakter dieses Horizonts. Die zum Levallois-Moustérien gehörende B-Kultur setzen ausser verschiedenen Schabern, Handspitzen und anderen Geräten vor allem Klängen zusammen, was diesem Inventar den Charakter einer alten Klängen-Kultur verleiht. Diesem Horizont entstammt auch eine vollendet ausgearbeitete, bis 12 cm lange verlängerte Handspitze mit fast total retuschierten Seitenkanten. Während das Steingerät der B-Kultur grösstenteils aus kompakten verschiedenfarbigen Silexen gefertigt ist, besteht das Steininventar der folgenden jüngeren Kulturschicht C, die zum vierten Horizont gehört, fast ausschliesslich aus grünlichen Tuffen, Quarziten, Porphyren usw. Trotz des schlechter bearbeitbaren Materials enthält aber die C-Kultur eine Menge von guten Schabern, Handspitzen und andere Moustérien-Geräte. Im vierten, schon zur Würm-Vereisung gehörenden Horizont, kommen noch wenigstens zwei spätere Besiedlungen D und E vor. Typologisch und petrographisch unterscheiden sie sich von der C-Kultur, doch trotz des Vorkommens einiger jungpaläolithischen Elemente teilte sie Prof. Brodar dem End-Moustérien zu. Im folgenden höheren fünften Horizont deuten die Faunenüberreste auf eine Klimaverschlechterung. Hier wurde eine Menge von Abschlügen

entdeckt, dagegen recht wenige Artefakte, die Kultur F, die dem Spät-Aurignacien zuzuordnen ist. Die maximale Verschärfung der klimatischen Verhältnisse kommt voll zum Ausdruck im Va Horizont, wo schon die ersten arktischen Faunenvertreter auftauchen, der Polarfuchs und das Rentier. Weil dem Kulturinventar gänzlich an Knochenartefakten fehlt, die für das Magdalénien sprächen, zählen wir die Steinartefakte aus diesem Stratum allgemein zu den Spätphasen des jüngeren Paläolithikums. Diese Besiedlung des Betalov spodmol fällt zeitlich schon mit VIII zusammen, was durch die sedimentär-petrographischen, Faunen- und Kulturargumente genügend bekräftigt wird. Aus dem holozänen Horizont VI stammen einige atypische, vielleicht mesolithische Steingeräte.

Als gleichzeitig mit den Forschungen im Betalov spodmol sind kleinere Sondierungen in den Höhlen Postojnska¹⁸ (15) und Otoška jama¹⁹ (12) zu erwähnen. Beide erbrachten zuverlässige Beweise für die ehemalige Anwesenheit von eiszeitlichen Jägern.

In den Jahren 1950, 1953 und 1954 wurde systematisch die Höhle Parska globina²⁰ bei Pivka (20) erforscht. Die Funde dieser Station bleiben ihrer Form und Zahl nach weit hinter dem Betalov spodmol zurück, bestätigen jedoch, dass der Neandertaler und später auch der fossile Mensch häufig das Pivka-Talbecken besuchten. Das Normalprofil ergänzt und bestätigt in mancherlei Hinsicht die stratigraphischen und chronologischen Ergebnisse des Betalov spodmol.

Die beschleunigte Bautätigkeit auf der Autostrasse Ljubljana—Koper förderte im Jahre 1955 die Entdeckung des paläolithischen Höhlenfundortes bei Črni Kal²¹ in der Nähe von Koper (21), der einstweilen die dem Meer nächstgelegene altsteinzeitliche Lokalität in Slowenien darstellt. Im dortigen Steinbruch wurde ein Teil eines grösseren, mit Sedimenten gänzlich zugeschütteten Höhlensystems aufgedeckt. Das Profil der Höhlensedimente, das eine Sprengung in der 25 m hohen Stirnwand des Steinbruchs aufdeckte, reichte etwa 10 m tief. Darin zeichneten sich Lehm- und Schuttschichten klar ab. In der oberen Hälfte des Profils enthielten sie nur spärliche Faunenüberreste. Im unteren Teil aber nahmen sie an Zahl stark zu. Neben den Cerviden, Boviden und anderen Gattungen war hier am zahlreichsten der Höhlenbär. Bedeutsam sind die Überreste der Höhlenhyäne und des Kirchberg-Nashorns, die in der Schicht des ersten Würm-Interstadials entdeckt wurden. Wegen der unmittelbaren Nähe des Meeres ist eine solche Datierung möglich. Aus der Schicht des ersten Würm-Stadials stammt das einzige Artefakt dieses Fundortes. Die typische Handspitze gehört ihrer Form und Ausarbeitung nach ins vollentwickelte Moustérien. Die fast vier Meter tiefer, in einer Lehmeinlage zwischen dicken Stalagmitkrusten, entdeckte Feuerstätte enthielt keine Geräte, wahrscheinlich deshalb, weil sie in sehr beschränktem Ausmass aufgedeckt wurde. Das Liegende des umfangreichen Profils in Črni Kal bildeten, ähnlich wie im Betalov spodmol, mächtige Anschwemmungen von Flysch-Lehm.

Es folgte die Entdeckung der zweiten slowenischen hochalpinen Aurignacien-Station des Olševa-Typus. Die Mokriška jama²² über Kamniška Bistrica (5), in 1500 m Seehöhe, war schon in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts als Fundort von Höhlenbärenknochen bekannt. Die ersten systematischen Ausgrabungen begannen erst im Jahre 1954 und wurden mit kleineren Intervallen bis zum Jahr 1960 fortgesetzt. Neben reichen paläontologischen Funden (vorherrschend ist der Höhlenbär) wurden in der Höhle zwar zahlenmässig spärliche, deshalb aber typologisch desto interessantere Knochenspitzen entdeckt. Dem tiefsten Kulturhorizont entstammt eine grosse, flache Knochenspitze mit gespaltener Basis, das führende

Gerät des typischen Aurignacien in Westeuropa. Die Knochenspitzen aus den höheren Horizonten bestätigen die anderswo festgestellte Entwicklungsrichtung. Die Mokriška jama und die Potočka zijalka ordnen S. und M. Brodar in die zweite Hälfte des Göttweig-Interstadials ein, also sehr früh im Vergleich mit dem Westen. Wenn man neben anderen Umständen auch die grosse Seehöhe beider Stationen und die Wahrscheinlichkeit berücksichtigt, dass sich die Aurignacien-Kulturwelle nach Europa von Osten nach Westen ausbreitete, dann ist diese zeitliche Interpretation durchaus begründet.

In den letzten Jahren wurden die Forschungen im Karstgebiet fortgesetzt. Im südlichen Randgebiet des Pivka-Talbeckens lernen wir in der kurzen Zeitspanne von ein paar Jahren gleich vier neue paläolithische Stationen kennen. Sehr ermutigend sind die Ergebnisse der Versuchssonden im Županov spodmol²³ bei Sajeve (16) und im Zakajeni spodmol²⁴ bei Prestranek (25). An zwei anderen Fundorten, in der Höhle Jama v Lozi²⁵ bei Orehek (17) und in der Höhle Ovčja jama²⁶ bei Prestranek (18), sind die Ausgrabungen abgeschlossen, das dokumentarische und archäologische Material aber in Bearbeitung. Die Eigentümlichkeit all dieser paläolithischen Stationen ist es, dass in ihnen die ausgesprochen kaltzeitliche Fauna vorherrscht und das Rentier zum erstenmal zahlreich erscheint. Die ziemlich reiche und typologisch charakteristische Industrie gehört zum End-Gravettien. Es hat den Anschein, dass diese jüngere paläolithische Kulturstufe wenigstens im Karst, ähnlich wie in Italien, das fehlende Solutréen und Magdalénien ersetzte. In den erwähnten Höhlen und im Betalov spodmol kommen im Karst zum erstenmal Kulturschichten vor, deren Begleitfauna die maximale Verschärfung der klimatischen Verhältnisse zur Zeit der Würm-Vereisung verrät. Diese entspricht dem letzten Würm-Stadial, d. h. W III in Soergels Sinn. Also hat sich die letzte Vereisung im biologischen Sinn auch im Karst während des W III vollständig durchgesetzt.

Schliesslich sei noch der vereinzelte Fund der Moustérien-Handspitze vom Blatni vrh²⁷ bei Jurklošter (7) erwähnt. Dieser Fund ist zwar vereinzelt, aber die Umstände, unter denen er gemacht wurde, die Nähe der paläolithischen Station in Njvice bei Radeče und die wichtigen Fundorte im kroatischen Bereich lassen es als dringend geboten erscheinen, diesem Teil des slowenischen Gebiets in paläolithischer Hinsicht mehr Aufmerksamkeit zu widmen.

HALŠTATSKA KULTURA V SLOVENIJI

STANE GABROVEC

Narodni muzej, Ljubljana

Naš prikaz halštatske kulture v Sloveniji¹ moramo zaradi omejenega časa omejiti na nekaj osnovnih poglavij. Ta bodo:

1. Zgodovina raziskav,
2. Razdelitev halštatske kulture v Sloveniji,
3. Nastanek halštatske kulture v Sloveniji,
4. Kronološki problemi,
5. Kulturnozgodovinski problemi.

1. Zgodovina raziskav

Halštatska kultura v Sloveniji pomeni nedvomno največji vzpon v prazgodovini Slovenije in ima v okviru sodasnih evropskih kultur pomembno mesto. Da še to ni prišlo v dovoljni meri do izraza v znanstveni literaturi in predvsem še ne v sintezi halštatske kulture Slovenije, je vzrok v zgodovini raziskav in celotni politični zgodovini Slovencev. Gradivo za proučevanje halštatske kulture Slovenije so nam dala velika izkopavanja pred prvo svetovno vojno, ki jih lahko delimo v tri faze. Prva traja od leta 1878 do 1889 in jo lahko imenujemo Dežmanovo.² V tem času se vrše prva siste-

¹ Razprava o halštatski kulturi v Sloveniji je nespremenjen referat, ki sem ga bral na VI. kongresu Arheološkega društva Jugoslavije v Ljubljani 15. maja 1963. Razprava sloni v mnogih točkah na rezultatih moje disertacije Prazgodovina Gorenjske. Ljubljana 1961 (v rokopisu), iz katere so nekateri odstavki vzeti tudi dobesedno. Citiram jih po rokopisnem disertacijskem izvodu. Delo je pripravljeno za tisk v Arheoloških katalogih Slovenije. V Prazgodovini Gorenjske so nekatera izvajanja tudi podrobneje dokumentirana.

² Letnica sovpada z najintenzivnejšim arheološkim delom K. Dežmana, ki je začel leta 1875 s prvimi večjimi izkopavanji na Ljubljanskem barju. Le malo kasneje, leta 1878, se je lotil tudi prvih halštatskih izkopavanj, ki jih je zanj v glavnem opravljal muzejski preparator Ferdinand Schulz. Glavna literatura: Deschmann-Hochstetter, Präh. Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain. Denkschriften d. math.-nat. Cl. d. k. Akad. d. Wiss., Bd. 42, 1879. F. Hochstetter, Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain, o. c., 47, 1883. C. Deschmann, MCC N. F. 9, 1885, 16 ss., in Dežmanova poročila v MAG 8, 1879, 137 ss. (o Cerknici); 10, 1881, 12 ss.; 13, 1885, 177 ss.; 14, 1884, 49 ss.

matska izkopavanja na Vačah, Šmarjeti, Magdalenski gori, v Mokronogu, Podzemlju, ki postanejo takoj evropsko pomembna in bistveno vplivajo na oblikovanje pojma srednjeevropskega halštata. Material ostaja povečini v Sloveniji, v tedanjem deželnem muzeju. Druga faza traja od leta 1889 do 1905. Najbolj karakteristično zanjo je intenzivno delovanje Jerneja Pečnika,³ ki je v tem času izkopal mnogo več kot polovico vsega gradiva, ki je še danes osnova za poznavanje slovenske halštatske kulture. V muzeju je delal takrat A. Müllner, ki je bil po svoji arheološki in muzeološki delovni metodi izrazit tipolog. Vse gradivo, ne samo novo, ampak tudi starejše iz Dežmanovih izkopavanj, je inventariziral tipološko in tako za vedno uničil dragocene grobne celote. V tej drugi dobi je znanstvene interese zasenčil lov za novim gradivom. Pri tem je imel politično in denarno močnejši Dunaj vso prednost. Dunajski dvorni muzej je pridobil zase Pečnika in tako je odhajal boljši in večji del gradiva, izkopanega v tem času, na Dunaj. Sočasno delujejo tudi strokovno neoporečni raziskovalci, tako Marchesetti in Szombathy v Sv. Luciji,⁴ kjer odkopljeta nad 7000 grobov, vendar odide gradivo v celoti v Trst in na Dunaj in ostane zaradi nezadostne publiciranosti za slovensko arheološko vedo v celoti neplodno. Tretja faza po letu 1905 do začetka prve svetovne vojne pomeni počasno upadanje velike izkopovalne dejavnosti Pečnika, katerega gradiva niso mogli niti na Dunaju niti v Ljubljani znanstveno raziskati in primerno objaviti. V muzeju nastopi Walter Šmid, prvi s historičnim znanstvenim konceptom, ki pa se v prvi fazi svojega dela halštatski kulturi le malo posveča. Ob istem času začenja svojo veliko izkopavalno delavnost vojvodinja Mecklenburg,⁵ katere gradivo je ostalo praktično do danes nepoznano in je prišlo v celoti v tuje muzeje. Glavnino hrani danes Peabody Museum v Harvardu v Ameriki. Z izkopavalno delavnostjo pred prvo svetovno vojno je praktično zaključen dohod novega gradiva. Novo gradivo iz halštatskega obdobja po letu 1918, v številni obdobje po letu 1945, predstavlja znatno manjši del. Njegov pomen ni v množini gradiva, ampak v znanstveni dokumentaciji. Še hujše je seveda drugo dejstvo: z letom 1918 sta ostali nad dve tretjini gradiva izven meja Jugoslavije, slovenskemu raziskovalcu praktično nedostopni. Ker gradivo v ogromni večini tudi ni publicirano, je ostalo vse do najnovejšega časa za slovensko arheološko vedo praktično popolnoma sterilno. To je osnovna težava vsakega resnega poskusa obravnave slovenske halštatske kulture.

Nekoliko drugačna je zgodovina znanstvene obdelave izkopanega gradiva in poskusov prve sinteze. Tudi tu lahko ločimo več obdobij. Prva je Dežman-Hochstetterjeva, torej faza prirodoslovcev, ki uspešno rešujejo osnovne probleme razdelitve prazgodovine: pojmi bronaste in železne dobe,

³ O Jerneju Pečniku glej R. Ložar, Slovenski biografski leksikon 2, 1935—1952, 276 ss. A. Müllner in J. Pečnik sta se kmalu sprla in tako začenja J. Pečnik v tem času kopati za tedanji Dvorni muzej na Dunaju. O Müllnerju cfr. SBL 2, 1933 do 1952, 163 s.

⁴ Najboljši pregled literature o Sv. Luciji pri Duhn-Messerschmidt, *Italische Gräberkunde* 2, 1939, 110 ss. Najvažnejša publikacija gradiva: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 9, 1886, 94 ss., in 15, 1895, 1—336, 30 t.

⁵ Edina publikacija gradiva: *Treasures of Carniola* (1934) in R. Ložar, *GMDS* 15, 1934, 5 ss.

halštatske in latenske kulture in njihovega pravilnega zaporedja nastajajo šele v tem času. Ne smemo pozabiti, da je šele leta 1874, torej v času, ko se že tudi v Sloveniji začenjajo izkopavanja, Hildebrand⁶ dokončno dokazal, da sledi železna doba bronasti in ne obratno. Hkrati si zastavljajo raziskovalci že vprašanje nosilcev halštatske kulture. Povezava slovenske halštatske kulture z Iliri je prvič izrečena že v tem prvem obdobju.

Drugo obdobje predstavlja nastop M. Hoernes, prvega profesorja prazgodovinske arheologije na Dunajski univerzi. Ob Reineckeju je bil Hoernes nedvomno prva osebnost prazgodovinske arheologije v srednji Evropi. Svoja arheološka in zgodovinska gledanja na halštatski čas je razvijal prvenstveno na halštatskem gradivu iz Slovenije in Hallstatta samega. Tako je že leta 1895 prav na zgledu Sv. Lucije prvič razdelil halštatsko kulturo na dve stopnji.⁷ Hoernesova gledanja so ostala v jedru osnova kronoloških, kulturnih in zgodovinskih gledanj vseh raziskovalcev vse do najnovejšega časa. Na dunajski arheološki šoli s Hoernesom je gradila tudi slovenska arheološka veda s Šmidom in Ložarjem. Toda ne prvi ne drugi ni izoblikoval svojih gledanj do konca: Šmid⁸ v svojem bolj praktičnem kot teoretičnem delu ni napisal večkrat napovedanega dela o Noriku in Ložarjeva nova gledanja so v problemsko bogatem delu, Prazgodovina Slovenije v luči zbirke Mecklenburg (GMDS 15, 1954) ostala več ali manj torzo.

Po drugi svetovni vojni je dunajska šola razlagala slovensko halštatsko kulturo enako kot M. Hoernes. Slovenska arheološka šola pa je dobila s F. Staretom⁹ prvič svoj nov kronološki in kulturnozgodovinski koncept, ki je plodno dopolnil Hoernes in predvsem Ložarja. Zal pa je zaradi pomanjkanja grobnih celot Starè moral dati nujno prvenstveni poudarek analizi forme in se po tej strani ni mogel povsem iztrgati iz tipološke metode. Nova gledanja na halštatsko kulturo so zrasla v Merhartovi šoli. Prvič moramo v tej zvezi omeniti Merhartova dognanja o izvoru žarnogrobiščenega materialnega in duhovnega zaklada v srednjepodonavskem in severnobalkanskem prostoru in njegovem nadaljevanju v halštatskem času v jugovzhodnih Alpah.¹⁰ Ta dognanja so postavila prej zamegljena razmerja slovenskega prostora do Italije v starejšem halštatu na pravilnejše mesto. Drugič pa je postavil Holste¹¹ začetek halštatske dobe na zgodovinska dogajanja. Tako imenovani trako-kimerijski vpad v Panonsko nižino je zgodovinsko ozadje za začetek halštatske periode v srednji Evropi. Na Mer-

⁶ Sur le commencement de l'âge de fer en Europe. Congrès Inter. d'Anthrop. et d'Archéologie préhistorique. Stockholm 1874.

⁷ Archiv f. Anthropologie 23, 1895, 581 ss. Cfr. tudi Archiv f. Anthropologie NF 3, 1905, 378 ss. WPZ 1, 1914, 59 ss., l. c. 2, 1915, 98 ss.

⁸ Bibliografijo Schmidovega dela glej pri W. Modrijan, Schild von Steier 2, 1953, 145 ss.

⁹ Prazgodovinske Vače (1954).

¹⁰ G. Merhart, BJ 147, 1942, 5 ss. Isti, Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschrift RZM 2 (1952), 1 ss. Isti, Origines (1954), 33 ss. G. Kossack, Studien zum Symbolgut der Urnenfelderzeit und Hallstattzeit Mitteleuropas (RGF 20, 1954), 53 in drugod.

¹¹ F. Holste, WPZ 27, 1940, 7 ss.

hartovih osnovah slonita tudi obe najvažnejši moderni kronološki deli za halštatsko kulturo srednje Evrope: Müller-Karpe¹² za čas kulture žarnih grobišč in G. Kossack¹³ za naše halštatsko obdobje. Na teh osnovah rastejo tudi najnovejše raziskave halštatske kulture Slovenije. Njihovo izhodišče je jasno in ga je narekovala pravkar podana analiza raziskav: 1. S podvojeno hitrostjo izdajanja katalogov je treba napraviti znanstveno dostopno vse ogromno gradivo, ki so ga odkrila izkopavanja pred prvo svetovno vojno. Nemogoče je meritorno govoriti o halštatski kulturi Slovenije, izhajajoč le iz ene tretjine gradiva, ki ga hranijo slovenski muzeji. V izdaji katalogov vidimo tudi edino možnost premagati boleče dejstvo raztresenega gradiva, ki leži danes skoraj enakomerno porazdeljeno v štirih evropskih in izvenevropskih državah. Nova izkopavanja, razširjena tudi na nova problemska območja in z novo dokumentacijo, bodo morala seveda stalno poglobljati delo, pri čemer pa je treba vendarle ponovno poudariti, da se še tako obsežna nova izkopavanja ne bodo mogla odreči temeljiti proučitvi starejših virov.

Pri proučitvi znanstvenih virov in poskusov sinteze pa je potrebno jasno izhodišče, ki izvira iz spoznanja samostojnosti halštatske kulture v Sloveniji. Videli bomo, da halštatska kultura v Sloveniji sicer ni enotna, v svojih dveh centralnih skupinah pa vsekakor predstavlja samostojno enoto, ki jo je treba razumeti kot drevo, ki sicer obrača svoje liste proti vsakokratnim centrom, raste pa iz lastnih korenin. Ti centri so v starejši stopnji na vzhodu, saj je halštatska kultura Slovenije v nekem smislu glavni dedič panonske kulture žarnih grobišč: v mlajši stopnji pa v Italiji, kjer išče slovenska halštatska kultura neposredne zveze z Mediteranom, ki je prav v času, ki ga obravnavamo, prerasel prazgodovinske meje in se vključil v zgodovino. Slovenska halštatska kultura nam je torej v nasprotju s starejšimi gledanji primaren pojem, ki je toliko močan, da lahko vidimo v njem samostojno tvorbo in ne samo podrejeno provinco. Metodološko pa iščemo v vsakem pojavu bodisi materialne kulture, torej tudi v vsakem posameznem predmetu, bodisi duhovne kulture, njegovo kronološko in kulturno mesto. S kronološko analizo želimo fiksirati gradivo vertikalno v času, s kulturno pa horizontalno v prostoru. Izhodišče kronološke analize nam je prvenstveno zaključena grobna celota in ne toliko analiza forme. Izhodišče kulturne analize pa karta razprostranjenosti. Pri kronološki analizi nam gre predvsem za začetek kakega pojava, pri kulturni iščemo prostor, s katerim je slovenska halštatska kultura predvsem povezana. Pri tej povezavi pa nas zopet zanima, ali je bilo razmerje slovenske halštatske kulture do svoje okolice aktivno ali pasivno, to se pravi, ali je slovenska halštatska kultura pobude izžarevala, ali sprejemala. Jasno je, da se je situacija v posameznih obdobjih spreminjala in prav prikaz tega spreminjanja in njegovih vzrokov nam pomeni zgodovino slovenske halštatske kulture.

¹² Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen (RGF 22, 1959). Citiram v nadaljnjem: Chronologie.

¹³ Südbayern während der Hallstattzeit (RGF 24, 1959). Citiram v nadaljnjem: Hallstattzeit.

2. Razdelitev halštatske kulture Slovenije

Karta halštatskih najdišč (priloga 1) v Sloveniji¹⁴ nam kljub svoji nedodelanosti dobro kaže situacijo slovenske halštatske kulture in njeno razdelitev. Na podlagi karte razprostranjenosti jo lahko razdelimo v šest skupin. Prva, centralna, je dolenska s središčem med Savo in Krko, s posebnim poudarkom v dolini Krke. Na zahodu sega do Ljubljane, na vzhodu do izliva Krke v Savo in se približno krije s sedanjo slovensko-hrvaško mejo. Druga skupina je svetolucijska. Številčno je znatno skromnejša, vendar izredno močna po svojih glavnih dveh najdiščih, Sv. Luciji (Most na Soči) in Kobaridu. Obsega predvsem področje zgornjega toka reke Soče, k njej sodi še v celoti bohinjski kot, čeprav je od nje ločen z visokimi vrhovi. Sredi med tema obema centralnima skupinama leži Gorenjska¹⁵ v zgornjem toku Save, ki je izrazito mejno področje obeh centralnih skupin, vendar v svoji celoti tesneje vezana na svetolucijsko skupino. Tretje področje je področje slovenske Štajerske, ki je vezano na vzhodu s severno-hrvaško halštatsko skupino, kakor sta jo v zadnjem času definirala K. in Z. Vinski,¹⁶ in s skupino Wies v Avstriji, katere glavni in najslavnejši predstavnik so gomile v Klein-Gleinu.¹⁷ Na jugozahodu pa imamo skupino najdišč, ki je na eni strani tesneje povezana s tako imenovano japonsko kulturo¹⁸ in na drugi z Istro,¹⁹ to so najdišča Notranjske na eni strani in slovenske Istre na drugi strani. Zadnje, šesto skupino, predstavljajo halštatska najdišča na slovenskem Koroškem,²⁰ ki leže izven današnjih državnih meja. Najvažnejše je Breg-Frög.²¹ Po tej razdelitvi nam mora biti jasno, da našteje skupine niso enakovredne, ampak imata dolenska in svetolucijska skupina svojo povsem dominantno vlogo. Če govorimo o slovenski halštatski kulturi, mislimo predvsem na dolensko in svetolucijsko skupino. Zato se tudi naš prikaz halštatske kulture v Sloveniji prvenstveno oslanja na ti dve skupini, pri čemer v detajlni analizi tudi svetolucijska skupina zaradi pomanjkljivo poznanega gradiva ne pride popolnoma do izraza.

¹⁴ Karta halštatskih najdišč v Sloveniji seveda ni popolna in ne popolnoma izenačena; posamezne pike lahko predstavljajo posamezno najdbno kot tudi celotni seliščni in grobni kompleks. Kljub nepopolnosti pa ne smemo računati z bistvenimi spremembami v naselitveni sliki. Pri SAZU je v pripravi arheološka karta Slovenije, ki bo v celoti in detajlirano registrirala obstoječe stanje.

¹⁵ S. Gabrovec, 900 let Kranja (1960), 11 ss. Prazgodovina Gorenjske (1961).

¹⁶ K. Vinski-Gasparini, Vjesnik (Zagreb), Ser. III, 2, 1961, 39 ss. Z. Vinski-K. Vinski-Gasparini, Arheol. radovi i rasprave 2, 1962, 263 ss.

¹⁷ Glede skupine Wies cfr. R. Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes (1954), 604 ss., z nadaljnjo literaturo. Klein-Glein: W. Schmid, PZ 24, 1955, 219 ss.

¹⁸ R. Drechsler-Bižić, Vjesnik (Zagreb), Ser. III, 2, 1961, 67 ss. Prilog 4 prinaša karto važnejših japonskih najdišč. Ista, o. c. 1, 1958, 35 ss. Ista, Arheološki radovi i rasprave 1, 1959, 245 ss. V. Radminsky, WMBH 3, 1895, 39 ss. V. Curčić, o. c. 7, 1900, 5 ss.

¹⁹ Duhn-Messerschmidt, Italische Gräberkunde 2, 1939, 128 ss., z nadaljnjo literaturo. Novejša dela so objavljena v Jadranskem zborniku: B. Bačić, Jadranski zb. 2, 1957, 381 ss.; o. c. 3, 1958, 315 ss. J. Mladin, o. c. 4, 1959-1960, 211 ss.

²⁰ R. Pittioni, o. c., 621 ss. Skupino v našem pregledu ne obravnavamo posebej, prav tako niso najdišča vnesena v našo karto razprostranjenosti. Cfr. R. Pittioni, o. c., Karte 11.

²¹ W. Modrijan, Carinthia I, 140, 1950, 91 ss. Isti, o. c., 147, 1957, 3 ss.

Obe centralni skupini sta seveda tako močni, da je njihov radij izžarevanja, kot bomo videli, zelo širok, še veliko bolj pa stoje v njuni senci ostale, periferne slovenske halštatske grupe, ki smo jih našli.

Če smo sedaj razdrobili slovensko halštatsko kulturo v posamezne skupine, pa jo je potrebno prikazati še strnjeno v širšem konceptu. V tem širšem konceptu je Slovenija del, in sicer eminenten jugovzhodne alpske halštatske kulture, v katero je treba vključiti še Koroško skupino (z glavnim najdiščem Breg-Frög) in že imenovano skupino Wies. Jugovzhodna alpska halštatska skupina meji na zahodu na estensko kulturo severne Italije, na severu na sam Hallstatt in preko njega na zahodnoalpski halštatski horizont, na severovzhodu na tako imenovano kalendenberško kulturo (skupina Gemeinlebarn-Stazendorf po Pittioniju). V Jugoslaviji meji na vzhodu na panonsko halštatsko kulturo (Dalj skupina) in na jugu na japonsko halštatsko kulturo. Preko nje ima zveze na eni strani proti vzhodu z glasinaško kulturno skupino in na drugi z liburnijsko in Picenom. Na jugozahodu meji neposredno na istrski halštatski krog. Ker izvenslovenska najdišča bistveno ne dopolnjujejo pojma jugovzhodne alpske halštatske kulture, smo upravičeni reči, da z obravnavo halštatske kulture v Sloveniji dajemo tudi karakteristiko celotne jugovzhodne alpske halštatske kulture. Temu zadnjemu pojmu moramo dati celo upravičeno prednost pred pojmom slovenske halštatske kulture, kadar obravnavamo halštatsko kulturo v Sloveniji kot celoto in v primerjavi z ostalimi halštatskimi skupinami.

V naši razpravi nam je že definirana dolenska skupina reprezentant jugovzhodne alpske halštatske kulture, v detajlnih analizah pa je prav, da imamo pred očmi tudi pravkar podano razdelitev v centralno dolensko in svetolucijsko skupino in v periferne skupine: istrsko, japonsko, štajersko in koroško, ki podlegajo že več ali manj močno sosednim halštatskim kulturam.

3. Nastanek halštatske kulture v Sloveniji

Neposredno pred nastopom halštatske kulture je situacija v Sloveniji na kratko tale: kultura žarnih grobišč v Sloveniji ima svoj center izven prostora poznejših centrov halštatske kulture. To se mi zdi osnovna ugotovitev. O najstarejšem obdobju kulture žarnih grobišč nam govore skoraj samo depoji, ki so v celoti vključeni v skupino depojev med Savo in Dravo s problematiko, ki sta jo nakazala K. in Z. Vinski²² v svojem osnovnem delu na eni strani, in Müller-Karpe²³ v svoji kronologiji na drugi strani. Šele s Ha A2 se pojavi samostojna skupina, ki jo poznamo pod pojmom ruško-mariborske skupine, ali kakor je sedaj F. Stare pravilno razširil pojem, dobovsko-ruške skupine. Ta skupina ima svoje središče v Posavju (Dobova)²⁴ in v Podravju (Ruše, Maribor),²⁵ torej v ravnini, ki je po obeh rekah jasno orientirana proti Panoniji. Iz področja Dolenske, poznejšega

²² Opuscula Archaeologica 1, 1956, 57 ss.

²³ Chronologie, 108 ss.

²⁴ F. Stare, AV 2, 1951, 61 ss. Razprave SAZU (Razred za zgod. in družb. vede) 3, 1953, 109 ss.

²⁵ H. Müller-Karpe, Chronologie, 115 ss. S. Pahič, Razprave SAZU (Razred za zgod. in družb. vede) 4/3, 1957.

centra halštatske kulture, in iz področja Sv. Lucije do danes ne poznamo te skupine. Šele na koncu kulture žarnih grobišč (Ha B 2 do B 3) se tudi na Dolenjskem začno pojavljati grobišča, ki se v veliki večini strnjeno nadaljujejo v halštatskem obdobju (Ostrožnik, Slepšek,²⁶ Novo mesto,²⁷ belokranjska najdišča²⁸). Žal pa ne poznamo za Dolenjsko iz tega časa nobenega sistematično izkopanega grobišča z grobnimi celotami in tako nam je presoja situacije v marsičem otežkočena. Vsekakor pa vidimo že iz današnjega sporadičnega gradiva, da se pojavijo dolenjske nekropole razmeroma kasno in da stoje izven pojma dobovsko-ruške skupine v strogem smislu besede. V kovinskih predmetih je seveda dana skupnost z dobovsko-ruško skupino, skupnost, ki nas seveda ne sme presenetiti, saj je značilna za celotni vzhodnoalpski in panonski prostor in sega pri nekaterih žarnogrobiščnih tipih celo izven tega prostora. Zato so razlike, ki jih lahko ugotovimo, toliko bolj tehtne. V Ostrožniku imamo tri ločne fibule izrazito balkansko-glasinaške variante; v Mokronogu (Ostrožnik-Slepšek) dvojno-križne pasne sponke, ki jih ruška^{28a} skupina ne pozna, dalje še enopetljasto ločno fibulo; v Podzemlju križec zopet izrazito balkanskega porekla. V velikem številu se pojavljajo na Dolenjskem igle s strešasto glavico,²⁹ ki jih dobimo pogosto na področju Like in liburnijske jadranske obale. Še večja je razlika v keramiki, ki je občutljivejša za lokalne posebnosti. Zaključni ornamentalni krog mariborsko-ruške skupine je na Dolenjskem neznan, ne pozna ga niti Dobova. Prav tako keramika na Dolenjskem ne pozna, oziroma vsaj ne v tako izključni meri, stroge koničnosti vratu, ki je tako značilna za Podravje. Namesto tega imamo zelo pogosto lijakasto formirane vratove, oziroma močno usločene cilindrične žare. Ročajna keramika, predvsem amfore, nimajo nobene posebne vloge, tudi v redkih primerkih, ki jih poznamo, so brez značilnega ornamenta podravske najdišč. Tudi izdelava keramike je različna. Dolenjska keramika je po svoji fakturi nasproti keramiki iz dobovsko-ruške skupine neprimerno bolj groba in tudi po tej strani povezana z Balkanom. Najvažnejša pa je tretja razlika: v času, ko je v Podravju še brez izjeme v veljavi planžgan pokop, poznamo na Dolenjskem že gomile: Podzemelj,³⁰ Gradenje,³¹

²⁶ Cfr. M. Hoernes, WPZ 2, 1915, 115 ss.

²⁷ Izkopavanje Dolenjskega muzeja (Tone Knez). Varstvo spomenikov 7, 1958/59 (1960), 326; o. c. 8, 1960/61, 196.

²⁸ Podzemelj: M. Hoernes, WPZ 2, 1915, 119 s. Metlika: V. Šribar, AV 13-14, 1962-63, 469 ss. Butoraj in Pusti gradec: neobjavljeno gradivo v Narodnem muzeju v Ljubljani oziroma v Naravoslovnem muzeju na Dunaju.

^{28a} Pač pa že Dobova: F. Starè, Situla 1, 1960, 81 ss. S karto razprostranjenosti sl. 4. Primerjaj glasinaške elemente tudi v žarnogrobiščnem grobu z Malenc: F. Starè, l. c., 94 s. in sl. 14.

²⁹ Tako v Ostrožniku in Slepšku (Mokronog): W. Kimmig, PZ 34/35, 1949/50, 312, Abb. 1 (mnogo gradiva je še neobjavljenega). Na Vačah: F. Stare, Vače, katalog, tab. 38, 14; v Podzemlju: neobjavljeno. V Liki jih poznamo predvsem v Kopolju, grob 182 in 201 (Arheološki muzej, Zagreb); na liburnijskem področju v Ninu, MZK III, F. 4, 1903 ss., fig. 33, in S. Batović, Inv. Y 35, 2. Pogostne so seveda tudi v Este, H. Müller-Karpe, Chronologie Taf. 90, C 1, 2; 92 A 6. 7; 97, 2-4 idr.

³⁰ Grob z antenskim mečem (tab. 1) je iz gomile. Poleg tega imamo iz Podzemlja še mnogo grobov iz gomil, ki so sočasni z grobom z antenskim mečem. Časovno ustreza ta faza Podzemlja zanesljivo še zadnji fazi mariborsko-ruške skupine.

³¹ Nepublicirano Ha B gradivo iz gomile je izkopal J. Pečnik. Naravoslovni muzej na Dunaju, neobjavljeno.

Dragatuš, Pusti Gradec.³² Kljub temu da nastopijo grobovi na Dolenjskem šele kasno, pa niso le nadaljevanje dobovško-ruške skupine. Tudi v Podravju imamo Ha B 2—3 stopnjo, ki je pravo avtentično nadaljevanje takajšnje ruško-mariborske skupine, oziroma njen organski del. Razlike dolenjske žarnogrobiščne kulture nasproti mariborsko-ruški niso le kronološke, ampak tudi kulturnozgodovinske narave. Nasproti panonski usmerjenosti dobovško-ruške skupine nastopajo sedaj tudi jasni balkanski vplivi. Prav ti novi balkanski vplivi pa so izhodišče bodočega halštatskega razvoja. Najbolje se to vidi v že omenjeni predstavitvi naselitvenega areala. Ta je bil prej koncentriran v dolinah ob Dravi in Savi, sedaj pa se je prestavil na Dolenjsko, tja, kjer se stika predalpsko gričevje z Dinarskim Krasom. Konstatirali smo ga lahko tudi že v nekaterih pojavih materialne kulture, ki smo jih lahko direktno povezali z balkanskimi področji, predvsem pa je viden v spremembi načina pokopa. Gomile imajo v Sloveniji jasno svoj začetek na Dolenjskem, medtem ko lahko sega plan žgan pokop na prostoru ruško-mariborske skupine še daleč v halštatski čas. Podobno bo veljalo tudi za skeletni pokop. Pri tem lahko že danes opazujemo prav konkretno pojav prvih gomil na skrajnem mejnem področju jugovzhodne Slovenije v Beli krajini, in nadaljnje širjenje proti severu in zahodu. Pri tem je še posebej važno, da ne gre le za gomile, ki so v širšem smislu pač splošen pojav, ampak za gomile s svojo specifično zgradbo, ki se ne ločijo samo od gomil v zahodno-alpskem krogu, ampak tudi že od jugovzhodnih gomil kulturne skupine Wies-Martijanec in koroške skupine Breg-Frög. Nasprotno pa je njihova zgradba dobro povezana z balkanskim področjem.³³

Tako lahko zaključimo: Halštatska kultura v Sloveniji ni le premočrtno nadaljevanje kulture žarnih grobišč, ampak predstavlja tudi priliv novih elementov z Balkana. Ta priliv očitno ni le kulturnega značaja, ampak pomeni prvenstveno, kot moremo to sklepati iz spremenjenega naselitvenega areala in načina pokopa, tudi dohod novega ljudstva z Balkana. Pozneje bomo videli, da je v razdelitvi halštatskih skupin v Sloveniji osnovno prav vprašanje, kako močno se uveljavijo ti novi balkanski vplivi, ki smo jih imenovali izhodišče halštatske kulture na Dolenjskem.

³² G. Spitzer, *Dragatusch und das Problem der Urnenfelderkultur in Krain*. Wien 1956 (rokopisna disertacija).

³³ Pri tem mislim posebej na običaj družinsko-rodovnih pokopališč, to je na večje število pokopov v gomili, kjer ne gre za centralni grob in nato več ali manj slučajnih naknadnih pokopov, kot pozna to zahodno-alpski halštatski krog. Grobovi v gomili so, kot je pokazalo izkopavanje Narodnega muzeja v Stični, razvrščeni v krogu in so lahko obdani s kamnitim vencem okrog gomile. Isto razvrstitev v krogu pozna tudi Podzemelj. Primerjaj podoben način na Glasincu: B. Čović, *Glasnik* (Sarajevo) 4, 1959, 53 ss. Podoben rodovni način pokopavanja v gomili z grobovi, ki leže v krogu in s kamnitim vencem, imamo tudi v makedonskem halštatu: M. Andromikos, *Balkan Studies* 2, 1961, 85 ss. Cfr. tudi pregled pri M. Garašanin, *Živa antika* 10, 1960, 173 ss., z nadaljnjo literaturo. Podoben način dobimo tudi v Grčiji: K. Kübler, *Kerameikos VI* (1959), 95 ss. Krožne lege grobov severno od našega področja halštatska kultura sploh ne pozna. Čista izjema je gomila s pokopi v krogu in s kamnitim vencem v Hirschlandenu (Württemberg): H. Zürn, *Germania* 42, 1964, 27 ss.

4. Kronološki problemi

Dejali smo, da gledamo na slovensko halštatsko kulturo kot na samostojno skupino in kot taka zahteva tudi svoj kronološki sistem. Razumljivo je, da bo ta kronološki sistem moral biti vsklajen z Reineckejevim sistemom,³⁴ ki je obveljal v jedru tudi za halštatsko obdobje (Ha C in D). To še posebej, ker je bil v že omenjenih modernih sistemih Müller-Karpeja in G. Kossacka na novo definiran in dopolnjen ter predstavlja v vsakem pogledu odličen instrument za označevanje časa.³⁵ V zgodovini raziskav slovenske halštatske kulture pa Reineckejev sistem ni prvi. Južnovzhodni alpski prostor je, kot smo že dejali, oblikovala dunajska arheološka šola s Hoernesom na čelu, ki je bila našim problemom bližja in jih je tudi gledala pravilneje kot Reinecke v svojih prvih delih. Na dunajsko arheološko šolo se je navezala tudi slovenska arheološka veda s Šmidom in Ložarjem. Naša razpredelnica (sl. 1) nam kaže kronološke sisteme, ki so se ukvarjali s halštatsko kulturo v Sloveniji. Sestavljena je tako, da upošteva absolutne časovne oznake posameznih avtorjev, ne pa vsebinsko istovetnost posameznih skupin. Na prvem mestu imamo zaradi primerjave Reineckejev sistem, na drugem je Hoernesova razdelitev. Hoernes je razdelil halštatsko kulturo v Sloveniji podobno kot Hallstatt sam v dve stopnji,³⁶ v starejšo in mlajšo. Važno je, da je že Hoernes čutil, da ima halštatska kultura Slovenije v nastanku neko prednost pred srednjeevropskimi halštatskimi kulturami in je postavil njen začetek v leto 800. Prav tako je spoznal, da je halštatska kultura v Sloveniji trajala dalj časa in jo je zaključil z letom 400. Šmid je zagovarjal odvisnost slovenske halštatske kulture od Italije in temu pogledu ustreza tudi njegova kronologija.³⁷ Ha I mu pomeni mariborsko-ruško skupino, torej mlajše žarnogrobiščno obdobje, medtem ko Ha II in Ha III ustrezata približno starejšemu in mlajšemu halštatskemu obdobju po Hoernesu. Novo je Šmidovo spoznanje, da imamo v alpskem področju predele, ki jih ni prizadela keltska invazija in kjer je živela halštatska kultura nepretrgoma črtilje vse do prihoda Rimljanov. To obdobje, ki ustreza celotni latenski kulturi v srednjeevropskem smislu, je imenoval Ha IV.

Starè³⁸ je prvič razdelil halštatsko kulturo na tri stopnje in je v tem smislu predhodnik modernih sistemov, ki teže k tročlenski razdelitvi. Ako popravimo Starètove absolutne oznake njegovih obdobj, kar je Starè storil v svojih novejših delih že tudi sam,³⁹ ga lahko dobro vskladimo z modernimi kronološkimi poskusi. Dejansko je Kossack prinesel svoj kronološki sistem na Slovenijo, poslužujoč se Starètove kronologije Vač.⁴⁰ Pri tem je

³⁴ P. Reinecke ga je definiral v AuhV 5, 1911, Taf. 69, str. 405 s. (opredelitev stopnje Ha C), in o. c., 146 s., Taf. 27 (opredelitev stopnje Ha D).

³⁵ Glej sedaj tudi W. Dehn-O. H. Frey, Die absolute Chronologie der Hallstatt- und Frühlatenzeit Mitteleuropas auf Grund des Südimports. Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze preistoriche e protostoriche I. Roma 1962, 197 ss.

³⁶ Prvič Sv. Lucijo, Archiv f. Anthropologie 23, 1895, 581 ss. Nato na podlagi Hallstatta tudi dolenjska najdišča: WPZ 1, 1914, 59 ss.; o. c. 2, 1915, 98 ss.

³⁷ Skico njegove kronologije glej v PZ 24, 1935, 219 ss., posebej še stran 273 s.; cfr. tudi BRGK 15, 1925, 190 ss.

³⁸ Prazgodovinske Vače (1954), 118 ss.

³⁹ AV 8, 1957, 204 ss.

⁴⁰ G. Kossack, Hallstattzeit, 41 ss.

Čas Zeit	Reinecke	Hoernes	Schmid	Stare	Kromer	Müller- Karpe	Kossack	Naša uporaba za Slovenijo
900—800	Ha B	Starejši halštat	Ha I	Vače I	Starejši halštat	Ha B 2	Ha C 1	Ha B 2
800—700	Ha C					Ha II		Vače II a
700—600		Ha D	Mlajši halštat	Vače II b	Ältere Hallstatt- zeit		Ha C	
600—500	Lt A					Jüngere Hallstatt- zeit	Ha III	Mlajši halštat
500—400		Lt B	Ha IV	Vače III	Jüngere Hallstatt- zeit			
400—300	Lt C							
300—200								

Sl. 1. Primerjava kronoloških sistemov za halštatski čas s posebnim poudarkom na jugovzhodno alpsko področje
 Abb. 1. Übersichtstabelle der chronologischen Systeme der Hallstattzeit mit besonderer Rücksicht auf das südostalpine Gebiet

razdelil Staretovo stopnjo Vače 1 na Vače 1a in 1b, od katere mu je stopnja 1a še žarnogrobiščna, 1b pa paralelizira s svojo stopnjo Ha C 1, Vače 2a pa s Ha C 2 in Staretovo Vače 2b s svojo stopnjo Ha D v celoti.

Kromer je postavil svojo kronologijo pri objavi nekropole z Brezij,⁴¹ ki pa je v bistvu ponovitev Hoernesove kronologije. Müller-Karpe⁴² se je v svoji kronologiji dotaknil le začetka halštatske kulture. V njegovem sistemu preneha kultura žarnih grobišč s stopnjo Ha B 3, govorjeno absolutno v letu 700. Starejša halštatska stopnja pa obsega 7. stoletje. Iz njegove oznake vidimo, da spravlja horizont groba z antenskim mečem v Podzemlju v Ha B 3 stopnjo in da mu predstavlja horizont Stična—Novo mesto enostavno Ha C stopnjo. G. Kossack⁴³ vidi med horizontom groba iz Podzemlja in horizontom Stična—Novo mesto še eno stopnjo in deli tako starejšo halštatsko stopnjo v dve podstopnji, Ha C 1 in Ha C 2. Po Ziirnu je prevzel tudi razdelitev mlajše halštatske stopnje na dve oziroma tri podstopnje. Ni pa izvedel te razdelitve na gradivu jugovzhodne alpske halštatske kulture.

V zadnji koloni je podana naša razdelitev, izražena v kronološki shemi P. Reineckeja.⁴⁴ To bomo poskušali v nadaljnjih izvajanjih razložiti konkretno v posameznih fazah. Na začetku pa jo želimo le na kratko primerjati z ostalimi sistemi. Ta primerjava nam kaže, da se naša shema v glavnem sklada s Kossackovo, vendar ne popolnoma. Razlike so predvsem v pojmovanju začetka starejše halštatske stopnje in prav tako konca mlajše stopnje pri nas. Poudariti pa je, da gre pri tem seveda za razlike, ki se tičejo jugovzhodnega alpskega prostora, ne pa severnoalpskega, na katerem je Kossackova kronologija dejansko zgrajena. Povedano z drugimi besedami: za nas ima pojem starejšega in mlajšega halštata ne samo kronološko vsebino, ampak tudi kulturnohistorično. Ti dve pa se dobro krijeta le na prostoru, za katerega je bila kronologija postavljena, drugod pa ne vedno. Ker so nam v prazgodovini kulturnohistorični pojmi hkrati tudi kronološki in obratno, pride lahko do nesoglasij. Podobno bi nas npr. zavajali tudi pojmi slovenskega in italijanskega baroka, če bi z njimi označevali tudi čas. Kronološko je pojem halštatske kulture, če jo označujemo s Ha C in D po Reineckeu, za vse province enako omejen, kulturnohistorično pa se lahko halštatska kultura v določeni provinci že prej začne oziroma pozneje neha. Prav ta primer imamo v jugovzhodni alpski halštatski kulturi, kjer imamo na Dolenjskem provinco posebno zgodnje halštatske kulture, kakor na drugi strani na istem prostoru halštatska kultura še traja, medtem ko se drugod že začanja latensko obdobje. Podobno lahko na nekem področju žarnogrobiščna kultura še traja, medtem ko se v sosednji provinci že začanja halštatska kultura. Tudi tak primer imamo na slovenskem ozemlju v primerjavi mariborsko-ruške skupine in zgodnje halštatske kulture na Dolenjskem. Horizont groba z antenskim mečem iz Podzemlja in končna faza mariborsko-ruške skupine sta zanesljivo še sočasna, vendar vidimo kulturno v njih različno vsebino: horizont groba

⁴¹ Brezje (AKS 2, 1959), 75 ss.

⁴² Chronologie, 115 ss.

⁴³ Utemeljit v Sibirium 3, 1956-57, 41 ss.; cfr. tudi Hallstattzeit, 38 ss.

⁴⁴ Prazgodovina Gorenjske (1961), 102, sl. 1 (rokopisna disertacija).

z atenskim mečem iz Podzemlja stoji na začetku halštatske kulture, medtem ko je končna faza mariborsko-ruške skupine res poslednji izraz že izživele kulture. Tudi te razlike smo želeli izraziti v naši kronološki shemi, s tem da sta nam Ha B 5 in Ha C 1 kronološko istopomembna, vendar z različnimi kulturnohistoričnimi predznaki. Podobno velja tudi za razmerje Lt A in Ha D 3 v deželah severno od Alp in pri nas celo za razmerje Lt A—B nasproti Ha D 3. Časovno sta pojma istovetna, z različnim imenovanjem pa je izražena različna kulturnohistorična vsebina.

Označevanje časovnih razmerij v jugovzhodni alpski halštatski kulturi z Reineckejevo shemo v nekem smislu vendarle lahko zavaja. Vprašanje je predvsem, koliko smemo dajati nekemu sistemu različne definicije; zato sem poskušal izvesti razdelitev slovenske halštatske kulture na podlagi značilnih grobov, ki so nosilci posameznih časovnih horizontov. Situacijo nam kaže naslednja slika (sl. 2). Ker imajo kronološke stopnje nujno ozadje v historičnih in kulturnih spremembah, smo skušali označiti v kratkih glosah tudi te (tretja in četrta kolona naše razpredelnice) in jih bomo podrobneje razložili v naslednjem poglavju.

Prvi časovni horizont smo označili s Podzemljem, pri čemer mislimo na grob z antenskim mečem (tab. 1), ki ima svoje dobre paralele v Beljaku, Klein-Gleinu, Gleinstättenu pri Wiesu.⁴⁵ V Podzemlju je grob z antenskim mečem najspodnejši in najstarejši grob v gomili, v katero so nato pokopavali še celotno starejšo in mlajšo halštatsko stopnjo. Prav zaradi takega značaja groba, ki stoji vidno na začetku nekega historičnega pojava in ne na koncu, se nam zdi neprimerno govoriti o Ha B 5 stopnji in smo zaradi tega grob vključili v našo Ha C stopnjo. Sočasni inventar moških grobov predstavlja predvsem igla s strešasto glavico in manj tipična igla z uvito glavico. Kot pendant imamo v ženskih grobovih horizont najstarejših dvo-zankastih fibul. Sočasen je tudi horizont depojskih najdb, ki stoji na koncu kulture žarnih grobišč in ki pogosto že kaže vplive trako-kimerijskega kroga (Schönberg, Wildon, Treffelsdorf, Šarengrad, Adaševci).⁴⁶ V glavnem ustreza Staretovi stopnji Vače 1. Glede na Kossackovo stopnjo Ha C 1 obsega še nekaj starejših elementov. Zdi se, da imamo možnost horizont Podzemlja razdeliti na dve stopnji, ne da bi bila ločitev vedno izvedljiva. Vsekakor se nam zdi grob s skledasto čelado iz Šmarjete⁴⁷ na eni strani mlajši od groba z antenskim mečem in na drugi strani starejši od groba z oklepom tipa Stična—Novo mesto.⁴⁸ Podobno velja tudi za grob 1 iz Kranja-Vila Prah⁴⁹ nasproti grobu 82 iz Brezij.⁵⁰ V prvem primeru smo primerjali dva moška grobova, v drugem dva ženska. Grob z antenskim mečem v Podzemlju in grob 82 iz Brezij naj bi predstavljala starejši horizont Podzemlja (Podzemelj 1), grob s skledasto čelado in grob 1 iz Kranja-Vila Prah pa mlajši horizont (Podzemelj 2). Nekoliko težje je seveda to

⁴⁵ H. Müller-Karpe, Beiträge zur älteren europäischen Kultur (Festschrift Egger) 2, 1952, 104 ss.

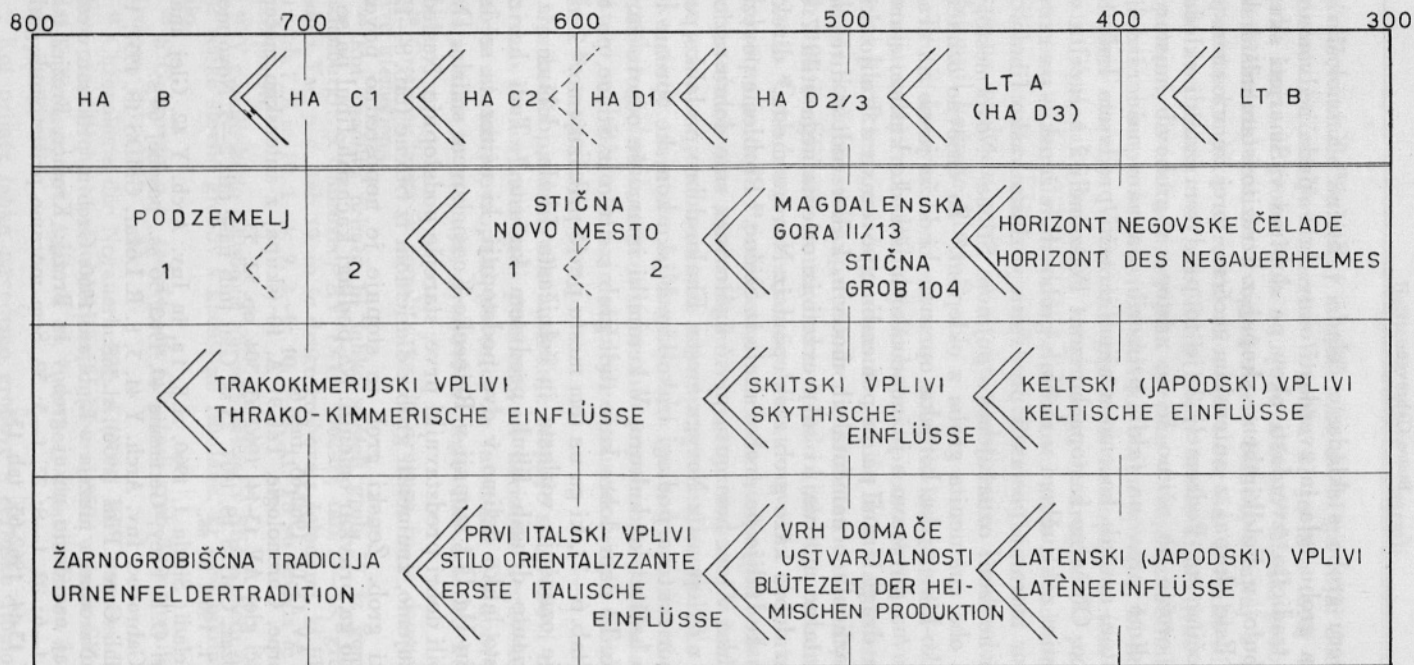
⁴⁶ W. Schmid, Germania 24, 1940, 195 ss. H. Müller-Karpe, Chronologie, Taf. 144. J. Brunšmid, Vjesnik (Zagreb) N. S. 4, 1899-1900, 59 ss. Z. Vinski, Rad vojvodjanskih muzeja 4, 1955, 27 ss.

⁴⁷ S. Gabrovec, AV 13-14, 1962-63, 295 ss., tab. 1.

⁴⁸ Cfr. S. Gabrovec, Situla 1, 1960, 27 ss.

⁴⁹ S. Gabrovec, 900 let Kranja (1960), tab. 1—5.

⁵⁰ K. Kromer, Brezje, tab. 14.

Sl. 2. Naš kronološki sistem za halštatsko obdobje Slovenije, vzporejen s srednjeevropsko kronologijo po Reinecke-Kossacku (1. vrsta) in kulturnozgodovinskim dogajanjem (vrsta 3—4)

Abb. 2. Übersichtstabelle der mitteleuropäischen (Reihe 1), der südostalpinen Chronologie der Hallstattzeit (Reihe 2) und der kulturhistorischen Ereignisse in den Südostalpen (Reihe 3 und 4)

vprašanje v primeru groba s skledasto čelado v Stični.⁵¹ Kronološko pomembna sta v tem grobu igla in zvezdasti okov. Igla spada nedvomno še v žarnogrobiščno tradicijo, zvezdasti okov pa dobimo v Šmarjeti skupaj z dvozankasto fibulo, v Feldkirchenu skupaj z izrazito starohalštatskim inventarjem in v Este skupaj z antenskim mečem, torej že v osmem stoletju.⁵² Če se odločimo za Podzemelj 2, je to predvsem zaradi skledaste čelade, obrambno orožje pa očitno še ne nastopa v grobovih najstarejše faze. Lepo pa vidimo prav na takih primerih, da nam naše razdelitve niso vedno absolutne, ampak hočemo z njimi izraziti predvsem kulturno-historično tendenco. Običajno zastopa horizont Podzemelj 2 nerazvita večglava igla s trobastim zaključkom v moških grobovih, v ženskih pa razvita ločna fibula, kamor moramo postaviti predvsem vzlasto vaško fibulo.

Drugi časovni horizont označujemo s pojmom Stična—Novo mesto, pri čemer mislimo na oba znamenita groba z oklepom.⁵³ Za časovno označitev je pomembna trako-kimerijska konjska oprema, ki kaže jasno na trako-kimerijski izvor in na povezavo z južnonemško halštatsko kulturo starejšega Ha C stopnje. Na drugi strani pa je pomembna povezava z Italijo, ki jo dobro vidimo v različnih ornamentalnih motivih, kakor tudi v direktnem importu. Ornamentalne motive, ki so prevzeti iz orientalnega stila 7. stoletja v Italiji, nam dobro kaže grob z oklepom iz Novega mesta,⁵⁴ direkten import iz etruščanske Italije pa grob s situlo iz Stične.⁵⁵ Probleme povezave z Italijo, ki jih lahko v tem horizontu prvič ugotovimo, smo dobro razložili že v objavi groba z oklepom iz Novega mesta. Enako dobro pa lahko povežemo ta časovni horizont na podlagi trako-kimerijske konjske opreme tudi s srednjeevropsko halštatsko kulturo. V keramiki imamo še odseve žarnogrobiščne tradicije. To nam dobro kaže tudi grob s situlo iz Stične, pa tudi grob 72 iz Stične (tab. 6—7), ki ga na tem mestu prvič prikazujemo.⁵⁶ Ženske grobove te stopnje označuje vzlasta in čolničasta fibula, dobimo pa že tudi starejše variante drugih fibul, predvsem kačaste.⁵⁷ Tudi horizont Stična—Novo mesto lahko delimo v dve podstopnji, ki ustrezata srednjeevropski Ha C 2 in Ha D 1 stopnji v Reinecke-Kossackovem smislu. Dosedanji grobovi so bili dobri predstavniki prve, starejše podstopnje. Naslednji grob, ki ga prikazujemo, znameniti grob z diademom iz Stične (tab. 8—12),⁵⁸ predstavlja ženski grob. Ženski grob te stopnje je neposredno povezan z grobom 72, ki smo ga pravkar omenili. Na podlagi kačastih fibul pa se zdi

⁵¹ S. Gabrovec, AV 13-14, 1962-65, tab. 6.

⁵² H. Müller-Karpe, Chronologie, Taf. 91 A, 10 (skupaj z antenskim mečem!); za ostali dve najdišči glej AV 13-14, 1962-65, 504, op. 52, 53.

⁵³ Stična: R. Ložar, GMDS 18, 1957, 73 ss. Glej tudi naše tab. 2—5. Novo mesto: S. Gabrovec, Situla 1, 1960, 27 ss.

⁵⁴ Preplet na čeladi: Situla 1, 1960, sl. 8, 1 a, in Inv. Arch. Y 42. Glej analizo teh motivov tudi pri O. H. Frey, Germania 40, 1962, 56 ss., posebej 69 s.

⁵⁵ Oinochoe: S. Gabrovec, Inv. Arch. Y 41, 3, 8. R. Ložar, GMDS 18, 1957, 1 ss., tab. 2 c. J. Jacobstahl, Greek Pins (1956), sl. 588.

⁵⁶ Izkopavanje Narodnega muzeja v Ljubljani 1960. Grob ni prikazan v celoti. ⁵⁷ Kot zgled naj navedemo nekaj grobov iz Brezij: Kromer, Brezje, tab. 6, 7—14; 15, 1—7; 16, 1—6; 22, 1—8; 27, 1—5; 32. Sem moramo prišteti tudi grob iz Libne: F. Stare, AV 13-14, 1962-65, tab. 15.

⁵⁸ Grob ni prikazan v celoti, vendar z večino značilnih pridatkov. Cfr. J. Kastelic, Situla 1, 1960, 3 ss.

grob 27 vendarle že nekaj mlajši, tako da bi ga rajši dodelili v drugo fazo horizonta Stična-Novo mesto. V grobu 27 je bila torej verjetno pokopana hčerka kneza iz groba 72 in ne njegova žena.⁵⁹ Moški grob druge podstopnje tega horizonta ima že dvogrebenasto čelado, skupaj z njo pa se dobi le preprosta konjska oprema, ki stoji sicer še v trako-kimerijski tradiciji, vendar ne pozna več značilnih kosov trako-kimerijske konjske opreme.⁶⁰ To pomeni, da trako-kimerijska oprema v svojih značilnih kosih že začenja izginjati, ni se pa še pojavila skitska bojna oprema, ki bo značilna za našo naslednjo stopnjo. V ženskih grobovih nastopijo v tem času različne variante fibul, tako kačastih, sanguissuga in drugih. Ni pa še certoških. Kot reprezentant nam lahko služi že pokazani grob z diademom iz Stične. Grob iz Stične stoji zaradi svoje ozke povezave v keramiki z grobom 72 morda nekje na prehodu prve in druge podstopnje. Predvsem srečamo v drugi podstopnji kačaste fibule.⁶¹

Tretji časovni horizont smo označili kot skitski. V moških grobovih zamenja sedaj trako-kimerijsko bojno opremo skitska. V naši razpredelnici smo ga karakterizirali z grobom 15 gomile II z Magdalenske gore,⁶² ki nam najlepše kaže nastale spremembe v grobnem inventarju. Malo mlajši je grob 104 iz Stične⁶³ z negovsko čelado (tab. 12), vendar starejše italške variante. Grob bomo omenjali še enkrat v zvezi z absolutno datacijo. V tem obdobju se je tudi v polni meri razcvela in dosegla vrh situlska umetnost, katere začetek smo ugotovili že v prejšnji stopnji. V čas naše skupine moramo postaviti predvsem oba najvišja spomenika situlske umetnosti pri nas, vaško situlo in situlo z Magdalenske gore, ki jo hrani dunajski muzej.⁶⁴ V ženskih grobovih se pojavi in nato popolnoma prevlada certoška fibula,⁶⁵ s katero se družijo še najrazličnejše variante drugih fibul, ki smo jih prvič srečali že v prejšnji stopnji.

Najboljši predstavnik naslednje stopnje so grobovi z negovsko čelado, zato smo ta horizont tudi poimenovali horizont negovske čelade. Ta horizont je v srednjeevropski govorici že latenski. To dobro kažejo najboljši predstavniki te stopnje, grobovi z negovsko čelado, ki imajo v svojem

⁵⁹ Grobova ležita v gomili drug do drugega in je domneva sorodstvene povezave utemeljena.

⁶⁰ Kot značilni primer bil lahko naštel grob 37 iz gomile 7 (izkopavanje Mecklenburg): S. Gabrovec, AV 13-14, 1962-65, tab. 17-18, grob z dvogrebenasto čelado z Vač, o. c., tab. 19, in še druge grobove s čeladami, ki jih navajamo v istem delu: tab. 7, 8 in 10, 1-4; 9, 2-6; 10, 5-9; 11. To so seveda le primeri brez težnje po izčrpnosti.

⁶¹ V gomili, ki jo izkopava Narodni muzej v Stični, sledi neposredno grobu 27 in 72 veliko število grobov s kačastimi fibulami, ki niso nikdar vezane s certoško fibulo.

⁶² S. Gabrovec, o. c., tab. 14-16. Cfr. tudi grob 38 v gomili 2: l. c., tab. 12-13. K. Kromer, Inv. Arch. Y 43.

⁶³ Chronologie der Negauerhelme. Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze preistoriche e protoistoriche II. Roma 1962, v tisku. Situla 8, 1965 (v tisku).

⁶⁴ K. Kromer, Inv. Arch. Y 45. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov (1962), 99, tab. 32, pril. F.

⁶⁵ Kot primer lahko navedemo grobove s certoško fibulo v Volčjih njivah: S. Gabrovec, AV 7, 1956, 62 ss. Cfr. Kromer, Brezje, 2, 8-11; 3, 4-9; 24, 1-7; 25, 1-10; 47, 1-7; 48, 9-14; 49, 1-3; 52, 3-5.

gradivu že tudi latensko blago (npr. latenske meče, vendar tudi sekiro in dve sulici, torej mešanje halštatske in latenske oborožitvene tehnike). Lep primer je dvojni grob 29 iz gomile V na Magdalenski gori.⁶⁶ Po svojem sestavu so grobovi te stopnje običajno še tipično halštatski, tako po načinu pokopa kot po opreми. Še vedno dobimo v njih kovinske posode, med njimi tudi ornamentirane situle, njihov stil pa je že spremenjen, npr. situla iz Valične vasi⁶⁷ in Magdalenske gore (tab. 13—15).⁶⁸ Med sekirami se pojavijo sedaj sekire na uho. Kot primer naj pokažemo grob 1—2 z negovsko čelado iz gomile II z Magdalenske gore (tab. 16—17).^{68a} Ženske grobove karakterizirajo predvsem fibule, ki so v svojih značilnih zastopnikih certoške na samostrel in z zaključkom v obliki živalske glavice.⁶⁹ Nekatero kažejo že latenske vplive in latensko shemo.⁷⁰ Hkrati z njimi pa se pojavlja še nekaj drugih halštatskih fibul v svojih najmlajših variantah.

Na koncu pa se moramo dotakniti še vprašanja absolutne kronologije. Naše pravkar definirane štiri časovne stopnje, horizont Podzemlja, horizont Stična-Novo mesto, skitski horizont in horizont razvite negovske čelade, smo z absolutnimi številkami postavili v čas od 800 (750) do 650 (horizont Podzemelj), 650—550 (horizont Stična-Novo mesto), 550—450 (skitski horizont) in 450—300 (horizont razvite negovske čelade). Te številke je potrebno sedaj še posebej utemeljiti.

V naši najstarejši stopnji, v horizontu Podzemlja, nimamo direktnih zvez s kulturami, ki so že zgodovinske. Tako nam je absolutni začetek poiskati po ovinku. Dobimo ga lahko glede na trako-kimerijski vpad, s katerim smo povezali začetek naše starejše halštatske stopnje. Precej trdno danes vemo, da se v 9. stoletju pojavi v južni Rusiji in severnem kavkaškem ozemlju nenadoma bronasto gradivo, ki ga lahko primerjamo z našim trako-kimerijskim horizontom in ki je predskitskega izvora. Časovno moro te nove najdbe povezati s historično izpričanimi Kimerijci, ki so jih preganjali Skiti in izrinili iz južne Rusije. Ta spor med obema ljudstvomaj je povzročil v Mali Aziji konec 8. stoletja velika historično in arheološko ugotovljena opustošenja. Tako imamo zadnja desetletja 8. stoletja za najkasnejši datum, ko so Kimerijce pregnali iz južne Rusije.⁷¹ S tem pa moramo postaviti tudi začetek trako-kimerijskega horizonta v drugo polovico

⁶⁶ Treasures of Carniola (1954), 77 s., pl. 8—9.

⁶⁷ F. Stare, Zbornik Fil. fak. 2, 1955, tab. 15, pl. 7. W. Lucke-O. H. Frey, Die Situla in Providence (1962), 79 s., Taf. 52 in 74.

⁶⁸ W. Lucke-O. H. Frey, o. c., 75, Abb. 14—15.

^{68a} Čelada je danes izgubljena. Hoernes jo je še inventariziral. Cfr. WPZ 2, 1915, 98 s.

⁶⁹ Tako predvsem fibule z nazaj obrnjeno konjsko glavo (Ostalpine Tierkopffibel) in fibule z zaključkom v ovnovi oziroma konjski glavici: karti razprostranjenosti teh fibul glej v S. Gabrovec, 900 let Kranja (1960), 19 s., Karta 4 in 5, in sedaj tudi izpopolnjeni v objavi Zagorja v sedanjem letniku AV. Nekaj značilnih grobov te skupine lahko zopet pokažemo v grobnih celotah na Brezjah (moški in ženski grobovi): Kromer, Brezje, tab. 6, 5—6; 9, 5—15; 20, 1—14; 21, 1—6, 28—29; 40, 3—4; 45, 1—11.

⁷⁰ F. Stare, Vače, Katalog, tab. 37, 4. Isti, Prazgodovinske Vače (1954), 190, sl. 24. Isti, AV 4, 1955, 279 s., tab. 8—9.

⁷¹ V. Milojčić, Germania 37, 1959, 80 s., in pri Milojčiću citirana literatura.

8. stoletja. Ugotovili smo, da sega začetek horizonta Podzemelj nedvomno še pred trako-kimerijski vpad. Glede na dobro povezavo našega horizonta s stopnjo Ha B 3 po Müller-Karpeju bi bili upravičeni, da začnemo našo stopnjo z letom 800. Ker pa ne vemo točno, ali stoji grob z antenskim mečem prav na začetku Ha B 3 stopnje v Müller-Karpejevem smislu, ali pa že nekje v razviti Ha B 3 stopnji, dopuščamo seveda začetek našega horizonta tudi z letom 750. Tudi zaradi teh dvomov ima delitev horizonta Podzemlja v dve podstopnji še svoje težave in se ne da najbolje izvesti.

Dosti boljše in jasnejše pričevanje v absolutni kronologiji nam daje horizont Stična-Novo mesto. V ta horizont sodi nedvomno tudi grob iz Stične s situlo z okrašenim pokrovom. V njegovem gradivu najdemo tudi oinochoe, ki ga datira Beazley v zadnja desetletja 7. stoletja oziroma v čas okrog 600.⁷² Podobne oinochoe dobimo v grobovih, ki ustrezajo mlajšim Circoli v Vetuloniji.⁷³ Isto spričuje tudi sam grob z oklepom v Stični, ki ima med svojim gradivom bronasto skodelico, ki je po opredelitvi arheologov prav tako iz zadnje polovice 7. stoletja.⁷⁴ Pričevanje direktnega importa lahko potrdi indirektni import, to je predvsem pojav nekaterih ornamentalnih motivov iz etruščanskega sveta. V to vrsto sodi predvsem ornament na čeladi iz Novega mesta in na neki drugi čeladi z Magdalenske gore.⁷⁵ Še pomembnejši je motiv rozete, ki ga dobimo na sestavljeni čeladi z Vač⁷⁶ in ki ima svoj jasni izvor v protokorintski keramiki. Vsi ti motivi so izrazito novi, z ničimer povezani s kulturo žarnih grobišč, ampak prevzeti iz etruščanske Italije, kjer jih dobimo v tako imenovani orientalizirajoči stopnji Srednje Italije (facies III po Pallotinu, ki je po protokorintski keramiki dobro datiran v čas od 675—600).⁷⁷ S tem dobimo tudi za horizont grobov Stična-Novo mesto absoluten čas zadnjih desetletij 7. stoletja. V nasprotju s prejšnjo stopnjo sedaj ta povezava ni slučajna in osamljena. Primerjalno gradivo je dokaj pestro in številno, lahko pa ga pomnožimo še z drugimi motivi situlske umetnosti, ki so bili prevzeti iz orientalizirajoče etruščanske stopnje. Problem je le v tem, da je »stilo-orientalizante« tudi v Italiji dokaj dolgotrajen pojem in se pojavlja še tudi v času okrog 600. Če smo se odločili za čas okoli 650 kot začetek naše stopnje, je to tudi zaradi tega, ker je celotni horizont, kot smo ga v naši analizi že pokazali, dobro povezan s srednjeevropsko Ha C stopnjo in še vedno močno zakoreninjen v kulturi žarnih grobišč, kar nam prepoveduje, da bi z začetkom te stopnje šli predaleč v leto 600.

Za začetek skitskega horizonta je odločilna letnica vdora Skitov v Pansko nižino, ki jo je postavil Párducz, najboljši poznavalec skitske ma-

⁷² J. Jacobsthal, *Greek Pins* (1956), 179.

⁷³ E. J. Dohan, *Italic Tomb-Groups* (1942), pl. 59, 18. 19. Te primerjave kažejo, da je Beazleyeva datacija nekoliko nizka in upošteva predvsem kasne etruščanske primerke.

⁷⁴ 650 pravi G. Kossack, *Hallstattzeit*, 56, žal brez dokumentacije. Cfr. J. Jacobsthal, o. c., 178, z znatno nižjo datacijo, ki pa ni prepričljiva niti verjetna. Cfr. S. Gabrovec, *Situla 1*, 1960, 53 s.

⁷⁵ S. Gabrovec, o. c., sl. 8, 1a, in isti, *Inv. Arch. Y 42*, 1.

⁷⁶ S. Gabrovec, *Situla 1*, 1960, sl. 10, 5. O. H. Frey, *Germania* 40, 1960, 69 ss.

⁷⁷ M. Pallottino, *Stud. Etr.* 13, 1959, 85 ss.

terialne kulture, v sredino 6. stoletja.⁷⁸ Ta letnica seveda ni absolutna, potrjuje pa jo povezava našega gradiva, ki smo ga postavili v to stopnjo, z Italijo. Na prvem mestu moramo omeniti grob 104 z negovsko čelado etruščanske variante (tab. 12). Ta ima svoje identične paralele s čelado v etruščanskem grobu 80 iz Bisenzia⁷⁹ in v čeladi iz groba 47 iz Vulcia (tomba del guerriere).⁸⁰ Oba etruščanska grobova dobro datira črnofiguralna atiška keramika v zadnja desetletja 6. stoletja.⁸¹ Tako moramo tudi grob 104 iz Stične postaviti v čas okoli leta 500. Ker je dvogrebenasta čelada za gotovo starejša, se s tem dobro ujema naša stava te vrste čelade v 6. stoletje. Imamo pa tudi zato oporo v absolutni kronologiji v grobu z dvogrebenasto čelado v Populoniji (tomba a camera dei Flabelli di bronzo).⁸² V slovitem pokopu gre sicer za več pokopov, od katerih pa nobeden ni mlajši od prve četrtine 6. stoletja. Za dvogrebenasto čelado v Populoniji je vsekakor najverjetnejša datacija v čas neposredno pred 600 in na podlagi čelade v Populoniji so nastali tudi slovenski primerki dvogrebenaste čelade, ki kažejo v svoji izdelavi mlajše elemente. Podobne rezultate nam da tudi proučevanje zvez z zahodnoalpskim halštatskim krogom in povezava certoške fibule z njenimi sorodnicami v Bologni.

Zadnji, četrti horizont pa ima svojo absolutno zasidranost v mlajših variantah figuralno ornamentiranih situl. Situla, kot jo poznamo iz groba na Magdalenski gori, je zanesljiva paralela situli Arnoaldi iz Bologne, ki je datirana z rdečefiguralno keramiko v čas okoli 400.⁸³ Prav tako nam ta čas potrjujejo tudi jasni zgodnjelatenski elementi (npr. latenski meč v grobu 29 gomile V z Magdalenske gore), ki se absolutno datira v isti čas.

Na koncu moramo naše časovne horizonte primerjati še s sosednjimi kulturami. Posebno važna je primerjava z venetskim kulturnim krogom v Este,⁸⁴ ki daje zaradi svojih številnih grobov in možnosti nadaljnjih povezav s kompleksom Bologne možnosti za absolutne osnove naše kronologije. To še posebej, ko bo podrobno in kataloško obdelana Sv. Lucija. Žal pa

⁷⁸ Les nouveaux résultats de notre recherche de l'époque Scythe: v Discours des chercheurs hongrois à la Conférence Archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences. Budapest 1955, 115. S. Foltiny, Arch. Austriaca 35, 1963, 50 ss., računa z nekaj kasnejšimi začetki skitskih vplivov na slovenski halštat (okoli leta 520). Še mlajšo letnico, peto stoletje, postavlja T. Sulimirski, Bericht über den V. Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg 1958 (1961), 793, kar je za začetek skitskih vplivov zanesljivo prekasno. S tem pa seveda ni rečeno, da se ne zadrži skitsko orožje še tudi v 5. stoletju, lahko še tudi pozneje, v naši naslednji stopnji, kot kaže grob 49 iz gomile 13 na Brezjah: Kromer, Brezje, tab. 43, 1–11.

⁷⁹ Villa Giulia, Rim. Nepublicirano. M. Moreti, Museo di Villa Giulia (1961), 64. O. H. Frey, Germania 35, 1957, 240. Op. 29.

⁸⁰ U. Ferragutti, St. Etr. 11, 1937, 107 ss. M. Moreti, o. c., 36 s. O. H. Frey, o. c., 240.

⁸¹ O. H. Frey, o. c., 240.

⁸² G. Buonamici, Mon. Antichi 39, 1951, 291 ss. A. Minto, Populonia (1945), Tav. 32. S. Gabrovec, AV 15-14, 1962-65, tab. 20, 1.

⁸³ W. Lucke-O. H. Frey, o. c., 46 s. K. Kromer, Umetnost alpskih Ilirov in Venetov (1962), 25 ss.

⁸⁴ Za starejši del Este glej sedaj dobro kronološko analizo pri H. Müller-Karpe, Chronologie, 95 ss., s starejšo literaturo. Moderne poglede na razdelitev mlajšega dela Este daje O. H. Frey, Germania 40, 1962, 66 ss., in jih podrobno izvaja v Untersuchungen zur Situlenkunst. Die ältere figurlich verzierte Toreutik von Este. Marburg-Lahn 1965. Rokopisna habilitacija.

Čas Zeit	Este	Slovenija	Glasinac	Hallstatt	Južna Nemška (Süddeutschland)
800—700	Ricozero 236	1 (Ha B 3)	IV a	Ha C 1	Ha B
		Podzemelj	Glasinac		Ha C 1
700—600	Ricozero 235	2	IV b	Ha C 2	Ha C 1
	Benvenuti 278	1	Glasinac IV c		Ha C 2
600—500	Benvenuti 124	2		Glasinac V a	Ha D 1
	Pelà 10 in 14 ;	Skitski vplivi	Ha D 2		
500—400	Capodaglio 38	Horizont	Glasinac V b	Ha D 3	Ha D 3 (Lt A)
400—300					Boldù-Dolfin 52—53

Sl. 3. Kronološka primerjava jugovzhodnoalpske halštatske kulture s sosednjimi provincami

Abb. 3. Chronologische Übersicht der südostalpinen Hallstattzeit Sloweniens und der Nachbarprovinzen

nam za sedaj slabo publicirani grobovi onemogočajo polno izkoriščanje vseh možnosti, ki se še skrivajo v obdelavi medsebojnih razmerij. Naša tabela (sl. 3) nam kaže naše primerjave, ne da bi se hoteli podrobneje spuščati v problematiko.⁸⁵

Na tem mestu bi omenili le povezave jugovzhodnega alpskega kroga proti ilirskemu jugovzhodu. Za primerjavo nam služi predvsem Glasinac, katerega gradivo sta nam v modernem katalogu predložila Benac in Čović.⁸⁶ Manjše možnosti imamo za primerjavo z japonskim ozemljem, ker gradivo s tega področja še vedno ni zadostno publicirano in proučeno. Za stike jugovzhodnega alpskega kulturnega kroga in balkansko-glasinaškega je predvsem poučna Donja Dolina,⁸⁷ kjer se oba kulturna kroga najbolj izrazito družita. Še dalje proti jugovzhodu z makedonsko halštatsko provinco,⁸⁸ gredo povezave predvsem preko Glasinca, zaradi tega za naše namene zadostuje označitev razmerja do Glasinca.

Horizont Podzemlja primerjamo⁸⁹ kronološko z Glasincem 4 a in b. Oba kroga družijo prvi nastop dvoankastih ločnih fibul, ki kažejo sicer v obeh krogih lastne posebnosti, se pa v bistvenih oznakah skladajo. Glasinaške tipe označuje od vsega začetka razvoj noge v višino, medtem ko se širi noga istovrstne fibule v južnovzhodnih Alpah bolj v širino. V okviru tega pa imamo še celo vrsto drugih skupnosti (npr. prečno našlebljen lok, tremolirni ornament),⁹⁰ ki nedvomno dokazujejo sočasnost našega horizonta in Glasinca 4 a do b. Sočasnost železnih fibul in sekir v obeh krogih sta poudarila že Benac in Čović, mi lahko omenimo še bronaste diademe, bronaste gumbe in podobno.⁹¹ V obeh krogih se kaže tudi ozka povezanost s trako-kimerijskim horizontom. Sociološko se zdi, da je razvoj na Glasincu pred razvojem v jugovzhodnih Alpah. Horizont knežjih grobov z golenicami in kovinskimi posodami na Glasincu, ki bi ga družbeno razvojno lahko primerjali s horizontom stiško-novomeškega groba z oklepom, je starejši. Horizont Stična-Novo mesto ustreza Benac-Čovićevi stopnji 4 c na Glasincu. To se povsem dobro vidi, če pritegnemo k primerjavi še grobove iz Donje Doline.⁹² Brez dvoma ima tudi Benac-Čovićeva stopnja 4 c svoje starejše in mlajše elemente. Starejši del je predvsem karakteriziran z ločno

⁸⁵ Izčrpnjeje izvajamo primerjavo v Prazgodovini Gorenjske (1961), 179 ss. (rokopis). Tabela prikazuje (v nasprotju s karto 1) razmerje posameznih kulturnih provinc na podlagi absolutne kronologije, ki smo jo mi postavili in ne posamezni avtorji kronologij.

⁸⁶ Glasinac 1 (1956). Glasinac 2 (1957). Čović, Glasnik (Sarajevo) 14, 1959, 53 ss.

⁸⁷ Č. Truhelka, WMBH 9, 1904, 55 ss. B. Čović, Inv. Arch. Y 21—30. Z. Marić, Glasnik Sarajevo 19, 1964, 5 ss.

⁸⁸ M. Garašanin, Živa antika 10, 175 ss. Isti, Chronologische und ethnische Probleme der Eisenzeit auf dem Balkan. Atti del VI. Congresso. I. Roma 1962, 279 ss. V. Lahtov, Problemi trebeniške kulture (1962). Rokopisna disertacija. Cfr. Poročilo v Arheološko društvo Jugoslavije. Praistorijska sekcija I. Ohrid 1960, 101 ss.

⁸⁹ Primerjava je vzeta iz Prazgodovine Gorenjske (1961), 184 ss.

⁹⁰ S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled (1960), tab. 21, 4; 25, 1, in Glasinac 2, tab. 2, 14; 3, 5; 4, 3—4. Tremolirni rez: F. Starè, Vače, katalog, tab. 25, 2; S. Gabrovec, o. c., 5, 1; Prazgodovina Gorenjske (1961) tab. 42, 8 (rokopis), in na drugi strani Glasinac 2, tab. 5, 7—8.

⁹¹ S. Gabrovec, 900 let Kranja (1960), tab. 2, 1, in Glasinac 2, tab. 6, 12; 10, 11; 13, 7; 14, 17; 15, 14.

⁹² Č. Truhelka, WMBH 9, 1904, tab. 40, 6; 60, 38; 54, 7—9.

fibulo z glasinaško ного,⁹³ ki nastopa tudi v Sloveniji⁹⁴ brez dvoma pod vplivom Glasinca. Prav tako imamo v obeh skupinah v tem času dele tipološko enake konjske opreme. V drugem delu 4 c horizonta na Glasincu pa se pojavi vrsta novih fibul,⁹⁵ podobno kot tudi v drugi fazi jugovzhodnoalpskega horizonta Stična-Novo mesto. Vrste novih fibul pa so v obeh krogih različne. Le malo ločno fibulo s kvadratno ного na Glasincu⁹⁶ bi lahko idejno primerjali s svetolucijsko varianto ločne fibule.⁹⁷ V glavnem pa je značilno, da se na koncu tega časovnega horizonta razvoja v jugovzhodnoalpskem krogu in Glasincu razhajata.

Ta posebnost v razvoju pride še bolj do izraza v skitskem horizontu, ki ga paraleliziramo s stopnjo 5 a na Glasincu. Vendar imamo tudi v tej stopnji med obema kulturnima krogoma direktno povezavo v certoški in kačasti fibuli ter še nekaterih drugih variantah, ki jih dobimo predvsem v Donji Dolini.⁹⁸ Omenjene fibule so prišle v glasinaški kulturni krog od nas, medtem ko obratnih vplivov v tem času skoraj ne poznamo.

Stopnja razvite negovske čelade je prav izrazita tako v Donji Dolini kot na Glasincu. V Benac-Čovićevi klasifikaciji je to Glasinac 5 b. V obeh krogih imamo opravka še s tipično halštatsko kulturo, v kateri so pa jasno zaznavni vplivi srednjeevropske zgodnje latenske kulture, ki je v nasprotju z našim ozemljem etnično keltska. V Glasincu so poleg tega močnejši vplivi z juga. Oba kroga, južnovzhodnoalpskega in glasinaškega, povezujejo v tem času certoške fibule na samostrel in cela vrsta zgodnjelatenskih fibul.⁹⁹ V Glasincu imamo poleg tega kasno varianto fibule tipa Štrpci.¹⁰⁰ Tako izrazito tuji elementi kot so fibule zgodnjelatenske sheme, pa so seveda komaj mogle priti na Glasinac s tako retardacijo, kot bi kazala to absolutna kronologija, ki sta jo postavila Benac in Čović, ampak morajo biti srednjeevropskim več ali manj sočasne. Vsak njihov začetek mora biti hkrati s srednjeevropskim, saj je popolnoma nerazumljivo, da bi Glasinac sprejemal od tujih kulturnih krogov gradivo, ki tam ni bilo več v rabi. Prav isto dokazuje tudi prisotnost fibule tipa Štrpci.¹⁰¹

⁹³ Pri tem mislimo predvsem na grobove kot Glasinac 2, tab. 22; 24; 25, 1—7.

⁹⁴ Npr. Malence: V. Stare, AV 11-12, 1960-61, tab. 9. Kromer, Brezje, tab. 18, 4.

⁹⁵ Tako čolničasta fibula glasinaške variante (Glasinac 2, tab. 25, 4), fibula s trikotno ного (Glasinac 2, tab. 28, 16), fibula z nesimetrično četverokotno ного (Glasinac 2, tab. 34, 1) in tipi kot Glasinac 2, tab. 34, 6 (>krestasta< fibula). Glej Benac-Čović, Glasinac 2 (1957), 42 s.

⁹⁶ Npr. Glasinac 2, 1957, tab. 28, 10—11; 38, 7—9; 35, 3—4.

⁹⁷ C. Marchesetti, Boll. Soc. Adr. 15, 1895, tav. 11, 1—5, 5—6; 12, 1—5. S. Gabrovec, Prazgodovina Gorenjske (1961), tab. 3, 9; 7, 1. 22; 9, 3. (Rokopis.)

⁹⁸ Glasinac 2, 1957, tab. 46, 2. WMBH 9, 1904, tab. 44, 4. 5. 29. 30; 45; 19; 46, 15; 47, 10. 15. 15; 48, 10. 13. 15; 56, 9. 22; 65, 9. 16; 68, 1. 2 idr. Kačaste fibule nastopajo že tudi v prejšnji stopnji.

⁹⁹ WMBH 9, 1904, tab. 45, 3; 45, 4; 47, 27; 50, 22—24; 51, 18—21; 53, 12—15; 54, 8. 9. 11—14; 59, 9. 15; 46, 7. 8; 65, 12. 13. 26; 76, 3. 4. Glasinac 2, 1957, tab. 47, 8; 48, 1. 4; 50, 1—5.

¹⁰⁰ Cfr. F. Maier, Germania 34, 1956, 70 s.

¹⁰¹ Kolikor smemo v glasinaškem kulturnem krogu govoriti o retardaciji, velja to le za zadržanje kake ornamentalne tehnike in motivov, tudi kakega kosa materialnega zaklada, ne pa za splošno retardacijo v razvoju in zakasnelo sprejemanje novosti. Glede kronologije Glasinca glej sedaj tudi M. V. Garašanin, Probleme der Eisenzeit auf dem Balkan. Atti del VI Congresso I. Roma 1962, 179 ss.

5. Kulturnozgodovinski problemi

Po analizah, ki smo jih sedaj izvedli, nastopi šele prava naloga zgodovinarja, namreč da oriše historično in kulturno dogajanje na danes slovenskem ozemlju v času, ki smo ga pravkar fiksirali. To nalogo lahko na tem mestu le bežno skiciramo. Pred to skico je prav, da si še enkrat obnovimo geografski položaj slovenskega ozemlja. Slovenija sodi v kompleks jugovzhodnih Alp, to je v prostor, kjer se masiv Alp izgublja v predalpskem gričevju in prehaja v dinarski Kraš in Panonsko nižino. To ozemlje ni samo prehodno in križišče cest, ki vodijo ob robu Alp iz Mediterana v notranjost Evrope in iz Panonije v Italijo, ampak tudi kotel, ki neprestano sprejema vplive, ki prihajajo iz vsakokratnih političnih in kulturnih centrov. Kotel, ki v svojih provincah tuje vplive neprestano presnavlja in jih pogosto plodno in ustvarjalno vrača. Prehodnost ozemlja je vzrok, da je ozemlje odprto na vse strani in da je občutljiv barometer vsakokratnih kulturnih centrov, kjerkoli že nastopajo. Naše ozemlje je enako pomembno, kadar prodirajo vplivi iz vzhodnega Sredozemlja preko severnega Balkana proti zahodu, ali kadar se ojačijo sredozemske kulture na obeh straneh Jadrana in iščejo poti na vzhod in sever. Naše ozemlje pa je hkrati vedno občutljivo za vplive stepskih kultur in ljudstev, ki so v tem času vedno znova vdiralna v Panonsko nižino. Nič manj pa niso važne notranje alpske povezave, ki vežejo naše ozemlje po alpskih poteh daleč na zahod. Na videz neprehodne alpske poti se vedno znova kažejo kot presenetljivo močna vez. Prav tako pa je naše ozemlje neposredno povezano z Dinarskim krasom ter povezuje jugovzhodne Alpe z balkanskimi kulturami in njihovimi ljudstvi. V času halštatske kulture je posebno izrazita vloga južnoalpskega ozemlja kot kotla, ki tuje vplive od vseh strani sprejema, jih plodno vključuje v svojo kulturno vsebino in ustvarjalno vrača.

Če se vprašamo po vzrokih razcveta jugovzhodne halštatske kulture, je odgovor kompleksen. Ekonomska baza razcveta je nedvomno železarstvo in železarska obrt. Dasi so halštatska naselja zelo slabo raziskana, najdemo sledove intenzivnega železarstva, to je taljenje železne rude in njegovo predelavo v vseh naselbinah in je to zanje karakteristični znak. Omenim naj le Podzemelj, Vače, Bohinj,¹⁰² to so praktično edine naselbine, ki jih je vsaj delno raziskoval W. Šmid, kateremu gre predvsem zasluga pri raziskovanju našega železarstva. Drugi vzrok vidimo v premiku panonske kovinske obrti iz Podonavja,¹⁰³ verjetno pod vplivom stepskih ljudstev, v jugovzhodne Alpe. Kovinska halštatska obrt ima brez dvoma svoj izvor v žarnogrobišni tradiciji, pa naj gre za kovinske posode ali druge kvalitetne izdelke halštatske toreutike. Jugovzhodni alpski prostor je gotovo glavni dedič bogate žarnogrobišne kovinske industrije srednjega Podonavja. Ta premik seveda ni brez zveze z železarstvom, kovinska obrt se je z uveljavitvijo nove kovine — železa približala svojim novim surovinskim centrom. Med kovinskimi

¹⁰² Naselbinska izkopavanja W. Schmida. Objavljeno je le izkopavanje na Vačah, GMDS 20, 1959, 96 ss. Za Podzemelj cfr. N. Zupanič, Etnolog 8-9, 1956, 128 ss. O. c. 5-6, 1955, 359 s. Za Bohinj: Prazgodovina Gorenjske (1961), 150 ss. Cfr. tudi raziskave A. Rjazanceva, Železar (Jesenice) 4, 1962, 30 ss.; o. c. 5, 1965, 45 ss.

¹⁰³ To poudarja predvsem Merhart in njegova šola, Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschrift RZM 2, 1952, 1 ss. G. Kossack, Studien zum Symbolgut (RGF 20, 1954), 55.

izdelki, ki nadaljujejo žarnogrobiščno tradicijo, lahko imenujemo praktično vse najdragocenejše produkte halštatske kulture: situle, kotličke, čelade, oklepe. Ti se po kratki pavzi, ki traja približno skozi vso našo prvo stopnjo, to je v času horizonta Podzemelj, v novo formiranem sociološkem ambientu prvih knežjih grobov, zopet pojavijo. To pomeni, da je znanje ostalo še živo in je prišlo zopet do veljave, ko so dozoreli za to sociološki pogoji.

Tretji vzrok leži v že obravnavani balkanski komponenti in z njo združenem formiranju ilirstva. Pri vprašanju nastanka halštatske kulture v Sloveniji smo se tega problema že dotaknili, na tem mestu lahko izvedemo še njegovo historično konsekvenco. Menjavo naselitvenega areala oziroma premik težišča naselitvenega areala iz ravninskih predelov Podravja in Posavja na hribovito ozemlje predalpskega dolenskega gričevja in nov način pokopa, to je skeletni pokop v gomili, smo razložili s prilivom novega ljudstva z Balkana. V tem prilivu na koncu žarnogrobiščne stopnje in začetku halštatske vidimo zadnji stadij etnogeneze, katere rezultat je, da lahko od tega časa govorimo o Ilirih, vsaj na ozemlju dolenske skupine, na katero smo vse omenjene pojave omejili. Omenjeni priliv z Balkana, ki se izraža predvsem v določenem tipu tumula (torej ne v tumulusu na splošno) in skeletnem pokopu, je namreč jasno omejen le na dolensko skupino, svetolucijska ga ne pozna, ne pozna ga niti Gorenjska kot mejno področje med dolensko in svetolucijsko skupino, še manj ga pozna štajerska skupina. Če se sedaj ozremo na svetolucijsko skupino, ki je po svojem grobnem ritualu povsem povezana z venetsko estensko kulturo, je razlika očitna. Pri tem ne mislimo le na žgan plan pokop, ampak tudi na strukturo grobnih pridatkov, ki se kaže najlepše v tem, da v svetolucijski skupini v nasprotju z dolensko ne najdemo nikakega orožja. Ta dvojnost, ki smo jo tu le na kratko skicirali in ki jo lahko izrazimo v dveh enačbah: dolenska skupina je kultura žarnih grobišč plus balkanski elementi, svetolucijska skupina pa kultura žarnih grobišč plus estenski elementi, krije v sebi po našem mnenju še fundamentalnejša spoznanja. Od začetka halštatske kulture imamo v obeh provincah opravka s kulturo, ki jo lahko z izjemo nekaj motenj kontinuirano zasledujemo vse do rimske zasedbe. Z vso upravičenostjo mislimo zaradi tega, da se tudi njeni nosilci niso več menjali. Rimska historiografija nam je dala tudi njihovo ime: za področje estenske kulture Venete, za balkansko področje Ilire.¹⁰⁴ V ugotovljenih balkanskih vplivih starejšega halštata lahko prav po načinu pokopavanja ugotovimo priliv novih etničnih in kulturnih elementov na Dolensko. Z balkanskim sunkom na začetku halštata je etnogeneza Ilirov prišla do stopnje, da lahko na Dolenskem od starejšega halštata dalje govorimo o Ilirih. Za katero ilirsko pleme gre, ni znano. Približno od istega časa naprej pa lahko tudi v estenskem kulturnem krogu govorimo o Venetih. Težje je vprašanje, kako naj opredelimo etnično svetolucijsko skupino. Po načinu pokopa, ki je pri etničnem opredeljevanju vsekakor odločilnejši, bi morali nosilce svetolucijske skupine zaradi najožje povezave z estensko

¹⁰⁴ Pregled vprašanja glej v PWRE Suplbd. 5 (1931) s. v. Illyrioi. Z jezikovnega stališča cfr. H. Krahe, *Sprache und Vorzeit* (1954), 98 ss.; 114 ss. Isti, *Die Sprache der Illyrier* (1955). Simpozijum o teritorijalnem i hronološkem razgraničenju Ilira u praistorijsko doba (Sarajevo 1964).

skupino dodeliti venetskemu prebivalstvu. S to ugotovitvijo ni v opreki jezikoslovje. T. Logar¹⁰⁵ prepričljivo izvaja dve krajevni imeni na pobočju Banjske planote, ki sodi geografsko v prostor svetolucijske skupine, Bate in Baske, iz korena *bet, v katerem se skriva po Bezlajevem mnenju antično ime Venetov. Logarjevi razlagi ni oporekati niti z zgodovinskega niti z jezikovnega stališča.¹⁰⁶ Le delno nasprotuje temu materialna kultura, ki je močno prežeta ne samo z dolensjkimi, ampak tudi japonskimi elementi. Kljub temu bi na podlagi arheološkega in jezikoslovnega pričevanja morali videti v svetolucijski skupini prebivalstvo, ki je bilo Venetom zelo blizu. Nosilci svetolucijske skupine so torej pripadali plemenu venetsko-ilirske mešanice, kjer pa je bila venetska komponenta po vsem videzu močnejša.

Ta zaključek etnogeneze, iz katere je nastal ilirski etnikon na eni in venetski na drugi strani, je brez dvoma postal velika notranja silnica razvoja halštatske kulture, ki jo moramo od sedaj dalje imeti za njeno vedno živo komponento.

To so glavni vzroki, v katerih vidimo pogoje za nastanek jugovzhodnoalpske halštatske kulture Slovenije. Političnozgodovinski proces pa lahko najboljše razberemo iz analize moških grobov, ki najdosledneje odsevajo spremembe v vojni tehniki, ki ima vsakokrat svoje vojnopolitične vzroke.

Knez iz Podzemlja ima kot orožje meč, v katerem moramo videti tipično orožje kulture žarnih grobišč tako rekoč vse od njenega začetka. Z vdorom tako imenovanih trako-kimerijskih ljudstev v Panonsko nižino izgine meč, pojavi se bojna sekira v klasični kombinaciji z dvema sulicama, kar je od sedaj tako značilno za moške grobove jugovzhodnoalpske skupine. Knez je vitez na konju, česar kultura žarnih grobišč ni poznala in kar je brez dvoma prevzem od stepskega ljudstva Kimerijcev in prilagoditev njihovi vojaški tehniki. V horizontu Stična-Novo mesto, kjer se novo plemstvo že jasno sociološko diferencira, nahajamo opremo, ki je kombinacija nekdanje žarnogrobiščne oborožitvene tehnike (čelada, oklep, ščit) in nove stepske, ki jo je vsililo stepsko ljudstvo (konj, konjska oprema, tudi že puščice, torej poznanje loka). Skitom, ki so vdrlji v Panonsko nižino, se takoj prilagodi tudi halštatsko plemstvo, ki pridruži svojemu tradicionalnemu načinu borbe (bojna sekira in dve sulici, čelada) takoj tudi skitski način bojevanja z njihovim orožjem. V opremi halštatskega kneza tega časa smo videli skitske puščice in skitsko bojno opremo konja. Ko so na meji jugovzhodne alpskega ozemlja tretjič pričeli pritiskati novi osvajalci iz zahoda, Kelti, se je halštatski domačin zopet takoj prilagodil načinu bojevanja, ki je bil lasten Keltom. K opremi kneza z negovsko čelado iz groba 29, gomile V, z Magdalenske gore sodi ob pridržanju tradicionalne halštatske bojne opreme zopet meč, to pot železni latenski. Tako smo lahko na bojni opremi ilirskega plemstva zabeležili vse tri glavne politične dogodke, ki spremljajo zgodovino halštatske kulture v Sloveniji: vdor Trako-Kimerijcev, Skitov in Keltov. Omeniti je le, da za porušenje političnega ravnotežja v jugovzhodnih Alpah na koncu halštatske kulture niso bili vzrok le premiki

¹⁰⁵ Slavistična revija 8, 1955, 41.

¹⁰⁶ Seveda pa imamo na razpolago preskromno gradivo, da bi lahko imeli jezikovno pričevanje za nedvoumno in dokončno. Teža problema in stanje raziskav tako v arheološki kot v lingvistični stroki nam narekuje veliko previdnost. Glej S. Gabrovec, Simpozijum Sarajevo (1964), 215 ss.

keltskih plemenov iz zahoda, ampak očitno tudi japonski premiki, ki bi jih lahko podobno dokazali.

Vso to vojaško-politično zgodovino bi seveda lahko zasledovali še na drugih ravnih, tako v socioloških spremembah kot v trgovsko ekonomskih, vendar naj na tem mestu zadostuje le skica, s katero smo na problem želeli opozoriti.

Če ima politična vojaška zgodovina svoje vzmeti na vzhodu, jih ima kulturno civilizatorična na zahodu. Tudi v tem primeru je izhodišče žarnogrobniška tradicija. Ponovno smo že dejali, da je halštatska kultura Slovenije glavni dedič Podonavske kulture žarnih grobišč. Situacija se temeljito spremeni s formiranjem prvega knežjega horizonta v naši drugi časovni stopnji Stična-Novo mesto. Razmeroma veliko bogastvo je sedaj omogočilo stik z mediteranskimi kulturami, ki so prav v tem času začele preraščati prazgodovinske meje in se vključevati v zgodovino. Za jugovzhodno alpsko področje je pomembna predvsem etruščanska Italija. V Italiji se je nosilec halštatske kulture srečal z orientalnimi stilom (stilo orientalizante), ki je tja prišel iz grške protokorintske umetnosti kot arhaični izraz posthomerškega plemstva. Ta stik smo arheološko zaznali v prevzemu cele vrste ornamentalnih motivov, korintske rozete, prepleta, rastlinskih motivov, prevzema cele vrste eksotičnih in polmitičnih živali. Za prebivalce jugovzhodnih Alp je bilo to srečanje zelo plodno, iz njega je nastala situlska umetnost, katere začetek sega v drugo polovico 7. stoletja, torej v naš horizont Stična-Novo mesto in ki pomeni vrh ustvarjalnosti halštatske kulture na Slovenskem. S situlsko umetnostjo¹⁰⁷ je dobil prebivalec jugovzhodnega alpskega ozemlja svojo govorico, to, kar je z njo izrazil, pa je bil njegov domači svet. Kulturno umetnostno je zanimivo, da ostaja v situlski umetnosti njena vsebina enaka praktično vse do konca, krog svoje izpovedi situlska umetnost ni nikoli bistveno prekoračila. Tudi stilno se je svet situlske umetnosti le malenkostno spreminjal, njen umetnosti izraz je ostal arhaičen. Tako je tudi vaška situla, ki pomeni vrh toreutične umetnosti jugovzhodnega halštatskega prostora in ki jo zaradi situle z Magdalenske gore ne moremo datirati pred leto 500,¹⁰⁸ še vedno zasidrana v stilnem in duhovnem svetu orientalnega stila 7. stoletja. To pomeni, da slovenska halštatska kultura, ki je na koncu 7. stoletja tako hlasno pograbila govorico, ki ji jo je dal sredozemski svet, te govorce ni mogla polno nadaljevati.

¹⁰⁷ O situlski umetnosti glej katalog razstave, Umetnost alpskih Ilirov in Venetov (1962) z nadaljnjo literaturo. W. Lucke-O. H. Frey, Die Situla in Providence (RGF 26, 1962).

¹⁰⁸ V oceni Kastelčeve publikacije Situla z Vač (1956) v Situli 1, 1960, 132 ss., sem skušal prav na podlagi zakoreninjenosti stilne govorce situlskih spomenikov v »stilo-orientalizante«¹⁰⁸ ovreči Kastelčevo datacijo situle z Vač v 5. stoletje in jo datirati v šesto. Podobnost situle z Vač s situlo z Magdalenske gore (Umetnost alpskih Ilirov in Venetov, 1962, 99, tab. 32, pril. F) — upravičeno domnevamo že od Hoernesa dalje, da sta situli izdelek istega umetnika — nam na podlagi železne logike grobne celote (K. Kromer, Inv. Arch. Y 45) ne dovoljuje datacije pred letom 500 in s tem potrjuje datacijo, kot jo je postavil J. Kastelic. Na ta način pa seveda nimamo nobenega dokazanega situlskega spomenika iz 6. stoletja, kar kaže na nerazrešeno problematiko razvoja najstarejših situlskih spomenikov od najstarejših primerov, ki sodijo dokazano že v čas okrog 600, do klasičnih spomenikov situlske umetnosti (Vače, Magdalenska gora, Certosa).

Zato doživimo čuden paradoks: v halštatski kulturi našega prostora imamo na koncu 7. stoletja celo vrsto direktnih in indirektnih zvez s sredozemskim svetom, predvsem po posredništvu Etruščanov, v 5. stoletju pa, ko je cela Italija kulturno grecizirana, ne dobimo severno od Pada in na alpskem področju nobenega pravega odmeva sodobnega grškega življenja. Nasproti importu protokorintske keramike nimamo v tem času nobenega znanega importa grške bodisi črnofigurne, bodisi rdečefigurne keramike v jugovzhodni alpski prostor. In vendar so te zveze obstajale, kot nam to dobro kaže že zveza klasične negovske čelade alpske variante in italske variante, le da se je prebivalec jugovzhodnih Alp zadržal do sodobnega umetnostnega izraza odklonilno. Njegovi stopnji razvoja je bil še vedno bližji arhaični svet orientalnega stila. S tem smo želeli le prav na kratko skicirati najvišji umetnostni dosežek halštatske kulture, situlsko umetnost, in hkrati pokazati tudi njene meje.

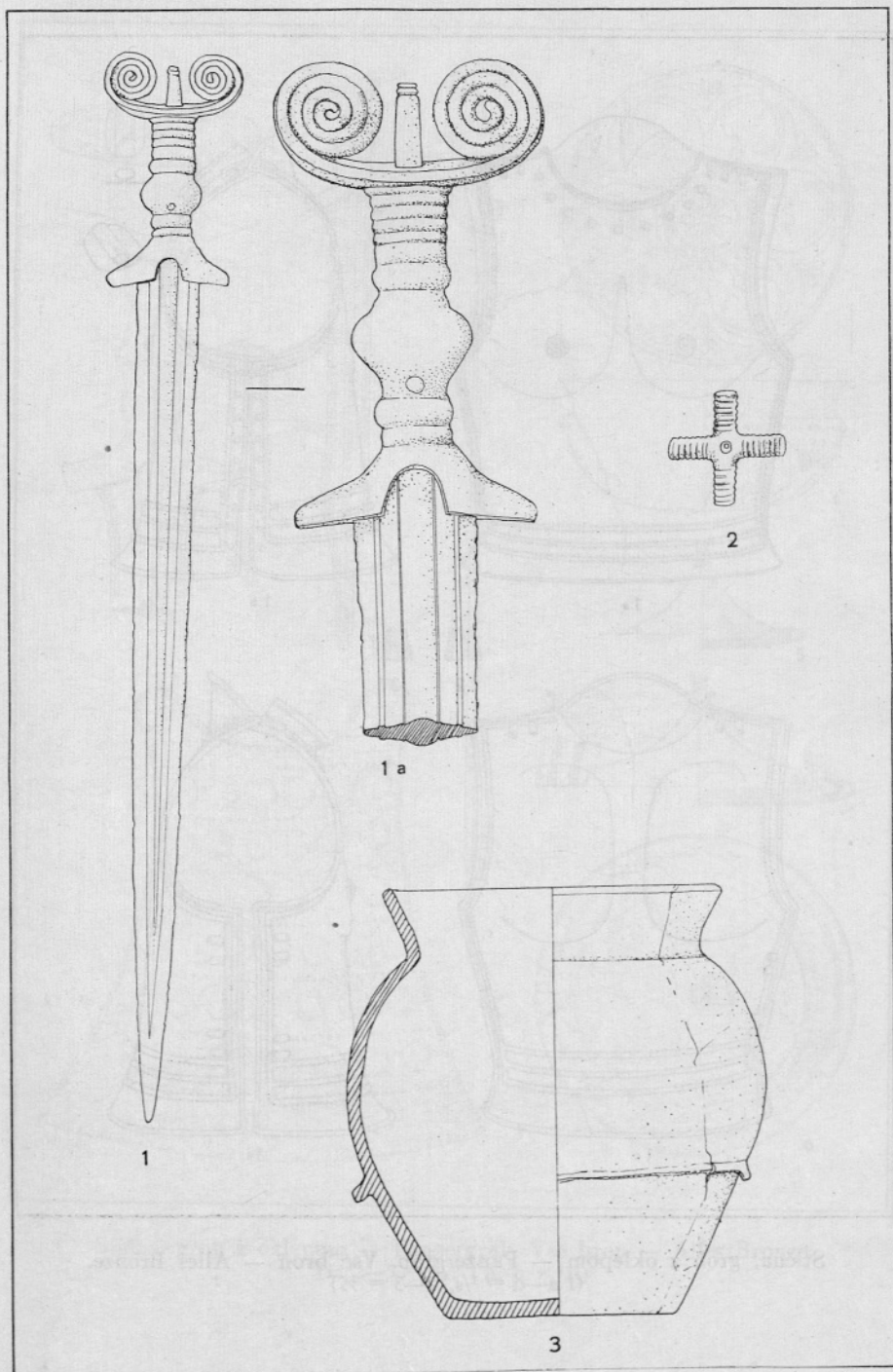
Če se na koncu povrnemo h karti razprostranjenosti halštatske kulture v Sloveniji (priloga 1), lahko ugotovimo, da je v tem času Slovenija, predvsem Dolenjska, zelo gosto naseljena. Halštatski prebivalec je današnje slovensko ozemlje intenzivno koloniziral in ga oblikoval v kulturno zemljo (v pomenu nemške besede *Kulturlandschaft*). Tako se je rimska organizacija na naših tleh naslonila na organizacijske in kulturne enote, ki so ji ustvarili Iliri — omenim naj le, da bo meja med provinco Panonijo in Italijo, ki je tekla od sredine 2. stoletja dalje, nekje pri Višnji gori, po vsej verjetnosti odsevala še stare etnične meje med Iliri in Veneti, ki smo jih v našem predavanju nakazali. In končno je alpsko področje, spremenjeno po Ilirih v kulturno zemljo, ostalo tudi še stoletja pozneje vablivo za Slovence. Tako nas niti ne preseneča, da najdemo prve organizacijske enote slovenskega kulturnega življenja, prafare,¹⁰⁹ vedno prav na mestih, ki so bila vodilna tudi v halštatski kulturi. Med prafarami srečamo vsa pomembna imena halštatskih najdišč: Metlika, Črnomelj, Novo mesto, Bela Cerkev, Mokronog, Šentvid pri Stični, Šmarje, da naštejemo le najvažnejša. S tem pa je dana tudi osnova za poglavljen študij ilirskega deleža v današnji slovenski kulturi in civilizaciji.

ZUSAMMENFASSUNG

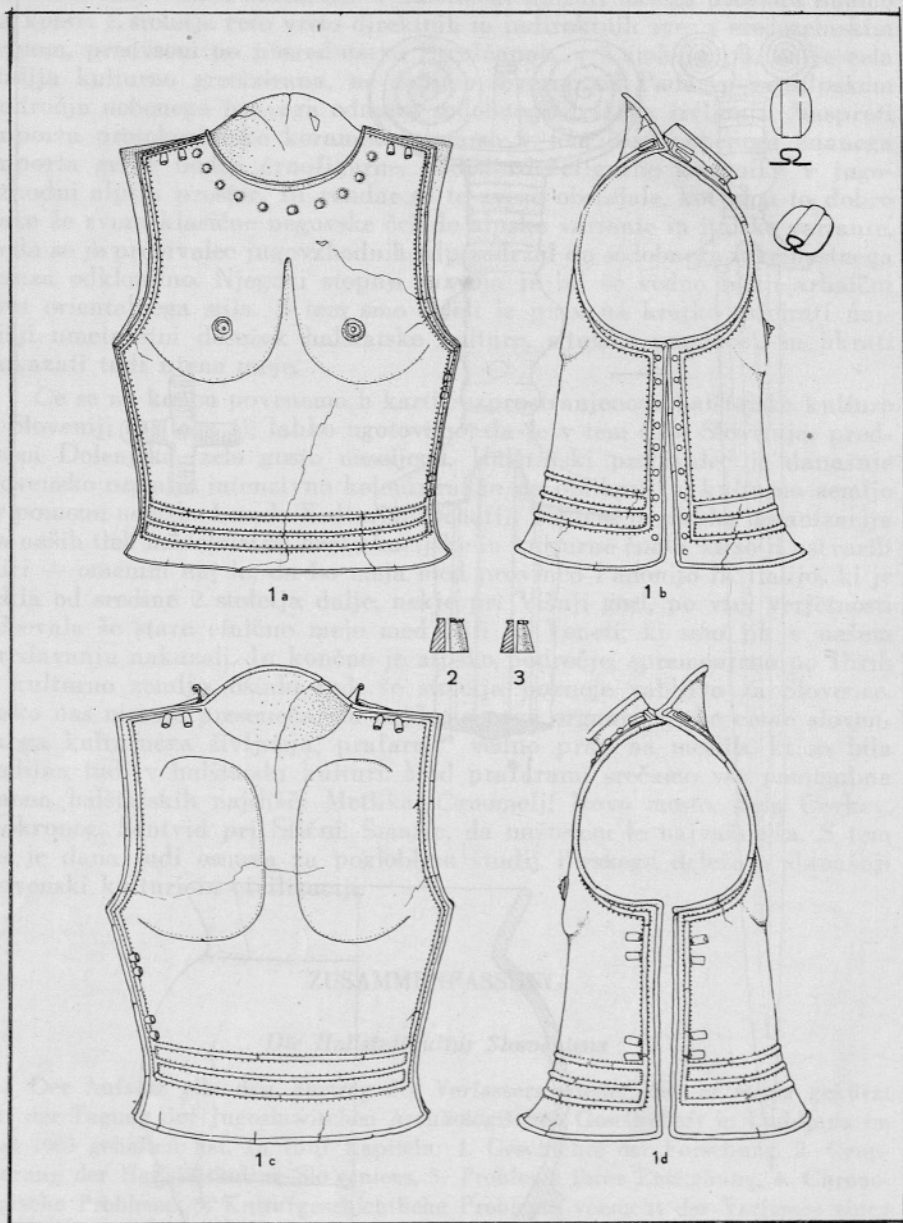
Die Hallstattkultur Sloweniens

Der Aufsatz gibt den Vortrag des Verfassers wieder, den er wenig gekürzt auf der Tagung der Jugoslawischen Archäologischen Gesellschaft in Ljubljana im Mai 1963 gehalten hat. In fünf Kapiteln: 1. Geschichte der Forschung, 2. Gruppierung der Hallstattkultur Sloweniens, 3. Probleme ihrer Entstehung, 4. Chronologische Probleme, 5. Kulturgeschichtliche Probleme versucht der Verfasser einen Überblick der wichtigsten Probleme der Hallstattkultur Sloweniens darzulegen. Der Aufsatz wird demnächst in der deutschen Übersetzung in *Germania* 45, 1965, erscheinen.

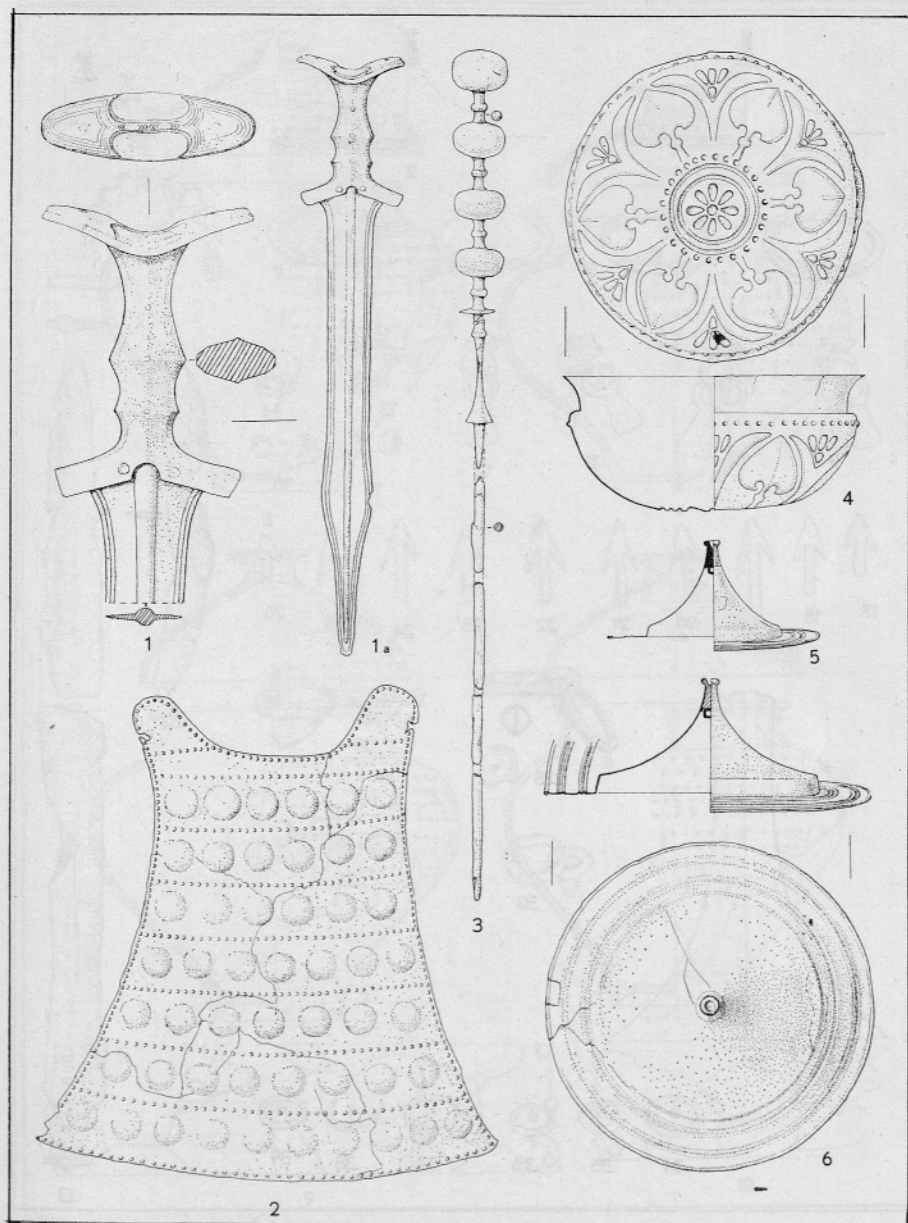
¹⁰⁹ M. Kos, *Zgodovina Slovencev* (1955), 264 ss. s karto k str. 272. M. Miklavčič, *GMDS* 25-26, 1944-45, 3 ss.

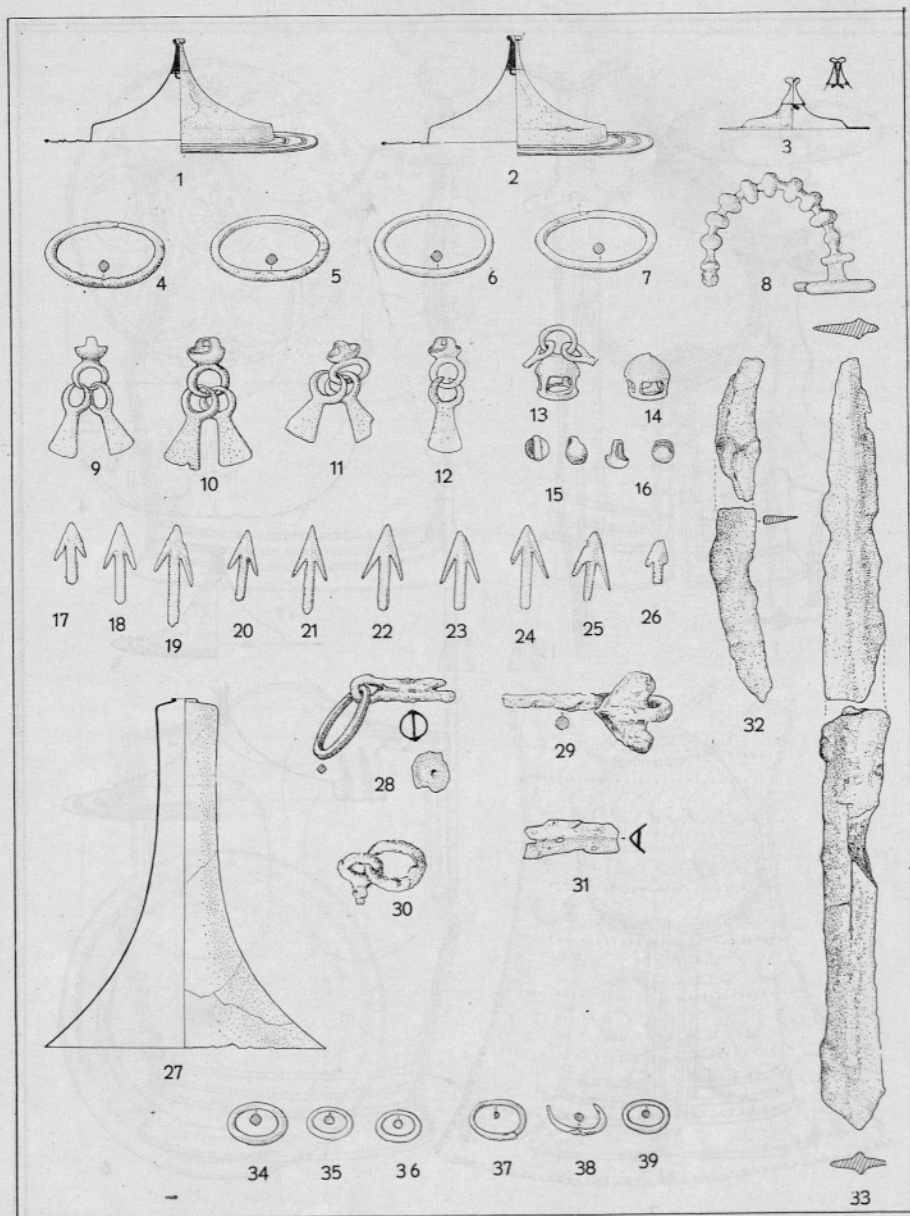
Podzemelj. 1—2 bron — Bronze, 3 keramika — Ton. (1, 3 = $\frac{1}{4}$, 1 a, 2 = $\frac{1}{2}$)

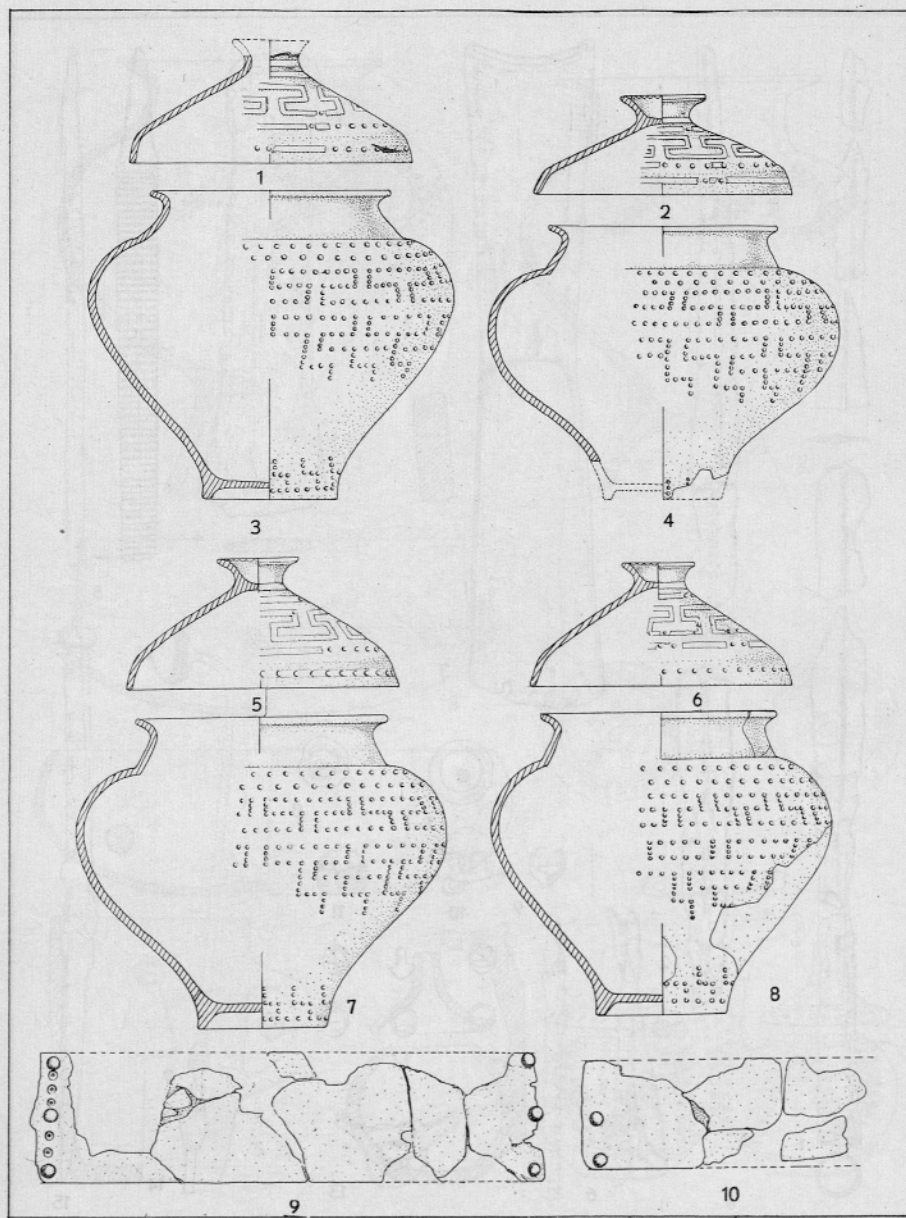
Stična, grob z oklepom — Panzergrab. Vse bronze — Alles Bronze.
 (1 a—d = $\frac{1}{8}$, 2—3 = $\frac{1}{4}$)

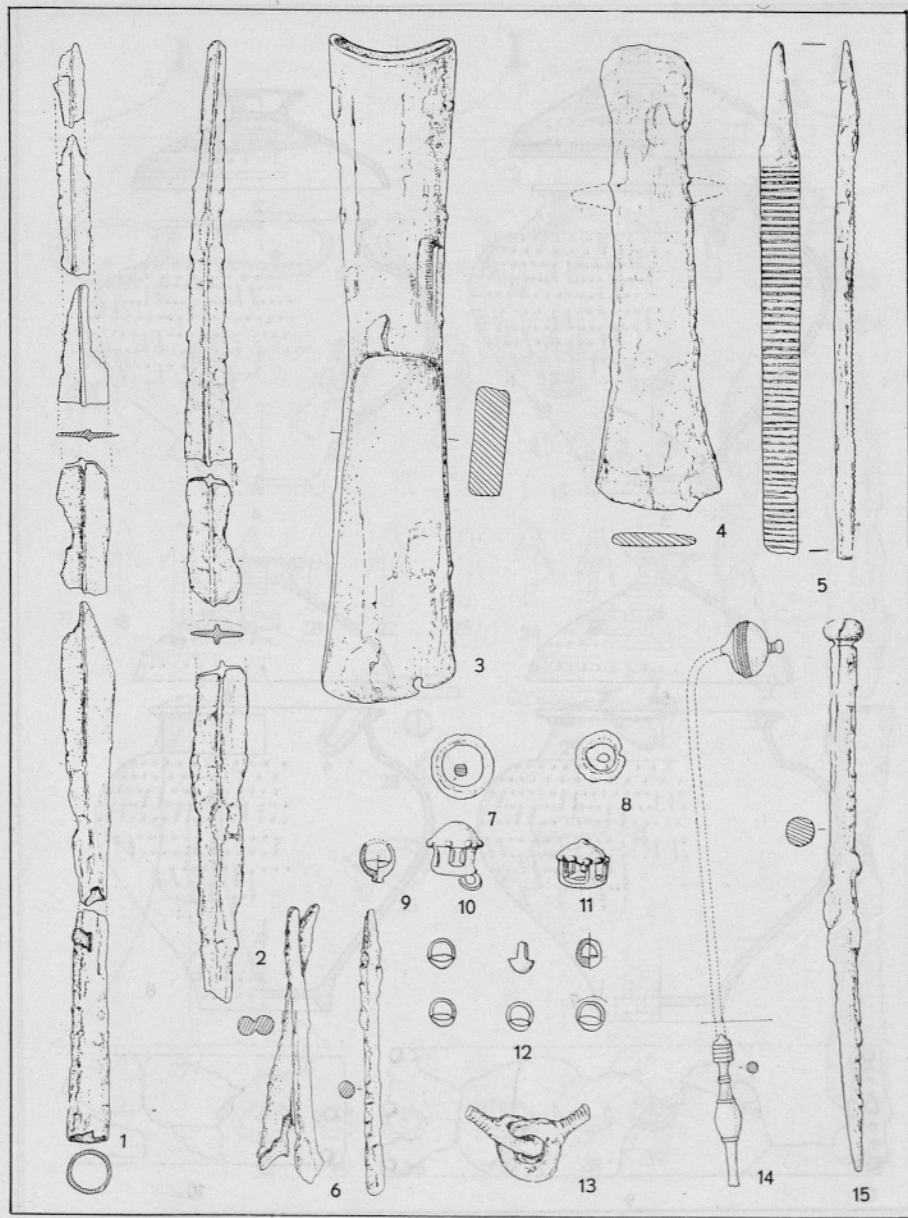
Stična, grob z oklepom — Panzergrab. Vse bron — Alles Bronze.
 (1, 2—5 = $\frac{1}{2}$, 1 a, 6 = $\frac{1}{6}$)

Stična, grob z oklepom — Panzergrab. 1—27, 31, 34—39 bron — Bronze, 28—30, 32—35 železo — Eisen. (1—3 = $\frac{1}{6}$, 4—39 = $\frac{1}{2}$)

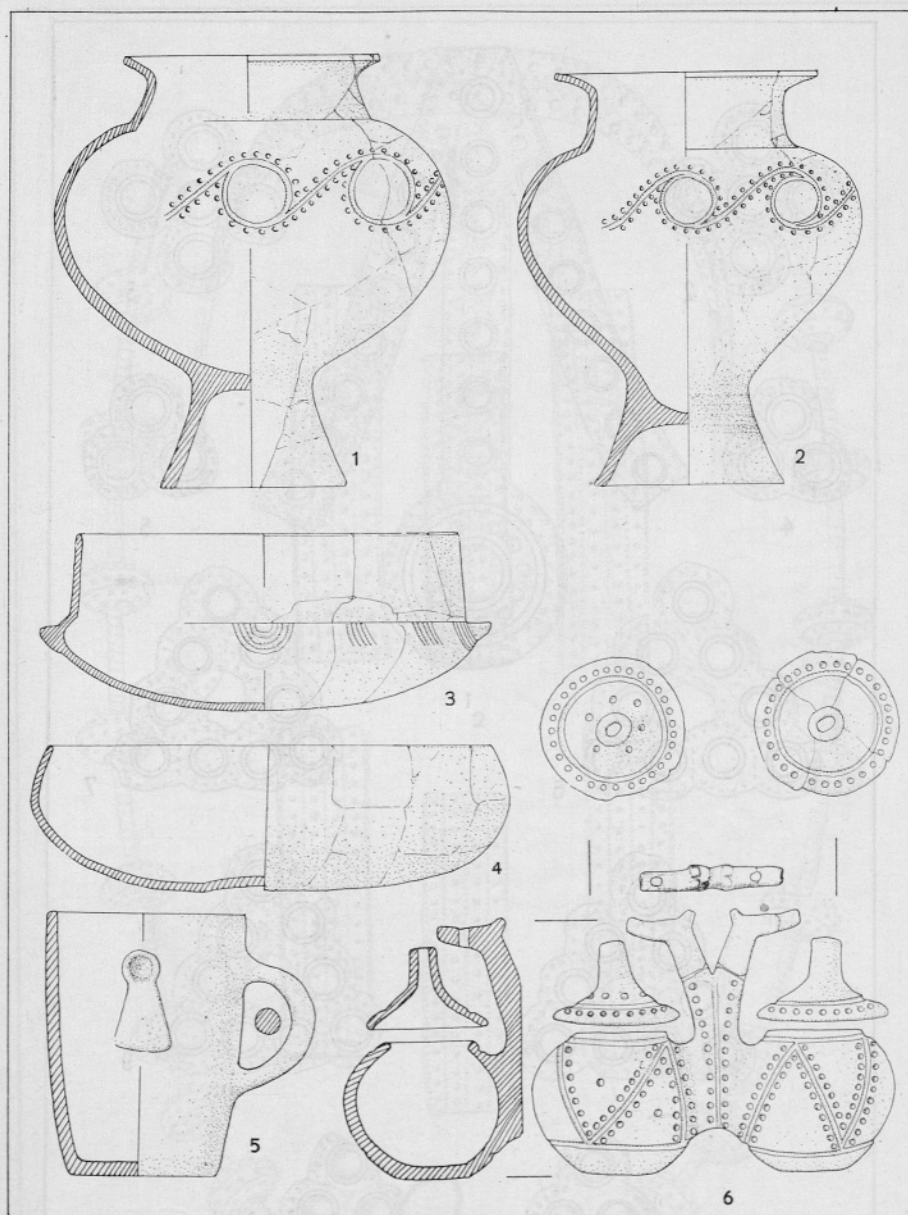

Stična, grob z oklepom — Panzergrab. 1—8 keramika — Ton, 9—10 bron — Bronze.
 (1—8 = $\frac{1}{6}$, 9—10 = $\frac{1}{3}$)

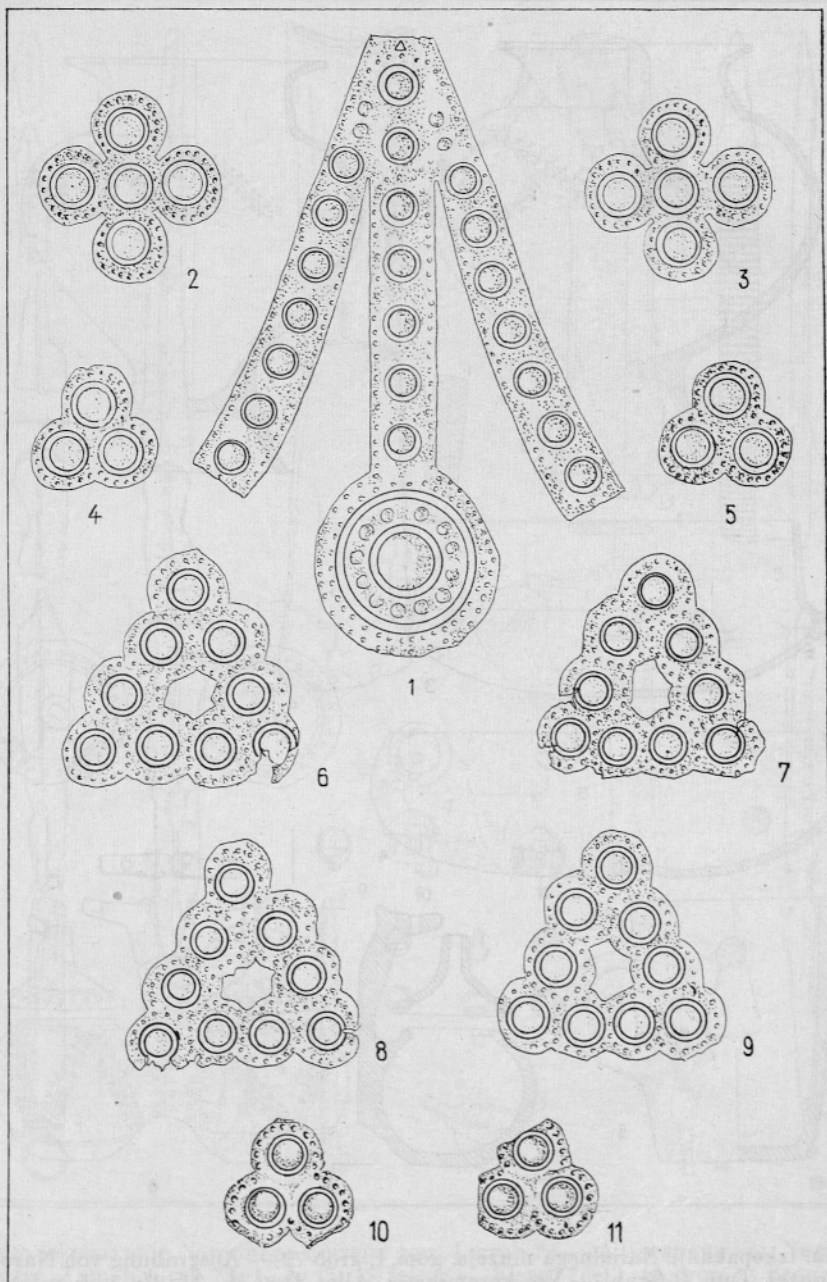

Stična, izkopavanje Narodnega muzeja, gom. I, grob 72 — Ausgrabung von Narodni muzej, Tum. I, Grab 72. 1—6, 15, 15 železo — Eisen, 7—12, 14 bron — Bronze. (1—15 = $\frac{1}{4}$)

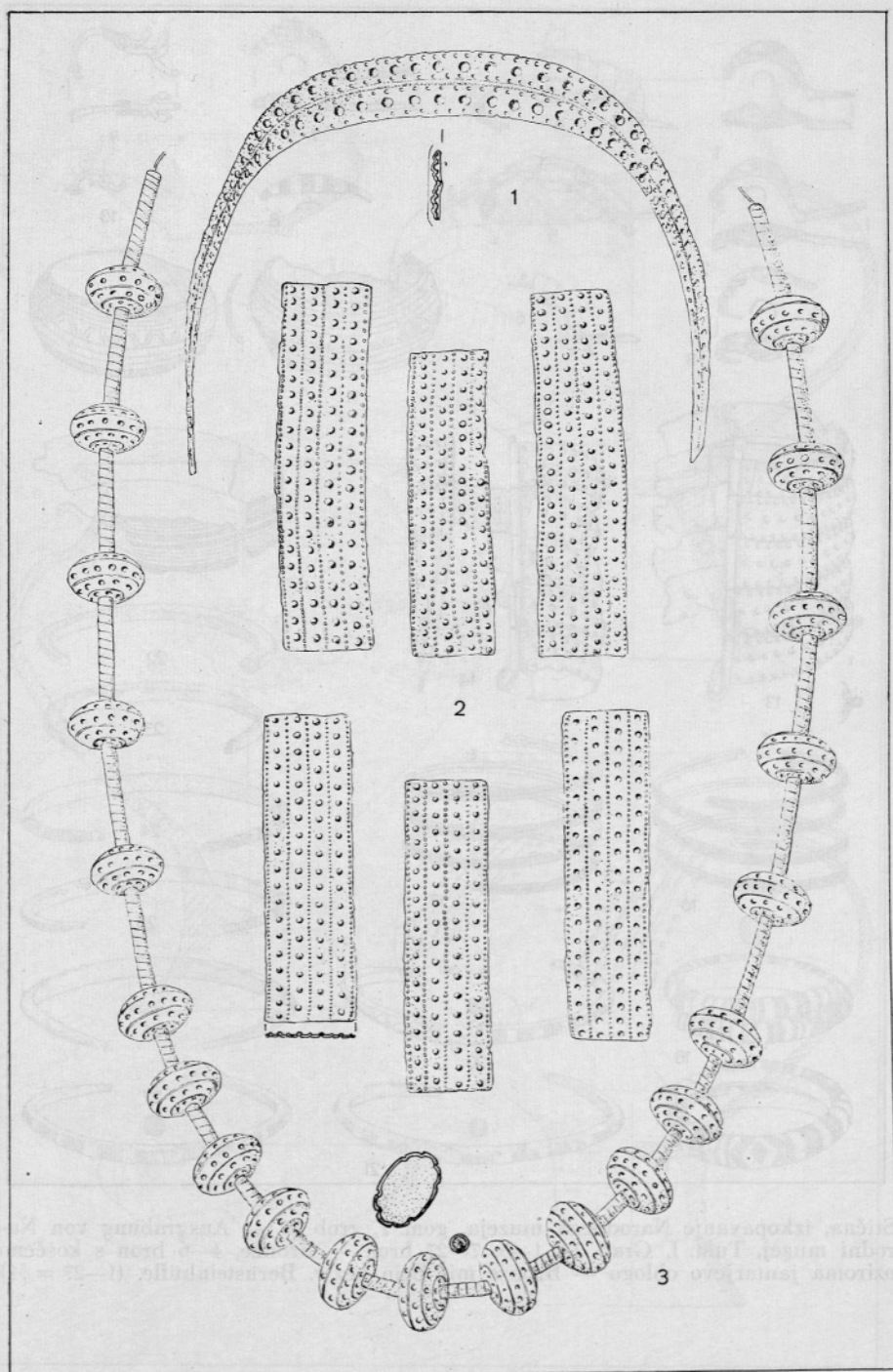

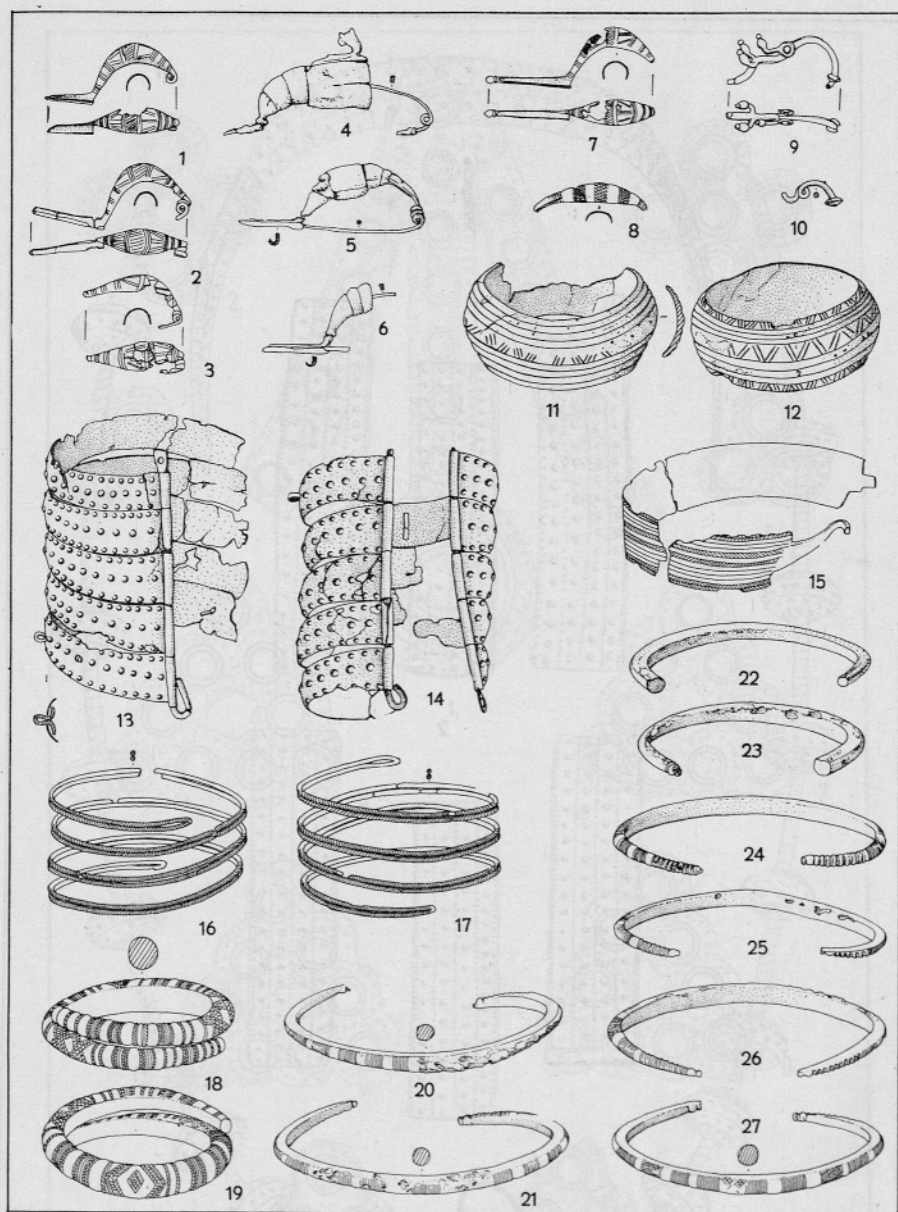
Stična, izkopavanje Narodnega muzeja, gom. I, grob 72 — Ausgrabung von Narodni muzej, Tum. I, Grab 72. Vse keramika — Alles Ton. (1—2 = $\frac{1}{6}$, 3—6 = $\frac{1}{4}$)

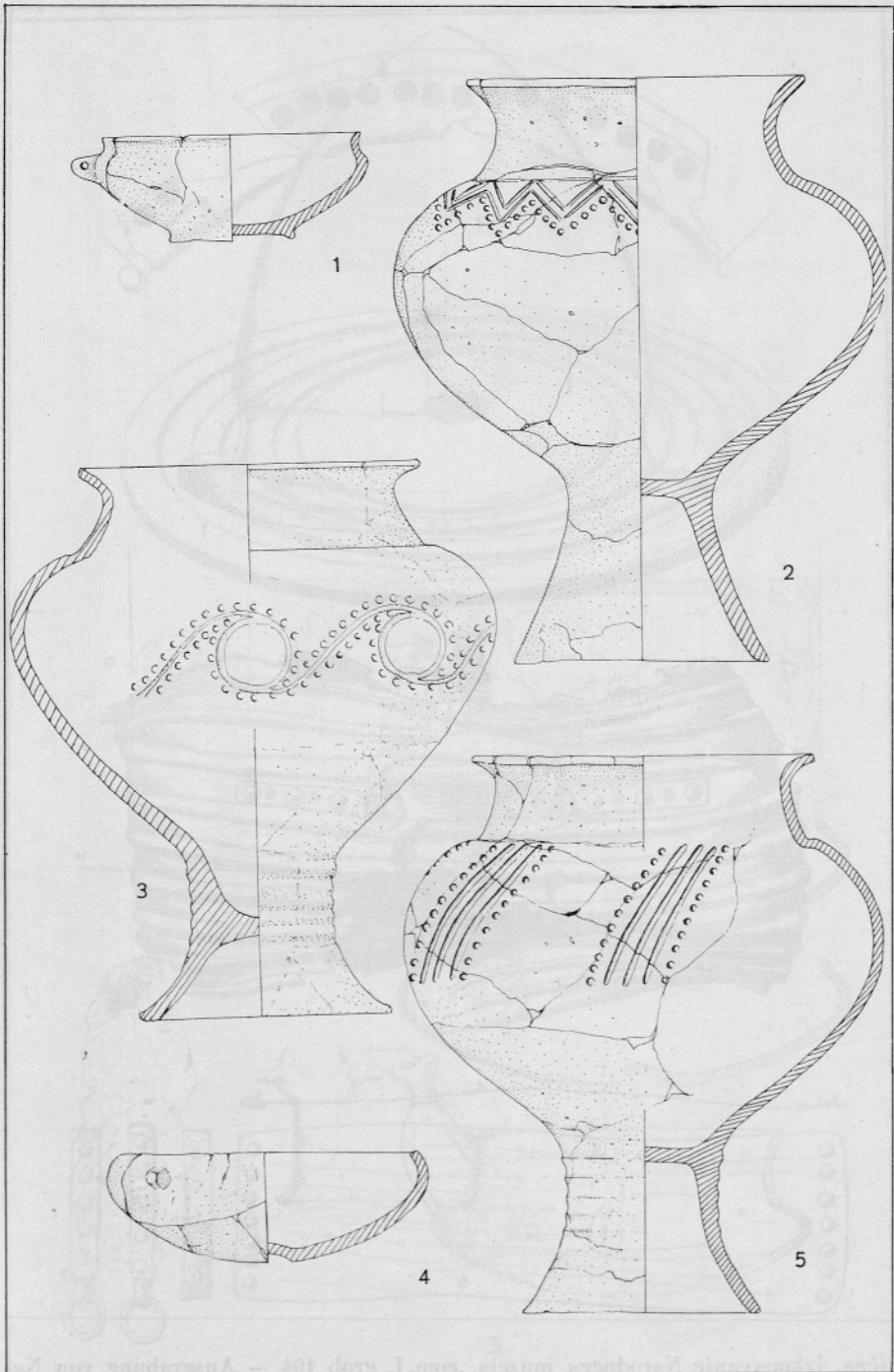
Stična, izkopavanje Narodnega muzeja, gom. I, grob 27 (10, 11 = grob 40) — Ausgrabung von Narodni muzej, Tum. I, Grab 27 (10, 11 gehört zum Grab 40). Vse zlati lističi — Alles Goldblättchen. (1—11 = $\frac{1}{2}$)

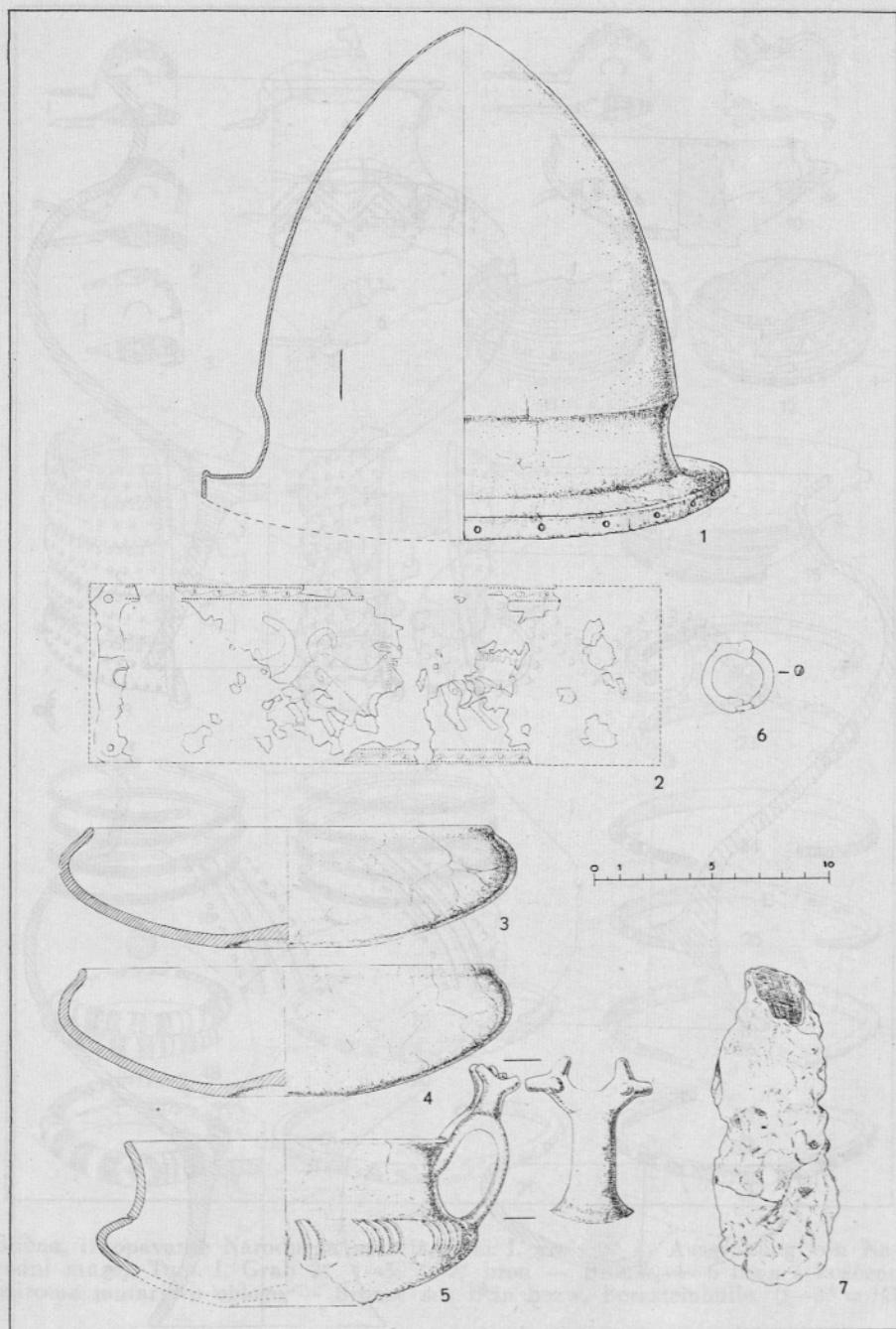
Stična, izkopavanje Narodnega muzeja, gom. I, grob 27 — Ausgrabung von Narodni muzej, Tum. I, Grab 27. 1—2 zlati lističi, ki obdajajo bronasto pločevino — Goldblättchen um Bronzenblech umhüllt, 3 zlati lističi oviti okoli organske snovi — Goldblättchen um organische Masse umhüllt. (1—3 = ½)

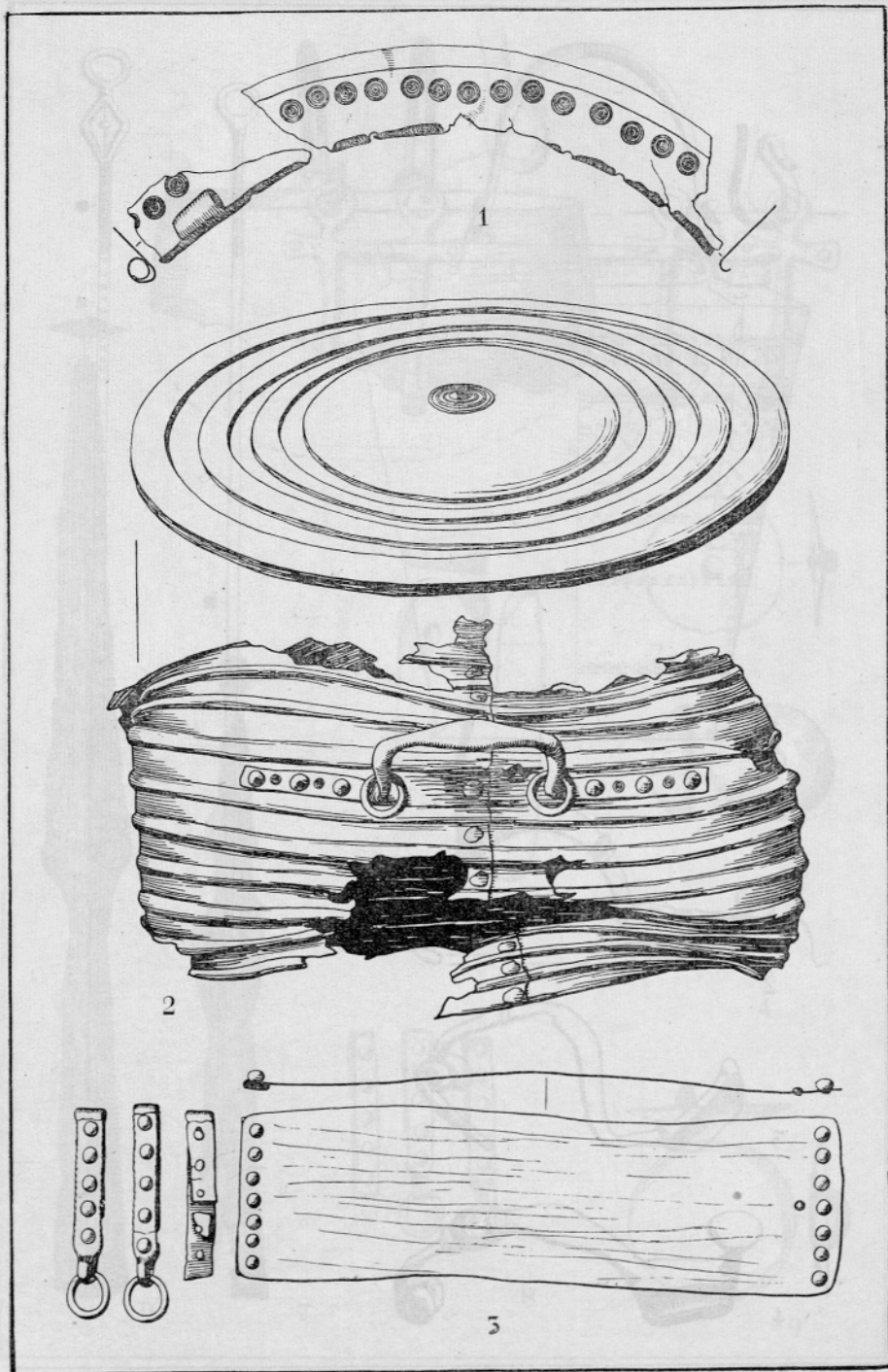
Stična, izkopavanje Narodnega muzeja, gom. I, grob 27 — Ausgrabung von Narodni muzej, Tum. I, Grab 27. 1-5, 7-27 bron — Bronze, 4-6 bron s koščeno oziroma jantarjevo oblogo — Bronze mit Bein bezw. Bernsteinhülle. (1-27 = ½)

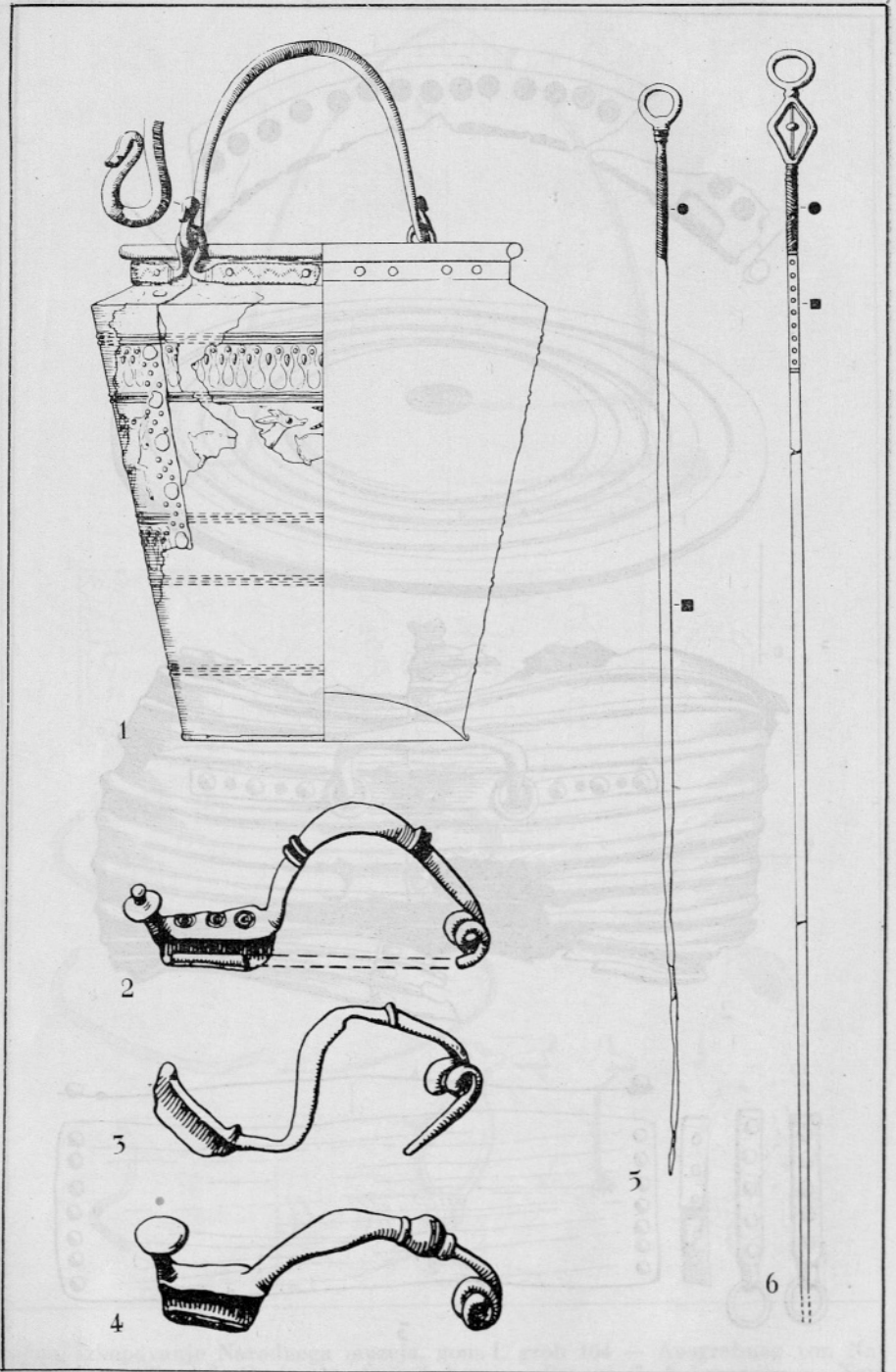
Stična, izkopavanje Narodnega muzeja, gom. I, grob 27 — Ausgrabung von Narodni muzej, Tum. I, Grab 27. Vse keramika — Alles Ton. (1—5 = $\frac{1}{4}$)

Stična, izkopavanje Narodnega muzeja, gom. I, grob 104 — Ausgrabung von Narodni muzej, Tum. I, Grab 104. 1—2, 6 bron — Bronze, 3—5 keramika — Ton, 7 železo — Eisen. (1—7 = $\frac{1}{3}$)

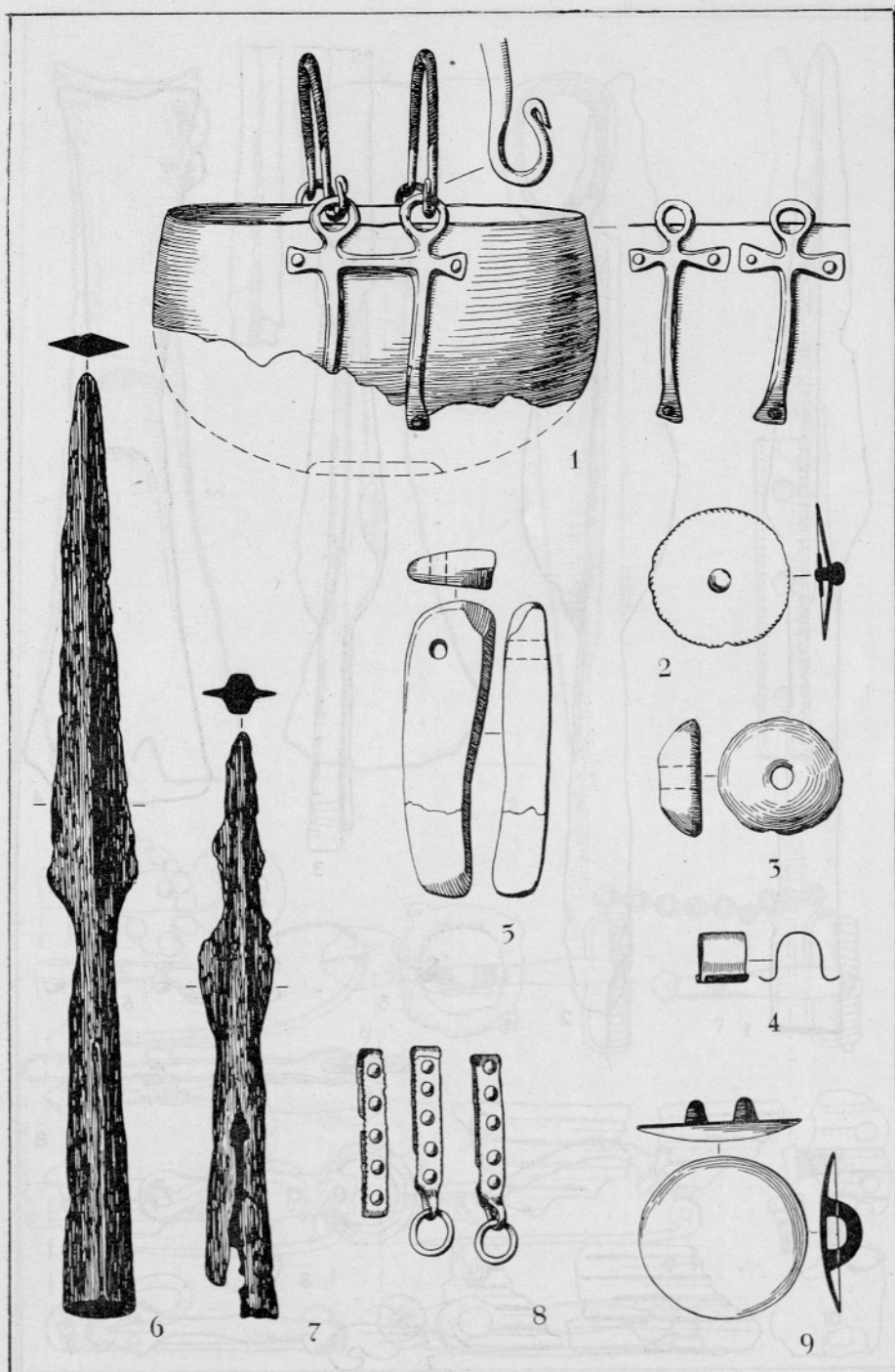

Magdalenska gora, gom. V, grob 6-7 — Tum. V, Gr. 6-7. Vse bron — Alles Bronze. (1-3 = $\frac{1}{2}$, 2 = $\frac{1}{4}$)

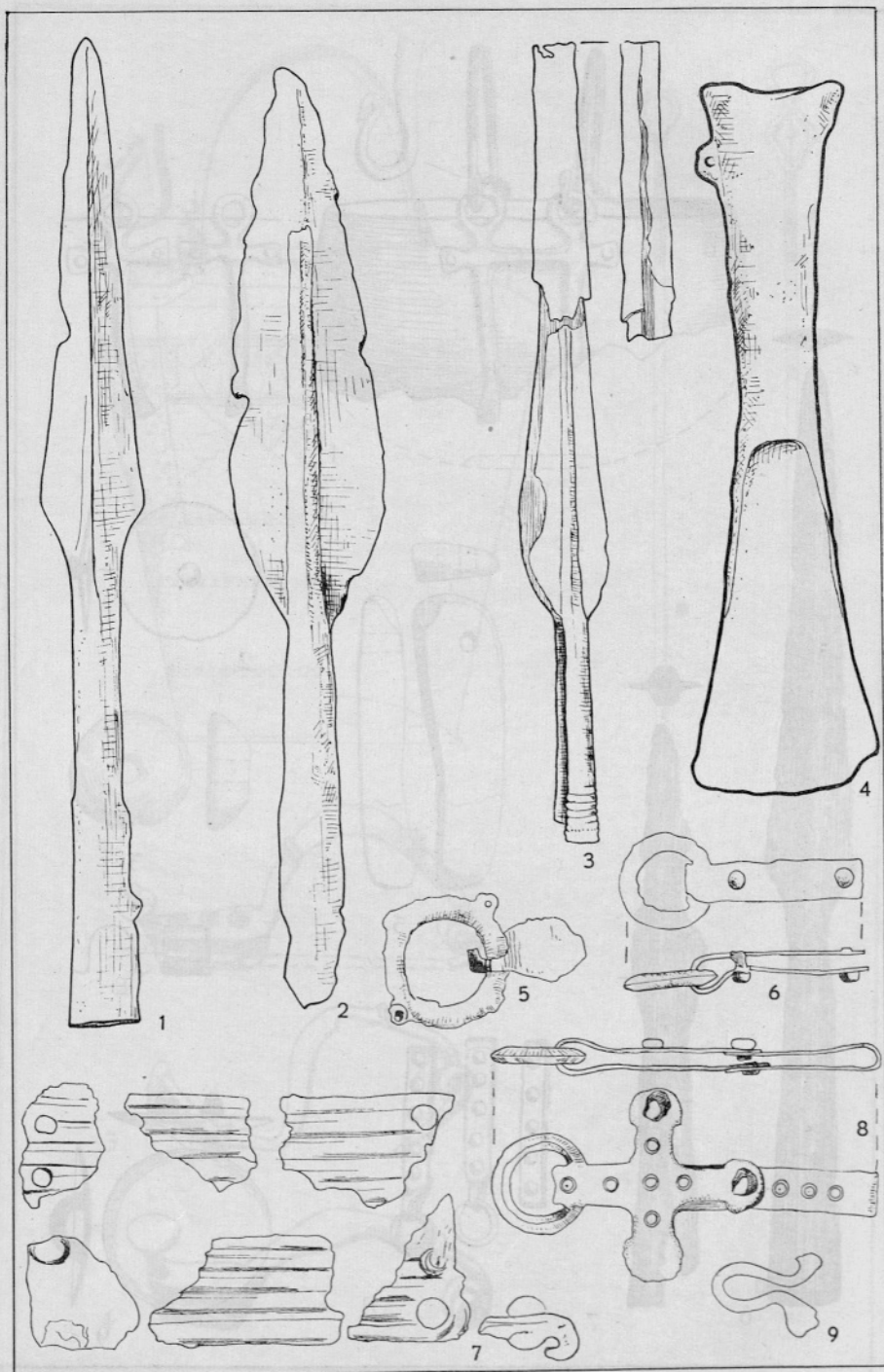

Magdalenska gora, gom. V, grob 6-7 — Tum. V, Gr. 6-7. Vse bron — Alles
Bronze. (1 = $\frac{1}{4}$, 2-4 = $\frac{1}{1}$, 5-6 = $\frac{1}{6}$)

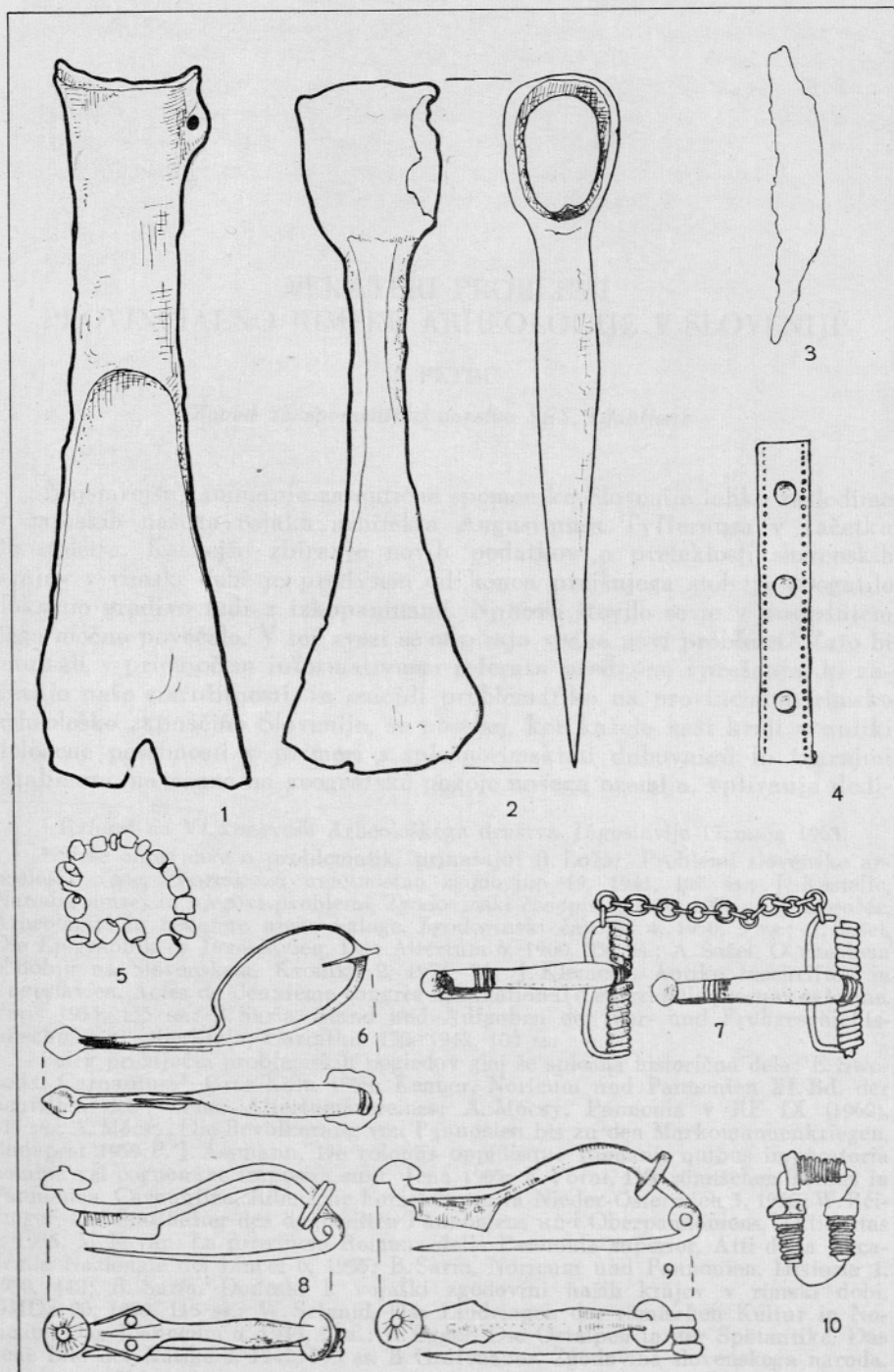

Magdalenska gora, gom. V, grob 6-7 — Tum. V, Gr. 6-7. 1-2, 4, 8-9 bron — Bronze, 3 kost — Bein, 5 kamen — Stein, 6-7 železo — Eisen. (1 = $\frac{1}{4}$, 2-9 = $\frac{1}{2}$)

Magdalenska gora, gom. II, grob 1-2 — Tum. II, Grab 1-2. 1-4 železo — Eisen.
5-9 bron — Bronze. (1-2, 4-9 = $\frac{1}{2}$, 3 = $\frac{3}{4}$)

Magdalenska gora, gom. II, grab 1-2 — Tum. II, Grab 1-2. 1-3 železo — Eisen,
4, 6-9 bron — Bronze, 5 steklo — Glas, 10 jantar — Bernstein. (1-10 = $\frac{1}{2}$)

NEKATERI PROBLEMI PROVINCIALNO RIMSKE ARHEOLOGIJE V SLOVENIJI¹

P. PETRU

Zavod za spomeniško varstvo SRS, Ljubljana

Najstarejše zanimanje za antične spomenike Slovenije lahko zasledimo v zapiskih našega rojaka arhitekta Augustinusa Tyffernusa v začetku 16. stoletja. Kasnejše zbiranje novih podatkov o preteklosti slovenskih krajev v rimski dobi je predvsem od konca prejšnjega stoletja obogatilo dokazno gradivo tudi z izkopaninami. Njihovo število se je v poslednjem času močno povečalo. V tej zvezi se odpirajo vedno novi problemi.² Zato bi nanizali v pričujočem informativnem referatu predvsem vprašanja, ki zadevajo naše starožitnosti, in omejili problematiko na provincialno rimsko arheološko zapuščino Slovenije, še posebej, ker kažejo naši kraji v antiki določene posebnosti v primeri s splošnorimskimi duhovnimi in tvarnimi ostalinami, navezane na geografske pogoje našega ozemlja, vplivanja dedi-

¹ Referat na VI. kongresu Arheološkega društva Jugoslavije 15. maja 1963.

² Širše obravnave o problematiki prinašajo: R. Ložar, Problemi slovenske arheološke vede, Zbornik za umetnostno zgodovino 19, 1941, 107 ss.; J. Kastelic, Narodni muzej in njegovi problemi, Zgodovinski časopis 4, 1950, 195 ss.; J. Korošec, Arheologija in nekatere njene naloge, Zgodovinski časopis 4, 1950, 5 ss.; J. Šašel, Die Epigraphik in Jugoslawien, Das Altertum 6, 1960, 236 ss.; A. Šašel, O rimskem obdobju na Slovenskem, Kronika 2, 1954, 21; J. Klemenc, Antike Inschriften in Jugoslawien, Actes du deuxième congrès international d'épigraphie grecque et latine, Paris 1955, 155 ss.; B. Saria, Stand und Aufgaben der Vor- und Frühgeschichtsforschung in Oberkrain, Carinthia 152, 1942, 100 ss.

Poleg pričujočih problemskih pogledov glej še splošna historična dela: E. Swo-boda, Carnuntum³, Graz-Köln 1958; Kenner, Noricum und Pannonien XI. Bd. der Schriften des Wiener Altertumsvereines; A. Mócsy, Pannonia v RE IX (1962), 515 ss.; A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959; P. J. Assmann, De coloniis oppidisque Romanis quibus imperatoria nomina vel cognomina imposita sunt, Jena 1905; F. Forni, Die römischen Tribus in Pannonien, Carnuntina, Römische Forschungen in Nieder-Österreich 3, 1956; W. Reiding, Die Statthalter des ungeteilten Pannoniens und Oberpannoniens, Antiquitas 2, 1956; M. Pavan, La provincia Romana della Pannonia superior, Atti della Accademia Nazionale dei Lincei 6, 1955; B. Saria, Noricum und Pannonien, Historia 1, 1950, 442; B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, GMDS 20, 1959, 115 ss.; W. Schmid, Das Eindringen der römischen Kultur in Noricum, Das Joanneum 6, 1945, 7 ss.; R. Egger, Die Ostalpen in der Spätantike, Das neue Bild der Antike 2, 1942, 395 ss. B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana 1964.

ščine kultur avtohtonih prebivalcev in posredovanja sosednjih mediteranskih, balkanskih in srednjeevropskih kultur.

Trije geografski pojmi: Alpe, Kras in poslednji izrastki panonske ravnice s pripadajočimi griči; trije prazgodovinski etnični pojmi: Iliri, Vëneti in Kelti; tri rimske provincije: *Illyricum*, kasnejša *Pannonia*, *Noricum* in *X Regio*, *Venetia et Histria*, zgovorno kažejo omenjena vplivna območja ter izrazito prehodno vlogo danes slovenskih pokrajin.

I

Prve geografske omembe naših krajev najdemo pri Herodotu iz Halikarnasa,³ ki omenja v devetem poglavju pete knjige Ένετοί ob severni obali Jadrana. Prav tako pri Herodotu omenjena pritoka Donave Ἰάλπις in Κάριπς istoveti P. Kretschmer⁴ z Dravo in Savo.

Šele z osvojitvijo severnoitalske ravnice in prodori v Vzhodne Alpe dobe Rimljani podrobnejše informacije o naših krajih. Najbolj popolen opis, ki pa nam posreduje vendarle znanje splošnega značaja, dolgujemo Strabonu.⁵ Žal pa je Strabon, z neštetimi pomanjkljivostmi antičnega izročila, tudi naš zadnji obslužnejši vir za geografijo tega območja. Gotovo so posedovali v rimskih arhivih bolj popolne opise razmer, kot nam jih posredujejo viri, kar priča beležka o kakovosti in vrednosti panonskih obdelovalnih površin:⁶ *Certa enim pretia agris constituta sunt, ut in Pannonia arvi primi, arvi secundi partis, silvae glandiferae, silvae vulgaris pascuae.*

Sicer kasnejši, vendar še nepopolno izrabljen vir za antično geografijo Slovenije predstavljajo zapiski anonimnega geografa iz Ravenne v začetku 8. stoletja. Anonymus našteva mimo znanih postojank *Atamine*, *Nomiduni*, *Acerbo*, *Cruppi*, *Romula* itd., vrsto krajev, med njimi kot glavno *Carnium civitas*, *Carniolae sive Carnich* pa je provinca — verjetno Kranjska — in več neznanih naselbin in jezer.

Posebnost antičnih virov so pritožbe nad surovostjo vremenskih pogojev v Panoniji in Noriku. Prav v tem je bil eden izmed vzrokov upora legij pri Nauportu leta 14 po n. š.⁸ Isto podobo nam posreduje iz lastne izkušnje Dio Cassius (XLIX 36, 2), upravnik province *Pannonia superior* v

³ IV 49; Pauli, Die Veneter und Ihre Schriftdenkmäler, Altitalische Forschungen III (1891), 298; glej tudi Σκύλαξ ὁ Καρνανθεύς, Περίπλους (K. Müller, Geographi Graeci minores, vol. I, Paris 1855, 2, in T. Livius V 16, 120: *Atria, a quo Atriatium mare antea appellabatur, quod nunc Hadriaticum.*

⁴ Glotta 21, 1953, 112 s.

⁵ Στράβων, Γεωγραφικά (ed. Meineke, Leipzig 1907); B. Saria, Ljubljana pri Strabonu, GMD 14, 1953, 5; M. Grošelj, O naših starih geografskih imenih, ČZN 27, 1952, 192; J. Kelemina, Hajdina, ČZN 28, 1953, 115; J. Kelemina, Razprave SAZU 1, 1950, 65—108.

⁶ Hygin., De limit. constit. p. 206; Vegetius, epitoma rei militaris III 6.

⁷ J. Schnetz, Untersuchungen über die Quellen der Cosmographie des anonymen Geographen von Ravenna, Sitzungsberichte der Bayerischen Akad. der Wissenschaften, Heft 6 (1942), 7; P. Hitzinger, Die Cosmographie des Anonymus von Ravenna und die Geographie des Guide in ihrer Beziehung auf Krain, MHVK 5, 1862, 90; J. Kelemina, Ljubljana, Razprave SAZU 1, 1950, 95 ss.

⁸ Tacitus, ann. I 16 ss.; J. Sašel, Prispevek za zgodovino rimskega Iga, Kronika 7, 1959, 117.

letih 226—228.⁹ Odmev te, nekoliko pretirane fame srečujemo še ob opisu podnebja v Noriku pri Izidorju iz Sevilje (Etymologia XIV 4, 5): *inde ager frigidus et parcius fructuosus*. Vzporejanje z izsledki raziskave oglja, po katerih je na tem območju prevladoval listnat gozd, kaže, da so bili vremenski pogoji podobni današnjim, če ne celo nekoliko toplejši.¹⁰

Podobno odpirajo raziskovanja v Šempetru v Savinjski dolini in Celju nov problem posledic velike povodnji v Savinjski dolini sredi 3. stoletja. Takrat je izredno narasla Savinja spodkopala in prekrila ne le nekropolo v Šempetru, ampak tudi celotno območje mesta *Celeia* s 4 m debelim nanosom grušča.¹¹

II

Poglavitno vprašanje za umevanje kasnejšega razvoja lokalnih antičnih kultur ostaja še vedno v podrobnostih temačna poselitev in obseg naselitve posameznih prazgodovinskih plemen. Grobi oris razporeditve plemen v predzasedbenem obdobju odpira vprašanja prihoda posameznih etničnih skupnosti, problem asimilacije ilirskega in vênetskega življa s keltskim ter vprašanje vplivnih območij plemen, kar je odvisno od mene moči posameznih prazgodovinskih skupnosti.

Po sedanjem poznavanju teče meja med ilirskimi in keltskimi plesemi tik pred prihodom Rimljanov po črti Gorjanci—Javorniki—Trst.¹² Mimo Histrov¹³ in Japodov¹⁴ sodijo k starejšim ilirskim ali vênetskim prebivalcem naših krajev še *Rundictes*¹⁵ z bivališči pod Slavnikom, *Subocrini* v dolini Reke,¹⁶ *Catali* v dolini Pivke¹⁷ in *Menocaleni* na robu Krasa;¹⁸ severno — keltsko — skupino tvorijo *Carni* od Tržaškega zaliva do Karnskih Alp in

⁹ A. Mócsy, RE Supl. IX (1962), 592.

¹⁰ E. Hoffmann, Zogleneli ostanki rastlin v rimskih najdbah iz Poetovije, ČZN 55, 1958, 33; A. Šercelj, Staropleistocenska vegetacija v Zalogu pri Novem mestu, Razprave SAZU 6, 1961, 419 ss.; A. Šercelj, Gozdarski vestnik 19, 1961, 201; F. Firbas, Waldgeschichte Mitteleuropas, Jena 1952.

¹¹ J. Rihteršič, Zgradba tal na širšem ozemlju mesta Celje in njihova uporabnost za gradbene namene, Celjski zbornik 4, 1958, 240 s.

¹² Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, Leipzig 1877; U. Kahrstaedt, Göttinger gelehrte Nachrichten, phil.-hist. Klasse 1927, 28 ss.; Bertrand-Reinach, Les celtes dans la vallée du Pô et du Danube, Paris 1894; H. Jullian, Histoire de la Gaule, Paris 1920, 227; K. Willvonseder, Zur keltischen Besiedlung des Ostalpenraumes, Carinthia 145, 1955 (Festschrift für R. Egger), 586.

¹³ RE VIII (1915), 2115 (Weiss).

¹⁴ RE IX (1916), 724 (N. Vulić); Ἰάπυδες, Ἰάποδες, Japudes.

¹⁵ RE II/1 (1920), 1228.

¹⁶ RE IV A1 (1931), 486 (Fluss).

¹⁷ RE III (1899), 1600 (Tomaschek) in 1785 (Ihm); R. Egger, Ricerche di storia sul Friuli preromano e romano, Atti dell'Accademia di scienze lettere e arti di Udine 15, 1957, 385; C. Combi, L'Istria, Poreč 1886, 40 ss., omenja v podporo teze, da žive *Catali* v pivški dolini, hrib imenovan Catalano.

¹⁸ Plinius, n. h. III 135: *incolae Alpium multi populi sed inlustres a Pola ad Tergestis regionem Fecusses, Subocrini, Catali, Menocaleni iuxtaque Carnos quondam Taurisci appellati nunc Norici*. A. Degrassi, Ricerche sui limiti della Giapidia, Arch. Triestino 45, 1929-30, 271 ss.; P. Kandler, Geographica antica, Trieste 1892, 8, navaja v podkrepitev svoje teze o območju Menocalenov kraj Monocolano (Monfalcone-Tržič).

Kranjske,¹⁹ *Taurisci* na Gorenjskem in v okolici naselbine *Nauportus*,²⁰ *Latobici* na Dolenjskem²¹ in severno od Drave²² ter verjetno tudi v vmesnem celjskem prostoru,²³ končno v okolici Ptuja *Serretes*, *Serapilli* in *Iasi* med *Aquae Iasae* in *Aquae Balissae*.²⁴

Vendar ostaja keltska naselitev posameznih območij severno od omejnene črte tako neznatna, da opažamo skozi vso antiko etnične posebnosti ilirskega in venetskega prebivalstva.²⁵ Najbolj izrazito območje predstavlja naselbina na Igu z ilirskim ali venetkim imenskim materialom,²⁶ AMPO, BUCCIO, FRONTO, PLETOR, PLOTIUS, PLUNCO, REGA in izpeljanke iz VOLT. Mejo tega območja moremo jasno opredeliti spričo drugačnega značaja sosednjih keltskih latobiških in noriških imen. V novejših prazgodovinskih študijah je dokazal S. Gabrovec²⁷ povezanost starejše prazgodovinske materialne kulture dela osrednje Slovenije z zahodno vplivanimi kulturami, pri čemer sega ta zahodni vpliv do kasnejše meje province na črti *Mons Albius—Acervo—Atrans—Caravanca mons*, torej do iste črte, kot jo dokazujejo izsledki J. Šašla.²⁸

Večje prazgodovinske skupnosti predstavljajo v času prodora italskega kapitala, predvsem pa po osnovanju kolonije *Aquileia* v letu 181 pr. n. š.,²⁹ obliko varovanja lastnih interesov nasproti tujcem. Najbolje se zrcalijo razmere med prazgodovinskimi prebivalci v odnosu do Rimljanov ob odkritju zlata na tavrščanskem ozemlju. Nemiri domačih plemen so sprožili kazenski pohod, ki ga je vodil konzul *C. Sempronius Tuditanus* leta 129:

¹⁹ RE III (1899), 1598 (Ihm), sub voce *Carni*, *Carnia*, *Carnicae Alpes*; Slavistična revija 1951, 177.

²⁰ RE V Al (1954), 1 (M. Fluss); RE XVI, 2 (1955), 2008 (B. Saria sub voce *Nauportus*); H. Müller-Karpe, *Die Zeugnisse der Taurischer in Kärnten*, *Carinthia* 141, 1951, 602; R. Heuberger, *Taurischer und Noriker*, *Ammann-Festgabe II* (1954), 169 s.

²¹ RE XII/1 (1924), 966-M. Fluss; RE XII/1 (1924), 967 s.-Keune; RE VII Al (1955), 365-B. Saria; k *Colapiani* glej C. Patsch v RE IV (1901), 2231.

²² R. Egger, *Der Tempelbezirk des Mars Latobius im Lavantale*, *Anzeiger Akad. Wiss. Wien* 14, 1927, 5 ss.; E. Polaschek, RE XVII (1936), 1018; W. Modrian, *Leda Darstellungen im Latobikergebiet*, *Carinthia* 144, 1954, 165.

²³ Za to govore predvsem imenske ostaline, glej J. Šašel, *C. Iulius Vepo*, *Živa antika* 5, 1955, 129; J. Šašel, *C. Vindonius Successus*, *Živa antika* 4, 1954, 375.

²⁴ Za *Serretes* glej RE II A 2 (1923), 1745 (Fluss); za *Serapilli* RE II A 2 (1923), 1665 (Fluss); za *Jas(s)i*, *Ἰασσιοί* RE IX (1916), 724 (N. Vulić).

²⁵ W. Schmid, *Das Eindringen römischer Kultur im Noricum*, *Das Joanneum* 6, 1945, 7 ss.

²⁶ A. Mócsy, *Die Bevölkerung Pannoniens bis zu den Markomannenkriegen*, *Budapest* 1959, 16.

²⁷ Glej predhodni članek dr. S. Gabrovca v tej številki AV; S. Gabrovec, *Dva poznolatenska grobova iz Volarij pri Tolminu*, AV 11-12, 1960-61, 15 ss.

²⁸ J. Šašel, *Prispevki za zgodovino rimskega Iga*, *Kronika* 7, 1959, 117; τὸ Ἰαβίων ὄρος (morda tudi τὸ Ἀλβανὸν ὄρος) glej tudi v C. Patsch, *Lika in römischer Zeit*, *Wien* 1900; ὁ Καρυνάγχαρς Ptol. II 14, 1 in VIII 7.

²⁹ Livius XL 34: *Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est deducta*. G. Brusin, *Il r. museo di Aquileia*, *Roma* 1956; B. Benussi, *Istria nei suoi due millenni di storia*, *Trst* 1924; B. Benussi, *L'Istria sino ad Augusto*, *Trieste* 1885; W. Schmid, *Römische Forschungen in Österreich*, 15. BRGK (1925), 185; E. Polaschek, *Aquileia und die Nordgrenze Istriens*, *Studi Aquileiesi in onore G. Brusin*, *Aquileia* 1955.

Sl. 1. Doprsta člana julijsko-klavdijske rodbine (Germanicus?), najdeno na vzhodju Rifnika, južno od Sentjurja pri Celju. Deponirano v NMLj. Z dovoljenjem kustosa S. Petrujeve fotografiral J. Gorjup

Abb. 1. Büste eines Mitgliedes der iulisch-klaudischen Familie (Germanicus?), gefunden am Fusse von Rifnik, südlich von Šentjur bei Celje

Tauriscos contrivit et Carnos.³⁰ Zlom tavrščanske nadoblasti so izrabili Norici iz osrednje Koroške in osnovali veliko plemensko skupnost *regnum Noricum*, v čigar okrilju je združeno po Ptolemeju 13 plemen.³¹ *Regnum Noricum* sega vse do *Ocra mons* (Strabo IV 208 in VII 292), tako da vključuje vso osrednjo Slovenijo. Poleg noriških poslancev pa so hodili pred senat še *Histri*, *Taurisci* in *Carni* z ločenimi deputacijami.³²

Medtem ko sledimo skozi vse drugo stoletje pred našim štetjem rimskim ekspanzivnim tendencam, usmerjenim proti vzhodu — vzdolž dalmatinske obale — se v začetku prvega stoletja obrne rimska pozornost na sever k Noriku, kar potrjujejo republikanski napisi trgovcev v civilni naselbini *Nauptus*³³ in sočasno trgovanje z izanskimi sužnji, z rudo ter drugimi dobrinami.³⁴

Priključitev dela kraških pokrajin v *ager Tergestinus* leta 128,³⁵ ko je dobil Trst kolonialni status, je predstavljala prvi in do Oktavijanovih japonskih vojn leta 35³⁶ edini kos današnje Slovenije, vključen v *Imperium Romanum*. S pohodom iz Senja (*Senia*) v osrčje Japodov, Liko, ter padcem in takojšnjo vključitvijo naselbine *Siscia*, je morala slediti iz vojaških razlogov aneksija predelov med Siskom in Padsko ravnico.³⁷ Povod so dali verjetno Panonci in Noričani sami z vpadom v Istro leta 16. Konzul *P. Silius*³⁸ je napad odbil: *καὶ τοῖς Νορικόις αἴτιοι τῆς αὐτῆς δουλείας ἐγένοντο* in verjetno tudi priključil imperiju predele južno od Save. Pripravo za dokončno osvojitve vseh naših krajev predstavlja Tiberijeva in Druzova reorganizacija razmer v Iliriku leta 11, ko dobi poleg Emone tudi Dalmacija stalno vojaško posadko.³⁹ Najkasneje leta 11 pr. n. š. je bilo vključeno vse slovensko ozemlje v rimski imperij: *Pannoniorum gentes, quas ante me*

³⁰ A. v. Premerstein, Ein Elogium des C. Sempronius Tuditanus, *JöAI* 10, 1907, 264 ss.; C. Reisch, Die Statuenbasis des C. Sempronius Tuditanus, *JöAI* 11, 1908, 276 ss.

³¹ Πτολεμαῖος, Γεωγραφικὴ ὑφήγησις (ed. K. Müller, vol. I, Paris 1885).

³² T. Livius XXXIX 22, [*Galli*] *legatos Romam miserunt*; H. Müller-Karpe, Die Zeugnisse der Taurischer, *Carinthia* 141, 1951, 602 ss.

³³ CIL III 3776, 3777.

³⁴ J. Šašel, Contributo alla conoscenza del commercio con gli schiavi norici ed illirici alle fine del periodo repubblicano, *Atti del III. Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Roma 1959, 145 ss.

³⁵ V. Scrinari, *Tergeste, Municipii e colonie*, Roma 1951.

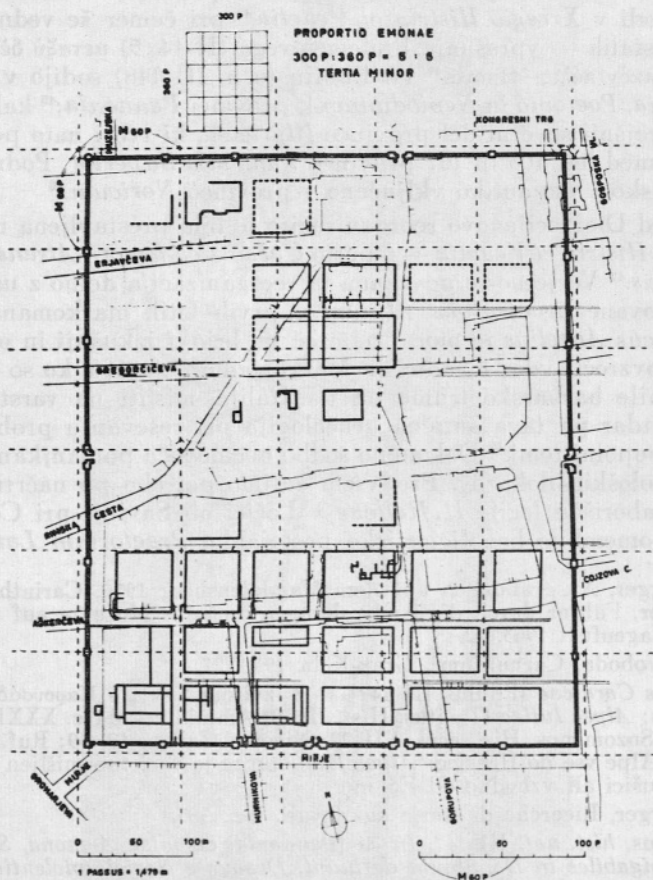
³⁶ Ἀππιανός, Ἰλλυρικὴ (ed. Mendelssohn, vol. I, Leipzig 1879); Zippel, l. c.; G. Veith, Zu den Kämpfen der Caesarianer in Illyrien, *Bulicev zbornik*, Split 1924, 267 ss.; W. Schmid, Metulum und Fluvius Frigidus, *JöAI* 21-22, 1922-24, 495 ss.; G. Veith, Die Feldzüge des C. Julius Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35—35 v. Chr., *Schriften der Balkankommission* 7, 1914; E. Swoboda, Octavian und Illyricum, Wien 1952; W. Schmitthenner, Octavians militärische Unternehmungen in den Jahren 35—35, *Historia* 7, 1958, 189 ss.; J. Dobiaš, Studie k Appianově knize Illyrské, Praha 1950.

³⁷ P. Petru, *Neviodunum v T. Knez*, P. Petru, S. Škaler, *Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum*, Novo mesto 1961, 27.

³⁸ Cass. Dio LIV 20, LIV 20, 2; E. Swoboda, *Klio* 28, 1955, 180.

³⁹ Cass. Dio LIV 54; G. Forni, Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocletiano, Milano 1953; G. Alföldy, ΣΠΛΑΥΝΟΝ-Splanum, *Acta antiqua* 10, 1962, 3; A. Betz, Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien, Wien 1958; G. Alföldy, Die Auxiliartuppen der Provinz Dalmatien, *Acta archaeologica* 14, 1962, 259.

EMONA

TURRUM MURORUMQUE FUNDAMENTA SIC SUNT FACIENDA, UTI FODIANTUR, SI QUEAT INVENIRI, AD SOLIDUM ET IN SOLIDO, QUANTUM EX AMPLITUDE OPERIS PRO RATIONE VIDEATUR, CRASSI TUDINE AMPLIORE QUAM PARIETUM, QUI SUPRA TERRAM SUNT FUTURI, ET EA IMPLANTUR QUAM SOLIDISSIMA STRUCTURA. VITRUVII DE ARCHITECTURA LIB I/5

Sl. 2. Modularna študija emonske zasnove (po M. Detoni-Kurent)

Abb. 2. Modularstudie des Plans von Emona

*principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Tiberium Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci protulique fines Illyrici usque ad ripam fluminis Danuvii.*⁴⁰ Istočasno posvetilo Noričanov Tiberijevi ženi Juliji (11–2 pr. n. š.) v skup-

⁴⁰ Monumentum Ancyranum 50.

ščinski dvorani noriških plemen na Štalenskem vrhu (Magdalensberg)⁴¹ v osrednji Koroški, potrjuje sočasno varuštvu Rimljanov nad fiktivno klientsko državo *regnum Noricum*.⁴²

Pripadnost geografsko zaključenih pokrajin k večjim upravnim enotam se kaže že v tem obdobju. Ozemlje do črte *Alpes Iuliae—Odra mons—Carusadius* sodi v *X regio Histria et Venetia*,⁴³ pri čemer še vedno ni rešeno — mimo ostalih — vprašanje Ptolemejevega (II 14, 5) μεταξὺ δὲ Ἰταλίας καὶ ὑπὸ τὸ Νορικὸν πόλις Ἦμονα.⁴⁴ Po Pliniju (n. h. III 148) sodijo v prvem stoletju *Emona*, *Poetovio* in *Nevidunum* k provinci *Pannonia*,⁴⁵ kakor se sedaj imenuje prejšnji severni del province *Illyricum*, ki tvori nato po Trajanovi razdelitvi med leti 103 in 107 provinco *Pannonia Superior*. Področje Celeje pa je bilo skozi vso antiko vključeno v provinco *Noricum*.⁴⁶

Že pred Dioklecijanovo reorganizacijo je bila prestavljena meja italske X regije — *Histria et Venetia* — na črto *Caravanca mons—Atrans—Acervo—mons Albius*.⁴⁷ Verjetno je povezana ta reorganizacija delno z ustanovitvijo tako imenovane *praetentura Alpium* v prvih letih markomanskih vojn.⁴⁸ Cesar *Marcus Aurelius* je moral namreč po bridki izkušnji in opustošenju, ki ga je povzročil vdor Kvadov in Markomanov leta 166, ko so po stoletjih znova stopile barbarske trupe na tla Italije, misliti na varstvo matične dežele. Vendar pa tava antična arheologija pri reševanju problema praetenture v popolni temi.⁴⁹ Dokončno sodbo onemogoča pomanjkanje oprijemljivih arheoloških dokazov. Predvsem čutimo potrebo po načrtnih izkopavanjih v taborišču legije *II. Italicae* v Ločici ob Savinji pri Celju⁵⁰ in na območju pomembne beneficiarijske postojanke *Praetorium Latobiorum*.⁵¹

⁴¹ R. Egger, Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1950, Carinthia 142, 1952, 171; R. Egger, Führer durch die Ausgrabungen und das Museum auf dem Magdalensberg, Klagenfurt 1965, 42.

⁴² E. Swoboda, Carnuntum³, Graz-Köln 1958, 27.

⁴³ *Alpes Carnicae* (Plinius III 147) — z izvirov Save; ὁ Καρουσάδιος (Ptol. III 1, 1) je Kras; *Alpes Iuliae* (Tacitus, Hist. III, 8; Ammianus Marc. XXXI 9, 4; 12, 21; XXIX 6, 1; Sozomenos, Hist. eccl. VII 22; Niceph. Callist. 12, 59; Ruf. Festus 2, 5) so Julijske Alpe vse do Hrušice; *Alpes Pannonicae* je verjetno mišljen bolj prehod, bodisi v Hrušici ali vzhodno od Emone.

⁴⁴ R. Egger, Ricerche di storia sul Friuli, I. c., 585.

⁴⁵ Plinius, *hist. nat.* III 147, *In ea [Pannonia] colonia Aemona, Siscia, amnes clari ac navigabiles in Danubium defluunt, Dravus e Noricis violentior, Savus ex Alpibus Carnicis placidior CXV m. p. intervallo. Dravus per Serretes Serapillos Iasos Andizetes, Savus per Colapianos Breucosque; populorum haec capita; praeterea Arivates, Azali, Amantes, Belgites, Catari, Corneates, Eravisci, Hercuniates, Latovici, Oseriates, Varciani.*

— ⁴⁶ J. Klemenc, Zgodovina Celeje, Celjski zbornik 6, 1961, 427 ss.

⁴⁷ P. Petru, K trem novim napisom iz Spodnjega Posavja, AV 11-12, 1960-61, 27.

⁴⁸ B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, GMDS 20, 1959, 115 ss.

⁴⁹ A. Mócsy, RE Supl. IX (1962), 557.

⁵⁰ F. Lorger, Začasno poročilo o odkritju rimskega tabora v Ločici pri Celju, ČZN 29, 1954, 150 ss.; F. Lorger, JöAI 19-20, 1914, Beiblatt 107; F. Ölmann, Bonner Jahrbücher 159, 1954, 61; V. in T. Kolšek, Ločica v okviru rimske vojaške dejavnosti na našem ozemlju, Celjski zbornik 5, 1960, 127.

⁵¹ B. Saria, Novi napisi s Kranjskega, GMDS 21, 1940, 56 ss., in GMDS 22, 1941, 41 s.; B. Saria, RE XXII (1954), 1658.

Sl. 3. Ljubljana, pozlačen bronast kip emonskega dostojanstvenika z vrha nagrob-
nika z začetka severne emonske nekropole (po S. Petru)

Abb. 3. Ljubljana, vergoldete Bronzestatue eines Würdenträgers aus *Emona*,
vom oberen Teil eines Grabmales

Dioklecijanova razdelitev pomeni deloma povrnitev na prazgodovinsko izročilo, saj je vključen *Poetovio* odslej v *Noricum mediterraneum*.⁵² Celejski prostor pa je hkrati važen člen v rimski obrambi Vzhodnih Alp, saj ima *civitas Noricum*, kot se imenuje *Celeia* v *Expositio totius mundi et gentium*,⁵³ neko posebno mesto v okviru omenjene province. Istočasno dobi

Sl. 4. Ptuj, doprsje cesarja Hadrijana
(po R. Bratanič)

Abb. 4. Ptuj, Büste des Kaisers Hadrian

Neviodunum v novo osnovani provinci *Savia* za upravnika korektorja,⁵⁴ kar srečujemo izjemoma izven meja Italije.⁵⁵ Dioklecijanova delitev pomeni zadnji večji upravni poseg, kajti točno sto let kasneje — leta 395 — se dejansko zaključi *pax Romana* v naših krajih. Z opustitvijo obdonavskega limesa leta 395, se prične preseljevanje narodov. Odslej se umika prejšnje prebivalstvo v zavetje visokogorskih refugijev,⁵⁶ daleč nad mejo, kjer ne uspevajo žitorodne rastline, ali pa odhajajo proti Italiji in predvsem, kot je dokazal Št. Mlakar, v zavetno Istro.⁵⁷

Podrobneje se da slediti romanizaciji po naseljevanju veteranov, legionarjev, trgovcev in po ustanavljanju urbanih tvorb, žarišč rimske civilizacije. V zgodnjericinski dobi, ko je število prišlekov neznatno, nastopajo

⁵² B. Saria, RE XXI (1951), 1176; M. Abramič, Poetovio, Ptuj 1925, 15.

⁵³ Ed. A. Riese, Geographi Lat. min., p.121. Procopius, bell. Got. III 53, pravi πόλις Νορικόν.

⁵⁴ CIL III p. 496.

⁵⁵ S. Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske, Novo mesto 1956; 31; V. Šri-bar, P. Petru, Neviodunum, Posavje I, 1957, 25.

⁵⁶ B. Saria, Der spätantike Limes im westlichen Jugoslawien, Studi Bizantini e Neellenici, Atti del V. Congresso internazionale degli studi Bizantini 5, 1958, 310.

⁵⁷ Št. Mlakar, Antična Pula, Pula 1958; M. Tamaro, Le citta e castella dell'Istria I. Poreč 1892; G. Glauert, Istrien, Raum, Geschichte, Bevölkerungsaufbau; P. Kandler, Notizie storiche di Pola, Poreč 1876; E. Polaschek, RE XXI (1951) sub voce Pola; Št. Mlakar, Radovi inštituta za historične nauke u Zadru, Zadar 1955; Št. Mlakar, Arheološki vestnik 7, 1956, 154.

v vsem Obdonavju centuriatne ali dekuriatne občine, ki jih upravljajo vojaški poveljniki ob podpori domačih voditeljev.⁵⁸ Zato ohranjajo tudi pri nas Rimljani prejšnjo plemensko ureditev.⁵⁹ Z nadaljnjim razvojem nastanejo *coloniae* ali *municipia*, vendar ohranjajo domačini nek lasten teritorij pri enotnem upravnem središču.⁶⁰ Zanimivo je, kako so Rimljani pri koloni-

Sl. 5. Borl pri Ptuj, Lucius Verus, socesar v letih 161—169.
(po R. Bratanič)

Abb. 5. Borl bei Ptuj, Lucius Verus

zaciji upoštevali prazgodovinsko poselitev in se raje naseljevali v neobljudenih nižinah. V tej zvezi pravi dobro J. Šašel:⁶¹ »Ena glavnih pritožb upornikov v Nauportu in po drugih garnizijskih postojankah *Emona*, *Siscia* in *Poetovio* je bila poleg prenizke plače in brezdušne discipline, ugotovitev,

⁵⁸ B. Saria, *Noricum und Pannonien*. *Historia* 1, 1950, 442; CAH XI 545.

⁵⁹ A. Mócsy, *Zur Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien*, *Historia* 6, 1957, 495; A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 150 ss. J. E. Bogaers, *Civitas en stad van de Bataven en Cannifaten*, *Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek* 10—11, 1960—61, 287 ss.

⁶⁰ P. Petru, *Evidenca najdišč, dragocen vir za reševanje arheološke spomeniške problematike*, *Varstvo spomenikov* 8, 1960-61, 59 ss.; A. Mócsy, *Ubique res publica*, *Acta antiqua* 10, 1962, 367.

⁶¹ *Prispevki za zgodovino rimskega Iga*, *Kronika* 7, 1959, 117 ss.

da tiste, ki slučajno preživijo, pošiljajo v področja, *ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant*.⁶² Ker so tedaj ustanavljali Emono, ter intenzivno kolonizirali emonski prostor, je z izrazom gotovo mišljeno Ljubljansko barje in Slovenija.«

*Colonia Iulia Emona*⁶³ je tiberijska ustanova, naseljena pretežno z veterani legije XV. *Apollinaris* in z italjskimi kolonisti, čemur so botrovali določeni politični razlogi, saj je morala biti *Emona* poleg trdnjave *Aquileia* glavni branik rimske civilizacije na tem občutljivem področju. Spričo te vloge slovenskih pokrajin je razumljiva hitra civilizacija. Cesar Klavdij podeli municipalne pravice Celeiji,⁶⁴ Vespazijan pa povzdigne v municipije naselbine *Nevoidunum*,⁶⁵ *Flavia Solva*⁶⁶ in *Andautonia*.⁶⁷ Zaključek urbanizacije pomeni osnove *Colonia Ulpia Traiana Poetovio*,⁶⁸ naseljene z veterani legij I. *adiutrix*, II. *adiutrix* in IV. *Flavia*, ki jim je podelil dvakrat *missio agraria*⁶⁹ in enkratno *missio nummaria*.⁷⁰ Hkrati je podelil cesar državljsanske pravice tudi avtohtonemu prebivalstvu Poetovije. Dotok italjskih kolonistov v ta mesta je trajal od Augusta do Trajana.⁷¹ Prišli so kot legionarji, veterani, trgovci in podjetniki raznih strok, delno tudi kot predstavniki severnoitaljskih trgovskih hiš. Drugo močnejšo skupino prišlekov tvorijo galski in germanski podjetniki. Pod cesarjem Hadrijanom se je življenje v naših krajih stabiliziralo; v tej dobi so bila zaključena številna javna dela, tako rekonstrukcija obeh cest vzhodno od *Emone*. Vendar pa opazamo, da je po vdoru Markomanov izginil del prebivalcev italskega porekla.⁷² Opustošenje Kvadov in Markomanov ter istočasna kuga sta na širokem področju pretrgali kontinuirano življenje antike.⁷³ Tako vidimo, da so takrat propadle številne kmetije na odprtem polju in bližnjem pogorju; naslednja, predvsem za naše kraje težka desetletja pa so le stopnjema zacelila rane. Verjetno je bilo število opustošenih kmetij tolikšno, da tudi v kasni antiki ni bilo potrebno krčiti novih ledin. Od konca drugega stoletja dalje zasledimo med kolonisti številne orientorce, kar moremo povezovati s prihodom vzhodnih legij.⁷⁴

⁶² Tacitus, ann. I 16 ss.

⁶³ J. Šašel, O najstarejšem napisu iz Emone, Kronika 3, 1955, 110 ss.; B. Saria, Novi napisi, GMDS 18, 1957, 152 ss.; B. Saria, Kronika 4, 1957, 46 ss.; O. Cuntz, Jahrbuch für Altertumskunde 7, 1913, 195 ss.; J. Klemenc, Zgodovina Emone, Zgodovina Ljubljane I, Geologija in arheologija, Ljubljana 1956, 351 ss.; J. Šašel, Vodnik po Emoni, Ljubljana 1957.

⁶⁴ Plinius, hist. nat. III 24, 146; J. Šašel, C. Iulius Vepo, Živa antika 5, 1955, 129 ss.; AIJ p. 207; CIL III p. 613.

⁶⁵ W. Kubitschek, Imperium Romanum tributim discriptum, Wien 1889, 227; AIJ p. 108.

⁶⁶ E. Diez, Flavia Solva², Wien 1959.

⁶⁷ W. Kubitschek, l. c., 226; AIJ p. 212.

⁶⁸ B. Saria, RE XXI (1951), 1167 ss.

⁶⁹ CIL III 4057.

⁷⁰ AIJ 375.

⁷¹ A. Mócsy, RE Supl. IX (1962), 708 ss.

⁷² L. c.

⁷³ B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, GMDS 20, 1959, 135; P. Petru, Podoba antičnega podeželja na Dolenjskem in v Spodnjem Posavju v luči najdb na avtomobilski cesti, Dolenjski zbornik 1, 1961, 195 ss.

⁷⁴ A. Mócsy, RE Supl. IX (1962), 710.

III

Eno najbolj temačnih področij proučevanja antike pri nas predstavlja členitev ekonomike in s tem povezane možnosti zamenjave lastnih dobrin z ostalimi provincami.⁷⁵ V primerjavi z dokumentiranimi importiranimi dobrinami, med katerimi je najboljše proučena pot sigillate in še nekaterih drugih industrijskih ter kmetijskih izdelkov, naše današnje znanje ni preraslo izročeni spoznanj o eksportu južne Panonije in Norika.

Prazgodovinsko trgovanje naših krajev z južnim sosedom izpričuje Strabon (IV 202, 207; V 1, 8). Po njem je dobivala *Aquileia* s severa sužnje, usnje, živino in med v zameno za italsko olje, vino in »morske dobrine«.⁷⁶ Kasneje prevzemajo trgovino vina in olja istrske latifundije.⁷⁷ Spričo razvite živinoreje, med izkopanimi kostmi srečujemo namreč govedo, konje, ovce, koze, svinje, gosi itd., z visokogorskim planšarstvom⁷⁸ moremo prišteti k izvoznim artiklom še mlečne izdelke, sir, maslo⁷⁹ ter divjačino: jelenjad,⁸⁰ gamse,⁸¹ kozoroge,⁸² medvede,⁸³ alpske svizce,⁸⁴ divje govedo,⁸⁵ divje konje⁸⁶ in drugo gozdno pernato divjad.⁸⁷ Plinij omenja tudi ribe v jezerih in polže (hist. nat. IX 63 in VIII 140). Med poljedelskimi pridelki, namenjenimi izvozu, našteva Plinij zelje *saliunca*. Vendar pa šele pozna antika označuje panonsko ravnico na splošno kot plodno, kar je gotovo izraz uspele širše krčivte gozdov in izsuševanja barij ter močvirij. Tudi Dio Cassius omenja (XLIX 56) med glavnimi proizvodi poljedelstva ječmen in proso ter iz tega izdelano pivo — *sabajum* (Amm. Marc. XXVI 8, 2). Verjetno je le za domače potrebe prebivalstva Panonije dovolil cesar *Probus* saditev trte (Sex. Aur. Victor, De Caesaribus (ed. Fr. Pichlmayr, Lipsiae 1961) 37, 3; *Galliam Pannoniasque et Moesorum colles vinetis replevit*. V Poetoviju pa so dobili med rastlinskimi ostanki precejšnje količine pšenične in ržene slame.⁸⁸

⁷⁵ H. Gumerus, Der römische Gutsbetrieb als Wirtschaftlicher Organismus, nach den Werken des Cato, Varro und Columella, Leipzig 1906; A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959, 93 s.

⁷⁶ Strabon V 1, 8, τὰ ἐκ θαλάττης.

⁷⁷ S. Panciera, La vita economica di Aquileia, 1957, 21; L. Vidman, K obchodu s olivovym olejem v staroveké Itálii; Listy Filologické 8, 1960, 58.

⁷⁸ S. Jung, Die Romanischen Landschaften des römischen Reiches, Innsbruck 1881, 425 s.; J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern, Innsbruck 1877; A. Valič, Kranj z okolico v rimski dobi, 900 let Kranja, Kranj 1960, 31; A. Valič, Nove najdbe iz rimske dobe v okolici Kranja, AV 7, 1956, 444; P. Petru-A. Valič, Drugo začasno poročilo o izkopavanjih v Bobovku pri Kranju, AV 9-10, 1958-59, 135; P. Petru, Latenoidni enorezni noži iz rimske nekropole v Bobovku pri Kranju, Vesnik Vojnog muzeja JNA 5, 1958, 265; P. Petru, Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju, AV 9-10, 1958-59, 15 ss.

⁷⁹ Plinius, hist. nat. VIII 179; XI 207; Colum. VI 42; Strabon IV 207; Hist. Aug., Pius 12, 4.

⁸⁰ Strabon IV 208.

⁸¹ Plinius, hist. nat. VIII 214.

⁸² Plinius, hist. nat. VIII 217.

⁸³ Plinius, hist. nat. VIII 132; X 186; Martialis XIII 69; Lucan. Phars. VI 220.

⁸⁴ Plinius, hist. nat. VIII 132.

⁸⁵ Strabon IV 207 omenja v tej zvezi verjetno bizona.

⁸⁶ Plinius, hist. nat. X 56.

⁸⁷ Plinius, hist. nat. X 135.

⁸⁸ E. Hoffmann, l. c.

Bogastvo obsežnih gozdov, antični avtorji jim pravijo *silvae inexplicabiles*,⁸⁹ *silvae glandiferae*,⁹⁰ je vir organizirane gospodarske izrabe. Mesta na lagunah in celo Rim⁹¹ so gradili in ogrevali z našim lesom, kar potrjuje tudi *saltuarius*⁹² v Ajdovščini, ob vznožju obsežnega Trnovskega gozda.

Najbolj pomembna antična industrija zahodnih predelov Slovenije — mišljena je predvsem okolica Bohinja — je gotovo povezana z izdelovanjem železa — *metalla Norica*⁹³ — in znanega noriškega jekla, iz katerega so kovali posebne meče, opevane kot *Noricus ensis*.⁹⁴

Kopanje rude, taljenje in kovanje je bilo verjetno v rokah avtohtonega prebivalstva, medtem ko že zgodaj — verjetno v republikanski dobi — prevzamejo prekupčevanje finalnih izdelkov v svoje roke aquilejski libertini in razvejani familiji *Caesernii*⁹⁵ in *Barbii*.⁹⁶

Razvejana industrija srednjega cesarstva vnaša nove potrebe in povpraševanja. Zato ni čudno, da šele sedaj vzcete rudarstvo, čeprav je dokazano le z malenkostnimi najdbami kamnitega premoga v pristanišču Neviodonuma⁹⁷ in s kemičnimi analizami potrjen kop svinca v Litijski okolici⁹⁸ ter opuščenih rovih Škovca pri Mokronogu.⁹⁹ Očit je tudi razvoj kam-

⁸⁹ Salv. de gub. dei VI 10; Polyb. III 55, 9; Strabon IV 202; Plinius, hist. nat. XXXI 45.

⁹⁰ Plinius, hist. nat. III 148.

⁹¹ Plinius, hist. nat. XVI 66, 90 in 190; Vitruvius II 9, 16; Patsch RE I (1894), 1599 ss.

⁹² Smolarje omenja Strabon IV 207; CIL V 715.

⁹³ A. Müllner, Geschichte des Eisens bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts, Wien-Leipzig 1909; H. Wurmbrandt, Beiträge zur Frage der Gewinnung des Eisens, Korrespondenzblatt für Archäologie, Ethnologie und Urgeschichte 1877; F. Seeland, Beitrag zur Geschichte des Hüttenberger Erzberges, Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen 1885; F. Seeland, Uralte Reste eines Eisenschmelzwerkes am Hüttenberger Erzberg, Carinthia 55, 1865, 278; H. Wiesner, Kärntner Eisen III, Klagenfurt 1955; H. Pirchegger, Steierisches Eisen, v Beiträge zur Geschichte des österreichischen Eisenwesens 1957—59; A. v. Morlot, Über Spuren eines befestigten römischen Eisenwerkes in der Wochein in Oberkrain, Jahrbuch der k.-k. Geologischen Reichsanstalt 1, 1850, 199 ss.; A. Rjazancev, Železarski Bohinj, Zelezar 9, 1960, 54 ss.

⁹⁴ Horatius, CI 16, 9; Ep. 17, 71; Ovid. met. XIV 712; CIL III 4788, 4809, 5056; CIL V 810; W. Schmid, Norisches Eisen, Beiträge zur Geschichte des österreichischen Eisenwesens, Wien 1, 1952, 169 ss. H. Vettters, Stand der archäologischen Forschung am Magdalensberg, v Beiträge zur Geschichte des Eisens in alpenländischen Raum, kjer objavljajo svoje izsledke še H. Malzacher, F. K. Naumann, O. Schaaber, H. Zeilinger in H. Straube ter predvsem sestavek R. Eggerja, Die Stadt auf dem Magdalensberg, ein Grosshandelsplatz. Die ältesten aufzeichnungen des Metallwarenhandels auf dem Boden Österreichs, Graz-Köln 1961.

⁹⁵ J. Šašel, Caesernii, Živa antika 10, 1960, 201 ss.

⁹⁶ R. Egger, Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften 95, 1956, 55 ss.

⁹⁷ Kose premoga so izkopali pod temeljnim zidovjem pristana v Drnovem. Še neobjavljena analiza A. Šerclja. Primerjaj tudi A. Schleicher, Kohazati Lapok 8, 1960, 9 s.

⁹⁸ Analiza laboratorija železarne Ravne, dostavljena leta 1955 vodstvu izkopavanj v Šempetru.

⁹⁹ J. Arneith, Archaeologische Analecten, Wien 1851. 8.

noseške obrti; odpro se kamnolomi v Podpeči,¹⁰⁰ Pijavškem,¹⁰¹ Vitanju,¹⁰² Šmartnem na Pohorju¹⁰³ in vrsta manjših, medtem ko so v začetku prvega stoletja Emonci uvažali marmor iz Nabrežine pri Trstu.¹⁰⁴

Relativno pozno prično številne obrtniške dejavnosti, razen v tistih panogah, ki slone na bogati toreutski dediščini naših krajev. Tako lahko navežemo na latenske vzore bronaste okove, posode, številne variante fibul in celo iz tega izročila nastale kovane paradne oklepe poznega cesarstva.¹⁰⁵ Provincialna izdelava vseh znanih antičnih zlatarskih izdelkov naše ožje domovine dovoljuje celo sklep o obstoju zlatarskih delavnic v večjih antičnih središčih konec 3. in v začetku 4. stoletja.¹⁰⁶ To še posebej potrjujejo najdbe srebrnih palic z žigom Konstantina Velikega iz zlatarske zaloge v Emoni.¹⁰⁷ V ostalem prevladuje skoraj vse prvo stoletje import iz Aquileje, tako padanske sigillate,¹⁰⁸ stekla,¹⁰⁹ izdelkov iz jantarja in nakita, medtem ko se prične pojavljati šele v flavijski dobi uvoz sigillate iz Galije in kasneje iz Germanije.¹¹⁰ Hkrati zaznamujemo konec prvega, predvsem pa v začetku drugega stoletja razvoj teh obrti tudi pri nas. Tako izdelujejo lončarski obrati v Emoni,¹¹¹ Poetoviji¹¹² in Neviodunumu¹¹³ enostavno lončenino, oblikovno navezano na latenske forme. Sukcesivno preidejo na izdelavo

¹⁰⁰ S. Petru, O spomeniku emonskega meščana, AV 13-14, 1962-1963 (Brodarjev zbornik), 521 s.; W. Schleiermacher, Zwei provinzielle Steinmetzarbeiten, Germania 38, 1960, 377 ss.; glej številne napise iz Emone v AIJ.

¹⁰¹ A. Müllner, MZK 4, 1878, XCI.

¹⁰² J. Klemenc, Kronologija dveh rimskih napisov iz Sv. Vida nad Vitanjem, AV 4, 1953, 227; P. Petru-V. Kolšek, Nove rimske najdbe v okolici Vitanja, AV 9-10, 1958-59, 33.

¹⁰³ B. Saria, Saxanu posvečen napisni kamen iz Šmartna na Pohorju, ČZN 50, 1955, 62; V. Škrabar, Ein verschollenes Eponarelief aus Poetovio, Serta Hoffilliana, Zagreb 1940; V. Škrabar, Strena Buliciana, Split 1924, 158.

¹⁰⁴ AIJ 123 (Ig); 176 (Emona).

¹⁰⁵ V. Hoffiller, Oprema rimskog vojnika u doba carstva, Vjestnik hrvatskog arheološkog društva 11-12, 1912, 16; V. Hoffiller, Nove rimske vojničke kacige, ČZN 32, 1957, 29; A. Mócsy, RE Supl. IX (1962), 685. K. Pick, Die Schiffbaren Flüsse in Krain, Wien 1899.

¹⁰⁶ S. Petru, Najdba zlatega nakita v Ribnici pri Jesenicah na Dolenjskem, Dolenjski zbornik 1, 1961, 225 ss.; R. Ložar, GMDS 7-8, 1926-27, 29; I. Mikl, Dva drobca steklenih posod z zlatom iz Poetovije, AV 13-14, 1962-63 (Brodarjev zbornik), 491.

¹⁰⁷ W. Schmid, Emona, Jahrbuch für Altertumskunde 7, 1913, 103.

¹⁰⁸ F. Wiesinger, Carinthia 152, 1942, 125.

¹⁰⁹ F. v. Fremersdorf, Laurae Aquincenses 1, 1958 (Diss. Pann. II. 10), 168.

¹¹⁰ Disertacija I. Mikl, Terra sigillata iz Poetovione; Gy. Juhasz, Die sigillaten von Brigetio, Diss. Pann. II (1955).

¹¹¹ W. Schmid, Emona, Jahrbuch für Altertumskunde 7, 1913, 17, omenja lončarsko delavnico v območju Nebotičnika; večji obrat je odkrila v insuli XV I.j. Plesničar-Gec, o čemer bo podrobneje poročala pri obdelavi celotne insule.

¹¹² M. Abramič, Poetovio, 95 ss.; I. Mikl, Poetovio, Das Altertum 9, 1965, 84 ss.; A. Smodič, Dve rimski keramični peči iz Ptuja, AV 9-10, 1958-59, 39 ss.; A. Jalen, Poročilo o novih antičnih najdbah v Ptuju, AV 1, 1950, 177; J. Šašel, Spodnja Hajdina, parcela 1076/2, AV 4, 1953, 308.

¹¹³ P. Petru, Okras antičnih žar v obliki hiš, AV 13-14, 1962-63 (Brodarjev zbornik), 500 ss.; T. Knez, Varstvo spomenikov 8, 1960-61, 207, sub voce Drnovo, Velika vas pri Videm-Krško.

rustikalne imitacije terre sigillate in celo glaziranih posod.¹¹⁴ Spričo konkurence ostalih izdelovalnih središč je razumljivo, da so obrtniki v naših krajih izdelovali predvsem cenene produkte, ki jih je bilo lažje plasirati na tržišču. Tako so našli vodovodne cevi in opeke z žigom SIS iz figuline v Nevidonumu,¹¹⁵ v Sisciji¹¹⁶ in Sirmiju;¹¹⁷ keramiko poetovijskega lončarja s pečatom AVENIA v Savariji;¹¹⁸ marmorni spomeniki v mestih *Savaria*,¹¹⁹ *Scar(a)bantia*¹²⁰ in vzdolž Drave in Save so iz pohorskih kamnolomov.¹²¹ Spričo številnih dokazanih obsavskih in obdravskih pristanišč¹²² ter pomena obeh itinerarskih cest,¹²³ odpiramo tako vprašanje vloge in intenzitete argonavtske ter jantarjeve poti v takratnem gospodarskem življenju. Ravno sistem pristanišč ob Savi z obsežnim pomolom pri Nevidonumu dokazuje izreden pomen brodarstva in tovorništva v ekonomiki naših krajev ter življenjskem standardu posamezne družine.¹²⁴

Cesarski in drugi odloki o omejitvi trgovine in prometa pomenijo zato za naše kraje, navezane na tranzit, konec gospodarskega procvita. Prevoz tako sukcesivno usiha, trgovina je omejena na zamenjavo med bližnjimi pokrajinami. Veleposestniki, uradniki, trgovci in obrtniki zapuščajo nevarno pokrajino in se umikajo v Italijo in v odročno, a relativno cvetočo Istro.¹²⁵ Najdbe drobnih predmetov iz kasne antike kažejo, da življenje ni odrezano pojenjalo. Sliko dopolnjujejo diagrami najdb novcev v središčih *Celeia*,¹²⁶ *Colatio*¹²⁷ in *Poetovio*.¹²⁸ Popsod opažamo, po izrednem vzponu v konstantinski epohi, strm zaton v izteku stoletja.

¹¹⁴ L. c., op. 25 in 24.

¹¹⁵ P. Petru, Arheološki pregled 4, 1962, 182 s.

¹¹⁶ A. Mócsy, RE Supl. IX (1962), 654; E. Pašalič, Dj. Basler, Arheološki pregled 4, 1962, 220, sub voce Majdanište, dolina Japre.

¹¹⁷ Dj. Jovič, Arheološki pregled 4, 1962, 148, sub voce Sirmium.

¹¹⁸ E. Bonis, Folia archaeologica 14, 1962, 51.

¹¹⁹ C. Praschniker, JöAI 50, 1957, Beiblatt 128 s.

¹²⁰ A. Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, Wien 1925, 224 s.; H. Hoffmann, Römische Militärgabsteine der Donauländer, Wien 1905.

¹²¹ M. Abramič, Poetovio 20; Ritterling, RE XII (1924), 1752.

¹²² C. Patsch, Savaeschiffahrt im Altertum, JöAI 21, 1912, 318; J. Klemenc, AKJ Blatt Zagreb; P. Petru, Cernunos v Sloveniji, Situla 4, 1961, 35 s. R. Mac Mullen, Inscriptions on Armour and the Supply of Arms in the Roman empire, American Journal of Archeology 64, 1960, 55.

¹²³ Strabon IV 207, 314; Iulian. or. II 72; Paul. Diac., Langob. II 9; It. Ant. 128; It. Hierosol. 560; Tab. Peut.; CIL III 5121 in p. 483, 572; CIL V p. 75; O. Cuntz, Römische Strasse Emona—Aquileia, JöAI 2, 1902, Beiblatt; A. v. Premerstein, S. Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain, Wien 1899; A. Müller, Emona, Ljubljana 1879; J. Klemenc, B. Saria, AKJ Blatt Ptuj in Blatt Rogatec.

Poleg tega so pomembni dokazi trgovanja z daljnimi deželami tudi najdeni predmeti, E. Komorzynski, Ein ägyptischer »Grabkegel« aus Emona, Situla 4, 1961, 31 ss.; B. Saria, Spomeniki egiptovskih božanstev v Poetoviju, CZN 52, 1957, 20.

¹²⁴ J. Šašel, Prispevki za zgodovino rimskega Iga, Kronika 7, 1959, 117.

¹²⁵ J. Petris, Die Römerzeit Istriens, Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild; P. Sticotti, Le vie Romane della Regione Giulia. Glej op. 57.

¹²⁶ J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki, Dela SAZU 4, 1950.

¹²⁷ J. Šašel, Colatio kot poštna postaja, Zbornik Fil. fakultete 2, 1955, 73 ss.

¹²⁸ J. Šašel, K zgodovini Ptujskega gradu v arheoloških obdobjih in nekaj novih najdb na zahodnem vzhodu, Kronika 9, 1961, 120 ss.

IV

Socialna struktura prebivalstva v predzasedbenem obdobju se odraža delno v kasnejšem napisnem gradivu, delno jo kaže osnovanje plemenske skupnosti *regnum Noricum*, ki ji vladajo *reguli* po načelu *primus inter pares*, na obstoj lastne aristokracije. Prodaja sužnjev iz okolice Iga v re-

Sl. 6. Bronasta statueta liktorja, verjetno z nekega kranjskega najdišča. NMLj, inv. št. 1984, z dovoljenjem NMLj

Abb. 6. Bronzestatue eines Liktors, wahrscheinlich von einem Fundort in Krain. Nationalmuseum in Ljubljana, Inv. No. 1984

publikanski Rim dokazuje sužnjeposestniško ureditev prazgodovinskih skupnosti.¹²⁹ Verjetno pa je bila ta plast neznatna. Appijanov opis (Illyrike 22) labilnega rodovnega življenja v panonskih vaseh kaže, da v teh

¹²⁹ R. v. Pöhlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, München 1925; Westermann, *RE Supl. VI* (1909), 965; A. Schneider, *Zur Geschichte der Sklaverei im alten Rom*, Zürich 1892; E. Guhl, W. Koner, *Das Leben der Griechen und Römer nach antiken Bildwerken dargestellt*, Berlin 1882; G. Alföldy, *Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des Prinzipats*, *Acta antiqua* 9,

*T(it)o Eppio T(it)i f(ilio)
 Quir(ina) Latino
 II viro iur(e) dic(undo)
 munic(ipi) Latob(icorum)
 proc(uratori) im[p(eratoris) Caes]aris
 Traian[i Hadria]ni
 [Aug(usti)]
 ad c[ensus] a[cc]ip[er]end[os]
 [.....]
 [...] I [...] M
 [...] I. C. I. [...] M
 [...] M . proc(uratori) IIII p(ublicorum) Africae
 p(ublicae) d(ecreto) d(ecurionum).*

Sl. 7. Velike Malence, napis nevidunumskega viteza (foto J. Šašel)
 Abb. 7. Velike Malence, Inschrift des Ritters T. Eppius Latinus

predelih ne poznajo izoblikovane rodovne aristokracije. Po drugi strani ravno za te kraje karakteristično pomanjkanje formulacije *heres ex testamento* dokazuje po A. Mócsyju¹³⁰ »brezpogojno na nerazvit pojem lastnine«.

1961, 122; G. Alföldy, Die Gesellschaft der Urbbevölkerung Dalmatiens zur Zeit der römischen Eroberung, *Annales Universitatis Scientiarum Budapest* 4, 1962, 17 ss.; J. Šašel, Contributo alla conoscenza del commercio con gli schiavi norici ed illirici alla fine del periodo repubblicano, *Atti del III. Congresso internazionale di epigrafia Greca e Latina*, Roma 1959, 143 ss.

¹³⁰ A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959, 132.

V začetni okupacijski fazi — upravno gledano v času centuriatnih in dekuriatnih občin — ustvarjajo Rimljani v pomanjkanju voditeljev iz vrst avtohtonega prebivalstva umetno diferenciacijo domačinov s podeljevanjem državljanskih pravic posameznikom.¹³¹ Istočasno vključujejo libertine v *ordo decurionum*, saj ga srečujemo v Emoni v funkciji *sexvira*.¹³² Neviodunumski suženj *Charito*¹³³ vodi še v pozni antiki municipalne posesti. Oproščenci — *libertini* — pa so skozi vso antiko gospodarsko najbolj aktivni in istočasno kot številni augustali znani požrtvovalni javni delavci.

Višjo plast sestavljajo poleg vojaštva lastniki večjih posesti — običajno posedujejo tudi donosno obrt — in finančna aristokracija. Iz Šempetra so znane rodbine *Prisciniani*, *Ennii* in *Vindonii*, ki kot *duumviri iure dicundo* in *aediles* sodijo v *ordo decurionum Claudiae Celeiae*.¹³⁴ Sestav občinskih svetov je v panonskih mestih *Emona*, *Poetovio* in *Neviodunum* formiran iz trgovcev, veteranov, le redko pa srečamo domačine kot funkcionarje.

Najvišji razred — *amplissimus ordo* — tvorijo vsakokratni upravniki provinc, saj pomeni upravništvo province *Pannonia* oziroma *Pannonia Sup.*¹³⁵ eno najvidnejših senatorskih karier, ki so jo zasedali le bivši konzuli. V to plast sodijo tudi vitezi in senatorji, ki jih dokumentirajo najbolj zgodnji napisi v začetku drugega stoletja na območju Neviodunuma *Titus Eppius Latinus-a*¹³⁶ in predvsem daleč poznani aristokrat naših krajev, celean *Titus Varius Clemens*,¹³⁷ čigar *cursus honorum* glasi: *T(ito) Vario Clementi | ab epistulis Augustor(um), | proc(urator) provinciar(um) | Belgicae et utriusq(ue) Germ(aniae), |⁵ Raetiae, Mauret(aniae) Caesar(i)-ens(is), | Lusitaniae, Ciliciae, | praef(ecto) equit(um) al(ae) Britannicae miliar(iae), | praef(ecto) auxiliorum in Mauret(aniam) Tingitan(am) | ex Hispania missorum praef(ecto) equit(um) al(ae) II*¹⁰ *Pannoniorum, trib(un) leg(ionis) XXX U(lpiae) v(ictricis), | praef(ecto) coh(ortis) II Gallorum Macedoniae. | Civitas Treverorum | praesidi optimo*.¹³⁸

V pozni antiki pa so bili številni panonski senatorji veleposestniki in bi morda lahko k njim prišteli tudi dvoje vitezov iz Poetovije.

V

Prikaz provincialnorimske materialne kulture zadeva tako vprašanje drobnih najdb, kakor tudi ostalih materialnih ostankov, ki nam osvetljujejo podobo antičnega obdobja na Slovenskem.¹³⁹ Res da se lahko pohvalimo na tem področju z uspehi, vendar so ti bolj plod novih pridobitev

¹³¹ J. Šašel, C. Iulius Vepo, *Živa antika* 4, 1954, 125.

¹³² CIL III 5856, 5850.

¹³³ CIL III 5921.

¹³⁴ J. Klemenc, *Vodnik po Šempetru*, Ljubljana 1961.

¹³⁵ A. Mócsy, RE Supl. IX (1962), 714.

¹³⁶ AIJ 246.

¹³⁷ Podrobnejšo študijo pripravlja V. Kolšek.

¹³⁸ CIL III 5215; A. Betz, *Aus Österreichs römischer Vergangenheit*, Wien 1956.

¹³⁹ Kompletno literaturo glej v vsakoletni bibliografiji AV.

potom izkopavanj,¹⁴⁰ kakor pa s sistematičnim proučevanjem številnega gradiva v muzejih in njega vrednotenjem.¹⁴¹

Izgleda, da bodo novejša stremljenja vnesla tudi v to dejavnost sistematiko. Načrtno bomo začeli z obdelavo nekaterih najbolj akutnih problemov. V prvi vrsti mislimo pri tem na reševanje naslednjih problemov:

- a) vprašanje prikaza poselitve Slovenije v rimski dobi,
- b) problematika obdelave gradiva z velikih nekropol,

¹⁴⁰ J. Kastelic, Poročilo arheološkega referata za leto 1949, Varstvo spomenikov 2, 1950, 85; F. Starè, Nekaj iz arheološkega dela v letu 1949, Varstvo spomenikov 2, 1950, 88; J. Korošec, Izkopavanja na gradu v Ptujju v letih 1946—47, Varstvo spomenikov 1, 1948, 15; J. Klemenc, Konzerviranje temelja rimske grobnice v Sempetru v Savinjski dolini, Varstvo spomenikov 5, 1953-54, 89; S. Pahič, J. Šašel, Začasno poročilo o raziskovanju rimskega vodovoda v Grajski dolini pri Ptujju, AV 1, 1950, 204; J. Klemenc, Nekaj novih antičnih spomenikov, AV 1, 1950, 113; R. Bratanič, Rimski napisi iz Ptujja, AV 2, 1951, 9; V. Starè, Poznoantično grobišče na Ravnem Brdu, AV 3, 1952, 157; F. Leben, Najdba antičnih grobov v Ljubljani, AV 3, 1952, 510; F. Grafenauer, Rimski grob najden pri Skaručni, AV 4, 1953, 144; J. Šašel, Nov nagrobnik iz Emone, AV 4, 1953, 290; J. Šašel, Arheološko topografske novosti s področja Colatija in Atransa, AV 5, 1954, 154; F. Starè, Topografsko raziskovanje v okolici Dobove, AV 5, 1954, 125; A. Bolta, Rimski sarkofag iz okolice Vojnika, AV 6, 1955, 520; A. Bolta, Nekaj pripomb k milniku CIL III 5737, AV 6, 1955, 522; A. Bolta, Rimski milnika iz Škofje vasi pri Celju, AV 6, 1955, 516; V. Jordan, Drobne najdbe iz Savinjske doline, AV 6, 1955, 315; P. Petru, Z rimskega grobišča v Ljubljani, AV 7, 1956, 451; P. Petru, V. Šribar, Nove najdbe, AV 7, 1956, 297; V. Šribar, Zavarovalno izkopavanje antičnega pristanišča v Beli Cerkvi, AV 9-10, 1958-59, 251; V. Šribar, Zavarovalna izkopavanja v Novem mestu in okolici, AV 9-10, 1958-59, 108; V. Šribar, Rimski žgani grob iz Velike Loke pri Žalni, AV 9-10, 1958-59, 254; V. Šribar, Arheološko topografske ugotovitve v Simonovem zalivu, AV 9-10, 1958-59, 271; V. Brodar, Skeletni grob iz Dobove, Biološki vestnik 1962, 117; S. Pahič, Antične gomile v Prekmurju, AV 11-12, 1960-61, 88; J. Šašel, Epigraphica, AV 11-12, 1960-61, 187; E. Boltin, Arheološke najdbe na Kaštelirju nad Kortami, AV 9-10, 1958-59, 257; F. Baš, Arheološke najdbe v Slovenskih gorah, ČZN 25, 1928, 145; F. Lorger, Začasno poročilo o odkritju rimske vile v Grobelcah, ČZN 29, 1954, 147; F. Lorger, Rimska vila na Rožnem griču pri Celju, ČZN 50, 1955, 67; F. Lorger, Poročilo o izkopavanju rimske naselbine v Grobelcah pri Šmarju pri Jelšah, ČZN 51, 1956, 77; J. Mlinar, Zidani most v zgodovini, Kronika 4, 1956, 67; J. Mal, Muzejska kronika, GMDS 7-8, 1926-27, 20; B. Saria, Novi napisi iz Kranjske, GMDS 14, 1935, 5; R. Ložar, Rimska ogrevalna naprava na Trojanah, GMDS 18, 1937, 54; B. Saria, Novi napisi, GMDS 18, 1937, 132; B. Saria, Rimski nagrobnik na Ljubljanskem gradu, GMDS 21, 1940, 135.

¹⁴¹ A., J. Šašel, Inscriptiones Jugoslaviae, quae inter annos 1941—1961 in Jugoslavia repertae sunt, Situla 5, 1965; M. Detoni, T. Kurent, Emonske modularne analize, Situla 7, 1965; J. Šašel, Kipi in reliefi iz Emone, Kronika 6, 1958, 1 ss.; E. Cevc, Problem kamnitega leva iz Kostanjevice ob Krki, AV 6, 1955, 53; A. Sovrè, Pripombe k R. Brataniča Novim najdbam iz Ptujja, AV 6, 1955, 6; R. Bratanič, K članku A. Sovreta »Pripombe k R. Brataniča Novim najdbam iz Ptujja«, AV 7, 1956, 157; F. Alič, Še o ptujskem grškem napisu, AV 7, 1956, 141; J. Rus, Johannes — zadnji škof panonske, a prvi istrske Emone, GMDS 20, 1959, 152; W. Schmid, Emona ni bila vojaški tabor, GMDS 21, 1941, 44; B. Saria, Emona ni bila vojaški tabor?, GMDS 21, 1941, 55; J. Kastelic, Epigrafski doneski, GMDS 22, 1941, 95; T. Kurent, Vloga števila 7 v modularni kompoziciji, AV 15-14, 1962-65 (Brodarjev zbornik), 529; J. Šašel, Zagrad pri Prevaljah, Kronika 1, 1955, 15; I. Mikl, Novo odkriti spomenik rimskega materinskega božanstva v Ptujju, Kronika 10, 1962, 187; B. Saria, Positivmodelle römischer Öllampen aus Poetovio, Germania 1955, 27; R. Ložar, Ornamenti noriško-panonske kamnoseške industrije, ČZN 29, 1954, 99; E. Diez, Die Hadriansbüste in Ptuj, Situla 4, 1961, 49.

- c) sistematično proučevanje kasnoantičnih ostalin — zapore na Krasu,
e) podeželje v antiki.

Prva naloga tvori organsko celoto v ravnokar snujočem delu pri Arheološki karti Slovenije v okviru medakademijske naloge.¹⁴² Kot poseben del je zasnovano namreč vprašanje podrobnega prikaza vseh seliščnih in drugih lokalitet iz obdobja antike kot *Tabula Imperii Romani*.¹⁴³ Tako bo mogoče prikazati s kasnejšimi detajlnimi zemljevidi posameznih obdobj antike naselitvena in populacijska stremljenja. Istočasno bi tako izpopolnjeno delo na *Tabula Imperii Romani* prineslo dragocene podatke k umevanju posameznih historičnih faz in vloge ter vpliva zunanjih posegov in vdorov v antično življenje, kot to že sedaj dokazujejo numizmatični depoji. Nujno se kaže namreč, da bi tako delo vključevalo tudi podatke numizmatike.¹⁴⁴ Seveda pa s tem hkrati odpiramo problem posebnega kataloga doslej odkritih antičnih novčnih najdb in njihovega pomena za detajliran študij antične poselitve Slovenije.

Ker so prenehale izhajati *Dissertationes Pannonicae*, kaže, da bo zamrlo proučevanje drobnih antičnih najdb. Vendar je v pripravi veliko delo I. Miklove o terri sigillati Poetovija. Toda ravno na osnovi teh študij se kaže, da je problematika bolj zamotana, kolikor želimo dobiti podatke, važne za umevanje naših antičnih starozitnosti. Med doslej izkopanim gradivom antike imamo zastopane neke keramične forme in druge materialne ostanke, karakteristične le za manjše področje. Zelo pogoste pa so ravno razlike med antičnimi municipalnimi enotami. Kot primer takega, na ožje območje navezanega izročila omenjam žare v obliki hiš, omejene le na območje antičnega *Neviodunuma*.¹⁴⁵ Podobnih primerov je seveda več in se v delih splošnega značaja izgublja v množici drugega gradiva. Zato bi bilo nujno pričeti s pripravljanjem katalogov in monografij o posameznih antičnih nekropolah; razdeljenega po municipalnih enotah kot epigrafika, saj nam ravno to gradivo, ki je časovno omejeno, nudi obilo možnosti za tipološko in kronološko determinacijo. Kolikor bi uspeli realizirati te načrte, bi dobili pregled nad vrsto nerešenih problemov, bodisi samega rituala pokopa, bodisi o vprašanju podrobnejše odreditve materialne za puščine antike na naših tleh.

¹⁴² S. Pahič, Navodila za arheološko topografijo Slovenije, *Argo* 1, 1962, 93 ss.

¹⁴³ J. Klemenc in J. Šašel, prispevki v *Tabula Imperii Romani*, Tergeste, Roma 1962.

¹⁴⁴ R. Bratanič, Razvoj rimskega denarstva, *Ptujski zbornik* 1955, 24 ss.; R. Bratanič, *Entwicklung des römischen Münzwesens*, *Numizmatični vestnik* 1, 1958, 9; A. Jeločnik, Najdba kasnorimskih novcev iz Jereke v Bohinju, *Numizmatični vestnik* 3, 1960, 76 ss.; V. Traven, Grški, rimski in bizantinski novci mariborskega muzeja, *ČZN* 25, 1928, 216; E. Baumgartner, V. Traven, Znamenit keltski novc kneza Nonnoša, *ČZN* 24, 1929, 117; E. Baumgartner, Važna numizmatična najdba v Mariboru, *ČZN* 27, 1952, 35; A. Smodič, Najdba rimskih zlatnikov pri Ptuju, *ČZN* 31, 1956, 82; B. Saria, Najdba rimskih bronastih novcev v Igriški ulici v Ljubljani, *GMDS* 15, 1952, 17; B. Saria, Numizmatične pridobitve Narodnega muzeja v Ljubljani, *GMDS* 16, 1955, 88; J. Klemenc, Bronast medaljon M. Avrela iz Ptujca, *AV* 3, 1952, 308; B. Saria, Pregled numizmatike v Narodnem muzeju v Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1951; poročila o novih numizmatičnih najdbah prinaša sproti *Numizmatični vestnik*.

¹⁴⁵ P. Petru, Okras antičnih žar v obliki hiše, *AV* 13-14, 1962-63 (Brodarjev zbornik), 497; T. Knez, Rimski grobovi iz Straže pri Novem mestu v tej številki *AV*.

Sl. 8. Polhov Gradec, bronasta oljenka, skodela iz mozaičnega stekla in steklenica
(po R. Ložar)

Abb. 8. Polhov Gradec, Öllampe aus Bronze, Schale aus Mosaikglas und Flasche

Skoraj vsa dosedanja raziskovanja antičnih postojank na našem ozemlju so omejena na proučevanje v velikih imensko poznanih naselbinah, tako Emoni, Poetoviji, Celeji, Colatiju, Nauportusu itd. Le malo, ali bolje rečeno, nič, pa ni bilo storjenega za spoznavanje življenja na podeželju.

Sl. 9. Polhov Gradec, veliki askos (po R. Ložar)

Abb. 9. Polhov Gradec, Der grosse Askos

Zato so nam še najbolj poznane velike urbane tvorbe Rimljanov. Toda tudi v tem primeru lahko poudarimo, da je spričo nesistematičnih del naše poznavanje malenkostno. Morda je nekoliko bolje v primeru Emone, ki jo je W. Schmid v letih 1909—1913 skoraj sistematično odkopal do polovice. Vendar pa dokazujejo novejša raziskovanja čisto bistvene korekture Schmidovega opusa; vzrok je verjetno v tem, da je moral Schmid prepustiti izkopavanja čisto za daljši čas neukim kopačem, ki so pomanjkljivo

opravljali izmere in opis najdb. Spričo tega so novejša raziskovanja S. Gabrovca,¹⁴⁶ J. Šašla¹⁴⁷ in predvsem Ljudmile Plesničar¹⁴⁸ bistveno prispevala k poznavanju Emone. Mimo podrobnih raziskav fortifikacijske zasnove mesta, ki jo karakterizira obzidje in dvojni obrambni jarek, in s tem zvezanih proučevanj nastanka mestnega obzidja, so raziskovanja v notranjosti bistveno prispevala k umevanju mestnega rastra in funkcionalne ureditve notranjosti posameznih insul. Mestoma koncentrirana kasnoantična poselitev pa terja — podobno kot proučevanje prvotnih legijskih ostankov — še detajliran študij in reševanje marsikaterega odprtega problema. V prvi vrsti pričakujemo od sedanjih sistematičnih raziskovanj, da nam bodo omogočila podrobnejše spoznavanje stratigrafije znotraj mestnega obzidja, kar je po Schmidovih podatkih ena najbolj zapletenih nalog. Drugo tako nalogo pa bi predstavljala v Emoni topografska proučevanja neposredne mestne okolice pristanišč, delavnic itd., kar pa bo težavno spričo obsežne zazidanosti v Ljubljani.

Podobno je glavna naloga raziskovanja v Celeji podrobna topografija mesta, ki ustvarja vtis izredne kontinuitete življenja na tem kraju. Medtem ko je v ilirski dobi naseljen sam vrh Miklavškega hriba,¹⁴⁹ je poznolatska naselitev zajela severne rebri in platoje na Miklavškem hribu,¹⁵⁰ kjer je zrasel tudi posebni svetiščni okoliš,¹⁵¹ antična *Celeia* pa je nastala na ravnici.¹⁵² Proučevanje vseh omenjenih faz terja — razumljivo — dolgotelni študij, vendar pa bi ravno tu pričakovali najlepše rezultate. Drugo

¹⁴⁶ AV 6, 1955, 154 ss., glej tudi Poročilo o izkopavanjih in najdbah v Ljubljani med leti 1941—1961 v Varstvo spomenikov 8, 1960-61, 271 ss.

¹⁴⁷ Nekaj novih momentov na tleh nekdanje Emone, AV 1, 1950, 204; 1707 let star napis iz Emone, Kronika 9, 1961, 55; Ljubljanski grad v starem veku, Kronika 10, 1962, 112; Prerez severnih emonskih utrd, AV 4, 1953, 294; Pogled v emonske plasti, AV 2, 1951, 221.

¹⁴⁸ Antična Emona v srcu moderne Ljubljane, Ljubljana 1962; Bronasta statua Venere iz emonske insule XXIX, Kronika 11, 1963, 115; k temu še D. Arko, Vprašanje amfiteatra v Emoni, Kronika 6, 1958, 96; P. Petru, Zametki Ljubljanskega gradu, Kronika 9, 1961, 182; B. Grafenauer, Zgodovina ljubljanskega prostora pred naselitvijo Slovencev, Kronika 11, 1965, 86.

¹⁴⁹ A. Bolta, Gradišče na Miklavževem hribu nad Celjem, AV 2, 1951, 69 ss.; ZHVSt 56, 1941, 58.

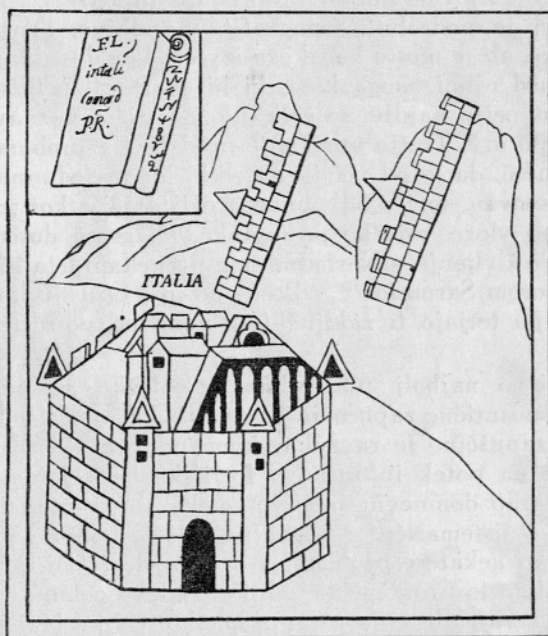
¹⁵⁰ V. Kolšek, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje, Celjski zbornik 5, 1959, 250; V. Kolšek, Dva nagrobnika iz Brega v Celju, AV 8, 1957, 599; A. Bolta, Rimsko grobišče na Bregu v Celju, AV 8, 1957, 517.

¹⁵¹ J. Klemenc, Izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju, Celjski zbornik 5, 1957, 1 ss.; J. Klemenc, Figuralni fragment kasnorimskega reliefa iz Celja, AV 3, 1952, 99; P. Petru, Celje Sadnikov vrt, Varstvo spomenikov 8, 1960-61, 201.

¹⁵² J. Orožen, Zgodovina Celja, Celje 1928; J. Klemenc, Zgodovina Celeje, Celjski zbornik 6, 1961, 427; A. Bolta, Nov rimski nagrobnik iz Celja, AV 4, 1953, 519; A. Bolta, Nova rimska najdba na Mariborski cesti v Celju, AV 4, 1953, 321; A. Bolta, Rimske in srednjeveške najdbe v Prešernovi ulici v Celju, AV 4, 1953, 109; J. Klemenc, Trije novi napisi iz Celja in okolice, AV 2, 1951, 124; B. Perc, Rimske najdbe v Celju od 1941—1951, AV 2, 1951, 227; J. Orožen, Ostanki rimske Celeje v okolici sedanjega mesta, Kronika 5, 1956, 212; B. Saria, Neue Inschriften aus dem norisch-pannonischen Grenzgebiet, JöAI 56, 1942, Beiblatt 49 ss.; B. Saria, Usdom rimskega vojaka iz Celja, ČZN 50, 1955, 65; B. Saria, »Noriški vojak« v Celju ni rimski?, ČZN 53, 1958, 32; J. Orožen, Teritorij in uprava mesta Celja od davnih dni do danes, Kronika 4, 1956, 149; V. Kolšek, Dolga pot Euhodije, AV 13-14, 1962-63 (Brodarjev zbornik), 487; V. Kolšek, Dva miljnika iz Celja, AV 11-12, 1960-61, 147; F. Lah, Vodnogospodarska problematika celjske okolice, Celjski zbornik 4, 1958, 261.

vprašanje, ki ga je ravnokar odprla Vera Kolšek, je problem mestnega obzidja in obsega antične poselitve na ravnici. Verjetno bosta obe vprašanji rešeni hkrati s temeljito topografijo dosedanjih najdb.

Mnoga izkopavanja v Poetoviji so že bistveno doprinesla k poznavanju določenih mestnih predelov, vendar pa je nemajhna zasluga prizadevanj R. Brataniča^{152b} in Ive Mikl,^{152c} da je celotno območje Poetovije dobilo podožbo živega organizma razkošnega mestnega predela na Panorami in z za-

Sl. 10. Risba iz antičnega priročnika *Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium in partibus Occidentis*, sestavljenega konec 4. ali v začetku 5. stoletja. Slika je v delu pridana naslednjemu besedilu: *Sub dispositione viri spectabilis comitis Italiae: tractus Italiae circa Alpes*. Shematično so skicirane zapore na Krasu; trdnjava naj bi predstavljala *Castra* (Ajdovščina) (po I. Seecku)

Abb. 10. *Tractus Italiae circa Alpes*, Zeichnung in *Notitia dignitatum*

črtanim obsegom mesta na desnem bregu Drave v prostoru med Bregom in Hajdino. Po B. Sarijini¹⁵³ lokaciji legijskega taborišča na inundacijskem območju Drave, je ta hipoteza zasnovana na poteku vodovoda iz Hoč proti Poetoviji, dobila potrdilo v najdbi bronaste ploščice z napisom *M(arci)* |

^{152b} Prilog k topografiji Poetovija, Abramičev zbornik, Split 1957, 156; Rimske najdbe iz Poetovione, AV 3, 1952, 500; Poročilo o najdbah na Hajdinskem grobišču, AV 4, 1953, 105; Nove najdbe iz Ptuja, AV 4, 1953, 282; Nove najdbe iz Ptuja, AV 5, 1954, 361.

^{152c} Rimske najdbe iz Ptuja po letu 1954, AV 11-12, 1960-61, 135.

¹⁵³ Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, GMDS 20, 1939, 124.

*L(ucii) Co(rnelii) | Mae|(cia) Cilonis | c(enturionis) leg(ionis) XIII Ge(m)inae).*¹⁵⁴

Posebno poglavje proučevanja poetovijskih ostalin je problem kasne antike in takratne vloge Poetovije. K poznavanju so veliko prispevali R. Egger,¹⁵⁵ J. Klemenc¹⁵⁶ in J. Šašel.¹⁵⁷ Po tem izgleda, da se je mesto obdržalo še v šestem stoletju, kar potrjuje tudi v kasni antiki zgrajen stolp na Grajskem griču.

Izkopavanja v Neviodunumu postavljajo predvsem troje poglavitnih problemov. Prvi je podrobna topografija naselbine, drugi je še vedno odprto vprašanje, ali je mesto keltskega izvora, kar dosedanje najdbe spodbijajo, saj ni med njimi enega kosa, ki bi ga mogli pripisati latenskemu obdobju. Najzgodnejše najdbe so šele, po sedanjem poznavanju, iz prvih dveh desetletij po n. š. Tretje vprašanje predstavlja problem mestnega obzidja. Kaže namreč, da je od večjih naselbin le Neviodunum brez obzidja. Morda je bil zasnovan, spričo odkopanega pristanišča, kot trgovski emporij in ni imel nikoli vloge vojaške postojanke. Diagram dosedanjih novčnih najdb kaže, da je življenje v Neviodunumu prenehalo leta 376, kar bi mogli povezovati z vdorom Sarmatov¹⁵⁸ v Posavino in z opustitvijo obdonavskega limesa. Seveda pa terjajo ti zaključki še ponovno potrditev in podrobno proučevanje.

Med historično najbolj pomembne arheološke spomenike Slovenije vključujemo kasnoantične zapore na Krasu — *Claustra Alpium Iuliarum*.¹⁵⁹ Topografija te zapuščine je ravnokar končana.¹⁶⁰ Z njo smo dopolnili dosedanje poglede na potek in zasnovno fortifikacije celote; hkrati pa smo uspeli rekognoscirati domnevne predele poteka obzidja ter jih kartografsko fiksirati. Šele po sistematični topografiji celotne zapore moremo povleči sklepe in nakazati nekatere probleme v zvezi s strateško zasnovno fortifikacije. Problem, ki ga to proučevanje odpira, zadeva celotno kasno antiko in vrsto refugijev, zgrajenih v kasni antiki, tako Velike Malence.¹⁶¹ Nadliški

¹⁵⁴ I. Mikl, glej op. 152 c, str. 155.

¹⁵⁵ Spomenik iz krščanskega Poetovija, ČZN 29, 1954, 58; Die Zerstörung Pettaus durch die Goten, JöAI 18, 1915, Beiblatt 255; k temu še: B. Saria, Nova raziskovanja po stari Poetovionii, ČZN 28, 1955, 119; B. Saria, Glavne kultne podobe mitrejev v Poetovionii, ZUZ 12, 1954, 65; M. Abramič, Opaske o nekim spomenicima starog Ptujja, ČZN 28, 1955, 129; W. Schmid, Poetovio, ČZN 50, 1955, 129; W. Schmid, Ptujске krščanske starosvetnosti, ČZN 51, 1956, 97.

¹⁵⁶ Ptujski grad v kasni antiki Dela SAZU 4, 1950; Izkopavanja na Bregu pri Ptujju, Ptujski zbornik 1955, 37.

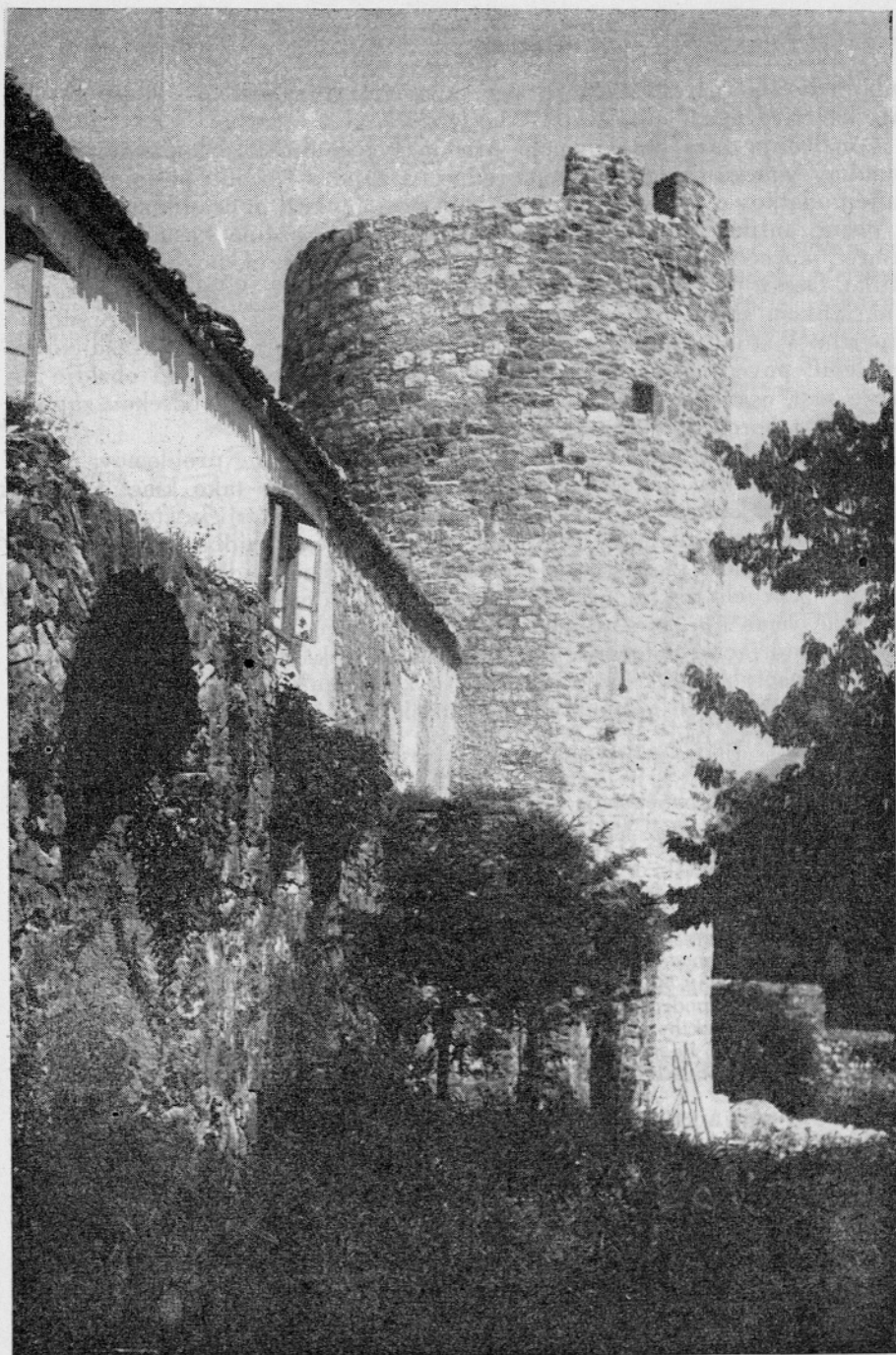
¹⁵⁷ K zgodovini Ptujškega gradu v arheoloških obdobjih in nekaj novih najdb na zahodnem vnožju, Kronika 9, 1961, 120.

¹⁵⁸ T. Knez, P. Petru, S. Škaler, Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum, Novo mesto 1961.

¹⁵⁹ A. Degrassi, Il confine nord-orientale dell'Italia romana, Bernae 1954; J. Šašel, Severovzhodne italske zapore v antiki, Kronika 4, 1956, 86, z navedbo starejše literature.

¹⁶⁰ Tiskana bo v Situli, glasilu Narodnega muzeja v Ljubljani.

¹⁶¹ B. Saria, Drugo začasno poročilo o izkopavanjih v Velikih Malencah, GMDS 11, 1950, 5, in Südostforschung 15, 1956, 25.

Sl. 11. Ajdovščina, pogled na rekonstruirani stolp in del obzidja s 7 m visokimi antičnimi temelji

Abb. 11. Ajdovščina, Ansicht des rekonstruierten Turmes und Mauerteiles mit 7 m hohem antikem Fundament

hrib,¹⁶² Križno goro,¹⁶³ Vranje pri Sevnici,¹⁶⁴ Limberk pri Čušperku,¹⁶⁵ Rifnik¹⁶⁶ in druge.¹⁶⁷

Naslednja faza dela pomeni pristop k celovitemu izkopavanju vseh ostankov samega obzidja in neposredno na zaporo vezanih postojank; zbiranje podatkov o utrjenih kasnoantičnih postojankah in ostalih spomenikih iz pozne antike.¹⁶⁸ Šele po proučitvi celotne zapuščine kasne antike bo namreč mogoče nakazati in reševati številna vprašanja, povezana s kasno antiko. Danes pa je osnovno raziskovanje in reševanje problemov, zvezanih z nastankom same zapore in njeno vlogo pri obrambi zahodnih predelov imperija. V študiju lokalne zgodovine krajev ob zapori pa se navezujejo še problemi, povezani s stacioniranjem vojaštva, prehodov skozi obzidje in mreže cest, oskrba in medsebojna povezanost posameznih odsekov zapore ter vloga taborov *ad Pirum*¹⁶⁹ in *Castra*.¹⁷⁰

Velika naloga, pred katero stojimo, pa je reševanje problemov, povezanih z življenjem podeželja v antiki. Gotovo, da so tako kmetje, lovci, nabiralci rud, kamnoseki v odročnih kamnolomih, brodarji in številni drugi živeli in ustvarjali daleč od antičnih središč. Mnoge najdbe drobnih predmetov dokazujejo bogastvo podeželja, predvsem najdba iz Polhovega gradca.¹⁷¹ Černela pri Stični,¹⁷² Bršljina pri Novem mestu¹⁷³ in druge.¹⁷⁴ Toda danes ne vemo niti, kje se neha področje neposrednega mesta, do kod segajo s centuriacijo določene posesti kolonistov, kakšna je razmejitev nasproti domačinom, kako se v zgodnji in kasni antiki odraža življenje na vaseh in posameznih gospodarstvih. Raziskana ni tudi nobena *mansio* ali

¹⁶² B. Saria, Ulaka-Metulum?, GMDS 18, 1957, 60; W. Schmid, Ulaka, GMDS 18, 1957, 17.

¹⁶³ M. Urleb, Varstvo spomenikov 7, 1958-59, pod Križna gora, in M. Urleb, Varstvo spomenikov 8, 1960-61, 194.

¹⁶⁴ E. Riedl, O. Cuntz, Jahrbuch für Altertumskunde 5, 1909, 1.

¹⁶⁵ B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, GMDS 20, 1959, 147.

¹⁶⁶ B. Saria, J. Klemenc, AKJ Blatt Rogatec, 52; A. Bolta, Varstvo spomenikov 7, 1958, 59. Rezultate novjših izkopavanj (1962-65), z bogatim gradivom iz dobe preseljevanja narodov, obdelujeta V. Kolšek in A. Bolta.

¹⁶⁷ Glej op. 165 in 56 ter 73.

¹⁶⁸ Kot primer podrobnejšega obravnavanja kasnoantične problematike z upoštevanjem topografskih izsledkov glej J. Klemenc, Teodozijev pohod proti Maximusu iz Siscije do Poetovija, Zgodovinski časopis 6-7, 1952-55 (Kosov zbornik), 78 ss., in J. Šašel, Elagabalov milnik v celejanskem municipalnem področju, Živa antika 6, 1956, 267.

¹⁶⁹ G. Brusin, Ad Pirum, Limes studien, Bern 1954, 228.

¹⁷⁰ S. Stucchi, Aidussina romana, Ce fastu? 21, 1945, 29; P. Petru, Varstvo spomenikov 8, 1960-61, 199, pod Ajdovščina, in 256; S. Štekar, Varstvo spomenikov 8, 1960-61, 200, pod Ajdovščina.

¹⁷¹ R. Ložar, Rimska najdba iz Polhovega gradca, GMDS 19, 1958, 85.

¹⁷² R. Ložar, Steklena čaša iz Črnelega, GMDS 16, 1955, 97.

¹⁷³ Doslej je od gradiva s te nekropole objavljena le čaša in grobovi, odkriti leta 1962, pri T. Knez, Arheološki pregled 4, 1962, 165.

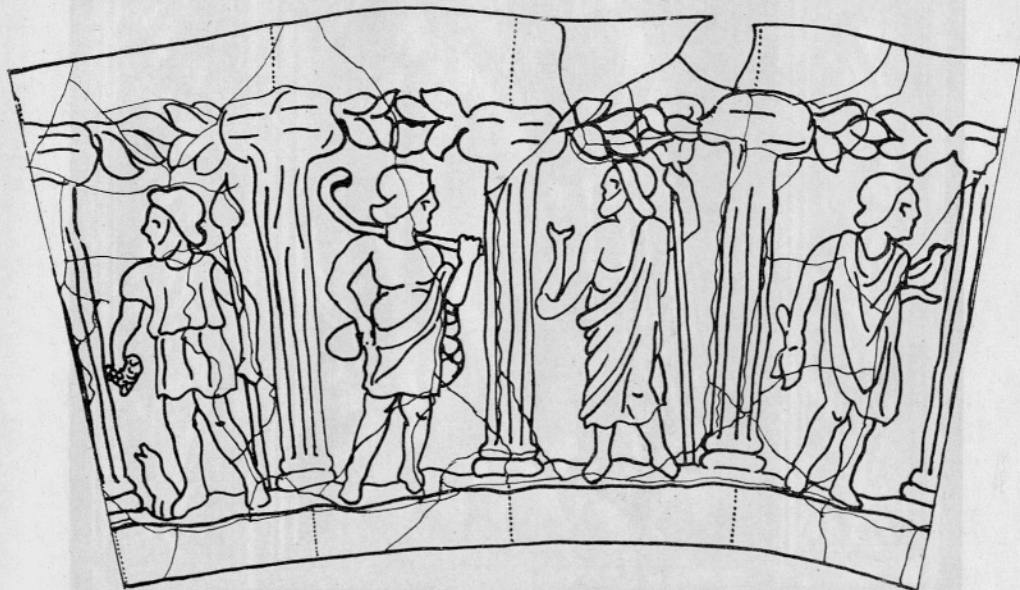
¹⁷⁴ F. Starè, Pomemben zaklad z Vrhnike, AV 4, 1955, 94; A. Smodič, Rimska ključavnica z masko iz Poetovija, AV 4, 1955, 59; A. Smodič, Rimska kameja iz Poetovija, ČZN 35, 1958, 54; R. Ložar, Poročilo o arheološkem oddelku Narodnega muzeja v Ljubljani za leta 1951-1955, GMDS 14, 1955, 28; R. Ložar, Poročilo o arheološkem delu Narodnega muzeja v Ljubljani v letih 1928-30, GMDS 11, 1950, 15; R. Ložar, Nove rimske najdbe iz Ljubljane, GMDS 16, 1955, 127; R. Ložar, Bronast kipec gladiatorja z Mirja, GMDS 19, 1958, 74.

mutatio.¹⁷⁵ Ravno reševanje teh problemov je hvaležna naloga bližnje bodočnosti. Kajti odgovore na zastavljena vprašanja lahko pričakujemo kmalu po izidu arheološke karte.

VI

Poročilo Velleja Paterkula (II 110, 5): *in omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum erat exercitatio*, dokazuje zgodnjo rabo latinščine v obsavskih predelih. Vendar pa tega izročila ne

Sl. 12. Črnelo pri Stični, razvit okras steklene »čaše bogov« (po R. Ložar)
Abb. 12. Črnelo bei Stična, Ein entwickeltes Ornament vom »Götterbecher« aus Glas

kaže posploševati, saj nam sv. Hijeronim iz dalmatinsko-panonskega mejnega mesta *Stridon* sporoča, da so še v njegovem času — ob koncu 4. stoletja — govorili okoliški domačini »barbarsko«, se pravi ilirsko.

Po zaslugi izkopavanj prof. J. Klemenca¹⁷⁶ smo dobili sedaj še arheološke dokaze o bogatem kulturnem življenju v južnem Noriku. V nasprotnem bi, spričo pomanjkanja plastičnega dekorja pri nagrobnikih na teritoriju *Emone* in *Neviodunuma* ter v celotni Primorski, naše znanje ne presegalo gornjega izročila. Tako pa nam sedaj omogočajo nagrobniki v Šempetru, poleg spoznavanja antičnega grobnega rituala in številnih vprašanj o arhitekturi in konceptu spomenikov, predvsem razumevanje predstavnega sveta provincialnih bogatašev. Želje naročnikov in njihov pogled

¹⁷⁵ I. Mikl, Poročilo o sondiranju v Dolgi vasi pri Lendavi, AV 9-10, 1958-59, 175; J. Šašel, Colatio kot rimska poštna postaja, Zbornik Fil. fak. 2, 1955, 75.

¹⁷⁶ J. Klemenc, Vodnik po Šempetru, Spomeniški vodniki 1, Ljubljana 1961.

na svet so osnovni momenti pri izdelavi nagrobnikov. S simbolizmom svojih nagrobnikov spajajo velikaši naših krajev južni Norik in sosednje slovenske pokrajine s kulturnimi dosežki in dobrinami Grkov in Rimljanov. Mitološke scene, vzete iz zakladnice helenskega duha, Homerjeve Iliade in drugih izročil, kažejo ne le seznanjenost, ampak celo intimno doživetje teh umetnin. Posamezne scene iz Iliade na grobnici Priscinianov so kongenialno

Sl. 15. Šempeter v Savinjski dolini, prednja stran pepelnice z reliefom Herakla in Alkeste (po J. Klemenc)

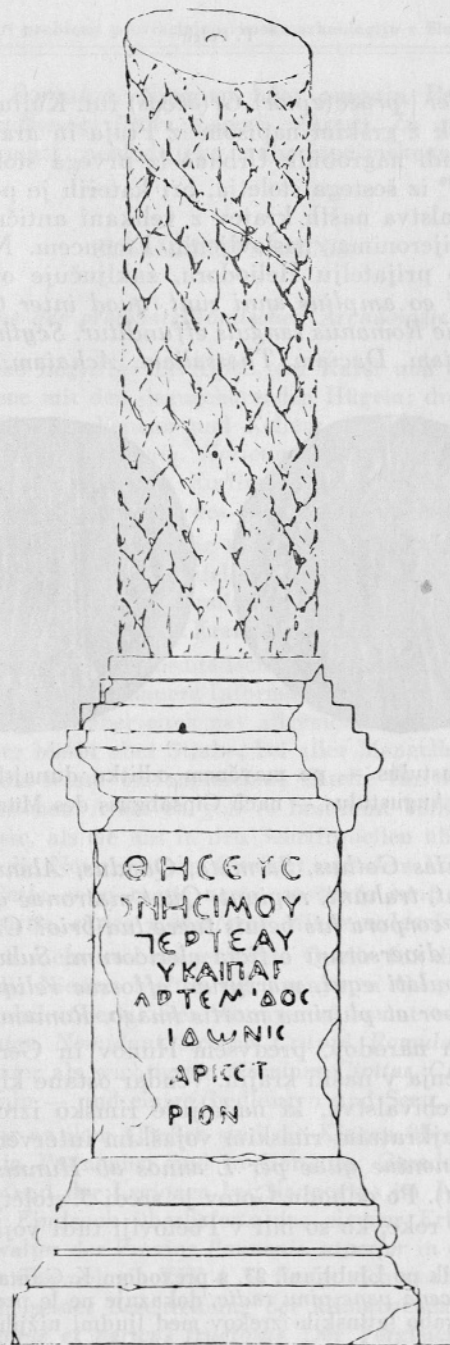
Abb. 15. Šempeter, Vorderseite des Aschenbehälters mit dem Relief von Herakles und Alceste

zasnovane in nas popeljejo z nekako silo, s katero nas vodi Homer do požara Troje, po težki poti Ifigenije, do povratka v krog domačih. Isto simboliko in doživetje posredujejo tudi scene satira z nimfo, Herakla in Alkeste, Ganimeda ter dovršen in občuten prizor odhoda ljubljene hčerke Evrope od doma. Najbolj izrazit monument tega nauka pa je v naših krajih Orfejev spomenik v Ptujju.¹⁷⁷

Vergilijanske reminiscence tekstov, vpraskanih v opeko (CIL III 10717 in 10064) z bližnjih panonskih lončarskih delavnic, dopolnjujejo podobo in kažejo, da so v šolah prebiralih dela velikih antičnih pesnikov. To bi potrjeval tudi napis učitelja iz Nevidunuma (CIL III 10805): *C(aius) Marcius*

¹⁷⁷ M. Abramič, Poetovijo, Ptuj 1925, 156 ss. E. Diez, Selene-Endymion auf pannonischen und norischen Grabdenkmälern, JöAI 46, 1961—65, 50 ss.

Θεσεύς
 Ὀνησίμου
 [ύ]πέρ τ' ἑαυ
 [το]ῦ και παρ'
 Ἀγτέμιδος
 [Ποσ]ειδωνίου[υ]
 [χ]αρισσῖ —
 [ή]ριον

Sl. 14. Bezen nad Mohorini pri Gornji Brestovici pri Komnu, Posvetilni napis Tezeja, Onesimovega sina, v jamskem svetišču (po A. Degrassi)

Abb. 14. Bezen über Mohorini bei Gornja Brestovica bei Komen, Widmungsin-schrift des Theseus, Onesimos Sohn, im Höhlenheiligtum

C(ai) f(ilius) | Celler | praec(eptor) Gr(aecus) itd. Kulturno bogato življenje dokazuje nagrobnik z grškim napisom iz Ptuja in ara iz jame Bezen nad Mohorini, kakor tudi nagrobnik Urbane iz prvega stoletja¹⁷⁸ in celejskega škofa Gaudencija¹⁷⁹ iz šestega stoletja, pri katerih je podan tekst v verzih. Povezanost prebivalstva naših krajev z velikani antičnega duha dokazuje dvoje pisem sv. Hijeronima, naslovljenih Emoncem. Neko drugo njegovo pismo, naslovljeno prijatelju Heliodoru, zaključuje opis antične kulture pri nas: *Viginti et eo amplius anni sunt, quod inter Constantinopolim et alpes Iulias quotidie Romanus sanguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Dardaniam, Daciam, Thessaliam, Achaiam, Epiros, Dalmatiam*

Sl. 15. Romulus Augustulus — po mavčnem odlitku dunajskega Münzenkabineta
Abb. 15. Romulus Augustulus — nach Gipsabguss des Münzenkabinets, Wien

*cunctasque Pannonias Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Hunni, Vandali, Marcomanni vastant, trahunt, rapiunt. Quot matronae quot virgines Dei et ingenua nobiliaque corpora his beluis fuere ludibrio? Capti episcopi, interfecti presbyteri et diversorum officia clericorum. Subversae ecclesiae, ad altaria Christi stabulati equi, martyrum effossae reliquiae: ubique luctus ubique gemitus pavor et plurima mortis imago. Romanus orbis ruit.*¹⁸⁰

Naval številnih narodov, predvsem Hunov in Germanov, je prekinil tok antičnega življenja v naših krajih. Vendar ostane kljub tem neprilikam še zmeraj dosti prebivalstva, ki nadaljuje rimsko izročilo in je verjetno tudi pobudnik nekajkratnim rimskim vojaškim intervencijam v teh krajih (Chron. II 76: *Pannoniae quae per L annos ab Hunnis retinebatur a Romanis receptae sunt*). Po odhodu Gotov je sredi 5. stoletja prišla uprava za krajši čas v rimske roke, ko so bili v Poetoviji tudi vojaški oddelki. Saj je

¹⁷⁸ J. Šašel, Vodnik po Ljubljani, 23, s prevodom K. Gantarja. Oljenka iz Ptuja z napisom: *Pauperis cena pane vinu radic*, dokazuje ne le prepad med družbenimi razredi, ampak tudi rabo latinskih izrekov med ljudmi nižjih slojev.

¹⁷⁹ Fr. Lukman, K nagrobnemu napisu škofa Gaudencija v Št. Pavlu, ČZN 21, 1926, 112; R. Egger, Eine altchristliche Bischofsinschrift, Mitteilungen des Vereines klassischer Philologen in Wien 4, 1927, 5; k temu še J. Rus, Johannes — zadnji škof panonske, a prvi istrske Emone, GMDS 20, 1959, 152; J. Klemenc, Krščanstvo v Emoni (separat).

¹⁸⁰ Migne, Patrologia Latina 22, 600 (epist. LX ad Heliodorum).

prebival tu *comes Romulus*. Njegovo hčer omenja Priscus¹⁸¹ kot rojeno Ptujčanko (ἀπὸ Παταβίωνος τῆς ἐν Νωρικῶ πόλεως). Za nas je posebej zanimivo, da je bila mati poslednjega zahodnorimskega cesarja *Romulus Augustulus*-a.

ZUSAMMENFASSUNG

Einige Probleme der provinziällrömischen Archäologie in Slowenien

Drei geographische Begriffe: die Alpen, der Karst und die letzten Ausläufer der pannonischen Ebene mit den dazugehörenden Hügeln; drei prähistorische ethnische Begriffe: die Illyrier, Veneter und Kelten; drei römische Provinzen: *Illyricum*, das ist die spätere *Pannonia*, *Noricum* und *X Regio Venetia et Histria* bezeichnen am besten die einzelnen Einflusssphären, gleichzeitig aber auch den ausgesprochenen Übergangscharakter des heute slowenischen Gebietes.

Die erste geographische Erwähnung unseres Gebietes finden wir bei Herodot aus Halikarnas³, der im neunten Kapitel des fünften Buches die Ένεροί an der Nordküste der Adria erwähnt. Die geradeso bei Herodot erwähnten Nebenflüsse der Donau Ἄλπις und Κάρις setzt P. Kretschmer⁴ mit der Save und Drau gleich.

Erst mit der Eroberung der norditalischen Ebene und mit Vorstößen in die Ostalpen gewinnen die Römer genauere Informationen über unser Gebiet. Die vollständigste Beschreibung, die aber auch nur allgemeinstes Wissen enthält, befindet sich bei Strabo.⁵ Leider bleibt aber Strabo, bei aller Mangelhaftigkeit der antiken Überlieferung, auch die letzte umfangreichere Quelle für die Geographie dieses Gebietes. In den römischen Archiven gab es bestimmt vollkommenere Beschreibungen der Verhältnisse, als sie uns in den Schriftquellen überliefert wurden, für diese Annahme zeugt die Notiz von der Qualität und dem Wert der pannonischen Bebauungsflächen:⁶ *Certa enim pretia agris constituta sunt, ut in Pannonia arvi primi, arvi secundi partis, silvae glandiferae, silvae vulgaris pascuae*.

Eine spätere, noch nicht voll ausgewertete Quelle für die antike Geographie von Slowenien sind die Niederschriften des anonymen Geographen aus Ravenna am Anfang des 8. Jahrhunderts. Der Anonymus⁷ nennt neben den bekanntesten Schützpunkten *Atamine*, *Nomiduni*, *Acerbo*, *Cruppi*, *Romula* usw. noch eine Anzahl von Orten, darunter als wichtigsten *Carnium Civitas*, *Carniolae sive Carnich* ist wahrscheinlich Krain — und einige Siedlungen und Seen.

Eine Eigenheit der antiken Quellen sind die Klagen über die strengen klimatischen Verhältnisse in Pannonien und in Noricum. Gerade das war einer der Gründe für den Aufstand der Legionen bei Nauportus im Jahre 14 unserer Zeitrechnung.⁸ Denselben Eindruck überlieferte aus eigener Erfahrung Dio Cassius (XLIX 36, 2), der Verwalter der Provinz *Pannonia superior* in den Jahren 226—228.⁹ Bei Isidor aus Sevilla (Etymologia XIV 4, 5) findet sich noch ein Nachhall dieser übertriebenen Fama in seiner Beschreibung der klimatischen Verhältnisse in Noricum: *inde ager frigidus et paricus fructuosus*. Der Vergleich der Ergebnisse der Holzkohlenforschung, laut der in diesem Gebiet der Laubholzwald vorgeherrscht haben soll, zeigt, dass die klimatischen Verhältnisse den heutigen ähnlich, wenn nicht sogar etwas wärmer waren.¹⁰

¹⁸¹ Priscus frg. 8 (p. 84 ed. Müller).

Die Forschungsarbeiten in Šempeter in Savinjska dolina eröffnen das Problem der Folgen der grossen Überschwemmung im Savinjatal in der Mitte des 5. Jahrhunderts. Die ausserordentlich hoch überflutende Savinja hat damals nicht nur die Nekropolis in Šempeter untergraben, sondern bedeckte ausserdem auch das ganze Stadtgebiet von *Celeia* mit einer 4 Meter hohen Schotterdecke.

Die in den Einzelheiten noch immer ungeklärte Besiedlung und die Siedlungsareale einzelner prähistorischer Stämme bleibt noch immer die Hauptfrage für die Verständnis der späteren Entwicklung der Lokalkulturen. Die in groben Zügen skizzierte Verteilung der Stämme in der Zeit vor der Besetzung lässt die Fragen der Ansiedlung der einzelnen ethnischen Gemeinschaften offen, wie auch das Problem der Assimilierung des illyrischen und venetischen Elementes mit dem keltischen und die Frage der Einflusszonen der einzelnen Stämme, was wiederum von den Machtverschiebungen in den einzelnen prähistorischen Gemeinschaften abhängt.

Soviel uns heute bekannt ist, verläuft die Grenze zwischen den illyrischen und keltischen Stämmen knapp vor der römischen Eroberung auf der Linie Gorjanci—Javornik—Trst.¹² Ausser den *Histri*¹³ und *Japodi*¹⁴ gehören zu den älteren illyrischen und venetischen Siedlern unseres Gebietes noch die unter dem Slavnik siedelnden *Rundictes*,¹⁵ die *Subocrini* im Tal der Reka,¹⁶ die *Catalen* im Tal der Pivka¹⁷ und die *Menocaleni* am Rande des Karstes,¹⁸ zur nördlichen Gruppe gehören die *Carni* vom Golf von Triest bis zu den Karnischen Alpen und bis Krain,¹⁹ die *Tauriskier* in Oberkrain und in der Umgebung der Siedlung Nauportus, die *Latobiker* in Unterkrain, sowie nördlich der Drau und wahrscheinlich auch im verbindenden Raum von Celje,²⁰ schliesslich in der Umgebung von Ptuj die *Serretes*, *Serapilli* und *Iasi* zwischen *Aquae Jasae* und *Aquae Balisse*.²⁴

Die keltische Besiedlung der einzelnen Gebiete nördlich von der erwähnten Linie ist jedoch so gering, dass sich die ganze Antike hindurch ethnische Eigenheiten der illyrischen und venetischen Bevölkerung bemerkbar machen.²⁵ Am deutlichsten zeigt sich das im Gebiet der Siedlung von Ig mit dem illyrischen und venetischen Namengut.

Grössere prähistorische Gemeinschaften waren in der Zeit des Vorstosses des italischen Kapitals, vor allem aber nach der Gründung der Kolonie *Aquileia* im Jahre 181 v. u. Z.,²⁶ eine Form des Schutzes eigener Interessen gegen die Fremden. Die Verhältnisse der prähistorischen Bevölkerung sind am besten aus dem Verhalten zu den Römern anlässlich der Entdeckung von Gold im Tauriskergebiet ersichtlich. Unruhen unter den einheimischen Stämmen waren wahrscheinlich die Ursache des Strafzuges unter der Leitung des Konsuls *C. Sepronius Tuditanus* im Jahre 129: *Tauriscos contrivit et Carnos*.³⁰ Der Zusammenbruch der Oberherrschaft der Tauriskier benützten die Noriker aus dem zentralen Teil von Kärnten zur Gründung der grossen Stammesgemeinschaft *regnum Noricum*, in dass das zentrale Slowenien miteinbeschlossen war. Ausser der norischen Abgesandten sandten vor den Senat noch die *Histri*, *Taurisci* und *Carni* eigene Deputationen.³²

Während im ganzen zweiten Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung römische Expansionstendenzen gegen Osten — der dalmatinischen Küste entlang — verfolgt werden können, wird am Anfang des ersten Jahrhunderts mehr Aufmerksamkeit dem Norden — *Noricum* gewidmet, was auch die republikanischen Inschriften der Kaufleute in *Nauportus*³³ und der gleichzeitige Handel mit Sklaven aus Ig, mit Erz und anderen Gütern bezeugt.³⁴

Durch den Anschluss des Karstgebietes zum *ager Tergestinus* im Jahre 128,³⁵ als Triest den Kolonialstatus bekam, wurde der erste und bis zu den japodischen

Kriegen Oktavians im Jahre 35³⁶ auch einzige Teil des heutigen Sloweniens ans *Imperium Romanum* angegliedert. Mit dem Eroberungszug aus Senj (*Senia*) in das Zentralgebiet der Japoder — Lika —, der Eroberung und dem Anschluss der Siedlung *Siscia* wurde aus militärischen Gründen der Anschluss der zwischen *Siscia* und der Po-Ebene liegenden Gebiete notwendig.³⁷ Den unmittelbaren Anlass dazu gaben wahrscheinlich die Pannonier und Noriker selber mit ihrem Einfall nach Istrien im Jahre 16. Der Konsul *P. Silius*³⁸ wehrte den Einfall ab: καὶ τοῖς Νορικοίς αἴτιοι τῆς αὐτῆς δουλείας ἐγένοντο und schloss wahrscheinlich zu der Zeit die Gebiete südlich der Save dem Imperium an. Danach war spätestens im Jahre 11 v. u. Z. das ganze slowenische Gebiet dem römischen Imperium angeschlossen: *Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Tiberium Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci protulique fines Illyrici usque ad ripam fluminis Danuvii.*⁴⁰ Die damalige Widmung der Noriker an Tiberius' Gattin Julia (11 bis 2 v. u. Z.) in der Versammlungshalle der norischen Stämme auf dem Magdalensberg⁴¹ in Zentralkärnten bestätigt das Patronat der Römer über dem fiktiven Klientelstaat *regnum Noricum* in dieser Zeit.⁴²

Schon in dieser Zeit zeigt sich die Zugehörigkeit von geographisch geschlossenen Gebieten zu grösseren Verwaltungseinheiten. Das Gebiet bis zur Linie *Alpes Iuliae—Odra mons—Carusadius* gehört zu *X regio Histria et Venetia*,⁴³ wobei nebst anderen Fragen auch die des ptolemäischen μεταξύ δὲ Ἰταλίας καὶ ὑπὸ τὸ Νορικὸν πόλις Ἦμωνα (II 14, 5)⁴⁴ ungelöst bleibt. Nach Plinius (n. h. III 148) gehören im ersten Jahrhundert *Emona, Poetovio* und *Neviodunum* zur Provinz *Pannonia*,⁴⁵ und nach der Teilung von Traian zwischen 105 und 107 in die Provinz *Pann. Sup.* Das Gebiet von *Celeia* war die ganze Antike hindurch der Provinz *Noricum* angeschlossen.⁴⁶

Noch vor Diokletians Reorganisierung wurde die Grenze der italischen *X regio — Histria et Venetia* — auf die Linie *Caravanca mons—Atrans—Acervo—mons Albius*⁴⁷ verlegt. Diese Reorganisierung steht wahrscheinlich teilweise auch mit der Gründung der sogenannten *praetentura Alpium* in den ersten Jahren der markomannischen Kriege⁴⁸ in Verbindung. Kaiser Marcus Aurelius musste sich nach den bitteren Erfahrungen, die das Jahr 166 mit dem Einfall der Quaden und Markomannen brachte, als nach Jahrhunderten wieder Barbaren den italischen Boden betreten hatten, mit dem Schutz des Mutterstaates des Imperiums näher befassen. Diesbezüglich tappt jedoch die antike Archäologie noch vollkommen im Dunklen. Ein endgültiges Urteil ist mangels greifbaren archäologischen Materials unmöglich, vor allem wären systematische Ausgrabungen im Lager der Legion *II Italica* in Ločica an der Savinja in der Nähe von Celje⁵⁰ und im Gebiet der Benefiziarfestung *Praetorium Latobicorum* erforderlich.⁵¹

Die Aufteilung von Diokletian bedeutet wenigstens zum Teil die Rückkehr zu prähistorischer Überlieferung. *Poetovio* ist ja von nun an in das *Noricum mediterraneum*⁵² einbezogen. Der Raum von *Celeia* ist gleichzeitig ein wichtiges Glied in der römischen Verteidigung der Ostalpen; *Celeia*, in *Expositio totius mundi et gentium*⁵³ *civitas Noricum* genannt, nimmt in dieser Provinz eine Sonderstellung ein. *Neviodunum* in der neugegründeten Provinz *Savia* wird von einem Korektor verwaltet.⁵⁴ Die Aufteilung von Diokletian ist der letzte grosse Verwaltungseingriff; genau hundert Jahre später — in 395 — ist auf unserem Gebiet die *pax Romana* tatsächlich zu Ende. Mit dem Aufgeben des Limes an der Donau im Jahre 395 beginnt die Völkerwanderung. Von nun an zieht sich die frühere Bevölkerung in

hochalpine Refugien zurück,⁵⁶ weit ober die Getreidegrenze, oder sie wandert gegen Italien und vor allem, wie Št. Mlakar bewiesen hat, in das geborgene Istrien⁵⁷ aus.

Die Romanisierung kann an der Ansiedlung von Veteranen, Legionären, Kaufleuten, an Gründungen von urbanen Siedlungen — Brennpunkten der römischen Zivilisation — verfolgt werden. In der frühromischen Zeit, solange die Zahl der Zuwanderer noch gering war, bestanden im ganzen Donaugebiet Centuriat- oder Dekuriatgemeinden, verwaltet von militärischen Befehlshabern, die von heimischen Führern unterstützt wurden. Deshalb behielten auch bei uns die Römer die Stammesordnung bei. Mit der weiteren Entwicklung entstanden *colonia* und *municipia*, doch blieb bei einem einheitlichen Verwaltungszentrum den Einheimischen eine Art eigenes Territorium. Es ist interessant, wie die Römer bei der Kolonisierung die prähistorische Besiedlung berücksichtigt und sich vor allem in unbesiedelten Ebenen niedergelassen haben. In diesem Zusammenhang bemerkt J. Šašel treffend: »Eine der Hauptbeschwerden der Aufständischen von *Nauportus* und anderen Garnisonsposten (*Emona*, *Siscia*, *Poetovio*) war ausser der zu niederen Entlohnung und der unerbittlichen Disziplin auch die Feststellung, dass die zufällig überlebenden in Gebiete, *ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant*, geschickt werden. Da in diese Zeit gerade die Gründung Emonas und eine intensive Kolonisierung des Raumes von *Emona* fällt, sind damit zweifellos Slowenien und das Moor von Ljubljana gemeint.«

Colonia Iulia Emona ist eine Tiberianische Gründung, besiedelt vor allem mit Legionären der Legion *XV Apollinaris* und mit italischen Kolonisten, wobei bestimmte politische Absichten verfolgt wurden. Emona musste ja neben *Aquileia* der Hauptverteidigungsposten der römischen Zivilisation in diesem empfindlichen Gebiet sein. Aus diesem Grund ist die rasche Urbanisierung verständlich. Kaiser Claudius verleiht *Celeia* Municipalrechte,⁶⁴ Vespasian erhöht die Siedlungen *Neiodunum*,⁶⁵ *Flavia Solva*⁶⁶ und *Andautonia*⁶⁷ in Municipialsiedlungen. Die Kolonisierung beschliesst die Gründung der *Colonia Ulpia Traiana Poetovio*,⁶⁸ besiedelt mit Veteranen der Legionen *I adiutrix*, *II adiutrix* und *IV Flavia*, denn zweimal die *missio agraria*⁶⁹ und einmal die *missio nummaria*⁷⁰ verliehen wurde. Zur selben Zeit verliert der Kaiser auch der autochthonen Bevölkerung von *Poetovio* Staatsbürgerrechte. Die Zuwanderung von italischen Kolonisten dauerte von Augustus bis Traian.⁷¹ Sie kamen als Veterane, Legionäre, Kaufleute und Unternehmer in verschiedenen Branchen, teilweise auch als Vertreter norditalischer Kaufhäuser. Eine zweite stärkere Einwanderergruppe bilden die gallischen und germanischen Unternehmer. Es ist zu bemerken, dass nach dem Einfall der Markomannen ein Teil der italischen Bevölkerung verschwand.⁷² Die von den Markomannen und Quaden verursachten Verwüstungen und die zur selben Zeit wütende Pest haben in grossen Gebieten das kontinuierte Leben der Antike unterbrochen.⁷³ In dieser Zeit verfielen viele auf offenem Feld und im nahen Gebirge gelegene Bauernhöfe; in den nächsten, vor allem für unser Land schweren Jahrzehnten heilten die Wunden nur langsam. Die Zahl der verwüsteten Bauernhöfe war wahrscheinlich so gross, dass nicht einmal in der späten Antike Neuausrodungen erforderlich wurden. Am Ende des zweiten Jahrhunderts gibt es unter den neuen Siedlern zahlreiche Orientale, was mit der Ankunft der östlichen Legionen in Verbindung gebracht werden kann.⁷⁴

Eins der unerschlossensten Gebiete der Erforschung der Antike bei uns, ist die Gliederung der Ökonomik und der damit verbundenen Möglichkeiten eines

Austausche von Gütern mit anderen Provinzen.⁷⁵ Im Vergleich mit den dokumentierten Importgütern — darunter ist der Weg der terra sigillata und einiger anderer Industrie- und Landwirtschaftserzeugnisse am besten erforscht — ist unser heutiges Wissen noch immer nicht über die überlieferten Daten über den Export aus Südpannonien und Noricum hinausgekommen.

Prähistorische Handelsbeziehungen unseres Gebietes zu den Nachbarn im Süden sind bei Strabo (IV 202, 207; V 1, 8) belegt. Nach seiner Aussage soll *Aquileia* aus dem Norden Sklaven, Lederwaren und Vieh im Austausch für italisches Öl, Wein und »Meeresgüter« bezogen haben.⁷⁶ Später übernehmen den Wein- und Ölhandel die istrischen Latifundien.⁷⁷ Da die Viehzucht und Gebirgsalmwirtschaft gut entwickelt war — unter den ausgegrabenen Knochen kommen Rindvieh, Pferde, Schafe, Ziegen, Schweine, Gänse usw. vor — können wir zu den Exportartikeln auch Milchprodukte — Käse und Butter⁷⁹ — und ausserdem auch Wildbret zählen: Rotwild,⁸⁰ Gamsen,⁸¹ Steinböcke,⁸² Bären,⁸³ Alpenmurmeltiere,⁸⁴ wilde Rinder,⁸⁵ Wildpferde⁸⁶ und Wildgeflügel.⁸⁷ Plinius erwähnt auch Süswasserfische und Schnecken (IX 63 und VIII 140). Unter den für den Export in Frage kommenden Ackerbauprodukten erwähnt Plinius das Kohl *saliunca*; doch erst die Spätantike bezeichnet die pannonische Ebene im Allgemeinen als fruchtbar, was zweifellos der Erfolg von grösseren Rodungen und Entsumpfungen ist. Auch Dio Cassius (XLIX 36) erwähnt unter den wichtigsten Produkten des Ackerbaus Gerste und Hirse und das daraus erzeugte Bier *sabajum* (Amm. Marc. XXVI 8, 2). Wahrscheinlich nur für heimischen Bedarf hat Probus *Galliam Pannoniasque et Moesorum colles vinetis replevit* (Sex. Aur. Victor, De Caesaribus 37, 5). In *Poetovio* wurden unter den Pflanzenresten grössere Mengen von Getreide- und Roggenstroh⁸⁸ gefunden.

Das Reichtum der weitläufigen Wälder, bei den antiken Autoren *silvae inexplicabiles*,⁸⁹ *silvae glandiferae*⁹⁰ genannt, wird systematisch wirtschaftlich ausgenutzt. Die Lagunenstädte und sogar Rom⁹¹ wurden mit unserem Holz gebaut und erwärmt, wofür auch der *saltuarius*⁹² in Ajdovščina, am Fusse des umfangreichen Trnovski gozd spricht.

Die wichtigste antike Industrie der Westgebiete von Slowenien, gemeint ist vor allem die Umgebung von Bohinj, steht zweifellos in Verbindung mit der Gewinnung von Eisen — *metalla Norica*⁹³ — und dem bekannten norischen Stahl, aus dem besondere Schwerter geschmiedet wurden, besungen als *Noricus ensis*.⁹⁴ Die Gewinnung des Erzes, das Schmelzen und Schmieden war wahrscheinlich in Händen der autochthonen Bevölkerung, während schon früh, wahrscheinlich noch zu Zeiten der Republik, der Verkauf der fertigen Erzeugnisse in die Hände der Libertinen von *Aquileia* und der weitverzweigten Familien *Caesernii*⁹⁵ und *Barbii*⁹⁶ geriet.

Die vielfältige Industrie des mittleren Kaiserreichs bringt neuen Bedürfnisse und neue Anfrage mit sich. Es ist deshalb kein Wunder, dass erst damals die Erzgewinnung zu voller Entfaltung kommt, wenn dies auch nur mit geringfügigen Funden von Steinkohle im Hafen von *Nevidunum*,⁹⁷ ferner mit einer mit chemischen Analysen festgestellten Bleiauswertung bei Litija⁹⁸ und durch die verlassenen Stollen von Skovec bei Mokronog⁹⁹ bezeugt ist. Offensichtlich ist auch der Aufschwung des Steinmetzgewerbes; es werden neue Steinbrüche in Podpeč,¹⁰⁰ Pijavško,¹⁰¹ Vitanje,¹⁰² Šmartno na Pohorju¹⁰³ eröffnet, sowie eine Reihe von kleineren, während noch am Anfang des ersten Jahrhunderts die Bewohner von *Emona* Marmor aus Nabrežina bei Triest eingeführt hatten.¹⁰⁴

Relativ spät entwickelt sich das Gewerbe, ausser denjenigen Zweigen, die in der reichen torentischen Überlieferung unseres Gebietes fussen. So knüpfen an die La-Tène-Vorbilder Bronzebeschläge, Gefässe, zahlreiche Fibelvarianten an, ferner sogar auch die aus dieser Überlieferung entstandenen geschmiedeten Paraderüstungen des späten Kaiserreichs.¹⁰⁶ Die provinzielle Ausarbeitung aller uns bekannter antiker Goldschmiedekunsterzeugnisse aus unserer engeren Heimat lässt die Vermutung über das Vorhandensein von Goldschmiedewerkstätten in den grösseren antiken Zentren Ende des dritten und Anfang des vierten Jahrhunderts zu.¹⁰⁶ Besonders bestätigen dies die Funde von Silberstäben mit dem Stempel Konstantins des Grossen aus dem Goldschmiedelager in *Emona*.¹⁰⁷ Im übrigen ist das ganze erste Jahrhundert hindurch der Import aus *Aquileia* — padanischer Sigillata,¹⁰⁸ Glaserzeugnisse,¹⁰⁹ Bernstegegenstände und Schmuck — vorherrschend, erst in der flavischen Zeit setzt der Import von Sigillaten aus Gallien und Germanien ein.¹¹⁰ Ende des ersten und vor allem Anfang des zweiten Jahrhunderts kann gleichzeitig ein Aufschwung dieser Gewerbe auch bei uns festgestellt werden. So werden in Töpferbetrieben in *Emona*,¹¹¹ *Poetovio*¹¹² und *Neviodunum*¹¹³ einfache Tonwaren hergestellt, in der Form stark den La-Tène-Formen verpflichtet. Sukzessiv wird zur Erzeugung einer rustikalen Imitation der terra sigillata und sogar von glasiertem Geschirr übergegangen.¹¹⁴ Es ist verständlich, dass die Gewerbetreibenden in unseren Gegenden sich wegen der Konkurrenz der übrigen Erzeugungszentren vor allem auf die Erzeugung billiger Waren orientierten, welche auch leichter abzusetzen waren. So fand man in *Siscia*¹¹⁶ und *Sirmium*¹¹⁷ Wasserrohren und Ziegel mit dem Siegel *SIS* aus der *Figulina* in *Neviodunum*;¹¹⁵ in *Savaria*¹¹⁸ Topfwaren eines Töpfers aus *Poetovio* mit dem Siegel *AVENIA*; die Marmordenkmäler in den Städten *Savaria*,¹¹⁹ *Scar(a)bantia*¹²⁰ und an der Save und Drau entlang stammen aus den Steinbrüchen von Pohorje.¹²¹ Da Flusshäfen an der Save und Drau sehr zahlreich belegt sind und da beide itinerarischen Strassen von grosser Wichtigkeit waren, bleibt die Frage nach der Rolle und Intensivität des Argonauten- und Bernsteinweges im damaligen Wirtschaftselben offen. Gerade das Flusshafensystem an der Save mit dem umfangreichen Anlegeplatz bei *Neviodunum* spricht für die ausserordentlich grosse Bedeutung des Schiffs- und Frachtwesens für die Ökonomik unseres Landes und den Lebensstandard einzelner Familien.¹²⁴

Die kaiserlichen und anderen Erlässe über die Einschränkung von Handel und Verkehr bedeuten deshalb für unser, auf den Transitverkehr angewiesenes Land das Ende der wirtschaftliche Prosperität. Das Frachtwesen verëbbt allmählich, der Handel bleibt auf den Austausch zwischen den benachbarten Gegenden beschränkt. Grossgrundbesitzer, Beamte, Kaufleute und Gewerbetreibende verlassen das gefährliche Gebiet und wandern nach Italien und in das abseitsgelegene, relativ florierende Istrien aus.¹²⁵ Die Funde von kleinen Gegenständen vom dem Ende der Antike sprechen dafür, dass das Leben nicht jäh aufhörte. Das Bild wird durch Diagramme von Münzfunden in den Zentren *Celeia*,¹²⁶ *Colatio*¹²⁷ und *Poetovio*¹²⁸ vervollständigt. Überall macht sich nach einem ausserordentlich grossen Aufschwung zur Zeit Konstantins ein steiler Niedergang am Ende des Jahrhunderts bemerkbar.

Die soziale Struktur der Bevölkerung vor der Besetzung wird teilweise von den späteren Inschriften wiedergespiegelt, teilweise lässt die Gründung der Stammesgemeinschaft *regnum Noricum*, von *regulen* nach dem Prinzip *primus inter pares* regiert, auf das Bestehen einer eingenger Aristokratie schliessen. Der Verkauf

von Sklaven aus der Umgebung von Ig nach dem republikanischen Rom beweist die Sklavenhalterordnung der prähistorischen Gemeinschaft.¹²⁹ Es dürfte sich um eine kleine Schicht handeln. Aus Appians Beschreibung (Illyrike 22) des labilen Stammeslebens in den pannonischen Dörfern ist ersichtlich, dass es in dieser Gegend keine ausgebildete Stammesaristokratie gab. Andererseits ist gerade für diese Gegend das Fehlen der Formulierung *heres ex testamento* charakteristisch, was nach A. Mócsy¹³⁰ der Beweis ist »unbedingt für eine Unentwickeltheit des Eigentumbegriffes«.

In der Anfangsphase der Okkupation — verwaltungsmässig gesehen in der Zeit der Centuriat- und Dekuriatgemeinden, differenzieren die Römer aus Mangel an Führern aus der autochthonen Bevölkerung diese künstlich durch Verleihen von Staatsbürgerrechten an Einzelne.¹³¹ Gleichzeitig werden Libertine in den *ordo decurionum* eingegliedert, einer von ihnen nimmt in *Emona* sogar die Stellung eines *sexvir* ein.¹³² Der Sklave *Charito*¹³³ aus *Neviodunum* leitet noch in der Spätantike den Munizipalbesitz. Die Freigelassenen — *libertini* — sind die ganze Antike hindurch wirtschaftlich die aktivste und gleichzeitig auch durch die zahlreichen Augustalen bekannte Schicht von öffentlich Tätigen.

Die obere Schicht bilden ausser dem Militär die Eigentümer grösserer Besitze — gewöhnlich betreiben sie auch ein einträgliches Gewerbe — und die Finanzaristokratie, so die aus Šempeter bekannten Familien *Prisciniani*, *Ennii* und *Vindonii*, die als *duumviri iure dicundo* und *aediles* zu dem *ordo decorum Claudiae Celeiae*¹³⁴ gehören. Die Gemeinderäte in den pannonischen Städten *Emona*, *Poetovio*, *Neviodunum* formieren sich vor allem aus Kaufleuten und Veteranen, Einheimische kommen als Funktionäre selten vor.

Die oberste Schicht — *amplissimus ordo* — bilden die jeweiligen Verwalter der Provinzen, die Verwaltung der Provinz *Pannonia* bzw. *Pann. Sup.*¹³⁵ ist ja eine der sichtbarsten Senatskarrieren, die nur an gewesene Konsule verliehen wird. Zu dieser Schicht gehören auch die Ritter und Senatoren, die durch die frühesten Inschriften am Anfang des zweiten Jahrhunderts im Gebiet von *Neviodunum* belegt sind — *Titus Eppius Latinus*¹³⁶ und vor allem der bekannteste Aristokrat unseres Landes *Titus Varius Clemens* aus *Celeia*. In der Spätantike waren zahlreiche pannonische Senatoren Grossgrundbesitzer, zu ihnen könnten vielleicht auch zwei Ritter aus *Poetovio* gezählt werden.

Eine Darstellung der spätantiken provinziellrömischen materiellen Kultur stösst so auf die Frage der kleinen Funde wie auch anderer Reste, die das Bild der Antike in Slowenien beleuchten könnten.¹³⁹ Diesbezüglich können wir zwar von Erfolgen sprechen, doch sind diese mehr das Resultat von Neuausgrabungen¹⁴⁰ als das Resultat einer systematischen Sichtung des zahlreichen Materials in unseren Museen.¹⁴¹

Neuerdings ist man bestrebt auch in diese Tätigkeit System zu bringen und einige der brennendsten Probleme systematisch zu bearbeiten. In erster Linie ist damit die Lösung folgender Probleme gemeint:

- a) die Frage der Darstellung der Besiedlung in der Römerzeit,
- b) die Problematik der Bearbeitung des aus grossen Nekropolen stammenden Materials,
- c) die systematische Erforschung von urbanen Siedlungen,
- d) die Erforschung der spätantiken Überreste — die Sperren am Karst,
- e) das Landleben in der Antike.

Das erste Problem ist als organische Einheit in die Arbeit an einer archäologischen Karte von Slowenien inbegriffen, an der im Rahmen einer gemeinsamen Forschungsaufgabe der Akademien gearbeitet wird.¹⁴² Als besonderer Teil ist die Darstellung aller Siedlungs- und anderer Lokalitäten aus der Antike als *Tabula Imperii Romani* vorgesehen.¹⁴³ Auf Grund dieser Arbeit wird es später möglich sein, mit detaillierten Karten einzelner Zeitabschnitte der Antike die Siedlungs- und Populationsströmungen darzustellen. Die so vervollständigte Arbeit an der *Tabula Imperii Romani* würde kostbare Daten für ein besseres Verständnis der einzelnen historischen Phasen sowie der Rolle und des Einflusses der Eingriffe von aussen und der Einbrüche ins antike Leben ermöglichen, was schon heute aus numismatischen Depos gut ersichtlich ist. Es ist dringend, dass eine solche Arbeit die Daten der Numismatik auch berücksichtigt, da gerade die den Untergang einzelner Objekte am besten illustrieren.¹⁴⁴ Damit wird aber auch die Frage eines besonderen Verzeichnisses aller bisheriger antiker Münzfunde angeschnitten, sowie von deren Bedeutung für das detaillierte Studium der antiken Besiedlung von Slowenien.

Da die *Dissertationes Pannonicae* nicht mehr herausgegeben werden, besteht die Gefahr, dass die Erforschung der kleinen antiken Funde abbricht. Es ist eine grössere Arbeit von I. Mikl über die *Terra sigillata* aus Poetovio in Vorbereitung, doch gerade auf Grund dieser Studien erweist sich die Problematik als noch komplizierter, insofern Daten zum Verständnis unserer antiker Altertümer gesucht werden. Unter dem bisher ausgegrabenen Fundgut der Antike sind einige, nur für kleinere Gebiete charakteristische Formen von Keramik und anderem Material stark vertreten. Sehr häufig sind Unterschiede zwischen den antiken Munizipaleinheiten, als ein Beispiel einer solchen, auf ein kleineres Gebiet gebundenen Überlieferung können die auf das Gebiet von *Neviodunum* beschränkten Hausurnen dienen.¹⁴⁵ Ähnliche Fälle kommen öfters vor, nur verlieren sich derartige Beispiele in der Menge anderen Materials in Werken allgemeinen Charakters. Deshalb wäre es notwendig mit der Vorbereitung von Verzeichnissen und Monographien einzelner antiker Nekropolen, aufgeteilt nach Munizipaleinheiten so wie die Epigraphika, zu beginnen, da gerade dieses zeitlich begrenzte Fundgut vielfältige Möglichkeiten für typologische und chronologische Bestimmung bietet. Insofern es möglich wäre diese Pläne zu verwirklichen, ergäbe sich daraus die Übersicht über viele Probleme, sei es über das Bestattungsritual, sei es über die Frage der genaueren Bestimmung der materiellen Nachlassenschaft der Antike in unserem Land.

Fast alle bisherige Erforschung antiker Posten auf unserem Boden beschränken sich auf Forschungsarbeiten in grossen, namentlich bekannten Siedlungen, so wie *Emona*, *Poetovio*, *Celeia*, *Colatio*, *Nauportus* usw. Nur wenig oder besser nichts wurde für eine bessere Kenntnis des Landlebens getan. Deshalb sind uns die grösseren urbanen Siedlungen der Römer noch am besten bekannt, doch sind wegen den unsystematischen Arbeiten auch diese Kenntnisse gering. Etwas günstiger ist der Sachverhalt im Falle von *Emona*, welche Schmid in den Jahren 1909 bis 1913 fast systematisch bis zur Hälfte ausgegraben hat. Die neueren Forschungen von Stane Gabrovec,¹⁴⁶ Jaro Šašel¹⁴⁷ und vor allem Ljudmila Plesničar¹⁴⁸ haben wesentlich zur bessern Kenntnis von *Emona* beigetragen. Ausser der genauen Erforschung der Fortifikationsanlage der Stadt — charakterisiert durch eine Mauer und doppelten Graben — und der damit in Verbindung stehenden Forschung über die Entstehung der Stadtmauer, haben auch die Ausgrabungen im Stadtinneren wesentlich zur Verständnis des Rastrums der Stadt und der funktionellen

Anordnung des Inneren einzelner Insulen beigetragen. Die stellenweise konzentrierte spätantike Besiedlung — ähnlich wie die Untersuchungen der ursprünglichen Legionsreste — verlangt noch detaillierter Studien und auch die Lösung so manchen offenen Problems. In erster Linie erwarten wir von den jetzigen systematischen Forschungsarbeiten eine genauere Kenntnis der Stratigraphie innerhalb der Stadtmauer, was nach den Daten Schmid's eine der schwersten Aufgaben ist. Eine zweite solche Aufgabe wären in *Emona* die topographischen Untersuchungen der unmittelbaren Umgebung der Stadt, der Anlegeplätze, der Werkstätten usw., was durch die dichte Verbauung des Terrains sehr erschwert ist.

Ähnlich ist in *Celeia* die Hauptaufgabe der Forschung die genaue Topographie der Stadt, die vor allem den Eindruck einer ungewöhnlichen Kontinuität des Lebens an einem und denselben Ort erweckt. Während zur Zeit der Illyrer die Spitze des Miklavški hrib besiedelt war,¹⁴⁹ umfasste die Spät-La-Tène-Besiedlung schon die nördlichen Abhänge und die Plateaus von Miklavški hrib,¹⁵⁰ wo auch ein besonderes Kultstättenviertel entstand;¹⁵¹ die antike *Celeia* lag in der Ebene.¹⁵² Zur Untersuchung aller erwähneter Phasen sind verständlicherweise langjährige Studien notwendig, doch dürften gerade hier die besten Resultate erwartet werden. Die zweite Frage, eben von Vera Kolšek angeschnitten, ist das Problem der Stadtmauer und des Umfangs der antiken Besiedlung in der Ebene. Beide Probleme werden wahrscheinlich gleichzeitig mit einer gründlichen Topographie der bisherigen Funde gelöst werden.

Zahlreiche Ausgrabungen in *Poetovio* haben schon wesentlich zur Kenntnis einzelner Stadtteile beigetragen, doch ist es das nicht zu unterschätzende Verdienst von R. Bratanič und I. Mikl, dass das ganze Gebiet von *Poetovio* als lebendiger Organismus dasteht, mit dem reichen Viertel auf der Panorama und der eingezeichneten Ausdehnung der Stadt am rechten Ufer der Drau im Raum zwischen Breg und Hajdina. Nach B. Sarias¹⁵³ Lokation des Legionslagers im Inundiergebiet der Drau, bekam diese auf dem Verlauf der Wasserleitung von Hoče nach *Poetovio* beruhende Hypothese ihre Bestätigung durch den Fund einer kleinen Bronzeplatte mit der Inschrift *Marci | L(ucii) Co(rnelii) Mae|(cia) Cilonis | c(enturionis) legionis XIII Gem(inae)*.¹⁵⁴

Ein eigenes Kapitel bei der Erforschung der Reste von *Poetovio* stellt das Problem der Spätantike und der damaligen Rolle von *Poetovio* dar. Zu dieser Kenntnis haben R. Egger,¹⁵⁵ J. Klemenc¹⁵⁶, und J. Šašel¹⁵⁷ Wesentliches beigetragen. Die Stadt scheint sich noch bis ins sechste Jahrhundert hinein erhalten zu haben, was auch der in der Spätantike errichtete Turm auf Grajski grič beweist.

Bei den Ausgrabungen in *Neviodunum* treten vor allem drei Probleme in den Vordergrund. Das erste ist die genaue Topographie der Siedlung, das zweite die noch immer offene Frage, ob die Siedlung keltischen Ursprungs ist — die bisherigen Funde sprechen dagegen, denn es gibt unter dem Fundgut kein Stück, das der La-Tène-Zeit zugeschrieben werden könnte. Die ältesten Funde gehören, soviel uns heute bekannt ist, den ersten zwei Jahrzehnten unserer Zeitrechnung an. Das dritte Problem ist das der Stadtmauer, denn von den grösseren Siedlungen scheint nur *Neviodunum* ohne Stadtmauer gewesen zu sein. Um nach dem ausgegrabenen umfangreichen Anlegeplatz zu urteilen war es vielleicht als Handelsemporium entstanden und hat nie als Militärposten gedient. Aus dem Diagramm der bisherigen Münzfunde ist ersichtlich, dass das Leben in *Neviodunum* im Jahre 576 abbricht, was mit dem Einbruch der Sarmaten¹⁵⁸ ins Savegebiet und mit der Auflassung des Donaulimes in Verbindung gebracht werden könnte. Doch wäre

für diese Schlussfolgerung noch ein genaueres Studium und eine neue Bestätigung notwendig.

Zu den historisch wichtigsten archäologischen Denkmälern in Slowenien gehören die spätantiken Sperren am Karst — *Claustra Alpium Iuliarum*.¹⁵⁹ Die Topographie dieser Denkmäler wurde gerade abgeschlossen.¹⁶⁰ Damit sind die bisherigen Anschauungen über den Verlauf und den Plan der Fortifikation vervollständigt, gleichzeitig gelang es die Gebiete des vermeintlichen Verlaufes der Mauern zu rekognoszieren und sie kartographisch zu fixieren. Erst auf Grund der systematischen Topographie der gesamten Sperre wird es möglich sein Schlüsse zu ziehen und auf einige Probleme des strategischen Entwurfs der Fortifikation hinzuweisen. Das durch diese Forschungen zu lösende Problem betrifft die ganze Spätantike und eine Reihe von in der Spätantike gebauten Refugien, wie Velike Malence,¹⁶¹ Nadliški hrib,¹⁶² Križna gora,¹⁶³ Vranje bei Sevnica,¹⁶⁴ Limberk bei Čušperk,¹⁶⁵ Rifnik¹⁶⁶ und andere.¹⁶⁷

Die nächste Arbeitsphase wird der Anfang der Ausgrabungen aller Mauerreste und der unmittelbar an die Sperre gebundenen Posten sein; ferner das Sammeln von Daten über spätantike Posten und andere Denkmäler der Spätantike.¹⁶⁸ Erst nach dem Studium aller Überreste der Spätantike wird es möglich sein, viele damit verbundene Fragen anzudeuten und zu lösen. Grundlegend ist heute die Erforschung und Lösung der Probleme, die mit der Entstehung der Sperre und mit ihrer Rolle bei der Verteidigung der Westgebiete des Imperiums verbunden sind. Beim Studium der Geschichte der an der Sperre liegenden Orte tauchen noch Probleme auf, die mit der Stationierung des Militärs, den Durchgängen durch die Mauer, dem Strassennetz, der Versorgung und den Verbindungen zwischen einzelnen Abschnitten der Sperre zusammenhängen, ferner auch mit der Rolle der Lager *ad Pirum*¹⁶⁹ und *Castra*.¹⁷⁰

Eine grosse, noch vor uns liegende Aufgabe, ist die Erforschung des Landlebens in der Antike. Gewiss haben Bauern, Jäger, Erzsucher, Steinmetze in abgelegenen Steinbrüchen, Schiffer und viele andere weit von den antiken Zentren gelebt. Zahlreiche Funde kleiner Gegenstände beweisen das Reichtum des Landes, darunter am besten die Funde von Polhov Gradec,¹⁷¹ Černelo bei Stična,¹⁷² Bršljin bei Novomesto¹⁷³ und andere.¹⁷⁴ Doch wissen wir heute nicht einmal, wo das unmittelbare Stadtgebiet aufhört, wie weit die durch die Centuriation bestimmten Besitze der Kolonisten reichen, wie die Abgrenzung gegen die Einheimischen verlief, wie in der ersten Zeit und in der Spätantike das Dorfleben und das Leben einzelner Gehöfte aussah. Es ist auch noch keine *mansio* oder *mutatio* erforscht.¹⁷⁵ Gerade die Lösung dieser Probleme wird eine dankbare Aufgabe der nahen Zukunft sein, denn die Beantwortung der gestellten Fragen kann bald nach dem Erscheinen der archäologischen Karte erwartet werden.

Der Bericht des Velleius Paterculus (II 110, 5): *in omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum erat exercitatio*, beweist den frühen Gebrauch des Lateinischen im Savegebiet. Doch darf man diese Überlieferung nicht verallgemeinern, berichtet doch der heilige Hieronymus aus der dalmatinisch-pannonischen Grenzstadt *Stridon*, dass noch zu seiner Zeit — gegen Ende des 4. Jahrhunderts — die Einheimischen der Umgebung »barbarisch«, d. h. Illyrisch, gesprochen haben.

Die Ausgrabungen von J. Klemenc¹⁷⁶ brachten archäologische Beweise für ein reiches Kulturleben im südlichen *Noricum*. Ohne dem wäre unser Wissen nicht

grösser als in obiger Überlieferung, da bei den Grabsteinen im Gebiet von *Emona* und *Neviodunum* und in ganz Primorsko jede plastische Dekoration fehlt. Die Grabmäler in Sempeter vermitteln uns, ausser der Kenntnis des antiken Grabesrituals und vieler Fragen der Architektur und des Konzeptes der Denkmäler vor allem auch die Verständnis der Vorstellungswelt der antiken provinziellen Magnaten. Die Wünsche des Bestellers und seine Lebensauffassung sind bei der Ausarbeitung des Grabmals tonangebend. Mit dem Symbolismus ihrer Grabsteine haben die Magnaten unseres Landes das Südnoricum und die benachbarten slowenischen Gegenden mit dem Kulturgut der Römer und Griechen verbunden. Die mythologischen Szenen — der Schatzkammer des hellenischen Geistes, Homers Ilias und anderer Überlieferung entnommen — zeigen nicht nur eine gute Kenntnis, sondern auch ein intimes Nacherleben dieser Kunstwerke. Die einzelnen Szenen aus der Ilias, auf dem Grabmal der *Prisciniani*, sind kongenital dargestellt. Sie führen uns den schweren Weg Iphigeniens bis zu ihrer Rückkehr in den heimischen Kreis mit einer Ausdruckskraft, die derjenigen Homers auf seinem Weg bis zum Brand Trojas nicht nachsteht. Dieselbe Symbolik und dasselbe Erlebnis vermitteln auch die Szenen des Satyrs mit der Nymphe, von Herakles und Alcestis, des Ganimeds und die vollendete und erlebte Szene des Abschiedes der geliebten Tochter Europa. Das ausgeprägteste Monument dieser Anschauung in unserem Gebiet ist Orpheus' Denkmal in Ptuj.¹⁷⁷

Dieses Bild wird ergänzt durch die vergilianischen Reminiszenzen der in die Ziegel (CIL III 1017 und 10864) aus den nahen pannonischen Töpferwerkstätten eingeritzten Texte. Sie sprechen dafür, dass in den Schulen Werke der grossen Dichter der Antike gelesen wurden. Das dürfte auch die Inschrift des Lehrers in *Neviodunum* (CIL III 10805): *C(aius) Marcius C(ai) filius | Celler | praec(eptor) Gr(aecus)* usw. bestätigen. Ein Beweis für den Reichtum des Kulturlebens sind auch die Grabmäler mit der Griechischen Inschrift aus Ptuj, so wie auch das Grabmal der Urbana aus dem ersten Jahrhundert¹⁷⁸ und das des Bischofs von *Celeia*¹⁷⁹ aus dem sechsten Jahrhundert, auf denen die Inschrift in Versen verfasst ist. Die enge Verbundenheit unseres Landes mit den antiken Geistesgrössen beweisen zwei an die Emonenser gerichteten Briefe des heiligen Hieronymus. Ein anderer Brief, an seinen Freund Helidor gerichtet, beschliesst die Beschreibung der antiken Kultur in unserem Land: *Viginti et eo amplius anni sunt, quod inter Constantinopolim et alpes Iulias quotidie Romanus sanguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Dardaniam, Daciam, Thesaliam, Achaiam, Epiros, Dalmatiam cunctasque Pannonias Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Hunni, Vandali, Marcomanni vastant, trahunt, rapiunt. Quot matronae, quot virgines Dei et ingenua nobiliaque corpora his beluis fuere ludibrio? Capti episcopi, interfecti presbyteri et diversorum officia clericorum. Subversae ecclesiae, ad altaria Christi stabulati equi, martyrum effossae reliquiae: ubique luctus ubique gemitus pavor et plurima mortis imago. Romanus orbis ruit.*¹⁸⁰

NEKAJ PROBLEMOV ZGODNJSREDNJEVEŠKE ARHEOLOGIJE V SLOVENIJI

Razširjen referat

JOZE KASTELIC

Narodni muzej, Ljubljana

Zgodnjesrednjeveška arheologija Slovenije ne predstavlja izolirane tematike niti v prostoru niti v času in niti glede na svoje strukturalno mesto v sklopu znanstvenih disciplin. V prostoru: področje današnje Socialistične republike Slovenije zajema sicer večino etničnega ozemlja slovenskega naroda, ne zajema pa ga v celoti. Že s sedanjega etničnega vidika je treba upoštevati teritorije v obmejnih predelih Italije, Avstrije in Madžarske. Še bolj velja to za zgodnji srednji vek: če je naselitev Slovencev v svojih skrajnih zahodnih mejah segla le malo dalj od sedanje etnične meje, pa je na alpskem ozemlju Avstrije kolonizirala veliko ozemlje kasnejše Koroške in Štajerske in segla tudi preko njunih meja v področja sosednjih pokrajin. Tudi ozemlje med Muro in Blatnim jezerom je bilo pred madžarsko invazijo v veliki meri slovensko. Dve najpomembnejši politični tvorbi Slovencev, Karantanska država in Koceljeva kneževina, sta imeli s Krnskim gradom in Blatogradom svoji središči izven danes s Slovenci poseljenega ozemlja.

V času naselitve in še dolgo v srednji vek tudi ni mogoče govoriti o trdni etnični meji med Slovenci in Hrvati. Dediščina rimskih provincialnih razmejitev pozne in visoke antike, delitev interesnih sfer med Bizancem in Ostrogoti, med Langobardi in Franki, med Karolinško državo in državnimi tvorbami v Podonavju in na Balkanu in v Istri je vplivala na sukcesivno formiranje te meje, dasi je ni edina ustvarila. Arheološki kulturni krogi karolinške dobe, kolikor jih moremo razmejiti in očrtati, očitno ne sovpadajo z jezikovnimi oziroma dialektičnimi mejami, ali pa vsaj za sedaj mislimo, da se ne krijejo. Zato raziskav tudi proti Hrvatom v zgodnjem srednjem veku ne moremo prostorsko omejiti.

Omejitev na ozko — ali razširjeno — etnično področje Slovencev v tej dobi tudi v splošnem ne bi bila umestna. Pojavi materialne kulture Slovanov so tedaj še zelo splošni in na Balkanu se zaradi dediščine antike ter zaradi delitve med provincami Okcidenta in Orienta le počasi diferencirajo. Umetna zlatarska obrt v stari kijevski državi je npr. že dokaj različna od umetne obrti v Dalmaciji ali na Bledu ali ob Blatnem jezeru zaradi kontinuitete in tradicije iz pozne antike, agrotehnika pa je po vsem videzu

precej podobna. Lesene konstrukcije stavb so tako rekoč identične. Podobna je morala biti noša in oprema ljudi. Duhovna struktura pogleda na svet, magija, religija, običaji, obredi — vse sega preko ozkih meja plemena v neko splošno »vzhodnoevropsko«, tj. »slovansko« družbeno skupnost oziroma praskupnost.

Istočasno pa se razvijajo pomembni kulturni procesi ne le v plemensko in jezikovno najbolj sorodnih skupinah na Balkanu, v Podonavju, v srednji Evropi, ob Baltiku, v Vzhodni Evropi, ampak tudi v širokih predelih Zahoda in Mediterana, brez katerih ni mogoče razumeti in pojasniti fenomenov v Sloveniji. Vzhodno rimsko cesarstvo je doživelo svojo bizantinsko transformacijo. Od Justinijana do Bazilija II. se politika, kultura, umetnost in ideje Bizanca nenehno dotikajo slovanskega prostora od Mezije do Istre. Neposredni vpliv na ožji slovenski prostor po 8. stoletju sicer oslabi, toda misija Cirila in Metoda spada že v čas po Karolu Velikem in posredni kontakti preko hrvatske Dalmacije se nadaljujejo. Tako imenovani Hemin prstan v zakladnici cerkve na Krki na Koroškem je izdelan iz bizantinskega zlata, kot je pokazala spektrografska analiza. Dogodki in zlasti kulturni fenomeni v frankovski državi pod Merovingi se pričenjajo čutiti na mejah Slovencev že pred osmim stoletjem. Priključitev Bavarcev, »konverzija Bavarcev in Karantancev«, pa je že del naše neposredne zgodovine, karolinška državna kultura okvir, v kateri se diferencirano razvija in — zamira staroslovenska avtonomna kultura. V tem okviru je langobardska in kasneje frankovska Italija le eden od neposredno važnih in trdnih teritorijev in območij vpliva na svet vzhodno od Soče ter ob Dravi.

Končno ne smemo izpustiti iz vida evrazijske stepe, ki pošilja v valovih svoja plemena in z njimi fenomene svoje kulture v panonski bazen. Po Hunih, ki se arheološko čutijo zlasti v Panoniji vzhodno od Donave, nastopijo Obri, katerih najdbe se dado slediti tudi v slovenskem področju, dasi so začudo skromne in maloštevilne. In končni stepski element so Madžari, ki posežejo v predel Blatnega jezera in v ravnice na vzhodnem robu Slovenije. — Arheološka slika ozkega — ali pa v tem času tudi širokega — ozemlja Slovencev bi ostala nerazumljiva in nejasna brez širše zajetega in evidentiranega evropskega, mediteranskega in evrazijskega prostora.

Isto velja za časovni okvir. Tudi tu bi omejitev na čisti zgodnji srednji vek pustila nejasnosti. Pri tem nastane seveda že vprašanje, kako ga omejiti. Konec Justinijanove vlade (565) in začetek saške dinastije (919) bi mogla biti s historičnega vidika porabna mejna datuma. Za področje Slovencev pa je deseto stoletje še eminentno »arheološko« zaradi bogastva nekropol tega časa in bi se s tega stališča konec saške dinastije in začetek salijske vladarske hiše (1024) zdel primernejši, vključitev otonske dobe pa umestna. Sinhronizacija historičnih pojavov v nemškem cesarstvu in arheoloških pojavov na zahodnem robu slovenskega sveta je v tem primeru nujna.

Vključitev enajstega stoletja v arheološko pojmovani »zgodnji srednji vek« na Slovenskem pa je upravičena tudi zaradi razvoja sosednjih hrvaških dežel, kjer je pojav bjelobrdске kulture v enajstem stoletju v Panonski Hrvatski še dominanten. To pa zopet vpliva na obrobna področja Slovenije, na vzhodno Štajersko in — morda — Belo krajino. Razvoj na Hrvatskem ima svoj logični zaključek šele z letom 1102 in je arheološko povsem nujno, da dobo od Vojnimira do Dimitrija Zvonimira obravnavamo kot celoto

vzporedno z zgodovino. V slovenski zgodnji srednji vek z arheološkega vidika torej vključujemo še enajsto stoletje.

Toda časovna evidenca pojavov mora segati preko obeh mejnih datumov: »Justinijan 565« in »pacta conventa 1102«, v epoho pozne antike in v visoki srednji vek. Bogo *Grafenauer* je v »Ustoličevanju« ravnal metodično pravilno, ko je izhajal pri analizi zgodnje slovenske zgodovine iz situacije pozne antike. Dioklecijanova reforma provinc ustvari bazo kasnejšim razvojnim tendencam in formiranje kasnejših dežel — čeprav ne smemo podcenjevati nujno prisotnega geografskega faktorja — je v mnogem posledica provincijskih razmejitev dominata. *Noricum mediterraneum* z *Virunumom* in religioznimi centri v Teurniji in Aguntu ustvarja bazo za Koroško deželo, *Savia* bo v osnovi Kranjske in Savinjske marke. Še važnejši kot mejne razdelitve teritorija so podrobnejši elementi pozne antike, ki jih spričo pičlih raziskav le slabo poznamo. *Clausurae Alpium Iuliarum* med »Kranjsko« in »Primorsko« v 4. in 5. stoletju niso samo ozka mejna utrjena črta, ampak le glavni del defenzivnega sistema, ki s svojimi postojankami prepreda izpostavljeno ozemlje in zaledje. Velike Malence in Vrhnika sta očitno le dva sprednja člena med številnimi nepoznanimi, kot je Ajdovščina zaledna centralna postojanka, ki pa ne more biti izolirana. Kakšno vlogo imajo pozno antični elementi na Ajdovskem Gradcu v Bohinju, okolica Kranja, Brinjeva gora, Rifnik, Trebnje? Ali je Čentur pri Koprju pomemben samo v neposrednem političnem koneksu tetrahije ali pa segajo njegove utrdbe v kasnejšo dobo in so vključene v kraški »*limes*«? Kakšen pomen imata v tem času v Vipavski dolini Sv. Pavel nad Gojačami in Batuje?

Clausurae so arheološko samo najbolj viden element pozne antike, ki ga mora upoštevati tudi proučevanje slovanskega zgodnjega srednjega veka. V zvezi z njimi in ob njih pa so še druga vprašanja. Zanimala bi nas poznoantična poseljenost dežele in stopnja romanizacije v tej poseljenosti. Razen iz večjih središč so nam poznoantične najdbe le zelo malo znane in že v Emoni smo tako rekoč omejeni na antikvarične in nepreverjene podatke, na nekaj historičnih poročil in numizmatiko. Poznavanje vasi pa bi bilo v tem primeru zelo pomembno in odločilno. Že klavzure same na nekaterih odsekih, zlasti od Ljubljanskega vrha proti Prezidu, zapirajo teren na način, ki se zdi z vidika čisto italske strategije težko razložljiv in ki suponira neko poselitev in lokalno razmestitev prebivalstva z določenimi posebnimi vidiki in potrebami. Arheološka evidenca poznorimske naselitve na deželi bi nam razrešila kardinalno vprašanje, ali se lokalitete te vrste pojavljajo kot naselitvena jedra prvih Slovencev, ali torej kontinuirajo kot lokalitete. Mnogo argumentov splošne narave bi govorilo za to in najdbe v malem, se zdi, da nam to potrjujejo. Laška vas pri Celju in Šmarjeta na Dolenjskem sta le dva primera. Toda pri vprašanju kontinuitete ne gre samo za urbanistično zajeto območje naselitvenega jedra, kot npr. Stična in okolica, Ptuj in okolica, Trebnje in okolica, Kranj in okolica, temveč tudi za problem pojava kontinuitete na ožji mikrolokaciji. Stična ima prazgodovinsko naselje na Vrhju nad Virom in na Gradišču z nekropolo južno od naselbine, rimske najdbe pa so znane na pobočju južno od samostana, pri Stranski vasi (= *Acervo*?), v Črnelem in v okolici Šentvida. Slovanske najdbe so znane samo z Muljave, domnevati pa smemo naselitev tudi v

sami Stični (= »Žitič«), v Šentvidu (= »Svetovid«) in pri Dobu (= Gradec pri železniški postaji Šentvid). Toda niti ena od rimskih in domnevnih srednjeveških postojank se ne krije neposredno z lokacijo prazgodovinske, ilirske Stične. Podoben položaj je tudi na drugih krajih Slovenije. In tudi srednji vek je razlikoval »prazgodovinsko« in »antično« plast: prvo kot mrtvo »gradišče«, drugo kot živi »gradec«. Patrociniji cerkva na gradiščih in splošno na prazgodovinskih lokalitetah so predvsem Marjeta, Magdalena, Mihael, medtem ko so na kontinuiranih antičnih lokalitetah predvsem Jurij, Helena, Peter, Mohor, Rupert, Sv. Križ in podobno. Taki in podobni elementi nas navajajo na sklep, da obstaja med antiko, to je med pozno antiko, in zgodnjim srednjim vekom, v smislu *mikrolokacije* tesnejša zveza kot med prazgodovino in kasnejšimi epohami, medtem ko je v smislu *makrolokacije* naselitvenega rajona tudi prazgodovinska postojanka važen indikator za zgodnesrednjeveško poselitev kraja.

Po dosedanjih proučevanjih zgodovine poznoantičnega obdobja v Sloveniji in njegovega prehoda v staroslovansko dobo se zdi, da so kontinuirale tudi določene rimske institucije, ker je prebivalstvo naših krajev tudi v ostrogotski Teoderikovi državi in v času langobardske zasedbe zahodne Panonije obdržalo pretežno svoj ilirsko-keltski romanizirani karakter in je germanskih elementov moralo biti očitno le zelo malo. Če vključimo v dokaze germanskega življa vse najdbe šestega stoletja, česar pa niti ne smemo storiti in bi jih morali diferencirati glede na mejno letnico 568, je vendar karta razprostranjenosti skoraj prazna. Ptuj, Rifnik, Vače, Velike Malence, Mihovo, Roje, Kranj so izolirane, po vsem videzu strateško važne lokacije brez globlje dokazne moči za spremenjeno strukturo prebivalstva v korist germanskih plemen. Očitno je torej, da tudi institucije in pravne norme pozne antike v šestem stoletju še obstajajo, ker životarijo njihovi nosilci, in to v večji meri, kot pa se uveljavljajo rudimentarne institucije germanskega zgodnjega fevdalizma. Prelom v tej smeri predstavlja šele leto 568, pronicanje Obrov in Slovanov, pa še to ne za celo slovensko ozemlje v enaki meri — izrazitejša je cezura v Panoniji, manjša v Noriku in X. regiji.

Za arheologijo je od historičnih fenomenov važnejši in oprijemljivejši materialni element. Tu bi v problem kontinuitete morali vključiti dva — kultne objekte in umetno zlatarsko obrt. Novi slovanski naseljenci so starokrščansko cerkveno organizacijo razbili; škofijski sedeži drug za drugim prenehajo delovati in v njihovem ugašanju ravno opazujemo postopni invazijski val avaroslovanske dobe. Prenehati so očitno morale s svojo aktivnostjo tudi kultne stavbe. Toda cezura očitno ni zatekla arijanskih cerkvenih institucij Germanov, temveč ortodoksne verske organizacije Romanov. Nikjer na ozemlju Slovencev ne moremo dokazati, dasi bi obstoj mogli ponekod suponirati (v Kranju? v Ptuj?), dualizma kulturnih stavb ortodoksije in arijanizma, kot ga vidimo v Raveni ali Splitu. V vseh škofijskih središčih — Poetovio, Celeia, Emona, Virunum, Teurnia, Aguntum — poznamo le ortodoksno hierarhično organizacijo, to pa mora veljati še v veliko večji meri za podeželje, kamor so germanska plemena le minimalno infiltrirala. Težava pa je seveda v tem, da krščanskih cerkva razen v Noriku in v Istri tako rekoč ne poznamo: Velike Malence so le redka izjema.

Kontinuiteta skozi ostrogotsko in langobardsko zasedbo je arheološko dokazljiva in sedaj dokazana v umetnoobrnem sektorju materialne kulture

najstarejših Slovencev, to pa dokazuje naselbinski kontakt romanskega substrata z novimi priseljenci. Že Andras Alföldi je v Keszthélyju in bližnjih naselbinah ob Blatnem jezeru — Fenék, Dobogó, Szigliget, Alsópáhok — videl v obrskem zlatarstvu nadaljevanje rimske obrtniške tradicije iz Mogentiane in je na tej osnovi sklepal, da so Obri prevzeli zajete rimske obrtnike kot sužnje v svoj plemenski sestav in da se je npr. stil poznoantične predrte tehnike in motiv uhana s košarico nadaljeval iz tipičnih poznoantičnih enostavnih primerkov preko košarice tipa Alsópáhok v veliko bikonično košarico tipa Keszthély. Najdba skupine »Bled I« na blejski Pristavi je to vprašanje za ožji slovenski prostor znova načela. Materiali v blejskih grobovih kažejo na prisotnost starega romanskega prebivalstva ob koncu 6. stoletja, in kar je še važnejše, na take elemente v 7. stoletju. Tipično »slovske« materialne kulture ni v teh grobovih in vendar si ni mogoče misliti, da bi v 7. stoletju na Bledu še ne bilo novih naseljenцев. Ker nam je kultura Slovencev v 7. stoletju tudi sicer neznana, ni mogoče trditi, da bi nekropola na Pristavi predstavljala izolirano nekropolo »Romanov« ob neki drugi doslej neugotavljeni nekropoli »Slovanov«. Položaj je mogoče razložiti samo s tem, da imamo v samem grobišču blejske Pristave ohranjen »kontakt« med obema etničnima elementoma in da je stara umetnoobrotna tradicija pozne antike bila edina, ki so jo novi naseljenci lahko prevzeli in uporabili zase skupno z izdelovalci te umetne obrti. Staro prebivalstvo, »krščeni« in »krščenic«, je ohranilo svojo kulturno superiornost tudi v času in sklopu Samove države in obrsko-slovske plemenske zveze. Izsledki Z. Vinskega ob materialih na širšem balkanskem prostoru potrjujejo »romanski« stilni karakter te umetne obrti ob istočasni kronološki kontinuiteti v zgodnjelovansko epoho. To pa je posebno pomembno še zategadelj, ker tak položaj kaže na direktno povezanost poznoantične situacije s sedmim in osmim stoletjem, s predkarolinško dobo, s formacijami prvih slovanskih družbenih in kulturnih struktur na Balkanu in dokazuje tudi s svoje strani skromno afirmacijo germanske selitvene »vmesne« faze.

Zgodnji slovenski srednji vek je torej študijsko nujno povezan s pozno antiko v Alpah, na Balkanu in v severni Italiji. Takšna zveza pa mora obstajati prav tako tudi z visokim srednjim vekom, pri čemer smo že zgoraj ugotovili, da je enajsto stoletje treba zaradi posebnega položaja nekaterih slovenskih področij metodično vključiti, z arheološkega vidika seveda, še v pravi »zgodnji srednji vek«. — Doba slovske romanike in gotike nam govori predvsem s svojimi monumentalnimi ostanki, z arhitekturo, plastiko in slikarstvom, deloma pa tudi s spomeniki umetne obrti. Monumentalna »Hemina« stolnica na Krki na Koroškem, cistercijanski fundaciji Stična in Kostonjeveca, kartuzijanska Žiča, spomeniki Ptuja s Ptujsko goro, blejski Grad; obsežen repertorij srednjeveške plastike na Slovenskem od Madone Velesovo do Marije zaščitnice na Ptujski gori; še obsežnejši repertorij fresk od minoritske cerkve v Ptujju do Layerjevega oltarja in Čadrama; romanski križi, gotsko cerkveno posodje, tekstili, orožje in pohištvo — vse to je neposredno predmet umetnostne zgodovine in ne arheologije, in obe znanosti se tu ločujeta po metodi in po medsebojni kronološki razmejivti.

Zelo mnogo pa imata obe dobi vendarle tudi s stališča našega predmeta skupnega. Vedno jasneje postaja, da je razmeroma skromno število zgodnje-

srednjeveških najdb v Sloveniji v veliki meri tudi posledica preostre metodične delitve med arheologijo in zgodovino umetnosti. Med tako številnimi gotskimi cerkvami v Sloveniji jih je vedno več, ki nam odkrivajo romanske elemente v arhitekturi in ki jih moramo v osnovi »potegniti nazaj« v romaniko. Le na malo mestih pa smo pričeli z arheološkim sondiranjem arhitektur in z raziskavami pod sedanjimi nivoji cerkvenih ladij in prezbitერიjev. Odličen primer pozitivnega rezultata ob takem delu pa nam je dalo tako rekoč že prvo večje izkopavanje na blejskem Otoku. Pod sedanjo baročno stavbo so ugotovljene vsaj še štiri faze: gotska z oktogonalnim prezbitერიjem; velika troladijska romanska bazilika, ki sega s polkrožnimi absidami v sedanji prezbitერიj in zakristije; mala romanska kapela pod sedanjim »zvonom želja« in verjetno še predromanska na istem mestu. V sistem arhitektur se uvrščajo staroslovanski in kasnejši grobovi. Redki pridatki ketlaško-karantanskega tipa nekropolo uvrščajo v dobo po letu 800, v čas od 9. do 11. stoletja. Finejša kronologija je za sedaj težko izvedljiva. Vendar pa je nekaj elementov, ki bi govorili za relativno pozen značaj nekropole. Eden od njih je redkost in skromnost pridatkov. V tem je nekropola skoraj še manj bogata kot pa nekropola na blejskem Gradu in daleč zaostaja za nekropolo na blejski Pristavi. Drugi element je gostota pokopov, ki raste v obratnem sorazmerju, če jo primerjamo z redkostjo pridatkov. Tudi s tega vidika je Otok razmeroma blizu Gradu, oba pa se oddaljujeta od Pristave, kjer je ponovni pokop v isti grob izjema, čeprav se na nekaterih mestih grobišča dobro vidi, da je naknadni pokop poleg prejšnjega pokopa v razširjeno grobno jamo intencionalno izvršen. Nekropola na Gradu s svojimi pridatki vsekakor sega še v enajsto stoletje, zaradi česar moramo tudi nekropolo na Otoku datirati prav tako.

S tem pa smo prišli do paralelnosti romanske in morebitne predromanske arhitekture s staroslovanskim grobiščem. Vsaj prva in druga faza cerkvene arhitekture na Otoku je zvezana s staroslovansko nekropolo okoli te arhitekture. Paralelizem pa je tudi historičen. Listina iz leta 1004, s katero cesar Henrik II. podeljuje Bled briksenški škofiji sv. Ingenuina in Kasijana, nam daje možnost, da okroglo fibulo iz groba 86 na Gradu interpretiramo kot svetniško fibulo z obema briksenškima patronoma, podoba na okrogli fibuli iz groba 26 pa lahko razložimo kot »agnus dei« — briksenški grb. Listina iz leta 1185, s katero briksenški škof Otton III. ukazuje povečanje in izboljšanje cerkve na Otoku na osnovi volila kmeta Lovrenca Petrohe in njegovih otrok, pa nam datira veliko romansko baziliko na otoku, otroški grob v njeni srednji apsidi pa lahko — seveda z vso rezervo — približamo navedbi o družini Petroha v tej listini kot grob »ustanovitelja«. Ostali redki grobovi pod cerkvenim tlakom so mlajši kot grob v romanski apsidi. Velika grobna jama v sredini cerkve z ostanki večjega števila skeletov izvira pač iz zadnje, zgodnje baročne prezidave, ko so bili nekateri grobovi v cerkvi po tedanjem običaju izpraznjeni in zasuti, ostanki pa preneseni v skupno »grobnico«.

Vizitacijski zapisniki in drugo gradivo govore o dveh zanimivih oltarjih v cerkvi na blejskem Otoku: Mihaela, ki je tedaj stal izven cerkve, in Helene, ki je stal na koru. Oba svetnika sta »arheološka svetnika«, Mihael se pojavlja tudi kot svetnik na pokopališčih. Prisotnost teh dveh oltarjev, od katerih je prvi ohranjen v spremenjeni obliki in na sekundarnem mestu,

drugi pa je sploh izginil, je na prostoru, kjer so bile arheološke najdbe dejansko odkrite, potrdila pravilo, da je pri patrocinijih, kot sta zgornja dva, arheološka pozornost indicirana.

Vprašanja zveze umetnostnih spomenikov visokega srednjega veka in staroslovanskih arheoloških terenov pa s tem še niso izčrpana. Odpira se vprašanje ne le paralelizma cerkev—nekropola, ki je v določenem časovnem razdobju evidenten, temveč prioritete enega ali drugega. Veliki slovanski nekropoli karolinško-otonskega časa na blejski Pristavi in na ptujskem Gradu sta bili očitno zapuščeni, ne da bi na njunem terenu zrasla kapela ali cerkev. Drugačen je primer s Kranjem, Zirovnico, Komendo, Mengšem, Sv. Petrom v Ljubljani, Muljavo, Trebnjem, Sv. Petrom v Črnomlju, Tolminom, Črešnjevcem pri Slovenski Bistrici. Tu so povsod staroslovanski grobovi najdeni v arealu cerkva, in metodično vprašanje je sedaj, kaj je primarno: grobišče ali kulturna stavba. Odgovor je otežkočen oziroma še nemogoč, dokler nimamo raziskanih teh in drugih cerkva samih, ki bi v svojih temeljih pokazale svoj nastanek in starost. Ker so te zgradbe v poznem srednjem veku in kasneje doživele velike prezidave in so bile tudi povečane, so njihovi stari tlorisi skriti v glavnih ladjah in prezbiterijih. Staroslovanski grobovi segajo danes pod stene in temelje zgradb, ne vemo pa, koliko so nekropole kontinuirane po celem prostoru in ali ni v jedru sedanje zgradbe kak prazen prostor okoli nekdanje »primarne« kapele oziroma cerkvice. Rezultat na blejskem Otoku je še vedno nejasen — v arealu najstarejše kulturne stavbe ni grobov, toda skalnat teren prav na tem mestu je morda vplival, da so prav v tem ožjem sektorju terena grobovi položeni v posebno velikih distancah. Dejstvo, da so večidel zgoraj naštetih cerkve postavljene izven jedra tedanjega selišča, kakor domnevamo, bi kazalo na to, da so zrastle na grobiščih, lociranih izven naselbine. V srednjem veku po letu 1000, ko se oblikujejo prve fare, so se naselbine že razširile okoli teh prostorov, pokopališča so postala po vzoru na starokriščanski običaj cemeterialnih (a tedaj še vedno ekstraurbanih cerkva) del naselja, srenja živih in občestvo mrtvih je figuriralo kot enota v verskem smislu in nekdanja staroslovanska grobišča so kontinuirala, včasih vse do reform Jožefa II. in ponekod še do danes. Zdi se torej, da gre v paraleli nekropola—cerkev časovna prioriteta prvemu elementu. V tem pa leži »zgodnesrednjeveški« pomen zveze raziskovanja kulturnih stavb visokega srednjega veka. Ni seveda rečeno, da se mora ob vsaki taki cerkvi ali kapeli pojaviti že zgodnja nekropola. Mnogo stavb je nastalo kasneje — nekatere so locirane na prahistoričnih gradiščih v dobi široke akcije zidanja cerkva po romaniki, druge na ruševinah antike — a te so že bolj verjetno vredne upoštevanja tudi z našega vidika; nekaj jih je iz dobe štiftarske akcije s kulminacijo v 15. stoletju; posebno mesto zavzemajo ustanove raznih redov; končno božjepotne cerkve in tabori.

Neobhodna je izdelava karte, ki bi pokazala romanske zgradbe Slovenije na osnovi raziskav M. Zadnikarja, patrocinije romanskih, gotških in — navidezno kasnejših — kulturnih stavb, farne centre in morebiti njihova področja itd. To bi bile indikacije za načrtno arheološko sondiranje v dve smeri — v iskanje staroslovanskih nekropol in v iskanje romanskih in morebitnih starejših tlorisov kulturnih arhitektur.

Še nekaj podrobnosti bi omenili, ki kažejo na zapletenost problema in opozarjajo, da zahtevajo shematična teoretična sklepanja dejanskega preverjanja konkretnih primerov! Poročila iz Valvasorja, zlasti iz njegove VIII. in XI. knjige, so zelo dragocena in šele komaj površno pritegnjena. Tako poroča za Višnjo goro, da je med podružnicami sedanje farne cerkve sv. Egidija poleg mestne cerkve sv. Ane tudi cerkev Lavretanske Marije v Starem trgu (sedanjem zaselku Višnje gore in najstarejšem seliščnem jedru kraja). V danes povsem razkrojeni in nepomembni arhitekturi gospodarskega poslopja Ignacija Brodnika, Višnja gora št. 5, se je pri sondiranju pokazal tloris gotskega prezbiterija; nobenega sledu nekropole ni in najbrž nobenega sledu romanike. Pričakovali pa bi v tako stari naselbini, kot je selišče pod gradom Višnjegorskih grofov, Heminih potomcev, oboje. Toda patrocinj Lavretanske M. B. nam pojasnjuje položaj — pred 13. stoletjem tega patrocinja ni, kult lavretanske hišice pride v naše kraje s križarji, čudežni prenos hišice iz Nazareta na Trsat oziroma v Loreto kot idejni refleksi križarskih akcij se datira šele v leto 1291 oziroma 1294. Toda po drugih virih je bila cerkev posvečena sv. Križu — v tem primeru pa bi ta substituirani patrocinj spadal v primarno skupino, ki je z vidika zgodnje-srednjeveških raziskav važnejša. Problem Višnje gore ostaja odprt, arheološka sondiranja bodo še potrebna, njihovo lociranje pa je docela negotovo.

Ne smemo tudi spustiti iz vida, da je absolutna zanesljiva pripadnost neke nekropole k staroslovanski dobi z majhno sondo večkrat težko določljiva. Pridatki v grobovih se v 10. stoletju redčijo in v nekropolah na prehodu v visoki srednji vek izginjajo. Za tako stanje so nekropole na Bledu dovolj poučne — največja gostota na Pristavi, manjša na Gradu, najmanjša na Otoku. Sonde v Črešnjevcu pri cerkvi sv. Mihaela, ki je tako bogata z rimskimi spolijami in ima v svojem najstarejšem jedru temelje iz rimskih gradbenih blokov, so šele pri desetem skeletu dale en sam pridatek, to pot pa vsekakor zgovoren element, namreč srebrni obsenčni obroček z S-pentljo. V ostalem pa je za relativno, a samo po sebi nejasno starost grobov govorila samo vzhodna orientacija in velika preperelost kostnega materiala. Pri tem pa so ti grobovi ležali stratigrafsko više od kasnejših in mnogo bolj recentnih grobov, ki so imeli grobne jame vkopane globlje skozi plast staroslovanske nekropole. En sam pridatek kot rezultat sonde je dragocen zaradi njegove evidentne »zgodnesrednjeveške« pripadnosti, ni more pa seveda ničesar povedati o finejši kronologiji niti ne o podrobnejši strukturi kulturne pripadnosti na področju, ki ga imamo za mejno področje med ketlaško in bijelobrdsko kulturo.

Večje nekropole bi morda s podrobnejšo analizo grupiranja posameznih skupin grobov na nekropoli pojasnile še kakšno podrobnost glede na *socialno strukturo* prebivalcev. Za dobo preseljevanja je to metodo mojstrsko uporabil J. Werner pri Tessinu v Švici in posebno pri Várpalóti na Madžarskem. Várpalóta je nekropola z germanskimi (langobardskimi) in obrskimi najdbami; značilna zanjo je kontinuiteta langobardskih pridatkov v ženskih grobovih tudi še v obrski dobi. Detajlna struktura grobnih skupin prikaže na tistem delu grobišča, ki ga Werner datira po letu 568, obrski moški grob (refleksni lok), v njegovi neposredni bližini, v »krogu« okoli njega, pa leže: dva ženska grobova z obrskimi pridatki (jagodasti uhani) in dva ženska grobova z langobardskimi pridatki (lokaste fibule), ter sku-

pina siromašnih, praznih grobov okoli. Tu gre za Obra, poglavarja klana, ki je sprejel v svoj poligamni sestav tudi ujete oziroma zajete ženske prejšnjih germanskih prebivalcev ter je imel seveda poleg njih brezpravne sužnje, morda iz prejšnjega moškega prebivalstva. Na drugem delu grobišča, ki sega še v čas pred obrskim zavojevanjem, torej pred leto 568, pa je struktura grobnih skupin povsem drugačna: tu je bogat germanski moški grob vzporeden z enim bogatim germanskim ženskim grobom; monogamna struktura indoevropskega plemena je vidna tudi v grobni skupini.

Mikrostrukturna analiza naših staroslovanskih nekropol ni nikjer izvršena, niti ne na pomembnejših in obsežnejših nekropolah na Bledu, v Kranju in Ptujju. Vsekakor je treba to metodo uporabiti, čeprav se moramo istočasno zavedati velike hipotetičnosti nekaterih rezultatov, ki jih bomo pri tem dobili.

Opozoriti moramo še na kritično področje *antropoloških* raziskav. Proučevanje osteološkega materiala na staroslovanskih nekropolah je bilo deloma izvedeno in zelo uspešno začeto, a se zdi kot da je za dolgo dobo odloženo. Disperzija materiala in celo njegovo uničenje zaključuje to fazo po eni strani, po drugi pa je njen rezultat vrsta uspešnejših študij celotnega gradiva in tudi specialnih delov, zlasti zobovja. Ni treba posebej razpravljati o pomenu osteoloških raziskav na historičnih nekropolah, a naj vendar omenimo važnost, ki ga gradivo ima z raznih aspektov. Lobanjski indeks je danes samo eden od klasičnih elementov, njegova izmera pa bi vendar na širokih poljih po datiranih nekropolah brez dvoma potrdila ali pa korigirala arheološke domneve. Brahikefalnost nekropole Bled I na Pristavi spravlja v sum tezo o njeni slovanski pripadnosti, absolutno pa odbija tezo o germanskem karakterju nekropole; pri tem brahikefalni rezultat vsekakor dopušča možnost mešanja staroselcev in slovanskih kolonizatorjev. Analiza nekropole Bled II na Pristavi, na Gradu in na Otoku bo verjetno potrdila prvi orientacijski vtis, da brahikefalnost raste od ene nekropole do druge, kar ustreza zakonitosti progresivne brahikefalnosti v Evropi in kar potrjuje arheološke ugotovitve o relativni kronološki zaporednosti teh treh nekropol. Nič manj važen kot kranjološki indeks ni analiza facialnih delov lobanje ter mandibule. Dovolj dobra ohranjenost materiala v prepereli zemlji na Gorenjskem dopušča intenzivnejši študij teh doslej dokaj zanemarjenih podrobnosti. Vprašanje zobovja ni interesantno samo z vidika primerjav za moderno stomatologijo, ampak ima tudi avtonomno vrednost, npr. v statistiki o kariesu zobovja, o anomalijah rasti in podobno. Osteološki material odgovarja na vprašanja o višini prebivalcev, podaja statistiko spolov in natalitete, po drugi strani pa statistiko mortalitete. Anomalije v materialu kažejo na bolezni, med katerimi so revmatične spremembe najbolj vidne — te pa zaradi svoje številnosti pri individualih srednje starosti dokumentirajo slabe stanovanjske in druge življenjske pogoje slovenskih prebivalcev karoliške in otonske dobe. Nove metode proučevanja kostnih ostankov bodo verjetno ugotovile krvne skupine posameznih individuov in klasično antropološko »rasno« sliko zgodnjega srednjega veka še bolj iztrgale iz njene shematičnosti.

Spričo velike pomembnosti osteoloških raziskav je težko razumljivo, da jih arheološka izkopavanja prepuščajo v glavnem naključju in da niti dobro ne poskrbe za gradivo, ki je spričo svoje organske sestave izpostav-

ljeno hitremu propadanju. Posebno je treba poudariti zahtevo, da tvorijo nekropole z antropološkega vidika enoto v svojem celotnem časovnem razponu in da je torej material »baročne« dobe za analize in komparacije enako važen kot zgodnj srednjeveški, čeprav s splošnih vidikov arheologije ni tako pomemben.

Drugo pomembno skupino srednjeveških ostalin, s katerimi se ukvarja umetnostna zgodovina, ki pa predstavljajo metodično vez z »arheološko« srednjeveško epoho, so *gradovi*. Nekateri gradovi v krajih, za katere imamo ohranjene podatke tudi iz pisanih virov, so ohranili svoje življenje še v novejšo dobo, njihova stavbna zgodovina pa sega preko gotike nazaj v romaniko — mnogokje se da že na hitro ugotoviti ostanek starega donjona, primarnega jedra grajskega kompleksa. Veliko število naših najstarejših gradov pa leži v ruševinah, med katerimi je najstarejše dele prav tako možno še razpoznati. K temu pridejo zakonitosti zasnove posameznih ustanoviteljev, npr. »salzburški« tip gradu, ki sega do Ptujca, ali pa tip z gotskim »palasom« v sredini obzidja in podobno. Podobni tlorisi in narisi naših gradov, bodisi ohranjenih, bodisi porušenih, bi bili za srednjeveško arhitekturno zgodovino Slovenije več kot dragoceni, publikacija, kot jo je za Koroško pripravil F. X. Kohla, pa neobhodna. Zanimive in poučne pa bi bile tudi modularne meritve donjonov in kompleksov posameznih časovnih razdobj, kar je sodobna srednjeveška umetnostna zgodovina za kulturne stavbe, kjer je »proporc številca« očiten, že spoznala in metodično sprejela.

Toda opisane naloge in problemi se tičejo srednjeveškega gradu kot takega. Arheološke zahteve gredo sedaj dalje: domnevati smemo, da so mnogi gradovi nastali na mestu starejšega utrjenega selišča, ki bi ga s sondiranjem »na križ« verjetno zasledili v strukturi njegovih obrambnih jarkov, s podrobnimi pregledi posameznih kvadratnih polj v območju utrdbe pa bi morda izluščili »zgodnj srednjeveško«, to je staroslovansko plast lokalitete. Pri tem je seveda največkrat treba računati s tem, da so kasnejše prezidave in povečave osrednji teren izravnale in primitivne plasti uničile.

Z naštevanjem problemov arheološkega proučevanja slovenskega zgodnjega srednjega veka bi lahko še nadaljevali. Toda za orientacijo kompleksnosti, ki je karakteristika naše naloge, zadostuje ta oris. Pomuditi se moramo samo še pri nekaterih *organizacijskih* in *načelnih* vprašanjih. — Z arheologijo zgodnjega srednjega veka se v Sloveniji od časa do časa ukvarjajo vse arheološke institucije, nekaj strokovnjakov pa se posveča v glavnem samo njenim problemom. Toda dejanske organizirane raziskave zahtevajo več in so v naših razmerah vsekakor že možne. Najboljšo rešitev bi po našem mnenju predstavljala posebna komisija za študij zgodnjega srednjega veka pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti — samostojna in primerno dotirana komisija z znanstvenim svetom, ki bi delo planiral in usmerjal ter s potrebnimi stalnimi znanstvenimi ter strokovnimi delavci, med katerimi naj bi bili predvsem arheolog za dobo selitev (vključno s problemi pozne antike), arheolog za staroslovansko dobo, arheolog za splošno slovansko, zlasti balkansko arheologijo, zgodovinar umetnosti za probleme zgodnjega srednjega veka, romanike in zgodnjega Bizanca, zgodovinar za nacionalno zgodovino zgodnjega srednjega veka, antropolog, kartograf,

risar, fotograf, asistent za vodstvo tipoloških in krajevnih kartotek in kart ter fototek; kot zunanji sodelavci bi morali biti vključeni predvsem lingvist, pravni zgodovinar, cerkveni zgodovinar, metalurg-analitik. Možno bi bilo morda izvesti organizacijo v okviru sedanje Sekcije za arheologijo, toda s samostojno raziskovalno in tehnično enoto. Publikacije komisije bi se uvrščale v redne publikacije celotne Akademije kot primerne ožje enote.

Vsekakor pa se zdi, da bi bilo nesmotrno čakati na realizacijo nekega »idealnega«¹ inštituta v taki ali drugačni obliki. Narodni muzej v Ljubljani je zato ustanovil kot poseben oddelek muzeja »Center za staroslovanske in zgodnj srednjeveške študije«²; ta si je zadal za nalogo, da uredi osnovne predmetne kartoteke in začne s sistematičnim sondiranjem ter proučevanjem terena, vključno z Bledom oziroma posebej blejskim Otokom, kot začasno glavno terensko nalogo. Po absurdno birokratski strani je sicer naša največja nacionalna muzejska ustanova historičnega tipa samo kulturnoprosvetni zavod in se ji mnogokrat znanstvene naloge le molče in iz nekakšne zadrege dopuščajo. Razvoj prakse in tradicija pa sta tudi v tem primeru močnejša elementa in znanstveno delo v Narodnem muzeju se kljub težavam nadaljuje.

S problemi arheologije zgodnjega srednjega veka Slovenije se sistematično ukvarjata oziroma imata delo v načrtu tudi dve zvezni instituciji izven slovenske republike. Prva je Medakademski odbor za proučevanje materialne kulture Jugoslavije pri Svetu akademij znanosti SFRJ. Nosilec odborovega dela je Srbska akademija znanosti in umetnosti; ker pa je delo razdeljeno po epohah in prepuščeno posameznim znanstvenim institucijam in je zgodnji srednji vek na ta način izdvojen kot posebna tema »Materialna kultura Slovanov«³ ter dodeljen Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, je s tem proučevanje materialne kulture Slovanov v okviru celotne Jugoslavije v določenem okviru tega zveznega načrta preneseno v Slovenijo. Sam program proučevanja vsebuje vsekakor še precej nejasnosti. Iz izvajanj v našem referatu pa je dovolj razvidno, da so nekateri osnovni elementi slovanskega zgodnjega srednjega veka v Sloveniji še tako neproučeni, da je študij materialne kulture, ki naj gre izven in preko običajne tipologije in ergologije predmetov, torej študij v smislu del Niederla, Kostrzewskega in Hensela, možen komaj na začetni, zbiralni fazi. Podoben položaj kot v Sloveniji je tudi v ostalih predelih Jugoslavije. Gotovo pa je istočasno znanstveno delo Centra v Narodnem muzeju in teme Materialna kultura Slovanov v ljubljanski Akademiji znanosti lahko zelo plodno, če bo smotrno organizirano.

Drugi zvezni raziskovalni program zgodnjega srednjega veka se formira v Sarajevu v Centru za balkanološka proučevanja pri Znanstvenem društvu Bosne in Hercegovine. Glavna naloga Centra je proučevanje Ilirov, kar daje Centru težišče študija v prazgodovino. Toda kontinuiteta ilirskega elementa v slovansko epoho je eden glavnih rezultatov dosedanje ilirologije in predstavlja za študij nacionalnih ved Jugoslavije izhodiščno bazo za vprašanje etnogeneze jugoslovanskih narodov. Zato se poleg proučevanja antike Center usmerja tudi v študij fenomenov zgodnjega srednjega veka na Balkanu in ima v načrtu kot osnovo teh študij tipološko karto slovanskih oziroma zgodnj srednjeveških kultur na našem ozemlju. Jasno je, da je neobhodna koordinacija dela v splošnem jugoslovanskem merilu med sara-

jevskim Centrom in Odborom za materialno kulturo, kot tudi posebej za problem zgodnjega srednjega veka v Sloveniji med obema Centroma v Sarajevu in Ljubljani.

Avtonomnost in upravičenost posebne študijske grupe v tej ali oni obliki v Sloveniji pa ni z opisanimi splošno jugoslovanskimi načrti prav nič zmanjšana. Pri delu ljubljanskega Centra gre za specialna in poglobljena ter detajlirana raziskovanja ožjega področja Slovenije oziroma slovenskega naselitvenega prostora. Kontakti s področji v Vzhodnih Alpah, v Furlaniji in v nižinah do Blatnega jezera so za ta študij bolj specifični in bolj nujni kot za široka balkanska proučevanja obeh splošno jugoslovanskih načrtov. Po sebi se razume, da je končno delo takega Centra možno le ob izmenjavi izkušenj in ob znanstvenem sodelovanju s podobnimi institucijami in naporu v drugih krajih Jugoslavije; sem štejemo zlasti Inštitut za staroslovansko arheologijo Jugoslovanske akademije v Splitu, proučevanje dobe selitev, ki ga v Arheološkem muzeju v Zagrebu opravlja Z. Vinski, slovanske študije B. Marušiča v Arheološkem muzeju v Puli, študije Narodnega muzeja v Beogradu, Bizantološkega inštituta v Beogradu, Katedre za srednjeveško arheologijo v Beogradu itd. — Po sebi je razumljivo, da je zlasti potrebno sodelovanje s tem, kar v Ljubljani in Sloveniji že obstaja — pri Akademiji, na Univerzi, v Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov, v muzejih, spomeniških uradih, knjižnicah, arhivih itd. Zato se podrobneje v analizo tega delovanja in v probleme ter možnosti tu ne spuščamo.

Študij slovenskega zgodnjega srednjega veka z arheološkega vidika ni možen brez kontaktov s podobnimi študijskimi programi dežel na bližnjih mejah Jugoslavije in v Evropi nasploh. Izkopavanja in raziskave Madžarov v območju Blatnega jezera, posebej v Zalaváru, so fundamentalne važnosti. Vprašanje lokalizacije cerkva iz »Konverzije« in reševanje drugih arheoloških problemov v tej zvezi je možno samo v sodelovanju znanstvenikov Madžarske in Jugoslavije.

V Avstriji so arheološke raziskave zgodnjega srednjega veka bile marsikdaj nekakšen »tabu« iz čisto neznanstvene bojazni, da bi morebitni slovanski značaj nekaterih najdb na področju Koroške, Štajerske, Gradišćanske in drugod škodil nemškemu značaju Avstrije. Zaradi takega stališča so najdbe na Koroškem, ki bi mogle biti prav gotovo izredno številne, nasprotno prav redke. Gospa Sveta ni raziskana, Krnski grad je obtičal sredi prvih poizkusnih izkopavanj. Štajerska novih najdb iz te epohe prav tako ne zaznamuje. Boljši položaj je na Gradišćanskem in Nižje-Avstrijskem, kjer se predvsem po zaslugi H. Mitscha-Märheima gradivo priteguje v znanstveno raziskovanje. Antropologija ima dobre možnosti razvoja na osnovah dela Ae. Kloiberja. Proučevanje ožje dobe preseljevanja in 7. ter 8. stoletja izven neposredno po Slovanih naseljenih vzhodnih oziroma jugovzhodnih predelov Avstrije pa je relativno bolje napredovalo. Študij pozne antike je po stopinjah mojstra R. Eggerja stalen in metodično vzoren. Zadovoljiti nas morata tudi obe, čeprav sumarni objavi gradiva iz naše epohe za Štajersko (W. Modrijan) in za Koroško (H. Dolenz). Skratka: če bomo našli primeren stik s kolegi v Avstriji za skupno proučevanje že znanega gradiva in če bo avstrijska arheologija zgodnjemu srednjemu

veku posvetila več pozornosti ne glede na to, da bi šlo za slovanske najdbe, si lahko obetamo za te študije spremembo na bolje.

Arheologija zgodnjega srednjega veka v Italiji, posebej v Furlaniji, ima kot centralno temo Langobarde po letu 568. Njihovi kronološki in tipološki izsledki za velike, stare nekropole, kot so Castel Trosino ali Nocera Umbra, se nujno spajajo s študijem arhitekture in visoke umetnosti na področju Furlanije in Lombardije (kapela v Čedadu, Castelseprio, Brescia itd.). Nove analize J. Wernerja na langobardskem materialu v Panoniji in Italiji z vmesno mejno letnico 568, kjer imajo čedadske najdbe posebno važno vlogo, so pobudile zanimanje oziroma pokazale potrebo po novih izkopavanjih v Čedadu in okolici in rezultati niso izostali. Potreben pa bi bil podroben pregled najdb karolinško-otonske dobe kot nadaljevanje notic P. Korošec o slovanskem materialu v severnoitalskih muzejih. Najbolj zahoden primerek lunastega uhana, kolikor nam je znano, je bil najden na območju Montebelluna na vzhodnem bregu Piave v predalpskem prostoru (muzej Treviso, neobjavljeno, predmet je v razstavi uvrščen med prazgodovinske najdbe). Izkopavanja nekropol po 8. stoletju bi se morda vključila v program, čeprav je precej gotovo, da bodo same najdbe v takih grobovih zelo skromne in redke. Toda celotna struktura nekropol ter osteološki material bi tudi povedala svoje.

Avstrijski »slovanski« problem se na severu veže že s Češko, Moravsko in Slovaško. Sistematična raziskovanja v Češkoslovaški republiko so dala rezultate, ki jih ni treba obširneje navajati. Na tradicijah L. Niederla je Slovanski ustav pri ČAV ena vodilnih institucij za slovanske raziskave v svetu. Na Moravskem so izkopavanja J. Poulíka in kolegov v krajih Staré Město, Pohansko in Mikulčice odkrila kulturo velikomoravske države ter posebej še presenetljivo cerkveno arhitekturo tega časa, na Slovaškem je delo prav tako obsežno in sistematično.

Če pustimo ob strani slovanske študije in institucije na Poljskem, v Sovjetski Zvezi in na jugu v Bolgariji, torej v državah s slovanskim prebivalstvom, naj samo omenimo nekatere študijske centre v drugih evropskih državah, ki se s problemi zgodnjega srednjega veka v toliki meri ukvarjajo, da jih moramo imeti v razvidu bodisi direktno zaradi gradiva, bodisi indirektno zaradi metode. München stoji pod znakom arheološke šole J. Wernerja, raziskave na Bavarskem, zlasti rezultati 7. in 8. stoletja, pa so za arheologijo alpskih Slovanov nepogrešljivi. Nemški arheološki inštitut nadaljuje publikacijo *Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, ki jo je sedaj razširil v dve ločeni seriji. Umetnosti zgodnjega srednjega veka (Haut Moyen Age) je v zahodni Evropi posvečena posebna znanstvena organizacija, Conseil international d'études d'art du Haut Moyen Age, katere iniciator je bila Avstrija. Conseil se v glavnem omejuje na organizacijo kongresov in publikacijo njihovih aktov in po smrti prvega sekretarja F. Jurascheka iz Linza ter drugega sekretarja G. P. Bognettija iz Milana za sedaj še ni našel nove aktivnosti. Jugoslavija se je v načelu priključila k organizaciji, sedež nacionalne komisije pa bi bila Ljubljana. Bolj živa in pomembna, toda predvsem v zgodovino in kulturno zgodovino usmerjena je italijanska institucija »Centro italiano di studi sull'alto medioevo« v Spoletu, ki prireja že dvanajst let simpozij v Spoletu na določeno temo in akte zborovanja redno objavlja, udeležba jugoslovanskih specialistov pa je pred-

vsem pasivna, medtem ko bi se moral slišati na tem zborovanju večkrat tudi glas naše znanosti. — Končno naj zaradi metodičnih vprašanj omenimo še živo angleško »The Society of Medieval Archaeology«, ustanovljeno 1957, z revijo *Medieval Archaeology*, ter v njej posebno in metodično zelo važno skupino za raziskavo opuščenih srednjeveških naselij (*Deserted medieval village research group*). Iz povsem druge strani, od študija duhovne kulture, iz vprašanj kontinuitete, survivala antičnih duhovnih in socialnih struktur, raziskavanja religije, magije, literarnih tem in motivov ter umetnostne ikonografske kontinuitete se ukvarja s srednjim vekom »The Warburg Institute« londonske Univerze z znamenito biblioteko, revijo »*Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*« ter monografskimi serijami. Inštitut, ki je zrasel iz prvotnih študijskih interesov in biblioteke Abyja Warburga ob koncu prejšnjega stoletja v Hamburgu in doživel ustanovitev leta 1921 z delom F. Saxla, je pred nacizmom pobegnul 1934 v London in je danes za probleme duhovne kontinuitete vodilen.

Naše naštevaje bi se lahko nadaljevalo, zajeti pa smo hoteli samo glavna jedra raziskav izven ozkega področja naše staroslovanske arheologije, ki dovolj jasno kažejo, da je napredek v njej v znanstvenem smislu, bodisi za analizo, bodisi za sintezo, nemogoč brez zelo širokih znanstvenih kontaktov in brez široke lastne raziskovalne baze.

Končno se moramo vprašati po *mestu*, ki naj ga staroslovenska arheologija zavzema v sistemu naših znanosti, in po *vlogi*, ki naj jo ima. Ker gre za znanost, ki se ukvarja s problemi nastanka slovenskega naroda kot etnične skupnosti, kar je seveda pogoj za kasnejši nastanek naroda kot zavestne družbenopolitične kategorije, se ob naši disciplini težko iznebimo sentimentalnih in romantičnih občutkov ter neke posebne prizadetosti, ki je drugod nimamo. Ker gre za dogodke in z njimi zvezane kraje, najdbe in spomenike, ki leže deloma izven sedanje republike Slovenije in Jugoslavije, in ker so prav ti predmeti povezani z obstojem prve samostojne slovenske državne tvorbe v Karantaniji, naše raziskovanje lahko pridobi na pomenu tudi v smeri narodnoobrambne kulturne politike. To še posebej zato, ker gre pri naših sosedih večkrat za pristransko vnemo oziroma nevnemo pri interpretaciji zgodnesrednjeveškega materiala. In ker gre tretjič za spomenike in fakte iz dobe, ko se Slovenci vključujejo s pokristjanjenjem v duhovno sfero rimske cerkve, s fevdalizacijo svojega terena in z razslojevanjem družbe pa v politično sfero karolinško-otonskega Zahoda, je prizadet raziskovalec lahko v nevarnosti, da išče v teh elementih neko posebno važnost duhovne in kulturnopolitične diferenciacije slovenskega naroda v okviru jugoslovanskih narodov in južnih Slovanov na splošno ter da še poudarja nedvomne specifičnosti njihovega kulturnega razvoja na škodo prav tako nedvomnih istovetnosti.

Toda naša naloga mora biti bolj objektivna: truditi se moramo, da vrednosti, ki jih pridajamo staroslovenski arheologiji kot nacionalni in kulturnopolitični kategoriji, umaknemo iz procesa raziskovanja. Prvič — ne gre samo za materialno in duhovno kulturo starih Slovencev, torej ne za staroslovensko arheologijo v ožjem smislu, ampak za raziskovanje zgodnjega srednjega veka v celoti, kjer so Slovenci v Alpah in predalpskem prostoru sicer najvažnejši in najmočnejši, ne pa edini element. Tu so še avtohtoni Iliri in Kelti, pravi priseljeni provincialci, Bizantinci, germanska

plemena, zlasti Ostrogoti, Langobardi, Alamani in Bajuvarci, stepna ljudstva Evrazije, zlasti Huni in Obri, vsi s svojo materialno kulturo, ki v določeni meri, ta bolj in ona manj, vpliva na spektrum pojavov zgodnjega srednjega veka v naših krajih. Drugič — namesto polemike z arheologi in zgodovinarji sosednjih pokrajin je potrebna znanstvena izmenjava mnenj, misli in izsledkov. Seveda je potrebno zavriniti neznanstvene in morebitne šovinistične tendence. Še važnejše pa je skupno, mednarodno znanstveno prizadevanje ob problemu, ki je skupen in na rešitvi katerega je zainteresirana svetovna historična znanost, bodisi da gre za klasične vede, bodisi za medievistiko. Povečane raziskave pri nas doma morajo učinkovati pri sosedih kot pobuda za njihove raziskave, konfrontacija metod in izsledkov pa bo na progresivni bazi družbene interpretacije pojavov vodila k jasnejši sliki celote. In tretjič — slovenska zemlja je bila tudi v zgodnjem srednjem veku na križišču evropskih potov. Velika mediteranska os, ob kateri se je vršil zgodovinski proces starega sveta, se je premaknila na črto Ren—Rim, toda v eni in drugi dobi je stik Italije, Alp, Panonije in Balkana bil interesanten za vse sile, ki so težile k obvladanju rimskega imperija oziroma segale po njegovi dediščini. Zato bi bil slovenski zgodnji srednji vek nerazumljiv in napačno interpretiran, če bi ga skušali razložiti samo iz njegove pripadnosti »zahodu«, iz pokristjanjenja iz Ogleja in Salzburga in iz fevdalizacije karolinško-otonske države. Slovanski elementi ob naselitvi so prišli v ta prostor vsi iz »vzhoda«, iz pradomovine Slovanov oziroma iz področij njihovega pomikanja prek Karpatov in Donave v stari rimski imperij; misija Cirila in Metoda je prišla iz Bizanca, Kocljeva kneževina je panonska v širšem smislu te besede in kulturni vplivi velikomoravske države so v nekem smislu protiutež karolinškemu pritisku; specifični elementi ustoličevanja, lastna slovenska ustanova kosezov, zveze z Ljudevitom Posavskim, koneksi brižinskih spomenikov kot obrazcev karolinške kateheze z glagolskimi teksti vzhodne cerkve, stiki umetne obrti ketlaškega in karantanskega stila z bijelobrdskim in prek njega ali pa direktno s starohrvatskim v Dalmaciji ter z bizantinskim, so nadaljnji členi v vezeh, ki spajajo tedanji slovenski prostor s področji Panonije, Balkana in Evrazije.

Če zaključimo s kratkim povzetkom izhodišča in cilja naše vede, bi rekli: *izhodišče* je arheološki zgodnji srednji vek med pozno antiko na začetku in romaniko na koncu, *cilj* pa — Slovenci kot historična, materialna-duhovna-družbena, kategorija v svetovnozgodovinskem procesu med prazgodovino, antiko in visokim srednjim vekom, med formacijami rodovne demokracije, suženjske družbe in fevdalizma, med Evrazijo in Mediteranom, med Vzhodom in Zahodom.

RÉSUMÉ

Quelques problèmes concernant l'archéologie du Haut moyen âge en Slovénie

Les recherches archéologiques du Haut moyen âge en Slovénie sont nécessairement liées à l'espace environnant de la Pannonie, des Balkans, des Alpes, de l'Italie et de l'Occident, l'espace qui a exercé une influence notable sur le territoire slovène. C'est le cas aussi pour le cadre chronologique — les liens avec l'Antiquité tardive et sa situation doivent être absolument le point de départ méthodique ce

qu'on voit nettement des problèmes qui sont communs aux deux époques. Une grande attention doit être consacrée à l'étude de l'époque postérieure à l'an 1000, surtout aux fouilles et aux investigations dans les églises et les châteaux. Ici, le problème de la relation entre l'église moyenâgeuse et l'ancienne nécropole slave est d'une extrême importance. En se servant de différents exemples, l'auteur tâche d'éclaircir les deux thèses ci-dessus. A la fin, il constate la nécessité d'une activité organisée plus intense de l'Institut concernant les recherches du Haut moyen âge slovène et propose la fondation, auprès de l'Académie slovène de Sciences et des Arts, d'une Commission spéciale chargée de ces études. Entre temps, comme solution provisoire, le Musée National de Ljubljana, a fondé, en dépendance du musée, le Centre de Recherches de l'époque slave ancienne et du Haut moyen âge.

NAJSTAREJŠA GROBNA CELOTA Z IZPODOBIVLJIVO V SITULSKEM STILU

STANE GARBOVIČ

Varaždin muzej, Ljubljana

RAZPRAVE — TREATISES

Ena od najstarejših grobnih celot v Evropi je bila odkrita v mestu Situla (Slovenija) leta 1962. Novo mesto, sem opozarja na posebnice, ob upoštevanju tudi za začetek italške umetnosti, ki sem pa postala v je avstronski horizont Situla-Navo mesto. Je ustrojev je bila, sli, ne sprejela; posebnice je izdelane kronološko ugotoviti, mednarodno raziskavo italške umetnosti, opozarja, je je tudi O. H. Frey, italjski Luckovic, avstronski v avstronski umetnosti. V zvezi s situlsko raziskavo je bil tudi peti jugoslovanski raziskovalni inženirski arheološki, kjer sem obe najstarejši grobnici celoti s spodobno ornamentirano v situlskem stilu, posebno izdal Grob v Magdalenske gori je se posebno pomembna, ker ima v svojem inventarju najstarejšo antropomorfno upodobitev v situlskem stilu na Slovenskem. Na novo odkrita grobna celota, ki jo je izkopal se Dežman (grobna celota leta 1982, pa je bila, vsaj na podlagi literature, ki mi je bila znana ob prvi obitavi Inv. Arheološka, delno sporna. Jasno je bila ugotovljena vzelsa, ločna fibula, ne pa bronasti kotliček v obliki prisekanega stošca, ki ga ponovno odkriva Dežman. F. Hochstetter je na vidni se razširil grobno celoto v zvezi s bronastega kroznika in rdeče posode na nogi. V zvezi s inventarjem Archaologica 142 (Caractères généraux) sem izdelal svojo odločitev, da prikazati je zanesljivi, nedvoumni del grobnice celote, ki je po vsebini najstarejši tudi kronološko (bronasta ločna vzelsa fibula) in vsebinsko v situlskem stilu ornamentiran (fragment orlata) napovedujoči.

Ta ovesitli razlogi je ugovarjal F. Starč v Brodarjevem zborniku (AV 15-4, 1962-63, 383 ss.), ki ima na podlagi Hochstetterjeve izditve

¹ Situla 1, 1961, 47, 49-53.

² Ljubljana arheološki muzej in Vestnik 1963, 25 ss.

³ W. Luckovic-O. H. Frey, Die Situla in Providence (JCF 26, 1962), 36 s. O. H. Frey, Germania 46, 1961, 36 s.

⁴ A. Krnec-S. Geljovca, Inv. Arch. 1-46, Bona 1962.

⁵ F. Hochstetter, MZK NF, 2, 1983, 36-39.

⁶ F. Hochstetter, Die neolithischen Graberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain, Denkschrift d. math.-naturwiss. Cl. d. k. Akad. d. Wiss. Bd. 47, 1893, 171-196.

NAJSTAREJŠA GROBNA CELOTA Z UPODOBITVIJO V SITULSKEM STILU

STANE GABROVEC

Narodni muzej, Ljubljana

Pri objavi groba z oklepom iz Novega mesta in utemeljitvi njegove datacije v kasno Ha C obdobje (Ha C 2, horizont grobov z oklepom Stična-Novo mesto) sem opozoril na posledice teh ugotovitev tudi za začetek situlske umetnosti,¹ ki sem ga postavil v že omenjeni horizont Stična-Novo mesto. Ta ugotovitev je bila splošno sprejeta: postala je izhodišče kronološke ureditve mednarodne razstave situlske umetnosti,² upošteval jo je tudi O. H. Frey, izdajatelj Luckejeve disertacije o situlski umetnosti.³ V zvezi s situlsko razstavo je izšel tudi peti jugoslovanski zvezek *Inventaria Archaeologica*,⁴ kjer sem obe najstarejši grobni celoti s spomeniki, ornamentiranimi v situlskem stilu, ponovno izdal. Grob z Magdalenske gore je še posebno pomemben, ker ima v svojem inventarju najstarejšo antropomorfno upodobitev v situlskem stilu na Slovenskem. Na novo odkrita grobna celota, ki jo je izkopal že Dežman oziroma Schulz leta 1882, pa je bila, vsaj na podlagi literature, ki mi je bila znana ob prvi objavi *Inv. Archaeologica*, delno sporna. Jasno je bila ugotovljiva vozlasta ločna fibula, ne pa bronasti kotliček »v obliki prisekanega stožca«, ki ga ponovno omenja Dežman.⁵ F. Hochstetter⁶ je na videz še razširil grobno celoto z omembo bronastega krožnika in rdeče posode na nogi. V točki 4 *Inventaria Archaeologica* Y 42 (*Caractères généraux*) sem utemeljil svojo odločitev, da prikažem le zanesljivi, nedvomni del grobne celote, ki je po srečnem naključju tudi kronološko (bronasta ločna vozlasta fibula) in vsebinsko (v situlskem stilu ornamentiran fragment čelade) najpomembnejši.

Tej previdni razlagi je ugovarjal F. Starè v Brodarjevem zborniku (AV 13-14, 1962-63, 383 ss.), ki ima na podlagi Hochstetterjeve trditve

¹ Situla 1, 1960, 45, op. 53.

² Umetnost alpskih Ilirov in Venetov (1962), 23 ss.

³ W. Lucke-O. H. Frey, *Die Situla* in Providence (RGF 26, 1962), 55 s. O. H. Frey, *Germania* 40, 1962, 56 ss.

⁴ K. Kromer-S. Gabrovec, *Inv. Arch.* Y 41—46. Bonn 1962.

⁵ C. Deschman, *MZK NF.* 9, 1885, 58, 99.

⁶ F. v. Hochstetter, *Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain.* Denkschriften d. math.-naturwiss. Cl. d. k. Akad. d. Wiss. Bd. 47, 1885, 171, op. 2

naš list *Inv. Arch. Y 42* za nepopoln in ga dopolnjuje še z bronastim kotličkom s križnimi atašami, keramično posodo na nogi, ornamentirano s črno-rdečimi pasovi, in z bronastim krožnikom, kar tudi prikazuje v risbi (tab. 9, 1—5, in risba 7). Sprejel pa je našo datacijo; tudi F. Starè stavi grob z Magdalenske gore v Ha C oziroma v 7. stoletje, kar ustreza našemu pojmu Ha C 2, ali mlajšemu odseku starejšega halštata, oziroma naši prvi stopnji horizonta Stična-Novo mesto (grob z oklepom).⁷

Ali lahko sporno grobno celoto razrešimo?

Najprej si moramo osvojiti metodično čisto izhodišče. Med obema poročiloma o najdbi obravnavanega spomenika, Dežmanovim in Hochstetterjevim, je nekaj razlik. Prednost moramo dati Dežmanovemu, ker je Dežman prvotni vir (on je grob izkopal) in Hochstetter drugoten (»kot mi poroča Dežman«, piše Hochstetter). Dežman omenja le ornamentiran fragment in fibulo, raz katero visita dve zapestnici, kar se da brez nadaljnega identificirati, in bronasti kotliček v obliki prisekanega stožca, ki ga nismo mogli zanesljivo identificirati. Kot je razvidno iz točke 4 *Inv. Arch.*, smo pač mislili na enega izmed obeh kotličkov, ki sta znana z Magdalenske gore in ki ju je objavil Starè.⁸ Ker pa nam Dežmanovo poročilo ne daje nikake osnove, da bi se odločili za prvega ali drugega, smo morali pustiti vprašanje odprto. Inventaria Archaeologica so po svojem osnovnem namenu publikacija *zanesljivih* grobnih celot in zagrešili bi hudo napako, če bi svoje hipoteze, pa naj se nam zde še tako verjetne, prodajali kot dejstvo.

Še manj si moremo pomagati s Hochstetterjevim poročilom, ki ga sedaj F. Starè še enkrat podaja v opombi 26 svoje študije. Iz njega na noben način ne moremo razbrati, da gre v naštetih najdbah za inventar enega groba, kvečjemu le za inventar ene *gomile* (... in einem Tumulus...), kar je pa seveda za kronološko problematiko groba s fragmentom čelade brez cene. Če pomislimo še na to, da Dežman, kot primaren vir, najdbe posode na nogi in bronastega krožnika sploh ne omenja, je bila naša opreznost dvakrat na mestu. Imeli pa smo še tretji vzrok za opreznost. Rdeče žgana kelihasta posoda na nogi, poslikana s črnimi pasovi, ki so ločeni od rdečih s horizontalnimi plastičnimi rebri — tipično estenski tip posode — velja že od vsega začetka za tipični znak Este III stopnje.⁹ Te ugotovitve niso ovrgle niti najnovejše raziskave H. Müller-Karpeja niti O. H. Freya. V najmlajšem grobu iz Este, ki ga H. Müller-Karpe še prinaša v svoji Kronologiji (grob 278),¹⁰ imamo že keramiko, ki je oblikovno blizu tipičnemu Este III tipu, ne pozna pa niti barvnih pasov, še manj pa seveda plastičnih reber. Tudi znameniti grob Benvenuti 126 iz Este z znamenito situlo, ornamentirano v situlskem stilu, še ne pozna prave Este III keramike, čeprav poznajo posode že rdeče-črno barvane pasove.¹¹ Če bi torej morali kelihasto posodo (Starè, o. c., risba 7) resnično vključiti v grobno celoto fragmenta čelade z Magdalenske gore, bi si naše kronološke ugotovitve naravnost po-

⁷ Glej članek Halštatska kultura v Sloveniji v tej številki AV.

⁸ Zbornik Fil. fakultete, Ljubljana, 2, 1959, tab. 25, 1 ali 28, 1.

⁹ Še posebej to poudarja D. Randall-MacIver, *The Iron Age in Italy* (1927), str. 28 s.

¹⁰ Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen (RGF 22, 1959), Taf. 102.

¹¹ W. Lucke-O. H. Frey, o. c., Abb. 8.

rušili, naša teza o začetku situlske umetnosti v kasnem 7. stoletju bi bila omajana.¹²

Do tu lahko torej svojo grobno celoto v Inventaria Archaeologica v celoti zagovarjamo. Prevezel jo je tudi O. H. Frey v izdaji Luckejeve disertacije. O. H. Frey pa je v omenjenem delu opozoril na novo literaturo, ki nam prinaša za razlago grobne celote dopolnilne elemente, ki so odločilni. To je Dežmanovo poročilo v MAG 14, 1884, 49 ss., ki govori o izkopavanju na Magdalenski gori, v okviru katerega je bil najden tudi bronasti fragment čelade, ornamentirane v situlskem stilu. Gre torej za primaren vir »par excellence« in dati mu moramo vso prednost, kljub temu, da je najmlajši.

Iz poročila izvemo, kje je ležala gomila, ki nam je dala najstarejši zaključeni grob s situlskim spomenikom. Dežman jo lokalizira severozahodno od cerkvice na Magdalenski gori na pašniku, »Na Laški« imenovanem, in sicer na njegovem jugozahodnem delu. Bil je last Franca Rebolja iz Zgornje Slivnice. Omenjeni jugozahodni del, kjer je ležala naša gomila, so imenovali kmetje Teriši. Obhod terena in moderna topografija bi lahko nedvomno mesto gomile povsem precizno lokalizirala, za naše namene zadostuje opozorilo na obe skici izkopavanj na Magdalenski gori, kjer je tudi označen prostor Schulzovih izkopavanj.¹³

Gomila je imela v premeru 8 m in je bila 2,5 m visoka. Na robu je Schulz naletel na skelete iz latenskega časa. Po objavljenih fibulah gre očitno za dokaj kasen laten (kasna Lt C stopnja oziroma že Lt D) — ugotovitev, ki je za Magdalensko goro že znana. Bolj v notranjosti gomile je naletel na nov skelet z železno sekuro in pod njim je ležal grob, ki nas zanima. Zdi se mi prav, da podamo celotno poročilo v prevodu. »Pod skeletom sta bili dve kamniti plošči. Ko smo jih dvignili, se je pokazala odprtina in v njej je poševno ležal velik bakren kotel v obliki prisekanega stožca, obrnjen z odprtino navzdol. Njegova dolžina je znašala 45 cm, premer ustja 35 cm, ločenega dna 20 cm. Posoda sestoji iz dveh polovic, ki sta spojeni z zakovicami, rob je svitkasto uvit, lepo izdelan in nosi na dveh mestih pikčasto iztolčen ornament. V posodi je ležalo mnogo sežganih kosti in ogromno, večinoma skrivljenih, bronastih pločevinastih fragmentov, ki so kazali na sledove ognja. Tudi jantarjevih jagod ni manjkalo. Najizrazitejši kos je bila intaktno ohranjena lepo patinirana velika fibula s še vedno prožno iglo in polkrožnim vozlastim lokom. Na fibuli sta

¹² F. Starè misli očitno, da ni zadržkov za stavo halštatske posode na nogi Este III tipa v Ha C horizont, in to predvsem na podlagi rdeče posode, ki je bila prav tako pokrita z bronastim krožnikom, iz groba s sestavljeno čelado na Vačah (AV 13-14, 1962-65, 401 s., op. 78 a). Seveda pa nimamo nobenega dokaza, da bi bila rdeča posoda, ki je ležala ob skeletu s sestavljeno čelado na Vačah, istovrstna z rdečo posodo v grobu z Magdalenske gore. Celo F. Hochstetter imenuje posodo prvič »eine rothe Tonurne«, drugič pa »eine rothe Fussurne«, kar govori že samo po sebi, da imamo na Vačah opravka s starejšim tipom posode. Staretove teze same po sebi ne bi hotel popolnoma odbiti, želeli bi si le zanesljivejših in preciznejših dokazov. Pripomniti je tudi treba, da se tudi v našem kronološkem pojmovanju kelihaste posode z rdečo-črno barvanimi pasovi, ki so medsebojno ločeni s plastičnimi rebri, ne začenjajo šele v 5. stoletju, kot je to postavil D. Randall-Maclver, ampak že v 6., njihovo trajanje se zdi dokaj dolgotrajno.

¹³ S. Rutar, IMK 3, 1895, 1 ss. MZK NF. 21, 1895, 39 s., Fig. 1.

viseli dve lepo patinirani masivni bronasti zapestnici (fibula je prikazana tudi z risbo, iz katere je jasno razvidno, da gre za naš kos tab. 1, 2). Pri točnejšem pregledu bronastih pločevinastih fragmentov, ki bi lahko pripadali, sodeč po močnejših polkrožnih ročajem podobnih pločevinastih kosih, neki bronasti posodi, dasi ni izključeno, da so del zdrobljene čelade, je bilo najdenih tudi nekaj koščkov, ornamentiranih v tolčeni tehniki.« Nato sledi opis našega fragmenta. Pri opisu se sklicuje na risbo v prejšnjem letniku (MAG 13, 1883, Taf. 20, ki podaja še enkrat risbo, ki jo je objavil že Hochstetter). Izkopavanje je trajalo šest dni.

Pravkar citirano poročilo nam dokončno izloči pripadnost rdeče posode na nogi in bronastega krožnika, ki ga omenja F. Hochstetter, k našemu grobu, in nam na drugi strani, kar je važnejše, določno pomaga identificirati »bronasti kotliček v obliki prisekanega stožca«. Iz poročila je jasno, da ne gre za bronasti kotliček, ki ga prinaša Starè (AV 13-14, 1962-63, tab. 9, 1), ampak za situlo, ki jo prinašamo na tab. 2 (Narodni muzej, inv. št. P 2993).¹⁴ Dežmanov opis ne dopušča nobenega dvoma. Ker smo ga že podali v prevodu, nam niti ni potrebno posebej izvajati primerjave. Omenimo naj le, da se »das Gefäss aus zwei übereinander genietetten Hälften, der losgelöste Boden, der wulstartige Rand, herausgetriebene punktartige Verzierungen« lahko nanašajo le na situlo, ki jo prinašamo na tab. 2. Temu ustrezajo tudi mere. Naša situla je v danes restavriranem stanju visoka 49,5 cm, premer ustja znaša 37,5 cm, dna 18,50 cm, kar skoraj točno ustreza meram 45—35—20 cm, ki jih navaja Dežman. Malenkostne razlike so lahko razumljive iz dejstva, da situlo do Dežmanovega poročila še niso preparirali in da so bile mere vzete očitno že v grobu, ko je bila situla stisnjena. Vsekakor Dežmanov opis nima nikake zveze z bronastim kotličkom, ki ga je vključil v grobno celoto F. Starè. Dežman omenja tudi koščke močnejše pločevine, ki so sodili k ročaju, zaradi njih pa se ni mogel prav odločiti, ali naj bi izgubljeni fragmenti sodili k bronasti posodi, ali k čeladi. Tudi to lahko danes razložimo. Večina zdrobljenih fragmentov je pač pripadala čeladi, omenjeni močnejši polkrožni fragmenti pločevine v obliki ročajev pa so pripadali situli — naša situla sodi, kot je ugotovil že Starè, k tipu Kurd in je kot taka imela ročaja, katerih ostanke imamo dejansko še ohranjene na ramenu. Žal pa so pozneje vse fragmentirane koščke — med katerimi je bilo, sodeč po Dežmanovem poročilu, še več ornamentiranih — zavrgli in nam je ostal le podolgovat kos, ki ga objavljamo na tab. 1, 1.¹⁵

Na podlagi citiranega Dežmanovega poročila moramo popraviti naš list Inv. Arch. Y 42 v treh točkah. Prvič moramo v točki 1 (Bibliographie) dodati še važno Dežmanovo poročilo v MAG 14, 1884, 49 s., drugič lahko natančneje določimo točko 2 (lieu de découverte). Gomila je po

¹⁴ Prvič objavljena pri F. Starè, Zbornik Fil. fak. Ljubljana 2, 1955, tab. 3.

¹⁵ Pri tem moramo tudi malenkostno popraviti našo risbo v Inv. Arch. Y 42, 1. V desnem delu fragmenta se pri natančnem ogledu vidi še noga proti levi stopajočega vojščaka. Tega si moramo očitno predstavljati podobno kot oba ostala, ki sta ohranjena. Vendar je od vojščaka ohranjena le noga, ne pa tudi ščit z dvema sulicama, kot to podaja F. Starè, AV 13-14, 1962-63, tab. 9, 6, in risba 6, pač na podlagi starejših risb pri F. Hochstetter, o. c., Taf. 1, 6, oziroma MAG 13, 1883, Taf. 20, 6, in Much, Kunsthistorischer Atlas (1889), 144 s., Taf. 63, 5.

Dežmanovem poročilu dobro lokalizirana na pašniku severozahodno od vrha Magdalenske gore, na področju, ki ga kmetje imenujejo »Terišce«. Končno moramo v grobno celoto vključiti še bronasto situlo, tab. 2. Prav tako bi morali omeniti tudi jantarjeve jagode, ki naj bi bile po Dežmanu najdene v situli, ne da bi jih seveda lahko identificirali. Zavrèci pa moramo Staretov popravek grobne celote v Brodarjevem zborniku. Mimogrede lahko omenimo, da nam Dežmanovo poročilo razrešuje tudi »skrivnost« rdeče posode na nogi in bronastega krožnika, ki naj bi po Staretu pripadal grobni celoti s čelado. Najdena sta bila skupaj v skeletnem grobu na robu velike gomile v bližini Hrastja, torej na nasprotnem, severovzhodnem pobočju Magdalenske gore. Našel ju je delavec, ki je že kopal pri Dežmanu oziroma Schulzu, spomladi leta 1882 pri razširjanju gozdne poti.¹⁶ Rdeča posoda na nogi in bronast krožnik ne sodita torej niti v isto gomilo kakor fragment bronaste čelade.

Ali nam sedaj s situlo razširjena grobna celota lahko spremeni naše ugotovitve? Mislim, da jih ne spreminja, ampak lahko le potrjuje. Bronasti kotliček (tip C po Merhartu), na katerega smo prej mislili, je v halštatskem gradivu Slovenije kljub svoji žarnogrobišni provenienci dokaj neobčutljivo kronološko merilo. Dobimo ga v Ha C obdobju,¹⁷ kakor tudi še v najmlajših fazah slovenske halštatske kulture, v horizontu čelade negovskega tipa.¹⁸ Temu nasproti je situla tipa Kurd v doljenjskem halštatskem krogu omejena na starejši čas — omenim naj le grob s situlo z ornamentiranim pokrovom iz Stične,¹⁹ pozneje pa jo nadomesti mlajša varianta situle, ki je drugače izdelana.²⁰ Pri tem je primerek z Magdalenske gore glede na ročaje tipološko očitno najstarejši.²¹ To relativno zgodnjo časovno uvrstitev v doljenjskem halštatskem področju nam lahko potrdi tudi žarnogrobišni depot iz Škocjana²² in grobovi iz Hallstatta.²³ Kjer imamo v halštatskem času razmeroma še mnogo situl tipa Kurd, ki jih lahko primerjamo z našim kosom. Primerjavo bi lahko raztegnili tudi na Este in Bologno.²⁴ Vendar nam kažejo nekateri primerki situle tipa Kurd v Sv. Luciji,²⁵ ki jih lahko direktno pri-

¹⁶ C. Deschmann, MAG 14, 1884, 51.

¹⁷ Npr. F. Starè, AV 6, 1955, 284 s.

¹⁸ Npr. W. Lucke-O. H. Frey, o. c., Abb. 15, 7.

¹⁹ R. Ložar, GMDS 18, 1957, 1 ss. S. Gabrovec, Inv. Arch. Y 41.

²⁰ F. Starè, Zbornik Fil. fak. Ljubljana 2, 1955, 115 ss.

²¹ Osnovo o situlah tipa Kurd glej pri G. v. Merhart, Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschrift RZM 2, 1952, 29 ss., Taf. 16—19.

²² J. Szombathy, MPK 2, 1915, 161 s.

²³ K. Kromer navaja v svoji starejši stopnji Hallstatta tudi situlo tipa Kurd: Das Gräberfeld von Hallstatt (1959), Textband 25 s., Taf. 6. Kot posebno lep primer situle Kurd v starejšem okolju lahko veljata grobova 575 (Taf. 108—109) in 504 (Taf. 94—95), obakrat skupaj z dolgim halštatskim mečem. Vendar glej tudi op. 26.

²⁴ H. Müller-Karpe, Chronologie Abb. 57—58 (tipi stopnje Bologna 2 in Este 2), iz česar pa se vidi, da v Bologni in Este nimamo situl čistega tipa Kurd. Glej tudi G. v. Merhart, o. c., 50 s.

²⁵ Za primer lahko navedem grob 1496, ki ga je skopal J. Szombathy. V grobu imamo identično situlo kot na Magdalenski gori, skupaj z njo pa je bila med drugimi najdena tudi fibula svetolucijskega tipa, ki je ne moremo postaviti pred Ha D. Situla z grobno celoto je sedaj v Narodnem muzeju v Ljubljani (še neobjavljeno).

merjamo z našim kosom, da živi situla tipa Kurd še tudi po letu 600, v Ha D 1 stopnji. Podobno lahko domnevamo tudi za Hallstatt.²⁶

Tako nam novo določena grobna celota sicer ostreje precizira najstarejšo grobno celoto z upodobitvijo v situlskem stilu, še vedno nam pa ne more nedvomno razrešiti, ali moramo videti začetek situlske umetnosti nujno že v sredini oziroma drugi polovici 7. stoletja in ga sinhronizirati s Ha C 2 stopnjo v srednjeevropskem smislu, ali pa je previdneje videti začetek v času okr. 600 in ga primerjati s srednjeevropsko Ha D 1 stopnjo.²⁷ Z novo določeno grobno celoto pa se je tehtnica vsekakor prevesila v prid starejše datacije (Ha C 2).

ZUSAMMENFASSUNG

Das älteste geschlossene Grab mit einem Situlendenkmal in Slowenien

Die jüngsten Studien (Anm. 1—4) haben mit guten Gründen den Beginn der Situlenkunst in die zweite Hälfte des 7. Jahrhunderts verlegt. In Slowenien gebührt dem Helmfragment von Magdalenska gora (Taf. 1, 1) eine besondere Bedeutung, da es die älteste anthropomorphe Darstellung trägt. Das erwähnte Grab war auf dem Grund der älteren Literatur nur teilweise zu eruieren (cfr. Inv. Arch. Y 42, Nr. 4: Caractères généraux). Gegen unsere vorsichtige Stellungnahme versuchte F. Starè auf Grund einer Notiz von F. Hochstetter (Anm. 6) das Grabinventar bedeutend zu erweitern (Arh. vestnik 15-14, 1962-65 [Brodarjev zbornik], 392, Anm. 6 und Taf. 9, 1—6 und Bild 7). Aus dem Bericht des Ausgräbers Deschmann (MAG 14, 1884, 49 ss.), auf welchen O. H. Frey aufmerksam machte, geht es jedoch klar hervor, dass Starè Vermutung nicht stichhaltig ist. Der von Starè vermutete Grabzusammenhang gehört nicht nur zwei verschiedenen Gräbern an, sondern auch zwei verschiedenen Tumuli. Wohl ist aber aus dem Bericht Deschmanns zu entnehmen, was unter »dem kupfernem Kessel in der Form eines Kegelstutzes« bzw. »Bronze-Kessel in der Form eines Stutzkegels« zu verstehen ist. Deschmanns Bericht lautet: »Bei der Fortsetzung der Abtragung dieses Hügels war man am westlichen Rande abermals auf ein Skelett gekommen, neben welchem eine eiserne Axt lag. Unter der Leiche waren zwei Steinplatten, bei deren Aushebung sich eine Oeffnung zeigte, worin ein grosser kupferner Kessel in der Form eines Kegelstutzes mit der Oeffnung abwärts gerichtet, schief lag, seine Längsseite beträgt 45 cm, der Durchmesser der Oeffnung 35 cm, der des losgelösten Bodens 20 cm. Das Gefäss besteht aus zwei übereinanderliegenden Hälften, der Rand ist wulstartig, sauber gearbeitet und trägt an ein Paar Stellen herausgetriebene punktartige Verzierungen. In diesem Gefäss lag viel Leichenbrand mit einer Menge meist verborgener Bronze-Blechfragmente, welche die unverkennbaren Spuren der Einwirkung der Feuerhitze an sich trugen, auch Bernsteinperlen fehlten nicht. Das

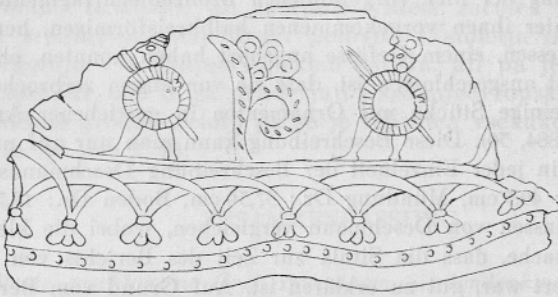
²⁶ To je poudaril že K. Kromer, ki je uvrstil v svoji kronologiji Hallstatta situlo tipa Kurd tudi med mlajše grobove, vendar situla tega tipa v njegovem primerku nima več značilnih ročajev: K. Kromer, o. c., Textband Taf. 12. Situla tipa Kurd s tipičnimi ročaji se dobi tudi v grobu 696 (Taf. 124—126), to je v grobu z okrašenim situlskim pokrovom, s katerim skupaj je ležalo tudi antensko bodalo. Grob bi postavili na prehod Ha C—D.

²⁷ Osebo se nagibam k prvemu mnenju, nasprotno pa se O. H. Frey k drugemu. Glej S. Gabrovec, AV 15-14, 1962-65, 514, z nadaljnjo literaturo.

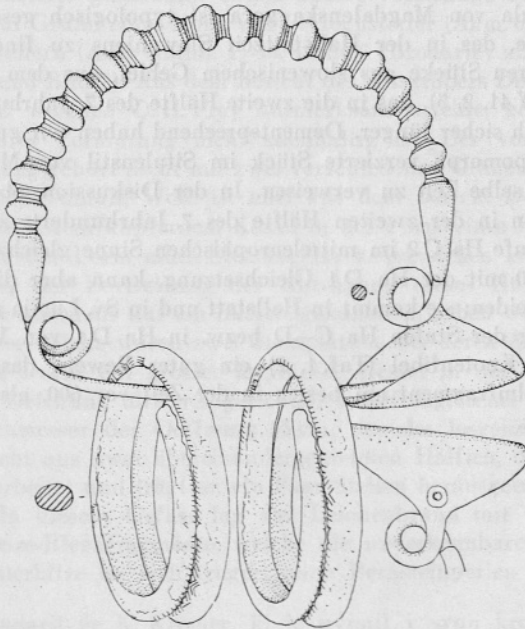

auffallendste Fundstück war eine ganz intact erhaltene, schön patinierte Riesenfibel mit noch federnder Nadel, ihr Bogen ist halbkreisförmig mit knotenartigen Wülsten und Einschnürungen versehen (cfr. unser Taf. 1, 2). An dieser Fibel hingen zwei eingehängte, ebenfalls schön patinierte massive bronzene Armringe. Bei genauer Durchmusterung der hier vorgefundenen Bronzeblechfragmente, die, nach einem stärkerem, unter ihnen vorgekommenen halbkreisförmigen, henkelarmigen Blechstücke zu schliessen, einem Gefässe angehört haben konnten, obschon auch die Möglichkeit nicht ausgeschlossen ist, dass sie von einem zerbrochenen Helme herrühren, wurden einige Stücke mit Ornamenten in getriebener Arbeit aufgefunden« (MAG 14, 1884, 50). Diese Beschreibung kann man nur auf unsere Situla Taf. 2 beziehen, die in jeder Einzelheit der Beschreibung Deschmanns entspricht. Auch die Masse (H.: 49,5 cm, Mündung Dr.: 37,50 cm, Boden Dr.: 18,50 cm) kann man gut mit den Massen von Deschmann vergleichen, wobei die kleinen Differenzen aus der Tatsache, dass die Situla zur Zeit des Berichts von Deschmann noch nicht konserviert war, gut zu erklären ist. Auf Grund vom Bericht Deschmanns können wir auch den Punkt 2 in Inv. Arch. Y 42 berichtigen: der Tumulus aus welchem das verzierte Helmfragment stammt, befand sich nordwestlich von der Berggipfel mit der Kirche, auf der Hutweide, an einer Stelle, welche die Bauern Teriše nannten.

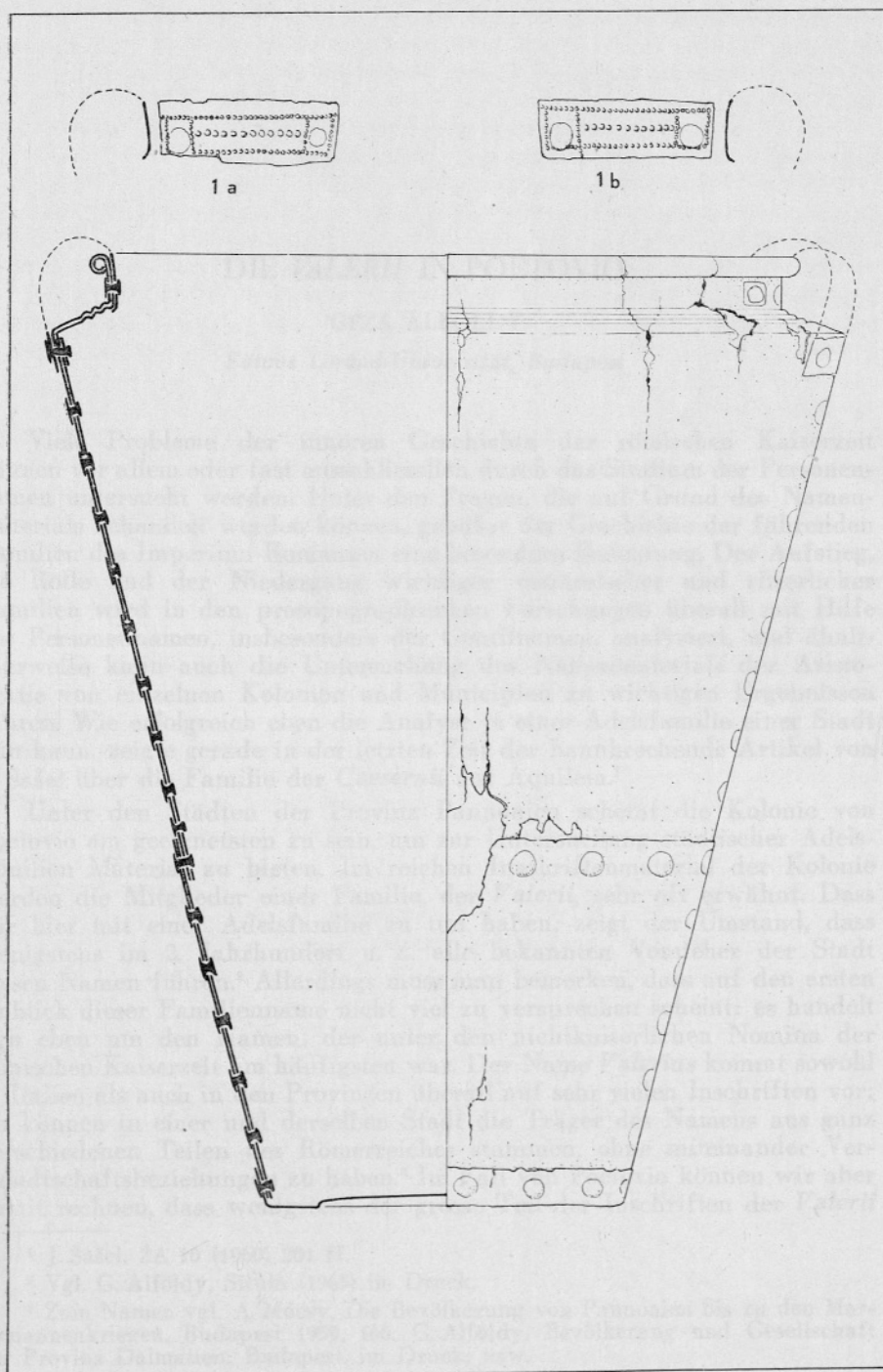
Das mit der Situla von Typus Kurd erweiterte Grab ist damit nur mit grösserer Bestimmtheit in unsern Horizont der Panzergräber Stična-Novo mesto einzureihen. Die Situla von Magdalenska gora ist typologisch gesehen das älteste Stück seiner Reihe, das in der Hallstattzeit Sloweniens zu finden ist. Die am besten vergleichbaren Stücke aus slowenischem Gebiet, aus dem Situlengrab von Stična (Inv. Arch. Y 41, 2. 5), das in die zweite Hälfte des 7. Jahrhunderts zu setzen ist, sind typologisch sicher jünger. Dementsprechend haben wir guten Grund auch das älteste anthropomorph verzierte Stück im Situlenstil von Magdalenska gora mindestens in die selbe Zeit zu verweisen. In der Diskussion, ob der Beginn der Situlenkunst schon in der zweiten Hälfte des 7. Jahrhunderts zu sehen ist und danach mit der Stufe Ha C 2 im mitteleuropäischen Sinne gleichzusetzen ist, oder in der Zeit um 600 mit der Ha D 1 Gleichsetzung, kann aber die neu zugesellte Situla nicht entscheiden: sie kommt in Hallstatt und in Sv. Lucija (Anm. 26 und 25) auch am Übergang der Stufen Ha C—D bzw. in Ha D 1 vor. Wohl aber bleibt die zweischleifige Knotenfibel (Taf. 1, 2) ein guter Beweis, dass das Grab mit dem verzierten Helmfragment am besten in der Zeit vor 600, also in der Ha C 2 Stufe zu deuten ist.

1

2

Magdalenska gora. Vse bron — Alles Bronze (1—1 b = $\frac{1}{4}$)

DIE VALERII IN POETOVIO

GÉZA ALFÖLDY

Eötvös Loránd-Universität, Budapest

Viele Probleme der inneren Geschichte der römischen Kaiserzeit können vor allem oder fast ausschliesslich durch das Studium der Personennamen untersucht werden. Unter den Fragen, die auf Grund des Namenmaterials behandelt werden können, gebührt der Geschichte der führenden Familien des Imperium Romanum eine besondere Bedeutung. Der Aufstieg, die Rolle und der Niedergang wichtiger senatorischer und ritterlicher Familien wird in den prosopographischen Forschungen überall mit Hilfe der Personennamen, insbesondere der Gentilnamen, analysiert, und ähnlicherweise kann auch die Untersuchung des Namenmaterials der Aristokratie von einzelnen Kolonien und Municipien zu wichtigen Ergebnissen führen. Wie erfolgreich eben die Analyse je einer Adelsfamilie einer Stadt sein kann, zeigte gerade in der letzten Zeit der bannbrechende Artikel von J. Šašel über die Familie der *Caesernii* aus Aquileia.¹

Unter den Städten der Provinz Pannonien scheint die Kolonie von Poetovio am geeignetsten zu sein, um zur Untersuchung städtischer Adelsfamilien Material zu bieten. Im reichen Inschriftenmaterial der Kolonie werden die Mitglieder einer Familie, der *Valerii*, sehr oft erwähnt. Dass wir hier mit einer Adelsfamilie zu tun haben, zeigt der Umstand, dass wenigstens im 2. Jahrhundert u. Z. alle bekannten Vorsteher der Stadt diesen Namen führen.² Allerdings muss man bemerken, dass auf den ersten Anblick dieser Familienname nicht viel zu versprechen scheint: es handelt sich eben um den Namen, der unter den nichtkaiserlichen Nomina der römischen Kaiserzeit am häufigsten war. Der Name *Valerius* kommt sowohl in Italien als auch in den Provinzen überall auf sehr vielen Inschriften vor; oft können in einer und derselben Stadt die Träger des Namens aus ganz verschiedenen Teilen des Römerreiches stammen, ohne miteinander Verwandtschaftsbeziehungen zu haben.³ Im Fall von Poetovio können wir aber damit rechnen, dass wenigstens der grosse Teil der Inschriften der *Valerii*

¹ J. Šašel, *ŽA* 10 (1960) 201 ff.

² Vgl. G. Alföldy, *Situla* (1965) im Druck.

³ Zum Namen vgl. A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 160. G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der Provinz Dalmatien*, Budapest, im Druck, usw.

auf die Mitglieder derselben Familie hinweist: die überaus starke Verbreitung des Namens in der Stadt einerseits und die einheitliche hohe gesellschaftliche Stellung mehrerer *Valerii* andererseits scheinen von vornherein damit erklärbar zu sein.

Es sei gestattet, zuerst die Inschriften der *Valerii* aus Poetovio und Umgebung in einer chronologischen Ordnung anzuführen.⁴

1. AV 5 (1954) 374 (Fundort: Vurberg), Grabinschrift. *L. Valeriu[s] Sex. Valeri fil.* Das Fehlen der Cognomina weist auf die erste Hälfte des 1. Jahrhunderts hin.

2. CIL III 4069 (cf. 10870) = AIJ Nr. 589 = Situla 8 (1965) im Druck (mit Begründung der Ergänzung), Grabstein (sog. Pranger). *M. V[al]er[i]us C. f. P[ap.?] Verus?* dec. [c. U. T. P. II] vi[r] i. d., ferner wahrscheinlich [...]e[t] *Verus [fili...]*. Zweifellos aus der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts, vgl. bes. A. Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, Wien 1923, 65 ff. usw., zur Literatur s. noch AIJ a. O., G. Erdélyi, Arch. Ért. 77 (1950) 72, usw. Die Inschrift stammt wohl noch aus der traianischen Zeit, s. G. Alföldy, Situla a. O.

3. AIJ Nr. 288, Altarstein. *L. Valerius Verus dec. col. Poet. praef. fabr. quaest. aedil. pontif. II vir i. d.* Die schönen Buchstaben und die norisch-pannonische Volute sprechen für die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts. Die genannte Person kann als der Sohn des *M. V[al]er[i]us C. f. P[ap.?] Verus?* identifiziert werden, der auf der Grabinschrift seines Vaters genannt wird (s. unter Nr. 2).

4. CIL III 4028 (im CIL irrig: 4027) = AIJ Nr. 280 = Situla a. O. (mit Begründung der Ergänzung), Altarstein. *C. Val[er]ius M. ? f. Scri[bonianus] dec. [c. U. T. P.] ///// eq. p. pr[ae]f. fabrum IIII vi[r] aed. pot.] qq. II vi[r] iur. dic. qq.* Der Altarstein ist gleichzeitig mit dem vorigen, s. G. Alföldy, Situla a. O.

5. CIL VIII 4600 = A. Dobó, Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes, Diss. Pann. I 1², Budapest 1940, Nr. 465, Libyca 3 (1955) 135 ff. = AEp 1956 Nr. 124 usw. (Diana), tituli honorarii. *M. Valerius Maximianus M. Valeri Maximiani quinq. s[ac]e[rd]otalis] f. pont. col. Poetovionens. equo p. usw. a sacratissimis impp. in amplissimum ordinem inter praetorios allectus* usw. (Text nach der zweiten Inschrift). Die Liste der übrigen Inschriften des jüngeren M. Valerius Maximianus s. Libyca a. O. Die beiden Inschriften wurden am Ende der Regierungszeit des Kaisers Marcus aufgestellt. Zur Karriere des jüngeren Maximianus s. bes. H.-G. Pflaum, Libyca a. O., J. Dobiáš, Listy Filol. 5 (1957) 179 ff. usw. Vorher hielt man Maximianus für einen Afrikaner (Dobó a. O.), er war aber zweifellos aus Poetovio gebürtig, s. Pflaum, a. O. 138.

6. AIJ Nr. 279, Abramić, Poetovio 155, n. 204, Altarstein. [...] *V[al]er[i]us [...] de[ec.] c. U. T. P. a[edi]li[s] q.] pr[ae]f. pr[o] II [vir]is] i. d.* Der Name des Genannten steht in der Inschrift im Genitiv, nach dem Nomen ist nach Saria (AIJ a. O.) noch ... *M...I* zu sehen. Ergänzung vielleicht *V[al]er[i] Maxi[m]ian[i]?* Falls diese Ergänzung richtig ist, so ist der Genannte identisch mit dem älteren M. Valerius Maximianus (s. unter

⁴ Zur Datierung der Inschriften vgl. auch G. Alföldy, Situla a. O.

Nr. 5). Die Buchstabentypen der Inschrift weisen etwa auf die Mitte oder zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts hin.

7. JÖAIB 56 (1946) 61 = AV 2 (1951) 11, Altarstein. *Valeria Satonia*, Frau des *C. Novellius Vitalis Aug. col. Poet.* 2. Jahrhundert.

8. AIJ Nr. 271, kleine Bronzeplatte mit der Widmung *Is[idi]*, von *Val(erius? — eria?) A[...]*. Wahrscheinlich aus dem 2. Jahrhundert.

9. CIL III 4029 (cf. p. 1746), Altarstein. *Sex. Val. Nymphodotus*, Sohn: *Sex. Valerius Severinus*. Wahrscheinlich aus dem 2. Jahrhundert.

10. CIL III 4058 = AIJ Nr. 287, Bauinschrift. *C. Val. Tettius Fuscus dec. c. U. T. P. q. aedil. praef. fabr. Ilvir i. d.*, zugleich tribunus des *collegium magnum Larum et imaginum domini n. Caesaris*. Die Formel *dominus n(oster)* weist auf eine Epoche nach der Antoninerzeit hin; die Inschrift stammt wahrscheinlich aus der Zeit des Septimius Severus.

11. CIL III 4050 (cf. p. 1746), Altarstein. *P. Val. Tib(erinius) Marcianus iunior*, Vater: *P. Val. Marcianus mil. dupl. leg. X gem. Antoninianae*. Zur Auflösung des zweiten Nomens (vgl. auch den Namen unter Nr. 10) s. CIL III 4111 und 15186. Der Beiname der Legion weist auf die Zeit des Caracalla oder Elagabal hin.

12. CIL III 4114 = 10888 = AIJ Nr. 455 (Fundort: Lobar), Grabinschrift. *Val. Lucilianus mil. cor. praet. [an]n. XL. mes. III*. Bestattet zusammen mit *M. Coc. Superianus (centurio) leg. X g. an. XXX mens. VIII*, von *Sep. Lucilla mater* und *Coc. [...]*nus sig. leg. X [g. ...]. Der Signifer ist wohl der zweite Mann von Lucilla, und Lucilianus stammt aus der ersten Ehe der Frau. Die Inschrift stammt vom Anfang des 3. Jahrhunderts.

13. AIJ Nr. 350, Votivinschrift. *Val. Secunndinian(u)s* (sic). Aus dem 3. Jahrhundert.

14. CIL III 4081 = AIJ Nr. 445 (Fundort: Savci), Grabinschrift. *Val. Valens*, Frau: *Ulp. Licinia*, Sohn: *T. Val. Valentinus*, Enkeln: (*Valerii*) *Valerianus, Iustinus*. Die Inschrift stammt aus dem 3. Jahrhundert.

15. AV 3 (1952) 306, Grabinschrift, *Valerius [...]*. Aus dem 3. Jahrhundert.

Die meisten Inschriften beziehen sich zweifellos auf dieselbe Familie. Die Praenomina der auf der frühesten Inschrift (Nr. 1) erwähnten Personen, *L(ucius)* und *Sex(tus)*, kehren auch später zurück (*Lucius*: Nr. 3, *Sextus*: Nr. 9 bis). Die späteren *Valerii* können höchstwahrscheinlich aus der bereits in der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts bekannten Familie des *Sex. Valerius* und *L. Valerius* hergeleitet werden. Zeitlich ist das nächste bekannte Mitglied der Familie der Dekurio und Ilvir am Anfang des 2. Jahrhunderts (Nr. 2). Die vornehmen *Valerii* aus dem 2. Jahrhundert und aus der Severerzeit (Nr. 5—6, 10) sind gewiss die Nachkommen dieses *M. Valerius C. f.* oder wenigstens seiner Verwandten. Der Dekurio und Ilvir *L. Valerius Verus* (Nr. 3) ist wohl Sohn dieser Person; auf dem Pranger wird kaum ein anderer als er neben einem unbekanntem anderen Sohn des Verstorbenen genannt (Nr. 2). *C. Valerius Scribonianus*, Mitglied des Ritterstandes (Nr. 4), dessen Inschrift mit der des *Verus* (Nr. 3) gleichzeitig ist, ist wahrscheinlich ein Bruder von ihm, also ebenfalls ein Sohn des *M. Valerius C. f.* (Nr. 2). Der ältere *M. Valerius Maximianus*, quinquennalis der Kolonie und sacerdotialis von Oberpannonien (Nr. 5), muss schon zur nächsten Generation gehören; er war vielleicht Sohn des *Verus* oder des

Scribonianus. Das Praenomen kommt schon bei *M. Valerius C. f.* auf dem Pranger vor (Nr. 2). Der jüngere *M. Valerius Maximianus*, Mitglied des Ritterstandes und später auch des Senatorenstandes (Nr. 5), ist Sohn des *quinquennalis*, er vertritt also schon die vierte Generation seit *M. Valerius C. f.* (Nr. 2). Der Dekurio und praefectus pro Ilviris (Nr. 6) ist vielleicht mit seinem Vater identisch; allerdings gehört er ungefähr zur dritten oder vierten Generation der Familie seit *M. Valerius C. f.* (Nr. 2). Der späteste bekannte Dekurio und Ilvir, *C. Valerius Tettius Fuscus*, dessen Inschrift wahrscheinlich aus der Zeit des Septimius Severus stammt (Nr. 10), gehört etwa zur fünften Generation der von *M. Valerius C. f.* (Nr. 2) stammenden Adelsfamilie.

Zu einer genaueren Chronologie der Adelsfamilie im 2. Jahrhundert bietet die grosse Inschrift des jüngeren *M. Valerius Maximianus* (Nr. 5) gewisse Anhaltspunkte. Vor seiner glänzenden militärischen Karriere in den Markomannenkriegen 167—180 verlief die Laufbahn des Maximianus folgendermassen: *praef. coh. I Thrac. trib. coh. I (H)am. civium R. praep. orae gentium Ponti Polemoniani don. don. bello Phart.* (AEP 1956 Nr. 124, s. bes. Pflaum, Libyca a. O.). Diese Stationen der Laufbahn von Maximianus betrugten höchstens 10 oder wohl weniger Jahre; seine ritterliche Karriere begann er zweifellos noch ein junger Mann, als er etwa 20 Jahre alt gewesen sein konnte. So können wir den Anfang seiner Karriere auf die Zeit um 160 datieren, er ist um 140 geboren. Sein Vater, der ältere Maximianus, konnte etwa 20—50 Jahre älter als er gewesen sein. Er ist also um 110—120 geboren und war wahrscheinlich um 150—160 *quinquennalis* der Kolonie von Poetovio. *L. Valerius Verus* (Nr. 5) und *C. Valerius Scribonianus* (Nr. 4) waren eine Generation älter, sie sind also um 80—90 geboren und sie waren in der hadrianischen Zeit Vorsteher der Stadt. Der älteste bekannte Dekurio und Ilvir, *M. Valerius C. f.* (Nr. 2) ist also um 50—60 geboren und er stand in der traianischen Zeit an der Spitze der um 100 gegründeten Kolonie.⁵

Die anderen Personen mit dem Namen *Valerius* aus dem 2. Jahrhundert (Nr. 7—9) gehörten nicht zur Führerschicht der Kolonie. Sie können aber trotzdem mit der Adelsfamilie in Zusammenhang gebracht werden: sie waren wohl Freigelassene der Familie oder die Nachkommen von Freigelassenen. *Valeria Satonia* (Nr. 7) war die Frau eines Augustalis der Kolonie; die westpannonischen Augustalenkörperschaften bestanden aus Freigelassenen.⁶ Das Cognomen des *Sex. Valerius Nymphodotus* (Nr. 9) weist wohl ebenfalls darauf hin, dass der Genannte Freigelassener oder Nachkomme von Liberti war. Die näher nicht bekannte Person, die eine Anhängerin des Isiskultes war (Nr. 8), konnte gleichfalls Freigelassene gewesen sein: am Kult der ägyptischen Gottheiten nahmen die Liberti aktiv teil,⁷ und in Poetovio kennen wir unter den Verehrern dieser Gottheiten nur Sklaven.⁸

⁵ Zum Zeitpunkt der Gründung vgl. jetzt G. Alföldy, *Acta Arch. Hung.* 11 (1959) 137.

⁶ G. Alföldy, *Acta Ant. Hung.* 6 (1958) 458 ff.

⁷ Z. B. CIL III 4234 (Scarbantia), CIL VI 571 usw.

⁸ Vgl. CIL III 4015—4017, 4044 = AIJ Nr. 336, 15184 = AIJ Nr. 270.

Die *Valerii* im 3. Jahrhundert scheinen wenigstens zum grösseren Teil die Nachkommen der obigen Familie zu sein. Der Dekurio und *Ilvir* in der Severerzeit, *C. Valerius Tettius Fuscus* (Nr. 10), muss allerdings als ein Nachkomme der früher erwähnten Adelsfamilie betrachtet werden; wie gesagt, gehörte er ungefähr zur fünften Generation der Familie seit *M. Valerius C. f.* (Nr. 2). Das Praenomen war im Kreis der Familie schon früher üblich (Nr. 2, 4). Unter den Cognomina der übrigen Träger des Namens (Nr. 11—14) gibt es keine, die dafür sprechen könnten, dass es sich um neu hinzugekommenen Familien handelt. Die Cognomina dieser *Valerii* sind entweder schon in der frühkaiserzeitlichen Namengebung der Provinz Pannonien häufig oder sie sind für die spätere Epoche charakteristische Weiterbildungen bereits früher verbreiteter Personennamen.⁹

Im grossen und ganzen haben wir also von der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts bis zum 3. Jahrhundert mit derselben Familie zu tun, die wenigstens im 2. Jahrhundert die führende Adelsfamilie von Poetovio gewesen ist. Die Geschichte der Familie ist äusserst interessant, weil sie einen Einblick in den Verlauf des Aufstiegs und Niederganges der westpannonischen städtischen Aristokratie bietet.

Die Familie war zweifellos fremder Herkunft.¹⁰ Sie stammte, wie auch die meisten fremden Siedlerfamilien der westpannonischen Städte, wohl aus Norditalien.¹¹ Es handelt sich nicht um die Nachkommen von Veteranen, die anlässlich der Deduktion der Kolonie unter Traian hierher angesiedelt wurden. Die ersten Generationen der Familie, die des *Sex. Valerius* und *L. Valerius* (Nr. 1), kamen nach Poetovio noch in der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts. Damals war, wie bekannt, in Poetovio eine Legion stationiert und die Siedlung bestand aus den *Canabae*, wo sich zweifellos viele italische Siedler niederliessen.¹² Sie kamen nach Poetovio hauptsächlich als Kaufleute aus Norditalien; die Siedlung lag an der Bernsteinstrasse, an der wichtigsten Handelsroute zwischen Italien und den Donauländern. Der Handel nahm an dieser Route wahrscheinlich seit dem Anfang der Regierungszeit des Tiberius bedeutend zu, als sie auch nördlich von Poetovio militärisch befestigt wurde: in Carnuntum entstand ein Legionslager und in Gyalóka (zwischen Savaria und Scarbantia) ein Auxiliarkastell.¹³ Zudem wurden in Scarbantia und Umgebung Veteranen deduziert, und diese haben wohl ein *vexillum* gebildet.¹⁴ Diese Ereignisse zogen nicht nur die Sicherung des Handelslebens nach sich, sondern machten eine bedeutende Zunahme des Handelsverkehrs notwendig: für die neuen Garnisonen an der Bernsteinstrasse mussten viele Waren importiert werden. Das Erscheinen der *Valerii* in Poetovio hängt vielleicht damit zusammen. Zur selben

⁹ Zu *Marcianus* vgl. A. Mócsy, a. O. 180, zu *Lucilianus* vgl. die Namen ebd. 178 f., zu *Secundinianus* ebd. 189 f., zu *Valens, Valentinus, Valerianus* und *Iustinus* ebd. 194, 195, 177.

¹⁰ Eingeborene tragen das Nomen nur selten; alle einheimischen *Valerii* sind aber wohl ehemalige Flottensoldaten, vgl. A. Mócsy, a. O. 221.

¹¹ Innerhalb Italiens war der Name *Valerius* in Norditalien am häufigsten, vgl. CIL V p. 1129 f., s. noch A. Calderini, *Aquileia Romana*, Milano 1950, 561 f., G. E. F. Chilver, *Cisalpine Gaul*, Oxford 1941, 75 usw.

¹² Vgl. A. Mócsy, a. O. 28 f.

¹³ S. jetzt G. Alföldy, *Soproni Szemle* 15 (1961) 355 ff.

¹⁴ S. G. Alföldy, *Antik Tunalmányok* 11 (1964) im Druck.

Zeit erschienen andere *Valerii*, wahrscheinlich Mitglieder derselben Familie, in der Umgebung der Veteranenniederlassung von Scarbantia; die Inschrift eines *M. Valerius* aus Pinnye kann in die Zeit des Tiberius datiert werden.¹⁵ Es kann angenommen werden, dass wir mit einer bedeutenden norditalischen Handelsfamilie zu tun haben.¹⁶

Wie sich die Familie der *Valerii* von Poetovio gegen die Mitte und in der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts entwickelte, ist unbekannt; in der traianischen Zeit war sie allerdings die wichtigste und reichste Familie der neu gegründeten Kolonie. Ein Mitglied der Familie, *M. Valerius C. f. P[ap. ? Verus ?]*, erhielt bereits unter Traian, wohl im ersten Ordo, den Dekurionat, und er wurde auch *Ilvir* der Kolonie (Nr. 2). Für seine gesellschaftliche und wirtschaftliche Stellung ist ausser seinen Würden besonders der Umstand charakteristisch, dass sein Grabstein, der sog. Pranger, einer der grössten und schönsten Grabsteine der ganzen Provinz Pannonien ist. Die Mitglieder der nächsten Generation der *Valerii* von Poetovio erhielten etwa unter Hadrian ebenfalls die höchsten Würden in der Magistratur der Stadt (Nr. 3—4). Ein Mitglied dieser Generation *C. Valerius Scribonianus*, wahrscheinlich Sohn des *M. Valerius C. f.*, wurde schon in den Ritterstand aufgenommen (Nr. 4); früher kann die Aufnahme pannonischer Provinzialen in den Ritterstand nicht nachgewiesen werden.¹⁷ Die dritte Generation nach der Gründung der Kolonie lebte unverändert unter den besten Verhältnissen. Der ältere *M. Valerius Maximianus* wurde ungefähr in der Mitte des 2. Jahrhunderts *quinquennalis* (wohl *Ilvir quinquennalis*, vgl. Nr. 4) und Oberpriester von Pannonien (Nr. 5); die letztere Stelle erhielten in Pannonia superior vor den Markomannenkriegen die reichsten Mitglieder der Oberschicht verschiedener Städte.¹⁸ Ein anderer *Valerius* aus Siscia oder Savaria ungefähr in derselben Zeit, der ebenfalls *sacerdos provinciae* geworden ist, war vielleicht Verwandter der Familie von Poetovio.¹⁹ Die bedeutendste Person der Familie war der jüngere *M. Valerius Maximianus*, der eine glänzende ritterliche und senatorische Karriere durchmachte und für einen der besten Feldherren der Markomannenkriege galt (Nr. 5). Er ist die einzige bekannte Person aus Pannonien, die im 2. Jahrhundert Senator geworden ist; noch als junger Mann begann er seine öffentliche Tätigkeit als *pontifex* der Kolonie von Poetovio. Gegen Mitte oder in der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts kennen wir andere *Valerii* als Vorsteher der Stadt (Nr. 6, doch identisch mit dem älteren *Maximianus?*). Bis zum Ende des 2. Jahrhunderts waren die *Valerii* zweifellos die vornehmste Familie der Kolonie.

Was die wirtschaftliche Grundlage der führenden Rolle der Familie im 2. Jahrhundert war, wissen wir nicht. Im Handelsleben spielte die Fa-

¹⁵ G. Alföldy, *Soproni Szemle* a. O. 355 f.

¹⁶ Der Freigelassene *L. Valerius L. l. Hilarus* aus Emona (CIL III 3875) war wohl ebenfalls Mitglied bzw. *Libertus* dieser Handelsfamilie.

¹⁷ Die frühesten pannonischen Ritter sind ohne Ausnahme vom Anfang des 2. Jahrhunderts bekannt, vgl. A. Mócsy, *RE Suppl.* 9 (1962) 715.

¹⁸ Vgl. *AIJ* Nr. 179 usw.

¹⁹ *Régészeti Társulat Évkönyve* 1 (1925) 58 f. (Fundort: Savaria): *L. Val. Valerian, dec. col. Fl. Sisc. II vir i. d. flamen divi Cl. II vir qq. sac. p. P. s.* Der Name des Genannten wird auch auf einer Inschrift aus dem Jahre 188 erwähnt, CIL III 4150.

milie wohl auch damals eine bedeutende Rolle; ausserdem kann man annehmen, dass die *Valerii* auch über bedeutsame Landgüter verfügten. Besonders die Mitglieder des Ritterstandes wie *C. Valerius Scribonianus* (Nr. 4), besaßen wahrscheinlich ausgedehnte Grundbesitze.²⁰ Für die Sklaven im Kreis der Familie können vielleicht die Inschriften jener *Valerii* sprechen, die Freigelassene oder deren Nachkommen waren (vgl. Nr. 7—9 und dazu oben). Für den Reichtum und für die führende Rolle der Familie in Poetovio ist aber vor allem der Umstand charakteristisch, dass die aus dem 2. Jahrhundert bekannten Vorsteher der Kolonie, also die *IIviri* und *IIIviri*, ohne Ausnahme *Valerii* waren (Nr. 2—4, 6, vgl. auch 5). Sonst sind nur einige Dekurionen bekannt, die wenigstens zum Teil Eingeborene waren.²¹ Sie erhielten aber den *Duumvirat* nicht, und man kann annehmen, dass wenigstens ein bedeutender Teil der Bürgermeister des 2. Jahrhunderts Mitglied der Familie der *Valerii* war. Ähnliche Erscheinungen, also die Konzentration der wichtigsten städtischen Ämter in der Hand einer Familie, können in den ersten beiden Jahrhunderten der Kaiserzeit auch in anderen Römerstädten nachgewiesen werden.²²

Im 3. Jahrhundert ist die Familie verarmt und sie verlor ihre frühere führende Rolle. Der letzte bekannte Vorsteher der Kolonie aus der Familie der *Valerii* war *C. Valerius Tettius Fuscus* etwa in der Zeit des Septimius Severus (Nr. 10). Seine Inschrift zeigt aber bereits eine Auflösung der früher so einheitlichen Familie: sein zweites Nomen *Tettius* weist, wie auch das zweite Nomen des *P. Valerius Tiberinius Marcianus* (Nr. 11), wahrscheinlich darauf hin, dass die *Valerii* in stärkeren Kontakt mit anderen Familien kamen. Die Familie der *Tiberinii* war sonst eine vornehme Adelsfamilie etwa zu Beginn des 3. Jahrhunderts; ihre Mitglieder erhielten im städtischen Leben dieselben höchsten Würden, wie früher die *Valerii*.²³ Der Name der Familie ist in Pannonien in der Zeit vor den Markomannenkriegen unbekannt; wir können mit einer neu emporgekommenen Adelsfamilie rechnen. In der Zeit nach Septimius Severus kennen wir in der städtischen Oberschicht von Poetovio überhaupt keine *Valerii* mehr. Die höchsten Würdenträger der Stadt sind im 3. Jahrhundert Mitglieder anderer Familien, z. T. spät romanisierte Eingeborene,²⁴ die die *Valerii* ausgedrängt

²⁰ Vgl. A. Mócsy, RE Suppl. 9 (1962) 715.

²¹ CIL III 4068 = AIJ Nr. 588 *C. Iulius Magn[us] dec. c. U. T. P.*, CIL III 4067 [*T. Ael.*] *Patrinus dec. c. U. T. P.*, *T. Aelius Celer dec. col. eiusd.*, CIL III 4022 *C. Clodius Avitus dec. c. U. T. P.*, s. noch CIL III 4050 [... Ma]n[us]uetus [d]ec. c. U. T. P. Die Personen mit kaiserlichen Gentilnamen waren Eingeborene, vgl. A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien, 214 (*Magnus* hält er für Italiaker oder Dalmatiner).

²² Z. B. im dalmatinischen Alvona sind alle bekannten *IIviri* Mitglieder der Familie der *Gaillii* (CIL III 3047, 3055 bis, 3054 = 10067), aus anderen Familien sind nur *aediles* bekannt (CIL III 3057 = 10068). In Nedinum sind die *IIviri* ohne Ausnahme *Octavii* (CIL III 2869, 2870 ter), nur die *aediles* gehören zu anderen Familien (CIL III 2867, 2871).

²³ CIL III 4111 *C. Tiberin(ius) Faventinus dec. col. Poet. pr(a)ef. fabrum qu(a)estor pr(a)ef. pro IIviris* (vgl. noch CIL III 15186).

²⁴ CIL III 4055 *Au[r]. Ceionus d[e]c. Poe[t]. sacerdot. e[t] v. e.*, CIL III 4108 = AIJ Nr. 449 *Aurel. Maximinus dec. col. Poet. honore IIvir q[ui]q[ue]. ex curat. sac[e]r[d]os provinci[a]e Pann. superi.*, vgl. noch CIL III 4115 *IIv[ir]*, ferner CIL III 4052—53 = AIJ Nr. 528 *Ael. [Se]cundinus dec.* und AV 2 (1951) 9 f. *Oct(avius) Ingen(u)s*, Praefectus der Kolonie oder eher der *Fabri*.

haben. Zwar kennen wir im Laufe des 3. Jahrhunderts noch einige *Valerii*; sie waren entweder Nachkommen der früheren Adelsfamilie oder Nachkommen deren Freigelassener (Nr. 12—15). Zweifellos waren sie keine reiche und vornehme Personen; sie wurden z. T. Gemeinsoldaten (Nr. 11, 12). Für den Zerfall der Familie ist bezeichnend, dass einige Mitglieder von ihr im 3. Jahrhundert nicht mehr in der Stadt sondern auf dem Land lebten (Nr. 12, 14). Sie haben den engeren Kontakt mit der Stadt verloren und haben kaum romanisierte einheimische Frauen geheiratet.²⁵ Die Krise des städtischen Lebens hat die ehemals reiche und vornehme Adelsfamilie stark getroffen, und ihre Mitglieder verfügten weder wirtschaftlich noch gesellschaftlich über eine bedeutende Rolle.

POWZETEK

Valerii v Poetovioni

Avtor želi preiskati pomen in vlogo družine *Valerii* v Poetovioni. V kronološkem zaporedju predloži seznam njenih dokumentiranih pripadnikov (št. 1—15). Ta mu kaže, da gre za pripadnike prejkone iste družine; to potrjujejo delno *cognomina*, predvsem pa njih vodilni položaj, večina jih je namreč od Trajana dalje na čelu mesne upravne službe. Zato poskuša postaviti v nadaljnjem njih *stemma* ter ožjo časovno dodelitev posameznih členov, pri čemer dokaj gradi na AE 1956, 124.

Avtor domneva, da je družina prispela v poetovionske *canabae* v prvi polovici 1. stoletja, se ekonomsko naglo razvila, učvrstila in bila že v prvi garnituri mestno-upravnih funkcionarjev — za Trajana — med vodilnimi pripadniki; posamezne veje so se takoj vzpele do plemstva (št. 4). V tretjo generacijo poetovionskih Valerijev prišteje M. Valerija Maksimijana, očeta prvega senatorja iz Panonije, ki si je pridobil vstop v imperialni vladni sloj z osebno hrabrostjo in sposobnostjo za Markomanskih vojn.

Kot ekonomsko osnovo te poetovionske družine je treba predpostaviti trgovino pa tudi posesti z večjim številom suženjske delovne sile. Pripadniki Valerijev št. 7—9 so po ženitvah ali oprostivah z vodilno družino v juridičnem sorodstvu, spadajo še v 2. stoletje in podpirajo pravkar navedeno mnenje. Dokumentirani pripadniki iz 3. stoletja imajo spočetka še vodilno vlogo in spričujejo homogeno strukturo familije, vendar je v 3. stoletju opaziti, da je ekonomska sila družine v upadanju. Še so sicer Valeriji na čelu mestne uprave, vendar se že povezujejo z drugimi družinami, da bi ušli ekonomski katastrofi, ki je jela slabiti procvit kasno-antičnih mest. Vežejo se — kolikor spričujejo dokumenti — z uglednima, tedaj vzhajajočima rodbinama *Tettii* in *Tiberinii*; sledi revnejših Valerijev pa izginjajo na podeželju.

²⁵ Die kaiserlichen Gentilnamen und auch die *Cognomina* der *Sep. Lucilla* (Nr. 12) und *Ulp. Licinia* (Nr. 14) weisen auf einheimische Herkunft hin, vgl. G. Alföldy, Bevölkerung und Gesellschaft, im Druck.

RIMSKI GROBOVI V STRAŽI

TONE KNEZ

Dolenjski muzej, Novo mesto

Pri gradnji tovarne furnirja in vezanih plošč v Straži pri Novem mestu, so ob koncu meseca maja 1959 pri kopanju temeljev z buldozerjem odkrili rimske grobove. Dolenjski muzej se je takoj lotil zaščitnega izkopavanja, vendar je bilo ob prihodu arheologa na teren nekaj grobov že uničenih, grobni inventar pa razbit in izgubljen. Z delom na terenu smo pričeli dne 31. maja, končali pa 4. junija.¹ Izkopavanje je bilo zaščitnega značaja in kljub veliki naglici, s katero so zemeljska dela napredovala, smo uspeli preiskati ves teren, ki je arheološko pomemben in ki je bil zazidan. Pri teh delih smo odkrili deset grobov (glej tloris grobov), računamo pa, da je bilo pri gradbenih delih, preden je bil Dolenjski muzej o najdbi obveščen, uničenih že nekaj grobov, katerim pripadajo sporadične najdbe. Material iz straških grobov je razstavljen v arheološki zbirki Dolenjskega muzeja (inv. št. 1—21). Keramiko je restavriral preparator Janez Gojkovič, risbe pa je izdelala Sibila Nekrep-Knez.

Straža pri Novem mestu je v literaturi že dolgo znana kot prazgodovinsko arheološko najdišče, saj je v kraju samem obsežno gradišče² na levem bregu Krke, ki je dalo že precej prazgodovinskih najdb. Pri gradnji železnice in postajnega poslopja v Straži so odkrili večje število prazgodovinskih talilnih peči³ za pridobivanje železa. Sicer pa leži Straža sredi področja s številnimi arheološkimi najdišči, tako da nam antični grobovi, izkopani v Straži arheološko karto tega predela lepo dopolnjujejo. Manj znana je bila doslej Straža kot najdišče rimskih ostalin. F. Hrovat⁴ samo mimogrede omenja, da so bile tukaj izkopane tudi rimske najdbe (»opeka in druge reči iz rimske dobe«).

Vas Straža leži 9 km zahodno od Novega mesta na levem bregu Krke, na nasprotnem bregu pa leži Vavta vas. Najdišče rimskih grobov je ležalo na položni strmini, ki je danes zaradi gradnje tovarne zravnana in se od

¹ Varstvo spomenikov VII, 1958-59, str. 342; Arheološki pregled 1959, str. 101 do 103.

² Deschmann C. — Hochstetter F., Prähistorische Siedlungen und Begräbnisstätten in Krain, Wien 1879, str. 37; Müllner A., Geschichte des Eisens, Wien 1909, str. 69—71.

³ Müllner A., Geschichte des Eisens, Wien 1909, str. 70, sl. 74.

⁴ Hrovat Florentin, Novomeško okrajno glavarstvo, Ljubljana 1885, str. 28—29.

severa spušča proti levemu bregu Krke in je od nje oddaljeno 200 m v zračni črti, od železniške postaje Straža-Toplice pa 400 m proti severovzhodu. Teren, kjer so bili izkopani grobovi, leži na 171 m nadmorske višine. Ker so na področju rimskega grobišča poglobljali in ravnali zemljišče z buldozerji, se ni dala več ugotoviti točna globina posameznih grobov. Gornji robovi vseh grobov, ki smo jih izkopali, so ležali v globini 25–35 cm pod nivojem, ki ga je že izravnal buldozer.

Izkopavanje je pokazalo, da smo našli jugozahodni rob antičnega grobišča, ki se je razprostiralo v smeri SV—JZ in je bilo pri gradbenih delih načeto, severozahodni del nekropole pa je ostal še neprekopan in zaenkrat ni ogrožen. Izkopanine kažejo, da smo našli grobišče rimskih grobov z žganim pokopom, ki so bili vkopani v zemljo brez reda, zato o kakem sistemu pokopavanja ne moremo govoriti. Kljub malemu številu izkopanih grobov in relativno skromnim najdbam, je tembolj pomembna pestra arhitektura straških grobov. Tako srečamo dva osnovna tipa graditve: zidane grobnice in grobove obdane s kamnitimi ploščami ter tri variante razčlenjenosti znotraj teh grobov: grobovi s polico, grobovi s pregrajo in grobovi brez pregraje. Prav ta raznolikost grobnih oblik opozarja na problem, ki je bil v preteklosti zaradi slabe dokumentacije in nestrokovnih izkopavanj zanemarjan, kajti ravno ta grobna arhitektura je značilna za dolenske antične nekropole, kar so potrdile najdbe v zadnjih letih.

Sporadične najdbe

Ko smo prišli na teren, smo dobili nekaj predmetov iz grobov, ki so bili že uničeni. Predmeti, ki smo jih našli in jih nismo mogli določiti po grobnih celotah, so naslednjih:

1. Pet fragmentov večje sklede iz terrae sigillatae. Na zunanji strani je skleda reliefno okrašena na zgornji strani najprej z vrsto jajčnega ornamenta, pod njo je friz desno pleščočih puttov in levo bežečih psov, vmes pa so stilizirani rastlinski motivi. Spodaj zaključuje friz vrsta k tlom upognjenih rastlin, oziroma vejic. Velikost ohranjene sklede 12 × 10,6 cm (T. 1, sl. 1.)

2. Železen nož ohranjen v celoti. Ima širok ročaj, ki se od rezila širi proti koncu in se zaključí s petljo. Hrbet noža je raven, rezilna stran pa se zožuje proti vrhu noža v konico. Dolžina celega noža 24,6 cm, dolžina rezila 14,5 cm, širina noža 2,7 cm (T. 1, sl. 2).

3. Velika skleda iz sive gline z nizko cilindrično nogo. Obod sklede je bil že v antiki deformiran (uleknjen) pri pečenju. Višina 14 cm, premer 29 cm (T. 1, sl. 5).

4. Bronasta kozmetična sonda — auriscalpium, prelomljena, na enem koncu nekoliko fragmentirana. Držaj je okroglega preseka, sonda je na enem koncu jajčasto odebeljena, na drugem koncu pa je razširjena in stanjšana v podolgovato lopatico, ki ima koritast presek. Dolžina sonde 15,3 cm (T. 1, sl. 4).

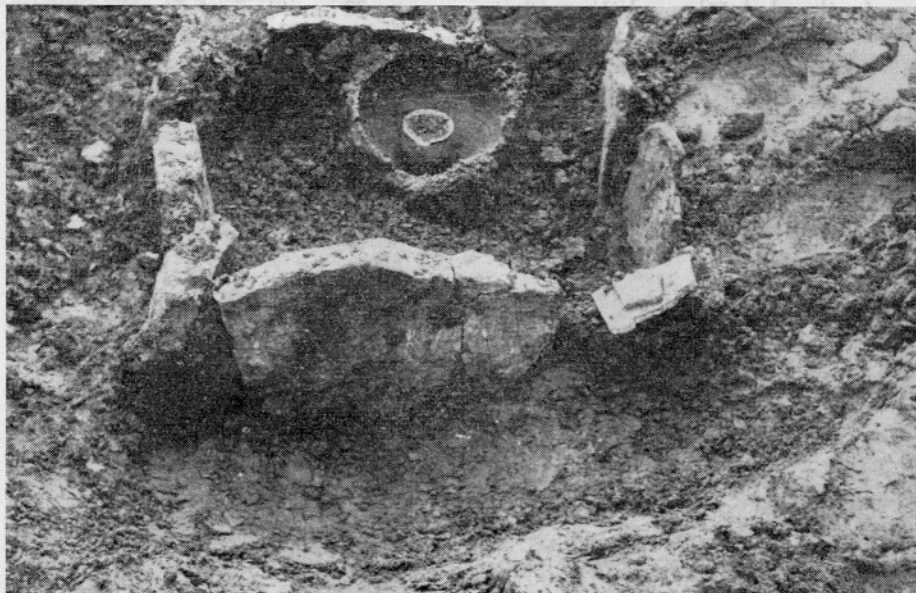
5. Žara v obliki hiše, kateri manjka vrhnji zaključni del. Žara je izdelana iz fine rdečkaste gline, s prstanasto nogo, spredaj ima skoraj kvadratno odprtino. Zunaj je rdeče barvana, v srednjem delu je naslikan motiv

dveh nasprotnih valovnic, z vertikalnimi trakovi med njima. Višina ohranjene žare 25 cm, širina 22,4 cm, premer dna 9,6 cm (T. 1, sl. 5).

6. Močno izlizan in oksidiran bronast as cesarja Antonina Pija.⁵

Opis grobov

Grob 1 (T. 2, sl. 1) je kvadratne oblike, obdan z nekoliko obdelanimi kamnitimi ploščami, debelimi do 8 cm. Plošče niso med seboj vezane z malto. Velikost groba 66 × 59 cm, višina groba 25 cm. Vrh groba je bil najden na

Slika 1. Grob 1

Abb. 1. Grab 1

globini 28 cm. Grobna jama je bila enostavno vkopana v zemljo, dno je ravno in ni tlakovano. Grob je bil brez krovne plošče, samo zasut z zemljo. Ob vzhodni grobni steni je bila položena žara s pepelom pokojnika, v njej pa je bila čaša iz sive gline. Pridatki v grobu:

1. Žara iz sive gline s prstanasto nogo, kroglaste oblike, od trebuha navzgor fragmentirana. Zunaj je črna barvana. Višina ohranjene žare 13,4 cm, premer žare 22,1 cm (T. 2, sl. 2).

2. Čaša iz svetlosive gline, noga skoraj ravna, profil čaše blago bikoničen. Višina 7,8 cm, premer 8,5 cm (T. 2, sl. 3).

Grob 2 (T. 2, sl. 4) je skoraj kvadratne oblike, obdan s komaj obdelanimi kamnitimi ploščami, različnih velikosti, debelih do 10 cm. Plošče so

⁵ Novec je določil Aleksander Jeločnik, predstojnik Numizmatičnega kabineeta Narodnega muzeja v Ljubljani, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

sestavljene, niso vezane z malto. Velikost groba 95×72 cm, višina groba 36 cm. Grob je bil najden na globini 25 cm. Vzdolž jugovzhodne stranice je imel grob znotraj narejeno polico iz ene vrste čvrsto sestavljenih kamnov. Polica je bila široka 28 cm in visoka 15 cm. Grob je bil vkopan v zemljo, ni bil tlakovan in ni imel krovne plošče, temveč je bil samo zasut z zemljo. Na polici je bila položena večja skleda, poleg nje pa majhna glinasta čaša. V sprednjem delu groba je stala večja žara s pepelom pokojnika. Pridatki v grobu:

1. Srednjevelika skleda, zunaj in znotraj temnordeče barvana. Pod ustjem je okrašena z dvema vrstama paralelnih gostih poševnih urezov, narejenih s koleščkom. Višina 10 cm, premer 20 cm (T. 2, sl. 5).

Slika 2. Grob 2

Abb. 2. Grab 2

2. Siva keramična čaša, trebušasta s kratkim vratom. Na največjem obodu je okrašena z dvema vrstama gostih poševnih urezov, narejenih s koleščkom. Višina 6,8 cm premer 8,5 cm (T. 2, sl. 6).

3. Večja žara iz rdeče gline z ozko nogo in visokim ramenom. Vrhnji del ni ohranjen. Višina 21,9 cm, premer 24 cm (T. 2, sl. 7).

Grob 3 je bil pri delih z buldozerjem skoraj popolnoma uničen, vendar smo po ohranjenih sledovih mogli ugotoviti, da je bil kvadratne oblike, sestavljen iz kamnitih plošč. Pridatkov nismo zasledili, samo na dnu groba je bil razsut pepel sežganih kosti in oglešina. Približna velikost groba je znašala 70×73 cm.

Grob 4 (T. 3, sl. 1) je bil kvadratne oblike, zidan iz lomljenega kamenja, ki je bilo med seboj vezano s čvrsto apneno malto, kateri so bili primešani

drobci zmlate opeke. Velikost groba 140×140 cm, debelina zidov do 20 cm, največja ohranjena višina groba 38 cm. Vrh groba je bil najden na globini 21 cm, največja ohranjena višina groba 38 cm. Vzdolž notranje jugozahodne stranice groba je bila narejena polica iz vrste večjih kamnov, široka 22 cm in visoka 12 cm. Dno groba ni bilo tlakovano. Pridatki v grobu:

1. Žara v obliki hiše, zunaj temnordeče barvana, z gumbastim zaključkom na vrhu. Ohranjena je samo v fragmentih in se ne dá rekonstruirati. Premer dna 12 cm (T. 3, sl. 2).

2. Fragmenti srednjevelike keramične posode, ki je bila na zunanji strani rdeče barvana.

Slika 3. Grob 4

Abb. 5. Grab 4

3. Večji železen nož, ohranjen v celoti. Na trnu za ročaj ima ohranjen prečni ročajev branik. Dolžina celega noža 27,5 cm, dolžina rezila 15,5 cm, največja širina noža 3 cm (T. 3, sl. 3).

4. Manjši železen nož, nekoliko fragmentiran. Na trnu za ročaj je ohranjena še polovica ročajevskega branika. Hrbet noža je raven. Dolžina celega noža 23,2 cm, dolžina rezila 15 cm, največja širina rezila 2,5 cm (T. 3, sl. 4).

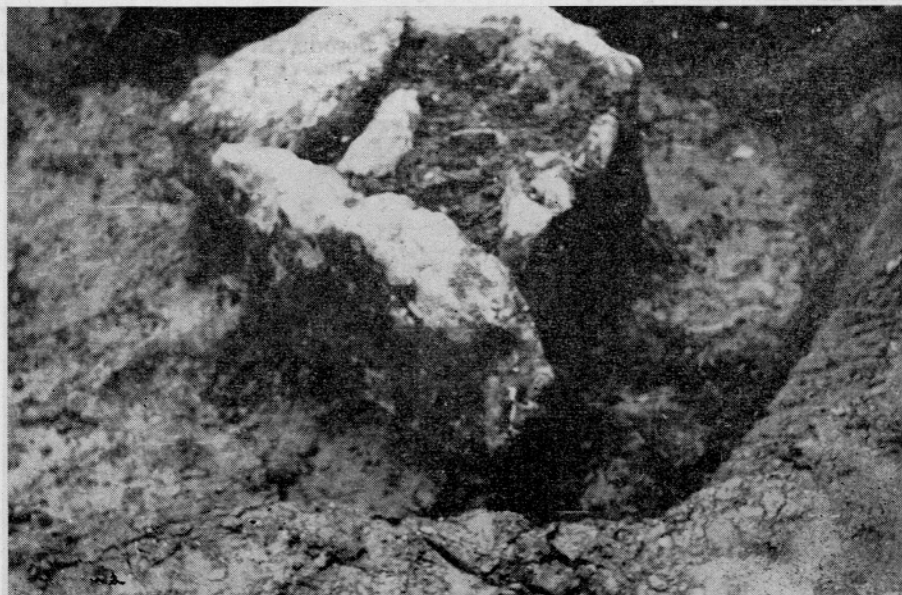
5. Zelo majhna bronasta kolenčasta fibula. Dolžina 3,7 cm (T. 3, sl. 5).

6. Majhna bronasta zapestnica polkrožnega preseka, ki ni sklenjena. Zapestnica se na obeh konceh koničasto zožuje. Premer 4,8 cm, debelina 0,6 cm (T. 3, sl. 6).

7. Velika črnosiva skleda s plitko kaneluro pod ustjem in dvema urezoma na ramenu. Višina 12 cm, premer 50 cm (T. 3, sl. 7).

Vse keramične posode so bile položene v prostoru ob grobni polici, medtem ko so vsi kovinski predmeti bili položeni na polici v južnem kotu groba.

Grob 5 (T. 3, sl. 8) je bil skoraj kvadratne oblike, obdan s štirimi bolj debelimi kamnitimi ploščami. Velikost groba 72×59 cm, debelina plošč do 12 cm, višina groba 38 cm. Najden je bil na globini 25 cm. Dno groba ni

Slika 4. Grob 5

Abb. 4. Grab 5

bilo tlakovano, bil je zasut z zemljo in pokrit s kamnito ploščo. Pridatki v grobu:

1. Večja žara iz sivočrne gline, kroglaste oblike z visokim vratom, na katerem je izoblikovanih dvoje paralelnih plastičnih reber. Višina 23,4 cm, premer 24 cm (T. 3, sl. 9).

Grob 6 (T. 3, sl. 10) je bil kvadratne oblike, sestavljen iz tankih kamnitih plošč, debelih do 6 cm. Grob je bil predeljen s 5 cm debelo kamnito ploščo na dva neenako velika dela. Manjši, 25 cm široki del je bil tlakovan z dvema kamnitima ploščama, večji, 34 cm široki del pa ni bil tlakovan. Velikost groba 75×70 cm, višina groba 34 cm. Najden je bil na globini 28 cm. Grob je bil zasut z zemljo in ni vseboval nobenih pridatkov. Pepel sežganega mrliča je bil raztresen na dnu manjšega grobnega prostora.

Grob 7 (T. 5, sl. 3) je prav tako kvadratne oblike, sestavljen iz več manjših kamnitih plošč, ki so debele do 5 cm. Predeljen je bil s 3 cm debelo ploščo na dva neenako velika dela. Manjši del je širok 20 cm, večji del pa 48 cm. Velikost groba 79×86 cm, višina groba 30 cm. Najden je bil na glo-

Slika 5. Grob 6
Abb. 5. Grab 6

Slika 6. Grob 7
Abb. 6. Grab 7

bini 24 cm. V grobu nismo našli nobenih pridatkov, pepel pokojnika je bil razsut na dnu manjšega prostora.

Grob 8 (T. 4, sl. 1) je bil kvadratne oblike in je bil zidan z večjimi kamni lomljenca in deloma z rečnimi oblicami. Debelina zidov je znašala do 30 cm. Velikost groba 220×218 cm, največja ohranjena višina grobnice 52 cm. Znotraj ob vzhodni strani je bila v grobu sezidana polica, široka 44 cm in visoka 22 cm iz dveh slojev lomljenega kamenja. Na severni in vzhodni notranji strani grobnice smo našli še ostanke 2 cm debelega zidnega

Slika 7. Grob 8

Abb. 7. Grab 8

ometa, na katerem so se ohranili sledovi rdeče barve. Dno groba je bilo tlakovano z drobnim belim peskom. Zemlja v grobnici je bila pomešana z veliko množino apnene malte, z ometom in kamenjem, kar dokazuje, da je bila grobnica že zdavnaj porušena in vsaj deloma izropana. Pridatki v grobu:

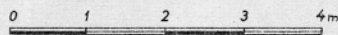
1. Plastično izdelana glava in vrat petelina, ki predstavlja vrhnji zaključni del neke žare v obliki hiše. Plastika je izdelana iz rdečkaste gline in je obarvana z rdečo barvo. Ohranjena je samo do prsi, ostali del manjka. Greben je izdelan in deloma odlomljen. Oči so predstavljene s krogom in piko v sredini. Na vratu spredaj in ob straneh je s polkrožnimi urezi nazkazano perje. Višina 9 cm, širina 3,5 cm (T. 4, sl. 5).

2. Oljenka iz rdeče gline z žigom C. P. S na spodnji strani. Na zgornji strani ima dve neprevrtani bradavici ob straneh. Dolžina oljenke 10 cm, širina 6,8 cm (T. 4, sl. 4).

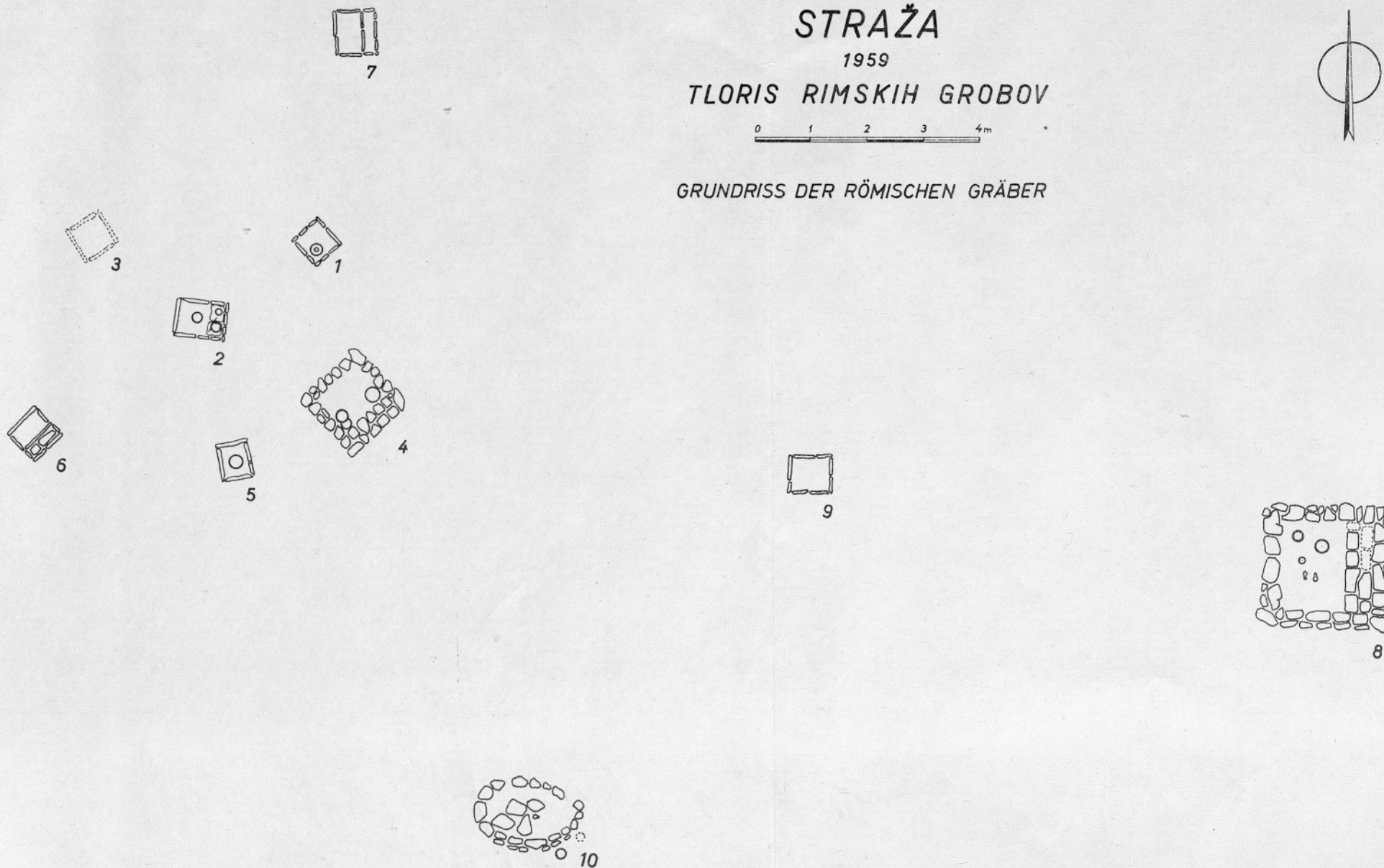
STRAŽA

1959

TLORIS RIMSKIH GROBOV

GRUNDRISS DER RÖMISCHEN GRÄBER

3. Glinasta čaša cilindrične oblike z ozko ного in rahlo konkavnim profilom iz fine svetlordeče gline, zunaj rdeče barvana. Višina 7,4 cm, premer 7 cm (T. 4, sl. 5).

4. Manjša skleda, bolj grobe izdelave iz svetlosive gline, zunaj in znotraj črno barvana. Višina 8 cm, premer 18,5 cm (T. 4, sl. 6).

Slika 8. Grob 10

Abb. 8. Grab 10

5. Velika žara iz sivočrne gline z ozko ного in visokim trebuhom. Višina 28 cm, premer 26 cm. Zunaj je črno barvana. V žari so bili drobci sežganih kosti in pepel (T. 4, sl. 7).

6. Fragmenti večje sivočrne sklede. Premer dna 11 cm.

Grob 9 (T. 5, sl. 4) je bil kvadratne oblike, sestavljen iz več kamnitih plošč. Plošče so debele do 6 cm. Velikost groba 80×72 cm, višina groba 28 cm. Najden je bil na globini 35 cm. Na dnu groba je bil raztresen pepel sežganih kosti. Drugih pridatkov v grobu nismo našli. Tudi ta grob je bil brez krovne plošče, samo zasut z zemljo.

Grob 10 (T. 5, sl. 2) je bil ovalne oblike in zidan z rečnimi oblicami in kosi lomljenega kamenja. Kamni so bili med seboj vezani z rdečkasto apneno malto. Grob je bil zasut s kamenjem in z zemljo. Velikost groba 198×132 cm. Pridatki v grobu:

1. Močno poškodovana oljenka z žigom na spodnji strani je ležala sredi groba. Pri dviganju je oljenka popolnoma razpadla, tako da je nismo mogli restavrirati. Poleg oljenke smo našli na dnu groba še pepel sežganih kosti.

2. Izven groba ob jugovzhodni strani sta bili položeni dve keramični žari, od katerih je bila ena iz sive, druga pa iz rdečerumene glince. Žara iz sive glince je razpadla, tako da je rekonstrukcija nemogoča. Rdeča žara pa je od trebuha navzgor fragmentirana. Višina ohranjene žare 19 cm, premer 25,5 cm (T. 5, sl. 1). V obeh žarah smo našli pepel.

Zaključek

Grobna arhitektura. Že v uvodu smo omenili, da je bila Straža doslej v literaturi znana le kot prazgodovinsko najdišče, medtem ko so leta 1959 odkriti rimski grobovi dokazali, da imamo v tem kraju opravka tudi s pomembno antično postojanko. V zadnjih sto letih je bilo na Dolenjskem odkritih na tisoče rimskih grobov, vendar so bili ti večinoma nestrokovno izkopani, z edino željo, da bi izkopali čimveč predmetov, ki naj bi napolnili muzejske vitrine. Zato nam vse doslej pri večini najdb niso bile znane najdiščene okoliščine, način pokopa, oblika grobov itd. Prav straški grobovi pa so nam razkrili na enem najdišču zelo pestro podobo antične provincialne grobne arhitekture v svojem razponu od solidno zidanih, skoraj monumentalnih grobnic, pa do preprostih, s kamni obdanih grobov. V Straži lahko ločimo dve osnovni vrsti grobov: zidane grobnice (grob 4, 8, 10) in grobove obložene s kamnitimi ploščami (grob 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9). Zidani grobovi so vsekakor večji, imajo dosti več pridatkov, kratka, so bogatejši. Največji med njimi, grob 8, je bila nekoč lepa velika grobnica, saj je merila skoraj 5 m² in je bila znotraj ometana s fino malto in poslikana. Gotovo je vsebovala številne pridatke, saj smo kljub izropanju v njenih ruševinah našli še vedno 6 keramičnih pridatkov. Zanimivo je, da imajo skoraj vsi zidani grobovi znotraj narejeno polico (grob 4 in 8), pri ostalih tipih grobov je ne najdemo (izjema je grob 2). Popolnoma enake zidane grobnice s polico smo našli jeseni leta 1962 v Bršljinu⁶ pri Novem mestu, močno pa so jim podobni tudi zidani grobovi najdeni v Velikem Kamnu pri Senovem,⁷ v Gleisdorfu⁸ na Štajerskem in v Locarnu.⁹ Po najdbah sodeč je polica v grobu služila kot prostor, kamor so polagali predmete namenjene zagrobnemu življenju pokojnika (nakit, orodje, posode s hrano), v prostor poleg nje pa so polagali žare s pepelom umrlih. Zaradi svoje velikosti in zaradi vidnega obeležja, ki so ga imele nad zemljo ter zaradi relativno bogatega grobnega inventarja, so te grobnice že zdavnaj postale plen različnih roparjev-plenilcev grobov, ki so se okoristili z grobnimi pridatki. Nekoliko svojstveno obliko zidane grobnice predstavlja grob 10, ki je ovalne oblike. Pri odkrivanju smo našli grob že zarušen s kamenjem in po vsej verjetnosti že oplenjen, saj smo v njem našli samo še močno razpadlo oljenko. Izven groba, tesno ob jugovzhodnem robu pa smo našli dve hudo fragmentirani žari, ki sta bili napolnjeni s pepelom in sežganimi kostmi.

Večina straških grobov sodi v skupino grobov ograjenih s kamnitimi ploščami. Le-ti so praviloma skoraj kvadratne oblike, omejeni z navpično

⁶ Arheološki pregled 1962, str. 165.

⁷ Arheološki pregled 1962, str. 165–166.

⁸ Modrijan W., Neue Ausgrabungen in Steiermark; Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark XLIV, 1955, str. 26–27.

⁹ Simonett Ch., Tessiner Gräberfelder, Basel 1941, str. 132, 138, 170.

posajenimi kamnitimi ploščami, ki so samo malenkostno obdelane, tesno pritisnjene druga ob drugo, na stičnih ploskvah pa včasih zamazane z ilovico. Vse plošče so razmeroma tanke, le grob 5 je bil obdan s precej debelimi ploščami. Grobna jama je razmeroma plitvo vkopana v zemljo, to so obložili s kamnitimi ploščami, vanjo položili zoglelene ostanke pokojnika in pridatke ter vse skupaj zasuli z zemljo. Zanimivo je dejstvo, da pri nobenem grobu, razen v grobu št. 5, nismo našli krovne plošče. Kako domiselno je razčlenjena konstrukcija grobov tega tipa nam izpričuje dejstvo, da pri skupnem številu sedmih grobov lahko ločimo kar tri variante:

- a) grobovi brez notranje členitve (grob 1, 3, 5, 9),
- b) grobovi z vmesno pregrajo (grob 6, 7),
- c) grob s polico (grob 2).

Grobovi brez notranje členitve so od vseh treh variant najbolj enostavni in na področju antične Dolenjske zelo razširjeni. Takšne grobne konstrukcije so našli že v Novem mestu,¹⁰ v Drnovem,¹¹ v Globodolu,¹² v Straži pri Šentrupertu,¹³ v Beli cerkvi,¹⁴ Veliki Loki,¹⁵ Malem Globokem,¹⁶ po izkopavanju v Straži pa še v Rojah pri Šentjerneju,¹⁷ v Pristavi pri Trebnjem (Praetorium Latobitorum)¹⁸ v Dolenjem Polju pri Straži¹⁹ in pri vasi Hrast²⁰ na Gorjancih. Na najdiščih izven Dolenjske pa so taki grobovi znani iz Starega trga pri Slovenjem Gradcu (Colatio),²¹ od tujih najdišč pa naj naštejemo samo grobišča pri Locarnu,²² Oggau²³ in Au am Leithaberg²⁴ na Gradiščanskem ter Saalburg.²⁵

¹⁰ Dolenjske novice 15. septembra 1890, str. 142; Šribar V., Zavarovalna izkopavanja v Novem mestu in okolici, Arheološki vestnik IX-X/2, 1958-1959, str. 110 in 111.

¹¹ Deschmann, Die neuesten römischen Funde von Dernovo (Neviodunum) in Unterkrain, MCK XII, 1886, str. 22—23, 24.

¹² Ni objavljeno.

¹³ Gabrovec S., Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji, Arheološki vestnik V/1, 1954, str. 144.

¹⁴ Šribar V., Zavarovalno izkopavanje antičnega pristanišča v Beli cerkvi, Arheološki vestnik IX-X/3-4, 1958-1959, str. 251—252, sl. 1, 2.

¹⁵ Šribar V., Rimski žgani grob iz Velike Loke pri Zalni, Arheološki vestnik IX-X/3-4, 1958-1959, str. 254—255.

¹⁶ Petru P.-Šribar V., Nove najdbe, Arheološki vestnik VII/3, 1956, str. 289, Tab. II, III.

¹⁷ Varstvo spomenikov VIII, 1960-1961, str. 214.

¹⁸ Varstvo spomenikov VIII, 1960-1961, str. 209—211.

¹⁹ Varstvo spomenikov VIII, 1960-1961, str. 240.

²⁰ Grob najden pri rekonstrukciji ceste Novo mesto—Metlika junija 1965. Delavci so grob uničili, samo nekaj fragmentov keramike, med njimi fragment žare v obliki hiše, je ohranjenih v Belokranjskem muzeju v Metliki.

²¹ Egger R., Ausgrabungen in Norikum 1912/13; Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Institutes XVII, 1914, Beiblatt str. 78.

²² Simonett Ch., Tessiner Gräberfelder, Basel 1941, str. 128—129, 155, 178, Tab. 2/2, Tab. 4/7, Tab. 5/1.

²³ Pittioni R., Ein römisches Steinkistengrab aus Oggau; Wiener Jahreshefte des Archäologischen Institutes XXXIII, 1941, Beiblatt str. 15—20.

²⁴ Schober A., Römischer Friedhof in Au am Leithaberg; Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Institutes XVII, 1914, Beiblatt str. 203.

²⁵ Schönberger H., Führer durch das Römerkastell Saalburg²⁰, 1960, str. 28, sl. 21.

Grobovi s pregrajo tvorijo posebno skupino v okviru grobov sestavljenih iz kamnitih plošč, ki ni tako pogosta kot prejšnja skupina. Doslej so bili znani taki grobovi na Dolenjskem le iz grobišča v Drnovem.²⁶ V Straži smo našli samo dva groba te oblike: grob 6 in grob 7. V nobenem od teh dveh grobov nismo našli pridakov (najbrž sta bila že oplenjena). V obeh smo našli samo na dnu manjšega prostora raztresen pepel umrlega. Manjši prostor v grobu 6 je bil tlakovan z dvema kamnitima ploščama. Vsiljuje se vprašanje, čemu pregraja v grobu? Naše mnenje je, da je pregraja postavljena zato, da loči prostor, kjer je shranjen pepel umrlega (bodisi v žari, bodisi da je samo raztresen na dnu), od prostora namenjenega za prdatke. Točne analogije za to vrsto grobov smo našli na Vrhu pri Križu²⁷ blizu Žužemberka in v Rojah pri Šentjerneju.²⁸ Prav take grobove pa je izkopal že Egger pred prvo svetovno vojno v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu (Colatio).²⁹ V vseh naštetih primerih je manjši prostor služil za shranjevanje pepela pokojnika, večji prostor pa je bil namenjen za prdatke.

Grob s polico. Po svoji zgradbi in razporeditvi grobnega inventarja v grobu št. 2 (na polici oba keramična prdatka, na dnu groba žara s pepelom), menim, da je ta tip groba samo pomanjšana imitacija zidane grobnice s polico (na primer kot grob št. 8). Najbrž niso sredstva zadoščala, da bi pokojniku zgradili pravo zidano grobnico, zato so mu pač samo s kamni zložili miniaturno imitacijo. Tako smo na teh, številčno sicer skromnih, primerih grobne arhitekture lahko spoznali veliko pestrost grobnih oblik nekega podeželskega antičnega pokopališča.

Keramika. Keramične oblike, najdene v straških grobovih v splošnem ne izstopajo iz materiala, ki je bil doslej že izkopan v rimskih grobovih na Dolenjskem. Le redkim primerkom terrae sigillatae izven Drnovega (Neviodunum) in Trebnjega (Praetorium Latobiorum) se pridružuje zelo lepa, žal samo fragmentarno ohranjena, reliefno okrašena skleda (T. 1, sl. 1), izdelek delavnice v Rheinzabernu, ki jo Karnitsch³⁰ datira v prvo tretjino 3. stoletja in jo pripisuje HELENIVS-u. Grobišče v Straži zavzema tudi pomembno mesto v seznamu najdišč žar v obliki hiše, saj smo na tem grobišču našli fragmente kar treh žar tega tipa. Prva (T. 1, sl. 5) je bila najdena sporadično in po analognih oblikah sklepam, da je imela na vrhu gumbast zaključek. V grobu št. 4 so bili najdeni fragmenti druge žare v obliki hiše, z ohranjenim gumbastim zaključkom na vrhu (T. 3, sl. 2). Tretji primerek pa smo našli v grobu št. 8 (T. 4, sl. 5), kjer se je ohranil plastično oblikovan zaključek žare na vrhu v obliki petelina. Ob tem moram opozoriti na članek P. Petruja,³¹ ki je v seznamu najdišč žar v obliki hiše pomotoma navedel, da sta bili v Straži najdeni samo dve žari, dejansko pa so bile najdene tri.

²⁶ Deschmann, Die neuesten römischen Funde von Dernovo (Neviodunum) in Unterkrain; MCK XII, 1886, str. 22.

²⁷ Varstvo spomenikov VIII, 1960-1961, str. 256.

²⁸ Varstvo spomenikov VIII, 1960-1961, str. 250.

²⁹ Egger R., Ausgrabungen in Norikum 1912/13; Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Institutes XVII, 1914, Beiblatt, str. 81.

³⁰ Karnitsch P., Die Reliefsigillata von Ovilava, Linz 1959, str. 414, Tafel 168/7.

³¹ Petru P., Okras antičnih žar v obliki hiše; Arheološki vestnik XIII-XIV, 1962-1963, str. 497-510.

Slika 9. Ljubljana, Žara v obliki hiše. Kunsthistorisches Museum, Wien. Inv. Nr. IV 1218 (foto Kunsthistorisches Museum)

Abb. 9. Ljubljana, Hausurne. Kunsthistorisches Museum, Wien. Inv. Nr. IV 1218 (Photo Kunsthistorisches Museum)

Mimogrede naj omenim, da se je od objave navedenega članka pa do danes povečalo število najdenih žar tega tipa in ugotovljeni sta dve novi najdišči:

1. Metlika-Borštek, fragmenti ene žare;³²
2. Hrast na Gorjancih, fragmenti ene žare.³³

Dunajski Antični kabinet³⁴ je pridobil za svojo zbirko leta 1814 v Ljubljani izkopano, v celoti ohranjeno žaro. Tako se je število v Ljubljani najdenih žar v obliki hiše povzpelo na 8.

Za žare v obliki hiš, ki se na vrhu zaključijo s plastično upodobitvijo petelina, imamo precej točnih analogij. Podobne kipce petelinov so našli že v Drnovem (T. 4, sl. 2), v Bukovju pri Bučki³⁵ in na Površju pri Raki.³⁶ Izredno lep primerek v celoti ohranjene žare s petelinom predstavlja najdba iz Drnovega (T. 5, sl. 5), ki jo hrani Narodni muzej v Ljubljani pod inv. št. 738.

Kovinski predmeti. Maloštevilno skupino kovinskih predmetov, izkopanih v straških grobovih, predstavljajo trije železni noži, drobna kolenčasta fibula, zelo majhna bronasta zapestnica in bronasta kozmetična sonda. Ker sta dva od naštetih predmetov najdena sporadično (nož, T. 1, sl. 2, in kozmetična sonda, T. 1, sl. 4), nam preostane za polno vrednotenje le preostalo kovinsko gradivo, ki je bilo najdeno v grobu št. 4 (T. 5, sl. 3; 4, 5, 6). Preseneča skupna najdba dveh nožev, od katerih predstavlja večji pravo bodalo, majhne fibule ter zelo majhne bronaste zapestnice, ki je primerna le za otroško zapestje. Najdba nožev govori za moški grob, zapestnica in fibula pa za otroški grob. Glede na velikost groba in najdbe v njem menim, da predstavlja grob št. 4 družinsko grobnico. Sporadično najdeni nož (T. 1, sl. 2) s petljasto zaključenim ročajem kaže močno arhaično obliko. Podobni problemi so se pokazali že pri izkopavanju antične nekropole v Bobovku³⁷ na Gorenjskem. Kot na eni strani žare v obliki hiše kažejo živo tradicijo domačih keramičnih oblik, tako tudi omenjeni nož nakazuje obstoj arhaičnih form staroselcev, ki kljub rimski okupaciji in uvozu luksuznih predmetov (terra sigillata, oljenka, kozmetična sonda) ohranjajo v določeni meri neke tradicionalne oblike življenja staroselcev.

Kolenčasta fibula, ki je zelo podobna neki fibuli iz Neviodunuma,³⁸ nam ne more služiti za datacijo, ker so jo porabljali od druge polovice 1. do 4. stoletja n. e.

³² Gradivo je izkopal V. Šribar, še ni objavljeno.

³³ Glej opombo 20.

³⁴ Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums in Wien, Inv. Nr. IV 1218. Na žaro me je opozoril direktor dr. Rudolf Noll, ki mi je poslal fotografijo z ustreznimi podatki in ljubeznivo dovolil objavo, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

³⁵ Petru P., Okras antičnih žar v obliki hiše; Arheološki vestnik XIII-XIV, 1962-1963, str. 502, sl. 5.

³⁶ Isti, str. 502-503, sl. 4.

³⁷ Petru P., Latenoidni enorezni noži iz rimske nekropole v Bobovku pri Kranju, Vestnik Vojnog muzeja JNA 5/2, 1958, str. 263-266.

Petru P., Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju, Arheološki vestnik IX-X/1, 1958-1959, str. 13-24.

Petru-Valič, Drugo začasno poročilo o izkopavanjih v Bobovku pri Kranju, Arheološki vestnik IX-X/2, 1958-1959, Tab. IV, XII, XIII.

³⁸ Kovrig I., Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln, str. 120, T. IX, sl. 85.

Novec cesarja Antonina Pija in fragmenti terrae sigillatae nam dajejo časovni okvir od sredine 2. stoletja do četrtega desetletja 3. stoletja, v katerega moremo postaviti straške grobove. Po vsem tem sodeč, sklepam, da pripada straško grobišče neki rimski civilni naselbini, ki je verjetno ležala ob vicinalni rimski cesti vzdolž Krke.

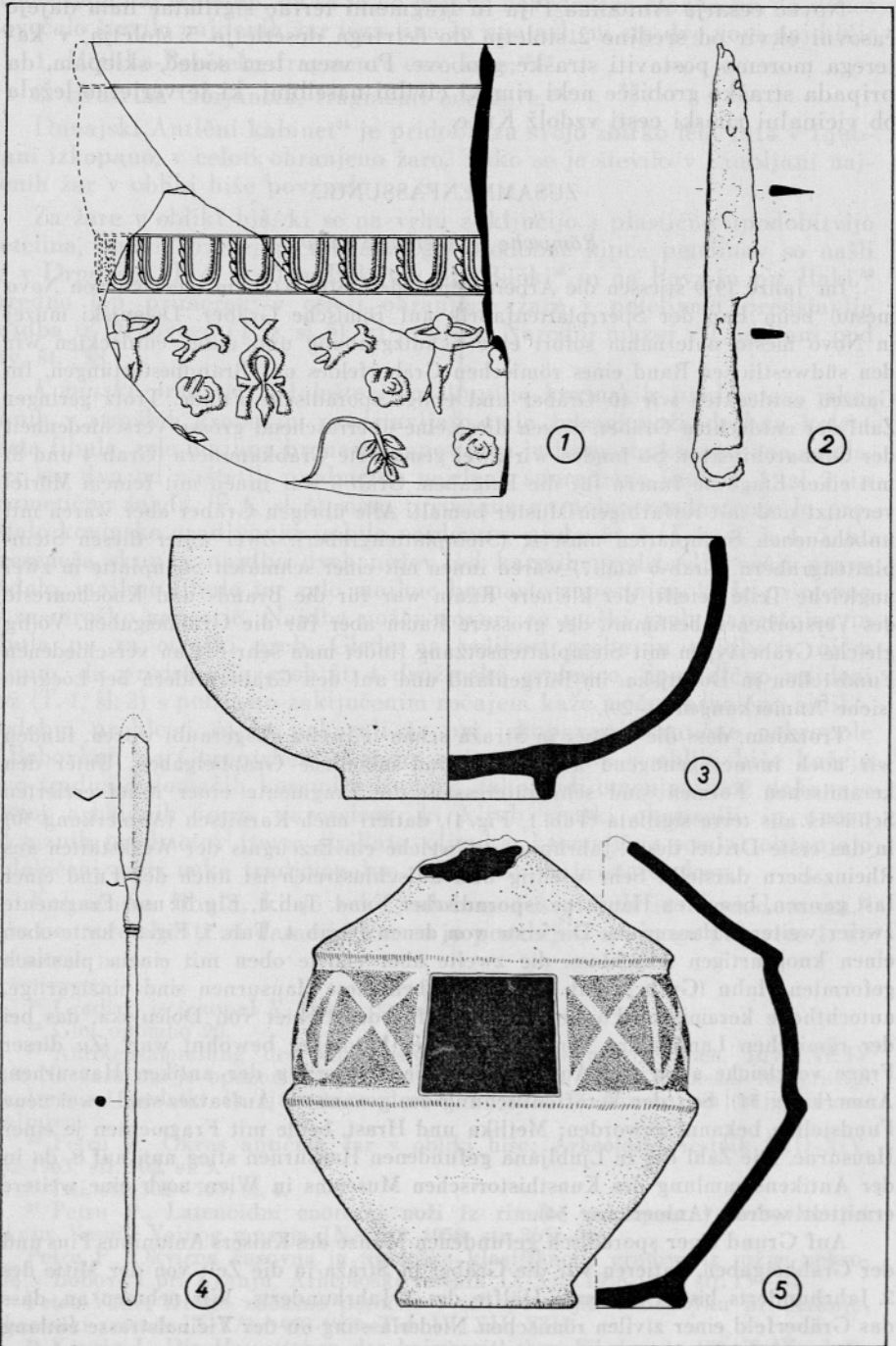
ZUSAMMENFASSUNG

Römische Gräber in Straža

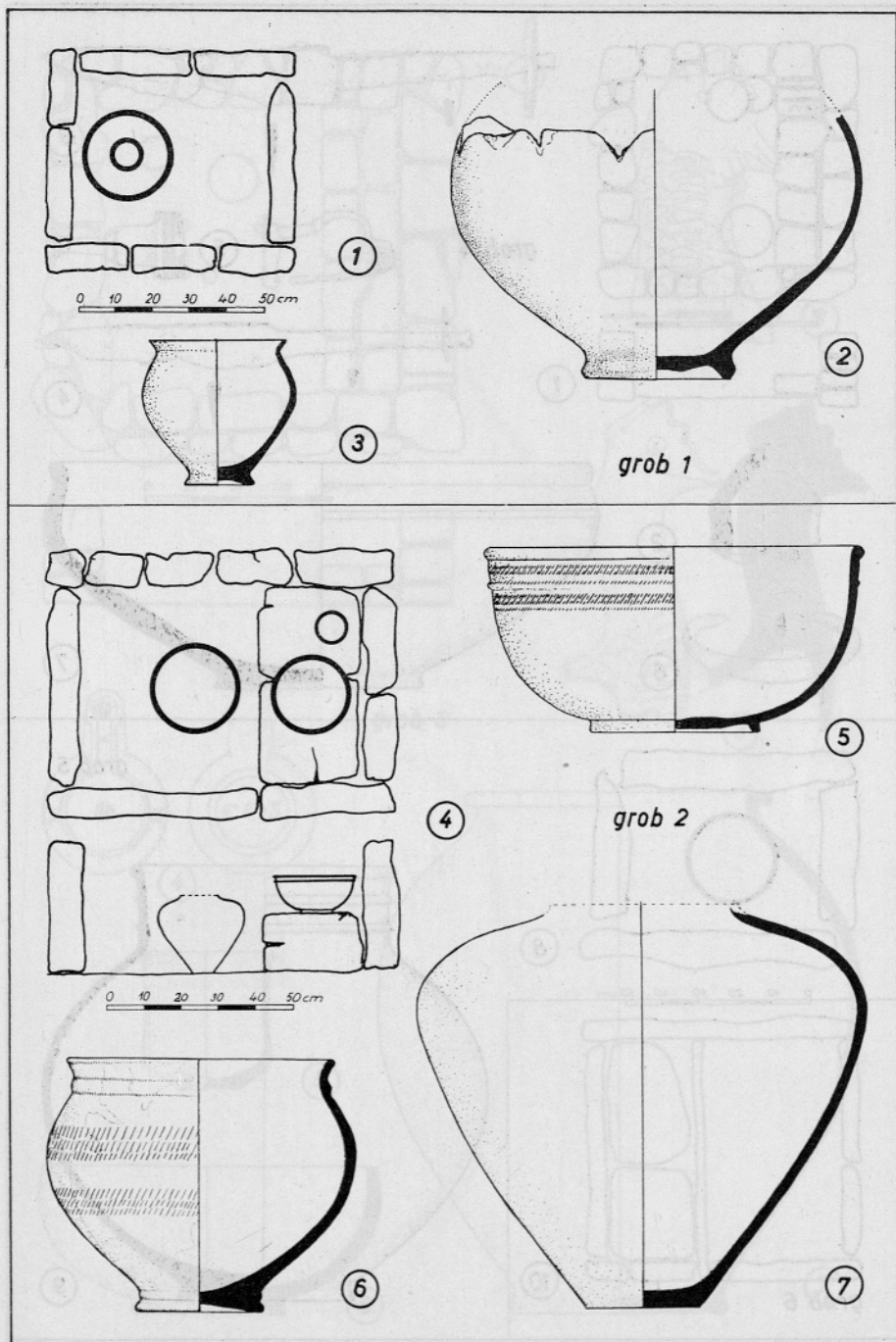
Im Jahre 1959 stiessen die Arbeiter im Dorfe Straža (9 km westlich von Novo mesto) beim Bau der Sperrplattenfabrik auf römische Gräber. Dolenjski muzej in Novo mesto unternahm sofort eine Schutzgrabung und dabei entdeckten wir den südwestlichen Rand eines römischen Gräberfeldes mit Brandbestattungen. Im Ganzen entdeckten wir 10 Gräber und einige sporadische Funde. Trotz geringer Zahl der entdeckten Gräber, zeigen diese eine überraschend grosse Verschiedenheit der Grabarchitektur. So fanden wir zwei gemauerte Grabkammern (Grab 4 und 8) mit einer Etage im Innern für die Beigaben. Grab 8 war innen mit feinem Mörtel verputzt und mit rotfarbigem Muster bemalt. Alle übrigen Gräber aber waren mit unbehauenen Steinplatten umgesetzt (Steinplattengräber). Zwei unter diesen Steinplattengräbern (Grab 6 und 7) waren innen mit einer schmalen Steinplatte in zwei ungleiche Teile geteilt: der kleinere Raum war für die Brand- und Knochenreste des Verstorbenen bestimmt, der grössere Raum aber für die Grabbeigaben. Völlig gleiche Gräbertypen mit Steinplattensetzung findet man sehr oft an verschiedenen Fundstellen in Dolenjska, im Burgenland und auf den Gräberfeldern bei Locarno (siehe Anmerkungen 6—29).

Trotzdem, dass die Gräber in Straža schon teilweise ausgeraubt waren, fanden wir noch immer genügend keramische und metallene Grabbeigaben. Unter den keramischen Formen sind sehr interessant die Fragmente einer reliefverzierten Schüssel aus terra sigillata (Tab. 1, Fig. 1), datiert nach Karnitsch (Anmerkung 30) in das erste Drittel des 3. Jahrhunderts, welche ein Erzeugnis der Werkstätten aus Rheinzabern darstellt. Sehr wichtig und aufschlussreich ist auch der Fund einer fast ganzen, bemalten Hausurne (sporadischer Fund, Tab. 1, Fig. 5) und Fragmente zweier weiterer Hausurnen. Die erste von denen (Grab 4, Tab. 3, Fig. 2) hatte oben einen knopfartigen Abschluss, die zweite aber endete oben mit einem plastisch geformten Hahn (Grab 8, Tab. 4, Fig. 3). Eben diese Hausurnen sind einzigartige, autochthone keramische Formen, typische für das Gebiet von Dolenjska, das bei der römischen Landnahme vom Stamme der Latobiker bewohnt war. (Zu dieser Frage vergleiche auch den Aufsatz über die Verzierung der antiken Hausurnen, Anmerkung 31). Seit der Veröffentlichung des genannten Aufsatzes sind zwei neue Fundstellen bekannt geworden: Metlika und Hrast, beide mit Fragmenten je einer Hausurne. Die Zahl der in Ljubljana gefundenen Hausurnen stieg nun auf 8, da in der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums in Wien noch eine weitere ermittelt wurde (Anmerkung 34).

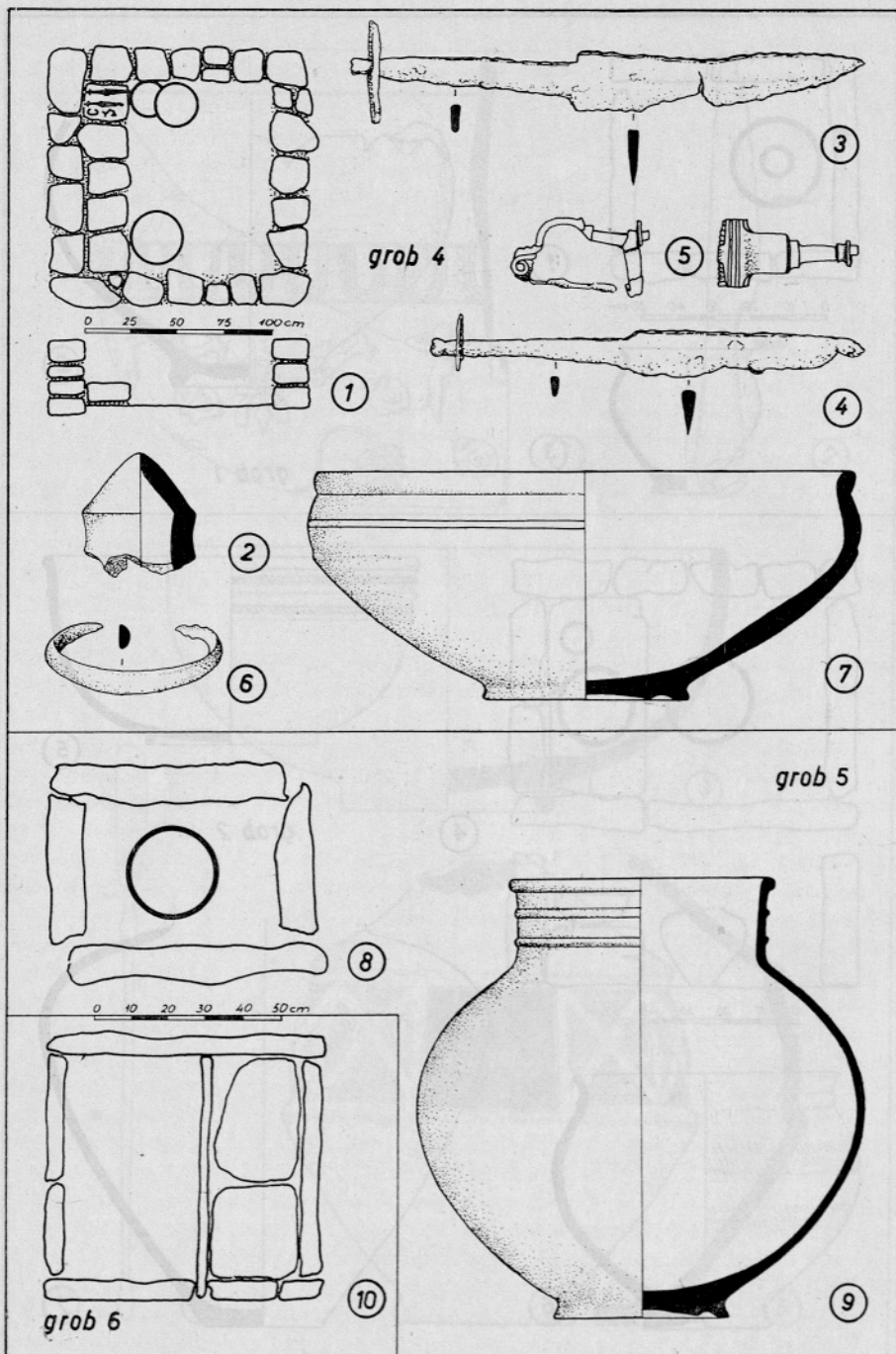
Auf Grund einer sporadisch gefundenen Münze des Kaisers Antoninus Pius und der Grabbeigaben, datieren wir die Gräber in Straža in die Zeit von der Mitte des 2. Jahrhunderts bis in die erste Hälfte des 3. Jahrhunderts. Wir nehmen an, dass das Gräberfeld einer zivilen römischen Niederlassung an der Vicinalstrasse entlang des Flusses Krka gehörte.

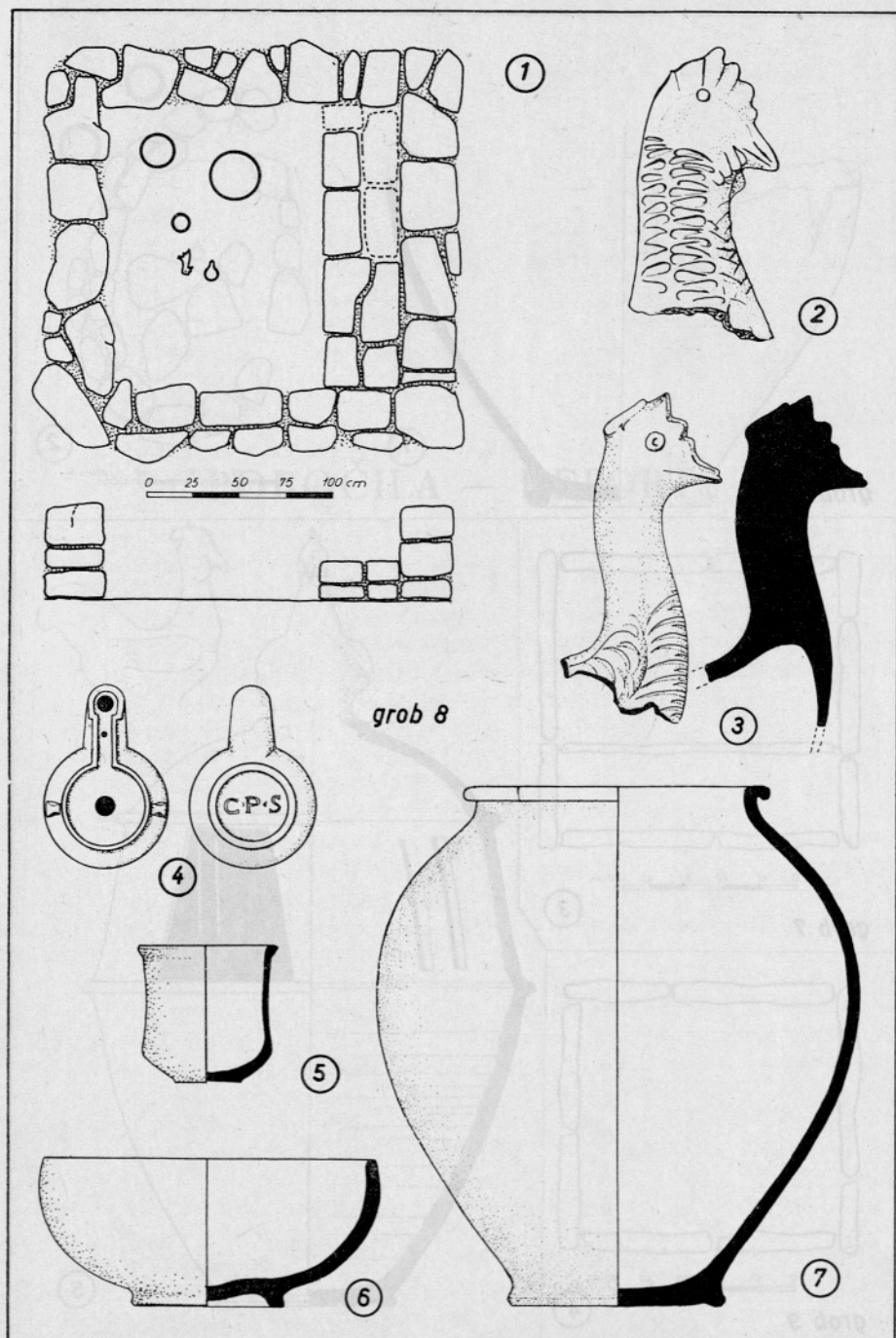
Sporadične najdbe — Sporadische Funde. 1, 4 = 1 : 2; 2, 3, 5 = 1 : 4

1, 4 = 1 : 20; 2, 3, 5, 7 = 1 : 4; 6 = 1 : 2

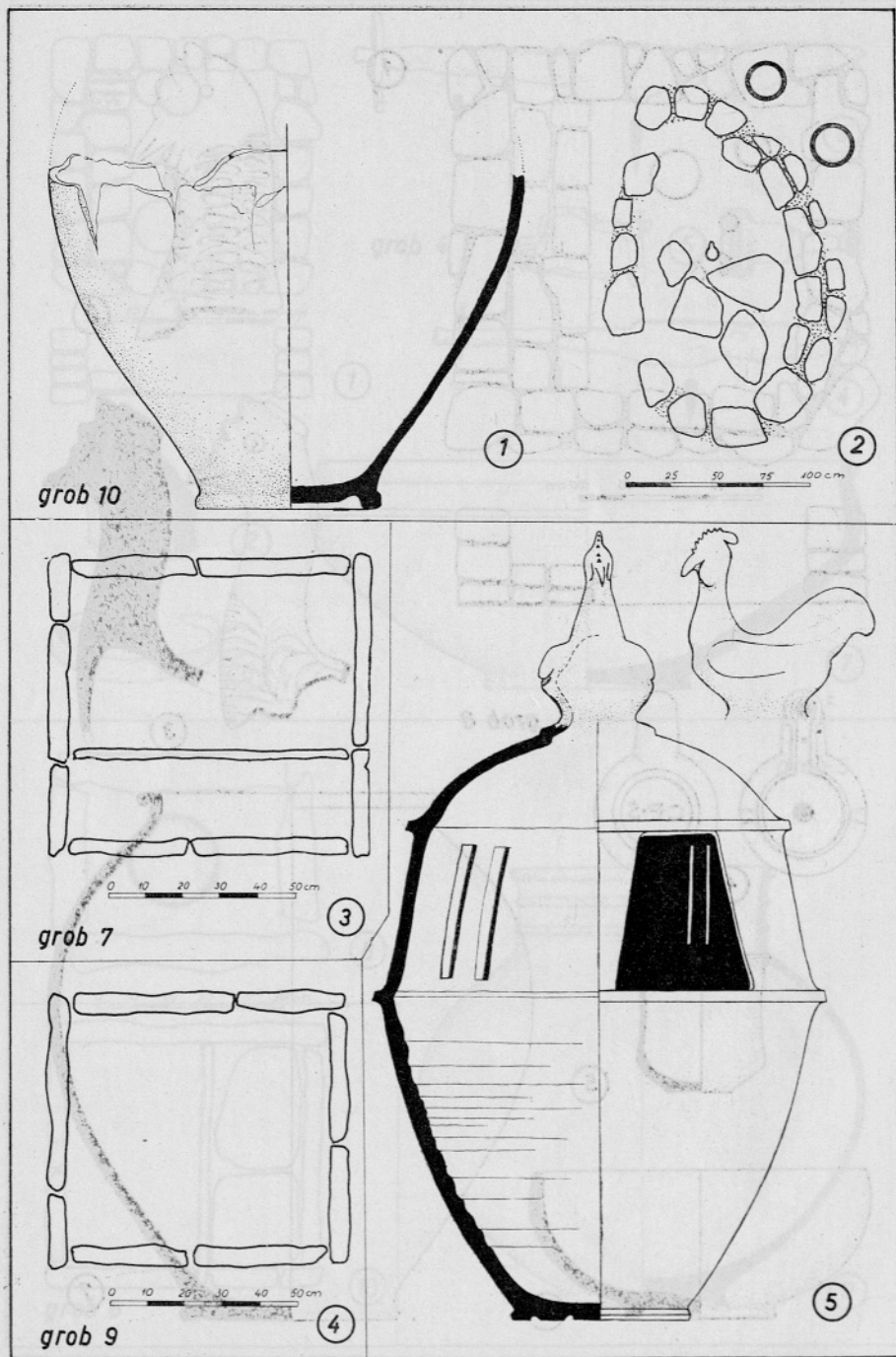

1 = 1 : 40; 8, 10 = 1 : 20; 2, 5, 6 = 1 : 2; 4, 7, 9 = 1 : 4

1 = 1 : 40; 2, 3 = 1 : 2; 4, 5, 6, 7 = 1 : 4

1, 5 = 1 : 4; 2 = 1 : 40; 3, 4 = 1 : 20

POROČILO O PALLEOLITSENIH POSKUSNIH IZKOPAVANJIH

MILKA ČAVIČAR

Simpozij zgodovinske znanosti in umetnosti, Ljubljana

POROČILA — REPORTS

Na nastopu slovanije poznamo doslej, če upoštevamo kverke razko-
vno določeno leto 1973, najmanj dve redki najdenki, ki sta bili v
primarski jami na... (faint text continues)

izkopani pri Podstropcu na Dolenjskem (ponovno leta 1970). Jama leži
v pokrajini Reva, toda le nekaj metrov nad dnem doline od Sotške gori
v... (faint text continues)

POROČILO O PALEOLITSKIH POSKUSNIH IZKOPAVANJIH

MITJA BRODAR

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Na ozemlju Slovenije poznamo doslej, če upoštevamo kratko raziskovalno dobo od leta 1928 naprej in le redke raziskovalce, že kar številna in predvsem jamska paleolitska najdišča, ki so pa precej neenakomerno porazdeljena. O večji gostoti paleolitskih postaj moremo govoriti pravzaprav samo na Krasu, zlasti v Pivški kotlini, povsod drugod, na primer v Kamniških Alpah, v vzhodnih Karavankah in na predalpskem področju, jih vsaj za sedaj še ločijo precejšnje razdalje. Mnogi predeli pa so še popolnoma neraziskani, kar velja posebno za Gorenjsko, Dolenjsko, Belo krajino pa tudi za vso severovzhodno Slovenijo. Nobenega dvoma ni, da bomo tudi tukaj odkrili še nova paleolitska najdišča, ki bodo naše znanje o ledenodobnem človeku na slovenskih tleh močno izpopolnila, obenem pa prispevala pomembne podatke za rešitev paleolitskih kulturnih in kronoloških problemov v širšem merilu. Da bi mrežo naših paleolitskih postaj z odkritjem novih zgoščili, je Sekcija za arheologijo SAZU izvedla v zadnjih letih mnogo rekognosciranj in tudi nekaj poskusnih izkopavanj v jamah, ki so se zdele najbolj primerne. Čeprav je bil izid samo v enem primeru uspešen, je vendarle prav, če poročamo o opazanjih tudi pri drugih poskusnih izkopih, kjer navzočnosti človeka stare kamene dobe ni bilo mogoče dokazati. Zlasti podatki o jamskih sedimentih utegnejo biti pri nadaljnjih raziskovanjih še zelo koristni.

Jazbina pri Podturnu na Dolenjskem (sondiranje leta 1959). Jama leži v pobočju Roga, toda le nekaj metrov nad dnom doline od Soteske proti Črmošnjicam. Odprta je proti severovzhodu in ima zazidan vhod, da prihaja svetloba v jamo samo skozi odprtino bivših vrat. Dobrih osem metrov naprej je v jami še drugi zid. Sondo velikosti $3,00 \times 3,25$ m smo izkopali za prvim zidom ob severozahodni jamski steni. Ko je bilo izkopavanje že začeto, smo pri pazljivem opazovanju jamskih sten šele našli na njih ostanke sedimentov. Zgornji sedimenti so bili s preureditvijo jame v klet že odstranjeni, vsaj pri vhodu v debelini skoraj dveh metrov. Kljub tej ugotovitvi smo kopali naprej in dosegli globino nekaj nad 3 m. Plast od površja pa do globine 1,50 m je bila enotno gruščnato ilovnata ter umazano sivo rjave barve. Samo v enem oglu sonde se je v tej globini pokazala tudi intenzivno rdeča ilovica. Prehodno cono do globine 2,20 m so sestavljale izmenične plasti rumene in rdečkaste ilovice, pomešane z gruščem in pe-

skom. Do globine 5 m so sledili bolj ali manj strjeni drobno peščeni sedimenti, tvoreč pokrov plastovitih, v trde plošče sprijetih werfenskih peščenjakov¹ neznane debeline.

Rezultat sondiranja je bil tako v arheološkem kakor tudi v paleontološkem pogledu negativen. Našli nismo nobenih kulturnih ostalin in niti drobca živalskih kosti. Za granulacijsko analizo smo sicer vzeli vzorce posameznih plasti, toda iz diagrama, ki smo ga dobili, ni bilo mogoče sklepati na kronologijo, verjetno zato, ker je bil zajet samo del celotnega prvotnega profila.

Pri izkopavanju se je pokazalo, da leži jama na meji dveh različnih hribin, apnenca in peščenjaka, kar je bolj redek pojav. Jazbina je nedvomno vodni rov. Prvi pretok je bil le nekaj metrov nad spodnjo mejo apnenega masiva. Ko je erozija dosegla peščenjak, bi mogla mnogo hitreje in bolj učinkovito napredovati. Razlog, da je poglobljanje v tej mehki kamenini kaj kmalu zastalo, je iskati v erozijski terminanti, ki so jo določale višine zunanjega terena.

Štorasta peč v Mišjem dolu na Kozjanskem (izkopavanje leta 1960). Ob najdbi moustérienske ročne konice na Blatnem vrhu² so nas razumljivo zanimale tudi bližnje jame, v katerih bi utegnili ugotoviti še kaj več. Tamkajšnji domačini so nas opozorili na Štorasto peč v Mišjem dolu, jamo, ki je od najdišča omenjenega artefakta oddaljena komaj slabe pol ure. Leži ob kolovozu tik nad potokom, v precej grobem kremenovem peščenjaku. Na njenih stenah pa tudi na stenah izven jame je videti mnogo sledov mlinskih kamnov, ki so jih nekoč tod izrezovali. Vsi sedimenti so skoraj do globine 3 metrov samo preostanki te dejavnosti. Ker se je še v tej globini na jamski steni zopet pokazal obris mlinskega kamna, je bilo jasno, da je vsa jama ali vsaj njen večji del samo plod umetnega dela. Čeprav prvi poskus na Kozjanskem ni uspel, bo treba temu okolišu žrtvovati še nekaj časa in sredstev, k čemur spodbujajo tudi paleolitska najdišča v sosednjem Hrvatskem Zagorju.

Judovska hiša pri Moverni vasi v Beli krajini (sondiranje leta 1960). Jama leži na robu kanjona približno 20 metrov nad reko Krupo. Ima dva vhoda, od katerih se večji odpira proti jugu. Le 2 metra za tem vhodom smo izkopali sondo velikosti 2×3 m.

Površinske humusne plasti tukaj ne zasledimo. Plasti »zemlje« z ognjišči in pepelom slede druga drugi v severovzhodnem oglu sonde do največje globine 1,50 m. Presenetljivo je, da so bili pri takih plasteh kulturni ostanki silno redki. Na nekaj prazgodovinske keramike smo naleteli samo v globini 0,30–0,40 m, posamezne fragmente pa smo dobili tudi še 0,60 do 0,70 m globoko. V zahodni steni sonde pa se je v globini 0,90–1,03 m pod površjem pojavila skorjasta siga in pod njo do globine 1,50 m sipka drobtinčasta siga. Začela se je okrog 60 cm pred profilom. Pod zgornjo serijo plasti oziroma pod sigo se »zemlja« nadaljuje, vendar brez pepelnatih vložkov. Njena svetlo rjavkasta barva, ki vleče na rumeno, se zdi najbrž

¹ Za določitev se prof. dr. A. Ramovšu lepo zahvaljujem.

² Mitja Brodar, Slučajna paleolitska najdba. Arheološki vestnik XI-XII, str. 46 do 49.

zaradi tega temnejša kakor zgoraj. Sediment se z globino počasi in neopazno spreminja. Razmeroma drobni grušč se zmerom bolj množi. Pojavljati se začno večje skale, ki jih je tudi zmerom več. V globini 3,22 m so tako zožile delovni prostor, da globlje izkopavanje ni bilo več mogoče.

Na paleolitske kulturne ostanke tudi tukaj nismo zadeli, zasledili pa nismo tudi nobenih paleontoloških ostankov, ki bi dokazovali pleistocensko starost spodnjih plasti. Opiramo se lahko samo na granulacijski diagram, ki smo ga dobili z analizo odvzetih plastnih vzorcev. Iz globine 2 metrov proti dnu kaže diagram precej znatno naraščanje količine zrnatih frakcij. To vsaj nekoliko upravičuje domnevo, da smo z najglobljim delom profila že zajeli würmsko poledenitev. Koliko globlje še sežejo sedimenti würma III in v kateri globini bi mogli pričakovati odkladnine zadnjega interstadiala, je odprto vprašanje. Ker se zdi, da sta se oba vhoda v jamo odprla razmeroma kasno, bi poseg v večje globine po vsej verjetnosti tako in tako ostal brez rezultata.

Šikančeva zijalka v Logarski dolini (sondiranje leta 1961). Visokogorske paleolitske postaje, pri nas Potočka zijalka na Olševi in Mokriška jama na Mokrici, niso bile stalna prebivališča takratnih lovcev, temveč le začasne postojanke, kadar so lovili v teh visokih legah. Prihajali so iz doline, kjer so se ustavljali najbrž dalj časa. Če bi se posrečilo odkriti njihove dolinske postojanke, bi tam prav gotovo prišli do pomembnih najdb. S tega vidika smo se odločili za poskusno izkopavanje v Šikančevi zijalki. Jama leži na severnem pobočju soteske, ki veže Logarsko dolino z Matkovim kotom, približno 25 m nad potokom in je odprta na jug.

Sonda velikosti $2,50 \times 3,50$ m je bila izkopana približno sredi jame. V njej smo ugotovili naslednje plasti. Površinski humus je tenak, samo 3–4 cm debel in pokriva le del jamskih tal. Pod njim sledi ostrorobat grušč, ki je močno pomešan s svetlo rjavo rumenkasto glino. Okrog pol metra debela plast prehaja v skoraj čisto glino enake barve. V njej se začnajo pojavljati vložki mivke. Pri vrhu še neregularni vložki se globlje spremenijo v plasti mivke, nato pa se v večkratnem zaporedju plasti gline in mivke izmenjavajo. Posamezne proge so 2–15 cm debele. Tako mešana plast sega v severnem delu sonde do globine 2 metrov. Posebne omembe je vredno, da je plast nagubana kot celota, kar se v vzhodnem profilu sonde vidi kot 20–40 cm visok val. Nagubane pa so razen tega tudi posamezne sestavne proge, sicer v manjših, zato pa mnogo bolj strmih valovih, ki leže pravokotno na smer glavnega gubanja. Naslednja gruščnato ilovnata plast vsebuje mnogo grušča in razmeroma malo ilovice. Njena barva je svetlo rjava. Plast gre nespremenjena do dna izkopa in je ni uspelo predreti, ko je bilo treba v globini 3,55 m ustaviti nadaljnje izkopavanje.

Omenjene plasti so vse popolnoma sterilne ter ne vsebujejo niti arheoloških niti paleontoloških ostankov. Ob doživetju večje nevihte v jami je postalo to dejstvo povsem razumljivo. Ves strop je veliko rešeto, povsod padajo z njega močni curki, po nekaj urah je bila že tretjina jame preplavljena. Taki pogoji seveda ne ustrezajo niti človeku niti živalim. Ko je voda odtekla, je za njo ostala tanka plast gline.

Pojav nagubanih jamskih plasti ni nov. Tudi v Sloveniji poznamo že nekaj tovrstnih primerov,³ toda v Šikančevi zijalki ne gre za premešane gruščnato ilovnate plasti, o katerih vemo, zakaj so se nagubale in medsebojno infiltrirale. Tu smo na več mestih z lahkoto odluščili glino od mivke, meja med obema je bila povsod ostra in ni bilo mogoče opaziti nikakega mešanja obeh komponent. Vsekakor so pojavi, če gre za normalno krioturbacijo, povsem drugačni. Granulometrična analiza plasti je bila izvršena, vendar jo moremo izkoristiti le v tem smislu, da dobljeni diagram ne more biti odraz klimatskih nihanj.

Na osnovi vseh teh opazovanj moremo v grobih potezah rekonstruirati potek sedimentacije v Šikančevi zijalki. Spodnja gruščnato ilovnata plast je nastajala kot normalen jamski sediment v dobi, ko je potok tekkel že toliko globoko pod jamo, da je tudi ob veliki vodi ni več dosegel. Občasne poplave jame skozi stropne razpoke so grušču prispevale dodaten delež gline. Za tem pa se je soteska začela zasipavati. Gladina potoka se je polagoma dvigala in obstala na meji, ki je dopuščala, da so poplavne vode dosegle jamo in tam odlagale mivko. Da bi bila dolina zasuta še preko višine jame, ne prihaja v poštev, kajti v tem primeru bi bili odloženi v jami tudi debelejši pesek in prodniki. Zasipavanje soteske je mogla povzročiti le zaježitev po Logarskem ledeniku. Za časa največje razsežnosti je ravno še zaprl izhod soteske iz Matkovega kota v Logarsko dolino. Kopičenje čelnih moren pod Podbrežnikom in odlaganje mivke v Šikančevi zijalki sta potemtakem istočasna pojava. Da bi tedaj led Matkovega kota dosegal Logarsko dolino in višino jame, ni verjetno. V sedimentih ne moremo ugotoviti niti najmanjšega sledu morenskega gradiva, ki bi v tem primeru vsaj v manjših količinah moralo priti v jamo. Ves ta čas je ob poplavah potok odlagal v zijalki mivko in izmenično so bile odložene tudi plasti gline. Zaradi stalno nizkih temperatur je tedaj produkcija grušča močno upadla. Serija mivkastih in glinastih prog je sicer skoraj 1,50 m debela, vendar je to pripisati bolj nagli sedimentaciji kakor daljši čas trajajoči dobi. Tudi v tem je iskati vzrok, da vsebuje sediment tako malo grušča. Z umikom Logarskega ledenika se je zaježitev kmalu končala. Potok, ki so ga ojačile vode umikajočega se Matkovega ledenika, je začel naglo odnašati iz soteske naplavine, v jami pa je izmenična sedimentacija mivk in glin prenehala. Šele sedaj je nastopila doba, v kateri se je nagubala celotna plast. Koliko je ta pojav pripisati krioturbaciji, je še problem, za katerega rešitev bi bile potrebne še nove in obsežne raziskave. Zgornja gruščnato ilovnata plast, ki profil pravzaprav zaključuje, se je verjetno začela tvoriti še za časa umikanja ledenikov.

Polična jama nad Žurgami v dolini Čabranke (sondiranje leta 1961). Odrastki Goteniškega snežnika se tu z navpičnimi skalnimi stenami kakor v ogromnih stopnicah spuščajo v dolino. V prvi navpični stopnji pod vrhom je prav na polici vhod v jamo, ki ima odtod tudi ime. Jama leži v višini okrog 900 m, njen vhod ima južno lego.

Sondo velikosti 2×3 m smo izkopali nekaj metrov za jamskim kapom, in sicer od podolžne jamske osi do vzhodne stene. Dosegli smo največjo

³ S. Brodar, Periglacialni pojavi v sedimentih slovenskih jam. Geografski vestnik, Ljubljana, XXXII (1960), str. 33–45.

globino 3,60 m. Humusa na površju ni, površinska, močno izsušena in zato prašna plast je neenakomerno debela, povsod pa tanjša od 10 cm. Globlje sledi samo ena zelo gruščnata, z ilovico pomešana plast svetlo rumene, rjave, sive in tudi rdeče barve. Vsekakor se barva plasti ne izmenjava plastovito, temveč so raznobarvne lise razsejane po vsem profilu. Le intenzivno rdeča barva je omejena na globino pod 2 metra. V plasti so od zgoraj do dna izkopa v veliki množini sigaste skorje in kapniki. Na tleh se siga, kolikor je bilo možno ugotoviti, nikjer ni tvorila, vse sigaste tvorbe so odpadle izključno samo od stropa. Posamezni kosi sige so bili tako obsežni, da jih je bilo treba razbiti, ker bi jih sicer ne bilo mogoče odstraniti iz sonde. Grušč je ostrorobat in samo v globljem delu plasti nekoliko korodiran.

Že v površinski plasti in tik pod njo do globine 20 cm je ležalo nekaj zob in kosti jamskega medveda, toda obenem tudi črepinje prazgodovinskih in srednjeveških loncev. Globlje, razen dveh izoliranih zob jamskega medveda v globini 0,60—0,70 cm, ni bilo v vsem profilu nobenih drugih paleontoloških ostankov.

Tolmačenje profila je težavno. Glede na kosti jamskega medveda, ki so bile tako rekoč na površini, mora biti profil v celoti pleistocenske starosti, in sicer würmski. Pri tem je vsekakor presenetljivo, da so holocenski sedimenti popolnoma izostali. Za podrobnejšo kronološko opredelitev žal ni nobene opore. Velika množina od stropa odpadlih sigastih skorij in stalaktitov ustreza vsekakor dobi močnega mehničnega razpadanja. Če bi to pripisali nekemu določenemu višku poledenitve (morda tik pred njim ali po njem), je intenzivno rdeča barva spodnjega dela profila še zmerom nerazložljiva.

Ajdovska hiša pri Šentjurju v bližini Mirne peči na Dolenjskem (sondiranje leta 1962). Že leto prej je jamo speleološko raziskoval Institut za raziskovanje krasa SAZU v Postojni. Tedaj je asistent Franc Leben izkopal tudi manjšo sondo, v kateri je našel kosti jamskega medveda. To je bilo tudi povod, da smo se odločili za izkopavanje v tej jami. Na mestu njegove sonde smo izkopal prečni jarek od stene do stene. Od tega smo še odcepili manjši jarek pravokotno proti vhodu, drugega pa pravokotno proti notranjosti jame. Razen tega smo izkopal manjšo sondo še prav pri koncu jame. Prečni jarek spredaj je bil širok 1 m, od njega proti vhodu izkopani jarek je bil v dolžini 1,40 m širok 0,70 m, medtem ko je širina jarka proti sredini jame dosegla 1 meter. Jarek proti notranjosti je bil 2 m dolg, toda v zadnjem metru je izkop segel samo 20 cm globoko.

Profil v sprednjem delu jame je naslednji. Na površini leži raztreseno kamenje, in sicer na skorji sige. Ta je bolj ali manj grudasta in jo razmeroma z lahkoto prebijemo, čeprav je mestoma debela tudi do 20 cm. Povsod siga ni čista, v glavnem gre za ilovico, ki je sprijeta s sigo, ali pa so med sigo ilovnati vložki in gnezda. Pod sigo sledi povsod okrog 15 cm debela, čista rdeča glina. Precej ostra meja jo loči od naslednje bolj sive gline, ki vsebuje kosti jamskih medvedov. V njej primesi gruščja skoraj ni, pač pa precej sigastih koščkov, skorij in manjših konkrecij. Kostni so raztresene po vsej plasti in nikjer ne tvorijo enotne sklenjene plasti. Sicer pa množina kosti ni prevelika. Takoj pod plastjo zadenemo na živa skalna jamska tla, in to v vsem izkopanem prostoru. Drugačen je profil v zadnjem delu jame.

Tudi tu leže posamezni kosi grušča na skorji sige, pod njo pa nekoliko rdečkasta čista ilovica samo do globine 30 cm. Niže je do globine okrog 65 cm plast gruščnata in močno zbita. Grušč je srednje debel, posamezni kosi imajo zaobljene robove, toda zdravo površino. Grušču sledi nato čista ilovica, ki je popolnoma sterilna. Šele v globini 1,20 m se v njej pojavijo kosti jamskih medvedov. Raztresene so v plasti prav do dna izkopa, do globine 1,70 m, ki pa še ni dosegel skalnih tal.

Jama je tako oblikovana, da se njen sklepni del spet močno približa zunanjemu terenu. Skozi odkrito špranjo se je mogoče razgovarjati. Predvsem glede na plast grušča v sedimentih, ki je v sedanjem vходу nismo našli, je sklepati, da je bil vhod v jamo nekoč v današnjem zadnjem jamskem delu. Tega je pobočno gradivo zasulo, medtem ko se je sedanji vhod odprl šele pred razmeroma kratkim časom.

Plasti, ki vsebujejo kosti jamskih medvedov, so vsekakor pleistocenske starosti in jih je prisoditi dobi würmske poledenitve. Siga nad njimi pa je po vsej verjetnosti atlantska. Za podrobnejše tolmačenje sedimentacije pa manjkajo zadostni argumenti, ki jih tudi z granulacijsko analizo odvzetih plastnih vzorcev nismo dobili.

Mestna jama pri Mestnih malencah v Metliki (sondiranje leta 1963). Zaradi gradnje ceste je bilo tu nekaj predjamskih sedimentov že pred davnim časom odstranjenih. Po izravnavi porušenega profila smo pod njim izkopali manjšo, približno 1 m globoko jamo. Gruščnati sediment je sterilen. Ker ni bilo nobenih najdb in smo z izkopom že dosegli nivo mimo tekočega potoka, izkopavanja v večjo globino ni kazalo nadaljevati.

Ciganska jama pri Željnah, v bližnji okolici Kočevja (sondiranje 1963). Jama je dejansko samo eden od vhodov v znani obsežni sistem Željnskih jam,⁴ v katerem smo rekognoscirali že leta 1961. Njen vhod je usmerjen proti zahodu, z neznatnim odklonom na jug. 2 × 3 m veliko sondo smo izkopali ob levi, to je severni jamski steni, in sicer že za jamskim kapom, kar je omogočilo delo tudi ob dežju. Daljša stranica sonde je skoraj vzporedna s podolžno jamsko osjo, ogljišči ob jamski steni sta projicirani na jamski strop in tam označeni.

V sondi, globoki 3,26 m, so ugotovljene naslednje plasti:

1 — Humus, ki je bolj ali manj pomešan z gruščem, debel 38 cm.
2 — Drobtinčasta siga, pomešana nekoliko z drobnim gruščem, debela 9 cm.

3 — Proga čistega grušča, debela 15 cm.

4 — Drogen grušč, pomešan z rjavo ilovico, debel 115 cm. V njegovi zgornji polovici se pojavljajo nepravilne vijugaste proge, v spodnjih 30 cm pa postaja grušč postopoma zmerom bolj ilovnat. Podoba je, da gre za prehod v naslednjo čisto ilovnato plast, čeprav ga loči od nje proga posameznih debelejših kamnov.

5 — Čista neplastovita ilovica svetlo rjave barve, debela 49 cm.

6 — Debelejši grušč, pomešan z rjavo ilovico, debel 25 cm.

7 — Drobnejši grušč, pomešan nekoliko bolj z rjavo ilovico, samo na zgornji meji z nekoliko rdečkasto. Izkopan je 75 cm globoko.

⁴ Glej D. Novak, *Željnske jame*. Proteus, Ljubljana, XIX (1956/57), št. 3, str. 79 do 83.

Vrtina z železnim drogom je pokazala, da vsaj še 50 cm globlje, to je do globine 5,76 cm pod površjem, še ni živoskalnega dna. Z drogom prebiti sediment je gruščnat, pomešan z rjavo ilovico. Smatrati ga je za nadaljevanje plasti 7, ki mora imeti precej znatno debelino.

Skoraj v vseh plasteh profila smo naleteli na črne koščke, ki smo jih imeli za drobce lesnega oglja. Zlasti mnogo jih je bilo v plasti 5. Toda mikroskopska preiskava⁵ je dognala, da gre dejansko samo za drobir premoga. Glede na bližino dnevnega kopa kočevskega premogovnika je ta pojav seveda lahko razumljiv.

V plasti 3 smo v globini 55 cm pod površjem zadeli na prvo paleontološko najdbo, na glodač alpskega svizca (*Marmota marmota* L.). Ker se je dobro razločilo, da so plasti nedotaknjene, smo mogli biti prepričani, čeprav drugih najdb v tej plasti ni bilo, da gre za pleistocensko plast.

Prvo kremenovo rezilo smo odkrili že v zgornji meji plasti 4, kar je dokazalo, da je Ciganska jama paleolitsko najdišče, prva jamska postaja na Dolenjskem. Najdbe kremenecv so se v zgornjem delu plasti 4 nadaljevale do približne globine 1 m pod površjem. Odkrili smo skupno 10 kremenecv, razen tega pa še posamezne koščke in tudi cela gnezda rdeče okre. Iz tega območja izvirata tudi premolar severnega jelena (*Rangifer tarandus* L.) in paroček nedoločene vrste jelena. Pridruženih je precej ostankov alpskega svizca (glodači, čeljust, fragmenti cevastih kosti) in mnogo kostnih fragmentov večjih živali, ki pa niso določljive, ker so odlomki premajhni.

Odkrite kremenecve moremo razvrstiti v štiri skupine:

- a) 4 enostavna ozka rezila,
- b) 1 fragment koničastega rezila,
- c) 5 retuširani in rabljeni odbitki,
- d) 2 neuporabljena odbitka.

Kameni inventar je po številu skromen in brez značilnih tipov. Gre predvsem za ozka rezila, ki so samo delno, a zato v nekaterih primerih zelo fino retuširana. Izjema je odlomek koničastega rezila, ki je na obeh robovih totalno in prav dobro obdelano.

Za kulturno uvrstitev kamene industrije nimamo prave tipološke podlage. Morda je pomembno, da so vsi primerki razen enega rezilca, ki je iz temno sivega roženca, iz belo sivega marmoriranega kresilnika. Če k temu še upoštevamo, da je tudi odkrita favna, alpski svizec in severni jelen, ista, kakor jo poznamo iz kraških gravettijskih najdišč,⁶ je s tem podobnost vendarle že močno izražena. Kljub precejšnji oddaljenosti in čeprav doslej še nismo odkrili nobenega gravetiranega artefakta, je vendar zelo velika verjetnost, da gre tudi v Ciganski jami za kulturno stopnjo gravetien in jo je kot tako uvrstiti v skupino tovrstnih paleolitskih postaj na Krasu. S tem bi obveljala tudi enaka časovna opredelitev, pripadnost končnemu würmu. Podrobnejša datacija na osnovi doslej znanih profilov iz Slovenije pa še ni možna, zlasti ker spodnji del kulturne plasti in na-

⁵ Za podatke o preiskavi se dr. A. Šerclju ravno lepo zahvaljujem.

⁶ F. Osole, Mlajši paleolitik iz Ovčje jame. Arheološki vestnik, Ljubljana, XIII-XIV (1961-1962), str. 129-156.

slednje globlje plasti niso vsebovale nobenih kulturnih najdb pa tudi nobenih paleontoloških ostankov.

Poskusni izkopi v večini navedenih jam niso vodili k ugotovitvi novih paleolitskih najdišč in smo z njimi dobili samo koristen vpogled v sedimentacijsko raznolikost posameznih jam. Vendar kaže prav zadnji pozitivni primer Ciganske jame, da je treba z dejavnostjo sondiranja v jamah nadaljevati. Šele z odkritjem še novih paleolitskih postaj, posebno na doslej še navidezno praznih predelih Slovenije, bo razviden celotni potek kulturnega razvoja za časa ledene dobe na naših tleh.

ZUSAMMENFASSUNG

Bericht über paläolithische Versuchsgrabungen

Der Autor gibt in dem Artikel einen Bericht über Versuchsgrabungen, welche in den letzten Jahren in mehreren Höhlen Sloweniens stattfanden und zur Entdeckung neuer paläolithischer Fundstellen besonders in den Gegenden, wo diese bisher noch fehlen, führen sollten. Tatsächlich gelang es damit, die erste paläolithische Höhlenstation in Unterkrain in der Ciganska jama bei Kočevje nachzuweisen. Sieben Schichten wurden hier bei der Sondierung bis zur Tiefe 3,76 m festgestellt. Von diesen erwies sich die vierte, 62 cm bis 1 m unter dem Höhlenboden, als Kulturschicht. Im Bereiche der Sonde (6 m²) enthielt sie nebst Zähnen und Knochenresten des Alpenmurmeltiers, des Rens und noch anderer unbestimmbarer Tiere auch 1 fragmentierte, an beiden Rändern total retuschierte Spitzklinge, 4 einfache und nur stellenweise fein retuschierte Schmal klinglen und 5 zum Teil auch benützten Abschläge. Mit Ausnahme einer Klinge aus Hornstein sind die übrigen Stücke alle aus weiss marmoriertem Feuerstein. Mit Rücksicht auf ähnliche Stratigraphie, Faunafunde und Steinmaterial der Kulturfunde in einigen Höhlenstationen des Karstgebietes wird einstweilen die Zugehörigkeit des Kulturinventars in der Ciganska jama zum finalen Gravettien des Endwürms ausgesprochen, wenn auch bisher noch keine gravettierten Stücke vorliegen.

ŠE NEOBJAVLJENA KAMENA ORODJA IZ PARSKE GOLOBINE

F. OSOLE

Univerza, Ljubljana

Sistematična paleolitska izkopavanja v Parski golobini so se zaključila leta 1954. Ves tedaj zbrani dokumentarni, arheološki in paleontološki material je bil obdelan in objavljen (S. Brodar, 1952; F. Osole, 1961; I. Rakovec, 1961). Pri izkopavanjih pa ni bil prekopan ves dostopni del jame. Ob levi jamski steni je ostal v jami precejšnji kontrolni ostanek, ki sta ga ob straneh omejevala dva skoraj navpična in preko 2 m visoka nezaščiteni profila. Ker so se zaradi obsežnega odkopa spremenile klimatske razmere v jami, kar je vplivalo na sipki material plasti, sta se oba profila že v prvih zimah po zadnjem izkopavanju začela močno rušiti. Ob razrahljanih profilih leže sedaj večji kupi posutega materiala, v njem pa seveda tudi iz porušenih kulturnih plasti izpadli arheološki in paleontološki predmeti. Udeleženci strokovnih ekskurzij po Notranjskem Krasu, ki so večkrat obiskali tudi Parsko golobino, so našli ob teh priložnostih predvsem v porušenem materialu šest kamenih paleolitskih artefaktov. Ker je bil pri izkopavanjih odkrit številčno in tipološko dokaj skromen kulturni inventar (F. Osole, 1961, 471), ne bo odveč, če prikažemo ta, na sekundarnih mestih najdena, kamena orodja, ki so tipološko prav zanimiva. Z njihovo objavo dopolnjujemo tipološko sliko kamenega inventarja iz Parske golobine in ga obenem obvarujemo pozabe.

Opis orodij

1. Kapičast nukleoidni odbitek iz belkasto sivo patiniranega kresilnika s temnejšim korteksom na dorzalni strani. Obrobljajo ga večje in manjše fasete, ki mestoma prehajajo na dorzalno stran. Ventralna stran kaže plitve sledove lamelarnih odbitkov. 68 mm, 64 mm, 31 mm.¹ Inv. št. 131. T. 1: 1.

2. Koničasto rezilo s poudarjenim osrednjim grebenom in deloma retuširanimi stranskimi robovi, iz temno olivno zelenega roženca. 60 mm, 25 mm, 11 mm. Inv. št. 132. T. 1: 2.

3. Koničasto rezilo iz olivno zelenega, rjavkasto patiniranega roženca. Levi lateralni rob dobro retuširan. Dve globlji zajedi sta poškodbi novejšega datuma. Baza z dorzalne strani stanjšana, udarna ploskev fasetirana. 70 mm, 41 mm, 8 mm. Inv. št. 133. T. 2: 1.

¹ Po vrstnem redu največja dolžina, širina in debelina orodja.

4. Fragment ozkega rezila iz olivno zelenkastega roženca, z ventralno izjedo desnega roba. 27 mm, 23 mm, 5 mm. Inv. št. 134. T. 2: 2.

5. Izbočeno strgalo s stopnjevito retušo in ostankom prodnikove skorje na nasprotnem robu. Vijoličasto siv kvarcit. 42 mm, 24 mm, 15 mm. Inv. št. 135. T. 2: 3.

6. Krhljivo rezilce z obojestransko retuširanim desnim stranskim robom. Na nasprotnem robu tvori korteks naraven hrbet. Olivno zelenkast roženec. 28 mm, 18 mm, 6 mm. Inv. št. 136. T. 2: 4.

Iz katerih plasti izvirajo najdena orodja, je mogoče ugotoviti le posredno. Nekaj možnosti nudi petrografski material, iz katerega so izdelana posamezna orodja, ki je značilen za določeno plast. Bolj zanesljiva je v našem primeru tipološka metoda. Vseh šest najdenih orodij smo primerjali s kamenimi orodji posameznih plasti Parske golobine in z artefakti iz ustreznih kulturnih horizontov Betalovega spodmola. Primerjava je pokazala, da orodja, upodobljena na T. 1: 1, 2, in T. 2: 1, tipološko še najbolj ustrezajo skupini artefaktov iz 7. plasti v Parski golobini oziroma artefaktom kulturnega horizonta B v Betalovem spodmolu. Kulturno jih torej prisojamo levallois-moustérienu. Kameni industriji horizonta C v Betalovem spodmolu in artefaktu iz 6. plasti Parske golobine (F. Osole, 1961, T. VII, 65) pripada izbočeno moustériensko strgalo iz vijoličasto sivega kvarcita (T. 2: 3). Obe nadaljnji najdbi (T. 2: 2, 4) izvirata najverjetneje iz 5. ali 4. plasti, katerih kulturno vsebino prisojamo kulturnima horizontoma D in E v Betalovem spodmolu, finalnemu moustérienu oziroma prehodu v mlajši paleolitik. To našo posredno stratigrafsko opredelitev najdenih orodij podkrepljuje do neke mere tudi horizontalna razporeditev najdb, saj so bila orodja odkrita še neposredno pred doseženimi profili.

Literatura

S. Brodar, 1952, Prispevek k stratigrafiji kraških jam Pivške kotline, posebej Parske golobine. Geografski vestnik XXIV, Ljubljana, str. 45—76.

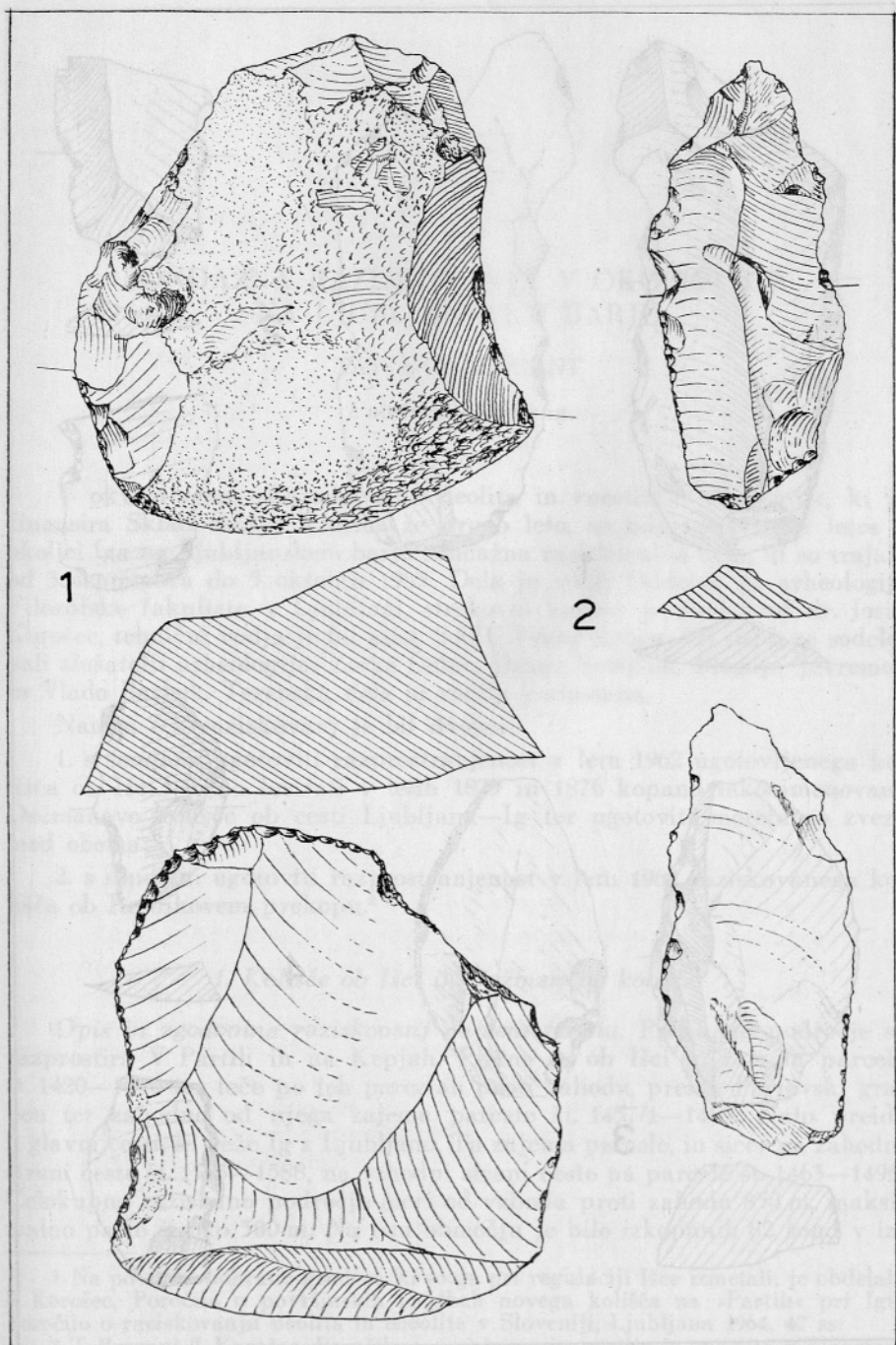
F. Osole, 1961, Parska golobina, paleolitska postaja v Pivški kotlini. Razprave IV. razr. SAZU VI, Ljubljana, str. 457—498.

I. Rakovec, 1961, Mladopleistocenska favna iz Parske golobine v Pivški kotlini. Razprave IV. razr. SAZU VI, Ljubljana, str. 275—349.

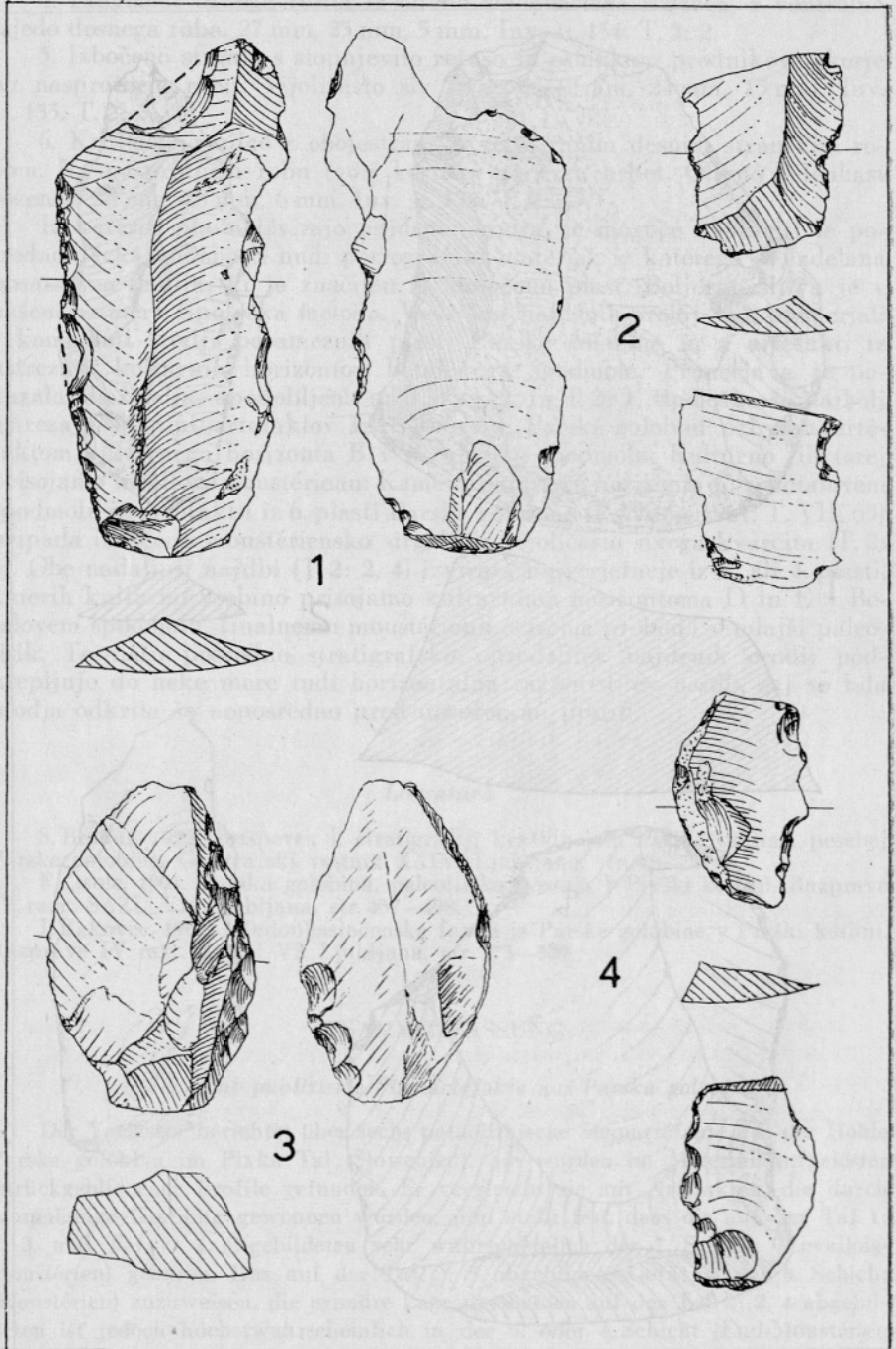
ZUSAMMENFASSUNG

Noch nicht publizierte Steinartefakte aus Parska golobina

Der Verfasser berichtet über sechs paläolithische Steinartefakte aus der Höhle Parska golobina im Pivka Tal (Slowenien). Sie wurden im Material aufgelöster zurückgebliebener Profile gefunden. Er vergleicht sie mit Artefakten, die durch planmässige Grabung gewonnen wurden, und stellt fest, dass die auf der Taf. 1: 1, 2, und Taf. 2: 1 abgebildeten sehr wahrscheinlich der 7. Schicht (Levallois-Moustérien) gehören. Das auf der Taf. 2: 3 abgebildete Gerät ist der 6. Schicht (Moustérien) zuzuweisen, die primäre Lage der beiden auf der Taf. 2: 2, 4 abgebildeten ist jedoch höchstwahrscheinlich in der 5. oder 4. Schicht (End-Moustérien) bezw. Übergang zum Jungpaläolithikum) zu suchen.

Parska golobina. Kamena orodja iz sekundarnih ležišč. Nar. vel. — Steinartefakte aus sekundären Fundstellen. Nat. Gr.

Parska golobina. Kamena orodja iz sekundarnih ležišč. Nar. vel. — Steinartefakte aus sekundären Fundstellen. Nat. Gr.

SONDAŽNA RAZISKOVANJA V OKOLICI IGA NA LJUBLJANSKEM BARJU

TATJANA BREGANT

Univerza, Ljubljana

V okviru teme »Raziskovanje neolita in eneolita v Sloveniji«, ki jo financira Sklad Borisa Kidriča že drugo leto, so bila opravljena letos v okolici Iga na Ljubljanskem barju sondažna raziskovalna dela, ki so trajala od 3. septembra do 5. oktobra 1963. Dela je vodil Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, strokovni nadzor je imel prof. dr. Josip Korošec, tehnični vodja je bil asist. SAZU Franc Leben. Pri delih so sodelovali slušatelji arheologije: Zorka Šubic, Drago Svoljšak, Blagoje Jevremov in Vlado Barbek. Terenska dela je vodila podpisana.

Namen teh raziskovanj je bil dvojen:

1. s sondami ugotoviti razprostranjenost v letu 1962 ugotovljenega kolišča ob Išci,¹ točno locirati v letih 1875 in 1876 kopano tako imenovano Dežmanovo kolišče ob cesti Ljubljana—Ig ter ugotoviti morebitno zvezo med obema;
2. s sondami ugotoviti razprostranjenost v letu 1962 raziskovanega kolišča ob Resnikovem prekopu.²

1. Kolišče ob Išci in Dežmanovo kolišče

Opis in zgodovina raziskovanj na tem terenu. Preiskano področje se razprostira v Partih in na Kepjah. Prične se ob Išci in zajema parcele št. 1420—1450 ter teče po teh parcelah proti zahodu, preide Partovski graben ter zahodno od njega zajema parcele št. 1457/1—1469. Nato preide h glavni cesti, ki veže Ig z Ljubljano. Tu zajema parcele, in sicer na zahodni strani ceste št. 1553—1588, na vzhodni strani ceste pa parcele št. 1463—1496. Celokupno raziskano področje meri od vzhoda proti zahodu 850 m, maksimalno pa je široko 500 m. Na tem območju je bilo izkopanih 82 sond v iz-

¹ Na površini pobrano gradivo, ki so ga pri regulaciji Išce izmetali, je obdelala P. Korošec, Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča na »Partih« pri Igu, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji, Ljubljana 1964, 47 ss.

² T. Bregant-J. Korošec, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji, Ljubljana 1964, 7 ss.; 25 ss.

meri 2×2 m, poskusna sonda A v izmeri 2×2 m ter kontrolni jarek A ob Partovskem grabnu v izmeri 5×1 m (Priloga 1).

Ob pregledu celotnega terena pred sondiranjem smo ugotovili v bližini Išce (najbližja točka je 55 m zahodno od nje) še na površini viden jarek, v katerem stalno stoji voda. Ta je bil dolg 225 m, širok pa ca. 2 m. Vaščani so vedeli povedati, da je bilo tod kopano leta 1883 ter da so raziskovalci našli navpične kole in keramiko. Vsa ostala površina pa je bila vsaj na oko intaktna. Tudi Dežmanovega kolišča ni bilo mogoče ugotoviti brez kopanja. Ob raziskovanjih pa se je slika močno spremenila. V kontrolni sondi A ob Išči smo naleteli na premetane plasti, kulturnih ostalin pa ni bilo nika-kršnih. Površina na tem mestu ni pokazala ničesar, ker je tu (ca. 50 m zahodno od Išce) zaradi regulacije Išce nasut in izravnani prostor. V vseh teh sondah (št. 1—9) smo ugotovili v vrhnji ruši, ki je bila ponekod debela tudi preko 50 cm, keramiko, kosti in odlomljene kole, ki so jih izmetali iz sedanje rečne struge pri regulaciji pred nekaj leti. V strugi današnje Išce se še danes vidijo skupine v vrstah navpično zabitih kolov ter fragmenti keramike. Po vsem sodeč, se tako imenovano kolišče ob Išči širi preko reke na njen desni breg: kako daleč pa sega, bodo pokazala nova raziskovanja.

S sondama št. 34 in 39 na parceli št. 1430 smo naleteli na že prekopani prostor. Plasti so bile med seboj pomešane, kosi keramike so ležali po vsej plasti in vmes tudi kosi odlomljenih kolov. Na dnu obeh sond v globini 1,6 m in 1,8 m smo našli večjo množino kulturnih ostalin in vse kaže, da raziskovalci takrat na tem prostoru niso kopali do dna kulturne plasti. Kaže, da jih je zanimala le fina in ornamentirana keramika, ostalo pa so pustili. Lastniki teh parcel vedo celo povedati, da so tu kopali v letih 1905 ali 1906 (na parcelah št. 1429—1432) in takrat odpeljali več voz arheološkega materiala. V letih 1935 ali 1937 so na tem mestu ponovno kopali, dela pa so kmalu opustili iz neznanih vzrokov.

S sondo št. 44 smo prav tako naleteli na že prekopano področje. Keramika je bila raztresena po vsej plasti, v globini 50 cm pa smo naleteli na odlomljen kol. Na dnu ni bilo mogoče ugotoviti večjih količin puščene ali odvržene keramike, kakor bomo to slišali pri Dežmanovem kolišču.

Nadaljnja dela smo osredotočili na iskanje v letih 1875 in 1876 kopanega tako imenovanega Dežmanovega kolišča ob cesti. Ker so podatki o lokaciji tako kontradiktorni, smo morali izkopati več sond (Priloga 1 in 2). S sondo št. 72 na parceli št. 1585 zahodno od ceste Ljubljana—Ig smo naleteli na prekopane plasti (Priloga 5 — severni profil sonde 72). Na vzhodni strani ceste smo s sondo št. 80 tudi naleteli na že prekopane plasti. V vseh plasteh smo tudi tu našli fragmente keramike, kose ogljenine, odlomljene kole in drugo gradivo. V globini 1 m smo našli kose še dobro ohranjene zgnite ruše, kosi polžarice pa so bili že v globini 0,5 m. Predvsem so nas zanimali eventualni kulturni ostanki — drobni material in gradbene ostaline. V jugozahodnem kotu sonde št. 72 smo našli na kupu kose keramike, ustja, dele ostenja ali dna posod. Takoj pa smo opazili, da ni bilo nikjer niti kosa ornamentirane keramike, ki je sicer iz tega kolišča tako bogata.³ Tudi za

³ J. Korošec, Oris predzgodovine Ljubljane, Zgodovina Ljubljane I, 1955, 250 ss. (odslej: Zgod. Ljubljane I); Ložar, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 1941, 1 ss. (odslej: GMDS).

prostor Dežmanovih izkopavanj zahodno od ceste so nam dali domačini podatek. Povedali so, da so pred več leti kopali na omenjeni parceli št. 1585 ter na sosednjih dveh južnejših parcelah št. 1586 in 1587. Za vzhodno stran ceste so podatki bolj skopi. Kakor rečeno smo s sondo št. 80 naleteli na vzhodni del Dežmanovega kolišča, obsega tega prekopanega prostora pa nismo mogli določiti. Vemo le toliko, da severno od parcele št. 1465, kjer je sonda št. 80, Dežman ni kopal, saj sta sondi št. 76 in 81 na sosednji parceli št. 1464 imeli intaktne plasti, kulturne ostaline v njih pa so bile bogate.

Ugotovili smo torej, da imamo na letos presondiranem prostoru med Iščo in glavno cesto Ig—Ljubljana kar pet krajev, kjer je bilo kopano (Priloga 1). Zanima nas, kdo, kdaj in s kakšnim uspehom je kopal na vseh teh krajih. Žal moramo poudariti kar na začetku, da so odgovori na vsa ta zastavljena vprašanja v veliki meri pomanjkljivi ali pa nerešljivi. Z gotovostjo lahko trdimo, da smo ugotovili kraj Dežmanovih izkopavanj v letih 1875 in 1876 vzhodno in zahodno od ceste. O točni lokaciji tega prostora je nastala zmešnjava le zato, ker se nista ujemala podatka na Dežmanovi skici⁴ in avstrijski topografski karti.⁵ Korekture o lokaciji sta izvedla Ložar⁶ in Melik.⁷ Prvi z manjšim uspehom. Melik pa se je bolj oprl na Dežmanove opise terena in je ugotovil, da se ti znatno bolj ujemajo z lokacijo na avstrijski topografski karti kot pa s skico, ki jo je naredil Dežman sam. Korošec je bil tudi bolj naklonjen Melikovim ugotovitvam, čeprav poudarja, da bo polemika ob vsem tem zaključena šele z novimi izkopavanji.⁸ Tako smo letos ugotovili prostor Dežmanovih izkopavanj, in sicer onih iz leta 1875 s sondo št. 72 in tistih iz leta 1876 s sondo št. 80. S tem se je izkazalo, da je bila Melikova lokacija popolnoma pravilna.⁹ Pri sondiranju smo ugotovili, da vzhodni in zahodni pas po Dežmanu prekopanega prostora ne ležita čisto vzporedno, temveč leži vzhodni za nekaj metrov južneje od zahodnega (Priloga 1). Omenim naj še eno ugotovitev. Dežman sam pravi, da je širina v letu 1875 prekopanega prostora znašala v smeri S—J 25 m, dolžina v smeri V—Z pa 100 m.¹⁰ Za zahodno stran pa se Dežmanovi podatki ne ujemajo z letošnjimi ugotovitvami. Na parceli št. 1585, kjer smo ugotovili v sondi št. 72 prekopane plasti, smo vzhodno in zahodno od nje izkopali še sondi št. 71 in 73. Med njima znaša razdalja le 85 m, v obeh pa smo našli plasti sploh neprekopane. Širine po Dežmanu prekopanega prostora pa nismo mogli ugotoviti. Za vzhodno Dežmanovo področje nismo mogli ničesar ugotoviti, zato bodo potrebna nova izkopavanja.

Ob Partovskem grabnu smo naleteli pri sondiranju na drugo področje z navpičnimi koli (Priloga 2). V sondi št. 44 pa smo naleteli tudi že na prekopane plasti. V bližnji okolici smo izkopali še več sond, v katerih so bile

⁴ Deschmann, Bericht über die Pfahlbautenaufdeckungen im Laibacher Moore im Jahre 1876. Dezemberheft des Jahrg. 1876 d. Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe d. k. Akad. d. Wiss. LXXXIV. Bd., 471 ss. Skica v prilogi.

⁵ 1 : 75.000; Kramer, Das Laibacher Moor, 1905, k. III.

⁶ Ložar, Stratigrafija in kronologija stavb na kolih pri Studencu, GMDS 1942, 85 ss.

⁷ A. Melik, Ljubljansko mostiščarsko jezero in dediščina po njem, 1946, 74 ss. (odslej: Mostiščarsko jezero).

⁸ J. Korošec, Zgod. Ljubljane I, 245.

⁹ A. Melik, Mostiščarsko jezero, Karta priloga 2.

¹⁰ Deschmann, Verhandlungen der k.k. Geologischen Reichsanstalt, 1876, 275 ss.

ugotovljene kulturne ostaline in navpični koli, plasti pa so bile popolnoma intaktne. Malo je verjetno, da bi na tem prostoru kopal Dežman v letu 1876, saj pravi sam, da so v tem letu ponovno naleteli na kole severovzhodno od prvega kolišča (ob cesti) v smeri proti osamelcu Grmezu,¹¹ najdba pa ni lokalizirana. To je tako imenovano drugo kolišče.

V letu 1877 pa je Dežman kopal približno v razdalji 300 korakov od svojega drugega kolišča, ki ga je odkril leta 1876, in tam naredil dva pozkusna jarka.¹² Na tem mestu je naletel na zelo kompliciran profil.¹³ Ložar ugotavlja, da se iz Dežmanovega poročila ne dá sklepati, če imamo opravka z dvema naselbinama iz kronološko različnih časov. Kot je bilo že pri opisu terena rečeno, smo pri površinskem pregledu opazili v bližini Išce dolg prekopan jarek, za katerega so nam domačini povedali, da so tam kopali leta 1885. Oglejmo si torej nove ugotovitve na tem prostoru ter jih primerjajmo z Dežmanovim poročilom o izkopavanjih leta 1877 na kolišču, kjer je izkopal dva jarka.

1. Nikjer na površini ni bilo mogoče videti dveh jarkov, kakor poroča Dežman, temveč le enega (Priloga 1).

2. Če je to tretje Dežmanovo kolišče ležalo »300 korakov«¹⁴ vzhodno od njegovega drugega kolišča, bi logično moralo Dežmanovo drugo kolišče ležati nekje na parcelah med št. 1410—1420. Na tem mestu nismo sondirali. Vendar pa je mogoče, da drugo Dežmanovo kolišče leži še severneje od teh parcel, saj Dežman izrazito poudarja, da je drugo kolišče ležalo severovzhodno od prvega. Po naših ugotovitvah pa, če naj bi bil omenjeni na površini vidni prekopani jarek Dežmanovo tretje kolišče, kopano v letu 1877, dobimo za drugo kolišče bolj smer VV—S, to je na parcelah št. 1410 do 1420. Verjetno pa je, da Dežman takšnih fines v orientaciji le ni upošteval. Kolikor pa drugo kolišče leži severneje od navedenih parcel, potem bo Dežmanovo tretje kolišče ležalo severneje od navedenega jarka nekje ob Išci. Ta jarek pa je prekopaval neznano kdo.

3. Ostane še preudarjanje o Dežmanovem kompliciranem profilu. Okoli omenjenega jarka smo naredili vrsto sond (Priloga 1 in 2). Humus je v vseh sondah (št. 6, 7, 8, 12,¹⁴ 13, 14, 15, 19) debel do največ 30 cm. Na tem edinem področju od vsega letos presondiranega terena smo naleteli pod rušo na plasti sive masne glin, ki je bila ponekod več, ponekod manj mešana z rastlinskimi ostanki. V sondi št. 6 in 14 sega siva mastna glinasta plast do 70 cm globoko,¹⁵ v sondi št. 8 sega do 60 cm globoko, v sondi št. 13 do 45 cm, v sondi št. 15 pa do 75 cm globoko. Takoj pod to plastjo so ležala v sondi št. 6 do globine 1,35 m vodoravna bruna (T. 1, sl. 2), veje, vse to brez reda, debeline največ do 8 cm. V sondi št. 14 so bile vodoravne veje do glo-

¹¹ GMDS 1942, 88.

¹² Mitteilungen d. Antrop. Gesellschaft Wien, 1878, 4 (odslej: MAGW).

¹³ MAGW 1878, 18; GMDS 1942, 87; Zgod. Ljubljane I, 246 ss. Profil je naslednji: na površju je bila plast trde ilovice; sledi 1,3 m debela ilovnata plast brez organskih primesi; sledi 40 cm debela plast naplavljenega zemlje, pomešana s peskom, v kateri so tičali hrastovi koli brez reda in bili izdelani iz klanih štorov, v plasti so bile veje jelše, listje, korenine; sledi 40 cm debela plast šote; nato 20 cm debela plast, pomešana z listjem; nato sledi 50 cm debela plast gosto postavljenih kolov; do jezerskega blata (dna) so prišli na globini okoli 5 m.

¹⁴ Priloga 3 — vzhodni profil sonde št. 12.

¹⁵ Vse v tem odstavku navedene globine so merjene s površja.

bine 105 cm, v sondi št. 13 pa le do globine 75 cm. V sondi št. 26 (T. 2, sl. 2) imamo pod humozno plastjo (ruša in podrušje) rjavo drobirno šotasto plast, v globini od 60 do 115 cm več križajočih se brun debeline od 20 do 35 cm. Na globini 60 cm smo naleteli na dve taki brun, ki vzporedno tečeta iz zahodnega v vzhodni profil sonde. Pod severnim brunom leži malo južneje na globini 90 cm še enako debelo bruno, debeline 25 cm, vzporedno z obema. Med njimi so veje, listje in podobno. V tej sondi ni bilo nad to plastjo z brun sive gline kot v prej opisanih sondah. V sondi št. 19 (T. 2, sl. 1) sledi ruši in podrušju, ki sta debela do 35 cm, plast sive mastne gline do globine 60 cm. Tema dvema plastema pa sledi svetlorjava plast, pomešana z rastlinskimi ostanki, do globine 98 cm. Na dnu te plasti, ki ji sledi šota, ležita eno nad drugim dve vodoravni brun in tečeta iz južnega v vzhodni profil; debelina gornjega je 54 cm, spodnjega pa 16 cm. Na jezersko dno — polžarico smo naleteli najgloblje v sondi št. 15, in to v globini 2,00 m. Vse te veje in bruna niso bila obdelana oziroma klana. Niti plast sive mastne gline ni bila nikjer tako debela, kot je to ugotovil Dežman pri svojem profilu. Na vrhu je običajna ruša in nikjer ni bilo kakšne trde ilovice. Pod plastjo z brun in vejami pa redno sledi plast čiste šote. Pod šoto imamo navpične kole, ki segajo iz polžarice do šote ali pa še vanjo. Med šoto in polžarico je sivo ali sivorjavkasta mivkasto glinasta plast, v kateri so kulturne ostaline, največ pa jih je na njenem dnu ali še v vrhnjem delu polžarice, kamor so se zarile (Priloga 3 — vzhodni profil sonde št. 12). Vse te zadnje navedene plasti, kakor do neke mere tudi vrhnje, ustrezajo Dežmanovemu opisu profila njegovega tretjega kolišča, odkritega leta 1877, le s to razliko, da so mere precej različne oziroma letos ugotovljene plasti znatno tanjše.

Ostal je še letos ugotovljeni prekopani prostor na parceli št. 1430 (sondi št. 34 in 39). Iz Jessetovega poročila je razvidno, da je na parceli št. 1437 tudi naletel pri sondiranju na že prej prekopane plasti.¹⁶ Za ta prostor je Jesse mislil, da je našel leta 1876 in 1877 kopano drugo Dežmanovo kolišče. Zdaj pa, ko smo zanesljivo ugotovili prostor Dežmanovega prvega kolišča ob cesti in upoštevali, da leži njegovo drugo kolišče severovzhodno od prvega, lahko rečemo, da na parceli št. 1437 ni kopal Dežman ali pa vsaj ne v letu 1876 in 1877. Opravka imamo torej še z dvema prekopanima prostoroma (parceli št. 1430 in 1437), za katera nimamo nikakršnih podatkov, oziroma le izročilo domačinov. Ta pa se nanašajo le na parcele št. 1430, 1431, 1432, in sicer, kjer naj bi kopali leta 1905 ali 1906 in ponovno leta 1935 ali 1937. Material in rezultati izkopavanj na obeh prostorih pa so neznani.

Stratigrafija. Reči smemo, da stratigrafija v vseh prekopanih sondah ni komplicirana. Stratigrafske ugotovitve pri sondiranju se po vsej verjetnosti ne bodo bistveno spremenile niti po sistematičnih raziskovanjih. Ugotovili smo lahko pet glavnih oziroma vodilnih plasti, ki se pojavljajo v vseh sondah, le s to razliko, da se spreminja njihova debelina:

1. plast je ruša, pretežno travnata, včasih (a redko) pa porasla s šopasto močvirsko travo, katere korenine segajo še v šoto ali pa v sivo glinasto plast. Debelina ruše je do 15 cm;

¹⁶ S. Jesse, Poročilo o sondiranju v okolici Iga pri Ljubljani, Arheološki vestnik V/1, 1955, 104 ss. (odslej: AV).

2. plast je podrušje (subhumus) rjavorumene barve, delno mešana z glino. Izdatno je prepredena s koreninami, zlasti na mestih, kjer je na vrhu šopasta močvirska trava. Debelina plasti je 13—25 cm. V sondah ob Išci (št. 1—9) smo našli v ruši in podrušju številne fragmente keramike, kosti in kose odlomljenih kolov. To je prostor, nasut ob regulaciji Išce. V vseh teh sondah smo pod današnjo rušo in podrušjem naleteli še na dobro ohranjeno prvotno rušo in podrušje, ki sta enaka kot pri vseh ostalih izkopanih sondah na nenasutem terenu;

3. plast je šota, bodisi čista črna ali pa nekoliko svetlejša in mešana z zemljo. Debelina je 18—85 cm. V to plast segajo do 35 cm visoko navpični koli;

4. plast je plast s kulturnimi ostalinami. Njen sestav tvori siva glina, močno mešana z mivko. Povečini je najti kulturne ostaline v vsej tej plasti ali pa le v njenem spodnjem delu. Debelina plasti s kulturnimi ostalinami bo po vsej verjetnosti na kolišču ob Išci in Dežmanovem kolišču presegala 30 cm;

5. plast je siva in ponekod v gornjem delu bolj rumenkasta polzarica — nekdanje jezersko dno. V vrhnjem delu polzarice so bili še najdeni kulturni ostanki.

Poleg teh petih vodilnih plasti, ki so bile vidne v vsaki sondi, imamo še sivo glinasto plast, ki se vriva med podrušje in šoto. Debelina te plasti je do 50 cm. Kot že rečeno, smo to plast ugotovili samo v sondah št. 6, 8, 12, 13, 14, 15, 19, torej na področju presondiranega terena ob Išci.

Gradbene ostaline. Na presondiranem terenu smo ugotovili tri samostojna in med seboj ločena področja z navpičnimi koli (Priloga 2). Prvo tako področje se razprostira ob Išci, in sicer je po najdaljši osi SV—JZ dolgo 260 m, maksimalno široko po 100 m. Navpični, v zemljo zabiti koli so dobro vidni še v strugi današnje Išce ter prehajajo na njen desni breg; kako daleč segajo, bo mogoče ugotoviti z nadaljnjimi izkopavanji. V razdalji 125 m od kolišča ob Išci smo ob Partovskem grabnu ugotovili drugo področje z navpičnimi koli. V Partovskem grabnu samem se vidijo v dolžini 105 m. Le najbližje sonde, ki so jih izkopali ob tem grabnu, so dale v to smer pozitivne rezultate (sonde št. 44, 50 in kontrolni jarek A: glej prilogo 3 — severni profil kontrolnega jarka A). V ostalih sondah pa smo našli le keramiko ali pa samo oglje. Ugotovljeni prostor s koli je v primerjavi s prvim sorazmerno zelo majhen, saj znaša njegova dolžina v smeri S—J 105 m, širina v smeri V—Z pa le 50 m. Proti jugu ali severu se to področje gotovo ne širi, prav tako ne proti vzhodu ali zahodu, ker bi sicer bili v jarku samem ali v sondah št. 51—55 ali 41, 42, 43 in 46 še vidni navpični koli. Možno je le, da se koli širijo v smer proti JV ali SZ ter SV ali SZ, kjer pa nismo sondirali. Tretje področje z navpičnimi koli pa imamo na obeh straneh ceste Ljubljana—Ig (cesta ga le deli na dva dela), to je tako imenovano Dežmanovo kolišče. Širine tega kolišča v smeri V—Z nismo ugotovili. Če sledimo Dežmanovim ugotovitvam, se širi dalje proti zahodu v smeri proti Iški Loki¹⁷ in po njegovih ugotovitvah bi se končalo na vzhodni strani

¹⁷ Sitzungsbericht der k. k. Akad. phil.-hist. Classe 1877 — načrt.

ceste¹⁸ nekako tako, kot je to načrtano na Prilogi 2. Širina zahodnega dela kolišča v smeri S—J bi bila po Dežmanu »15 sežnjev«¹⁹ ali 24,65 m, po naših ugotovitvah pa ca. 100 m. Verjetno misli Dežman pri tej širini »15 sežnjev« le na širino, kjer je prekopal, kakor smo to že prej omenili, ni pa to natanko razvidno iz njegovega teksta. Razdalja med Dežmanovim koliščem in tistim ob Partovskem grabnu bi bila 200 m.

Nastaja problem, ali imamo tod tri samostojne naselbine — kolišča, ki bi bila istočasna. Glede na ugotovljene razdalje med področji z navpičnimi koli (125 m, 200 m — Priloga 2), bi skoraj težko trdili, da so ta področja nastala zaradi preseljevanja, ko je prvo kolišče zaradi gnitja in propada kolov bilo onesposobljeno za življenje. Tako bi bilo torej drugo kolišče mlajše od prvega in tretje še mlajše od drugega. Odgovor na to nam bo moglo dati le kulturno gradivo (keramika), ko bo celotno področje sistematično prekopano.^{19a} Kljub vsemu pa bi bilo težko verjeti, da je eno kolišče istočasno zajemalo takšno površino, kot smo to ugotovili za kolišče ob Išci (260 × 100 m). Po vsej verjetnosti bomo mogli ugotoviti v okviru istega kolišča več posameznih platojev, ki so nastajali drug poleg drugega, kakor to domnevamo tudi za kolišče ob Resnikovem prekopu.²⁰ Po razpoložljivem keramičnem gradivu, ki je najbolj podvrženo razvoju, bi mogli sklepati, da so bila vsa ta tri navedena med seboj ločena področja s koli kolikor toliko istočasno naseljena in imamo tako tri samostojna in istočasna kolišča in jih lahko tako tudi opravičeno imenujemo.

V sondah, označenih na Prilogi 2, smo povsod naleteli na navpične kole. Bežno je bilo že omenjeno, da segajo povečini v šoto (do 35 cm). Le redki so prelomljeni tik pod spodnjim robom šote, kar pa bistveno ne spremeni položaja. Ta ugotovitev, ki je enaka za vsa tri kolišča, se bistveno razlikuje od lanskoletnih ugotovitev na kolišču ob Resnikovem prekopu, kjer so bili koli prelomljeni tik nad polžarico ali že v njej. Tako domnevamo, da je stalo kolišče ob Resnikovem prekopu na suhem oziroma na terenu, ki je bil od časa do časa poplavljen. Na kolišču ob Resnikovem prekopu tudi niso nikjer našli šote.²¹ Po višini odlomljenih kolov na letošnjih presondiranih treh koliščih lahko sklepamo, da so vsa tri stala na vodi oziroma na zamočvirjenem terenu. Voda sicer ni bila zelo visoka, izvzemši v času poplav. Koli so najbolj propadali na mestu, kjer sta se stikala voda in zrak oziroma 10 cm nad to mejo. Tako bi mogli po odlomljenosti kolov sklepati na višino vodne gladine in s polžarico, ki je predstavljala jezersko dno, dobimo višino jezera v času, ko so stala kolišča. Jezerska odeja bi bila tako debela 30 do 40 cm. Nikjer nismo že v šoti naleteli na kulturne ostaline, ampak šele v sivi mivkasti plasti pod šoto, včasih samo v njenem spodnjem delu in v zgornjem delu polžarice. Spričo tako ugotovljene debeline vodne odeje ter najdb vodnega oreška in lešnikov, torej lahko odplavljenega materiala,

¹⁸ L. c. — načrt.

¹⁹ Verh. Geol. Reichsanst. 1876, 275 ss.

^{19a} Ko smo v sondah naleteli na plast s kulturnimi ostalinami, zlasti tam, kjer je bila zelo debela, je nismo v celoti prekopali. Gradivo smo pobrali le toliko, kolikor bi služilo kot dokumentacijski material. Npr. priloga 3 — vzhodni profil sonde 9, južni profil sonde 11.

²⁰ T. Bregant, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji, Ljubljana 1964, 7 ss.

²¹ L. c., 15 ss.

lahko sklepamo, da je bilo to področje v času življenja na kolišču že tako zamočvirjeno, sicer bi tega lahkega materiala in večjih količin oglja tu ne našli, ker bi ga voda verjetno odplavila, tako pa ga je na mestu najbrž zadržala močvirska trava. Vsi doslej navedeni momenti so prav takšni, kot jih je Korošec²² ugotovil na kolišču pri Blatni Brezovici. Ob vsem tem pa naletimo na problem, ki ga lahko tu le sprožimo, zanesljivega odgovora nanj pa ne moremo dati. Kakšen je bil vodostaj, ko se je začelo življenje na naših koliščih in ali se je razlikoval od stanja, ki smo ga mogli ugotoviti na podlagi višine ohranjenih kolov, ob prenehanju življenja na njih? Isti problem je nakazal že Korošec za Blatno Brezovico.

Na kolišču ob Išci so nas presenetile izredne debeline kolov, tudi do 30 cm. Večina kolov pa je bila debela okoli 20 cm. Le nekaj jih je imelo premer pod 10 cm. Na kolišču ob Partovskem grabnu in Dežmanovem kolišču ni bilo niti enega kola, ki bi presegel 15 cm. Zakaj so prav na kolišču ob Išci uporabljali kole takšnih dimenzij in v kakšnem razmerju so bili do tanjših, ne vemo. Če se bo izkazalo, da je bila tu voda višja, ko so začeli graditi kolišče, kot na ostalih dveh koliščih in je šele kasneje upadla na prej ugotovljeno višino ter so zato uporabljali daljše in tudi debelejšše kole, bi smeli videti v tem momentu enega od odgovorov na zastavljeno vprašanje. Res je, da je to kolišče ob Išci znatno bolj oddaljeno od nekdanjega jezerskega brega, kot sta prvi dve kolišči, s tem pa ni rečeno, da je morala biti voda tod tudi globlja. Le sistematična raziskovanja in podatki o absolutni višini polzarice — jezerskega dna, nam bodo lahko dali kakšno pojasnilo. Pogosto smo naleteli na navpične kole, ki so bili na vrhu zvončasto zaključeni. Kole s takšnim zaključkom smo našli lani na kolišču ob Resnikovem prekopu. Sodili smo, da so jih tako izoblikovali bobri. Pri nekaterih letos najdenih kolih se jasno vidijo vodoravni, okoli kolov potekajoči žlebovi (T. 3, sl. 2). Pri severnem kolu v sondi št. 12 (Priloga 3 — vzhodni profil sonde 12, levi kol), se je še dobro videlo, kako je bila konica kola neravno odlomljena, potem ko se je kol prelomil, ker so ga obgrizli bobri. Za vsa tri naša kolišča lahko trdimo, da so koli stali v skupinah, in te v vrstah. V sondah na vseh treh koliščih smo našli kole v skupinah (Priloga 3), tudi do 8 na 1 m², tako npr. v sondi št. 1 na kolišču ob Išci. V strugi današnje Išce se vidijo skupine kolov, ki stojijo v vrstah, potekajočih v smeri SV—JZ. Tako orientacijo bo imelo verjetno kolišče ob Išci. Za ostali dve kolišči pa s sondami tega nismo mogli ugotoviti. V sondi št. 11 (Priloga 3 — južni profil sonde 11) smo našli nad samo plastjo s kulturnimi ostalinami dve vzporedni vodoravno ležeči bruni, ki prihajata iz južnega in se nadaljujeta v zahodni profil. O njuni funkciji pa zaenkrat ne moremo reči prav ničesar. Večje bruno je klano.

Že v vodi na dnu Partovskega grabna smo opazili večje in manjše kose posušene ilovice — hišnega lepa, v katerih so bili vidni odtisi tanjših in debelejših vej in kolov (do 6 cm v premeru). Na večje kose hišnega lepa smo naleteli v kontrolnem jarku A. V sondi št. 72 na Dežmanovem kolišču smo med odmetano keramiko v jugozahodnem oglu sonde našli kose hišnega tlaka. Vsi ti kosi so bili na eni strani gladki in zelo dobro zglajeni, na drugi

²² J. Korošec, Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici, 1965, SAZU, Dela 14, 35 ss.

strani pa so imeli odtise tanjših kolov in vej. Razlika med zunanjo ali vrhnjo stranjo hišnega lepa in hišnega tlaka je tako očitna (prva groba, druga fino glajena), da je različna funkcija obeh nesporna. Nekateri kosi hišnega lepa imajo sledove ognja (rdeče in črne lise). Najdbi hišnega lepa in tlaka sta nov moment v spoznavanju načina gradnje stavb na koliščih. Doslej tega nismo poznali, domneve pa niso bile podprte z materialom. Tako kakor so bile grajene stavbe v prazgodovini nasploh, so grajene tudi stavbe na koliščih. Navpični koli so bili prepredeni s tanjšimi vejami ter tako tvorili steno, ki je bila ometana z glino. Za stavbo, ki ji je pripadal lep, ki smo ga odkrili pa lahko trdimo, da je propadla v ognju. Na tleh so ležale veje in tanjša bruna, ki so bila premazana z glino. Ali so tlak večkrat obnavljali in premazovali z glino, na podlagi kosov, s katerimi razpolagamo, ne moremo reči. Vsekakor pa je ta predpostavka več kot verjetna, saj se je tak samo posušeni pod hitro obrabil in postal kotanjast, nakar so ga morali zopet zamazati in zagladiti. Letošnja sondažna izkopavanja niso prinesla nič k osvetlitvi problema, kako so se vezali navpični koli s platojem nad njimi in tudi ne, v kakšnem razmerju so bili platoji do stavb oziroma kako so bile stavbe pritrjene na plato.

Dežman teh kosov tlaka pri izkopavanjih ni opazil in jih je celo odmetal, kolikor je sploh vztrajno spremljal potek del. Poleg tega moramo upoštevati še znatne količine zavržene grobe in finejše, a neornamentirane keramike. Koli v prekopanih poljih so ostali nedotaknjeni oziroma samo malo poškodovani, a vendar in situ. Iz vseh teh navedenih momentov bi bilo dobro obnoviti oziroma še enkrat prekopati Dežmanovo kolišče in tudi tisti del, ki ga je kopal že Dežman sam. Material, ki se je zdel Dežmanu sicer nepomemben, bo lahko v marsičem dopolnil sliko gradiva, ki ga iz tega kolišča že poznamo.

Drobne kulturne ostaline. Gradivo, ki smo ga našli pri letošnjih sondažnih delih,²³ obsega keramiko, koščeno in kameno orodje.

Keramika. Po tehniki izdelave lahko ločimo dve grupi, in sicer fino in grobo keramiko. Prvi pripadajo posode, ki so zunaj in znotraj zglajene na sij, tankih sten, izdelane iz dobro prečiščene glinice ter enakomerno temnosivo povečini črno pečene. Drugo grupo pa sestavljajo posode debelejših sten, nezglajene, zemlja je pri njih mešana z drobnim peskom, barve pa so rdečerjave do temnosive. Izrazito grobih primerov v drugi grupi ni. Obe skupini imata v svojem inventarju ornamentirane kose.

Oblikovno je keramično gradivo sorazmerno zelo pestro, čeprav ga je malo. Tako lahko ločimo amfore (T. 5, sl. 1; T. 12, sl. 1), vrče (T. 10, sl. 1, 2), bikonične posode (T. 6, sl. 1, 5), polkroglaste kupe z navznoter odebeljenim in ravno odrezanim ustjem (T. 11, sl. 5; T. 12, sl. 2, 3), posode z lijakastim vratom, ki je ostro ločen od kroglastega spodnjega dela (T. 11, sl. 1) ter posode z nazaj zavihanim ustjem in prilepljenim na vrat posode (T. 7, sl. 1; T. 8, sl. 1, 2, 3; T. 9, sl. 1). Ročaji so trakasti in vežejo ustje z ramenom posode (T. 10, sl. 2), dalje imamo majhen ročaj ovalnega preseka, ki je na ramenu posode (T. 12, sl. 1) ter vodoravni subkutani ročaj (T. 11, sl. 2).

²³ Glej opombo 19 a.

Aplike so ohranjene samo na enem fragmentu, kjer imamo tri vodoravne plastične vzbokline na ramenu posode. Dno je zastopano v enem primeru ter je veliko in ravno (T. 5, sl. 2). Med ostalo keramično gradivo lahko prištejemo vretence za statve (T. 5, sl. 3).

Ornamentika je kljub tako majhni množini gradiva zelo pestra. S finim vrezom izveden trak na ramenu in na največji periferiji posode (T. 5, sl. 1) je izpolnjen s šrafiranimi trikotniki, ki se vključujejo v rombe, v sredini nastali kvadratni prostor pa je izpolnjen s krogom, šrafiranim v vseh smereh. Bikonična posoda (T. 6, sl. 1) je ornamentirana v treh pasovih, gornji in spodnji pas sestavljajo sumarno izdelani trikotniki v tehniki brazdastega vreza, srednji trak pa tvorita dve liniji poševnih vbodov s šilom. Nasproti si stoječi, s po dvema kratkima linijama izpolnjeni trikotniki, izvedeni s širokim vrezom, tvorijo ornament na ustju polkroglaste kupe (T. 12, sl. 3). V barbotinski tehniki je ornamentiran ohranjeni del stene posode (T. 5, sl. 2). Razširjeno ustje druge polkroglaste kupe (T. 12, sl. 2) ima tako imenovani licenski ornament — okoli niti ali nekega predmeta ovita druga nit.²⁴ Nazaj prilepljena ustja so ornamentirana s ščipanjem (T. 8, sl. 3), z odtisom nekega štirikotnega predmeta (T. 8, sl. 1) ali z globokimi poševnimi vrezii (T. 9, sl. 1). Tako imenovani metličasti ornament imata fragmenta na T. 7, sl. 4, in T. 9, sl. 2.²⁵ V tehniki vreza so ornamentirani fragmenti (T. 6, sl. 2, 3, 4, 5; T. 7, sl. 3). V tej tehniki so izvedene navpične, vodoravne in cik-cak linije. Fragmenta na T. 6, sl. 2, 3, pa imata vreze izpolnjene z belo inkrustacijo.

Koščeno orodje je zastopano z dvema primerkoma. Koščeno šilo (T. 9, sl. 5), narejeno iz cevaste kosti, je dobro izdelano in nosi sledove uporabe. Druga je koščena ost, odlične izdelave, ima dolg trn ter je dvakrat prevrtna. Funkcija te osti je težko določljiva, lahko pa je služila pri pletenju mrež ali pa kot harpuna (T. 10, sl. 3).

Kameno orodje. V strugi Išce smo našli eno slabo izdelano kameno gladilo iz kvarcita ter del žrmlje.

Keramično gradivo iz Ižanskih kolišč, ki ga je izkopal Dežman, je zbudilo v svetu izredno pozornost, tako zaradi pestrosti v oblikah, kakor zaradi izredne, lepe in bogate ornamentike.²⁶ Od domačih strokovnjakov so se podrobno ukvarjali s to keramiko Ložar, J. Korošec in v zadnjih letih P. Korošec. Ložar je povezoval keramiko Ižanskih kolišč z vrsto kultur, tako npr. s kulturo kroglastih amfor, kulturo vrvičaste keramike, kulturo zvončastih čaš itd.²⁷ J. Korošec prišteva kulturo Ižanskih kolišč slavonski kulturi oziróma jo obravnava enotno kot njeno podskupino, ki je dobila svoj pečat zaradi druge geografske lege in predvsem drugega načina živ-

²⁴ P. Korošec, Keramika z licensko ornamentiko (Litzenkeramik) na Ljubljanskem barju, AV VIII/1, 1957, 9 ss.

²⁵ Sodeč po ornamentu na T. VI, 1, 2, članka P. Korošec, AV VIII/1, 1957, pripada tudi tako imenovani licenski ornamentiki, čeprav v članku ni nikjer omejen tak način ornamentiranja.

²⁶ Zgod. Ljubljane I, 1955, 245 ss., z vso tam navedeno literaturo.

²⁷ GMDS 1941, 1 ss.

ljenja, ki se bistveno razlikuje od načina življenja na vrsti najdišč slavonske kulture v Slavoniji, Panonski nižini in Bosni.²⁸ P. Korošec pa je opazila razlike v materialu Ižanskih kolišč ter na podlagi tipologije razdelila gradivo v dve skupini: Ig I in Ig II.²⁹ Obe skupini smatra kot grupi slavonske kulture s tem, da je skupina Ig I starejša in spada v eneolit in prve začetke starejše bronaste dobe, skupino Ig II pa smatra istočasno z vučedolsko in bosansko skupino in vse tri prišteva mlajšemu obdobju slavonske kulture, časovno pa v starejšo bronasto dobo.³⁰ Na kulturo Ig I in Ig II pa so vplivale različne druge kulture in ji dajale svoje elemente, bodisi direktno ali indirektno. Tako najdemo v fazi Ig I vplive badenske, pecelske kulture in kulture vzhodnoalpskih kolišč. V fazi Ig II pa se vplivi povečajo na večji krog kultur, tako npr. mlajše faze kulture zvončastih čaš, licenske keramike, starejše faze unijetiške kulture, skupine Kisapostag in tako dalje.³¹ Prototipi za fazo Ig I manjkajo, začela naj bi se pri koncu alpskega faciesa lengyelske kulture, medtem ko bi bili prototipi za fazo Ig II v Remedello kulturi, živela pa naj bi do začetka srednje bronaste dobe.

V okvir te v dve fazi razčlenjene kulture na Ižanskih koliščih bi lahko poskušali uvrstiti tudi letos izkopani material. Gradivo kaže značilne elemente in ga lahko na podlagi njih razvrstimo tako v fazo Ig I kot v fazo Ig II. Pripomniti je treba, da je znatno manj tistega gradiva, ki nosi karakteristike faze Ig I.

Faza Ig I: Elemente te faze lahko vidimo tako v obliki kot v ornamentiki na fragmentu amfore T. 5, sl. 1. Fragment (T. 7, sl. 1) vratu posode, ki verjetno pripada amfori, ima pod ustjem dve vrezani liniji, ki sta izpolnjeni z belo inkrustacijo. Jajčasto ovalna posoda, fino glajena (T. 12, sl. 1) z nizkim, malo navzven upognjenim ustjem in majhnim ročajem ovalnega preseka bi lahko še sodila k fazi Ig I. Elemente, ki bi pripadali fazi Ig I, pa bi mogli videti na nekaterih fragmentih le na podlagi ornamentike in tehnike izdelave. Tako npr. fragment, ornamentiran v barbotinski tehniki (T. 5, sl. 2), ter fragmenta, katerih vrezane linije so izpolnjene z belo inkrustacijo (T. 6, sl. 2, 3). Po načinu ornamentiranja bi mogli v bikonični posodi (T. 6, sl. 1), ki je ornamentirana v treh pasovih, od katerih sta dva izvedena v tehniki brazdastega vreza, srednji pa s poševnimi vbodi, videti značilnosti faze Ig I. Po obliki bi ta posoda eventualno še lahko sodila v to skupino, lahko pa pripada že fazi Ig II. V tem fragmentu bi lahko videli obliko faze Ig II, v ornamentiki pa reminiscenco na fazo Ig I.

Faza Ig II: Elementi te faze so številnejši. Naj navedem samo nekaj najznačilnejših, tako po oblikah kot po ornamentiki. Trije fragmenti polkroglastih kup z navznoter razširjenim, ravno odrezanim in ornamentiranim ustjem vsebujejo po formi značilnosti posod te vrste, ki so karak-

²⁸ Zgod. Ljubljane I. 251.

²⁹ P. Korošec, Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu, AV IX-X/2, 1958-1959, 94 ss.

³⁰ P. Korošec, Podela slavonske kulture, njeno poreklo i relativna hronologija, Rad vojvodanskih muzeja 8, 1959, 5 ss.

³¹ AV IX-X/2, 94 ss.; Rad vojv. muzeja 8, 5 ss., z vso tam navedeno literaturo.

teristična oblika za kulturo zvončastih čaš (T. 11, sl. 3; T. 12, sl. 2, 3). Polkroglasta kupa (T. 12, sl. 2) nosi na navznoter razširjenem ustju trikotnike, ki so izvedeni v licenski ornamentiki. Tako sta elementa dveh različnih, a sočasnih kultur zastopana na isti posodi. Grupi Ig II tipološko pripada vrč s trakastim ročajem, ki veže ustje z ramenom (T. 10, sl. 2), kroglasti spodnji del nima ostro ločeno dno, temveč je bilo okroglo in je imelo omfalos. Karakteristike licenske keramike vsebujeja tudi fragmenta (T. 7, sl. 4, in T. 9, sl. 2), ki imata metličasti ornament. Subkutani vodoravni ročaj (T. 12, sl. 2) na ramenu, ki ima nasploh prototipe v kulturi Remedello (tip Rinaldone), bo pripadal fazi Ig II. V to grupo bi še lahko prišteli posodo z lijakastim vratom, ki je ostro ločen od ramena in kroglastim spodnjim delom (T. 11, sl. 1). Za fazo Ig I in tudi za fazo Ig II pa so lahko značilna nazaj zavihana ustja in prilepljena na vrat posode (T. 7, sl. 1; T. 8, sl. 1, 2, 3; T. 9, sl. 1).

Povedati je treba, da nismo nikjer mogli opaziti dveh kulturnih horizontov, ki bi bila med seboj ločena. Za ugotavljanje vertikalne stratigrafije bodo morda dala kaj več področja, kjer smo mogli s sondami ugotoviti, da kulturna plast presega celo 50 cm. Malo pa je verjetno, da bi mogli na letos presondiranem prostoru, tudi tam, kjer je kulturna plast debela 30 cm, najti dva med seboj ločena kulturna horizonta. Zato je verjetnejša horizontalna stratigrafija. Problemu horizontalne stratigrafije bo treba posvetiti vso pozornost. Že letos zbrani material kaže v to smer. Prostor, kjer ležijo sonde št. 1, 2, 5, 7, 10 in 11, je pokazal, da vsebuje gradivo elemente faze Ig I. V zahodnejših predelih tega tako imenovanega kolišča ob Išci pa kaže gradivo predvsem elemente faze Ig II. Govoriti kaj več o tem pa bi bilo na podlagi tako maloštevilnega gradiva preveč tvegano in prezgodaj.³²

2. Kolišče ob Resnikovem prekopu

Druga, letos zastavljena naloga je bila, s sondami ugotoviti razsežnost kolišča ob Resnikovem prekopu. Leta 1962 sistematično prekopani sektor leži na parceli št. 1247 (Priloga 4), na levi strani Resnikovega prekopa. Na sosednjih parcelah, tako na levi kakor na desni strani prekopa, smo izkopali 13 sond v izmeri 2×2 m. V sondi št. 12 in 13 nismo prišli še v globini 2,50 m do polžarice oziroma do kulturnih ostalin. Zaradi prevelikih količin naglo izvirajoče vode smo morali delo v teh dveh sondah prekiniti. Iz istih vzrokov nismo mogli sondirati sektorja med sondo št. 1 in št. 13 ter Iščo. Še v suši na tem prostoru stalno stoji voda.

Stratigrafija glede na lanskoletne ugotovitve ni prinesla nobenih sprememb. Plasti so naslednje:

1. plast je ruša. Tvori jo povsod šopasta močvirska trava, katere korenine segajo tudi do 70 cm globoko. Debela je največ 20 cm;
2. plast je podrušje (subhumus), debeline do 40 cm;

³² Razdelitev v fazi Ig I in Ig II je P. Korošec izvršila na osnovi tipologije. Zato pa bi bilo potrebno čimprej opraviti sistematična raziskovanja na kolišču ob Išci, ki je najrazsežnejše, da bomo dobili še s stratigrafijo podkrepljeno ali pa korigirano kronološko razdelitev.

3. plast je sivo rjava glinasta plast, vmes so še korenine segajoče sem iz ruše, debeline je do 50 cm;

4. je svetlo siva mastna glinasta plast, ki dobi v spodnjem delu temnejšo sivo barvo, debela je do 118 cm;

5. plast je siva mivkasto glinasta, ponekod na gornjem delu drobirna, v njenem spodnjem delu so kulturne ostaline, debeline je do 50 cm;

6. plast je polžarica — jezersko dno, v gornjem delu polžarice so še kulturne ostaline.

Samo v sondi št. 1 smo naleteli na navpičen kol (Priloga 3 — vzhodni profil sonde 1), vse druge sonde pa so dale v tej smeri negativne rezultate. V sondah št. 3 in 9 smo naleteli na fragmente keramike. Vsi so popolnoma atipični in zelo grobe izdelave. V sondah št. 4, 6, 7, 8, 10 in 11 pa smo našli le drobce oglja.

Iz poročila je razvidno, da so bili vsi poskusi, ugotoviti razprostranjenost kolišča ob Resnikovem prekopu, negativni. Ostane le še možnost, da se je kolišče širilo še zahodno od lani prekopanega prostora, to je v smeri proti Iščici ali pa proti jugu, kjer pa zaradi prevelike talne vode nismo mogli sondirati. Kolišče se na desno stran prekopa ni širilo, čeprav so v prekopu samem še danes vidni navpični koli vzdolž parcel št. 734, 735 in na parceli št. 1247.

RÉSUMÉ

Sondages aux environs de Ig dans le marais de Ljubljana

Dans le cadre du thème «Recherches du néolithique et de l'énéolithique en Slovénie», financé par la Fondation Boris Kidrič, on a exécuté cette année aux environs de Ig dans le Barje de Ljubljana des travaux de sondage sous la direction de la Section d'archéologie de la Faculté des Lettres. Le but des recherches de cette année fut double:

1° établir par des sondages l'étendue du palafitte établi en 1962 au bord de l'Išca, localiser exactement le palafitte dit de Dežman, creusé en 1875 et 1876 le long de la route de Ljubljana—Ig et établir la liaison éventuelle existant entre eux;

2° établir par des sondages l'étendue du palafitte exploré en 1962 le long du canal de Resnik.

1° Le palafitte des bords de l'Išca et le palafitte de Dežman

Le territoire exploré s'étend à Parte et à Kepje et mesure 850 m E—O et 500 m max. N—S. Le long de l'Išca il embrasse les lots de terrain n° 1420—1430, à l'ouest du fossé de Parte, les lots de terrain n° 1457/1—1469, du côté est de la route, les lots de terrain n° 1463—1496 et du côté ouest de la route, les lots de terrain n° 1555—1588. On a effectué 82 sondages (2 × 2 m), un sondage d'essai A (2 × 2 m) et un fossé de contrôle A (5 × 1 m) le long du fossé de Parte.

Au sondage de contrôle A le long de l'Išca, aux sondages n° 34 et 39 sur le lot de terrain n° 1430, au sondage n° 44 le long du fossé de Parte, au sondage n° 72 sur le lot de terrain n° 1585 et au sondage n° 80 sur le lot de terrain n° 1463 on est tombé sur des couches déjà remuées (Annexe 1). Dans tous les sondages mention-

nés on a trouvé dans les couches de la céramique et des morceaux de pieux rompus. Par le sondage n° 72 on est tombé sur la partie ouest du palafitte dit de Dežman, creusé en 1875, et par le sondage n° 80 sur la partie est du palafitte de Dežman le long de la route, creusé en 1876. Aux environs de l'Išca (le point le plus proche est à 55 m à l'ouest de celle-ci) on a vu déjà en surface un fossé remué, long de 255 m et large d'environ 2 m. En comparant le compte rendu de Dežman sur son troisième palafitte, creusé en 1877, situé selon ses indications à 500 pas à l'est de son deuxième palafitte au NE de son palafitte auprès de la route, nous avons constaté quelques points communs qui parleraient en faveur de la supposition que dans le fossé remué on peut voir son troisième palafitte, creusé en 1877. En comparant les profils que nous avons découvert cette année et d'après sa description du profil du troisième palafitte, nous avons constaté que les couches s'accordent par leur structure, mais qu'il y a des différences dans les mesures. Nous avons reconstruit de la boue lacustre calcaire à 2 m de profondeur au sondage n° 15, alors que lui n'en trouvait qu'à une profondeur de 5 m. A cette unique place autour du fossé remué le long de l'Išca, nous avons trouvé, sous l'humus et le subhumus, une couche d'argile grasse grise, ce qui correspond à la donnée indiquée dans le profil de Dežman, à la différence cependant que la couche établie cette année est presque de moitié plus mince que les indications de Dežman (75 cm—1,50 m). D'après les indications de Dežman, sous l'argile grasse grise il y avait des poutres fendues, alors que nous avons constaté la même couche, mais les poutres n'étaient pas fendues. Nous pourrions dire avec certitude qu'à cet endroit se trouve le troisième palafitte de Dežman, quand nous aurons établi sur le terrain son deuxième palafitte. Pour le moment nous ne savons pas qui a creusé et quand on a creusé aux emplacements où se trouvent les sondages n° 34, 39 et le sondage n° 44.

Stratigraphiquement nous avons établi cinq couches principales, qui se manifestent dans tous les sondages.

La première couche est l'humus, allant jusqu'à 15 cm d'épaisseur.

La deuxième couche est le subhumus, de couleur brun jaune, mêlé à de la terre glaise, de 15 à 25 cm d'épaisseur.

La troisième couche est la tourbe, de 18 à 85 cm d'épaisseur. Dans cette couche pénètrent des pieux verticaux allant jusqu'à 35 cm de hauteur.

La quatrième couche est la couche de culture. Sa composition est de l'argile grise mêlée de sable fin. Il y a des restes de cultures dans toute cette couche ou bien seulement à sa partie inférieure. L'épaisseur de cette couche au palafitte d'Išca et au palafitte de Dežman dépasse parfois 50 cm.

La cinquième couche est la boue lacustre calcaire — le fond du lac.

A sa partie supérieure on a trouvé encore des restes de cultures.

Sur le terrain sondé nous avons constaté trois domaines indépendants et séparés les uns des autres avec des pieux verticaux. Le premier est situé le long de l'Išca (260 m de long — 100 m de large) et il s'étend encore sur sa rive droite. Le deuxième se trouve le long du fossé de Parte (125 m × 50 m) et le troisième des deux côtés de la route d'Ig—Ljubljana, c'est-à-dire le palafitte dit de Dežman. Nous pouvons estimer que nous avons ici trois palafittes indépendants, sensiblement de la même période à en juger par les matériaux céramiques. Eu égard à la grande surface (surtout en ce qui concerne le palafitte de l'Išca) qu'embrasse un palafitte, nous pourrions établir, selon toute vraisemblance, plusieurs plateaux

particuliers, qui se sont formés l'un à côté de l'autre à cause des migrations, quand le premier était rendu impropre à la vie à cause du pourrissement des pieux, comme on le suppose aussi pour le palafitte du canal de Resnik. A la base de la hauteur des pieux rompus, dont le bord supérieur pénètre parfois jusqu'à 35 cm dans la tourbe, on pourrait conclure que nos trois palafittes étaient construits sur l'eau, respectivement sur un terrain marécageux. D'après la rupture des pieux on pourrait déterminer la hauteur du niveau de l'eau et à l'aide de la boue lacustre calcaire, qui représentait le fond du lac, on obtiendrait l'épaisseur de la couverture du lac quelque part entre 30 et 40 cm. Le fait que le lac était déjà devenu marécageux est prouvé par les matériaux légers flottants conservés sur place (noisettes, petite noix d'eau, charbon), cependant pas au point que tous les restes de cultures ne puissent plus se poser au fond, parce qu'autrement, si le lac était déjà fortement marécageux, on les trouverait déjà dans la tourbe. Au palafitte de l'Išca nous avons trouvé des pieux d'épaisseurs extraordinaires, même jusqu'à 50 cm. Mais la plupart des pieux avaient environ 20 cm d'épaisseur. Au palafitte du fossé de Parte et au palafitte de Dežman il n'y avait pas un pieu qui dépassât 15 cm. Nous ne savons pas encore de façon certaine pourquoi les pieux étaient si épais précisément au palafitte de l'Išca. Une des réponses pourrait être que ce palafitte est le plus éloigné de l'ancienne rive du lac; nous en aurons des indications sûres par des fouilles systématiques, respectivement par la hauteur de la boue calcaire — du fond du lac. Certains des pieux verticaux avaient à leur sommet la forme d'une cloche. Nous supposons que cette forme leur a été donnée par les castors.

Dans le fossé de contrôle A le long du fossé de Parte nous avons trouvé des morceaux assez grands d'agglutinants de maisons, qui portent les empreintes de grosses branches et de pieux. Au sondage n° 72 au palafitte de Dežman, parmi un tas de matériaux déblayés (céramique, os) lors des fouilles, nous avons trouvé aussi des morceaux de pavés de maison en terre glaise bien polis. Certains morceaux d'agglutinant de maison portent des traces de feu. L'agglutinant et le pavé de maison nous ont appris comment étaient construits les bâtiments sur pilotis. Par la combustion de l'agglutinant de maison nous pouvons conclure que celui-ci a péri dans le feu.

Parmi les petites découvertes de cette année, il y a la céramique, les outils en os et en pierre. Par la technique de la fabrication nous pouvons distinguer la céramique fine et la céramique grossière. Par la forme les matériaux en céramique sont très variés: ainsi nous avons des amphores, des cruches, des vases biconiques, des coupes demi-circulaires à embouchure courbée vers l'intérieur, coupée horizontalement et rebondie, des vases à col en forme d'entonnoir, qui est nettement séparé de la partie inférieure sphérique et des vases à embouchure tournée en arrière. Les anses sont en forme de ruban ou de section ovale. L'ornementation est très variée. Les ornements sont exécutés dans la technique de la taille, de la taille sillonnée, des points obliques à l'alêne, dans la technique de la barbotine. Les lignes entaillées sont parfois accomplies par des incrustations blanches. On pourrait ranger tous les matériaux céramiques, tant par leurs formes que par leur ornementation, en deux phases se suivant chronologiquement Ig I et Ig II et temporellement dans l'énéolithé et le début de l'époque du bronze, respectivement la période de bronze plus ancienne. Partout où des sondages ont été effectués cette année, nous avons pu établir une seule couche de culture qui, au palafitte au long de l'Išca et au palafitte de Dežman, dépasse parfois 30 cm.

2° Le palafitte le long du canal de Resnik

Par les sondages nous avons pu constater que le palafitte ne s'étend pas à la rive droite du canal de Resnik, bien que dans le canal même des pieux verticaux soient encore visibles de nos jours. Dans le sondage n° 1 on n'a trouvé qu'un seul pieu vertical. Dans les sondages n°s 12 et 13, à 250 m de fond nous n'avons pas encore atteint la boue lacustre calcaire, respectivement les restes de culture, mais nous avons été contraints d'abandonner les travaux ultérieurs à cette place à cause de l'eau surgissant rapidement. Pour les mêmes raisons nous n'avons pas pu sonder l'espace entre les sondes n°s 1 et 13 et l'Išca. Seulement dans les sondages n°s 3 et 9 nous avons trouvé des fragments de céramique, mais qui sont entièrement atypiques, alors que dans les autres sondages nous n'avons trouvé que du charbon. Nous sommes tombés sur de la boue calcaire très profondément, ainsi par ex. au sondage n° 9 à la profondeur de 2,64 m.

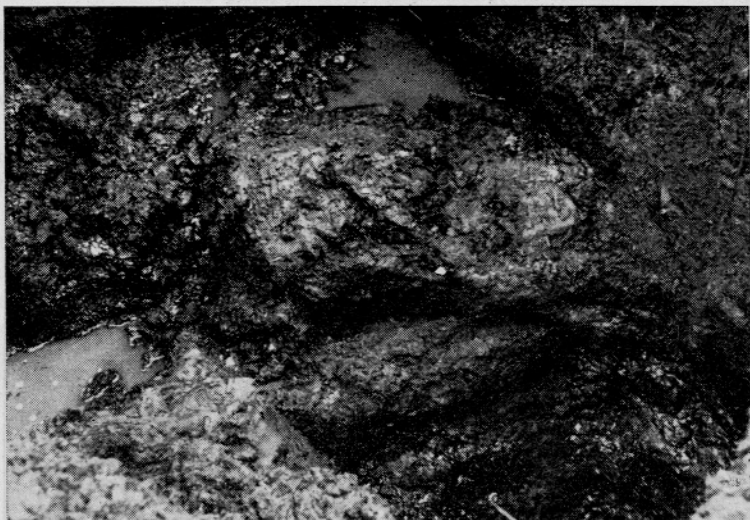

Sl. 1. Sonda 36, za njo sonde 31 in 25 na V Partih, v ozadju Škofljica
 Fig. 1. Sondage 36, puis sondages 31 et 25 sur V Partih, au fond Škofljica

Sl. 2. Razmetane veje po vsej površini v sonde 6 na V Partih
 Fig. 2. Branches éparées sur toute la superficie du sondage 6 sur V Partih

Sl. 1. Eno nad drugim naloženi vodoravni bruni v sondi 19 na V Partih
Fig. 1. Poutres posées horizontalement l'une au-dessus de l'autre au sondage 19 sur V Partih

Sl. 2. Vodoravno bruno v sondi 26 na V Partih
Fig. 2. Poutre horizontale au sondage 26 sur V Partih

Sl. 1. Severni profil sonde 10, na dnu ob profilu in v sredini sonde so navpični koli, na V Partih

Fig. 1. Profil nord du sondage 10, au fond près du profil au milieu du sondage il y a des pieux verticaux — V Partih

Sl. 2. Od bobrov objedeni navpični koli v sondi 12 na V Partih

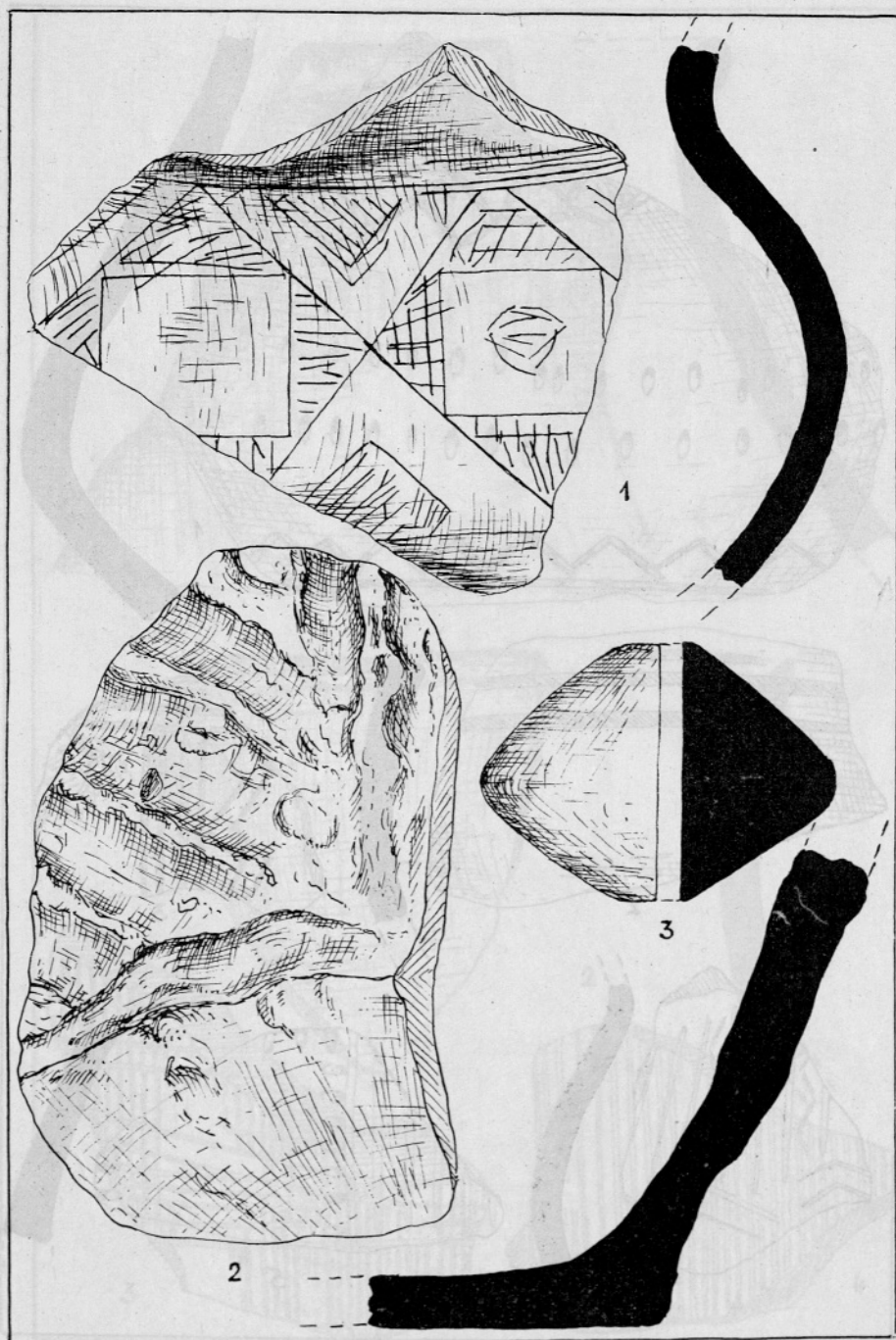
Fig. 2. Pieux verticaux rongés par les castors au sondage 12 sur V Partih

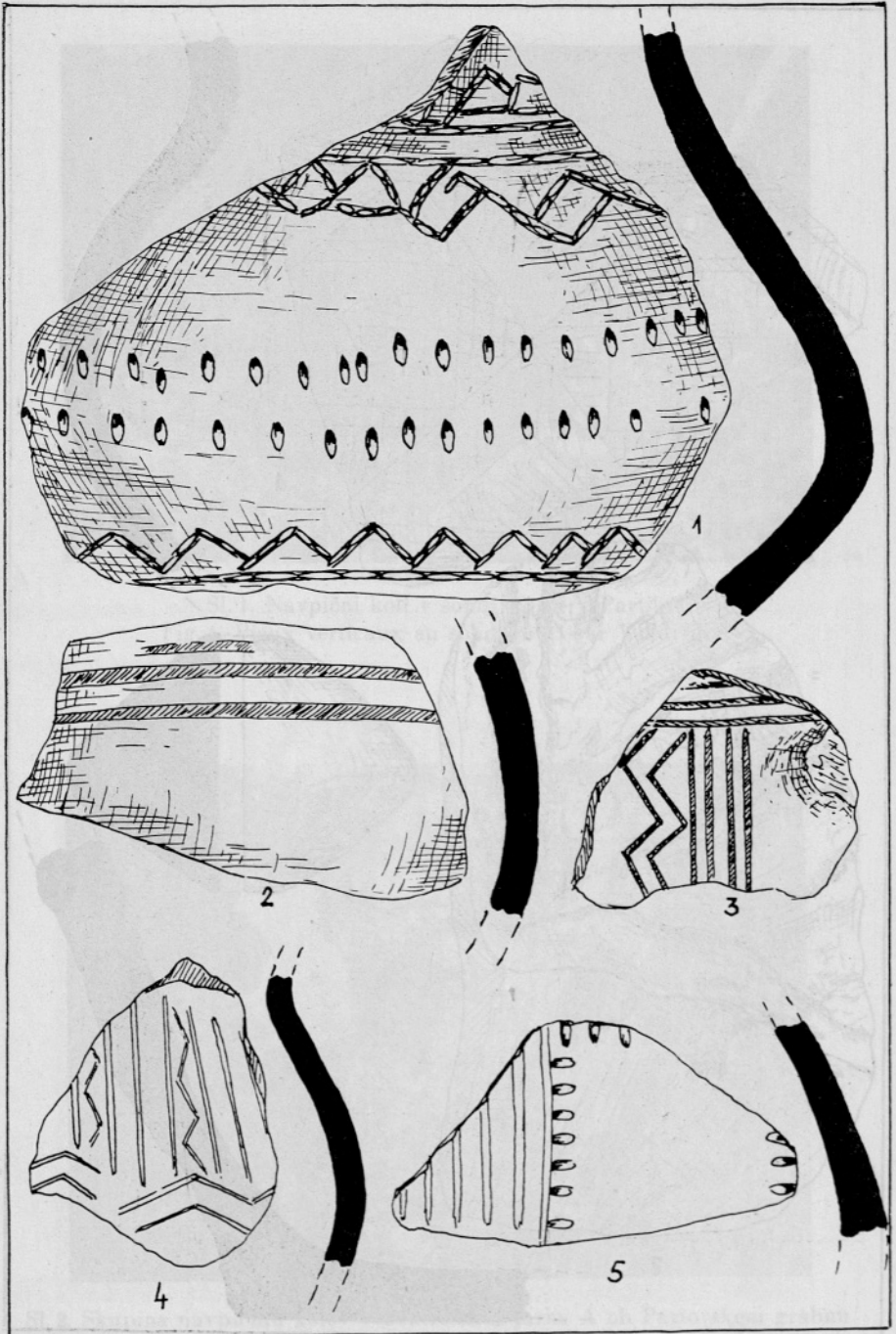
Sl. 1. Navpični koli v sondi 12 na V Partih
Fig. 1. Pieux verticaux au sondage 25 sur V Partih

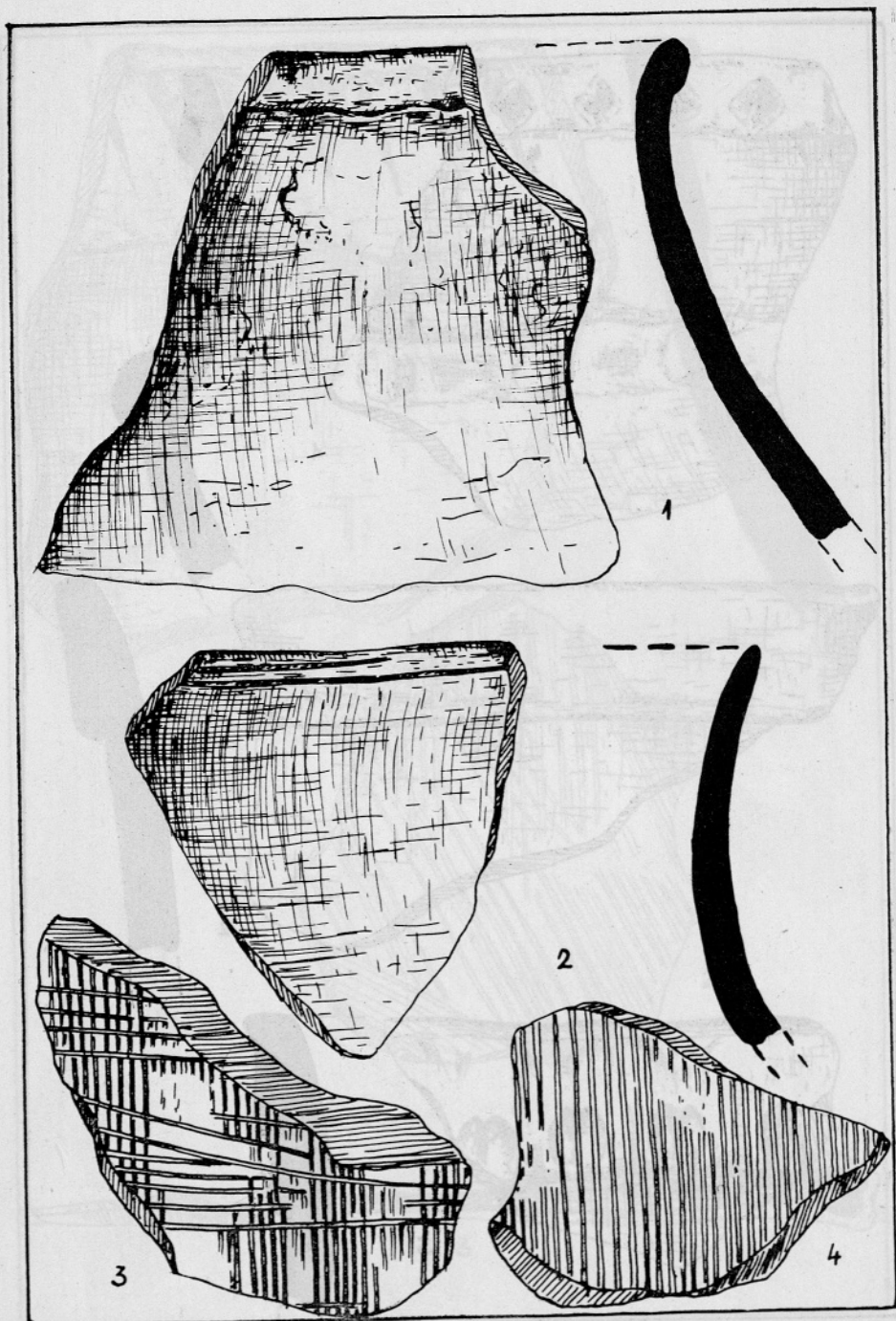
Sl. 2. Skupina navpičnih kolov v kontrolnem jarku A ob Partovskem grabnu
Fig. 2. Groupe de pieux verticaux dans le fossé de contrôle A le long du fossé de Parte

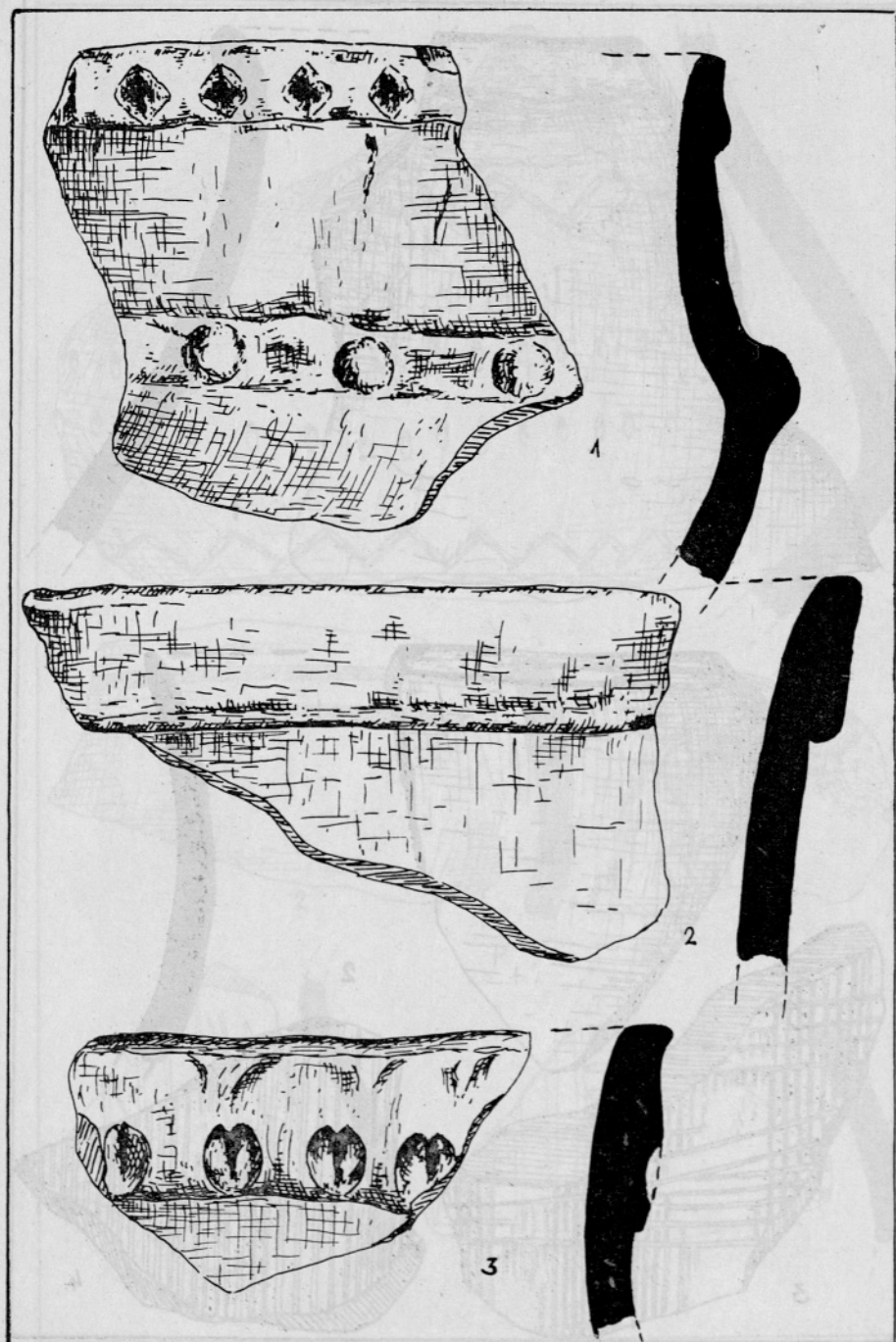
Sl. 1 — sonda 1; sl. 2, 3 — sonda 7. Vse = $\frac{1}{1}$
 Fig. 1 — sondage 1; fig. 2, 3 — sondage 7. Tout = $\frac{1}{1}$

Sl. 1, 2, 3, 5 — sonda 76; sl. 4 — sonda 75. Vse = $\frac{1}{1}$
 Fig. 1, 2, 3, 5 — sondage 76; fig. 4 — sondage 75. Tout = $\frac{1}{1}$

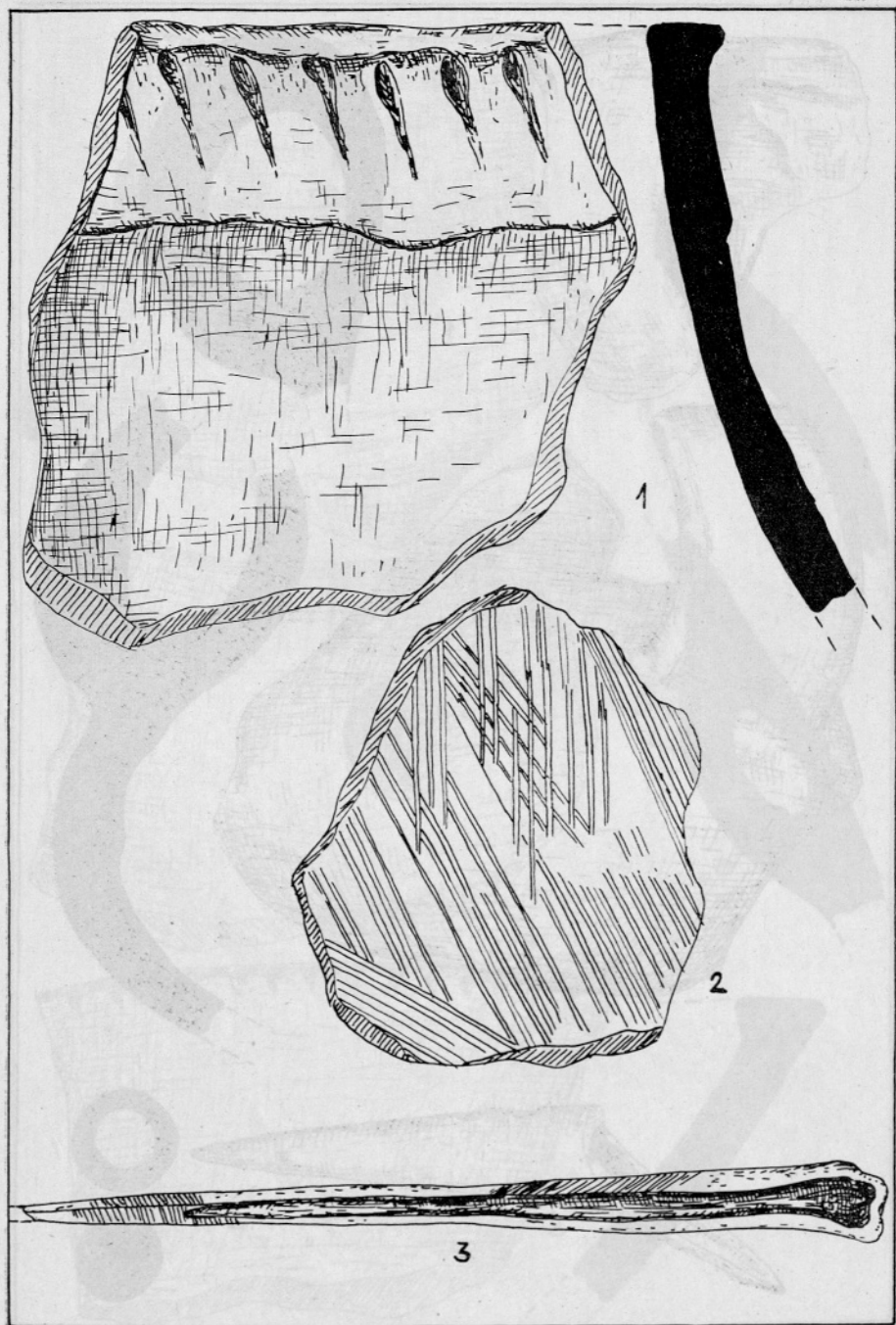

Sl. 1 — sonda 72; sl. 2, 3, 4 — kontrolni jarek A. Vse = 1/1
 Fig. 1 — sondage 72; fig. 2, 3, 4 — fossé de contrôle A. Tout = 1/1

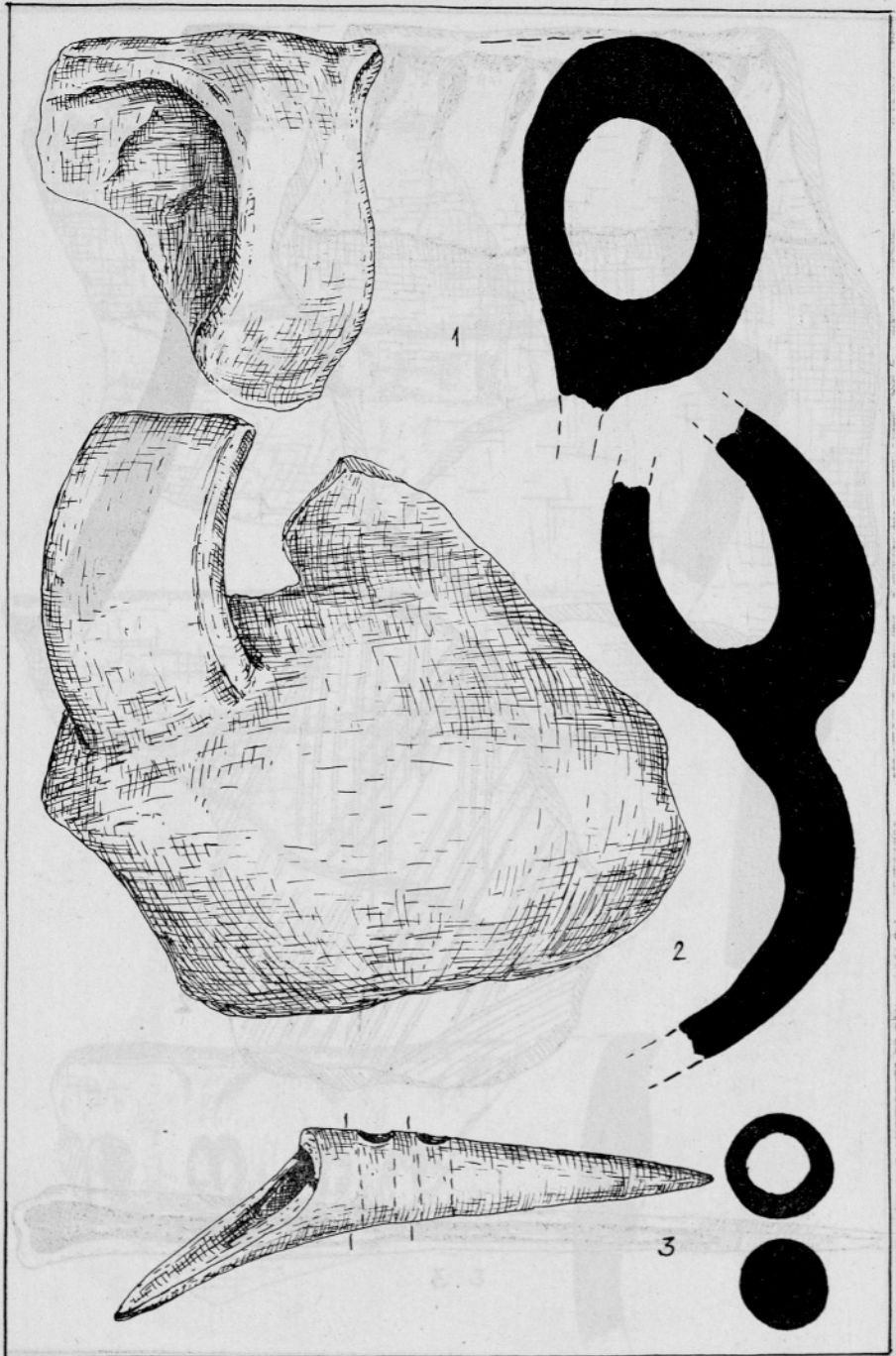
Sl. 1 — sonda 44; sl. 2 — sonda 34; sl. 3 — kontrolni jarek A. Vse = $\frac{1}{1}$

Fig. 1 — sondage 44; fig. 2 — sondage 34; fig. 3 — fossé de contrôle A. Tout = $\frac{1}{1}$

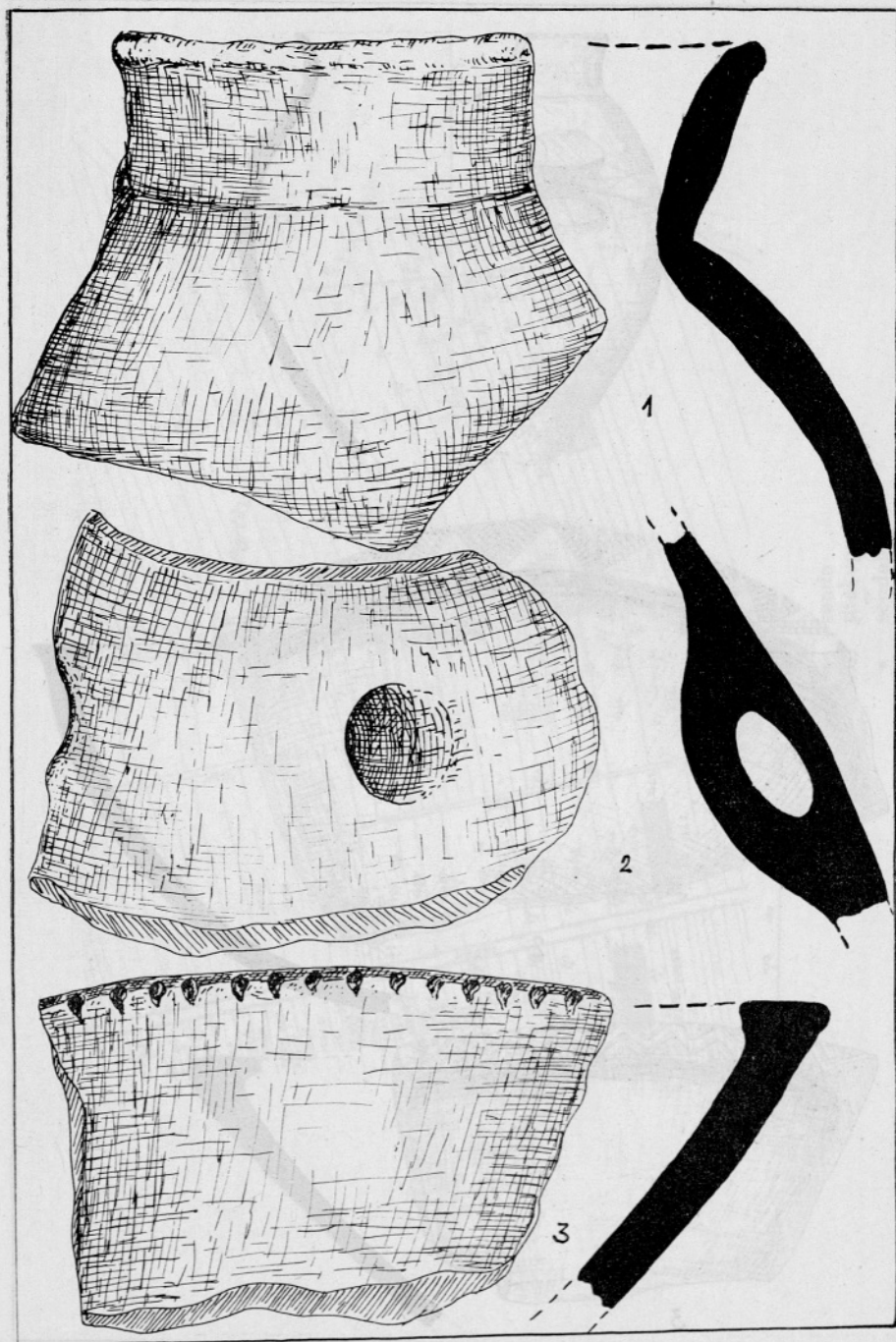

Sl. 1 — sonda 48; sl. 2, 3 — kontrolni jarek A. Vse = $\frac{1}{1}$
 Fig. 1 — sondage 48; fig. 2, 3 — fossé de contrôle A. Tout = $\frac{1}{1}$

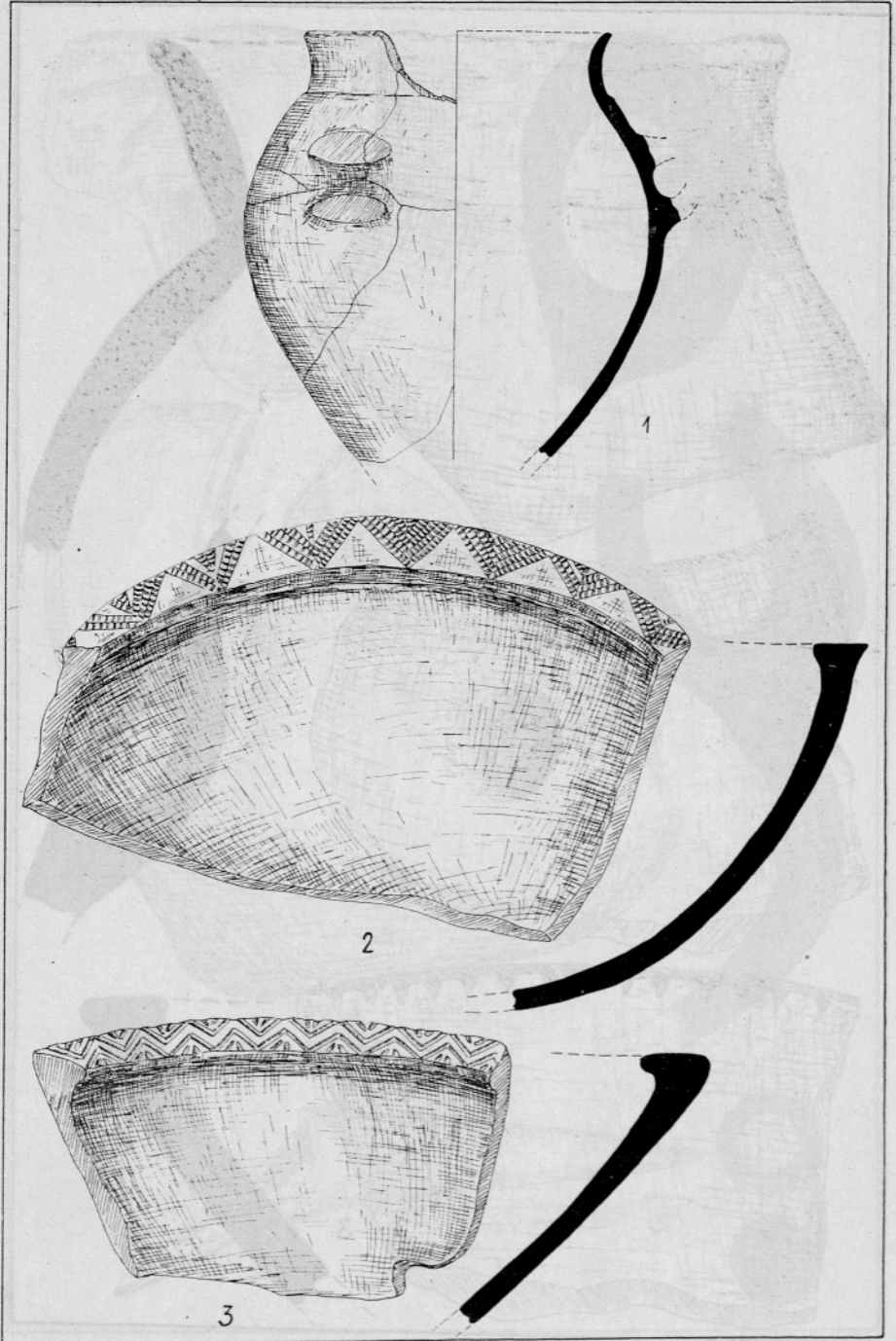

Sl. 1 — sonda 44; sl. 2 — kontrolni jarek A; sl. 3 — sonda 18. Vse = $\frac{1}{1}$
Fig. 1 — sondage 44; fig. 2 — fossé de contrôle A; fig. 3 — sondage 18. Tout = $\frac{1}{11}$

Sl. 1 — kontrolni jarek A; sl. 2 — sonda 44; sl. 3 — sonda 18. Vse = $\frac{1}{1}$
 Fig. 1 — fosse de contrôle A; fig. 2 — sondage 44; fig. 3 — sondage 18. Tout = $\frac{1}{1}$

Sl. 1 — sonda 7; sl. 2, 3 — sonda 18. Sl. 1 = $\frac{1}{4}$; sl. 2, 3 = $\frac{1}{2}$
Fig. 1 — sondage 7; fig. 2, 3 — sondage 18. Fig. 1 = $\frac{1}{4}$; fig. 2, 3 = $\frac{1}{2}$

- sonda
- ///// prekopano
- sondage
- ///// remué

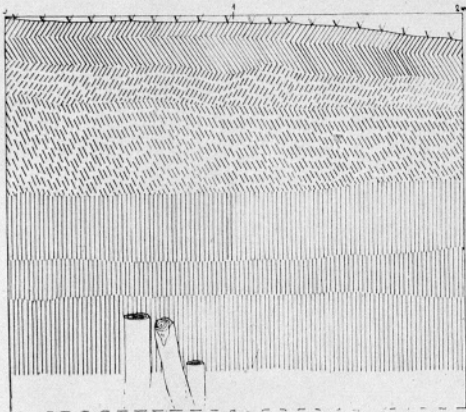
Sonde:

- × s koli in kulturnimi ostalinami
- ⊙ samo s kulturnimi ostalinami
- brez najdb ali samo oglje

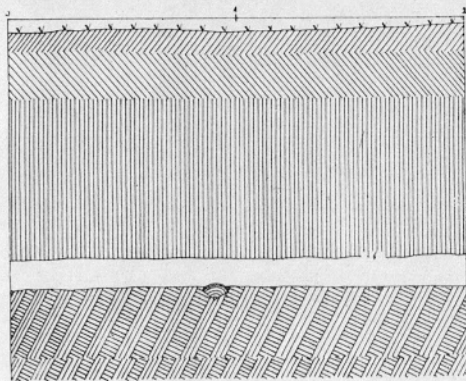
Sondages:

- × avec pieux et restes de cultures
- ⊙ seulement avec des restes de cultures
- sans découvertes ou seulement du charbon

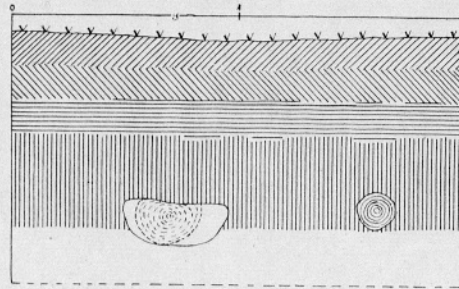
VZHODNI PROFIL SONDE 9

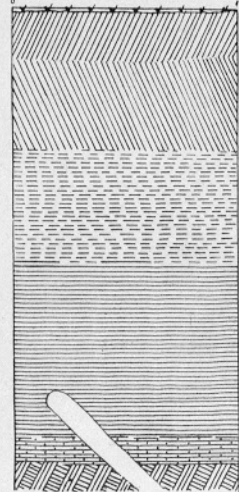
ZAHODNI PROFIL SONDE 81

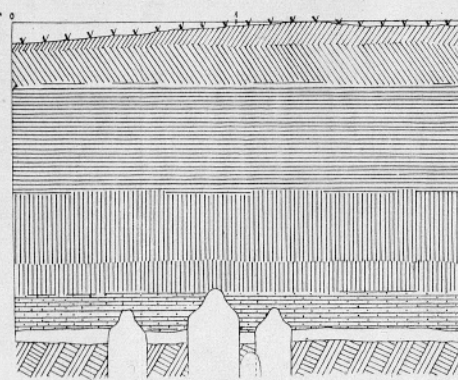
JUŽNI PROFIL SONDE 11

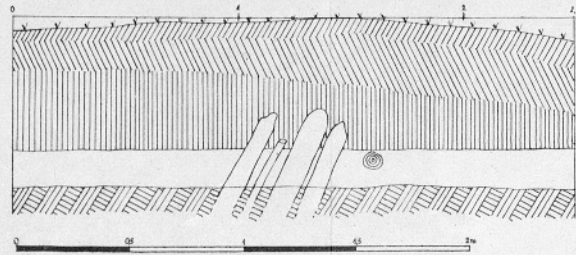
RESNIKOV PREKOP
VZHODNI PROFIL
SONDE 1

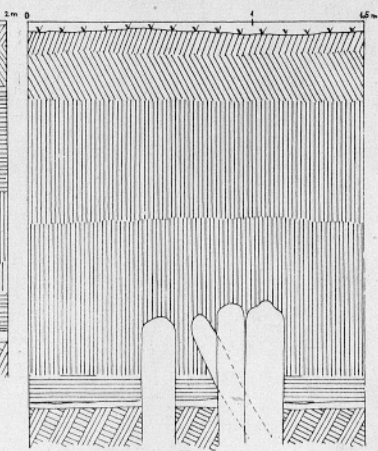
VZHODNI PROFIL SONDE 12

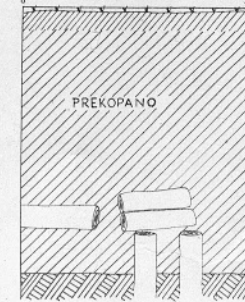
SEVERNI PROFIL KONTROLNEGA JARKA A

ZAHODNI PROFIL SONDE 30

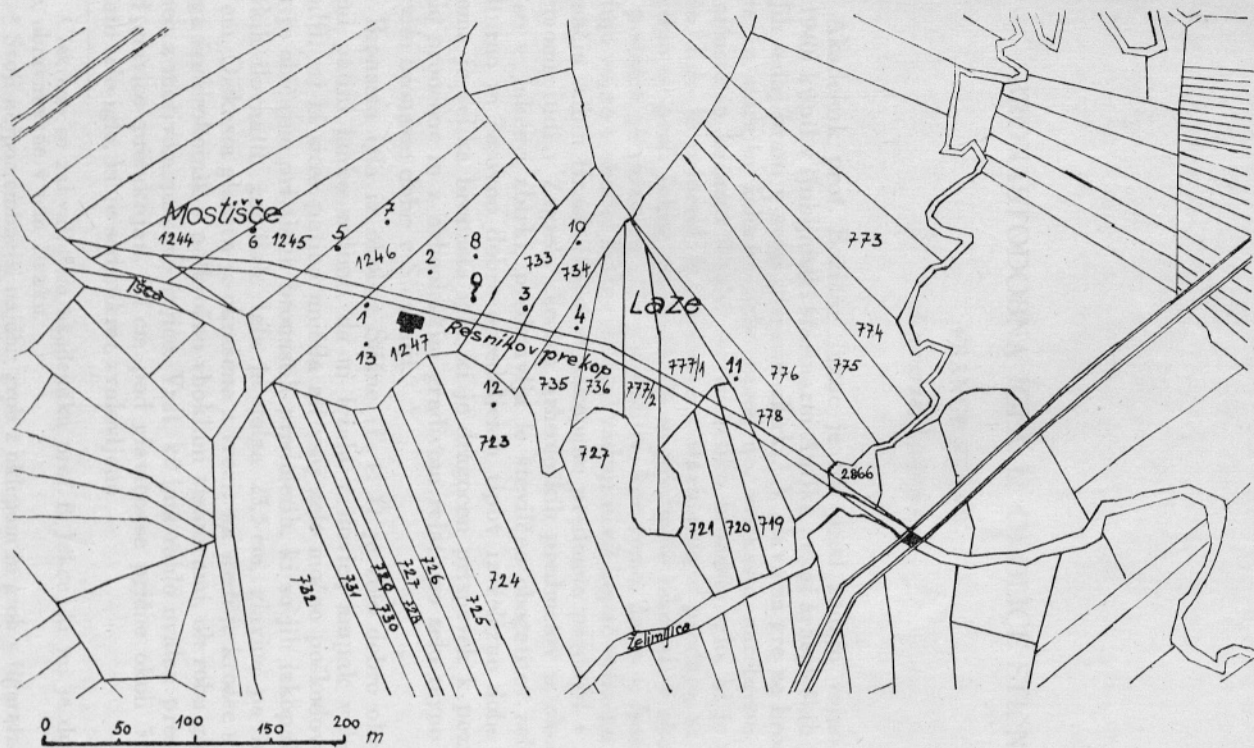
SEVERNI PROFIL
SONDE 72

Izkopavanja v okolici Iga — profili sond
Fouilles dans les environs d'Ig —
profils de sondages

Legenda k profilom — Légende aux profils:

	ruša terre tourbeuse		prvotna ruša terre tourbeuse primitive
	područje couche sous-jacente		prvotno područje couche sous-jacente primitive
	svetlo rjava plast ali čista šota couche tourbeuse brun clair ou tourbe non décomposée		plast s kulturnimi ostalinami couche avec restes de cultures
	siva mastna glinasta plast, pomešana z rastlinskimi ostanki couche argileuse grasse grise mêlée à des débris végétaux		polžarica boue lacustre calcaire
	siva mivkasto glinasta plast couche argileuse grise mêlée de sable fin		svetlo siva, lahno rjavkasto glinasta plast couche argileuse gris clair légèrement brunâtre

- Sonda
- Sondage

BRONASTODOBNA IGLA IZ OKOLICE STIČNE

FRANCE STARE

Univerza, Ljubljana

Akademik prof. Božidar Jakac je tik pred zadnjo vojno (leta 1939 ali 1940) kupil v ljubljanski starinarni Antika nekaj arheoloških predmetov, ki jih sedaj hrani v svoji privatni zbirki.¹ V glavnem gre za bronaste predmete iz starejše železne dobe (masivne, svitkasto narebrenе zapestnice, čolničaste in kačasto fibulo) ter za veliko bronasto iglo, ki je mnogo starejša. Kdo je prinesel te predmete v starinarno v prodajo, ni znano. Pri nakupu so prof. Jakcu povedali, da so predmete izkopali v okolici Stične. Ta podatek je važen in zelo prepričljiv, ker vemo, da je v desetletju pred zadnjo vojno v okolici Stične deloval zadnji kopač velikega formata — domačin Albin Hrast. Hrast je nakopane predmete prodajal v Ljubljano,² izjemoma tudi v Zagreb.³ Večina arheoloških predmetov iz okolice Stične, ki so v Jakčevi zbirki, predstavlja le številčno obogatitev zelo pogostih, kulturno in časovno dobro opredeljenih tipov iz železne dobe Dolenjske. Izjema je velika bronasta igla, ki je dragocen prispevek k poznavanju še malo proučene in z arheološkim gradivom relativno zelo revne zgodnje in razvite bronaste dobe v Sloveniji.

Bronasta igla iz okolice Stične (T. 1: 1) je zelo dobro ohranjena. Po njeni patini lahko sodimo, da ni ležala v ilovici, ampak v bolj peščeni zemlji, saj bi sicer patina uničila ali vsaj zelo močno poškodovala kovino, kar je običajno pri tistih bronastih predmetih, ki so jih izkopali v velikih stiških ilovnatih gomilah. Igla je dolga 23,5 cm, glavica pa ima premer 2,7 cm. Diskasta glavica je okrašena z vrezi: na sredi je krožec s piko, okoli njega šesterokotnik s polkrožno vboklimi stranicami, ob robu glavice pa je venec z motivom jelkove vejice. Vrat, ki ima rahlo ovalen presek, je 1 cm pod glavico preluknjan. 2,7 cm pod glavico se prične okoli 5 mm debelo oglato telo igle, ki je sedemkrat zvalovljeno.

¹ Iskreno se zahvaljujem akademiku prof. B. Jakcu, ki mi je dovolil objavo igle, obravnavane v tem članku.

² Svoji najpomembnejši najdbi: grob z oklepom in grob s figuralno okrašenim pokrovom situle je prodal Hrast Narodnemu muzeju v Ljubljani.

³ Precej nakopanih predmetov je prodal Hrast Arheološkemu muzeju v Zagrebu. Gre za gradivo iz starejše železne dobe, nekaj predmetov sodi v mlajšo železno dobo, ne manjka pa tudi gradiva iz antičnih grobov.

Stiška igla je v Sloveniji peta tega tipa. Eno so našli v Turnišču pri Ptujju v planem skeletnem grobu s skrčeno lego (T. 1: 2),⁴ tri pa v skeletnih grobovih z iztegnjeno lego v gomili pod Brinjevo goro (T. 1: 3, 4, 5).⁵ Za stiško iglo nimamo najdiščinskih podatkov, ki bi omogočili podrobno opredeljevanje predmeta. Zato nam preostane le tipološka primerjava; z njo se utegnemo približati času, ko so iglo izdelali oziroma uporabljali in ji obenem s tem zagotoviti tudi kulturno poreklo. Pri tipološkem vrednotenju omenjenih igel iz Slovenije je očitno, da je stiška igla zaradi dolžine sorodna iglama iz groba 3 gomile pod Brinjevo goro. Tudi dekoracija na glavicah igel govori za to. Ob presojanju ornamenta na glavici prve igle iz groba 3 gomile pod Brinjevo goro moremo ugotoviti, da je ta po strukturi do neke mere podoben stiškemu in le delno turniškemu. Omenjenim iglam je skupna tehnika krašenja (vrezovanje) ter centralna zasnova ornamenta, ki jo narokuje oblika ornamentalne ploskve (krog). Ne da bi izdelovalcem obravnavanih igel vsiljevali neke neutemeljene principe krašenja, zlahka ugotavljamo razločke, v katerih se kaže določen razvoj. Centralni motiv pri turniški igli je pravzaprav neokrašeno polje med štirimi večtračnimi polkrogi: kvadrat z vboklimi stranicami. Ornament učinkuje v tem primeru optično kot negativ. Pri igli iz gomile pod Brinjevo goro je motiv večtračnih polkrogov še vedno glavni element dekoracije; optično pa se mu skoraj več kot enakovredno priključuje krog s štirimi nasprotno šrafiranimi polji. Koncentričnim, proti sredini zožujočim se pasovom, ki imajo različne elemente dekoracije, sledimo v zelo preprosti obliki pri stiški igli. Mnogokotnik z vboklimi stranicami, ki je prišel pri turniški igli do izraza kot negativ, je pri stiški podan le z enojno črto; v njegovem središču je preprost krožec s piko, ob robu glavice stiške igle pa je relativno širok pas vrezov z motivom jelkove vejice, ki daje dekoraciji zaključen videz.

Skoraj z gotovostjo bi mogli reči, da sodi stiška igla k mlajšim inačicam tako imenovanega žebličastega tipa igel, ki je vznikel v času zgodnje bronastodobne kulture skrčenih pokopov. V Sloveniji je ta, starejša varianta znana iz Turnišča pri Ptujju. Najbrž so take igle prav zaradi funkcionalnosti (poseben način spenjanja ogrinjal ali plaščev na prsih z iglo s prebodenim vratom in z vrvice, ki je, vdeta skozi luknjico igle in ovita okoli spetih gub obleke, preprečevala, da se igla ni mogla nehoté izdreti) uporabljali in izdelovali še po nehanju bronastodobne kulture skrčenih pokopov v sledečem, kulturno zaključenem horizontu bronastodobnih gomil (bronasta doba C). Dokaz za to imamo pri nas v gomili pod Brinjevo goro. V isti časovni horizont pa je postaviti tudi iglo iz okolice Stične.

Obravnavana igla iz Stične je pomembna tudi za sam stiški arheološki kompleks, saj namiguje na to, da je bila okolica Stične obljudena že v razviti bronasti dobi in da so bile morda že v tistem času položene osnove za kulturno civilizatorični vzpon, ki ga je v zadnjem tisočletju pred n. št. doživel stiška naselbina na Cvingarju in katerega trenutno podrobnejše poznamo iz grobnih inventarjev stiških gomil.

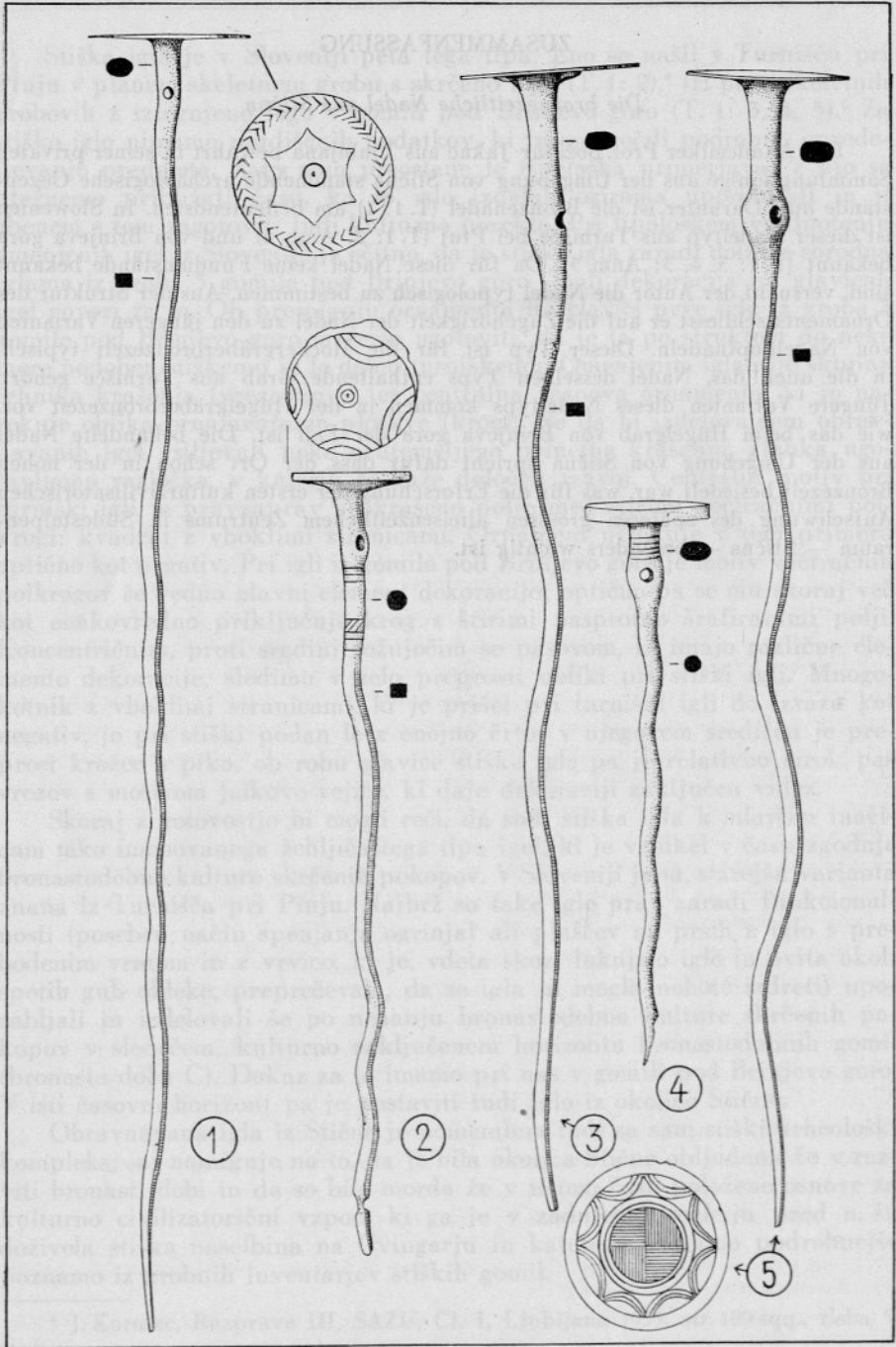
⁴ J. Korošec, Razprave III, SAZU, Cl. I, Ljubljana 1953, str. 189 sqq., risba 5, sl. 8.

⁵ S. Pahič, Arheološki vestnik XIII—XIV, Ljubljana 1962—1965, str. 353, T. VI, 1, T. I, VIII, sl. 4 (grob 1); str. 354, 355, T. VI, 2, sl. 2, T. III, T. X, sl. 7, 8 (grob 3). Ustrezno literaturo glej S. Pahič, l. c., str. 358 sqq.

ZUSAMMENFASSUNG

Die bronzezeitliche Nadel aus Stična

Der Akademiker Prof. Božidar Jakac aus Ljubljana bewahrt in seiner privaten Sammlung einige aus der Umgebung von Stična stammende archäologische Gegenstände auf. Darunter ist die Bronzenadel (T. 1: 1) am bedeutendsten. In Slowenien ist dieser Nadeltyp aus Turnišče bei Ptuj (T. 1: 2; Anm. 4) und von Brinjeva gora bekannt (T. 1: 3, 4, 5; Anm. 5). Da für diese Nadel keine Fundumstände bekannt sind, versucht der Autor die Nadel typologisch zu bestimmen. Aus der Struktur des Ornaments schliesst er auf die Zugehörigkeit der Nadel zu den jüngeren Varianten von Nagelkopfnadeln. Dieser Typ ist für die Hockergräberbronzezeit typisch, in die auch das, Nadel desselben Typs enthaltende Grab aus Turnišče gehört. Jüngere Varianten dieses Nadeltyps kommen in der Hügelgräberbronzezeit vor, wie das beim Hügelgrab von Brinjeva gora der Fall ist. Die behandelte Nadel aus der Umgebung von Stična spricht dafür dass der Ort schon in der hohen Bronzezeit besiedelt war, was für die Erforschung der ersten kulturzivilisatorischen Aufschwung des späteren grössten alteisenzeitlichem Zentrums in Südostalpenraum — Stična — besonders wichtig ist.

1 — Okolica Stične; 2 — Turnišče pri Ptuj; 5, 4, 5 — Brinjeva gora
 Vse $\frac{3}{4}$ nar. vel.
 1 — Umgebung von Stična; 2 — Turnišče bei Ptuj; 5, 4, 5 — Brinjeva gora
 Alles $\frac{3}{4}$ der nat. Grösse

ŽELEZNODOBNE GOMILE NA VINKOVEM VRHU

V. STARE

Narodni muzej, Ljubljana

V prazgodovinskem depoju in v zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani so predmeti, ki so jih konec preteklega stoletja izkopali na Vinkovem vrhu pri Dvoru. Večino teh predmetov je pridobil za takratni Kranjski deželni muzej Jernej Pečnik. Ožji najdiščni podatki o teh najdbah nam niso ohranjeni.¹ Tako je pred nami le golo gradivo, ki nam pa z arheološko govorico, ki jo skriva, le more prinesiti majhen delež k spoznavanju prazgodovinske preteklosti Dolenjske. Gradivo iz tega najdišča zaenkrat še ni bilo obravnavano kot celota. Tudi v tem kratkem poročilu, ki skuša dati izkopaninam ustrezno kulturno in časovno opredelitev, ne moremo odgovoriti na vsa vprašanja o pomenu Vinkovega vrha in njegove okolice v času, ko je bilo obravnavano gradivo izdelano oziroma uporabljano.

Mislim pa, da je potrebno nadaljevati z objavljanjem gradiva naših najdišč, ki nimajo ustreznih najdiščnih podatkov, in s tem načrtno slediti prvim takim poskusom, ki sem jih začela z objavo predmetov iz Malenc in Rovišča.

Pri tem bi bilo treba upoštevati vse najdbe istega najdišča, ki mnogokrat niso v enem muzeju.

Približno 15 km zahodno od Novega mesta se na levem bregu reke Krke v nizkem gričevju odraža v svoji geografski formaciji za ta predel izredno opazna vzpetina. Še danes moremo brez arheoloških posegov ugotavljati sledove, ki govore za močno utrjeno prazgodovinsko gradišče. Na zahodnih pobočjih tega neraziskanega gradišča so gomile. Te so bile v preteklem stoletju predmet nenačrtnega pridobivanja arheoloških predmetov, ki so prišli v last arheološkega muzeja v Ljubljani in na Dunaju.

Že ob bežnem pregledu terena bi mogli ugotoviti, da so verjetno nekatere gomile neprekopane ali pa le delno prekopane. Prazgodovinska naselbina pa je še v celoti nedotaknjena.

¹ Poročilo o izkopavanju na Vinkovem vrhu je objavljeno v Hoernes, Krainische Hügelnekropolen der jüngeren Hallstattzeit, WPZ 2, 1915, 177, Abb. VI. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 3, 1894, 7: 14, 1094, 34. Letopis Matice Slovenske 1889, 40, 46; 1892, 180.

Ob tej priliki skušamo posredovati gradivo, ki so ga našli v sedmih gomilah. To gradivo je v inventarni knjigi Narodnega muzeja diferencirano z oznakami Tumulus 7 do Tumulus 13. Predmeti so vpisani v prazgodovinski inventarni knjigi od številke P 4639 do P 4700.

Gomila 7

(Narodni muzej v Ljubljani od inv. št. P 4639 do P 4647)

V gomili, katere točnih dimenzij ne poznamo, so bili najdeni naslednji predmeti: železna sulična ost, železna sekira, 5 zapestnic in kačasta fibula (T. 1, ris. 1—9).

Pridatki moških grobov: sulica in sekira.

Pridatki ženskih grobov: zapestnice in kačasta fibula.

Gomila 8

(Narodni muzej v Ljubljani od inv. št. P 4648 do P 4654)

V gomili neznane razsežnosti so našli: odlomek steklenega obročka, 2 vretenci, bronast obroček in 2 keramični posodi (T. 1, ris. 10—15).

Pridatki moških grobov: verjetno bronast obroček.

Pridatki ženskih grobov: steklen obroček, vretenci.

Nedoločljivo: keramični posodi.

Gomila 9

(Narodni muzej v Ljubljani od inv. št. P 4655 do 4669)

V verjetno srednje veliki gomili so našli: 5 suličastih osti, 3 sekire, železen nož, 3 zapestnice, železno pasno spono in 3 vretenca (T. 2, ris. 1—9; T. 3, ris. 1—7).

Pridatki moških grobov: sulice, sekire, nož, pasna spona.

Pridatki ženskih grobov: zapestnica in vretenca.

Gomila 10

(Narodni muzej v Ljubljani od inv. št. P 4670 do P 4672)

V gomili neznane velikosti so našli: zapestnico, fibulo in vretence (T. 3, ris. 8, 9).

Pridatki moških grobov: jih ni.

Pridatki ženskih grobov: zapestnica, fibula in vretence (nedoločljivo).

Gomila 11

(Narodni muzej v Ljubljani od inv. št. P 4673 do P 4680)

V gomili so našli: sulico, bronasto pasno spono, 2 zapestnici, železno pasno spono, 2 vretenci, 2 bronasta obročka in trakasto fibulo (T. 3, ris. 10 do 15; T. 4, ris. 1—4).

Pridatki moških grobov: sulica, 2 pasni sponi, 2 obročka kvadratnega preseka.

Pridatki ženskih grobov: 2 zapestnici, trakasta fibula in 2 vretenci.

Gomila 12

(Narodni muzej v Ljubljani od inv. št. P 4681 do P 4690)

V neznanu veliki gomili so našli: sulico, sekiro, obroček, certoško fibulo, nogo neke rtaste fibule, 5 vretenc (T. 4, ris. 5—13; T. 5, ris. 1).

Pridatki moških grobov: sulica in sekira.

Pridatki ženskih grobov: obe fibuli, 5 vretenc.

Nedoločljivo: bronast obroček.

Gomila 13

(Narodni muzej v Ljubljani od inv. št. P 4691 do P 4700)

V gomili so izkopali: 2 železni sekiri, kamnito sekiro, 4 zapestnice, 2 nanožnici, vretence, samostrelno fibulo, steklene jagode, 28 obročkov (T. 4, ris. 14—16; T. 5, ris. 2—8).

Pridatki moških grobov: 2 železni sekiri.

Pridatki ženskih grobov: 4 zapestnice, 2 nanožnici, vretence, samostrelna fibula, steklene jagode.

Nedoločljivo: kamnita sekira, 28 obročkov (nedoločljivo).

Ostalo gradivo

V naslednjem je govor o tistih predmetih z Vinkovega vrha, za katere niti po inventarni knjigi Narodnega muzeja niti po literaturi nimamo ožjih najdiščnih podatkov.

Njihova znanstvena vrednost se omejuje le na tipologijo in tiste časovne ugotovitve, ki so že splošno utemeljene.

Sulice

Razmeroma veliko število železnih suličnih osti med gradivom govori za večje število moških grobov (T. 6, ris. 1—6, 9; T. 7, ris. 1—3, 6; T. 8, ris. 1 do 5; T. 9, ris. 1—7; T. 11, ris. 3—5). V glavnem bi ločili dolgolistne in kratkolistne sulice. Nekaj suličnih osti ima gladek list brez poudarjenega rebra (T. 8, ris. 4), druge imajo polkrožno rebro (T. 6, ris. 5), trikotno rebro (T. 8, ris. 1), ali pa kvadratno rebro (T. 6, ris. 6). Nekaj sulic pa je tako slabo ohranjenih, da ne moremo ugotoviti, niti kakšen je bil list niti kakšno je bilo rebro (T. 9, ris. 1—7). Za časovno opredeljevanje nam ne morejo veliko pomagati. Postavljamo pa jih lahko v čas razvite starejše železne dobe, ker v tem času sledimo takšnim sulicam v grobovih ilirskih bojevnikov.

Iz omenjenega časovnega okvira bi izpadla sulica (T. 7, ris. 3), ki zaradi svoje izredne dolžine in kratkega lista sodi že na konec mlajše železne dobe. V ta čas bi postavili tudi železno ost (T. 7, ris. 4). Takšne sulice in osti so našli v večjem številu v Šmihelu pod Nanosom (prej Šmihel pri Hrenovicah). Večji del gradiva iz tega najdišča pa prav tako sodi v končne faze mlajše železne dobe.

Sekire

V grobovih na Vinkovem vrhu so bile najdene večinoma železne tulaste sekire (T. 10, ris. 2—4, 6—8; T. 11, ris. 1, 2; T. 12, ris. 3) ali pa plavutaste sekire (T. 10, ris. 5). Te so tudi značilne za časovni okvir mlajšega obdobja starejše železne dobe (Ha D po srednjeveški kronologiji).

Iz tega časovnega horizonta izpada bronasta tulasta sekira z ušescem (T. 10, ris. 1). Sekira ima delno odlomljeno rezilo in le delno ohranjeno ušesce. Ob robovih je okrašena z vrezanimi vzporednimi črtami. Sekiro bi časovno postavili v Ha C horizont. Žal ne moremo določiti grobne celote, kateri je sekira pripadala; to bi nas vsekakor zanimalo, ker je ta sekira ena izmed najstarejših predmetov ohranjenega gradiva z Vinkovega vrha.

V mlajši čas sodita železni sekiri s prečno postavljenim ušescem za nasajanje (T. 12, ris. 1—2). Takšne sekire sledimo na nekropolah z mlajšim, končnim fazam Ha D pripadajočim gradivom. Sekire te vrste so bile najdene v Mokronogu, Valični vasi, Šmihelu pod Nanosom (prej Šmihel pri Hrenovicah).² Vsa ta najdišča pa so znana po gradivu, ki sodi v mlajši čas starejše železne dobe in ima kontinuiteto vse do končnih obdobj mlajše železne dobe.

Noži

Med ohranjenimi predmeti z Vinkovega vrha imamo štiri železne, od rje precej poškodovane ukrivljene nože (T. 9, ris. 8—11). Nedvomno so bili ti noži najdeni v grobovih, ki bi jih časovno lahko postavili v razvito obdobje starejše železne dobe. Brez grobne celote pa nam za časovno opredeljevanje ne morejo rabiti.

Meči

Osamljen primerek orožja v gomilah na Vinkovem vrhu je enorezen, ukrivljen železen meč — mahaira (T. 6, ris. 10). Močno ga je uničila rja in je že celo nekoliko deformiran, tako da njegova prvotna oblika ni več prav vidna. Ne poznamo grobne celote, tako da moremo meč časovno opredeliti le na podlagi njemu sorodnih mečev iz drugih najdišč. Za časovni okvir bi nam najbolje služilo gradivo iz depoja v Tržišču pri Cerknici, kjer je bilo najdenih kar devet takšnih mečev. Depo sam vsebuje gradivo (sulice, sekire, žvale, meči, čelada), katero moremo stavljati v razvito starejšo železno dobo, na začetek Ha D stopnje. Tudi omenjeno mahairo z Vinkovega vrha bi lahko postavili v ta čas, posebno še zato, ker glavnina gradiva tega najdišča sodi v omenjeni časovni okvir.

Drugi meč pripada dvoreznim tipom z dolgim trnastim nastavkom za ročaj (T. 7, ris. 5). Predmet je zelo uničen in je vse do nedavnega veljal za sulično ost. Proti temu govori nastavek za ročaj, ker imajo sulične osti navadno votel tulec za nasajanje. Dvorenne meče srečujemo v grobovih mlajše

² Nekaj takih sekir je v depoju Narodnega muzeja v Ljubljani iz Mokronoga, Valične vasi in Šmihela pod Nanosom (Šmihel pri Hrenovicah).

železne dobe. Iz Slovenije poznamo več primerkov iz Mokronoga,³ Bleda,⁴ Valične vasi,⁵ Mihovega⁶ in iz drugih najdišč. Naš primerek z Vinkovega vrha stoji pred nami brez spremnega gradiva, vendar je med gradivom nekaj predmetov, ki bi utegnili soditi v isti čas kakor meč (T. 11, ris. 9; T. 12, ris. 1 in 2).

Puščice

Med predmeti iz gomil na Vinkovem vrhu je najdenih razmeroma veliko puščic (T. 7, ris. 7—27; T. 8, ris. 6—17). Ločili bi lahko železne dvokrilne puščice (T. 7, ris. 7—10), bronaste trokrlne puščice (T. 7, ris. 11—14; T. 8, ris. 6—17) in bronaste trorože puščične osti (T. 7, ris. 15—27).

Železne dvokrilne puščice je močno uničila rja in so tudi precej poškodovane. Dve puščici imata ohranjeno leseno paličico, na katero sta se nasajali. Te puščice so prav gotovo iz starejše železnodobnih grobov, prav tako kot del gradiva iz gomil, za katere ne moremo ugotoviti grobne celote. V ta časovni okvir smo upravičeni postaviti omenjene puščice, če primerjamo gradivo grobne celote iz Stične,⁷ kjer so bile najdene bronaste dvokrilne puščice s predmeti, ki so značilni za Ha C horizont. Omenjeni primeri so sicer železni, vendar to časovnega opredeljevanja bistveno ne izpremeni.

Bronaste trokrlne puščice imajo tulec za nasajanje in tri daljša ali krajša krila. Te puščice so se nasajale na leseno paličico kakor sulične osti. Obravnavali bi jih lahko kot neko razvojno stopnjo med preprostimi dvokrilnimi puščicami in mlajšimi trorobnimi puščicami. Časovno jih lahko postavimo v Ha D horizont, oslanjajoč se na grobno celoto iz Libne,⁸ kjer je najdenih prav tako nekaj takšnih puščic. Grob iz Libne pa ima zelo širok časovni razpon, nekaj predmetov je prav iz Ha D horizonta.

Bronaste trorože puščice stavljamo v zvezo s skitskimi grobovi, ker vemo, da so bile del bojne opreme Skitov. Skitske — trorože puščice so bile najdene v Sloveniji na Libni,⁹ Rovišču,¹⁰ na Magdalenski gori,¹¹ na Vačah¹² in drugod. Puščice z Vinkovega vrha so verjetno iz enega groba; spomnimo se samo velikih grobov z Libne in z Magdalenske gore, kjer je najdenih zelo veliko trorobnih puščičnih osti. Hoernes celo poroča o takšni grobni celoti iz neke gomile na Vinkovem vrhu.¹³ V skrinjastem grobu je bila ob ne-

³ V depozu Narodnega muzeja v Ljubljani inv. št. 5486, 5487, 5488, 5494, 5496 in 5499.

⁴ S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled, SAZU, Dela 12, 1960, 15, T. V, 6.

⁵ Neobjavljeno v depozu Narodnega muzeja v Ljubljani.

⁶ Neobjavljeno v depozu Narodnega muzeja v Ljubljani, inv. št. 6515.

⁷ V grobu iz Stične je najdenih 10 bronastih puščic. Časovno ga postavljamo v 7. stoletje pred n. š. Grob je objavil Ložar v GMDS, 1957, 75, pod 4. Ložarjeva datacija odstopa od današnjega časovnega opredeljevanja grobne celote.

⁸ F. Starè, Kipec ilirskega bojvnika z Vač, AV XIII—XIV, 1962—1965, 598, T. IX, 25—26.

⁹ L. c., Tab. IX, 25—26 in T. X, 59—62.

¹⁰ V grobu VI gomile I iz Rovišča sta bili najdeni dve trorobi puščici; V. Stare, Prazgodovinske gomile iz Rovišča, AV XIII—XIV, 1962—1965, 457.

¹¹ Inventaria arhaeologica, Jugoslavija, Fasc. 5, Y 43 (5) 4, 25.

¹² F. Starè, Vače, katalog, 1955, T. VII, 5, 6.

¹³ WPZ 2, 1915, 117.

sežganem mrliču najdena bronasta posoda, deli bronaste čelade, železna sekira, rdeče žgana keramična posoda in večje število puščičnih osti. Potemtakem bi morda lahko tu objavljene trorobe puščične osti postavili v zvezo s Hoernesovim opisom. Grobno celoto samo pa bi na podlagi spremene gradiva (dvogrebenasta čelada — T. 19 in verjetno bronasta posoda — T. 16, ris. 8) lahko časovno opredelili v začetek 6. stoletja pred n. š., to je pa tudi čas, ko bi mogli že misliti na skitske elemente v materialni zapuščini starejše železnodobnih najdišč Dolenjske.

Zapestnice in nanožnice

Zapestnice, ki so bile izkopane v grobovih na Vinkovem vrhu, bi lahko razdelili v votle (T. 13, ris. 2, 4, 7) in masivne (T. 12, ris. 6, 8). Večina zapestnic ima polkrožno narebreno površino, nekaj primerov pa je gladkih s presegajočima koncema.

Za časovno opredeljevanje jih ne moremo koristno uporabiti, ker sledimo takšnim zapestnicam v ženskih grobovih skozi vse obdobje razvite starejše železne dobe.

Votle zapestnice, okrašene s pasovi vrezov in vrezanimi križci v posameznih poljih (T. 13, ris. 2), pa so ostalina grobov iz mlajšega obdobja starejše železne dobe (Ha D).

Zelo zanimiva je bronasta, v štiri kolobarje zvita zapestnica, katere konca, okrašena z vrezanimi pasovi, sta bila zapognjena nazaj. Eden se je že v uporabi odlomil in so ga nadomestili z novim tako, da so ga pritrdili z dvema bronastima zakovicama, danes pa tudi ta manjka. Ohranjeni zaključek zapestnice je na koncu oglato odebeljen. Ta motiv je v materialni kulturi naših krajev precej nenavaden. Nekoliko spominja na zapestnice s shematiziranimi nazaj zavitimi živalskimi glavicami.¹⁴ Vendar pa oblika odebelitve skoraj ne dopušča direktne primerjave z omenjenimi (T. 12, ris. 8).

Ovratnice

Med gradivom iz gomil na Vinkovem vrhu so tudi tri bronaste ovratnice (T. 14, ris. 1, 12, 13). Med seboj so različne in vsaka zase predstavlja posebno varianto ovratnic. Vsaka sodi v drugo časovno obdobje.

Najstarejša je ovratnica (T. 14, ris. 12) s tordiranim trupom in odlomljenima, verjetno spiralno zvitima koncema. Postavimo jo lahko v začetne faze Ha C obdobja na podlagi primerjav z drugimi najdišči, ki vsebujejo gradivo iz tega časa.

V razvito obdobje Ha C horizonta bi postavili ovratnico z gladkim trupom in spiralno ovitima koncema (T. 14, ris. 13).

Časovno najmlajša pa je bronasta votla ovratnica s polkrožnima zaključkoma (T. 14, ris. 1). Stavljamo jo v razvito obdobje Ha D horizonta. Datacijo tega predmeta smo prav tako opravili na podlagi primerjav z gradivom iz drugih najdišč, ki jih kot celoto stavljamo v to časovno obdobje.

¹⁴ F. Mayer, Fundbericht aus Schwaben NF 16, 1962, 39.

Fibule

Sponke za spenjanje oblačil — fibule so navadno pridatki ženskih grobov. Med gradivom iz gomil imamo ohranjenih razmeroma malo fibul (T. 15, ris. 1—11). Fibule pripadajo različnim tipom in jih moremo tudi časovno postavljati v razna obdobja starejše železne dobe. Med najstarejše primerke bi prištevali obe kačasti fibuli (T. 15, ris. 1 in 5) in žično fibulo z jantarjevo oblogo (T. 15, ris. 4); moremo jih postaviti na začetek Ha D stopnje.

Velike »klasične« *certoške fibule* (T. 15, ris. 5, 6, 9) so značilne za razvito obdobje Ha D stopnje, ker vemo, da so bile najdene vedno s predmeti, ki sodijo v ta čas.

Posebnost so fibule s samostrelno peresovino in z živalsko glavico na zaključku noge (T. 15, ris. 7, 8, 10 in 11). Ločili bi lahko dva tipa, prvi s shematizirano konjsko glavico (T. 15, ris. 7 in 8) in drugi s pasjo glavico (T. 15, ris. 10, 11).

V grobovih slovenskega halštata poznamo nekaj primerov takih fibul, vendar so precej redke. Prisotnost kar štirih takih fibul na Vinkovem vrhu je presenetljiva in daje neko posebno obeležje vinkovskemu gradivu. Plastične upodobitve na fibulah srečujemo v glavnem v razviti fazi Ha D stopnje. V tem času se kot dekorativne prvine na fibulah upodablja tudi druge živali, kot npr. psi, ovni, race.¹⁵ Po vsem tem smo upravičeni postaviti tudi primere z Vinkovega vrha v to časovno obdobje.

Pasne spone

Med gradivom, ki je brez ožjih najdiščinih podatkov, imamo ohranjene štiri pravokotne pasne spone (T. 16, ris. 1, 4, 6; T. 11, ris. 11). Bronasta pasna spona (T. 16, ris. 4) je dobro ohranjena, manjka ji le kavelj za spenjanje, ki je bil pritrjen na spono s ploščato zakovico in je bil izrezan iz posebnega kosa pločevine. Spona je ob daljših stranicah okrašena z vrezano črto, ob krajših stranicah pa je drobno poševno narezana.

Bronasta spona (T. 16, ris. 1) je bila že med uporabo večkrat popravljana, tako da so kosi pločevine naloženi drug vrh drugega in speti s ploščatimi zakovicami. Ohranjen je tudi ploščat kavelj za spenjanje, ki je pritrjen na podlogo s kvadratno zakovico.

Delno ohranjena železna pasna spona z bronasto prevleko (T. 16, ris. 6) je bila okrašena z iztolčenimi motivi drobnih pik ob zunanjem robu in s stoječimi trikotniki iz drobnih iztolčenih pik. V sredini takega trikotnika je iztolčen križ z razširjenimi kraki. Bronasta prevleka je slabo ohranjena, tako da so na nekaterih mestih vidni le sledovi na železni podlagi.

¹⁵ Fibule z lokom v obliki pasjega trupa iz Podzemlja, inv. št. 2248 (neobjavljena), Zagorja, inv. št. 4546 in 4547 (neobjavljena), Vintarjevca, inv. št. 6677 (AV IV/2, 1955, 264, T. I, 5).

Fibuli z ovno glavico na nogi z Magdalenske gore, inv. št. 4000 in 4001, in Laknic, inv. št. 1648 (neobjavljeno).

Fibuli z lokom v obliki račjega protoma iz Šmarjete, inv. št. 919 (neobjavljeno), in Rovišča (V. Stare, Prazgodovinske gomile iz Rovišča, AV XIII—XIV, 1962—1965, T. I, 12).

Pravokotne pasne spone časovno postavljamo v Ha D stopnjo, v njene začetne faze, posamezni primeri pa so se uporabljali tudi v razviti dobi Ha D horizonta.¹⁶

Sponam pripadajo tudi bronasti okovi z obročki, ki so rabili za spenjanje spon (T. 11, ris. 7, 10, 12, 18), in bronasti obročki, deli pasnih spon (T. 11, ris. 6, 8, 14—16; T. 14, ris. 5—10). Ti obročki so ovalnega ali kvadratnega preseka in so rabili pri spenjanju pasu.

Železen predmet, ki je služil tudi verjetno kot pasna spona (T. 11, ris. 9) s kavljema na obeh straneh, bi postavili že v mlajši čas, v mlajšo železno dobo.

V isti čas moremo prištevati tudi bronast obroček z delno ohranjenim kavljem (T. 11, ris. 17), ki je tudi služil za spenjanje pasu.

Čelada

Med predmeti brez ožjih najdiščnih podatkov je bil tudi del bronaste pločvine, za katerega smo ugotovili, da sodi k neki popolnoma razpadli dvogrebenasti čeladi (T. 19, rekonstrukcija). Fragment je sicer majhen in v zelo slabem stanju, vendar pa sta dobro vidni rebri, ki sta potekali vzdolž grebena. Ohranjena je tudi ena bronasta zakovica, ki je pripenjala zgornji del čelade na spodnjega. V Hoernesovem poročilu¹⁷ je govor o nekem skrinjastem grobu, v katerem je bila najdena med drugimi pridatki (železna sulica, rdeče žgana posoda, puščice in bronasta posoda) tudi čelada. Med našim gradivom nimamo čelade. Sklepamo lahko, da je omenjeni fragment del popolnoma uničene dvogrebenaste čelade, ki jo omenja Hoernes.

Dvogrebenaste čelade stavlja S. Gabrovec v svoji razpravi o halštatskih čeladah jugovzhodnoalpskega kroga v 6. stoletje pred n. š.¹⁸ Omenjeno čelado z Vinkovega vrha bi bili upravičeni postaviti v isti čas, ker tudi spremno gradivo govori za upravičenost te domneve.

Scepter in obeski

Ohranjeno imamo le eno kultno palico — scepter (T. 5, ris. 9). Telo bronaste palice je razdeljeno v horizontalna, različno okrašena polja. Zgoraj je votlo telo razširjeno in preluknjano. V luknjicah so vdeti bronasti obročki z verižico; na njih so viseli precej poškodovani trikotni obeski.

K omenjenemu sceptru sodita verjetno tudi obeska (T. 18, ris. 15, 17), ki sta bila obešena na verižici, pripeti na telo scepra. Obesek je sestavljen iz osrednjega dela, ki je izdelan v iztolčeni tehniki in predstavlja neko človeško figuro z razprostrtimi rokami. Obesek ima na spodnji strani polkrožne izrastke z luknjico. V vsako luknjico je vdet obroček, v katerem je visel trikoten obesek, okrašen z vtolčenimi in iztolčenimi pikami. Obeski so imeli na spodnji strani luknjico za verižico. V zadnjo luknjico verižice

¹⁶ F. Starè, Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem, AV III/2, 1952, 175.

¹⁷ WPZ 2, 1915, 117, Abb. VI.

¹⁸ S. Gabrovec, Halštatske čelade jugovzhodnoalpskega kroga, AV XIII—XIV, 1962—1963, 305 ss.

pa so bili v deti obročki za obesek. Obeski so po večini izgubljeni, ohranjene so le tri shematizirane račke, shematiziran petelin in dve človeški figurici.

Obesek z Vinkovega vrha je eden najlepših obeskov, ki so ohranjeni med materialnimi ostalinami grobov starejše železne dobe. Časovno ga moremo postaviti v Ha D stopnjo.

Kovinske posode

Bronasta situla, ki je med ohranjenim gradivom v Narodnem muzeju, je gladka s preprostim držajem z nazaj zavrtimi konci (T. 16, ris. 7). Izdelana je iz tanke pločevine. Plašč je spet s sedmimi bronastimi ploščatimi zakovicami. Dno situle manjka, bilo pa je verjetno izdelano kakor dna drugih situl mlajšega tipa. Tudi po obliki sami sodi ta situla k mlajšim oblikam in bi jo na podlagi primerjav z drugimi situlami lahko časovno postavili v razvito obdobje starejše železne dobe.¹⁹

Druga kovinska posoda, ki je ohranjena med gradivom, je tako imenovan kotliček z ročajem — velika skodela (T. 16, ris. 8). Podrobno ga je obravnaval v svoji študiji o prazgodovinskih kovinskih posodah že F. Starè,²⁰ zato bi samo ugotovili, da gre tu za posodo, ki jo stavimo v čas razvite Ha C stopnje.

Keramika in glinasta vretenca

Keramičnih posod je ohranjenih razmeroma malo in še te so večinoma poškodovane ali pa ohranjene samo v fragmentih. Večino posod predstavljajo lonci (T. 17, ris. 5—5) ali pa sklede (T. 17, ris. 6). Nekaj posebnega je posoda iz svetlo rjavo žgane gline (T. 17, ris. 1). Posoda je cilindrična z ravnim dnom in kaneliranim ostenjem. Ob zgornjem robu je na dveh straneh štirikoten nastavek, ki je služil za boljše prilaganje pokrova na posodo. Pokrov je okrogel, okrašen s koncentričnimi plastičnimi kanelurami in ima v sredini velik profiliran gumb. Posoda je bila verjetno najdena v grobu z gradivom iz mlajšega obdobja starejše železne dobe. Posodo samo bolj težko časovno opredelimo, ker ne poznamo analogij za to vrsto keramike.

Posebej moramo omeniti majhno rjavkasto žgano posodico z izlivkom (T. 17, ris. 2). Posodica je zelo grobo izdelana in bi utegnila biti precej stara, nekako iz začetka starejše železne dobe.

Vse drugo keramično gradivo je iz mlajšega obdobja kakor glavnina predmetov z Vinkovega vrha.

Najdena vretenca iz žgane gline lahko razdelimo v bikonična (T. 18, ris. 3, 8, 13, 14; T. 16, ris. 3, 5), konična (T. 18, ris. 4, 5, 6, 11) in kroglasta vretenca (T. 18, ris. 9). Vsa vretenca so gladka, neornamentirana, le dve

¹⁹ F. Starè, Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, Zbornik Filozofske fakultete 2, 1955, 116 ss. V tej študiji je pomotoma omenjeno, da je situla v Naturhistorisches Museum na Dunaju. V resnici pa je situla v Narodnem muzeju v Ljubljani, inv. št. 2196.

²⁰ F. Starè, Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, Zbornik Filozofske fakultete 2, 1955, 113 ss.

imata spodnji del okrašen z vrezi (T. 16, ris. 5 in 5), eno pa ima vreze nad največjim obodom (T. 18, ris. 3).

Vretenca nam ne morejo služiti za časovno opredeljevanje grobnih najdb, ker so se pojavljala v grobovih skozi vso starejšo železno dobo.

Ogrlice

Ogrlice, ovratni nakit so značilnost ženskih grobov. V grobovih na Vinkovem vrhu so bile najdene številne jantarjeve (T. 20, sl. 1) in steklene ogrlice (T. 20, sl. 2).

Med jantarjevimi ogrlicami prednjači niz različno velikih jagod od drobnih do »orjaških«, ki imajo 3 cm v premeru (T. 14, ris. 17; T. 20, sl. 1). Velika jantarjeva jagoda je tudi menda največja do sedaj najdena na področju Slovenije iz starejše železne dobe.

Med steklenimi ogrlicami je posebno zanimiv niz raznobarnih in različno oblikovanih jagod (T. 20, sl. 2). Niz vsebuje 70 jagod, ki se med seboj zelo razločujejo tako po barvi kot tudi po obliki. Nedvomno gre v tem primeru za enega najlepših nizov iz naših, Ha D pripadajočih grobov. Ob njem bi se lahko ponovno načelo vprašanje steklarstva v prazgodovini v naših krajih, ker le tako si lahko razlagamo toliko tehničnih drobnosti in spretnosti pri izdelovanju posameznih jagod.

Omeniti moramo tudi nekaj okroglih bronastih jagod (T. 14, ris. 11), a zanje ne moremo z gotovostjo trditi, da bi služile kot ogrlica.

Ostali predmeti

V inventarju grobov z Vinkovega vrha nas preseneča konica iz kvarcita, obtesana v obliki lovorovega lista (T. 6, ris. 8). Konica ima zelo starinski značaj. Ta predmet je verjetno služil pri kakšnem kulturnem obredu s staro tradicijo. Sicer si je v času, v katerega sodijo naši grobovi, težko predstavljati to starinsko, za kameno dobo značilno obdelavo predmeta.

Medtem ko pri omenjeni kamniti konici ne moremo utrditi njeno kamenodobno poreklo, govori odlomek igle s stožčasto glavico (T. 6, ris. 7) prepričljivo za starejši čas, kakor ga nakazuje glavčina predmetov z Vinkovega vrha. To večglavo iglo je patina sicer zelo poškodovala, kljub temu pa moremo prav dobro spoznati tako imenovani tip pozne Ha B igle s stožčasto glavico in z drobnimi svitki na vratu.

Med manj pogostne predmete v inventarju grobov drugih slovenskih najdišč, ki sodijo okvirno v isti časovni horizont kakor naše z Vinkovega vrha, prištevamo dve bronasti vretenci (T. 14, ris. 15, 16). Njuno funkcijo je nakazal F. Starè,²¹ ki domneva, da sta služili kot uteži pri jermenih, s katerimi so spenjali ali zavezovali obleke. Za to domnevo govori grob s skledasto čelado iz Malenc²² in grob skitskega lokostrelca z Libne.²³ Nekoliko nenavadno je vretenca (T. 14, ris. 16), ki ni masivno, čeprav je ulito.

²¹ AV XIII—XIV, 1962—1965, 597.

²² V. Stare, Prazgodovinske Malence, AV XI—XII, 1960—1961, 52, T. II, 3, 4, 7, 11.

²³ F. Starè, Kipec ilirskega bojvnika z Vač, AV XIII—XIV, 1962—1965, T. X, 28.

Bronaste diskaste predmeta (T. 14, ris. 2) s preluknjano kupolasto glavico in ostankom široke zanke na spodnji strani bi skoraj ne mogli razlagati kot gumb. Verjetneje je rabil kot neke vrste okras na jermenju.

Med najbolj dragocene predmete inventarja grobov z Vinkovega vrha štejemo polno plastično ulito bronasto figurico konjička (T. 14, ris. 14). Figurica je služila verjetno kot obesek, za kar govori luknjica na vratu. Telo konja je močno shematizirano, tako da so izostale značilnosti konjskih oblik. Poudarjena je zlasti dolžina vrata in trupa, medtem ko so noge in rep podane okrnjeno. Zelo shematično (s poudarjanjem dolžine) je podana tudi glavica. Ušesci imata namesto vdolbine, ki bi ustrezala resničnosti, le po eno drobno jamico. Trup konja je okrašen za prednjima nogama z dvema pokončnima vrezoma ter na vsaki strani z dvema tremoliranimi vrezoma. Ob boku desne sprednje noge je vrezan na krakih stoječ križ. Plastična bronasta figurica konja kot samostojen motiv je v Sloveniji za zdaj osamel primer. Na podlagi stilnih prvin bi mogli figurico konja postaviti v čas po kipcu hoplita z Vač.²⁴

Časovna opredelitev gradiva po tumulih

Pri časovni opredelitvi gradiva po tumulih uporabljamo tipološko najbolj značilni najstarejši in tipološko najbolj značilni najmlajši predmet.

Gomila 7 (T. 1, ris. 1—9)

Tip masivne bronaste zapestnice s pasovi drobnih prečnih vrezov med rahlimi svitkastimi odebelitvami (T. 1, ris. 7, 9) je značilen za Ha C horizont, uporablja pa se še skozi starejše faze Ha D stopnje. Kačasta fibula z diskom sodi k mlajšim, za razviti Ha D značilnim variantam (T. 1, ris. 8). Drobno nasvitkane zapestnice s presegaajočimi konci (T. 1, ris. 3) so značilne za pozni Ha D horizont. Predmeti tega tumulusa imajo oblikovne značilnosti od končnih faz Ha C do končnih faz Ha D horizonta. To časovno opredelitev opravičujeta tudi železna tulasta sekira in železna sulična ost.

Gomila 8 (T. 1, ris. 10—15)

Iz gradiva tega tumulusa, ki je za časovno opredelitev precej atipično in bi ga delno mogli staviti v okvir Ha D horizonta, izstopa odlomek steklenega obroča (T. 1, ris. 15), ki je latenodobnega značaja.

Gomila 9 (T. 2, ris. 1—9; T. 3, ris. 1—7)

Razen železnih suličnih osti (T. 2, ris. 2—4), katere bi mogli prišteti h kopjem z mlajšim značajem (pozni Ha D), je ostalo orožje značilno za razviti Ha D horizont. Isto velja tudi za železen nož (T. 2, ris. 9) z navzgor zavihano konico rezila. K istemu, razvitemu Ha D horizontu sodijo še železna pasna spona s poudarjenim vzdolžnim rebrom (T. 3, ris. 6) in bronasti široko nasvitkani zapestnici (T. 3, ris. 2, 3). Ostanek drobno

²⁴ L. c., 404 ss.

nasvitkane bronaste nanožnice (T. 3, ris. 1) pa ima nekoliko mlajši značaj. Okvirno moremo najdbe tega tumulusa postaviti v razviti Ha D horizont z izjemo nasvitkane nanožnice, ki bi lahko bila mlajša.

Gomila 10 (T. 3, ris. 8, 9)

Fibula (T. 3, ris. 9) predstavlja neko starejšo varianto certosoidnega tipa (zgodnji Ha D), zapestnica z ozkimi prečnimi svitki pa je vsekakor mlajša (pozni Ha D horizont).

Gomila 11 (T. 3, ris. 10—15; T. 4, ris. 1—4)

Pasni sponi (T. 3, ris. 11; T. 4, ris. 1) sodita po obliki k starejšim variantam pravokotnih pasnih spon. Železna spona ob kavljju ni imela zakovic; to opravičuje domnevo, da sodi k zelo zgodnji varianti. Isto posebnost ima bronasta spona, ki je bila z zakovicami pripeta na pas samo s kavljju nasprotno stranjo. Tudi ornament je pri tej sponi še zelo starinski, gre v bistvu za horizontalno simetrijo tangencialno povezanih krožcev v nezaključeni kompoziciji. Ornament je sicer nedosleden, kljub temu pa ga moremo uvrstiti v skupino starejše dekoracije pravokotnih pasnih spon s ponavljajočo se nezaključeno ornamentiko. Naš primer se od omenjenega načina krašenja razločuje po tem, da ima spona še okvirni okras s tremo-liranim vrezom, kar je že nekoliko mlajša poteza. Na podlagi ornamenta in sponne same bi mogli ta predmet postaviti v zgodnji Ha D horizont.²⁵

Časovni razpon najdb v tumulusu 11 bi bil med zgodnjim in poznim Ha D horizontom.

Gomila 12 (T. 4, ris. 5—13; T. 5, ris. 1)

Najstarejši predmet tega tumulusa je odlomek neke rtaste fibule (T. 4, ris. 10), ki ima tako imenovani C presek noge. Ta je značilen za pozni Ha C oziroma za zgodnji Ha D horizont. Fibula (T. 4, ris. 11) pa je neka varianta certoskega tipa. Njen klasični T presek noge govori za starejšo fazo Ha D horizonta. Tudi tulasta sekira (T. 4, ris. 12) in sulica (T. 5, ris. 1) bi govorili za ta čas.

Gomila 13 (T. 4, ris. 14—16; T. 5, ris. 2—8)

Kamnita sekira (T. 5, ris. 3) ne more služiti za časovno opredeljevanje, ker ni značilna za inventar železnodobnih grobov. Železni tulasti sekiri moremo zaradi vitkega vratu postaviti v razviti Ha D horizont. To opredelitev podpirata tudi nasvitkani zapestnici (T. 5, ris. 4, 5) in prav tako okrašeni nanožnici (T. 5, ris. 7, 8).

Zaključek

Gradivo iz gomil na Vinkovem vrhu je v glavnem zastopano s primerki iz starejše železne dobe. Le nekaj predmetov: kvarcitna konica, bronasta igla s stožčasto glavico in bronasta tulasta sekira z ušescem ne sodi v ta

²⁵ F. Starè, Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem, AV III/2, 1952, 173 ss.

časovni okvir. To so obenem tudi najstarejši predmeti iz omenjenih gomil. Glavnina predmetov sodi v začasno in razvito fazo Ha D horizonta z nekimi izjemami, ki segajo vse tja v mlajšo železno dobo.

Iz tega smo spoznali, da je imelo grobišče na Vinkovem vrhu širši časovni razpon, to se pravi, da življenje na naselbini ni zamrlo vse tja do konca mlajše železne dobe.

Skitska materialna kultura je na Vinkovem vrhu izpričana s trobimi puščicami. To pa nas sili k ponovnemu razglabljanju o vzrokih prisotnosti skitske materialne kulture v naših krajih: ali so prišli skitski elementi k nam neposredno ali posredno. Vinkov vrh kot prazgodovinska postojanka v tem smislu še zdaleč ni osamel primer. Vprašanje je, katero ljudstvo bi prineslo skitsko materialno kulturo v naše kraje, če ne Skiti sami. Če upoštevamo, da so bili Skiti vsaj s stališča Obdonavja in Balkana nestalno konjeniško ljudstvo, dopuščamo lahko verjetnost, da so se s svojimi premiki ustavljali ob jugovzhodnem predalpskem svetu in direktno vplivali na tukajšnjo materialno kulturo.²⁶

Med običajnimi predmeti, ki jih najdemo v grobovih starejše železne dobe na prazgodovinskih grobiščih, imamo opraviti med gradivom z Vinkovega vrha z nekaj primerki, ki so izredno važni za proučevanje ilirske umetnosti v 6. in 5. stoletju pred n. š. Tu mislim predvsem na bronest obesek s shematiziranim likom svečenice in na polnoplastično figurico konja. Oba predmeta sta izredno pomembna tako v tehniki izdelave kot v stilnih prvinah in bi jima bilo potrebno pri proučevanju ilirske drobne plastike posvetiti posebno poglavje.²⁷

Ob koncu še enkrat lahko poudarimo pomembnost gradiva z Vinkovega vrha, ki bi pred nami še bolj zaživelo, če bi poznali točne okoliščine najdb. Prav gotovo bi nam terenski posegi na utrjeni naselbini in na grobišču samem odgovorili na marsikatero nejasnosti in nam pomagali razčistiti niz nerešenih vprašanj.

SEZNAM PREDMETOV

Sulice

1. Sulična ost, železna z ozkim ovalnim listom in dolgim tulcem za nasajanje (inv. št. 2045), d. 45,3 cm (T. 7, ris. 5).
2. Sulična ost, železna z dolgim ovalnim listom s širokim rebrom. Tulcec je spodaj vzporedno kaneliran (inv. št. 2046), d. 30,5 cm (T. 6, ris. 6).
3. Sulična ost, železna s širokim dolgim ovalnim listom. V tulcu so ostanki lesa (inv. št. 2047), d. 27,1 cm (T. 8, ris. 1).
4. Sulična ost, železna s kratkim ovalnim listom s polkrožnim rebrom (inv. št. 2048), d. 25,2 cm (T. 6, ris. 1).
5. Sulična ost, železna s kratkim listom. V tulcu so ostanki lesa (inv. št. 2049), d. 21,4 cm (T. 8, ris. 4).
6. Sulična ost, železna z dolgim listom s polkrožnim rebrom (inv. št. 2050), d. 28,8 cm (T. 6, ris. 5).

²⁶ Sulimirsky, Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg-Berlin 1961, 795, z literaturo in karto. K. Kromer, Situla I, 1960, 111.

²⁷ Širšo razpravo o prazgodovinski plastiki Slovenije pripravlja F. Starč. Knjiga bo v kratkem izšla.

7. Sulična ost, železna s kratkim trikotnim listom. V tulcu so ostanki lesa (inv. št. 2051), d. 21,9 cm (T. 6, ris. 2).
8. Sulična ost, železna, poškodovana (inv. št. 2052), d. 15,6 cm (T. 6, ris. 3).
9. Sulična ost, železna, zelo poškodovana (inv. št. 2053), d. 16,5 cm (T. 6, ris. 9).
10. Sulična ost, železna z dolgim širokim listom s polkrožnim rebrom (inv. št. 2054), d. 36,8 cm (T. 7, ris. 2).
11. Sulična ost, železna z dolgim širokim listom s širokim rebrom (inv. št. 2055), d. 35,6 cm (T. 7, ris. 1).
12. Sulična ost, železna, poškodovana (inv. št. 2056), d. 17,4 cm (T. 8, ris. 5).
13. Sulična ost, železna z dolgim trikotnim listom, poškodovana (inv. št. 2057), d. 17,4 cm (T. 6, ris. 4).
14. Sulična ost, železna z dolgim trikotnim listom, poškodovana (inv. št. 2058), d. 25,9 cm (T. 8, ris. 3).
15. Sulična ost, železna, poškodovana (inv. št. 2059), d. 28,5 cm (T. 8, ris. 2).
16. Dvanajst suličnih osti, železnih, poškodovanih (inv. št. 11540), d. od 38,2 do 17,7 cm (T. 7, ris. 5; 6; T. 9, ris. 1—7; T. 11, ris. 3—5) [T. 7, ris. 5 je verjetno dvoizen meč].
17. Kopje, železno z ušescem za nasajanje (inv. št. 6256), d. 35,1 cm (T. 7, ris. 4).

Sekire

18. Bronasta tulasta sekira z delno fragmentiranim ušescem. Rezilo je ploščato skovano in ima ob zunanjih robovih tri vzporedne vrezane črte. V tulcu so ostanki lesa (inv. št. 2060), d. 17,4 cm (T. 10, ris. 1).
19. Železna tulasta sekira z ušescem (inv. št. 2061), d. 16,6 cm (T. 11, ris. 2).
20. Železna tulasta sekira. V tulcu so ohranjeni ostanki lesa (inv. št. 2062), d. 14,8 cm (T. 10, ris. 4).
21. Železna tulasta sekira. V tulcu so ostanki lesa (inv. št. 2063), d. 20,6 cm (T. 10, ris. 2).
22. Železna tulasta sekira, ki je močno fragmentirana (inv. št. 2064), d. 19,9 cm (T. 11, ris. 1).
23. Železna tulasta sekira (inv. št. 2065), d. 18,4 cm (T. 10, ris. 3).
24. Železna tulasta sekira (inv. št. 2066), d. 14,7 cm (T. 10, ris. 6).
25. Železna tulasta sekira, poškodovana (inv. št. 11537), d. 15,9 cm (T. 12, ris. 3).
26. Železna tulasta sekira, poškodovana (inv. št. 11538), d. 13,4 cm (T. 10, ris. 7).
27. Železna tulasta sekira (inv. št. 11539), d. 13,6 cm (T. 10, ris. 8).
28. Železna plavutasta sekira, poškodovana (inv. št. 2067), d. 14,6 cm (T. 10, ris. 5).
29. Železna sekira s prečnim ušesom za nasajanje (inv. št. 2068), d. 10,6 cm (T. 12, ris. 1).
30. Železna sekira s prečnim ušesom za nasajanje (inv. št. 2069), d. 20,3 cm (T. 12, ris. 2).

Puščice

31. Železna puščična ost, dvokrilna. Ohranjen je lesen trn, na katerega je bila puščica nataktnjena. Les je prelomljen (inv. št. 2099), d. 4,4 cm (T. 7, ris. 8).
32. Železna puščična ost, dvokrilna s ploščato skovanim nastavkom; en trn je odlomljen (inv. št. 2100), d. 4,4 cm (T. 7, ris. 10).
33. Železna dvokrilna puščična ost. Ohranjen je del lesenega nastavka (inv. št. 2101), d. 3,6 cm (T. 7, ris. 7).
34. Železna dvokrilna puščična ost. En trn je odlomljen (inv. št. 2102), d. 3,9 cm (T. 7, ris. 9).
35. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2070), d. 2,7 cm (T. 8, ris. 8).
36. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2074), d. 2,6 cm (T. 8, ris. 16).
37. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2076), d. 2,5 cm (T. 8, ris. 10).

38. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2078), d. 2,8 cm (T. 8, ris. 7).
39. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2079), d. 2,9 cm (T. 8, ris. 9).
40. Poškodovana bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2080), d. 2,9 cm (T. 8, ris. 11).
41. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje. V tulcu so ostanki lesa (inv. št. 2081), d. 2,9 cm (T. 8, ris. 6).
42. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2082), d. 3,0 cm (T. 7, ris. 11).
45. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2084), d. 2,6 cm (T. 8, ris. 15).
44. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2087), d. 2,4 cm (T. 7, ris. 15).
45. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2092), d. 3,1 cm (T. 8, ris. 12).
46. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje, v tulcu so ostanki lesa (inv. št. 2095), d. 2,8 cm (T. 8, ris. 15).
47. Poškodovana bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2094), d. 2,7 (T. 7, ris. 12).
48. Bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2095), d. 3,0 cm (T. 7, ris. 14).
49. Poškodovana bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2096), d. 2,9 cm (T. 8, ris. 17).
50. Poškodovana bronasta puščična ost s tremi trni in tulcem za nasajanje (inv. št. 2098), d. 2,7 cm (T. 8, ris. 14).
51. Triroba bronasta puščična ost, deformirana (inv. št. 2071), d. 2,4 cm (T. 7, ris. 21).
52. Triroba bronasta puščična ost (inv. št. 2072), d. 2,2 cm (T. 7, ris. 20).
55. Triroba bronasta puščična ost (inv. št. 2073), d. 2,0 cm (T. 7, ris. 17).
54. Triroba bronasta puščična ost (inv. št. 2075), d. 2,3 cm (T. 7, ris. 18).
55. Bronasta triroba puščična ost s tulcem za nasajanje (inv. št. 2077), d. 2,2 cm (T. 7, ris. 22).
56. Bronasta triroba puščična ost s tulcem za nasajanje (inv. št. 2085), d. 2,1 cm (T. 7, ris. 16).
57. Triroba bronasta puščična ost (inv. št. 2085 b), d. 1,9 cm (T. 7, ris. 25).
58. Bronasta puščična ost, triroba s tulcem za nasajanje (inv. št. 2086), d. 2,2 cm (T. 7, ris. 19).
59. Bronasta puščična ost s tulcem za nasajanje, triroba (inv. št. 2088), d. 2,5 cm (T. 7, ris. 26).
60. Poškodovana bronasta triroba puščična ost (inv. št. 2089), d. 1,9 cm (T. 7, ris. 15).
61. Bronasta triroba puščična ost (inv. št. 2090), d. 2,6 cm (T. 7, ris. 25).
62. Delno poškodovana bronasta triroba puščična ost (inv. št. 2091), d. 2,0 cm (T. 7, ris. 27).
65. Bronasta puščična triroba ost s tulcem za nasajanje, poškodovana (inv. št. 2097), d. 2,5 cm (T. 7, ris. 24).

Noži

64. Železen, srpasto ukrivljen nož s ploščato skovanim nastavkom za ročaj (inv. št. 2178), d. 12,5 cm (T. 9, ris. 10).
65. Železen srpasto ukrivljen nož s ploščato skovanim nastavkom za ročaj (inv. št. 2177), d. 10,6 cm (T. 9, ris. 11).
66. Fragment železnega noža (inv. št. 2179), d. 8,2 cm (T. 9, ris. 9).
67. Fragment železnega noža (inv. št. 11352), d. 9,2 cm (T. 9, ris. 8).

Meč

68. Ukrivljen železen enorezen meč, močno fragmentiran (inv. št. 2044), d. 39,3 cm (T. 6, ris. 10).

Kamnite sekire

69. Kamnita sekira iz zelenkasto sivega serpentina z luknjo za nasajanje (inv. št. 4700), d. 10,1 cm (T. 5, ris. 3).

70. Fragment kamnite sekire, ohranjeni so ostanki luknje za nasajanje (inv. št. 2042), vel. fragm. 4,4 cm (T. 11, ris. 13).

Brusi

71. Brusni kamen, svetlo rjav z luknjico na vrhu (inv. št. 2180), d. 8,8 cm (T. 16, ris. 2).

Artefakti

72. Konica iz sivkasto belega kvarcita, na spodnji strani gladka, na zgornji strani z retušami skrbno izdelana (inv. št. 2045), d. 7,9 cm (T. 6, ris. 8).

Igla

73. Bronasta igla s stožčasto glavico s tremi odebelitvami na vratu, poškodovana (inv. št. 2151), d. 6,1 cm (T. 6, ris. 7).

Fibule

74. Bronasta kačasta fibula. Lok ima tri zavoje, na zadnjem je pritrjena na vsaki strani loka rozeta z zakovico (inv. št. 2125), d. 7,7 cm (T. 15, ris. 5).

75. Bronasta kačasta fibula. Lok ima dva zavoja, na zadnjem sta z zakovico pritrjeni rozeti. Lok je okrašen z vrezanimi krožci s piko in vrezanimi poševnimi črtami. Na prehodu loka v iglo je okrogel disk, na koncu noge je čepast zaključek (inv. št. 2122), d. 11,0 cm (T. 15, ris. 8).

76. Bronasta fibula z žičnim lokom, na katerem je bila jantarjeva obloga, ki je le delno ohranjena (inv. št. 2128), d. 5,2 cm (T. 15, ris. 4).

77. Fragment močno poškodovane certoške fibule (inv. št. 2121), d. 9,6 cm (T. 15, ris. 2).

78. Bronasta certoška fibula. Noga ima nazaj nagnjen okrogel gumbast zaključek. Na iglo je skozi ostanek peresovine vdeta igla neke druge fibule. Lok fibule je bil prelomljen in je bil kasneje popravljen (inv. št. 2120), d. 13,9 cm (T. 15, ris. 9).

79. Bronasta certoška fibula z odlomljeno peresovino in iglo za spenjanje. Noga ima nazaj nagnjen polkrožen nastavek. Ob vzožju loka je vrezan tremoliran trikotnik. Na prehodu loka v peresovino je velik okrogel, na obodu drobno narezan gumb (inv. št. 2119) d. 16,0 cm (T. 15, ris. 6).

80. Bronasta certoška fibula z odlomljeno peresovino in iglo, ki je bila iz železa. Noga ima nekoliko nazaj nagnjen velik polkrožen gumb (inv. št. 2118), d. 17,2 cm (T. 15, ris. 3).

81. Noga neke bronaste fibule z nastavkom v obliki konjske glavice (inv. št. 2124), d. 2,6 cm (T. 15, ris. 7).

82. Bronasta fibula s samostrelno peresovino. Noga ima nastavek v obliki konjske glavice (inv. št. 2125), d. 5,2 cm (T. 15, ris. 8).

83. Bronasta samostrelna fibula. Noga ima nastavek v obliki konjske glavice. Manjka igla za spenjanje (inv. št. 2126), d. 7,1 cm (T. 15, ris. 11).

84. Bronasta fibula s samostrelno peresovino. Noga ima nastavek v obliki pasje glavice. Delno manjka igla za spenjanje (inv. št. 2127), d. 7,2 cm (T. 15, ris. 10).

Pasne spona

85. Bronasta pravokotna pasna spona, delno je poškodovana. Kavelj za spenjanje je bil pritrjen s ploščato skovano zakovico. Na nasprotni strani so okrogle zakovice. Spona je bila dvakrat popravljen (inv. št. 2103), ohr. d. 14,3 cm (T. 16, ris. 1).

86. Bronasta pravokotna pasna spona. Kavelj za spenjanje je bil odlomljen, pritrjen pa je bil s ploščato skovano zakovico. Na obeh ožjih straneh spona se okrogle zakovice. Okoli zakovic je spona drobno poševno narezana (inv. št. 2104), d. 18,7 cm (T. 16, ris. 4).

87. Ostanke bronaste pravokotne pasne spona z železnimi zakovicami, poškodovana (inv. št. 11335), vel. fragm. 5,6 × 5,2 cm (T. 11, ris. 11).

88. Železna pravokotna pasna spona, poškodovana z odlomljenim kavljem. Ohranjeni so ostanke bronastega okova, okrašenega z iztolčenimi pikami in križci z zaobljenimi konci krakov (inv. št. 2105), d. 9,6 cm (T. 16, ris. 6).

89. Ovalna železna pasna spona, poškodovana, s kavljem na obeh straneh (inv. št. 6255), d. 10,2 cm (T. 11, ris. 9).

90. Okrogla pasna spona, ovalnega preseka, poškodovana. Ohranjen je del kvačice za spenjanje. Ob kvačici je obroček prečno narezan (inv. št. 2115), pr. 4,5 cm (T. 11, ris. 17).

91. Okov z obročkom, bronast, poškodovan. Obroček je masiven, rombičnega preseka in je pritrjen v zanko okova z okroglo zakovico (inv. št. 2106), pr. 4,6 cm (T. 11, ris. 18).

92. Okov bronaste pasne spona z obročkom rombičnega preseka. Okov pasne spona je ob robovih poševno narezan in ima dve okrogli zakovici (inv. št. 11331), d. 5,9 cm (T. 11, ris. 10).

93. Ostanke bronastih okovov z okroglimi večjimi in manjšimi zakovicami (inv. št. 11341), d. 4,7; 4,4; 5,6 cm (T. 11, ris. 7 in 12).

Obročki

94. Bronast obroček, masiven, ovalnega preseka (inv. št. 2107), pr. 2,2 cm (T. 14, ris. 7).

95. Bronast obroček, masiven, ovalnega preseka (inv. št. 2117), pr. 2,0 cm (T. 11, ris. 14).

96. Bronast obroček, masiven, ovalnega preseka, poškodovan (inv. št. 2109), d. 2,4 cm (T. 11, ris. 8).

97. Bronast obroček, masiven, ovalnega preseka, poškodovan (inv. št. 2111), d. 2,1 cm (T. 11, ris. 6).

98. Bronast obroček, masiven, rombičnega preseka (inv. št. 2110), pr. 2,1 cm (T. 14, ris. 8).

99. Bronast obroček, ovalnega preseka, poškodovan (inv. št. 2112), pr. 2,9 cm (T. 11, ris. 16).

100. Bronast obroček, masiven, ovalnega preseka s petimi polkrožnimi izboklinami (inv. št. 2115), pr. 2,4 cm (T. 11, ris. 15).

101. Bronast obroček, masiven, ovalnega preseka, poškodovan (inv. št. 2114), pr. 3,1 cm (T. 14, ris. 5).

102. Bronast obroček, masiven, rombičnega preseka, poškodovan (inv. št. 2116), pr. 3,1 cm (T. 14, ris. 6).

105. Bronast obroček, ovalnega preseka (inv. št. 2117), pr. 2,2 cm (T. 14, ris. 9).

104. Dva bronasta obročka rombičnega preseka in en obroček ovalnega preseka s koščkom usnja (inv. št. 11335), pr. 2,3 cm (T. 14, ris. 3 in 4).

Okov — našivek

105. Gumb ali našivek, bronast, okrogel z nekoliko dvignjenim srednjim delom z luknjico v sredini, poškodovan (inv. št. 11334), pr. 2,9 cm (T. 14, ris. 2).

Nanožnice

106. Bronasta nanožnica, masivna, okroglega preseka, večkrat ovita. En konec je bil ovit v zanko (danes je poškodovana). Popravljen je bila z dvema zakovicama. Ob zanki je bila okrašena s pasovi prečnih vrezov (inv. št. 2149), pr. 9 cm (T. 12, ris. 8).

107. Bronasta nanožnica, masivna, polkrožnega preseka z razprtima koncema, ki sta zožena, poškodovana in narebrena (inv. št. 2151), pr. 10,5 cm (T. 12, ris. 9).

108. Bronasta nanožnica, masivna z močno zoženima nekoliko presegaajočima koncema, narebrena, poškodovana (inv. št. 2152), pr. 10,5 cm (T. 12, ris. 7).
109. Bronasta nanožnica, masivna, sferičnega preseka, narebrena in poškodovana (inv. št. 2160), pr. 11,4 cm (T. 12, ris. 4).

Zapestnice

110. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka z rahlo presegaajočima koncema, okrašena z okroglimi odebelitvami (inv. št. 2132), pr. 5,6 cm (T. 13, ris. 5).
111. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka z zoženima presegaajočima koncema. Okrašena je s svitkastimi odebelitvami (inv. št. 2133), pr. 5,6 cm (T. 13, ris. 8).
112. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka z zoženima presegaajočima koncema, močno poškodovana (inv. št. 2134), pr. 7,0 cm (T. 13, ris. 11).
113. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka z zoženima presegaajočima koncema s svitkastimi odebelitvami (inv. št. 2135), pr. 7,0 cm (T. 13, ris. 14).
114. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka s presegaajočima koncema, poškodovana (inv. št. 2136), pr. 7,3 cm (T. 13, ris. 19).
115. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka z zoženima presegaajočima koncema, na površini polkrožno narebrena, poškodovana (inv. št. 2137), pr. 8,2 cm (T. 13, ris. 15).
116. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka, poškodovana (inv. št. 2138), pr. 7,0 cm (T. 13, ris. 15).
117. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka, poškodovana. Na površini je narebrena (inv. št. 2139), pr. 7,2 cm (T. 13, ris. 18).
118. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka s tesno dotikajočima se koncema, močno poškodovana (inv. št. 2140), pr. 7,9 cm (T. 13, ris. 10).
119. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka, deformirana in poškodovana (inv. št. 2141), pr. 4,5 cm (T. 12, ris. 5).
120. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka z zoženima, močno presegaajočima koncema. Na notranjem robu, kjer se konca dotikata, je drobno narebrena (inv. št. 2142), pr. 4,3 cm (T. 12, ris. 6).
121. Bronasta zapestnica, masivna, z močno presegaajočima koncema, svitkasto narebrena, poškodovana (inv. št. 2143), pr. 6,8 cm (T. 13, ris. 9).
122. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka, s presegaajočima, nekoliko zoženima koncema, svitkasto narebrena (inv. št. 2144), pr. 6,7 cm (T. 13, ris. 12).
123. Bronasta zapestnica, votla, z nekoliko zoženima presegaajočima koncema. Okrašena je s pasovi prečnih vrezov (inv. št. 2145), pr. 8,1 cm (T. 13, ris. 5).
124. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka, z zoženima presegaajočima koncema, močno poškodovana, okrašena je bila s pasovi prečnih vrezov (inv. št. 2147), pr. 6,1 cm (T. 13, ris. 20).
125. Bronasta votla zapestnica s presegaajočima koncema, poškodovana (inv. št. 2146), pr. 7,6 cm (T. 13, ris. 6).
126. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka, z zoženima presegaajočima koncema. Na delu, kjer sta konca presegajoča, je v pasovih narezana (inv. št. 2148), pr. 6,5 cm (T. 13, ris. 17).
127. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka, z zoženima presegaajočima koncema, poškodovana (inv. št. 2150), pr. 8,9 cm (T. 13, ris. 1).
128. Bronasta zapestnica, votla, s stisnjenima koncema, po površini je drobno kanelirana in poškodovana (inv. št. 2153), pr. 7,5 cm (T. 13, ris. 4).
129. Bronasta votla zapestnica s staknjenima koncema, poškodovana. Po površini je drobno narebrena in okrašena z vrezanimi cikcak črtami (inv. št. 2154), pr. 7,6 cm (T. 13, ris. 2).
130. Bronasta zapestnica, votla. Konca sta vdeta drug v drugega, poškodovana. Okrašena je s pasovi prečnih vrezov (inv. št. 2155), pr. 7,6 cm (T. 13, ris. 7).
131. Bronasta zapestnica, masivna, polkrožnega preseka, z močno presegaajočima zoženima koncema, poškodovana. Okrašena je s pasovi prečnih vrezov (inv. št. 2156) pr. 6,6 cm (T. 13, ris. 16).

Sceptri — kultne palice

132. Fragmentiran bronast scepter s tremi verižicami, na katerih vise trikotni obeski, ki so okrašeni z vrezanimi krožci. Telo sceptra je okrašeno s pasovi vrezanih in mrežastih motivov (inv. št. 2162), d. 10,2 cm (T. 5, ris. 9).

135. Bronast obesek, ki je sestavljen iz centralnega dela v iztolčeni tehniki z zanko in iz petih manjših obeskov s priveski, ki vise v luknjicah na spodnji strani srednjega dela. Obeski so okrašeni z vtolčenimi krožci s piko in z iztolčenimi večjimi in manjšimi krožci (inv. št. 2161), d. centralnega dela 6,2 cm (T. 18, ris. 15, 17).

Plastika

134. Bronast plastičen konjiček z luknjico na vratu (inv. št. 2195), d. 7,2 cm (T. 14, ris. 14).

Ovratnice

135. Bronasta votla ovratnica z razprtima, lahno zoženima koncema, ki imata gumbast zaključek, okrašena je s pasovi prečnih vrezov (inv. št. 2157), pr. 15,6 cm (T. 14, ris. 1).

136. Bronasta masivna ovratnica s poškodovanima razprtima koncema. Telo ovratnice je bilo tordirano in nekoliko poškodovano (inv. št. 2158), pr. 4,5 cm (T. 14, ris. 12).

137. Bronasta ovratnica, masivna, okroglega preseka. Konca sta bila ploščato skovana in spiralno uvita (eden je odlomljen) (inv. št. 2159), pr. 13,4 cm (T. 14, ris. 13).

Ogrlice

138. Ogrlice iz večjih in manjših jantarjevih jagod (inv. št. 2165) (T. 20, sl. 1; T. 14, ris. 17).

139. Ogrlica iz večjih in manjših jantarjevih jagod (inv. št. 2166).

140. Ogrlica iz večjih in manjših okroglih in sploščenih jantarjevih jagod (inv. št. 2167).

141. Jantarjeva ogrlica iz različno velikih jantarjevih jagod (inv. št. 2168).

142. Jantarjeva ogrlica iz okroglih, sploščenih, različno velikih jagod (inv. št. 2169 in 2170).

143. Ogrlica iz raznobarvnih steklenih jagod (inv. št. 2172) (T. 20, sl. 2).

144. Ogrlica iz različno velikih jantarjevih jagod (inv. št. 2174).

145. Jantarjeva ogrlica iz okroglih jagod (inv. št. 2175).

146. Jantarjeva ogrlica iz okroglih, ploščatih, različno velikih jagod (inv. št. 4696).

147. Niz valjastih bronastih jagod (inv. št. 2173).

Kovinske posode

148. Bronasta situla, precej poškodovana. Ohranjen ima držaj okroglega preseka z nazaj zavitimima koncema (inv. št. 2196), v. 23,4 cm (T. 16, ris. 7).

149. Bronasta skodelica, poškodovana, s trakastim presegačim ročajem, ki je kaneliran in pripet na spodnji del posode deteljasto s tremi drobnimi zakovicami (inv. št. 2179), v. 9,4 cm (T. 16, ris. 8).

Čelada

150. Fragment bronaste čelade, dvogrebenaste. Dobro so vidni sledovi grebena s kanelurami ob straneh (inv. št. 11342), vel. fragm. 7,3 × 8,8 cm (T. 19, ris. 1 in 1a).

Vretenca

151. Vretenca iz rjavo žgane gline, bikonično s sedlasto vboklim zgornjim delom, poškodovano (inv. št. 2195), v. 3,5 cm.

152. Vretenca iz rjavo žgane gline z nekoliko vglobljenim dnom, poškodovano (inv. št. 2194), v. 2,7 cm (T. 18, ris. 9).

163. Vretence iz rjavkasto žgane gline, bikonično. Spodaj ima vrezane črte (inv. št. 2181), v. 2,0 cm (T. 16, ris. 5).
154. Bikonično vretence iz sivkasto rjavo žgane gline (inv. št. 2182), v. 2,1 cm (T. 18, ris. 13).
155. Bikonično vretence iz rjavkasto sivo žgane gline (inv. št. 2185), v. 2,0 cm (T. 18, ris. 12).
156. Bikonično vreteno iz sivo rjavo žgane gline (inv. št. 2184), v. 2,8 cm (T. 18, ris. 9).
157. Konično vretence z vglobljenim dnom iz svetlo rjavo žgane gline (inv. št. 2185), v. 2,5 cm (T. 18, ris. 6).
158. Konično vretence iz sivo žgane gline (inv. št. 2186), v. 2,6 cm (T. 18, ris. 10).
159. Vretence iz temno sivo žgane gline. Na spodnjem kroglastem delu je okrašeno z vrezanimi dvojnimi trikotniki (inv. št. 2187), v. 2,2 cm (T. 16, ris. 5).
160. Bikonično vretence iz temno sivo žgane gline, poškodovano (inv. št. 2188), v. 2,0 cm (T. 18, ris. 14).
161. Vretence iz rjavo sivo žgane gline, bikonično, na obeh straneh sploščeno (inv. št. 2189), v. 5,1 cm (T. 18, ris. 3).
162. Poškodovano vretence iz rjavo sivo žgane gline. Na spodnji strani je sploščeno in ima sledove koncentričnih vrezov (inv. št. 2190), v. 5,1 cm (T. 18, ris. 5).
163. Konično vretence iz rjavo sivo žgane gline (inv. št. 2191), v. 2,8 cm (T. 18, ris. 11).
164. Konično, poškodovano vretence iz sivo rumeno žgane gline (inv. št. 2192), v. 5,2 cm (T. 18, ris. 7).
165. Bronasto, kroglasto vretence, votlo (inv. št. 2165), v. 1,7 cm (T. 14, ris. 16).
166. Bronasto vretence kroglasto s sedlasto vboklim vratom in odebeljenim robom (inv. št. 2164) v. 1,6 cm (T. 14, ris. 15).

Keramika

167. Posoda iz rdečkasto žgane gline, valjasta z ravnim dnom. Na ustju je imela na vsaki strani pokončen nastavek (eden manjka). Nastavka sta služila za boljše prileganje pokrova, ki je raven in ima na obeh straneh štirioglat izrez. Pokrov ima v sredini profiliran gumb. Posoda in pokrov imata vzporedna plastična rebra. Na površini so sledovi črnega premaza (inv. št. 2198), v. 20,1 cm (T. 17, ris. 1).
168. Posoda iz rjavo žgane gline z ravnim dnom in pokončnim kratkim vratom z malo navzven zavihanim ustjem. Na največjem obodu ima na dveh straneh polkrožno s prsti odtisnjeno rebro, na dveh straneh pa ima s prsti odtisnjeno rebro v obliki črke S (inv. št. 4715), v. 12,0 cm (T. 17, ris. 3).
169. Posoda iz rumenkasto žgane gline z ravnim dnom in rahlo navzven zavihanim ustjem. Na največjem obodu ima tri stožčaste bradavice (inv. št. 4716), v. 12,0 cm (T. 17, ris. 4).
170. Skodela iz sivkasto rjavo žgane gline z ravnim dnom in pokončnim ustjem. Na površini ima sledove stožčastih bradavic (inv. št. 4717), v. 12,9 cm (T. 17, ris. 5).
171. Skodela iz rdečkasto sivo žgane gline, poškodovana, z ravnim dnom. Posoda ima pokončen vrat in navzven zavihano ustje. Na največjem obodu ima eno bradavico (inv. št. 4718), v. 8,2 cm (T. 17, ris. 6).
172. Lonček iz rjavo žgane gline, poškodovan, z ravnim dnom in navznoter zavihanim ustjem (inv. št. 4722), v. 7,9 cm (T. 17, ris. 7).
173. Skodelica iz rjavo žgane gline z ravnim dnom. Posoda ima izlizek in trakast ročaj (inv. št. 4720), v. 5,8 cm (T. 17, ris. 2).
174. Fragment navzven zavihanega ustja neke rjavo žgane terine. Posoda je imela pod ustjem plastično rebro (inv. št. 4724), vel. fragm. 7,4 × 9,8 cm (T. 18, ris. 1).
175. Fragment navzven zavihanega ustja neke rdečkasto sivo žgane terine. Na največjem obodu je bila okrašena z jajčastimi izboklinami in vzdolžnimi kanelurami (inv. št. 4725), vel. fragm. 10,5 × 7,4 cm (T. 17, ris. 8).
176. Fragment temno sivo žgane posode z vrezanimi kanelurami, ki tvorijo na enem delu mrežo (inv. št. 11356), vel. fragm. 5,9 × 8,2 cm (T. 18, ris. 2).

ZUSAMMENFASSUNG

Eisenzeitliche Grabhügel auf Vinkov vrh

Im vorgeschichtlichen Depot und in den Sammlungen des Nationalmuseums in Ljubljana befinden sich Gegenstände, die Ende des vorigen Jahrhunderts auf Vinkov vrh bei Dvor ausgegraben worden sind. Die Mehrzahl dieser Gegenstände vermittelte dem damaligen Landesmuseum Jernej Pečnik. Es sind keine Fundortnamen erhalten.

Ungefähr 15 km westlich von Novo mesto liegt am linken Ufer der Krka ein Hügel, auf dem noch heute ohne archäologische Eingriffe Spuren einer befestigten prähistorischen Höhensiedlung und der dazugehörenden Grabhügel erkennbar sind.

Im Folgenden werde ich versuchen das Fundgut aus sieben, im Inventarbuch des Nationalmuseums in Ljubljana mit den Bezeichnungen Tumulus 7 bis Tumulus 15 (In. No. P 4659—P 4700) eingetragenen Grabhügeln zu vermitteln.

Grabhügel 7

Im Grabhügel wurden gefunden: eine eiserne Lanzenspitze, ein Eisenbeil, 5 Armringe und eine Schlangenfibel (T. 1, Abb. 1—9).

Die Gegenstände aus diesem Tumulus besitzen Formcharakteristiken der Endphasen des Horizontes Ha C (massiver Bronzearmring mit bandartig angeordneten Querritzen; T. 1, Abb. 7, 9) bis zu den Endphasen der Stufe Ha D (Schlangenfibel und feingedrehte Armringe).

Grabhügel 8

Im Grabhügel wurden gefunden: der Bruchstück eines Glasringes, 2 kleine Spinnwirtel, ein Bronzeringlein und 2 Tongefässe (T. 1, Abb. 10—15).

Das Fundgut ist, was die zeitliche Bestimmung betrifft, atypisch. Ausser dem gläsernen La-Tène-Ring (T. 1, Abb. 15) könnte es der Stufe Ha D zugeordnet werden.

Grabhügel 9

Aus dem mittelgrossen Grabhügel wurden geborgen: 5 Lanzenspitzen, 5 Tüllenbeile, ein Eisenmesser, eine eiserne Gürtelscheibe, 5 Spinnwirtel (T. 2, Abb. 1—9; T. 3, Abb. 1—7).

Im grossen Ganzen kann das Fundort diesen Tumulus dem entwickelten Ha D Horizont zugeordnet werden (die Lanzen, Beile, das Messer, die Gürtelscheibe mit der betonten Längsrippe und beide breitgedrehten Armringe). Einer jüngeren Zeit gehören die speerähnlichen Lanzen (T. 2, Abb. 2, 3) und der Rest eines feingedrehten Beinringes an.

Grabhügel 10

Im Grabhügel wurden gefunden: ein Armring eine Fibel und ein Spinnwirtel (unbestimmbar) (T. 3, Abb. 8—9).

Die Fibel ist dem frühen Ha D zuzuordnen (sie ist eine ältere Variante des Certosoiden Types), während der quergedrehte Armring jünger ist (später Ha D).

Grabhügel 11

Aus dem Grabhügel wurden geborgen: eine Lanze, eine Gürtelscheibe aus Bronze, 2 Armringe, eine Gürtelscheibe aus Eisen, 2 Spinnwirtel (T. 3, Abb. 1—15; T. 4, Abb. 1—4).

Beide Gürtelscheiben gehören der Form nach unter die älteren Varianten von viereckigen Gürtelscheiben, zeitlich könnten sie dem oberen Ha D Horizont²³ zugewiesen werden. Die Zeitspanne des Tumulus ist zwischen dem frühen und spätem Ha D Horizont.

Grabhügel 12

In dem Grabhügel, dessen Umfang nicht bekannt ist, sind gefunden worden: eine Lanze, ein Beil, ein kleiner Ring, eine Certosafibel, der Fussteil einer Hörnchenfibel, 5 Spinnwirtel (T. 4, Abb. 5—15; T. 5, Abb. 1).

Der älteste Gegenstand in diesem Tumulus ist der Bruchteil des Fusses der Hörnchenfibel mit einem C-Profil, das für die späte Ha C Stufe kennzeichnend ist. Die Zeitspanne des erwähnten Grabhügels ist zwischen dem Ha C Horizont und dem Ha D Horizont.

Grabhügel 15

Aus dem Grabhügel wurden ergraben: 2 Eisenbeile, eine Steinaxt, 4 Armringe, 2 Beinringe, eine Armbrustfibel, Glasperlen, 28 Ringlein (unbestimmbar) (T. 4, Abb. 14—16; T. 5, Abb. 2—8).

Die eisernen Tüllenbeile können wegen des schlanken Halses der entwickelten Ha D Stufe zugeordnet werden. Für diese Datierung sprechen auch die feingedrehten Armring und der Beinring. Die Steinaxt ist nicht datierend, da sie für das eisenzeitliche Grabesinventar nicht kennzeichnend ist.

Anderen Gräbern au Vinkov vrh entstammt Fundgut, das heute im Nationalmuseum mit anderen Gegenständen vermischt ist. Zu diesem Fundgut gehören: Eisenlanzen (T. 6, Abb. 1—6; T. 7, Abb. 1—3, 6; T. 8, Abb. 1—5; T. 9, Abb. 1—7), Eisenbeile (T. 10, Abb. 2—8; T. 11, Abb. 1—2; T. 12, Abb. 1—3), ein Bronzebeil (T. 10, Abb. 1), Eisenmesser (T. 9, Abb. 8—11), zwei Schwerter (T. 6, Abb. 10; T. 7, Abb. 5), Pfeile (T. 7, Abb. 7—27; T. 8, Abb. 6—17), Armbänder und Beinringe (T. 12, Abb. 5 bis 9; T. 15, Abb. 1—20), Fibeln (T. 15, Abb. 1—11), Gürtelscheiben (T. 16, Abb. 1, 4, 6; T. 11, Abb. 11), ein Helm (T. 19), ein Scepter und Anhänger (T. 5, Abb. 9; T. 18, Abb. 15, 17), Metallgefäße (T. 16, Abb. 7, 8), Topfwaren (T. 17, Abb. 1—8; T. 18, Abb. 1, 2, 16), Spinnwirtel (T. 16, Abb. 3, 5; T. 18, Abb. 3—14), Halsbänder (T. 14, Abb. 1, 12, 13), Halsketten (T. 20, Abb. 1, 2; T. 14, Abb. 17), eine Quarzitzspitze (T. 6, Abb. 8), eine Nadel (T. 6, Abb. 7), Bronzegewichte (T. 14, Abb. 15, 16), ein diskusförmiger Gegenstand (T. 14, Abb. 2) und kleine Pferdefigur (T. 14, Abb. 14).

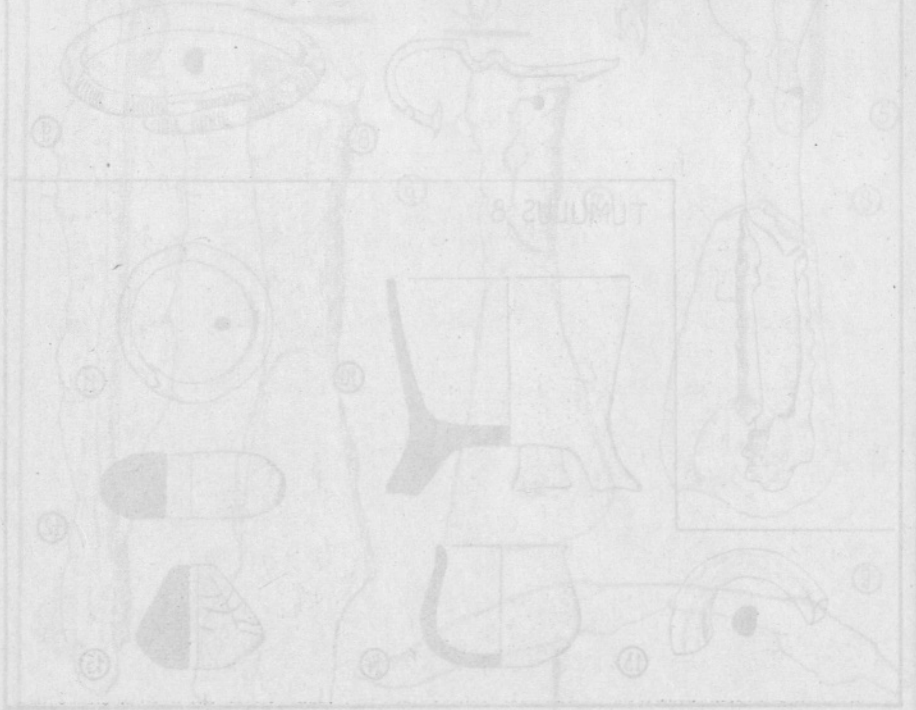
Das Fundgut ist durch Analogien zu anderen slowenischen Fundorten zeitlich bestimmt worden. Der älteste Gegenstand ist die steinzeitliche Quarzitzspitze, es ist aber nicht bekannt, unter welchen Umständen sie gefunden worden ist. Die Bestimmung der Konuskopfnadel mit drei wulstartigen Verzierungen am Halse als dem Typ der späten Ha B Nadeln angehörend, kann als gesichert angesehen werden. Das bronzene Tüllenbeil gehört den Anfangsphasen der Stufe Ha C an.

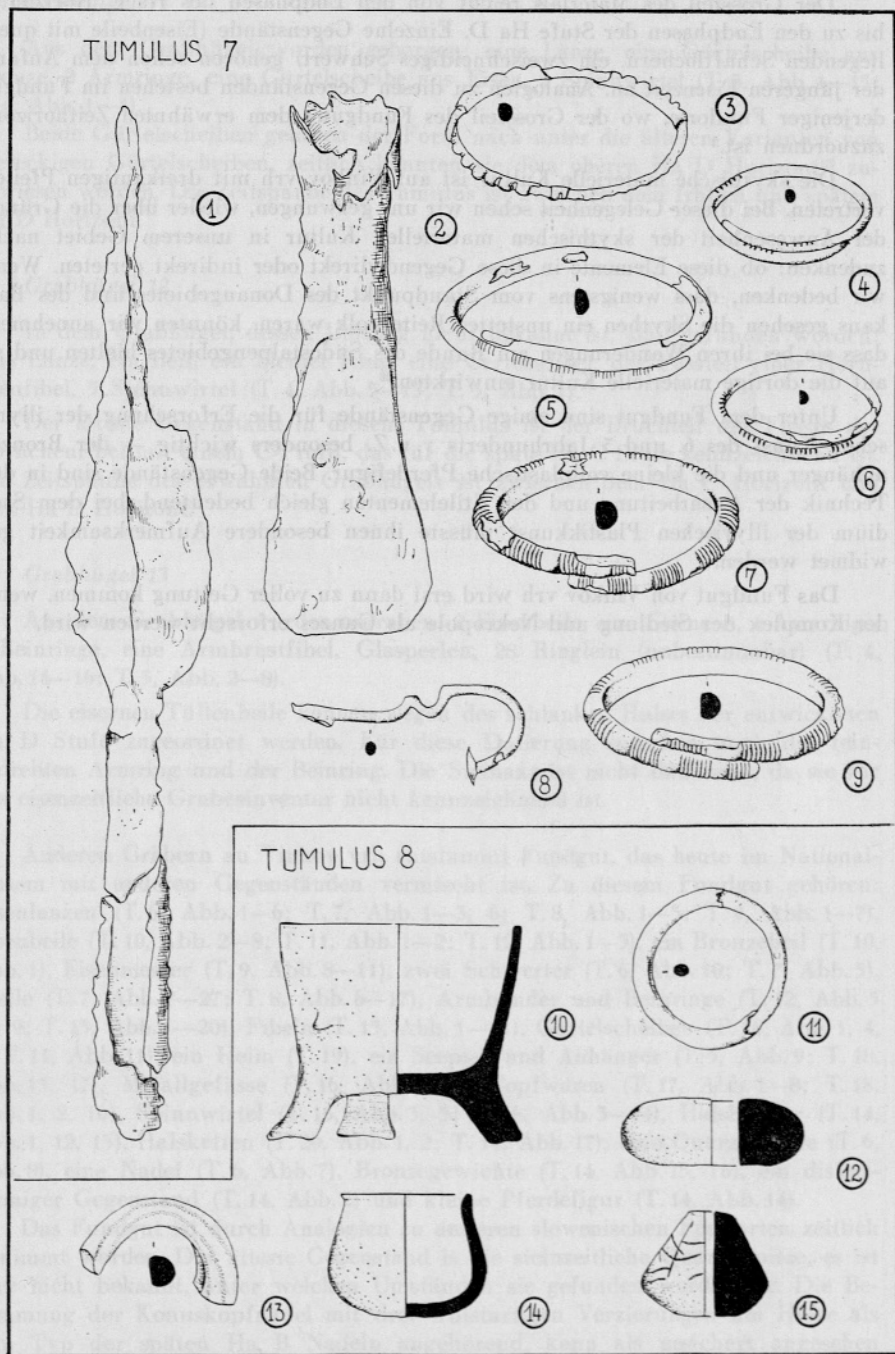
Der Grossteil des Materials reicht von den Endphasen des Ha C Horizontes bis zu den Endphasen der Stufe Ha D. Einzelne Gegenstände (Eisenbeile mit querliegenden Schaftlöchern, ein zweischneidiges Schwert) gehören schon dem Anfang der jüngeren Eisenzeit an. Analogien zu diesen Gegenständen bestehen im Fundgut derjenigen Fundorte, wo der Grossteil des Fundgutes dem erwähnten Zeithorizont zuzuordnen ist.²

Die skythische materielle Kultur ist auf Vinkov vrh mit dreikantigen Pfeilen vertreten. Bei dieser Gelegenheit sehen wir uns gezwungen, wieder über die Gründe der Anwesenheit der skythischen materiellen Kultur in unserem Gebiet nachzudenken: ob diese Elemente in diese Gegend direkt oder indirekt gerieten. Wenn wir bedenken, dass wenigstens vom Standpunkt des Donaugebietes und des Balkans gesehen die Skythen ein unstetes Reitervolk waren, könnten wir annehmen, dass sie bei ihren Wanderungen am Rande des Südostalpengebietes hielten und so auf die dortige materielle Kultur einwirkten.²⁶

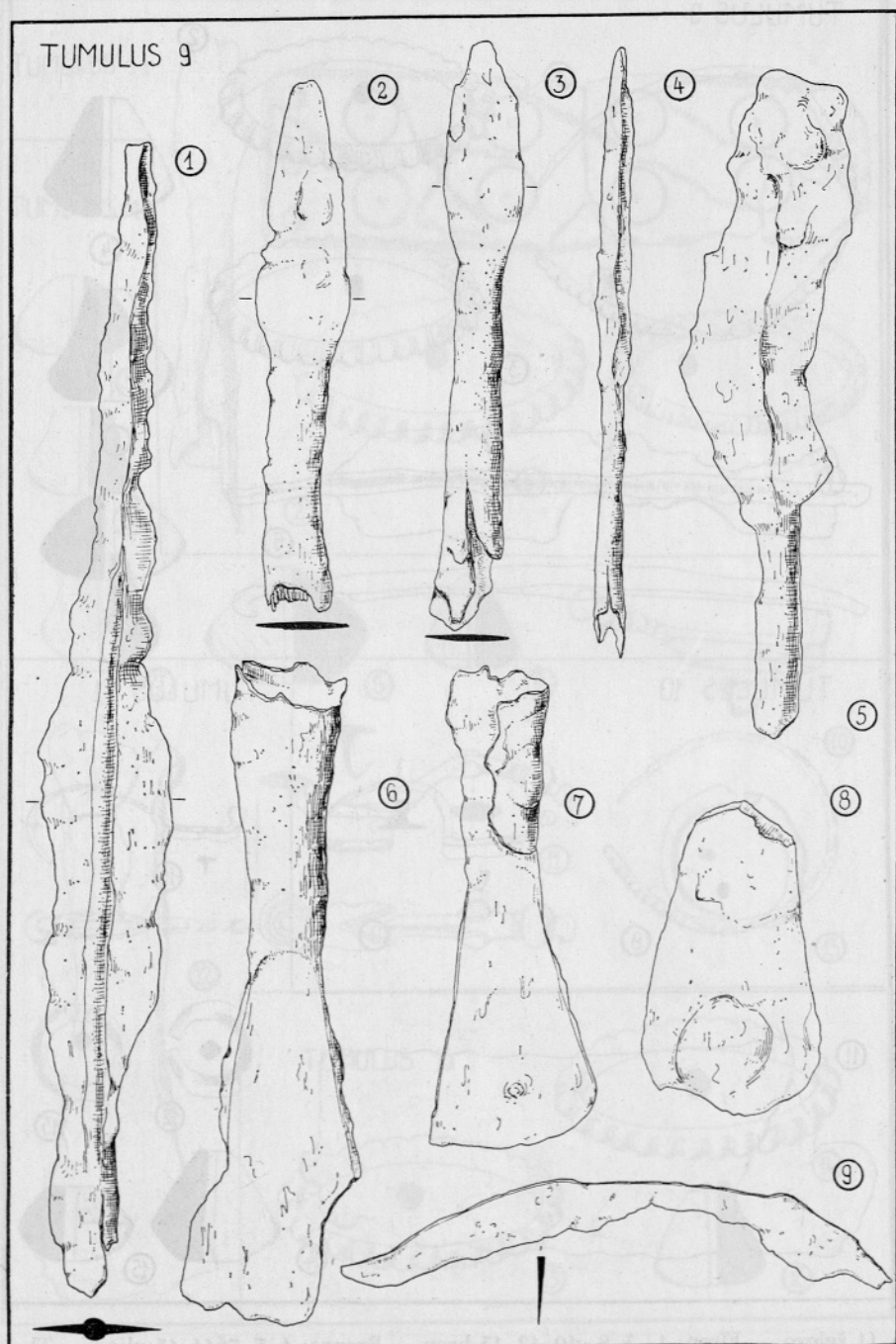
Unter dem Fundgut sind einige Gegenstände für die Erforschung der illyrischen Kunst des 6. und 5. Jahrhunderts v. u. Z. besonders wichtig — der Bronzeanhänger und die kleine vollplastische Pferdefigur. Beide Gegenstände sind in der Technik der Ausarbeitung und den Stilelementen gleich bedeutend, bei dem Studium der illyrischen Plastikunst müsste ihnen besondere Aufmerksamkeit gewidmet werden.

Das Fundgut von Vinkov vrh wird erst dann zu voller Geltung kommen, wenn der Komplex der Siedlung und Nekropole als Ganzes erforscht werden wird.

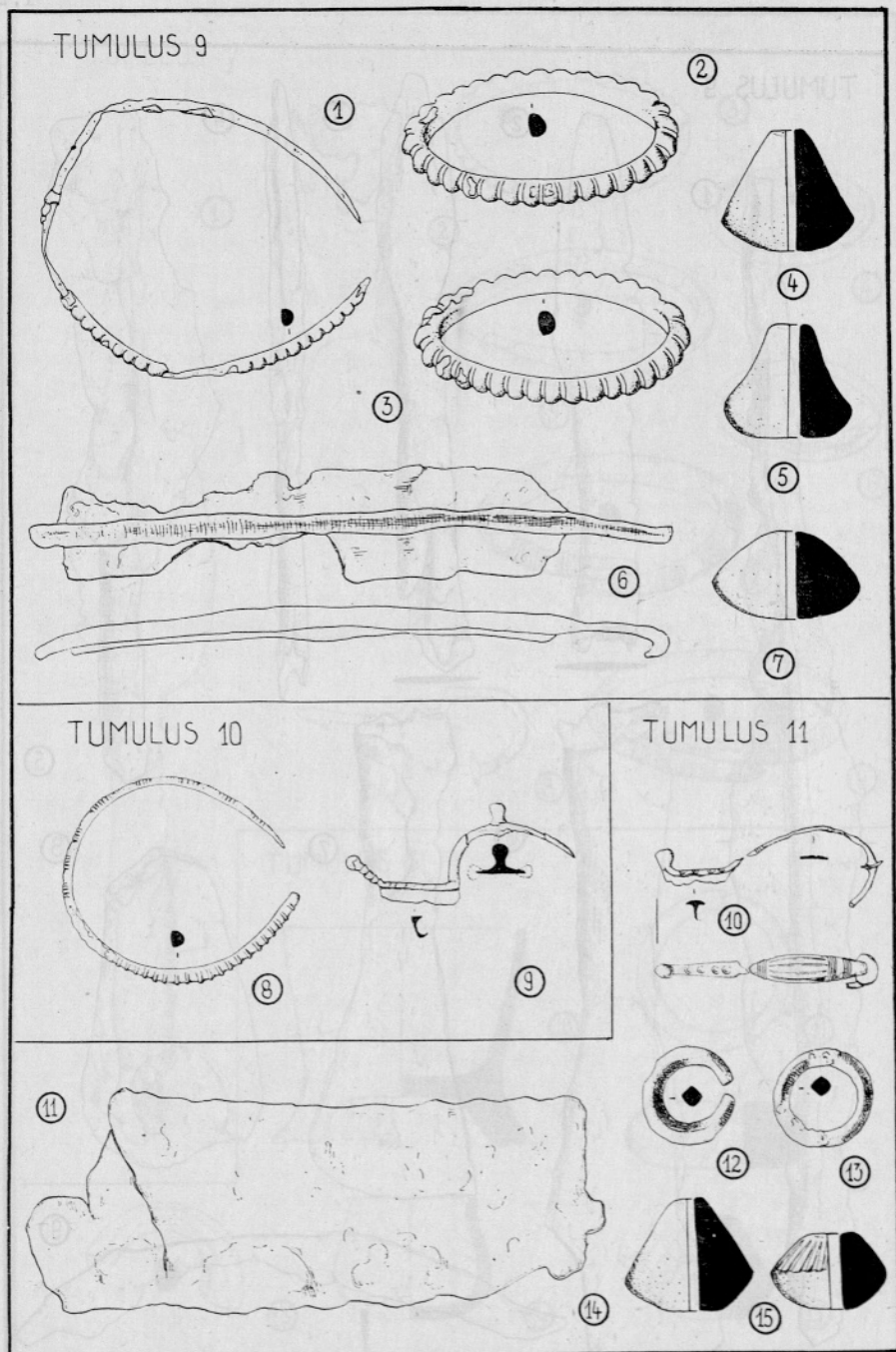

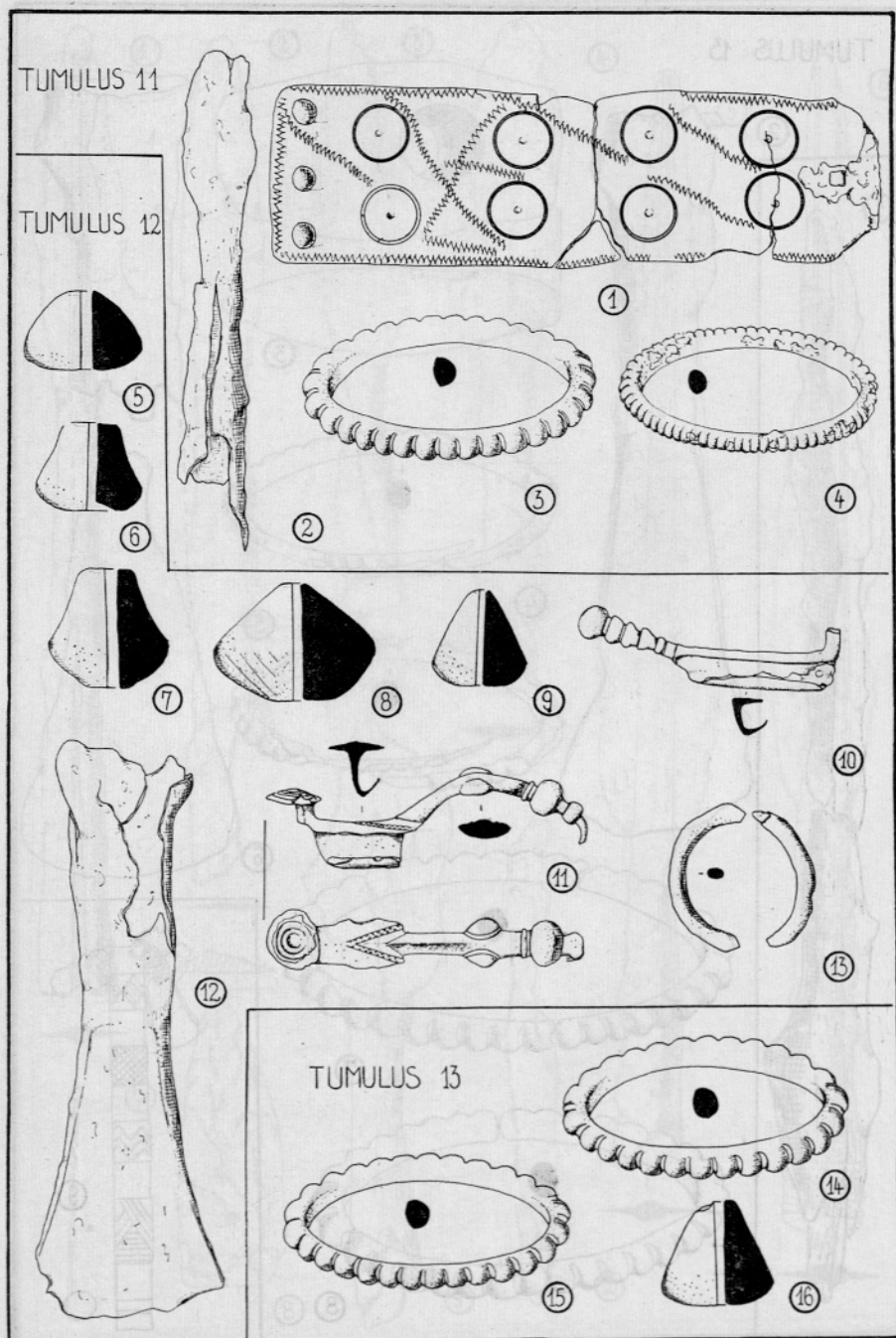
1, 2 železo — Eisen; 3 — 9, 11 bron — Bronze; 10, 12, 14, 15 glina — Thon;
13 steklo — Glas
Tum. 7: 1—9 = $\frac{1}{2}$; Tum. 8: 10, 14 = $\frac{1}{4}$, 11—15 = $\frac{1}{2}$

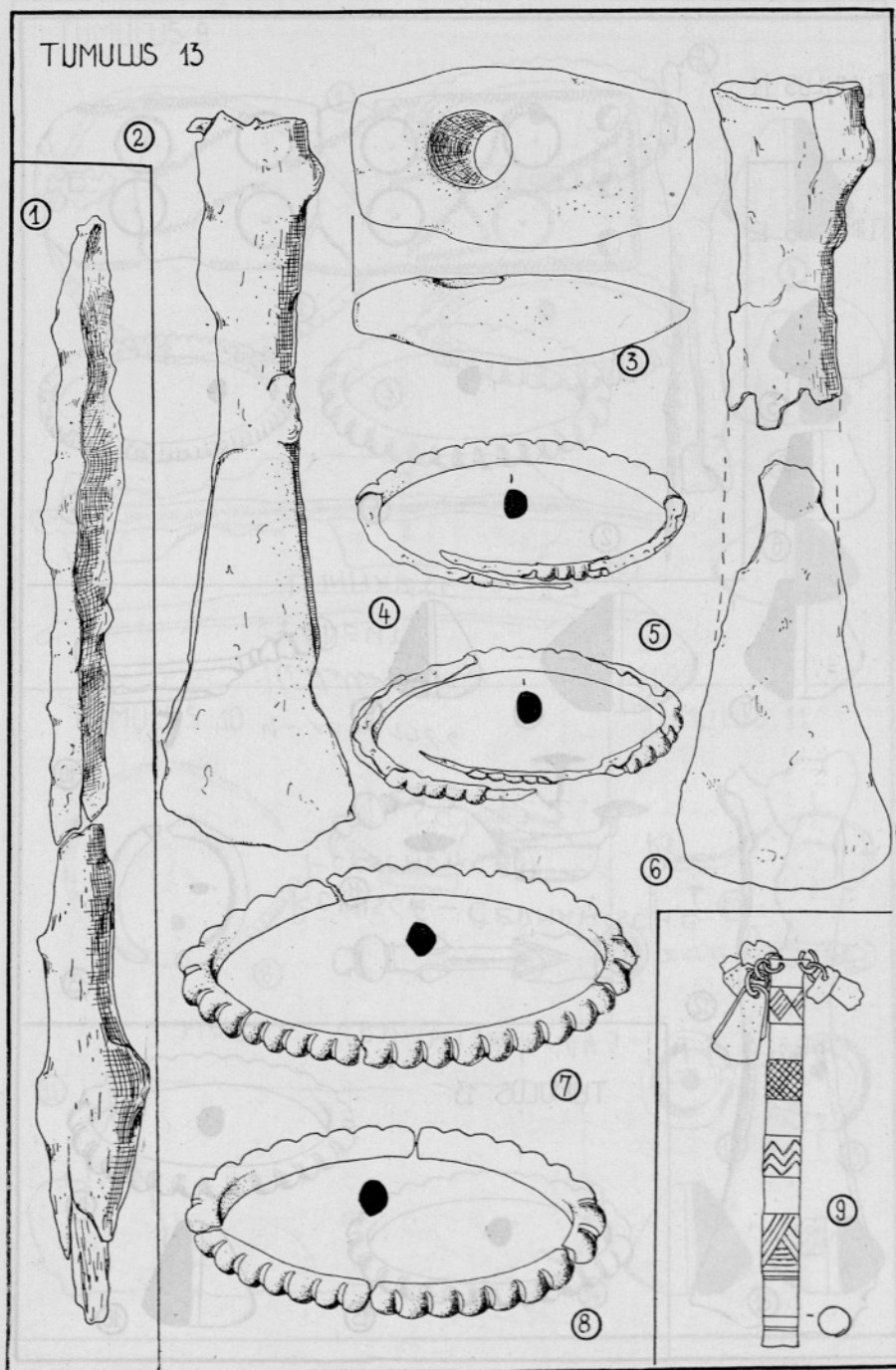
Tum. 9: vse železo — alles Eisen; 1—9 = $\frac{1}{2}$

6, 11 železo — Eisen; 1—5, 8—10, 12, 15 bron — Bronze; 4, 5, 7, 14, 15 glina — Thon
 Tum. 9: 1—7 = $\frac{1}{2}$; Tum. 10: 8—9 = $\frac{1}{2}$; Tum. 11: 10—15 = $\frac{1}{2}$

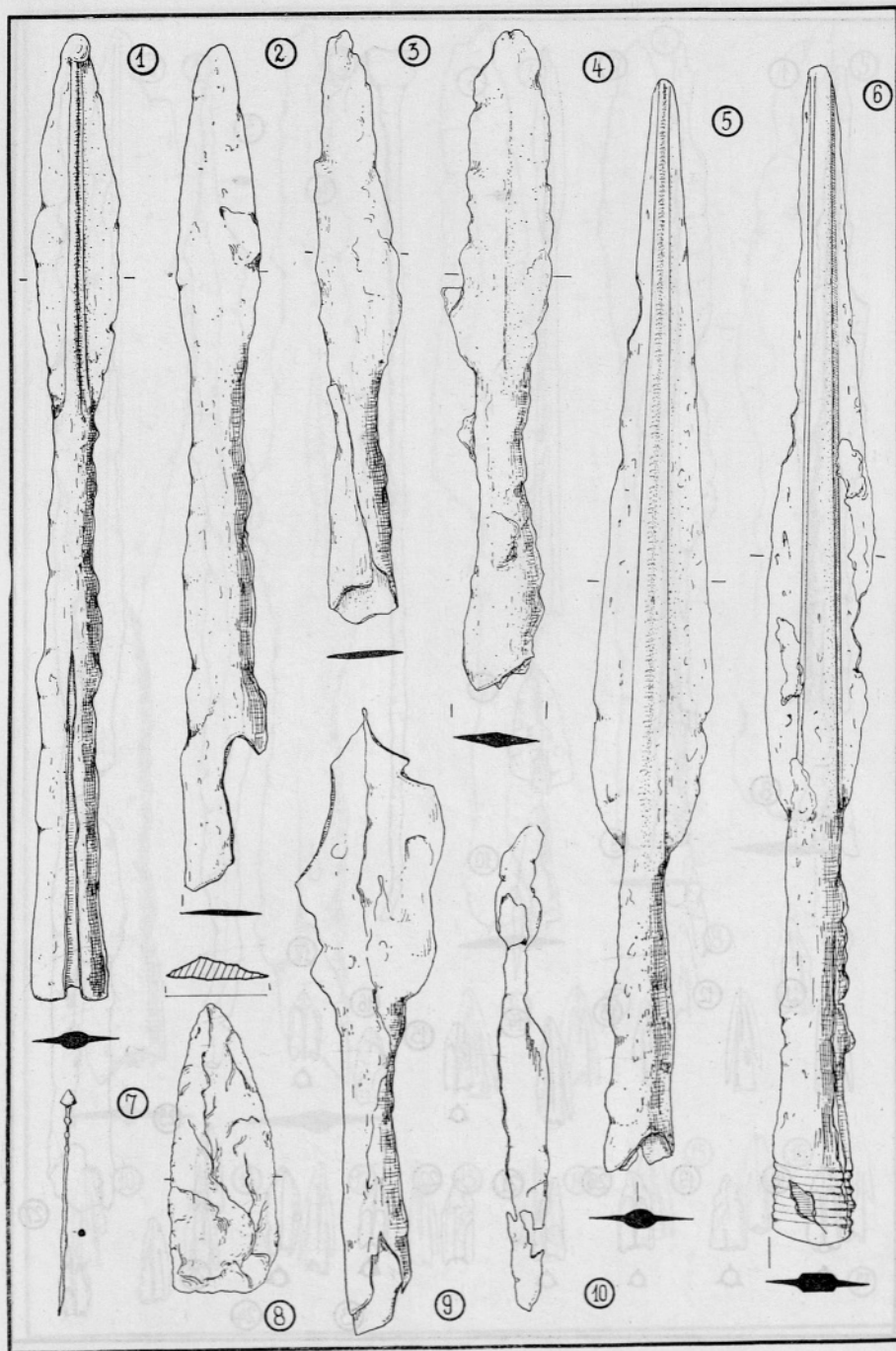

2, 12 železo — Eisen; 1, 3, 4, 10, 11, 13—15 bron — Bronze; 5—9, 16 glina — Thon
 Tum. 11: 1—4 = $\frac{1}{2}$; Tum. 12: 5—13 = $\frac{1}{2}$; Tum. 13: 14—16 = $\frac{1}{2}$

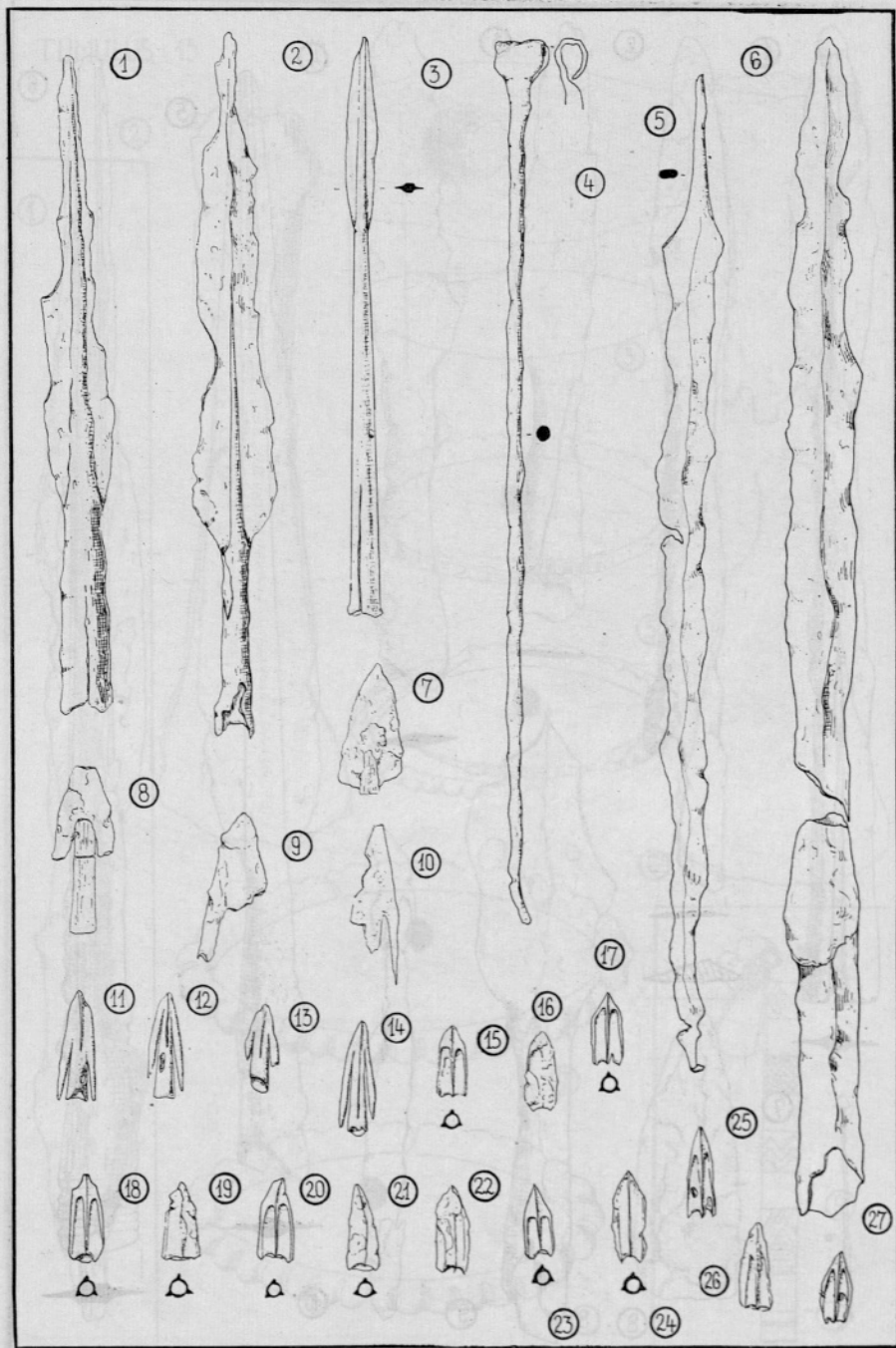

1, 2, 6 železo — Eisen; 4, 5, 7—9 bron — Bronze; 3 kamen — Stein
 Tum. 12: 1 = $\frac{1}{2}$; Tum. 13: 2—8 = $\frac{1}{2}$; 9 = $\frac{1}{4}$

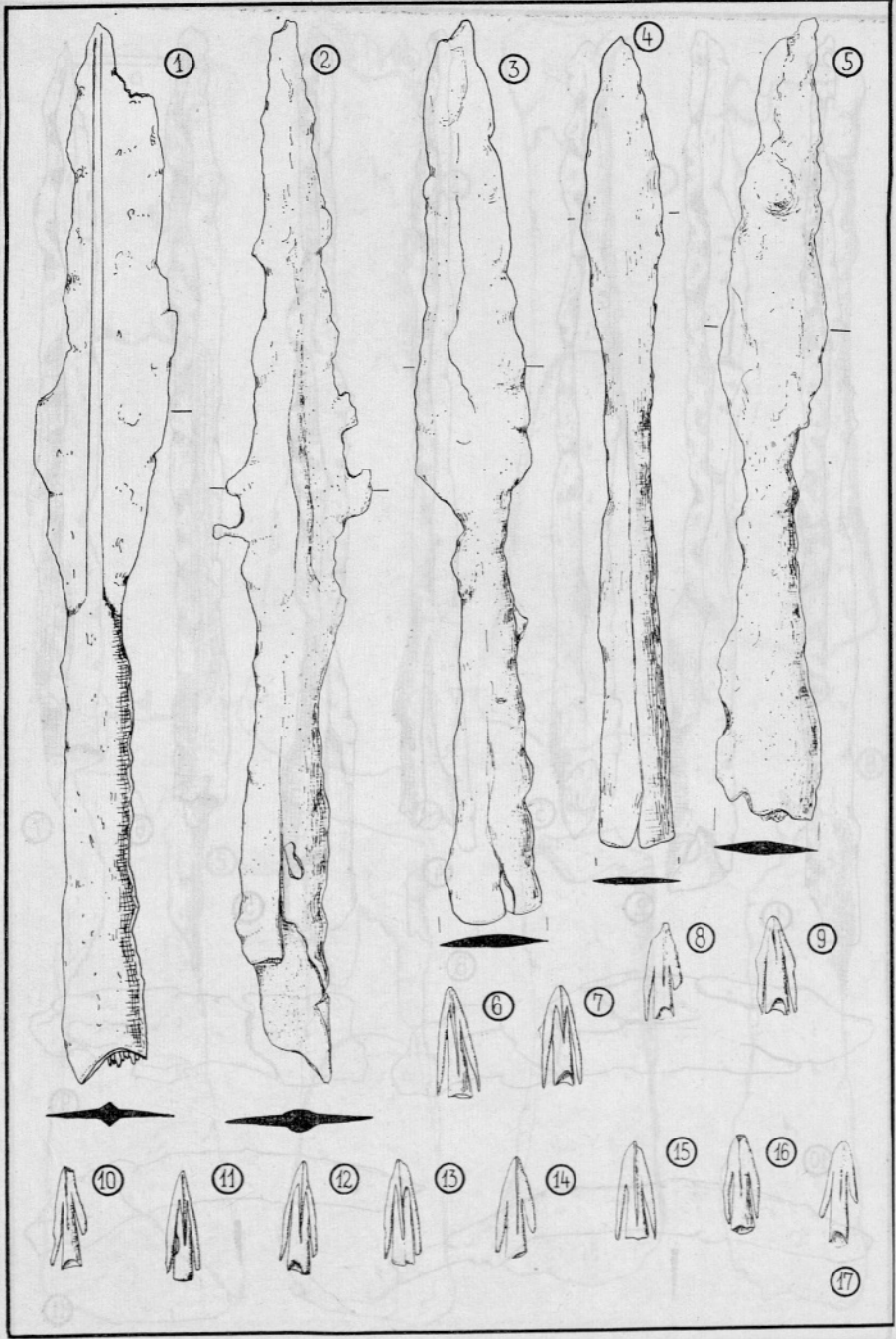

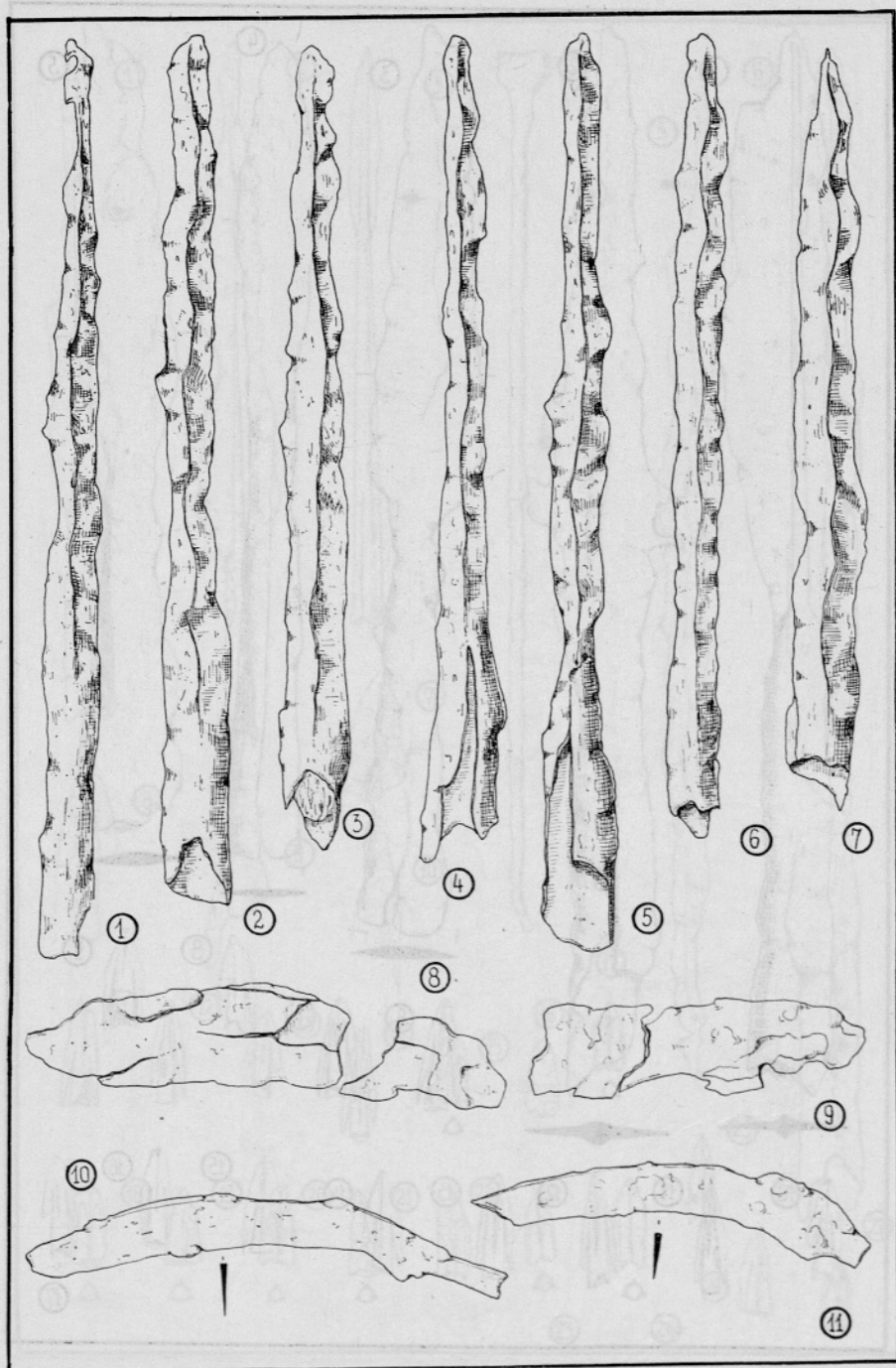
1—6, 9, 10 železo — Eisen; 7 bron — Bronze; 8 kamen — Stein
 1—10 = $\frac{1}{2}$

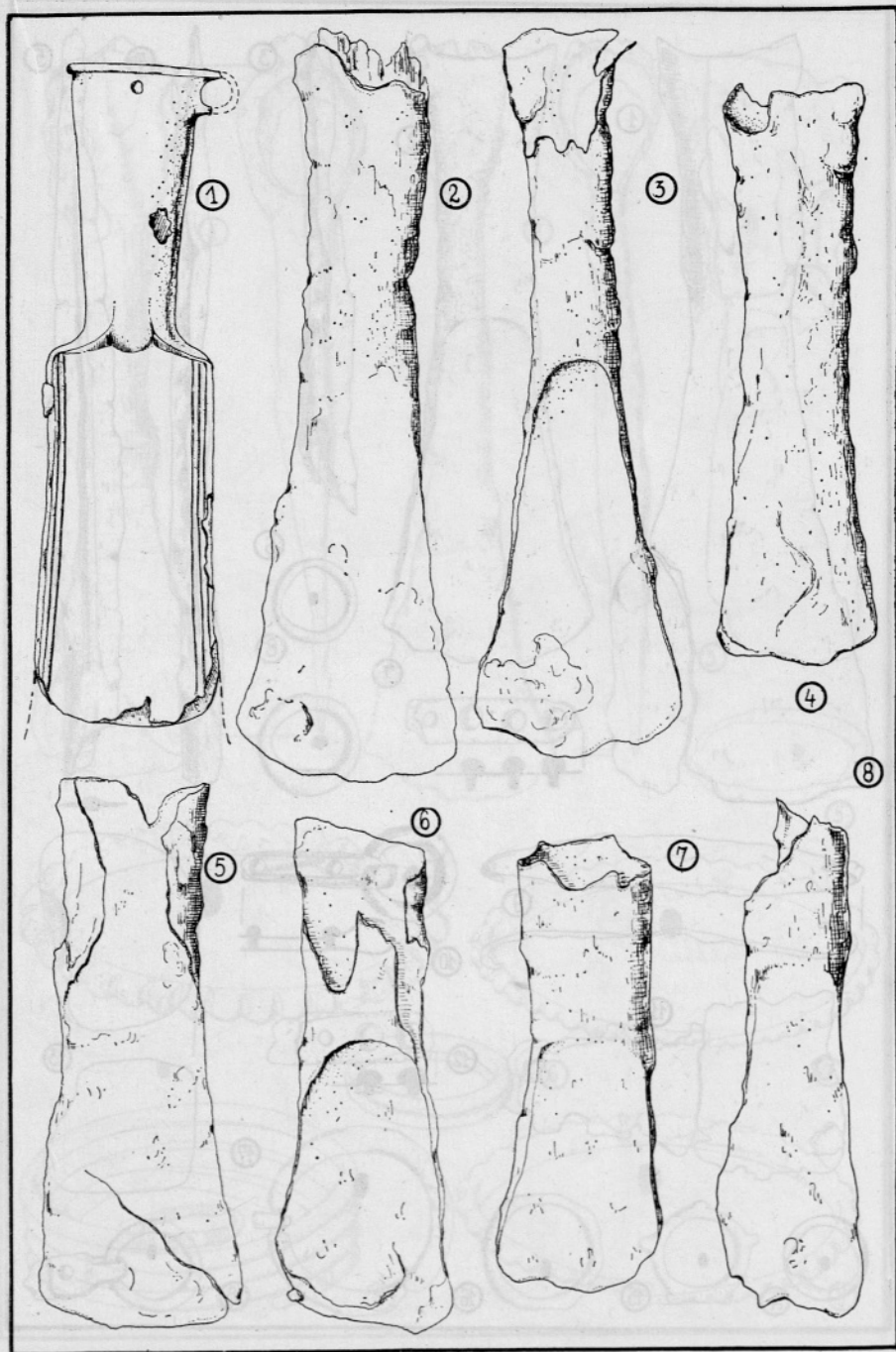
1—10 železo — Eisen; 11—27 bron — Bronze
 1, 2 = ¼; 3—5 = ⅓; 6—27 = ½

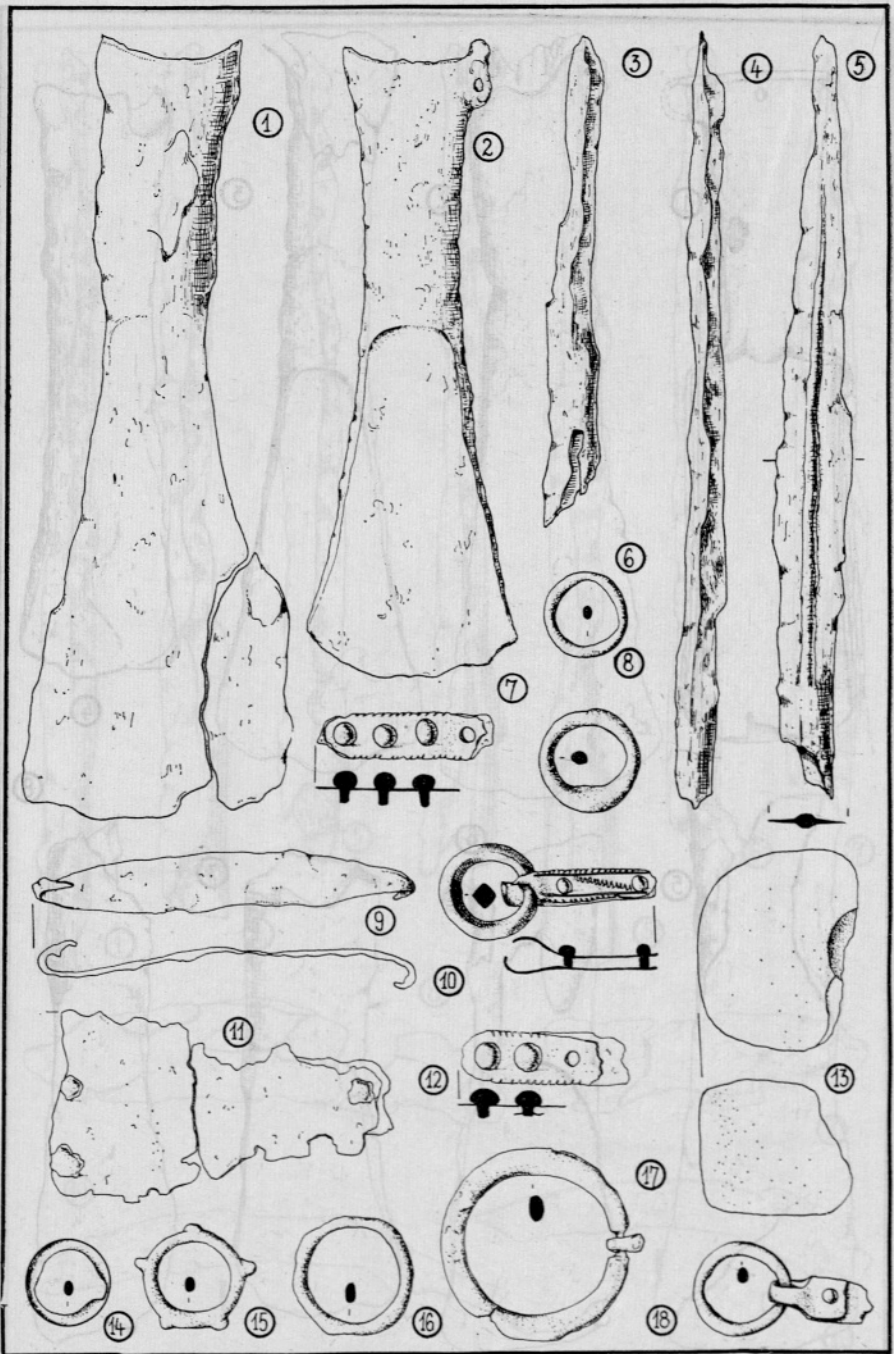
1—5 železo — Eisen; 6—17 bron — Bronze
1—17 = 1/2

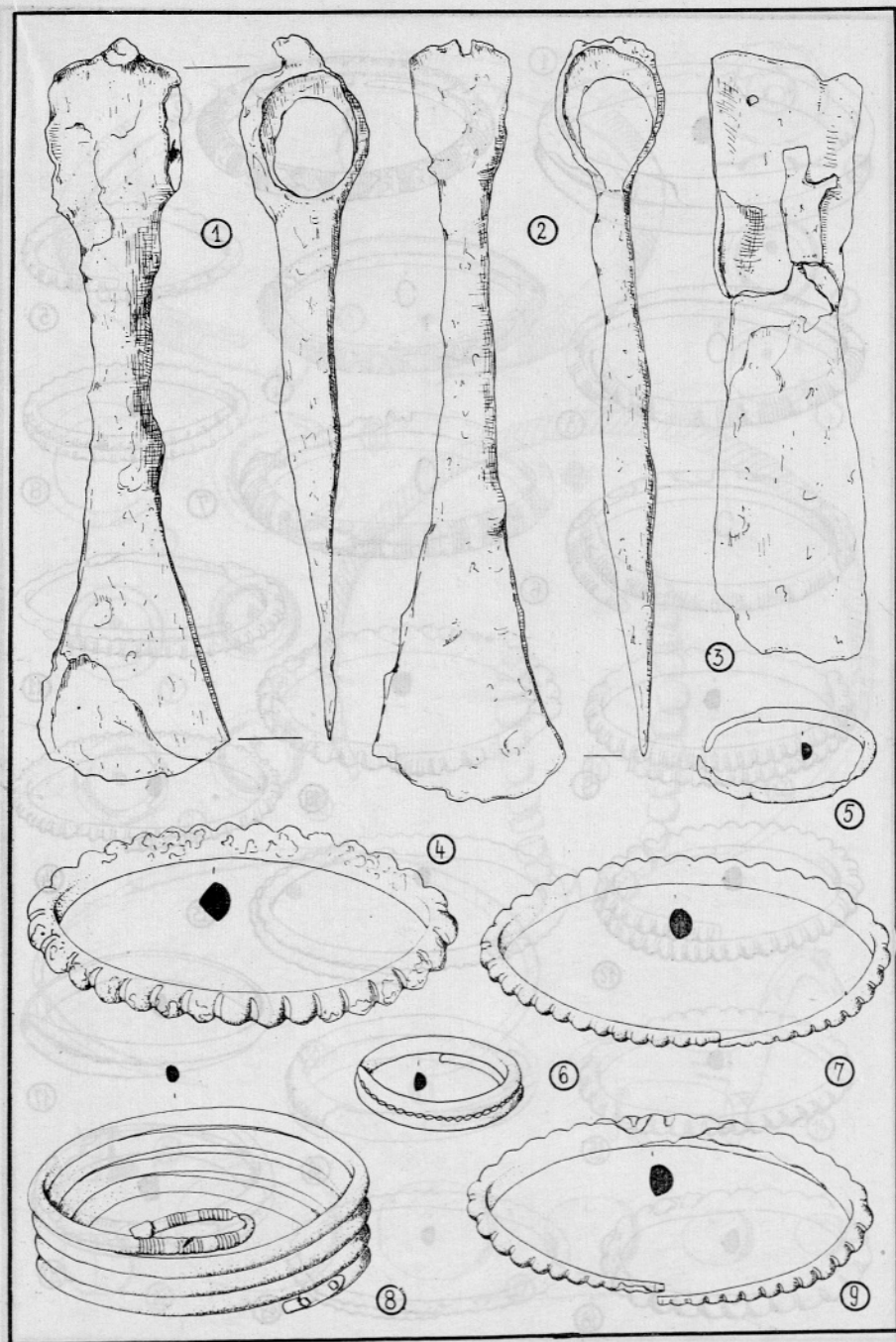
Vse železo — Alles Eisen; 1—11 = ½

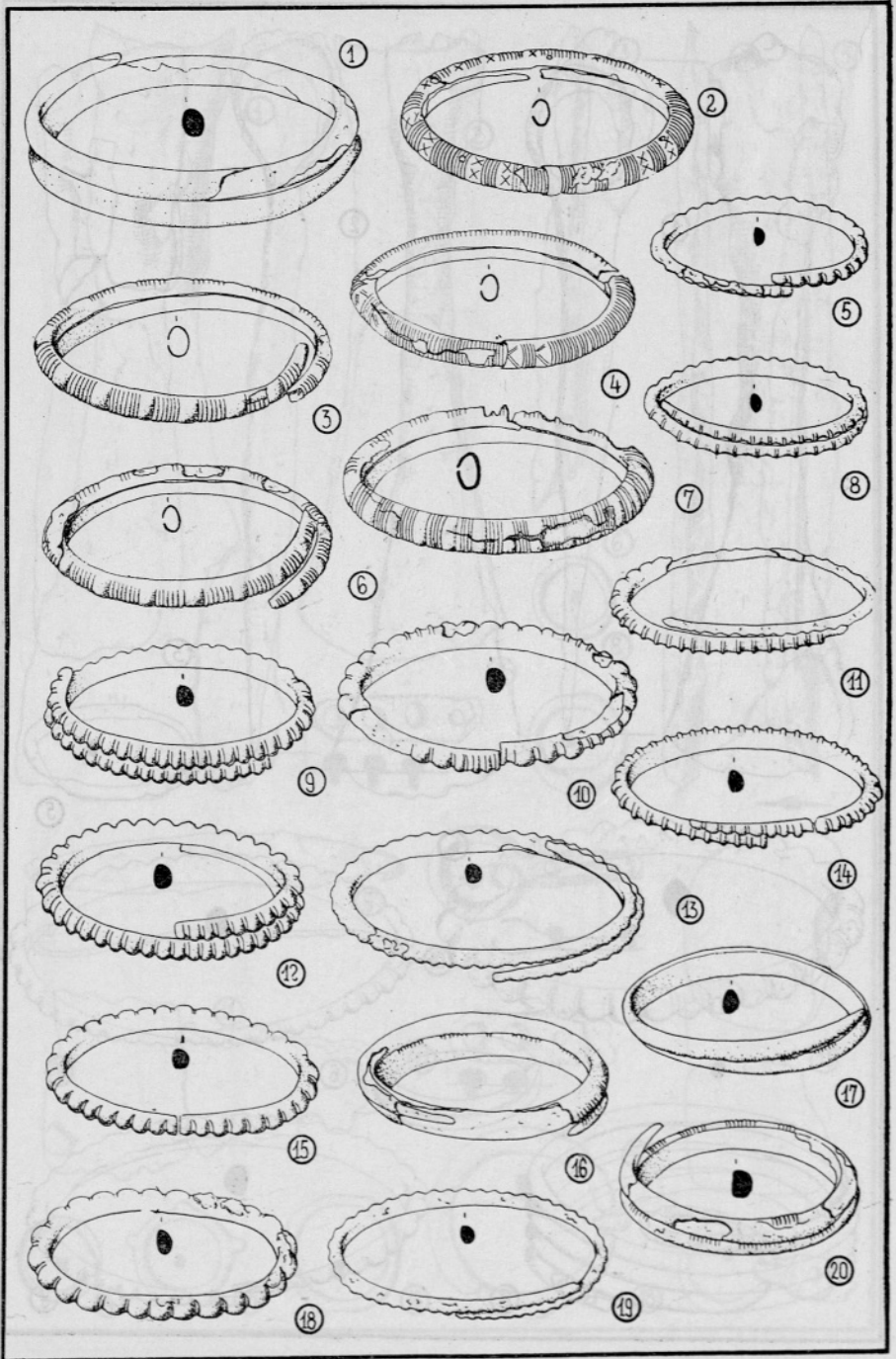
1 bron — Bronze; 2—8 železo — Eisen
 1—8 = ½

1—5, 9 železo — Eisen; 6—8, 10—12, 14—18 bron — Bronze; 13 kamen — Stein
 1—18 = ½

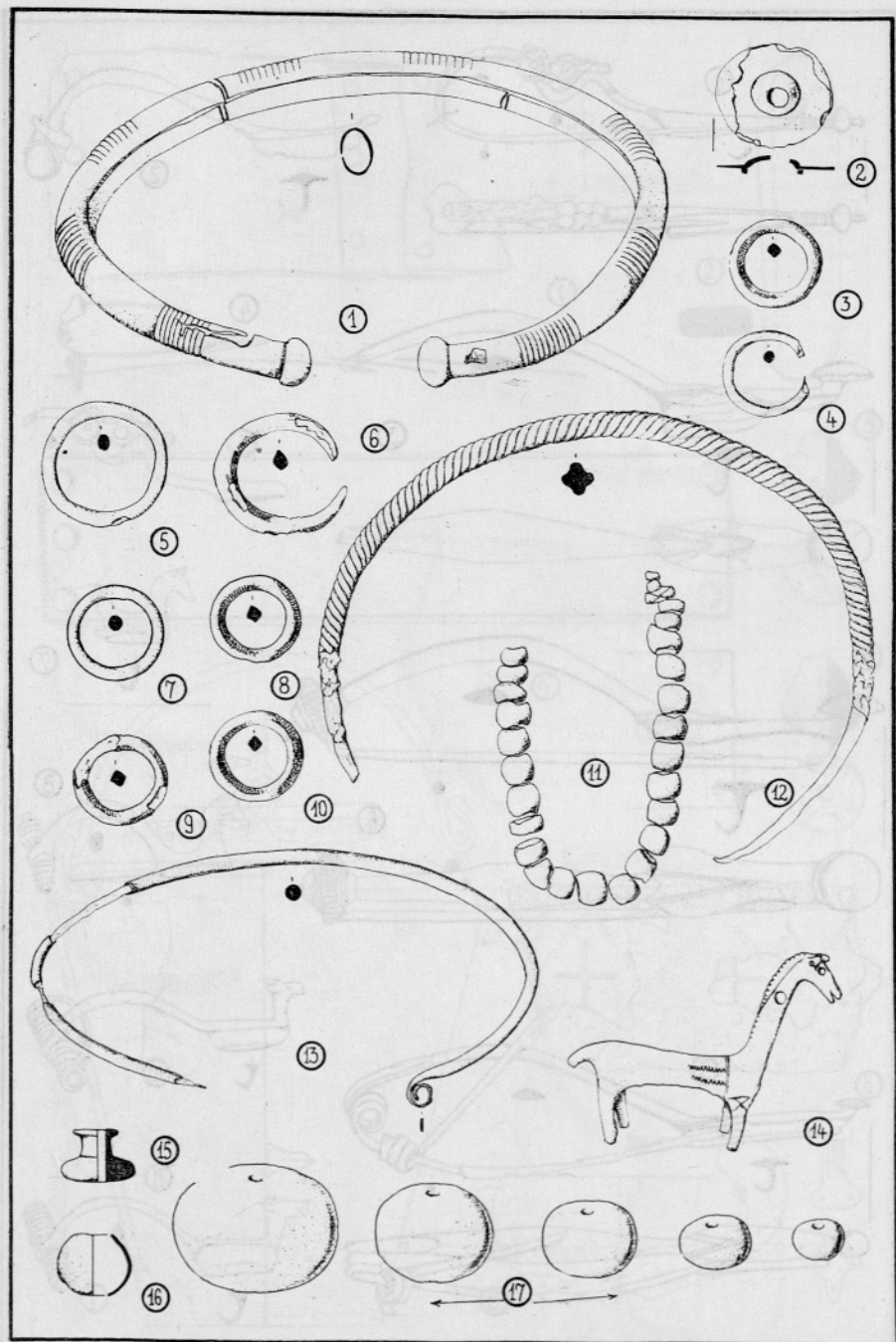

1—4 železo — Eisen; 5—9 bron — Bronze
1—9 = ½

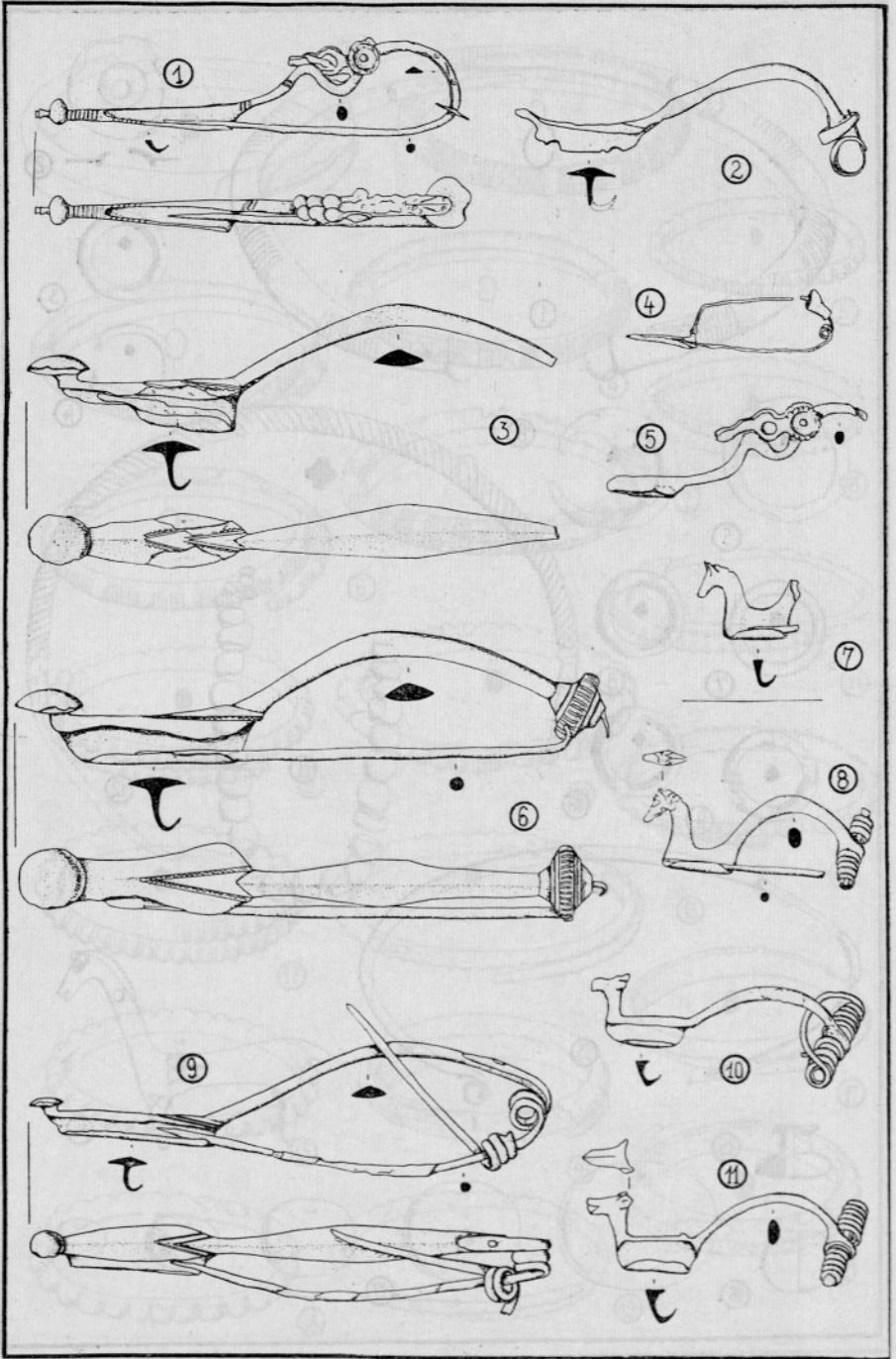

1—20 bron — Bronze; 1—20 = ½

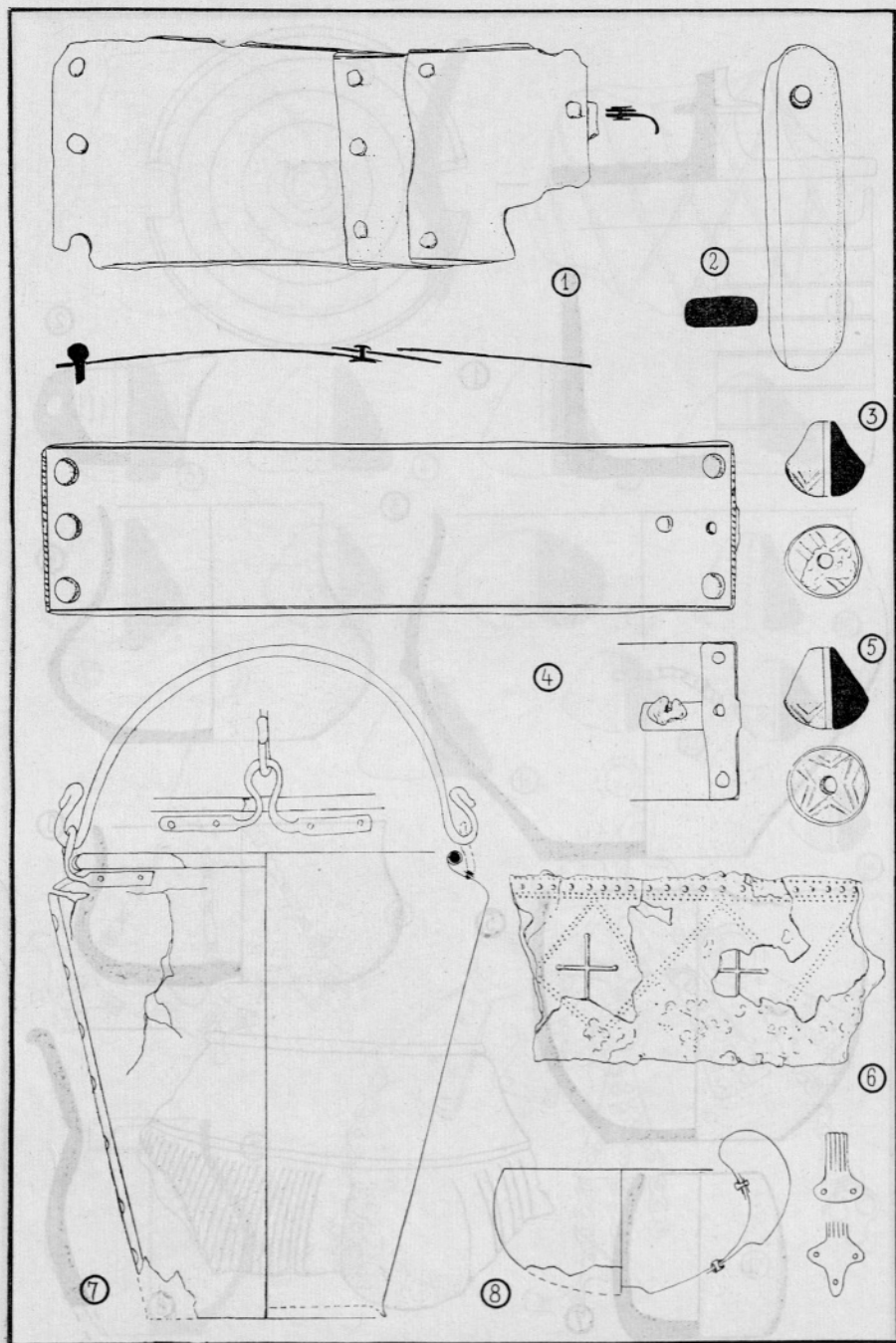

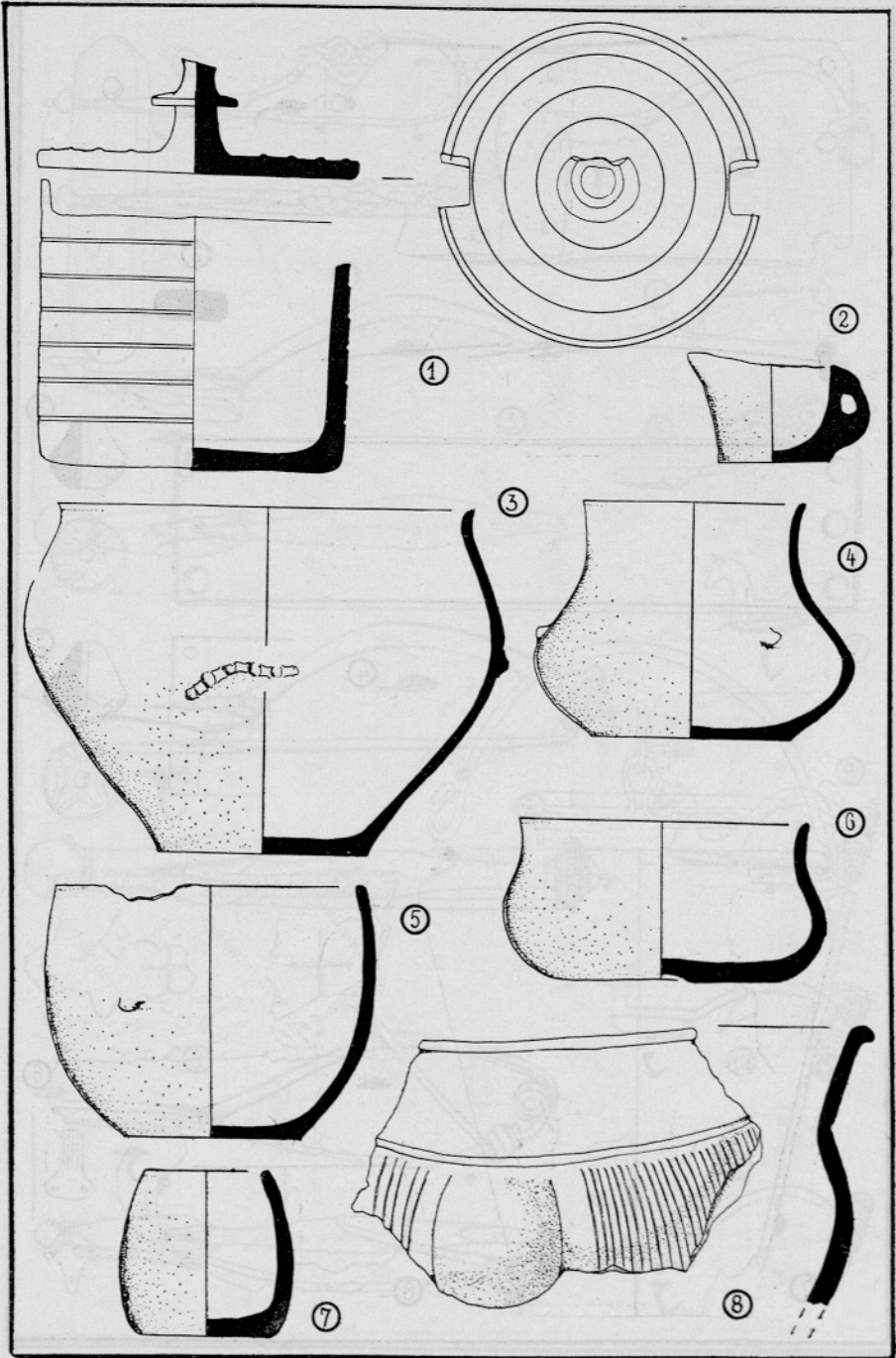
1—16 bron — Bronze; 17 jantar — Bernstein
1—17 = $\frac{1}{2}$

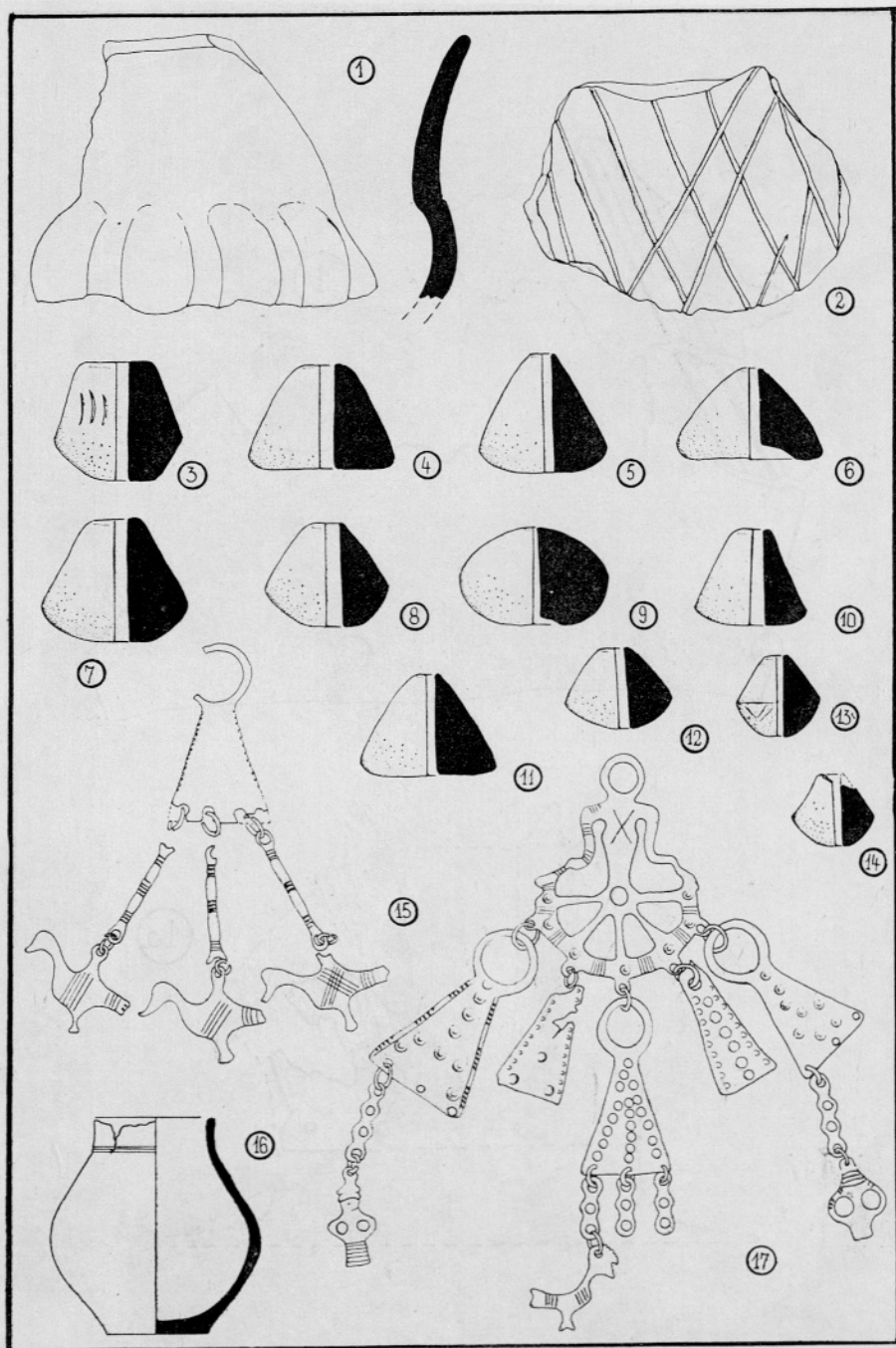
1—3, 5—11 bron — Bronze; 4 bron z jantarjem — Bronze mit Bernstein
 1—11 = ½

1, 4, 7, 8 bron — Bronze; 6 železo z bronasto oblogo — Eisen mit Bronzebeschlag;
 2 kamen — Stein; 3, 5 glina — Thon
 1—6 = $\frac{1}{2}$; 7, 8 = $\frac{1}{4}$

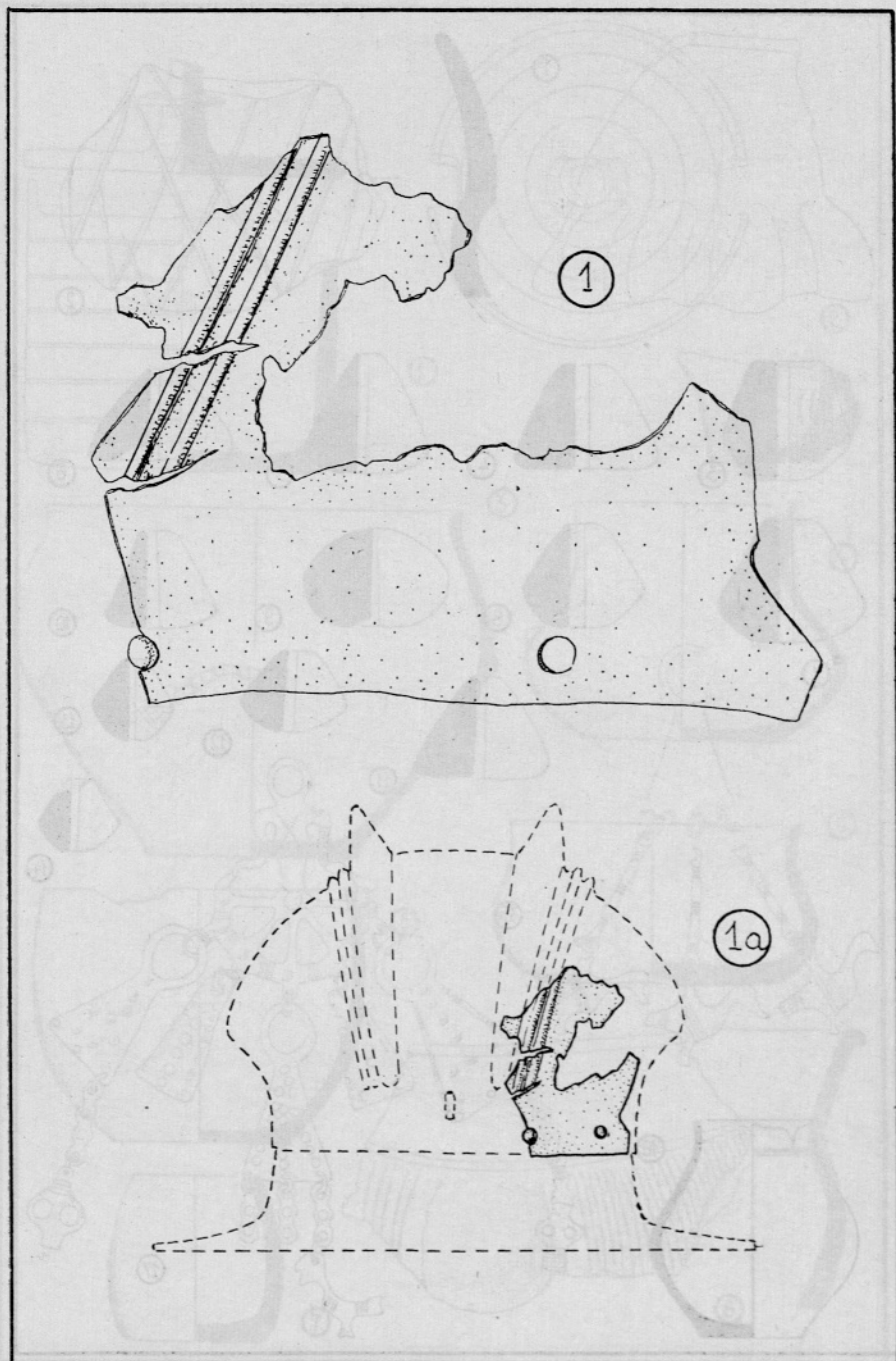

1—8 glina — Thon; 1—7 = $\frac{1}{4}$; 8 = $\frac{1}{2}$

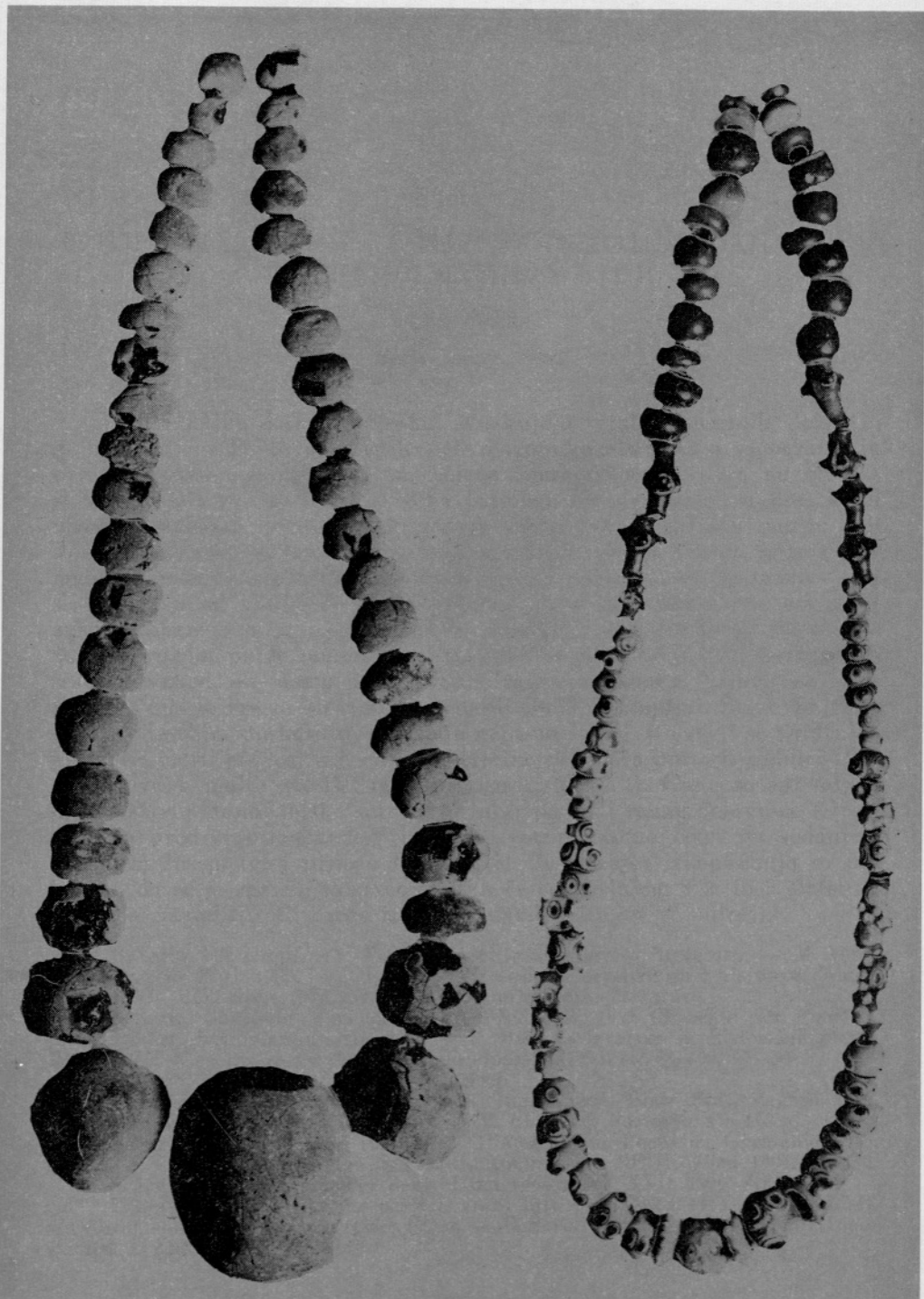

1—14, 16 glina — Thon; 15, 17 bron — Bronze
 1—15, 17 = $\frac{1}{2}$; 16 = $\frac{1}{4}$

1 iantar — Bernstein; 2 stebia — Glas
 Puzanšapo — verkleinert

1 a = rekonstrukcija — Rekonstruktion; 1 = 1/1

1 jantar — Bernstein; 2 steklo — Glas
Pomanjšano — verkleinert

K TOPOGRAFIJI RIMSKE MESTNE ČETRТИ NA DANAŠNJEM ZGORNJEM BREGU V PTUJU

IVA MIKL

Mestni muzej, Ptuj

V desetletjih, kar arheološko raziskujejo ostaline mestnih delov in grobišč antične Poetovione, se je počasi izoblikovala slika o topografiji in prostorninskem razvoju tega največjega rimskodobnega mesta na Slovenskem.¹ Seveda pa še danes ni slika popolna. Mnoge važne ostaline, ki bi bistveno pojasnile prostorninski razvoj mesta, mnogokrat celi mestni deli so že popolnoma uničeni. Mnogo tega je morala uničiti Drava, ki je s prelaganjem toka in odplavljanjem terase rušila ostaline rimskega mesta — saj se zdi, da je od antike do danes prvotno preložila v Ptuj svoj tok proti zahodu, pozneje se je pa spet začela zajedati v vzhodni breg.² Kljub pomanjkljivosti pa le moremo videti, kako se je antični Ptuj razvijal ob cesti na vzhod, ob mostu na Dravi in legijskem taboru. Najbolj zahodna mestna četrt je zrastle ob cesti na sedanji Spodnji Hajdini. Stanovanjskim in gospodarskim poslopjem, ki segajo nejasno še v 1. stoletje,³ se pridružujejo v tej četrti horrea, v 2. stoletju verjetno skladišča portorii publici Illyrici, in vrsta malih svetišč⁴ (glej prilogo 1, točka 1). Cesto so spremljale proti vzhodu stanovanjske stavbe, ob njih pa tudi razne delavnice (izpričane so predvsem lončarske)⁵ in tako tvorile mestno četrt na sedanjem Zgornjem Bregu (glej prilogo 1, točka 2). Že starejša izkopavanja so pokazala, da se je razvila ta stanovanjska četrt predvsem v 2. in 3. stoletju.⁶ V njej so zgradili tudi enega izmed ptujskih mitrejev (3. mitrej).⁷

¹ B. Saria, RE suppl. s. v. Poetovio s citirano starejšo literaturo. — M. Abramić, Poetovio, Ptuj, 1925. — R. Bratanić, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI—LIX, Split 1954, str. 156 s citirano starejšo literaturo.

² B. Saria, Römische Forschung XVI, BRGK 26, 1925 (Berichte der römisch-germanischen Kommission), str. 116. — F. Baš, Geografski in historični razvoj Ptuja, ČZN (Časopis za zgodovino in narodopisje) 1955, str. 86—90, 95—95.

³ V. Šmid, Poetovio, ČZN 1955, str. 129 sq.

⁴ B. Saria, Archäologische Karte von Jugoslavien, Blatt Ptuj, Zagreb 1956, str. 56 sq. s citirano starejšo literaturo. — M. Abramić, Poetovio, str. 162 sq.

⁵ B. Saria, Positivmodelle römischer Öllampen aus Poetovio, Germania 1955, str. 27. — V. Skrabar, Jahrbuch der Zentralkommission NF II, Wien 1904, str. 194.

⁶ S. Jenny, Mitteilungen der Zentralkommission NF XXII 1896, str. 14.

⁷ E. Reisch, Jahreshefte des oesterr. arch. Institutes, Wien 1915, XVI. Beiblatt, str. 101 sq. — M. Abramić, Poetovio, 172 sq. — B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, I, Zagreb 1958, str. 144.

Vodovod z opeko XIII. Gemine legije, ki ga je mogoče slediti od Framo do Zgornje Hajdine⁸ (glej prilogo 1, točka 5), strnjene naselbinske plasti na Spodnji Hajdini, ki delno sodijo še v 1. stoletje, zlasti pa zgodnjeantično grobišče zahodno od mestnega roba na sedanji Zgornji Hajdini s precejšnjim številom grobov zgodnjega 1. stoletja in legionarskih nagrobnikov (glej prilogo 1, točka 4) stavijo tudi legijski tabor na desni dravski breg, verjetno na prostor severno od Zgornjega Brega in Spodnje Hajdine⁹ (glej prilogo 1, točka 5). Ravno ta objekt je verjetno Drava s prelaganjem struge zelo uničila, saj je bil brez dvoma blizu reke in mostu, ki ga je ščitil. Zavedati se pa tudi moramo, da je mesto živelo še stoletja potem, ko je bila legija premeščena iz Ptuja; gradnje so sledove tabora močno priličile spremenjenim potrebam mesta in prekrile sledove. Tudi na levem dravskem bregu je bil pomemben mestni del, ki je moral s Panorame, Vičave in okolice Gradu seči prav do mostu, čigar sledove so odkrili zahodno od sedanje struge¹⁰ (glej prilogo 1, točka 6). Številni, dasi žal le redki in situ najdeni napisi in posvetilni oltarji s tega brega so dali domnevati, da so stala upravna poslopja mesta in njegova glavna svetišča na tem bregu.¹¹ Mestni del je poznal tlakovane ceste s kanalizacijo in večje stavbe, kot nam pričajo ostaline na Vičavi,¹² udobne stavbe s portiki na Panorami,¹³ tam še razne kultne stavbe (npr. svetišče traških konjenikov),¹⁴ pod Gradom pa še domnevni četrti mitrej¹⁵ (glej prilogo 1, točka 7). To je bil v pozni antiki tudi večkrat utrjeni mestni del.¹⁶ Mesto se je proti vzhodu končevalo tam, kjer je šla glavna cesta čez Grajeno. Dalje so glavno cesto spremljali le posamezni objekti (npr. vila pri sedanjem pokopališču in zaselek v Krčevini¹⁷ — glej prilogo 1, točki 9, 8), sicer pa so se na vzhod širila ob tej in njej vzporedni cesti pod sedanjo Ljutomersko cesto grobišča (glej prilogo 1, točka 10).¹⁸ Manjša grobišča so bila raztresena še drugod po robovih mesta, zlasti v pozni antiki, ko so se razširila po Spodnji Hajdini, Zgornjem Bregu, na Panorami in na sedanjem Muzejskem trgu¹⁹ (glej prilogo 1, točka 7).

Kot vidimo iz navedenega, je bilo mesto razloženo ob glavni cesti in so se posamezne mestne četrti dokaj samostojno razvijale, saj je bilo to delno pogojeno že v oblikovanosti zemljišča. Vidimo pa tudi, da je bil prostorski razvoj mesta Ptuja znatno drugačen kot je bil npr. v Emoni.

⁸ B. Saria, Blat Rogatec, Zagreb 1959, str. 27.

⁹ B. Saria, RE s. v. Poetovio. — R. Bratanić, o. c. — M. Abramić, J. d. Oe. A. I. XVIII, 1914, Beiblatt, str. 140. — A. Mócsy, Acta archaeol. Academiae Hungaricae, Budapest 1955, 1—4, str. 179.

¹⁰ B. Saria, Blatt Ptuj, str. 50 s citirano starejšo literaturo.

¹¹ B. Saria, XVI. BRGK, str. 115, 116. — J. Šašel, K zgodovini Ptujskega gradu v arheoloških obdobjih, Kronika 9, 1961, str. 124. Tudi v avgustu 1965 na Vičavi najdeni gradbeni napis.

¹² B. Saria, Blatt Ptuj, str. 55 s starejšo literaturo.

¹³ B. Saria, Arheološka istraživanja starog Poetovija, Starinar I, 1925, str. 191 sq.

¹⁴ M. Abramić, J. d. Oe. A. I. XVIII, 1914, Beiblatt, str. 87 sq.

¹⁵ Premerstein, AEM (Archäologische Mitteilungen) X, Wien 1886, str. 234 sq. — I. Mikl, Poetovijski četrti mitrej, Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, str. 212 sq.

¹⁶ B. Saria, RE s. v. Poetovio, str. 1176. — J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki, Ljubljana 1950, str. 55 sq.

¹⁷ B. Saria, Blatt Ptuj, str. 38, 44.

¹⁸ Ibid., str. 44.

¹⁹ Ibid., str. 38.

Dopolniti sliko o življenju in razvoju ene teh ptujskih mestnih četrti, in sicer tiste na Zgornjem Bregu, je bila naloga arheološkega izkopavanja v aprilu in maju leta 1963.²⁰

Izkopavanja so zajela osrednji in južni del velike parcele oziroma po novi razparcelaciji že parcelnega kompleksa, parc. 293 k. o. Zgornji Breg in tako nekako rob poselitve tega mestnega dela proti jugu oziroma vsaj rob intenzivne zazidave, kot bomo videli (glej prilogo 1, točka 2).

Manjša raziskovanja so se na tem kompleksu že vršila. Z južnega dela omenja A. Rak²¹ najdbe grobov, v severni del pa so posegla raziskovanja S. Jennyja in V. Šmida, ki je leta 1918 raziskal severozahodni del parc. 290 zahodno od 3. mitreja.²² Letošnja izkopavanja niso nikjer posegla na tako kopano zemljišče.

Raziskano zemljišče meji proti jugu na sedanjo Mariborsko cesto in na severu na rob prve dravske terase nad potokom Studenčnica. Proti jugu, proti sedanji Mariborski cesti zemljišče komaj opazno pada k neznatno zamočvirjenim travnikom, ki se raztezajo onstran ceste do znane cerkvice sv. Roka. Na severu pa blaga napetost terena označuje močnejše ruševinske sloje, kot smo že vedeli in bomo pri izvajanju mogli to ponovno opaziti, sloje, ostale od rimskih stavb ob glavni cesti na most. Ta cesta ravno v višini sedanjega izkopišča izgine s sedanje dravske terase proti uničenemu rimskemu mostu. Osrednji del letos raziskanega zemljišča je bil torej nekaj nad 100 m oddaljen od glavne rimske ceste.

V južnem delu parcele, ki smo ga raziskali z vrsto plankvadratov in sondažnimi jarki, smo mogli opaziti sledove posameznih stavb s plitvimi, slabo grajenimi temelji iz ruševin in oblic in včasih zgrajene na sip iz proda iz poznejših obdobij antike. Plitvi temelji, saj je njihova spodnja plast komaj za 0,5 m pod sedanjo površino, pričajo, da so nosili le nizke gradbene objekte in da je bil nivo tal tedaj enak današnjemu ali pa je bil še nekoliko višji. Ob teh temeljih, ki ne dopuščajo nobene rekonstrukcije objektov, saj so slabo ohranjeni in tudi nobenega objekta ni bilo mogoče v celotnem obsegu raziskati, so humozne ruševinske plasti, ki vsebujejo neveliko število antičnih ostalin. Te ostaline so močno pomešane, med njimi so predmeti, ki gotovo sodijo vsaj nekako v 2. stoletje, pa tudi mnogo mlajši predmeti. Zato nam plast za datacijo objektov ne more dosti povedati. Natančneje jih moremo datirati le v sestavu zidov celotnega izkopišča in zaradi njih gradbene tehnike. Povsem enako gradbeno tehniko kot v majhnem delu ohranjene spodnje plasti temelja ob objektu skrajnega južnega roba izkopišča (glej prilogo 2), tam so rečne oblice in zdrobljene tegule

²⁰ Izkopavanja so trajala od 15. aprila do 7. junija, zasipanje izkopa pa še do 27. junija. Sredstva za izkopavanje so dali Sklad Borisa Kidriča SRS, občina Ptuj in okraj Maribor. V celoti in delno je bilo raziskanega nekako 2000 m² zemljišča v sistemu plankvadratne mreže s 47 kvadrati v velikosti 4 × 4 m in več sondažnimi jarki. Dela je nadzoroval prof. dr. J. Klemenc, pri delih sta sodelovala arheologa P. Petru in S. Pahič ter študent arheologije D. Kirar. Vsa preparatorska dela na terenu, ob izkopu in v laboratoriju je opravil preparator J. Gojkovič. Pri internem delu so sodelovali študenta arheologije I. Tušek in M. Tomanič ter dijaka V. Gojkovič in A. Centrih. Načrte je prerinjala geodetska risarka S. Mesarič. Vsem sodelavcem se najlepše zahvaljujem.

²¹ A. Rak, *Jahrbuch für Alttertumskunde* 1911, str. 176.

²² S. Jenny, l. c.

pošev zložene v plast malte (tehnika zidave v obliki ribjih srti ali jelove vejice) — poznajo ohranjeni temelji vmesnih zidov v 3. mitreju, po napisih sodeč, zgrajeni nekje v sredini 3. stoletja.²³ Pod humoznimi plastmi z ostanki opisanih temeljev gradbenih objektov so ilovnate plasti. Enako zaporedje plasti, da pod humoznimi vrhnjimi plastmi slede ilovnate plasti, je mogoče opaziti v južnem delu izkopišča, kjer sledov temeljev nismo odkrili. Ponekod so te humozne plasti debele 1 m in več in zarezujejo globoko v sterilno ilovnato plast, ki prekriva sterilni dravski prod nekako v globini 1,2 do 2 m. Na prvi pogled v teh vkopih humoznih plasti ni opaziti reda, a v večjem obsegu prekopanega zemljišča je mogoče videti, da potekajo v pravnem sistemu, ki se navezuje na smer skromnih ostankov temeljev (glej prilogo 2, točka 1), tudi zgrajenih iz zdrobljenih tegul v tehniki jelove vejice (enaki so najmlajši zidovi 3. mitreja). Po vsem tem bi mogli soditi, da moremo zaslediti del temeljev objektov iz poznejšega obdobja antike v dolgih izkopih v humozni plasti. Objekti so bili torej drugače orientirani od prej opisanih in zelo verjetno vsaj delno tudi nekaj mlajši. V humoznih plasteh teh izkopanih zidov pa je zelo veliko antičnih kulturnih ostalin, predvsem keramike. Po analogijah od drugod, predvsem pa po pridatkih iz ptujskih grobišč moremo datirati to keramiko nekako od začetka 2. stoletja dalje. Kronologija keramike jasno še ni tako izdelana, da bi mogli reči, iz katerega časa so najmlajše keramične ostaline v opisani plasti. Zanimivo je, da recentnih ostalin pod oranico ni skoraj nikjer in prav tako ne v vkopih, kjer so odstranili zidove. Po vsem tem sodimo, da morajo biti vkopi vsaj delno zelo stari, da so bili zidovi delno odstranjeni že v pozni antiki. To domnevo nam bo potrdila kronologija razvoja na vsem izkopišču. Zanimivo je tudi dejstvo, da je v takem žepu humozne plasti, ki bi mogel biti izkop za odstranitev temeljev, na razmeroma majhnem prostoru le nekaj kvadratnih metrov najdenih kar 5 novcev Valentinijana I.²⁴ Novci so se mogli raztrsti tudi po poznejšem izkopu, a po celotni kronologiji izkopišča ni povsem izključeno, da so mogli ruševine temeljev odstraniti tudi v času, ko so bili ti novci v rabi.

V vzhodnem delu izkopišča je potekal iz teh plasti v ilovico vkopan kanal iz imbreksov. Žal ga ne moremo točno datirati. Verjetno je bil to odprt kanal za odtok meteorske vode kje na vrtu (glej sliko 1).

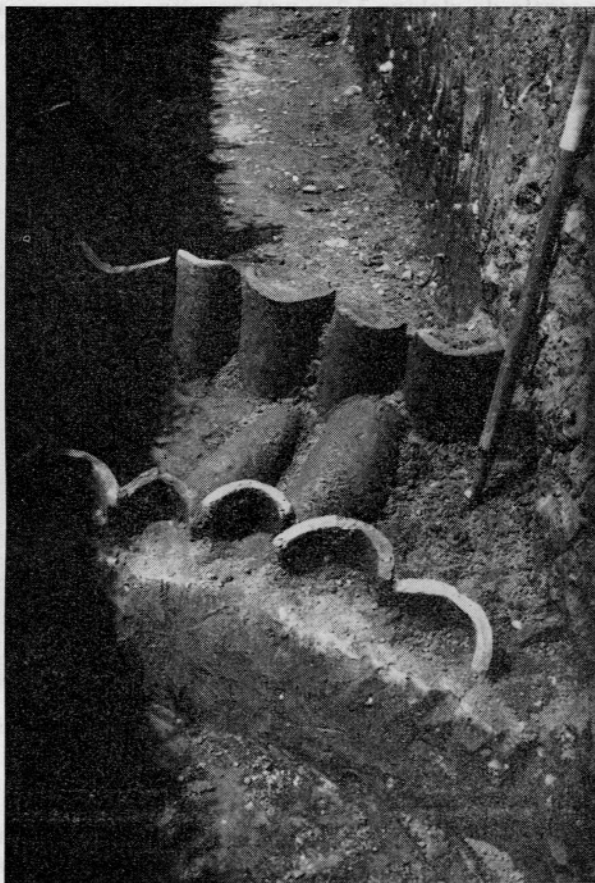
Ilovnata kulturna plast pod opisanimi močnimi humoznimi plastmi v južnem delu raziskanega zemljišča ni posebno debela. V njej v glavnem ni mnogo kulturnih ostalin, gostejše so le ponekod. V plasti smo našli le drobce keramike, v srednjem delu izkopišča tudi flavijske novce, drobce stekla, padske sigillate itd. V južnem delu izkopišča smo v tej plasti odkrili tudi žgan grob — pepel, volutno reliefno oljenko in Klavdijev novce v domačem loncu s trikotno odebeljenim ustjem — material, ki z gotovostjo datira grob v sredino 1. stoletja²⁵ (T. 1, sl. 5, 7).

²³ M. Abramić, Poetovio, str. 172 sq.

²⁴ Določitev novcev je preveril A. Jeločnik, vodja numizmatičnega kabineta v Ljubljani, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

²⁵ E. Bonis, Die Kaiserzeitliche Keramik v. Pannonien I, Diss. Pann. II. 20, Budapest 1942, str. 55, 56. — D. Ivanyi, Die pannonischen Lampen, Diss. Pann. II. 2, Budapest 1935, str. 10. — S. Loeschke, Römische Lampen aus Vindonissa, 1919, str. 218.

Zanimivo pa je, da smo odkrili skozi skrajni južni del izkopišča nekako od severa na jug tekoč jarek, ki meri v premeru 0,5 m in v globino 0,2 m; z njim sega kulturna ilovnata plast v sterilno ilovico na produ. Po vsem navedenem bi mogli soditi, da so bili v zgodnji antiki na zemljišču le vrtovi,

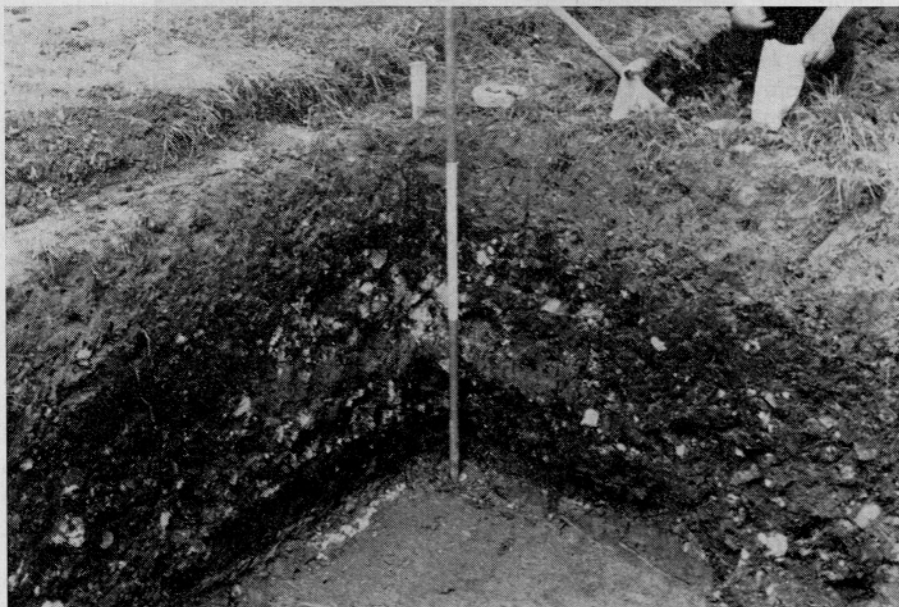

Slika 1. Iz imbreksov zgrajeni odprti kanal (?) v vzhodnem delu izkopišča
Fig. 1. Canal ouvert construit en imbriquées dans la partie est des fouilles

zemljišče je bilo verjetno še dokaj mokro in so ga zato tudi primitivno drenirali z majhnimi jarki, izkopanimi v podlago.

Proti severu pa je postajala stratigrafija bolj razčlenjena. Tako smo nekako v sredini izkopišča naleteli v zahodnem robu na del enako orientiranega objekta, kot so slabi temelji v skrajnem južnem delu izkopišča in kot je glavnina objektov v severnem delu izkopišča (glej prilogo 2, točka 2). Zelo slabo ohranjeni prostor, ki so ga omejevali zidovi z ruševinskimi temelji in ki je imel tla iz zbite ilovice, je bil v celoti še enkrat obnovljen z zidovi vred. Da celotni objekt sodi v dokaj pozno obdobje antike, nam

jasno pove Konstansov novc, najden v plasti žganine na spodnjem tlaku tega objekta. Sodeč po globini, je bila to verjetno klet (glej jugozahodni profil s kletjo na prilogi 5). Ta objekt nam torej jasno govori, da je moral biti zgrajen nekako na koncu 5. stoletja, obnovljen pa proti sredini 4. stoletja. Ob njem smo proti severu naleteli na globoko jamo (glej prilogo 2, točka 5), ki je segala do globine 3,2 m pod površino in v nepravilnih oblikah prebijala vse poznejše plasti. V njenem plastovitem ruševinskem zasipu so

Slika 2. Pogled na profil »kleti« v srednjem delu izkopišča

Fig. 1. Vue du profil de la «cave» dans la partie centrale des fouilles

bile kulturne ostaline od poznega 1. stoletja naprej (T. 2, sl. 5). Interpretacija ni jasna, ker ni bilo mogoče odkopati celega obsega jame in okolice. Mogoče moramo videti tu sledove objekta, ki so ga izkopali zaradi gradiva, sledí pa zasuli s prodom in ruševinami. Proti severu se nato začno v razširjenem izkopu pojavljati gostejši sledovi zazidave in bolj razčlenjene nasselbinske plasti. Sprva so ti sledovi zazidave omejeni le bolj na nekaj slabih temeljev (glej prilogo 2, točka 14, 15). Grajeni so vsi iz oblic ali iz zdrobljenih tegul. Prekriva jih humozna plast z raznimi kulturnimi ostalinami, okrog temeljev pa je mestoma zaporedje nekaj tanjših ilovnatih plasti ali debelejša ilovnata prstena plast z zelo številnimi kulturnimi ostalinami predvsem iz 2. in 3. stoletja — zlasti v vzhodnem delu izkopišča. Prav v vzhodnem delu izkopišča (priloga 2, točka 5) je pod vrhnjo humozno plastjo še izrazit sip rumene ilovice, ki sodi delno k opisanim temeljem — nivo nekega tlaka — in na njem velike množine odpadle stenske slikarije. Nekako v globino 1,2 m slede tem ostalinam svetlo rjave in rumene ilovice, ki najdemo v njih kulturne ostaline zgodnje antike, zlasti druge polovice

1. stoletja. Med njimi so tudi številne amfore in vrči, nekaj novcev in stekla, sigillate in drobci srebrnega krožnika (T. 2, sl. 13). Zlasti močna je bila ta zgodnjeantična plast v vzhodnem delu izkopišča; tam je bilo v njej najti tudi drobce ožgane ilovice, ometa lesene stavbe. Plast je kazala močne sledove ognja, vendar v njej ni bilo jasnih sledov lesene ali zidane stavbe. Takšne sledove je verjetno poznejša zazidava povsem uničila. V zahodnem delu izkopišča je bilo mogoče ugotoviti tudi sledove uničenih kanalov, ki sadijo k temeljem poznih gradbenih faz, in spodnji del dveh z lesom ob-

Slika 3. S tegulami obložen poznoantični grob

Fig. 3. Tombe de l'ère antique avancée, revêtue de tuiles (tegulae)

loženih, do proda segajočih okroglih vodnjakov (glej prilogo 2, točka 6). Ta dva moreta biti, po najdbah ne posebno številne keramike sodeč, še iz zgodnejših obdobjih antike.

V srednjem delu izkopišča so se v globini 0,5–1,1 m pojavljali številni skeletni grobovi ne glede na gradbene sledove (glej prilogo 6). Le nekateri od njih so bili obloženi s tegulami (glej sliko 3), sicer pa ni videti v njih sledu kakršne koli grobne konstrukcije, krste itd. Pokopani sicer praviloma ležijo iztegnjeni na hrbtu, orientacija pa je zelo različna. Sledi sicer stranem neba v smeri vzhod—zahod in sever—jug, a pravila v orientaciji glave ni. Združujejo se pa v skupine. Tako smo na enem mestu v že bolj severnem delu izkopišča naleteli na 3 grobove: groba adultne žene in mlajšega dekleta, po pridatkih sodeč, ter med njima najpozneje vkopani grob adultnega moža, obložen in pokrit s tegulami. Orientacija je značilna — grob žene je orientiran v smeri vzhod—zahod z glavo na vzhodu, druga dva pa v isto smer, a z glavo na zahodu. Nekoliko južneje smo naleteli na prostoru pri-

bližno 4 m² na vrsto devetih grobov, od katerih so bili nekateri že popolnoma uničeni, ker sta bila na isto mesto pokopana dva ali celo trije grobovi. Orientacija teh grobov je bila tudi vedno v smeri vzhod—zahod, toda z glavo so bili obrnjeni zdaj na vzhod zdaj na zahod. Zanimivo je, da je v skupini dvojni grob žene z nekako sedemletnim otrokom v naročju. Pridatki teh grobov, ki so mlajši od najmlajših gradbenih faz na izkopišču, saj so pokopani v ruševine zidu, obsegajo dele nakita: prstane, zapestnice, ogrlice in igle, eno pasno spono pa nekaj stekleniček in čaš (T. 2, sl. 7, 10, 11; T. 3, sl. 2, 3, 4, 5, 6, 12, 15). Le v enem teh skeletnih grobov je zelo slaba degenerirana oljenka z žigom delavnice in steklenica dišavnica, ki smo se jo navadili imenovati lakrimarij (T. 1, sl. 1, 8). Ta grob je verjetno od vseh najstarejši in nam predočuje še povsem antični pogrebni ritus, dasi je tudi grob že skeleten. Enaki pridatki so bili že prej najdeni v skeletnih grobovih na Zgornjem Bregu (primerjaj inventar Mestnega muzeja v Ptujju). Datacija posameznih grobov z novci je sporna, ker so mogli biti novci najdeni v prepokani plasti, kot npr. v zasipu groba 26.

Še dalj proti severu smo naleteli na stavbne sledove, kjer so bili poleg temeljev zidov ohranjeni tudi tlaki in tako razčlenjena stratigrafija, da je mogoče objekte, katerim so pripadali ti sledovi, ne le datirati, ampak tudi interpretirati. A naj takoj dostavim še to, da so bili tudi v te sledove vkopani grobovi poznoantičnega grobišča kakor v osrednjem delu izkopišča.

Pod oranico smo naleteli na sledove zelo slabih temeljev iz ruševin, v zahodnem delu izkopišča enak temelj večje apside z radijem 2 m in pripadajoče slabe tlake — estrihe iz malte, mešane z zdrobljeno opeko. V tak tlak je bil vkopan tudi eden izmed poznoantičnih grobov s pridatki. Ti sledovi so bili orientirani kot del zidov v srednjem delu izkopišča (glej prilogo 2, točka 7) in kot izkopi, ki so uničili temelj v južnem delu izkopišča. Delno so ti sledovi prebijali starejše gradbene faze, tako osrednji del mozaičnega poda, kot bomo takoj videli. Ker so bili ti sledovi zelo visoko, tik pod površino, kulturne ostaline plasti, ki jih je obdajala in pokrivala, ne morejo rabiti za datacijo. Naj omenim le to, da se v njej pojavljajo kot najmlajši novci s celotnega izkopišča Teodozijevi in en Honorijev novc. V zahodnem delu izkopišča smo našli v tej plasti tudi del vodovodne svinčene cevi. Ni nujno, da je pripadala zadnji gradbeni fazi, vsekakor pa priča o tem, da so poetovijski mestni vodovodi vsaj v poznejših in srednjih obdobjih antike napajali tudi mestno četrt na sedanjem Zgornjem Bregu. Verjetno nekoliko starejši gradbeni fazi pripadajo debeli zasipi rumene ilovice, ki je v njih polno stenskega ometa s slikarijo in marmorne ploščice za oblogo sten. Na teh ilovicah so zgrajeni tlaki hodnika, tlakovanega z opečnimi prizmicami v obliki satovja ter razširjenega z apsidalno nišico z radijem 0,75 m (glej prilogo 2, točka 8). Tudi ti sledovi so še zelo plitvo pod površino, saj ne sežejo dalj kot 0,5 m globoko. So sledovi faze, ki je bila trdno povezana s še starejšo fazo, saj so skupno z njo od najmlajših sledov drugače orientirani, in sicer enako kot klet v srednjem in temelji v skrajnem južnem delu izkopišča. Od te faze, ki jo zaradi plasti pod njo in zaradi tehnike gradnje stavimo nekam v 5. stoletje ali največ v Konstantinov čas, je ohranjen v severovzhodnem delu izkopišča velik prostor (meri vsaj 16 × 16 m), tlakovan z zelo slabim črno-belim mozaikom (glej sliki 4, 5 in prilogo 2, točka 9), obkrožen na severu in zahodu s hodnikom, tlakovanim

Slika 4, 5. Pogled na mozaik
Fig. 4, 5. Vue de la mosaïque

z belim apnenim estrihom. Hodnik so pozneje — kot že omenjeno — dvignili in tlakovali z opečnimi prizmicami. Od severa je segala v prostor sedaj zelo poškodovana apsidalna stopnica (glej prilogo 2, točka 10, in prilogo 5); verjetno je bil v eni od gradbenih faz tako oblikovan vhod v prostor. Mozaik je počival na plasti rečnih oblic in do 0,9 m debeli plasti rumene ilovice; 2×2 cm veliki kamenčki belega apnenca in zelo plastovitega črnega skrilavca pa so bili vloženi v do 10 cm debelo podlogo — estrih iz malte in zdrobljene opeke. Tehnika mozaika je bila zelo slaba, vendar pa je moral prostor na gledalca ugodno delovati zaradi velikih dimenzij in učinkovitega vzorca. Zunanji pas so sestavljali črni kvadrati in beli pravokotniki in kvadrati, nato je sledil pas šahovnice, osrednje polje mozaika pa so tvorili beli osmerokotniki in kvadrati, omejeni s črnimi trakovi. V vzhodnem delu je mozaik segal še čez temelj zidu, ki je prostor omejeval proti jugu (glej prilogo 2, točka 11), a točnega zaključka tega verjetno vhodnega prostora, ki se je proti zahodu končeval v prostore, tlakovane z opeko in estrihi (glej prilogo 2, točka 12), proti jugu ni bilo mogoče odkriti. Tam so bili sledovi zelo uničeni. Sicer pa se je prostor z mozaikom na jug končeval v že opisani del izkopišča; ob prostoru z mozaikom je tekla še vrsta manjših prostorov, ki jih razen zelo uničenih sledov označuje le debela plast rumene ilovice s stenskim ometom v vzhodnem delu izkopišča.

Na uničenih mestih mozaika se je bilo mogoče prepričati, da sledi pod mozaikom in njegovo substrukcijo v globino le še ilovnata plast z ostalinami srednje antike (kot v delu izkopišča dalj proti jugu); ta preide v globini 1,2 m v sterilno ilovico, pod katero se začne sterilen dravski prod. Le v skrajnem severnem in severozahodnem delu izkopišča je bilo mogoče naleteti pod plastmi teh gradbenih faz še na plasti ilovice, ki so jih najdene keramične ostaline označevale za nivo tlakov, nasutih nekje v poznem 2. stoletju; še globlje leže skromne žganinske in ruševinske plasti, ki so še starejše, a žal po obsegu zelo skromne. V njih ni kulturnih ostalin, ki bi jih precizno datirale. Verjetno se ne motimo preveč, če tem starejšim gradbenim fazam srednje antike pripišemo prečni debeli temelj iz oblic (debeline 0,9 cm), ki poteka v severovzhodnem vogalu izkopišča pod uničenim tlakomozaikom (glej prilogo 2, točka 13, in severni profil nad zidom 13 na prilogi 4).

Temu skopemu opisu stavbnih ostalin in plasti v izkopišču naj dodamo še skromen pregled najdb.

Kot smo že omenili, je med najdbami zelo številno zastopana keramika. V najstarejših spodnjih ilovnatih plasteh so bili: drobci rdečih vrčkov s trakastim ročajem in različno oblikovanim, tudi vertikalno odebeljenim ustjem; drobci amfor; fragmenti domačih čaš z odtisi kolesca; drobci padske in južnogalske sigillate (med temi bi mogli uvrstiti med najstarejše ostanke drobce pladnja s profilom Ritt 8 in ročajčkom s spiralnim koncem); drobci terre nigre; drobci čašic s svetlo rjavim firnežem; delci volutnih reliefnih oljenk; fragmenti domače, s peskom mešane keramike (več loncev z ostrejše in mehkejše profiliranimi ustji, nakazanim vratom in metličastim ali glavničastim vrezom); drobci sličnih pokrovov, trinožnikov; delci vazastih rdečih posod z rebri na vratu, kadilnic in krožnikov, materiala, ki more

²⁶ A. Rak, o. c. — V. Skrabar, o. c., str. 199.

tudi po analogijah iz drugih najdišč soditi v 1. in 2. stoletje.²⁷ Kot zanimivost naj omenim še v teh plasteh najdeno steno polkroglaste skodele iz domače, s peskom mešane keramike z ravnim ustjem in metličastim vrezom. Ta posoda je imela pod ustjem z apliciranim rebrom in verjetno ročajem še aplicirane 3 stilizirane plastične človeške figure (T. 2, sl. 2). Poleg te keramike je bilo v plasteh več drobcev modrikasto zelenih stekleničk s sploščenim trupom, dna in ročaji prizmatičnih stamnijev, deli rebrastih skodelic, okenskih šip in neznamen drobec belo zelenega marmornega stekla.²⁸ Za ilustracijo naj še enkrat navedemo, da smo v teh plasteh našli Klavdijev, več flavijskih in več nedoločljivih novcev iz 1. stoletja pa fragmente srebrnega krožnika ter koščene in bronaste igle.

Od višjih ruševinskih plasti v izkopišču smo kulturne ostaline ene plasti že omenili, in sicer ostaline pod plastmi hodnikov ob mozaiku. Oblikovalnost ustja (okroglo odebeleno) pri jajčastem vrčku, ki se pogosto pojavlja na vrčih v grobišču ob Ljutomerski cesti, zlasti pa fragmentirana skodela iz boljše črne keramike, posnetek sigillatne posode iz sredine 2. stoletja (oblika Drag 31) datirata, kot smo že omenili, to plast v sredino 2. stoletja.²⁹

Med najdbami, ki označujejo ruševinske ilovnate plasti nad najstarejšimi ilovnatimi plastmi in pod stavbnimi objekti poznih faz, naj omenim na prvem mestu spet keramiko. Pri domači keramiki raznih profilov in različne fature se ob mehkih profilih močno uveljavlja tudi ostra, bolj razčlenjena profilacija ustij in faktura, ki kaže nekam pusto, ostro površino. Poleg nje najdemo med keramiko še drobce najrazličnejših posod: vrčev, čaš, stene posode, poslikanih s prameni barve, vrčev brez ročajev s kaneliranimi ustji, sivih vrčev z ročajem, dele raznih čaš in skodelic iz boljše in slabše sive in rdeče keramike, prevlečenih z raznimi vrstami firneža in barve, dele melnic, kadilnic, pokrovov iz rdeče in sive keramike, fragmente krožnikov, polkroglastih skodel iz rdeče in sive keramike, ki posnemajo sigillatno obliko Drag 37, drobec sodčaste čaše, srednje in vzhodnogalsko sigillato, drobce raznih čaš za pitje, še drobce padske sigillate, fragmente črnih skodel z rebri na steni ali izpognjenim, z vrezi okrašenim ustjem, čepke za amfore, vrčke iz keramike, ki imajo močno s peskom mešano črno površino, dele raznih oljenk, krožnikov s prstanasto nogo, ki so imeli na notranji strani dna radialne palmete ali liste pa žige, drobce krožnikov in skodel z oranžno, bleščéčo se glazuro (kot daljna sličnost terre sigillate chiare), dele domačih trinožnikov in čaš z odtisi zobatega kolesca na steni, dele finih svetlo sivih posod z debelejšimi stenami in potezami glavnika, drobce recijskih čaš s firnežem in vrezanim in barbotinskim okrasom, dele plitvih rumenih skodel z manjšimi ročaji, dele ustij amfor z žigi (večkrat zlasti CRISPINI . . .), del opeke z žigom ADIECTI ter

²⁷ E. Bonis, o. c., str. 36, 44, 51, 52. — Loeschke, o. c., str. 218. — Oswald-Pryce, *An Introduction to the Study of Terra sigillata*, London 1920, opis tipa Ritt. 8.

²⁸ H. Kenner, Poročilo o izkopavanjih, Magdalensberg, *Ausgrabungen in J.* 1954—1955, *Carinthia I* 148, 1958, steklo str. 100. — G. Isings, *Roman Glass from dated Finds*, *Archeologica Traiectina II*, 1957, str. 42.

²⁹ Datacija sigillatnega tipa Drag 31 v opisu tega tipa Oswald-Pryce, o. c. — E. Gose, *Gefässtypen d. röm. Keramik in Rheinland*, *Bonner Jahrbücher* 1950, Beiheft I, tipi 359—364.

delce terakotne aplikacije (?) v obliki maske (T. 1, sl. 15; 2, sl. 1; 3, sl. 8). Med keramiko vzbujajo pozornost tudi s steklasto glazuro prevlečena keramika, zlasti vodoravni plastično okrašeni ročaj patere (T. 2, sl. 5), in trebušasta skodelica, prevlečena z zeleno glazuro z apliciranimi levi in maskami (te so rjavo prevlečene) ter rumenim ustjem (T. 1, sl. 9).

Keramičnemu gradivu se v navedenih plasteh pridružujejo še: nekaj bronastih okovov (T. 3, sl. 13), drobec modre fajačne statuete-obeška (T. 1, sl. 12), verjetno egipčanskega izvora, razne tessere, igle in drugi manjši predmeti iz kosti, nekaj novcev do Konstantinovega časa, koščena igla z zlato okovano glavico, železna sulična ost v južnem delu izkopišča, prav tam drobec mitričnega kipa — roka, ki oklepa palico ali tul in ima dolg rokav (pohorski marmor), posrebrena žlička, v celoti ohranjena bulla z jamičastim emajlom (T. 2, sl. 9), drobcu raznih modrikastih in zelenih steklenih posod, šip itd.

Posebej naj omenim, da smo v plasti žganine v kleti, ki jo datira Konstanosov novец, našli drobce tenkih sten loncev iz črne, močno s peskom mešane keramike in del ustja in ročaja vrča s širokim ustjem in debelim ročajem z ustja na rame. V ilovnati plasti pod ruševinami mozaika pa smo našli zložljivo mero iz brona, opremljeno s šarnirjem in bunčicami ter z listkom za spenjanje, v celoti 50 cm dolgo.

Dasi je gradivu iz razumljivih vzrokov pomešanega tudi nekaj starejšega gradiva, moremo vendar glavnino ostalin v ruševinskih ilovnatih plasteh datirati tudi po analogijah predvsem v 2., 3. in v začetek 4. stoletja.³⁰ Med najdbami v teh plasteh moram pa posebej omeniti še veliko število fragmentov stenskega ometa; nanesen je na podlago malte, mešane z zdrobljeno opeko v bolj surovih in finejših plasteh; v finejših je multi primešan marmorni prah (za to je uporabljen kar domači zrnat pohorski marmor). Slikarije tega ometa so zelo žive, večinoma dobro ohranjene, površina je mnogokrat likana, videti so ohranjeni pasovi raznobarnih polj in trakov, v njih pa sledovi polj z iluzionističnimi arhitekturami.³¹ Ploščice marmorne obloge za stene so iz raznobarnih vrst uvoženega marmora bele barve z rdečimi in vijoličnimi žilami.

Humusne plasti, ki tvorijo v delu izkopišča glavno kulturno plast, vsebujejo, kot že rečeno, zelo veliko ostalin iz 2. stoletja in mlajših, dasi so humusu razumljivo sporadično primešane tudi starejše ostaline. Da se izognem ponavljanju, naj poudarim, da je keramika v tej plasti zelo sorodna opisani keramiki iz ruševinskih ilovnatih plasti (T. 1, sl. 2, 3, 4, 6, 10; 2, sl. 6). Enako je z drugimi najdbami: da pokažem pomembnost plasti, naj omenim naslednje najdbe: drobce brušenega in nitastega stekla (Tab. 3, sl. 10), delce posod z ročaji v obliki plastične kače (T. 3, sl. 11) (na eni je zelena steklasta glazura), dno črnih krožnikov s prstanasto nogo in radialno odtisnjenimi listi na dnu, delce čaš v obliki cvetličnega lončka, železne ključ, fragment rdeče čaše, prevlečene s firnežem in okrašene s plastično

³⁰ Keramika A. Schörgendorfer, Die römische Keramik der Ostalpenländer, Arch. Inst. d. Deutschen Reiches, Sonderschriften, Band XIII, Wien 1942, str. 107, 111, 112, 134, 135, 137, 148—156, 160—164 — za emajl. F. Henkel, Die römischen Fingerringe, Berlin 1913, str. 248.

³¹ Najdene drobce stenskega ometa si je ogledal restavrator E. Pol in mi dal ob tem nekaj tehničnih podatkov, ki se mu zanje tudi zahvaljujem.

oblikovano mladeniško glavo, del koščenega aulosa (T. 5, sl. 14), prstane, obročke, zgodnjeantično fibulo, prečko majhne dvoramne bronaste tehtnice (T. 2, sl. 12), modrikaste fajančne bisere, več stilov, novce zgodnje in srednje antike, večje število novcev iz 4. stoletja, nogo steklene čaše ali vrčka (T. 5, sl. 9), dele konjske žvale, spono (T. 5, sl. 7) in dva gumba z jamičastim in mozaičnim emajlom, drobec marmornega reliefa (?), dele marmornih skled in vrčev, še boljše ohranjeno zložljivo mero (T. 5, sl. 1—1 a), fragmentiran vrč iz sive keramike s koničnim vratom in v pasovih zglajeno površino, značilen za pozna obdobja³² (T. 1, sl. 11), preprosto bullo iz pločevine (T. 2, sl. 8) in drobec črne čaše z belim napisom, značilne za kölnske lončarske delavnice poznejših obdobj³³ (T. 2, sl. 4).

Pridatke v grobišču smo že omenili. Navedem naj le še to, da je črna ročka, ki smo jo pravkar opisali, skupaj z drobcu zelene gubaste skodelice iz stekla brez dvoma pripadala uničenemu grobu, saj smo v humoznem žepu ob teh najdbah našli zdrobljene kosti.

Na kratko opisana stratigrafija, ostanki stavbnih objektov in kulturne ostaline izkopišča iz leta 1965 nam dopuščajo vrsto sklepov o življenju in rasti mestne četrti na sedanjem Zgornjem Bregu.

Po opisu izkopišča in materiala, predvsem po priloženih tlorisih, moramo torej slediti več period kultiviranja in zazidave tega zemljišča v antiki pa tudi več gradbenih faz. Na zemljišču ni bilo mogoče zaslediti, kot smo videli iz opisa, nobenih sledov iz zgodnjega 1. stoletja. Pozno prvo stoletje pa je pustilo naselbinske plasti, dasi brez sledov arhitekture v srednjem vzhodnem delu izkopišča, v južnem delu pa primitiven drenažni jarek in grob. To nam priča, da je bil ta del že obdelan, verjetno redko zazidan kot rob naselbine ob vojaškem taboru. Iz srednje antike 2. in zgodnjega 3. stoletja moremo v skrajnem severnem delu izkopišča zaslediti nekaj naselbinskih plasti z neznatnimi sledovi zazidave in eventualno enim debelim temeljem in nekaj nivojev tlakov. Sicer pa debele plasti s kulturnimi ostalinami tudi tega časa (humozne in ilovnate plasti južnega in srednjega dela izkopišča) bolj pričajo, da je zemljišče služilo za obdelavo, vrtove itd. kot pa za intenzivno zazidavo. Stavbe so morale po opisanem razporedu ostalin tedaj mnogo bolj spremljati cesto in se v polje daleč od nje še niso širile. Iz tega časa in iz teh vrto bi mogel biti odprti kanal iz imbreksov in skoraj gotovo oba vodnjaka.

Večji obseg proti jugu od ceste je morala zavzeti zazidava v mestni četrti šele nekako proti koncu 3. stoletja, ko je na del raziskanega zemljišča posegla večja stavbna enota z velikim mozaikom, tlakovanim prostorom in s poslikanimi ter obloženimi stenami ter obdajajočim ga hodnikom in manjšimi prostori. Proti jugu je sodila k tej ali sosednji gradbeni enoti še klet, nekaj neznatnih sledov tlakov, v isto fazo pa spadajo sledovi lahkih gradbenih objektov v vsem južnem delu izkopišča do Mariborske ceste. Verjetno velja za ta čas domneva, da so odpadne vode odvajali ob stavbah še delno ohranjeni kanali. Ta gradbena faza je doživela popravilo mogoče kakšno generacijo po svojem nastanku. To popravilo lepo kažejo hodniki ob pro-

³² K. Poczy, *Keramika*, Intercisa II, *Archaeologia Hungarica* 56, Budapest 1957, str. 77—79.

³³ E. Gose, o. c., opisa tipa 213—218, in str. 15.

storu z mozaikom in klet; Konstansov novec v žganini nad spodnjim tlakom pa nam ga pomaga vsaj nekoliko datirati. Važno je dejstvo, da kaže tudi mozaik sledove požara. Že k tej fazi bi mogle soditi visoke podlage tlakov iz splane ilovice v osrednjem vzhodnem delu izkopišča, ruševinski temelj in debele plasti stenske slikarije, a verjetno so ti sledovi že iz mlajše faze.

Vsa gradbena enota je bila pozneje popolnoma predelana oziroma je razpadla na več enot; to nam kaže ves zahodni del izkopišča, kjer vidimo na sledovih prej opisane faze sledi z večjim odklonom linij proti zahodu orientiranega stavbnega kompleksa. Ruševinski temelji pravokotnega prostora ene najmlajših vidnih gradbenih faz so prebili po sredi tudi mozaik. Toda tudi ta gradbena faza, o kateri smo pravkar govorili, je segla dokaj daleč od ceste proti jugu, saj moremo po vsem izkopišču slediti tako orientirane zidove oziroma vsaj izkope, kjer je bilo z veliko verjetnostjo odstranjeno gradivo temeljev.

Konec poselitve na tem zemljišču in konec zazidave v raziskanem delu mestne četrti na sedanjem Zgornjem Bregu moremo staviti pred konec antičnega Ptuja. Pri tem nam ne pomagajo toliko najdbe, najdene v plasteh, dasi je le nekje značilno, da novci prenehajo s Honorijem. Najvažnejši so za to podatki, ki jih daje grobišče. Grob, ki smo zanj rekli, da mora biti najstarejši med skeletnimi grobovi poznoantičnega grobišča, je ob južnem robu intenzivnejše poznoantične zazidave v vzhodnem delu izkopišča in kot smo videli po pridatkih (oljenka in balzamarij), je bila oseba pokopana še povsem v antičnem pogrebnem ritusu. Ta grob sodi v čas kmalu po zadnjih gradbenih fazah, ki jih moremo staviti nekako v drugo polovico 4. stoletja, kot smo videli, ali pa celo v čas, ko je bil del teh stavb v rabi. Da tu ne gre za slučajen, sporadičen pokop, ki bi mogel biti mnogo starejši od celotnega grobišča, nam pa priča dejstvo, da leži grob v večji skupini, obdan in pokrit z grobovi s pridatki — nakitom, kot je značilno za celotno grobišče, da je enako orientiran kot ti grobovi in od njih le malo poškodovan. Skupina grobov ob njem je bila delno izkopana že v ruševine ene najmlajših gradbenih faz. V grobišče so potem pokopavali daljše obdobje, sodeč po skupinah, večkratnem pokopavanju na isto mesto itd., dasi je bilo okrog prostora dovolj. V teh skupinah moremo verjetno videti družinske grobove. Samo omenim naj (to gradivo potrebuje še temeljitega študija, saj so storjeni šele prvi koraki),³⁴ da pridatki — nakit iz teh grobov vendar zanimivo kaže pot razvoja izdelave nakita v Panoniji v zgodnji srednji vek do naselitve Slovanov in še dalje. Na prvi pogled so vidne npr. sorodnosti med zapestnicami s koncem v obliki kačje glave, kakršne najdemo v inventarju staroslovanskih grobov s Hajdine ali Ptujskega gradu,³⁵ in med enakimi na Zgornjem Bregu. Grobišču in njegovemu materialu bo treba enako kot odkopani naselbinski keramiki posvetiti še posebno pozornost.

Prispevki zadnje arheološke kampanje k sliki rimske mestne četrti na Zgornjem Bregu potrjujejo in dopolnjujejo rezultate starejših izkopavanj, da je namreč to predvsem naselbinska četrta srednjih in poznih obdobj

³⁴ Npr. Z. Vinski, koreferat na 6. kongresu jugoslovanskih arheologov v Ljubljani 1965.

³⁵ Prim. gradivo v J. Korošec, Staroslovenska grobišča v severovzhodni Sloveniji, Celje 1947, in J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1950.

antike (v poetovijskem merilu seveda). Četrtni ni bila posebno strnjena in stisnjena, med vrtovi so bila zgrajena poleg stanovanjskih objektov tudi manjša gospodarska poslopja; v zgodnjih in poznih obdobjih antike pa je južni del raziskane četrti rabil predvsem za manjše obdelovanje površine in za grobišče. Časovno opredeljene linije zidov v delu raziskanih objektov bi mogle, vrisane v starejše načrte odkritih stavbnih objektov, dati tudi gradivo za nekoliko bolj časovno specificirane rekonstrukcije zazidave celotne četrti.

Po raznih smereh zazidave pa vidimo, da se ta v mestni četrti ni razvijala po enotnem konceptu niti v krajših časovnih razdobjih, kaj šele skozi vso antiko. O stavbah moremo soditi, da niso bile visoke, temelji so vsi razmeroma šibki, dokaj plitvi in le 0,9—0,6 m debeli. Predvsem so bili stavbni kompleksi, kot nam lepo kaže prostor z mozaikom, zelo prostorni.

Na podlagi starejših izkopavanj iz dela med sedanjim izkopiščem in rimsko cesto ter slučajnih najdb še na vzhodu od 3. mitreja pa napisov v 3. mitreju in okolici bi mogli zgraditi še hipotezo, ki bi opredeljevala namen odkritih stavb mestnega dela iz 3. in 4. stoletja.

Vsi mozaiki v okolici, ki so jih odkrila starejša odkopavanja in ki so mnogo lepši od letos odkritega mozaika, so pripadali zvečinoma enako obsežnim prostorom kot letos odkriti mozaik; verjetno je bila to poletna obednica (prostor ni bil kurjen). Pripadali so istemu času in — recimo še več — zelo verjetno tudi bližnjim, sličnim, če že ne istemu velikemu stavbnemu kompleksu, kot ga je velik del odkopal Jenny.³⁶

To mestno četrtno so že prej interpretirali kot vilsko četrtno mestnih veljakov.³⁷ Tudi letošnja izkopavanja, dasi so odkrila le bolj obrobne dele in so skušala predvsem zaslediti utrip naselbine v času in prostoru, so to ugotovitev potrdila. Ker pa na napisih 3. mitreja posvetitelji večkrat omenjajo visoke dostojanstvenike, naj omenim praeposita Fl. Apra,³⁸ in je na parc. 295 leta 1955 najdeni napis posvečen nadzorniku ilirske carine,³⁹ bi mogli domnevati, da je ta vilsko četrtno domačih dostojanstvenikov dajala streho tudi uglednim mestnim gostom, saj iz 3. in 4. stoletja tako bogato okrašenih stavb sicer v mestnem arealu ne poznamo. Prihaja nam na misel interpretacija Šmida, ki je videl v teh stavbah celo Ammianov pallatium extra muros, kjer so prijeli cesarjeviča Constantia Galla.⁴⁰ Vendar se domnevi zaradi pomanjkanja dokazov ne moremo pridružiti. A tudi brez drznih hipotez moremo trditi, da je sedaj naša slika o življenju, rasti in odmiranju rimske mestne četrti na sedanjem Zgornjem Bregu v Ptujju jasnejša.

³⁶ S. Jenny, l. c.

³⁷ B. Saria, Blatt Ptuj, str. 55 s citirano starejšo literaturo.

³⁸ Prim. napise AIJ št. 313, str. 146; št. 316, str. 149; št. 317, str. 149.

³⁹ I. Mikl, Arheološki vestnik XI—XII, Ljubljana 1960—1961, str. 160.

⁴⁰ V. Šmid, BRGK XV, 1924, str. 221.

RÉSUMÉ

*Supplément à la topographie du quartier urbain à l'emplacement de l'actuel
Zg. Breg à Ptuj*

Dans le développement spatial de la ville de Poetovio il y a toujours des im-
précisions, bien que, d'après les recherches et les études faites jusqu'à présent, il
soit clair que la ville se composait, le long de la grand-route vers l'est et du pont
sur la Drave, de quartiers urbains étendus, se développant d'une manière assez
autonome. Les fouilles de la première moitié de l'année 1965 avaient pour but
d'éclaircir le développement spatial et temporel d'un de ces quartiers urbains,
Zg. Breg à Ptuj sur le lot de terrain 295 à Zg. Breg.

La stratigraphie décrite et les traces d'ouvrages de construction ainsi que les
restes de cultures nous font suivre plusieurs périodes de culture et de construction
sur le terrain et plusieurs phases de constructions.

Sur le terrain il n'a été possible de trouver aucune trace des débuts du premier
siècle. Mais le premier siècle avancé a laissé des couches de peuplement, bien que
sans traces d'architecture dans la partie centrale des fouilles, et un fossé de drai-
nage primitif et une tombe brûlée dans la partie méridionale. Cela nous prouve
que cette partie a déjà été cultivée probablement de peuplement clairsemé comme
bordure des colonies auprès d'un camp militaire.

Du 2e siècle et des débuts du 3e siècle, dans la partie extrême nord des fouilles
nous avons découvert des traces insignifiantes de bâtiments et, par ailleurs, d'épais-
ses couches avec des restes de cultures (des couches terreuses et argileuses dans la
partie centrale des fouilles). Cela prouve que probablement dans la plus grande
partie du terrain s'étendaient des jardins et que les bâtiments à cette époque ac-
compagnaient encore beaucoup plus la route. C'est de cette époque que pourraient
être le canal ouvert en imbriquées et les puits dans la partie occidentale des
fouilles.

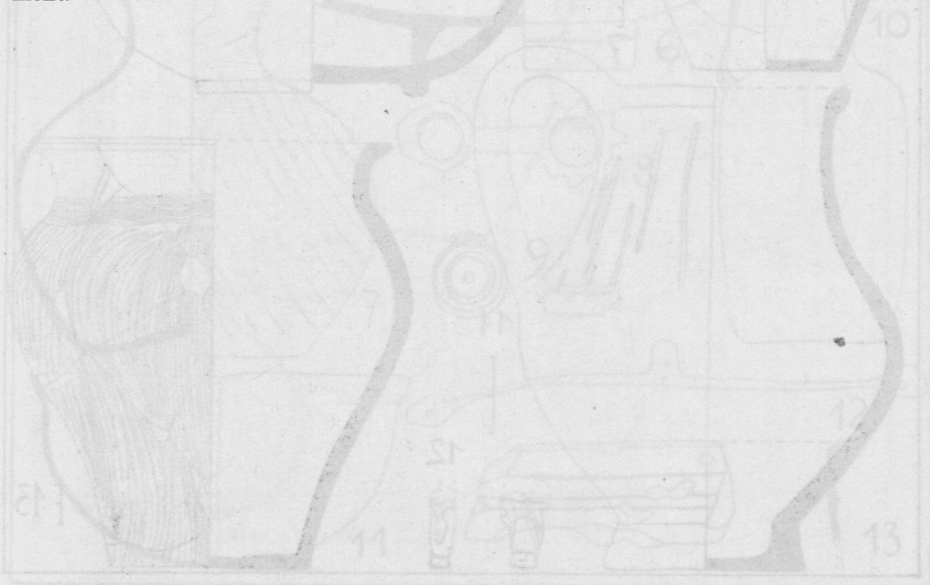
Le bâtiment n'a pris une plus grande ampleur vers le sud que vers la fin du
3e siècle, lorsque sur le terrain exploré est apparue une unité de construction plus
grande avec un grand espace avec de la mosaïque et des murs peints et lambrissés.
Vers le sud, de cette unité de construction ou de l'unité voisine faisait partie encore
une cave déterrée, quelques traces insignifiantes de pavés et des traces d'ouvrages
de construction légers dans toute la partie méridionale des fouilles jusqu'à la route
de Maribor. Cette phase de construction a été réparée peut-être une génération ou
deux après sa formation. Des réparations sont visibles dans les couloirs près de
l'emplacement avec la mosaïque et dans la cave, où une pièce d'argent de Con-
stance dans la brûlure au-dessus du pavé inférieur nous aide peut-être à dater au
moins approximativement cette réparation.

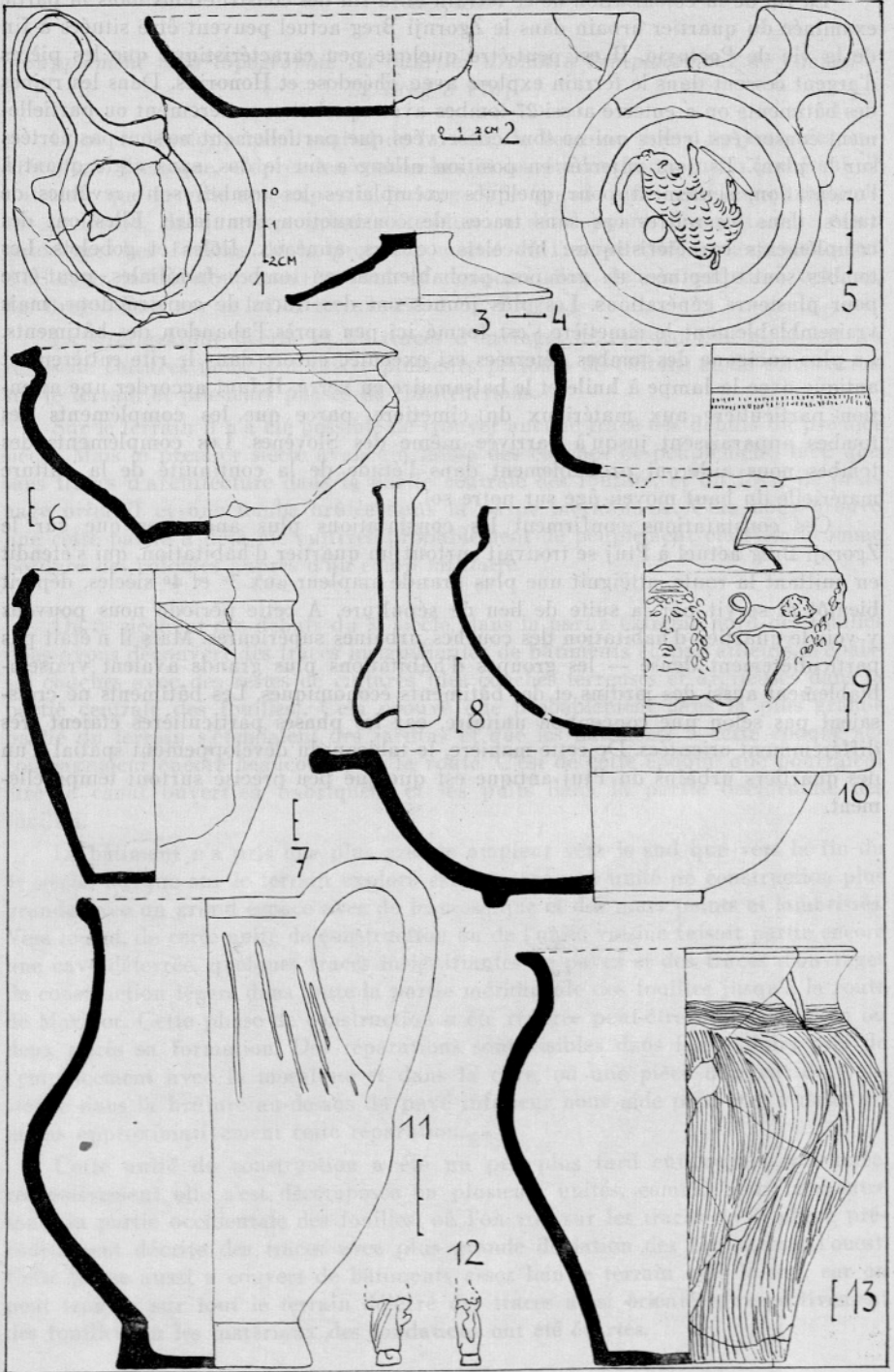
Cette unité de construction a été un peu plus tard entièrement remaniée,
respectivement elle s'est décomposée en plusieurs unités, comme nous le montre
toute la partie occidentale des fouilles, où l'on voit sur les traces de la phase pré-
cédemment décrite des traces avec plus grande déviation des lignes vers l'ouest.
Cette phase aussi a couvert de bâtiments assez loin le terrain vers le sud, car on
peut trouver sur tout le terrain déterré des traces ainsi orientées, respectivement
des fouilles, où les matériaux des fondations ont été écartés.

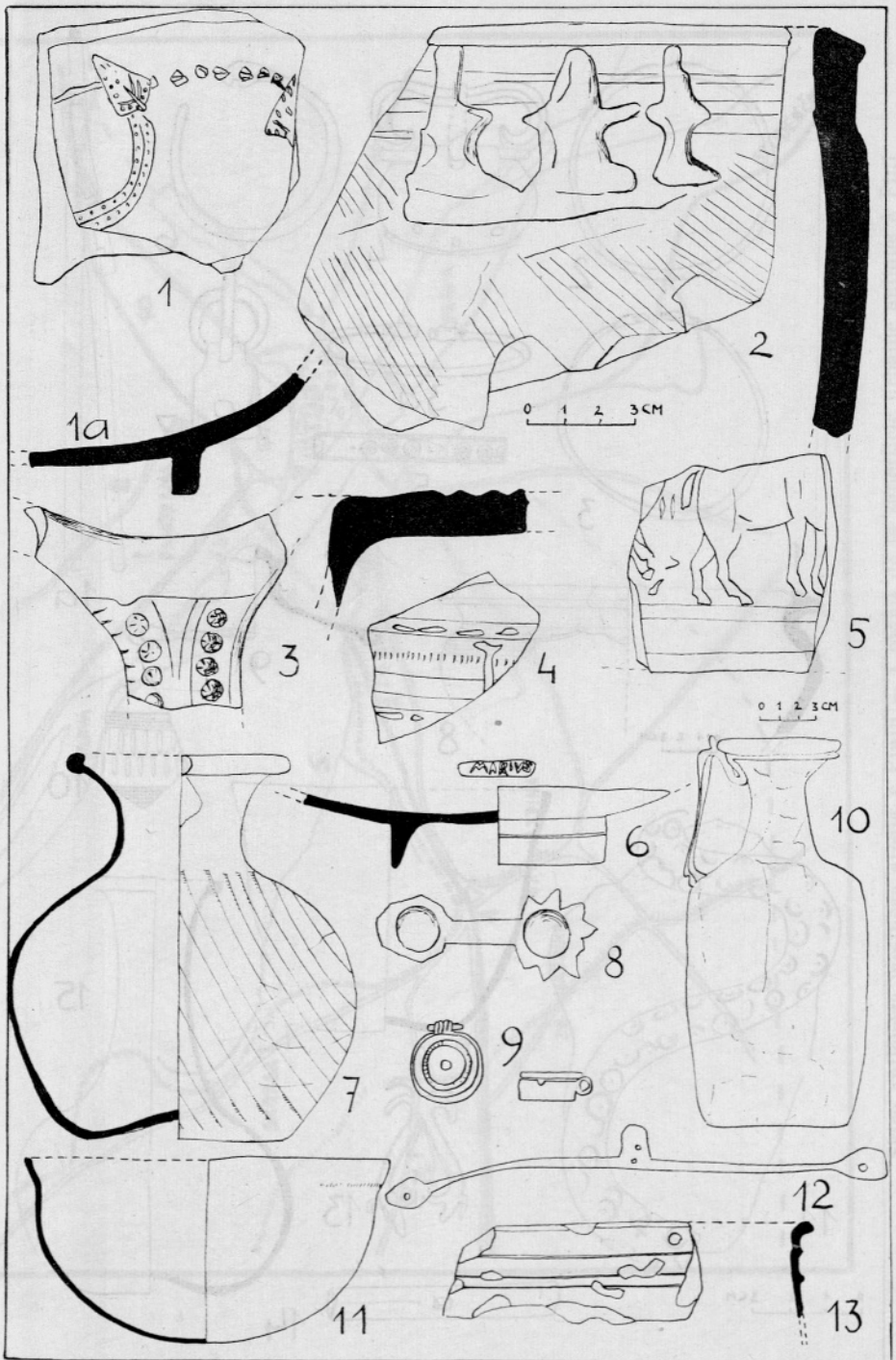

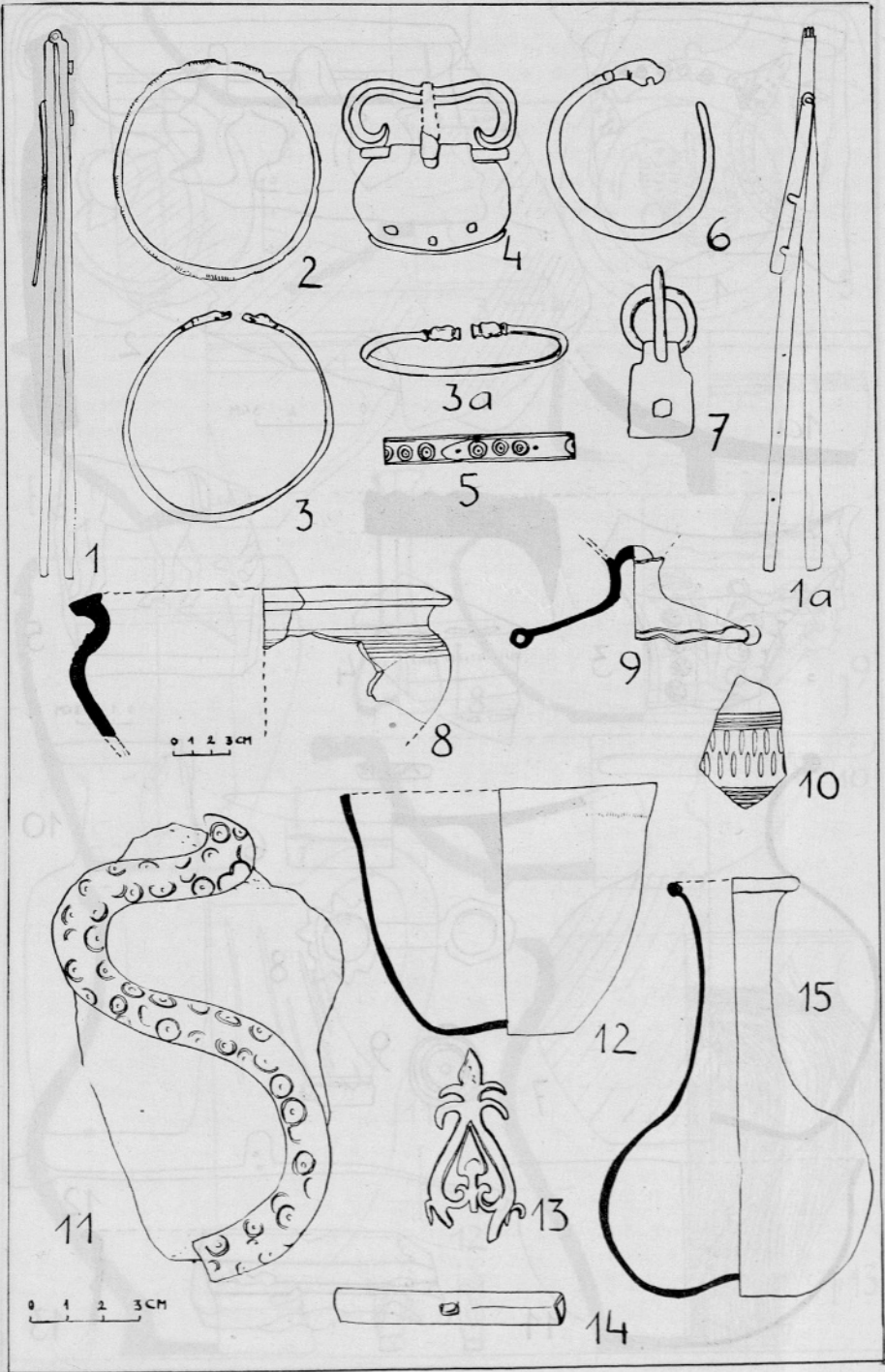
La fin de la colonisation de ce terrain et la fin des constructions dans la partie examinée du quartier urbain dans le Zgornji Breg actuel peuvent être situées à fin de la vie de Poetovio. Il est peut-être quelque peu caractéristique que les pièces d'argent cessent dans le terrain exploré avec Théodose et Honorius. Dans les ruines des bâtiments on a enterré aussi 27 tombes avec squelettes, entièrement ou partiellement conservées (celles qui ne sont conservées que partiellement ne sont pas portées sur le plan). Ils sont enterrés en position allongée sur le dos, sans règle quant à l'orientation, seulement pour quelques exemplaires les tombes sont revêtues de tuiles, dans les autres cas sans traces de construction tumulaire. Elles ont des compléments caractéristiques: bracelets, colliers, anneaux, fioles et gobelets. Les tombes sont effectuées en groupes, probablement en tombes familiales, peut-être pour plusieurs générations. Les plus jeunes ont des traces de constructions, mais vraisemblablement le cimetière s'est formé ici peu après l'abandon des bâtiments. La plus ancienne des tombes déterrées est exécutée encore dans le rite entièrement antique avec la lampe à huile et le balsamaire en verre. Il faut accorder une attention particulière aux matériaux du cimetière, parce que les compléments des tombes apparaissent jusqu'à l'arrivée même des Slovènes. Les compléments des tombes nous aideront probablement dans l'étude de la continuité de la culture matérielle du haut moyen âge sur notre sol.

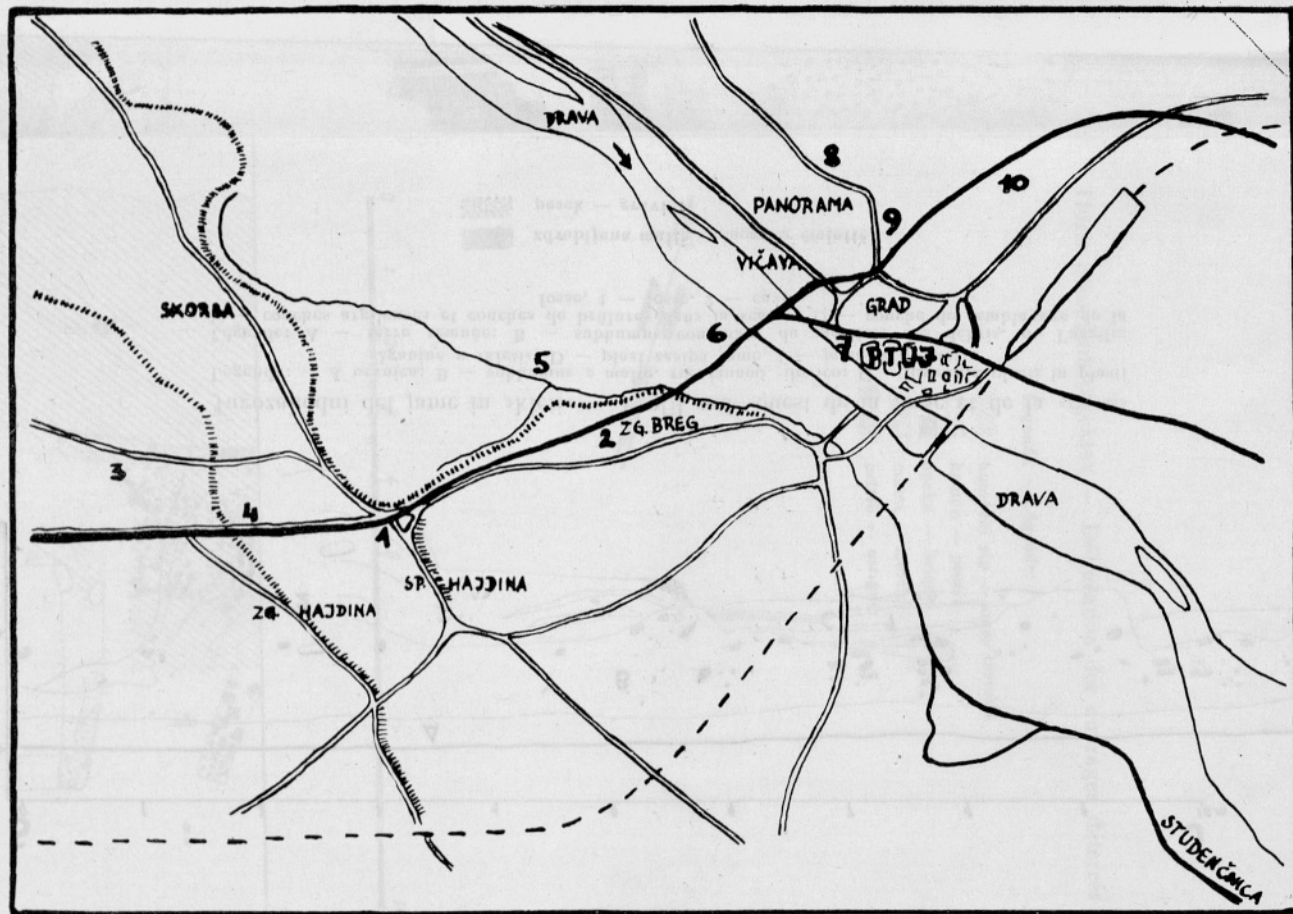
Ces constatations confirment les constatations plus anciennes que sur le Zgornji Breg actuel à Ptuj se trouvait surtout un quartier d'habitation, qui s'étendit en quittant la route, atteignit une plus grande ampleur aux 3e et 4e siècles, dépérit bientôt et servit par la suite de lieu de sépulture. A cette période nous pouvons y voir le quartier d'habitation des couches urbaines supérieures. Mais il n'était pas particulièrement dense — les groupes d'habitations plus grands avaient vraisemblablement aussi des jardins et des bâtiments économiques. Les bâtiments ne croisaient pas selon une conception unitaire, car les phases particulières étaient très différemment orientées. De cette manière, le tableau du développement spatial d'un des quartiers urbains du Ptuj antique est quelque peu précisé surtout temporellement.

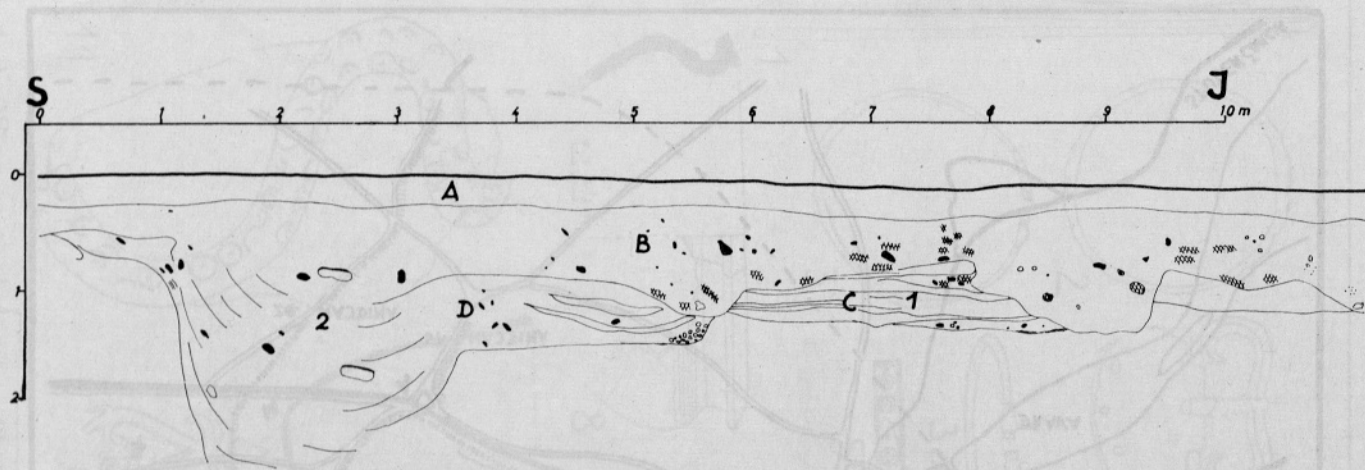

Skica antičnega mestnega areala v Ptuju — Croquis de la superficie urbaine antique à Ptuj

Legenda — Légende:

— rimska cesta - blizu točke 2 mesto izkopavanj v letu 1963 — route romain - pres du point 2, l'emplacement des fouilles en 1963

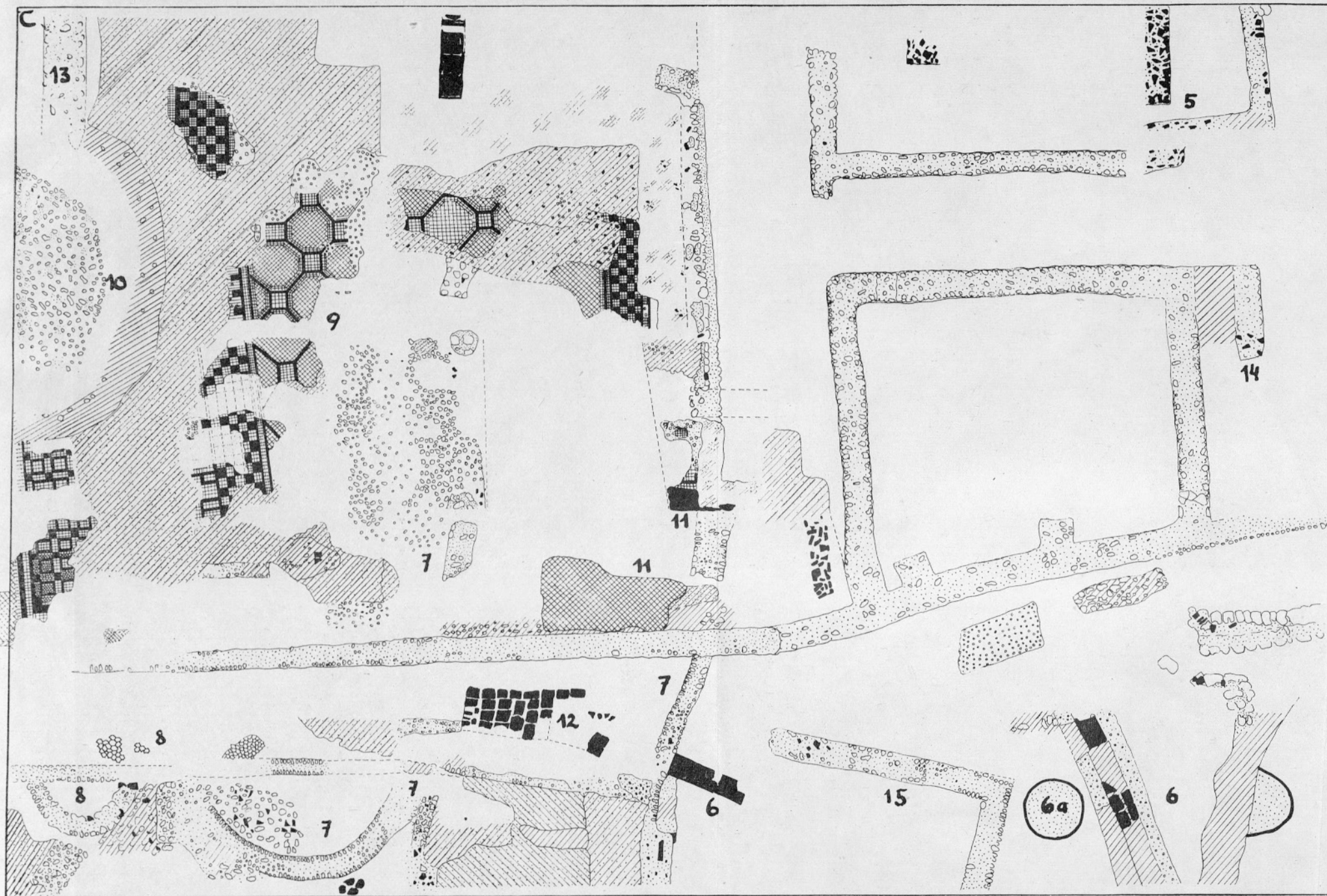

Jugozahodni del jame in »kleti« — Profil sud—ouest de la fosse et de la «cave»

Legenda: — A — oranica; B — subhumus z malto, ruševinami, ilovico; C — ilovnate plasti in plasti žganine v »kleti«; D — plast zasipa jame, 1 — jama, 2 — klet

Légende: A — terre remuée; B — subhumus contenant du mortier, des débris, de l'argile; C — couches argileuses et couches de brûlures dans la «cave»; D — couche de remblayage de la fosse, 1 — fosse, 2 — cave

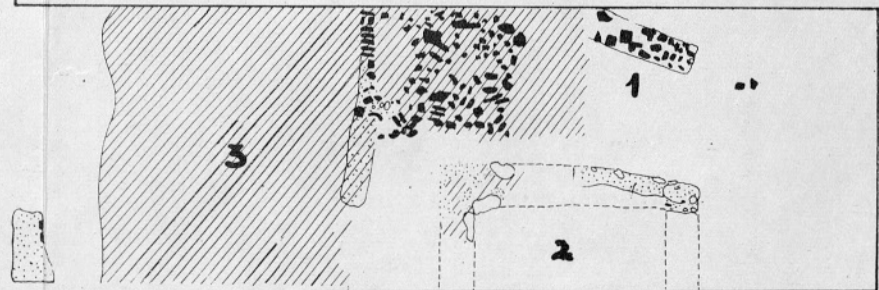
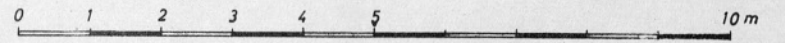
 zdrobljena malta — mortier émietté
 pesek — gravier

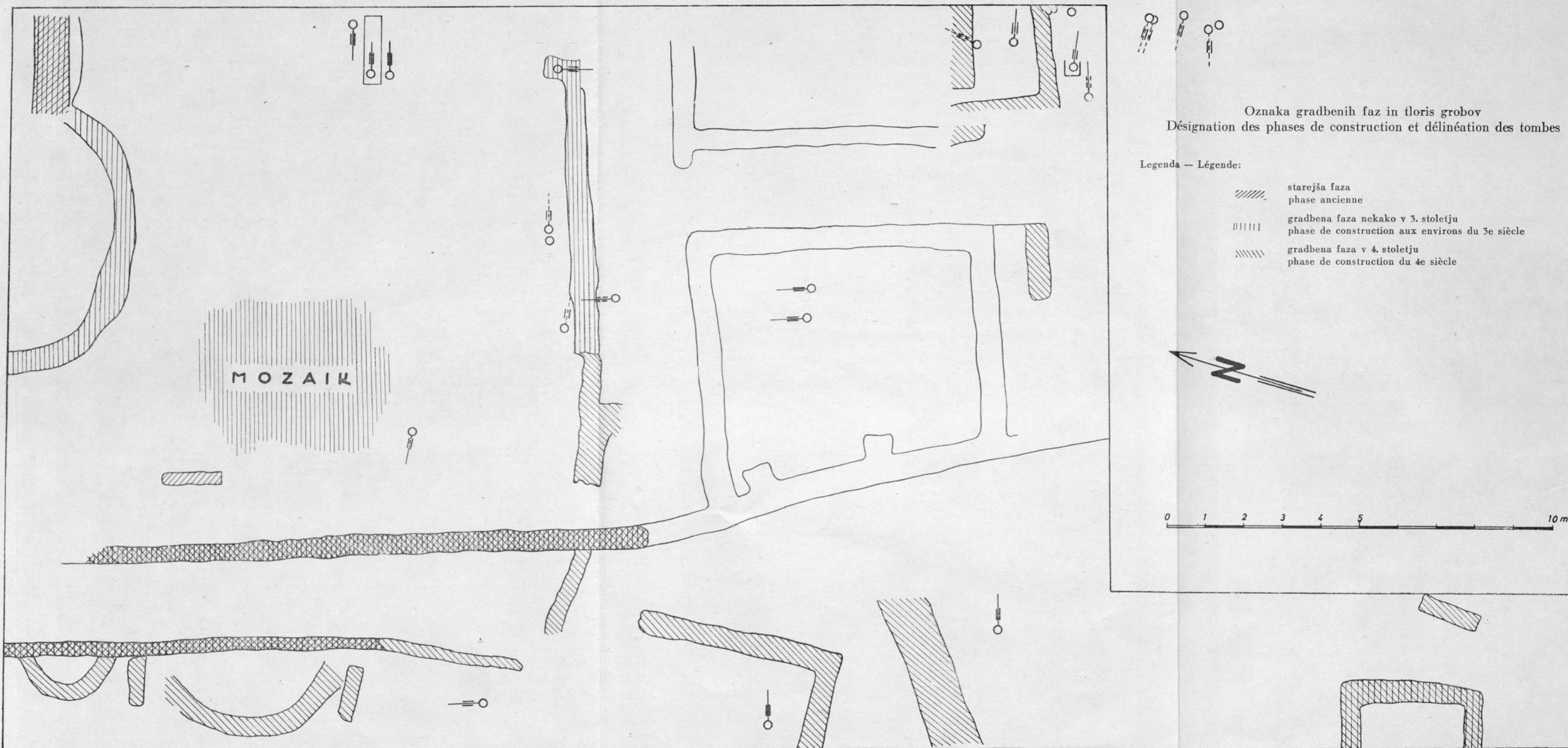

Floris izkopanih objektov — Délinéation des ouvrages déterrés

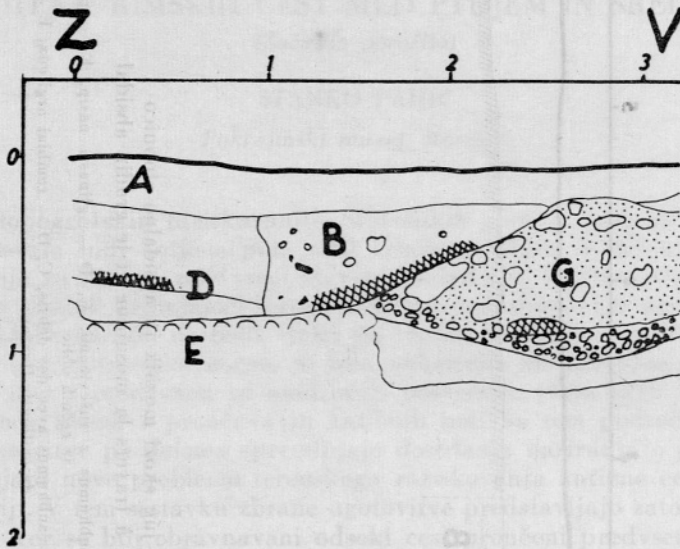
Legenda — Légende:

- humozni sip — amas terreux
- kamen — pierre
- opeka — brique
- malta — mortier
- estrih — estigue

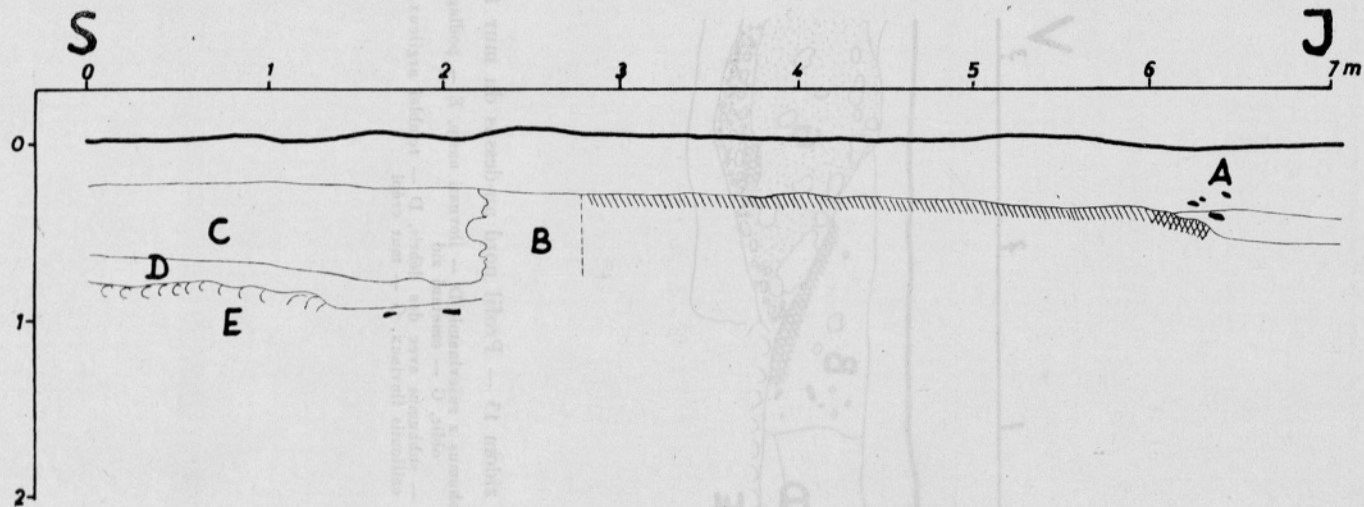

Severni profil nad zidom 15 — Profil nord au-dessus du mur 15

Legenda: A — oranica, B — subhumus z ruševinami, D — ilovnati nasip, E — podlaga iz rečnih oblic, G — ometani zid

Légende: A — terre remuée, B — subhumus avec des débris, D — remblai argileux, E — fond de cailloutis fluviaux, G — mur crépi

Profil sever—jug skozi mozaik in apsidalno stopnico
 Profil nord—sud à travers la mosaïque et le gradin absidal

Legenda: A — oranica, B — subhumus z ruševinami, C, D — glinasti nasip, E — podlaga
 iz rečnih oblic
 Légende: A — terre remuée, B — subhumus avec des débris, C, D — remblai argileux, E — fond
 de cailloutis fluviaux

mozaik — mosaïque

K POTEKU RIMSKIH CEST MED PTUJEM IN SREDIŠČEM

(Začasno poročilo)

STANKO PAHIČ

Pokrajinski muzej, Maribor

Pri topografskih raziskovanjih Slovenskih goric v letih 1954—1963 so se proučevala tudi antična pota med Dravo in Muro. V delovnem okviru topografije so bili tu predvsem zbirani podatki iz ljudske tradicije, pregledani v poštev prihajajoči tereni in preverjene dosedanje ugotovitve. Po topografskem načelu, da bodi vsako na terenu ohranjeno najdišče opisano in vrisano v katastrsko mapo, je bila nekaterim še ohranjenim odsekom antičnih cest z meritvami in sondiranji posvečena večja skrb. Ta metoda pomeni nov korak v proučevanju antičnih poti na tem področju, pridobljene ugotovitve pa deloma spreminjajo dosedanja naziranja o poteku cest in načenjajo nove probleme terenskega raziskovanja antične cestne mreže v Sloveniji. V tem sestavku zbrane ugotovitve predstavljajo zato le začasno poročilo, ker so bili obravnavani odseki cest proučeni predvsem informativno za potrebe topografije določenega področja in mu manjkajo bistvene podrobnosti, kot so geodetska izmera trase in nivelete cestišča, izčrpna analiza profilov ob pogostejših sondiranjih, raziskave utrjevanja cestišča, ostankov mostov in ocepov, stanja cestišča v klancih in podobno. Te naloge bodo zajete pri delu za poročilo o antičnih cestah v slovenskem Podravju v prihodnjih letih.

Antične prometne zveze na Ptujskem polju in v ormoškem Podravju (kot tudi drugod v soseščini) doslej še niso podrobneje raziskovali na terenu. Ugotavljanje njihovega poteka je bilo spčetka omejeno na spekulativna kabinetna trasiranja na podlagi itinerarskih podatkov in drugih antičnih najdišč.¹ To metodo je prvi poskušal izpopolniti R. Knabl s terenskim iskanjem tras na področju med Celjem in Ptujem.² Potrebo po vnašanju terenskih ugotovitev na topografske karte je spoznal F. Ferk, dasi o svojih nezadostno preverjenih kombinacijah antične cestne mreže ni dal potrebne

¹ Prim. npr.: E. v. Renner, *Österr. Länder unter den Römern*, Wien 1820, 696 s.; Reichard, *Orb. terr. antiquus cum thesaur. topogr., Norimbergae* 1824, fol.; K. Mannert, *Geographie der Griechen und Römer*, 5. del, Leipzig 1826; A. Muchar, *Das römische Noricum* 1, Graz 1825, 240; isti, *Geschichte der Steiermark* 1, Graz 1844, 85.

² R. Knabl, *Der wahre Zug der römischen Militärstrasse von Cilli nach Pettau*, AKÖGQ 26, Wien 1861, 45 ss.

dokumentacije.³ Razen slučajnih odkritij in lokalnih iskanj to področje antične dediščine v zadnjih desetletjih ni bilo dalje proučevano, v dose-
danjih topografskih orisih pred zadnjo vojno pa so bile zabeležene večinoma
prejšnje ugotovitve in domneve.⁴ Spričo ogroženosti nekaterih še ohranjenih
ostankov cestišč ob vedno bolj intenzivnem spreminjanju poljedelskih
površin v sedanjem času postaja potreba po čim popolnejši proučitvi
antičnih cest vedno nujnejša.

Za antične prometne zveze med Dravo in Muro je značilno, da so glavne
ceste, ki so povezovale oddaljena središča, tekle ob Dravi, ceste preko Slo-
venskih goric pa so pomenile predvsem področne zveze. Različna gradnja
različnih cest na različnem terenu se odraža tudi v njihovi ohranjenosti.
Tako so se ohranile predvsem gramozne nasipne ceste kot itinerarsko za-
beležene državne prometne poti na ravninah med Ptujem, Godeninci in
Forminom. Ostale manj skrbno in na drug način grajene ceste v Slovenskih
goricah so le poredkoma ohranjene, in sicer tudi zato, ker so jih različne
uničevalne sile na raznolikem terenu neposredneje ogrožale. Zato je mogoče
prve iskati po njihovih bolj ali manj izrazitih terenskih ostalinah, druge
pa le ob kritičnem upoštevanju tradicije, povezavi z antičnimi najdišči,
na terenu pa je treba ugotoviti najverjetnejše variante.⁵

Izhodišče prometnih zvez na obravnavanem področju je bil Poetovio
kot pokrajinsko središče in hkrati pomembna točka na glavni prometni črti
iz Italije v Panonijo. Od te črte se je kmalu za Ptujem ločila cesta za Murso
in Siscio. Obe v tem sestavku obravnavani cesti sta na terenu na nekaterih
mestih še dobro ohranjeni, a tudi ostali potek je zaradi sledov še zadosti
očiten. Iz že omenjenih vzrokov pa v poročilu niso zajete zveze Poetovia
s slovenjoriškim zaledjem bodisi s krajevnimi središči ali sosednjim mest-
nim naseljem Flavio Solvo bodisi s surovinskimi področji, kot so npr. bili
pri Koreni in Oseku (priloga 1).

Cesta Poetovio—Savaria (odsek Ptuj—Godeninci)

Pri tej pomembni daljinski cestni zvezi je tudi na tem področju očitno
sodobno premočrtno stremljenje k cilju, ki tod ni zadelo na bistvene ovire.
Iz prodnega nasipa zgrajena cesta (oblika nasipa, mere in sestav so raz-
vidni iz niže opisanih profilnih rezov na prilogi 5) se je v kar se dá ravnem
poteku spretno izognila nezanesljivih talnih podlag in tako tekla preko
mladopleistocenske prodne naplavine Ptujskega polja do Mihovec, od tam
dalje pa po terensko bolj razgibani staropleistocenski ilovnati terasi do
Preseke, kjer se je obrnila proti severovzhodu v Medjimurske gorice. Kljub
temu pa jo je v poznoantičnem obdobju dosegla razdiralna sila vodnih

³ F. Ferk, Vorläufige Mittheilungen über das römische Strassenwesen in Unter-
steiermark, Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark (MhVSt) 41, Graz
1895, ss.

⁴ Prim.: J. Klemenc-B. Saria, Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj,
Zagreb 1936, 86 ss.; isti, Blat Rogatec, Zagreb 1939, 73 ss. (odslej Blatt Ptuj, Blatt
Rogatec).

⁵ Prim.: H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1, Gotha 1920, 44; Blatt Ptuj,
87 ss.; S. Pahič, Arheološki vestnik (AV) 11—12, 1960/61, 114; isti, Ptujski zbornik 2,
Ptuj 1962, 1962, 196 s.

tokov. Spreminjanje strug Pesnice in Drave je cestišče docela uničilo, prečni potoki vzhodno od Velike Nedelje pa so ga močno poškodovali.

Potek te ceste po mestnem področju Poetovia je bil že poprej večkrat priložnostno ugotovljen in je brez nadržnosti orisan v literaturi. Po teh ugotovitvah, ki za topografski okoliš Poetovia sedaj niso bile posebej preverjene, je imela cesta izhodišče na antičnem dravskem mostu. Od tu je tekla preko sedla med Grajskim in Panoramskim gričem ter ob vzhodu Mestnega vrha proti Rogoznici in se je v neposredni bližini nekdanjega cestnega nadvoza preko železniške proge obrnila proti vzhodu.⁶ S takim potekom so se graditelji izognili neugodnim terenom pod ježo tako imenovane markovske terase, ki se na tem prostoru izgublja ob obrobem gričevju.

Po prečkanju sedanje železniške proge se je cesta izravnala in tekla severno od današnje ceste v Rogoznici po njivskih in dvoriščnih parcelah KO Ptuj in Rogoznica. Še najbolj je vidna kot do 0,3 m visok in do 8 m širok nasip na vzhodnem delu dvorišča domačije Komljančevih v Rogoznici št. 11 (parc. 825/3, KO Rogoznica). Ta se nadaljuje po travišču ob cesti (parc. 825/1) še nekaj časa, dokler ni odkopan in se spremeni v usek, ki v ravni črti doseže globel potoka Rogoznice na mestu sedanjega cestnega mostu. Vzhodno od potoka se je približno na mestu sedanje ceste povzpela nazaj na teraso in se pri tem podobno kot sedanja rahlo zaobrnila proti severovzhodu, tekla pod dvorišči sedanjih domačij v vzhodnem delu vasi in po južnem robu njiv severno tik ob sedanji cesti. Tako je južni rob njive parc. 564, 370 m vzhodno od zadnje rogozniške domačije, pridvignjen in kaže ohranjeno 5 m široko severno polovico ceste. Pri nekdanjem bolnišnem pokopališču (par. 611/2) zavija sedanja cesta močno pošev preko antične, ki se nadaljuje v ravni črti ob njenem južnem robu brez očitnih površinskih sledov preko njiv in travnikov severno od Brstja do ovinka sedanje ceste proti Dornavi.

Tod prečka obe cesti pred zadnjo vojno izkopen protitankovski jarek. Ta je odsekal zahodni konec poljskega kolovoza, ki je poprej vodil od sedanje ceste naravnost proti vzhodu, zdaj pa zavija ob jarku proti severu do ceste. Antična cesta ga prečka po stari črti in se nadaljuje pod kolovozom ali ob njem 3,3 km daleč do bližine vasi Strelci. Kolovoz ima v ljudskem poimenovanju naziv »Sêpec« (obrobek), v ljudski tradiciji pa tudi »Mrtvaška cesta«, ker so nekdanj po njem vozili mrtve na okoliško pokopališče v Rogoznici.⁷ Loči katastrske občine Podvinci — Spulja in Dornava — Borovci in se tako pojavlja kot stara ledinska mejna črta še iz antičnih osnov.

Antično cestišče je sprva površinsko nevidno. Na njivskih vratnikih parc. 67 in 69, KO Spuhlja, je bilo ugotovljeno le kot 15—25 cm debela najnižja plast prodnega nasipa tik pod rušo (82 m južno od ceste oziroma 10 m južno od kolovoza), po površini njiv proti vzhodu pa se pojavlja le raztresen prod. Spočetka je kolovoz severno tik ob cesti poglobljen v plitek in kotanjast usek, po 250 m pa se dvigne na višino njiv ob južni strani oziroma na nivo cestišča, po katerem teče od parc. 88/2 dalje. Parcele na se-

⁶ Blatt Ptuj, 42 ss. (s starejšo literaturo in karto 1 : 12.500 v prilogi).

⁷ Tak naziv je iz istih motivov nastal tudi drugod, prim. H. Jandaurek, Die Strassen der Römer, Wels 1951, 75.

verni strani so do križišča kolovoza parc. 1071/4, KO Podvinci, na razdalji 750 m večinoma nižje od njega in tvorijo očitno cestno obrobje. Pri križišču je ves teren poglobljen, a se takoj spet dvigne v podaljsek kolovoza parc. 836/1, KO Spuhlja, s 5 m širokim ravnim cestiščem na antični podlagi. Vendar pa kolovoz že po 200 metrih zavije za širino cestišča proti jugu z antičnega cestišča, ki teče 150 m pod južnim robom, dokler se kolovoz za isto širino spet ne zaobrbe proti severu. Ta kolovoz (parc. 191/2, KO Borovci) je prvih

Sl. 1. Kolovoz »Mrtvaška cesta« na trasi rimske ceste pri Borovcih (od Z)

Abb. 1. Der Fahrweg »Totenstrasse« auf der Trasse der römischen Strasse bei Borovci (von W)

100 m še enak okoliškemu terenu, po križišču s cesto Borovci—Dornava pa se dvigne na do 0,3 m visok in 4 m širok nasip z njivami na obeh straneh ter se nadaljuje 1 km do pričetka KO Mezgovci. Antično cestišče je ohranjeno neposredno pod njim ali ob neznatnih odklonih po robovih njiv na obeh straneh (slika 1). Sodeč po profilu pri omenjenem križišču, ga sestavlja do 65 cm visok in pri dnu 7,5 m širok ostanek prodnega nasipa (profil 1).

Po pričetku parcel KO Mezgovci se cesta nadaljuje 400 m deloma po poljski poti na severnem robu njive parc. 147 deloma po južnem robu sosednjih njiv (parc. 136—145) in ob severnem robu njive parc. 151 do kotanje opuščene gramozne jame na mestu, kjer se sedanja cesta Ptuj—Ormož od jugozahodne strani prvič približa antični trasi. Tod z izjemo rahlo napete poljske poti in raztresenih debelejših prodnikov ob njem ni izrazitejših površinskih sledov. Po prečkanju gramozne jame se podobni sledovi pojavljajo na par. 155 približno 15 m od sedanje ceste in se v isti razdalji nadaljujejo vzporedno s cesto še 450 m po njivskih parcelah do domačije Ko-

roščevih pri odcepu za Strelce. Tu se sedanja cesta rahlo obrne proti levi, antična pa se je nadaljevala naravnost še 300 m do opuščene gramoznice na parc. 195/3—212/1, pri čemer se obe trasi klinasto spajata.

Na tem mestu se je antična cesta razcepila na dva kraka z vmesnim kotom 15° , od katerih je tekel savarijski v ravni črti 11 km daleč do zavojev pri mihovskem klancu, odcep za Murso pa vsaj 5 km do sedanje ježe terase pri Forminu, kjer je Drava odplavila nadaljevanje. O odcepu ni nobenih

Sl. 2. Sedanji in antični ovinek ceste pri Strelcih, kjer se je odcepila cesta za Murso (preko Cunkovcev na desni) (od Z)

Abb. 2. Die jetzige und die antike Kurve der Strasse bei Strelci an der Abzweigung der Strasse nach Mursa (über Cunkovci rechts) (von W)

površinskih sledov, temveč ga lokalizirajo proti zahodu podaljšani črti obeh krakov in od Ptuja prihajajoča opisana trasa (slika 2). Sedanja cesta je višja od okoliškega terena, na katerem imajo njive do Cunkovec deformirano kotanjasto površino. Odcep zaradi bližine Poetovia najbrž ni imel posebnega poudarka, ker tod v bližini niso znane kake stavbne ostaline. Nič ni znano o kakem obcestnem znamenju ali kažipotu, ki je najbrž uničen ali morebiti skrit v zemlji. Najbližja stavba ob cesti za Savario je znana v 3 km oddaljeni Gorišnici, najbližja naselbina ob cesti za Murso pa pri 5 km oddaljenem Forminu.⁸

Od tega mesta se antična cesta nadaljuje pod sedanjo cesto ali na rahlih zavojih tik ob njej do jugovzhodnega konca vasi Moškajnci. Gradnja novega cestnega nasipa je zbrisala sledove antičnega cestišča tudi na tistih mestih, ki so bila izven sedanje ceste. Ovinek, ki ga sedanja cesta začinja

⁸ Ostanke stavb v Gorišnici in Forminu so bili odkriti ob topografskih sondiranjih leta 1965. Za Formin prim. tudi: Blatt Ptuj, 5.

pri gramoznici, se po 500 m spet izravna in je bržčas istoveten s podobnim ovinkom v antiki. Nato je cesta večinoma ravna do sredine obcestnega dela Moškajncev, kjer se za širino cestišča odkloni proti severu, a se po 300 m spet izravna v stari smeri. Tod je ob nekaterih domačijah južno ob cesti viden zvišan rob dozdevnega nasipa.

Ob koncu vasi se sedanja cesta obrne proti jugovzhodu in v 3 km dolgem loku skozi Gorišnico obide inundacijsko področje tod tekoče Pesnice.

Sl. 3. Ostanke od južne strani delno odkopanega nasipa ceste pri Moškajncih (od V)
Abb. 3. Reste des von der südlichen Seite teilweise freigelegten römischen Strassendamms bei Moškanjci (von O)

Antična cesta ima v ravnem podaljšku ohranjen del nasipa skozi gozdič parc. 100/3 in travnika parc. 99 in 102, KO Moškajnci, v dolžini 500 m do prvega okljuka stare struge Pesnice. Ta del nasipa je bil v južni polovici deloma odkopan, zato je vrh cestišča deformiran v ozek rob (slika 3). Profil na obeh zadnjih parcelah je pokazal do 1 m visoke in pri dnu 10 m široke ostanke cestišča (profil 2).

Okljuk stare struge Pesnice je raztrgal nadaljevanje ceste, ki je potekala pod domačijama Toplakovih in Poplatnikovih v Gorišnici št. 7 oziroma 8, tod ni površinskih sledov. Po tretjem prečkanju stare struge je dosegla njivske površine severno od nje na severnem obrobju Gorišnice pri tako imenovani »Lembergi«. Na travniku parc. 151/39, KO Gorišnica, je najprej viden 50 m dolg ostanek zasipa, ki je v južni polovici deloma deformiran deloma pa odkopan. Strnjeno pa se nadaljuje po 80 metrih preko njivskih parcel 151/1—151/23 kot od prečnega oranja 20 m na široko razvlečen in do 0,6 m visok nasip (sl. 4). Na zadnji parceli pa je odkopan za

posipavanje kolovoza, ki ga prečka v poševni smeri. Onkraj kolovoza se nasip pojavi spet na parc. 151/28 in sega, na raznih mestih odkopan, 50 m daleč do travnika parc. 151/29, kjer je v celoti odkopan z vzhodne strani. Trasa je tod pri domačiji Vesenjakovih v Gorišnici 62 prečkala cesto Gorišnica—Zamošek in tekla ob južni meji travnika parc. 151/41, kjer je v jugovzhodnem vogalu še ohranjen ostanek južnega roba nasipa, medtem ko je bilo ostalo do 1,5 m globoko odkopano. Nadaljevanje je v dolžini

Sl. 4. Od oranja razvlečeni nasip rimske ceste pri Gorišnici (od V)

Abb. 4. Vom Pflügen verzogener römischer Strassendamm bei Gorišnica (von O)

1,6 km uničila Pesnica. Ta je v danes spočetka 200 m širokem in proti Forminu močno se razširjajočem pasu odplavila nekdanjo površino, po kateri je tekla antična cesta proti vzhodu. Južno od Zamušan pri ob starem pesniškem mostu stoječih hišah zaselka »Mouta« se zopet združi s sedanjo cesto. Tu je na travniku parc. 490/1, ki poleg inundiranega področja zajema tudi rob stare struge Pesnice, v obliki nad okoliški teren zvišanega pomola še ohranjen 15 m dolg ostanek cestnega nasipa, katerega profil je pokazal 85 cm debelo in pri dnu 9,5 m široko plast proda na starih kulturnih tleh (profil 4).

Nekje na tem področju je moral biti antični most preko Pesnice, o katerem pa na terenu ni sledov.⁹ Širina inundacijskega področja vzporedno tekoče Pesnice onemogoča zanesljivo presojo. Omenjeni podatki in bližina obsežnih stavbnih ostalin na njivah »Gradišnica« pri »Mouti« pa bi govorili za to, da je bil v vzhodnem delu odplavljenega področja. Antična Pesnica

⁹ Blatt Ptuj, 80. Podatka ni bilo mogoče več preveriti.

bi tako tekla približno v smeri sedanje regulirane struge in bi se šele v poantičnem obdobju na zahodnem odseku zaobrnila proti jugu. Cesta bi potemtakem po večini tega področja bila speljana ob južnem bregu v neposredni bližini antične stavbe na njeni parceli 175 v Gorišnici in bi preko mostu prešla na severni breg k stavbam na »Gradišnici«.

Od »Moute« proti Cvetkovcem je antična cesta tekla neposredno pod sedanjo ali tik ob njej verjetno v višini sedanjega cestnega nasipa, ki sega

Sl. 5. Ostanek terena z rimsko cesto nad ježo stare dravske struge na ovinku sedanje ceste v Cvetkovcih (od Z)

Abb. 5. Ein Terrainrest mit der römischen Strasse über dem Steilufer des alten Drauflossbetts an der Kurve der heutigen Strasse in Cvetkovci (von W)

1 m nad okolne njivske površine. Sredi vasi pa zavije sedanja cesta proti severovzhodu, ker naleti na ježo terase, ob kateri se vrstita vasi Cvetkovci in Trgovišče. Ta ježa je rob v poantičnem obdobju do sèm dospelje Drave, ki teče danes spet 3 km južno od tod na obrobju haloških gričev. Ostanek ravnega podaljška antične ceste je viden južno tik ob ovinku sredi vasi na 0,5 m višjem in še 40 m dolgem terenu sadovnjaka parceli 753/1, KO Cvetkovci (slika 5). Sonde so pokazale, da je bil prvotni nasip še višji, ker sedanja cesta od zahoda polagoma pada, v globini 55 cm pod rušo pa ga je ostalo še 15 cm.

Pod ježo terase je aluvialna ravnica Drave. Tod se je do povojne regulacije ob poplavih do vasi razlivala Pesnica, sicer pa izvirajo izpod nje številni izvirkvi talne vode, imenovane v teh krajih »zvirinčine«. Ježa se valovito vije proti severovzhodu in se s pomolom pri domačiji Trunkovih v Cvetkovcih približa nekdanji antični cesti na 40 m, pri Trgovišču pa pri-

bližno na 60 m. Cesta je tod odplavljena v dolžini 2,5 km in se znova pojavi kot 30 m dolg nad okoliško ravnico zvišan pomol na vratniku parc. 34, KO Trgovišče, vzhodno od vasi (slika 6). S profilom je bil tod ugotovljen še 55 cm debel in pri dnu 8 m širok ostanek nasipa (profil 6). Tik ob njem je 1,4 m niže ostanek stare ceste Ptuj—Ormož, ki se je na vzhodnem koncu Trgovišča spustila z ježe na pobočju terase in tekla nato po nasipu po aluvialnih tleh v ostrem ovinku proti Veliki Nedelji.¹⁰ Ježa terase se takoj

Sl. 6. Ostanek nasipa rimske ceste nad ježo stare dravske struge vzhodno od Trgovišča (od V)

Abb. 6. Ein römischer Strassendammrest über dem Steilufer des alten Drauflossbetts östlich von Trgovišče (von O)

za pomolom pravokotno obrne proti severu in se v vasi ob vzhodnem gričevju izgubi. Teren vzhodno od nje je odplavljen. Sledovi antične ceste se pojavljajo v ravnem podaljšku po 850 metrih onkraj majhnega potočka izpod Velike Nedelje na nizki terasi, kjer je po njivah in vratnikih parc. 26/2 do 35/1, KO Velika Nedelja, mogoče zasledovati ostanke cestišča po raztresenem prodru na površini njiv. S sondami je bila na tem 250 m dolgem odseku ugotovljena še do 55 cm debela plast prodnega nasipa pod oranico. Teren med ježo in jarkom je bil v poantični dobi odplavljen z menjajočim se delovanjem Drave in voda, ki so pritekale ob neurjih z gričevja. Cesta je na tem predelu naredila rahel ovinek proti severovzhodu in se preko njive in sadovnjaka parc. 781/2 in 781/1 pričela vzpenjati k ježi staropleistocenske ormoške terase. Na 200 m dolgem odseku do useka v ježi o njej ni sledov,

¹⁰ Blatt Ptuj, 88.

ker so jo uničile pobočne vode, gradnja domačij in sedanje ceste v Mihovcih. Omenjeni ovinek so graditelji izkoristili, da so se prilagodili pobočju, ob katerem so z blagim ovinkom k jugovzhodu zavili proti ježi in se ob pričetku sedanjega useka s ponovnim ovinkom proti vzhodu usmerili k vrhu terase.

Ostanki cestnega nasipa so ohranjeni v useku, ki leži vzporedno s sedanjim tik severno ob njem in je od poznejših kolovozov in erozijskega

Sl. 7. Pogled na antični in sedanji cestni usek med mostom preko Lešnice in Ormožem (od Z)

Abb. 7. Ansicht des antiken und des heutigen Strasseneinschnittes zwischen der Brücke über die Lešnica und Ormož (von W)

delovanja vode močno razoran. Sonda v nasip v spodnjem delu useka v gozdu parc. 736/1 je pokazala 1 m debelo in vsaj 7,5 m široko plast proda (profil 7). Usek je bržčas že predrimskega porekla in je bil po propadu antične ceste tako deformiran, da so pričeli uporabljati nove poti severno od njega, kjer je nekaj opuščenih usekov starih cest, dokler niso ob modernizaciji sedanje ceste izkopal novega južno tik ob antičnem.

Vrh terase se je cesta v dveh blagih zavojih prilagodila ploskemu pobočju pod grebenom Hajndla in tekla približno vzporedno tik nad sedanjo cesto preko njivskih parcel KO Velika Nedelja in Ormož. Na zunaj je vidna s progo ostankov raztresenega proda, s sondami pa je bila ugotovljena ponekod še do 55 cm debela plast cestišča pod oranico. V zahodnem delu nad klancem je na njivah parc. 731/1 in 730 viden prelom pobočja kot ostanek nasipa, ki je tod oddaljen 40 m od sedanje ceste, a se pozneje na od oranja spremenjenih površinah izgubil. Na njivi parc. 181/1, KO Ormož, pred

ovinkom sedanje ceste proti jugovzhodu v klanec k potoku Lešnici, je ravni podaljšek antične ceste oddaljen 15 m od sedanje. Nadaljevala se je naravnost ob domačiji Bezjakovih (Novakova ulica 1) k vzhodnem pobočju terase, po katerem se je z dvojnimi ovinkom ob pobočju tik ob sedanjem mostu približala potoku. Na travniku parc. 256 je rob nasipa viden še na površini, s sondo pa je bila ugotovljena 35 cm debela plast prodnega nasipa. Na

Sl. 8. Ostanek nasipa rimske ceste pod njivo in kolovozom tik severno za ormoškimi okopom (od Z)

Abb. 8. Römischer Strassendammrest unter einem Feld und Fahrweg nördlich hinter dem Wall von Ormož (von W)

ostalih vrtnih in stavbnih parcelah proti mostu so bili ostanki ceste uničeni (priloga 2).

Med travnikom parc. 256 in njivo parc. 525 severno nad Ormožem v razdalji 1,1 km ni očitnih ostankov nasipa antične ceste. Teren med obema koncema trase pa nudi samo eno možnost njenega poteka. Tako je prečkala potok Lešnico na mestu sedanjega mostu ali severno tik ob njem, se vzpela po širokem useku v njegovi severni polovici na vrh terase (slika 7), tekla pod sedanjo cesto ali severno tik ob njej mimo vile na gomili (Ptujška cesta št. 8) in zavila preko vrtnarije parc. 268/2 v usek ceste proti Tomažu. Od te ceste se je po 150 m ločila in zavila po sedaj opuščnem useku proti vzhodu na teraso nad mestom, kjer je vzhodno od domačije Ozmecovih (Dobravska cesta 9) dosegla sedanji kolovoz parc. 890. Nato je tekla pod kolovozom in po južnem robu njive parc. 525 in sadovnjaka parc. 527/3 približno 70 m severno od ormoškega okopa proti vzhodu (slika 8), prečkala sedanjo globel cest za Dobravo in Hardek in se nadaljevala južno tik hardeške šole

preko njiv in travnikov k novemu zaselku pred križiščem cest za Središče in Ljutomer. Sonda ob njivi parc. 515 in kolovozu je pokazala 35 cm še 5,5 m širokega prodnega zasipa, ki je bil od južne strani odkopan (profil 8). Privzdignjen južni rob njive še kaže najboljše ohranjen del nasipa, prodna podlaga na kolovozu pa je že izvožena, po 80 metrih pa sploh odkopana.

Potek trase nedvomno kaže, da so se graditelji ob kar se dá ugodnem izkoriščanju terena in delnem prilagajanju starim potem (useki) izognili sedanjega mestnega jedra Ormoža, ki je deloma še obdan z nasipom in jarkom prazgodovinskega porekla.¹¹ Danes le še v severnem delu ohranjen okop je tedaj segal na obeh straneh do ježe terase. V antiki ga niso prebili (sedanja cesta ga prebije), temveč so se prostoru prazgodovinske naselbine, ki razen poznokeltskih najdb ne kaže antičnih seliščnih ostalin, za ceno strmca v useku ali sledeč stari poti izognili. Antične gomile ob cesti in po antičnem izročilu znano ime CVRTA vsekakor govore za naselbino na tem prostoru, o kateri pa ni stavbnih najdb.¹² Izpeljava ceste ob okopu kaže, da je ta utrjeni prostor nad ježo terase in z dobrim pregledom na aluvialno dravsko ravnico na jugu v antiki kljub temu moral imeti svoj pomen.

Na položnih pobočjih, nastalih z erozijo pobočnih voda vzhodno od hardeške šole, ni strnjenih sledov cestišča, ki je tod prečkalo dvoje podolžnih dolov. Med njima se na ploskem hrbtu pojavlja prod cestnega nasipa na severnem robu njive parc. 121, KO Hardek, tik ob prečni poti. Cesta se je nato povzpela na teraso novega naselja pri Hardeku, kjer pošev prečka vrtove ob družinskih hišicah, cesto in se nato na severnem robu njiv oziroma še neprodanih parcel rahlo obrne proti severozahodu, tako da teče vzporedno s sedanjo cesto, prečka dovozno pot k hlevom kmetijskega gospodarstva in se na meji travnika 126/2 obrne v smer ljutomerske ceste. V naselju kaže njen potek po površini vrtov in njiv raztresen prod, ki je na parc. 64/18 ohranjen pod oranico še v debelini 20 cm.

Nato se v globeli južnega roba parc. 126/2 sled ceste izgubi, njen potek preko ploskega grebena proti Pavlovcem pa je zakrila sedanja ljutomerska cesta, ki bržčas pokriva antično ali pa leži tik vzhodno ob njej. Sled cestnega nasipa je vidna spet na travniku parc. 629/2, KO Ormož, vzhodno od domačije Volajevih (Ljutomerska cesta 18), kjer je bila poprej na njem njiva parc. 661. Tod se cesta obrne proti vzhodu, prečka potok Rakovnjak in se brez površinskih sledov nadaljuje preko grebena severno ob domačiji Pšakovih v Pavlovcih 5 v dolino Pavlovskega potoka (Pušnice). Na grebenu so v smeri njenega poteka sedaj kolovoz in vratniki njiv, od katerih je južni vratnik parc. 16/2, KO Pavlovci, izoblikovan v do 1 m globok usek, severni vratnik parc. 25 ob njem pa ima le ob pobočju ostanke antičnega cestišča. To je bilo torej v sedanjem useku uničeno. Na sosednjem travniku parc. 28 že v dolini pa so ostanki pokriti s 60 cm naplavin. Sredi doline je antični cestni nasip spet viden na meji travnikov parc. 29/4 in 54 (KO Pušenci). Visok je do 0,5 m in širok 9 m ter poteka do 7 m pred sedanjo strugo. Nadaljevanje pa je spreminjajoči se potok odplavil.

¹¹ B. Perc, Ptujski zbornik 2, 1962, 202 ss.; ista, AV 13—14, 1962/63, 375 ss., dve prilogi.

¹² Blat Ptuj, 25 s., 88.

Vzhodno od potoka je potek ceste opazen le še po ostankih raztresenega proda obakraj železniške proge do gozda na pobočju, kjer se je cesta vzpela na podolžni greben terase. Na robu gozda je nasip sprva še odkopan, a se na parc. 54/2 pojavi kot spočetka deformiran in izklinjajoč ostanek nasipa, ki se nato razširi na 6,5 m in nadaljuje — ves čas v ravni črti — do vrha grebena. Tam je tik ob jugovzhodni meji parc. 58/1 bil prodni nasip odkopan za gradnjo krajevnih cest, da sta ostala od njega le obe obrobji. Po prečkanju

Sl. 9. Severni rob nasipa rimske ceste med Pušenci in Humom (od Z)

Abb. 9 Nordrand des römischen Strassendamms zwischen Pušenci und Hum (von W)

krajevne ceste južno tik ob domačiji Perčevih v Pušencih 44 se nasip spet pojavi in teče po severnem robu gozda parc. 7/1 kot 10 m širok, lepo oblikovan nasip z globljima obrobnima jarkoma v dolinico k pritoku Rakovnjaka (slika 9). Še pred koncem gozda je odkopan in do potoka deformiran. Ob danes 4 m globoki ozki strugi potoka je na zahodni strani viden ostanek nasipa na obrobni travnišču parc. 2 in 3, na drugem bregu pa sled proda na njivi parc. 511, KO Hum. Ker potok na tem mestu od antike dalje ni spreminjal struge, temveč jo le poglobljal, bi ob bregovih bilo mogoče iskati ostanke mostu.

Na pobočju k vznožju grebena Huma sled ceste na površini sprva ni vidna. Vzpenja se po plitkem useku med domačijami Kiričevih, Hum 16, in Velnarjevih, Hum 17, v gosto zarasel gozd in se pojavi na parc. 518/2 kot večinoma že deformiran in v dolžini 55 m docela odkopan nasip z neizrazitim robom ob severnem pobočju in do 1,5 m globokim jarkom na jugu. Pred križiščem s cesto na Hum teče po njegovi severni polovici kolovoz,

podobno pa tudi vzhodno od križišča v gozdu parc. 607/1, dokler ga kolovoz parc. 796/1 nad humskim pokopališčem v celoti ne prekrije. Odtod dalje je južni rob antične ceste deloma odkopan, severni rob s prvotno višino pa se pojavi na travišču parc. 650/1 v dolžini 25 m, kjer je ostanek nasipa 0,6 m višji od kolovoza (slika 10). S sondo je bila tod ugotovljena 70 cm debela in do 9 cm široka plast prodnega nasipa (profil 9).

Proti vzhodu so ostanki cestišča večinoma odkopani in v usekih, po katerih kolovoz prečka prečni jarek, sploh izginejo. Kot delno ohranjen

Sl. 10. Ostanek deloma odkopanega nasipa rimske ceste ob in pod kolovozom na pobočju Huma (od V)

Abb. 10. Rest des teilweise beigelegten römischen Strassendamms neben und unter dem Fahrweg am Abhang von Hum (von O)

izrazit nasip še vedno v ravni črti se pojavlja v sadovnjakih parc. 93/2 in 95/1, KO Loperšice severno tik ob domačijah Zadravčevih, Loperšice 30, in Horvatovih, Loperšice 29, kjer je vanj vzdana Zadravčeva klet (priloga 3). Kmalu zatem se trasa ceste južno ob domačiji Zadravčevih v Loperšicah 28 po plitvem useku na travniku parc. 113 zaobrbe proti severovzhodu v globel gozdnega pobočja, ki ga prečka v ovinku proti jugovzhodu. Tod je na parc. 121/1 ohranjen le širši plitek jarek severnega obrobja ceste, medtem ko nasip v celoti manjka. Pojavlja se na ostrejšem ovinku proti severovzhodu na sosednjih parc. 177—185. Spočetka je v južni polovici deformiran, nato enakomerno, večinoma 7 m širok in na obeh straneh obdan s širšima jarkoma, uporabljanimi kot kolovoz. Cesta je v blagem ovinku prečkala plitvo kotanjo pobočja, kjer so jo pobočne vode docela uničile, in se v enaki obliki pojavlja na parc. 170. Tu je severno tik ob njej tudi troje antičnih

gomil. Profil v vzhodnem koncu parcele je pokazal na plosko pobočje nasuto 85 cm debelo in 9,8 m široko plast proda (profil 10).

Po blagem ovinku je cesta brez izrazitih površinskih sledov prečkala ponovno plitvo kotanjo in se nadaljevala kot izredno ohranjen, pri vrhu 7 m širok nasip z enakomernimi pobočji po gozdu parc. 227/1 in 235 v ravni črti 250 m daleč. Na njivah in traviščih ozke dolinice s pritokom Libanje pa spet izgine (slika 11). Vzhodno od potoka se je v useku vzpela na greben, ki ga je prečkala severno tik ob domačiji Govedičevih v Šalovcih 1. Tam

Sl. 11. Nepoškodovano ohranjen nasip rimske ceste v gozdu parc. 227/1, KO Loperšice, vzhodno pod Humom (od Z)

Abb. 11. Unbeschädigt erhaltener römischer Strassendamm im Wald, Parz. 227/1, KO Loperšice, östlich unter dem Hum (von W)

je v gozdu parc. 251/1—2, KO Šalovci, v dolžini 150 m spet opazna kot šibek nasip z izrazitim južnim robom ob gozdni meji. Nato se v blagem ovinku pri prehodu potoka Libanje sled spet izgubi. Cesta je vzhodno od potoka v sedaj 12 m širokem in 4 m globokem useku spet dosegla vrh terase v Šalovcih in se nadaljevala večinoma pod sedanjo krajevno cesto do križišča za Središče. V zahodnem delu gre sedanja cesta 100 m po nepoškodovanem antičnem cestišču, ki ima pri vrhu 7 m širok nasip z do 1,2 m globokima obrobnima jarkoma k nižji ravnici na obeh straneh. To odsek imenujejo domačini »Sepé«, cesta po njem pa je brez popraviljanja »vedno enaka« (slika 12).

Nadaljnjih 200 m do križišča je kolovoz za 0,5 m znižan in teče spočetka po ostankih spodnje plasti antičnega nasipa, dokler se pred križiščem ne zaobrne z njega rahlo proti severu. Tod antična cesta s šibkimi sledovi

nasipa prečka severno obrobje gozdiča par. 263/58 in se onkraj ceste za Središče po 50 metrih spet pojavlja kot podlaga kolovoza, ki pelje skozi gozdove proti »Staremu marofu«. V dolžini 600 m teče kolovoz po njej v ravni črti, je 7—8 m širok in ima na zahodu vidne ostanke 0,5 m višjega južnega, na vzhodu pa enake ostanke severnega obrobja antičnega cestnega nasipa. Na jugovzhodnem koncu izkrčenega gozda parc. 264 zavije kolovoz v globel proti jugovzhodu, medtem ko se je antična cesta z neznatnim odklonom

Sl. 12. Nepoškodovan nasip rimske ceste v današnji krajevni rabi v Šalovcih (od Z)
Abb. 12. Unbeschädigt erhaltener römischer Strassendamm, heute in Ortsgebrauch
in Šalovci (von W)

v isti smeri brez površinskih sledov nadaljevala do pritoka Črnca, ki ga je prečkala 40 m južno od sedanjega mostu. Tod so bili na parc. 5/2, KO Grabe, s sondami ugotovljeni ostanki prodnega nasipa večinoma 40 cm pod rušo. Ker pritok ni menjaval struge in mu je odneslo le zahodni breg, je v vzhodni steni 40 cm debel ostanek nasipa še lepo viden.

Nato se je cesta po ravnici ob potoku z dvojnimi ovinkom spet prilagodila ploskemu pobočju in tekla ob njem v ravni črti do potoka Črnca pod »Starim marofom«. Tod je do 10 m širok nasip spočetka lepo viden in z obrobni jarki oddeljen od pobočja, proti »Staremu marofu« pa se zniža in v ravnici pred Črncem izgine pod površino. Že kot do 40 cm pod površjem skrit ostanek nasipa prečka kolovoz 25 m pred sedanjim mostom preko Črnca, se mu z blagim ovinkom severno od mostu približa in ga prečka pri sedanji strmo vrezani in globoki vzhodni strugi. Med njo in zaraslim zahodnim rokavom je na 4 × 7 m velikem otočku 30 cm pod rušo še ohr-

njena sled nasipa z do 10 cm debelim prodom (slika 15). Na zunaj ni ugotovljivo, preko katere izmed strug je bil v antiki zgrajen most. Prečno pošev potekajoč nasip pregrade nekdanjega ribnika je po velikosti in obliki močno sličen antični cesti.¹⁹

Vzhodno od Črnca se je cesta po sedaj poglobljenem useku kolovoza povzpela na vrh terase in se severno tik ob stavbah »Starega marofa« v Godenincih 15 nadaljevala v gozd. parc. 25/1. Prvih 35 m se na ostanke

Sl. 15. Ostanek nasipa rimske ceste (levo) nad sedanjo strugo jarka pri »Starem marofu« pri Godenincih, desno del nasipa jezu nekdanjega ribnika (od V)

Abb. 15. Römischer Strassendammrest (links) über dem heutigen Flussbett des Grabens bei »Stari marof« bei Godeninci. Rechts Deichdammteil des ehemaligen Weihers (von O)

antičnega nasipa naslanja kolovoz proti Godenincem, ki zavije nato proti severovzhodu, medtem ko se je antična cesta nadaljevala v ravni črti proti vzhodu. Nasip se dviga spočetka 1 m nad južno ravnico, nato se počasi niža in po 100 m zgubi v ravnici. Po prečkanju sedaj mokrotnega terena, kjer pokriva ostanke cestnega nasipa 60 cm naplavinske plasti, se nasip po 250 m spet pojavi. Je 6,5 m širok in z 1 m visokim južnim robom ter se po 60 m dolgi prekinitvi pri prečkanju suhega jarka nadaljuje po severnem robu gozda par. 554/4, KO Vodranci. Tod je deloma deformiran od kolovozov in jarkov parcelnih mej, sicer pa do 7 m širok in 2,5 m višji od južne strani

¹⁹ Deli ceste med Ormožem in Starim marofom so bili precej točno vrisani že v ledinski karti na ormoškem gradu — V. Skrabar, *Casopis za zgodovino in narodopisja* (CZN) 30, Maribor 1935, 30 ss.

pobočja. Nato teče pod sedanjo cesto Središče—Ljutomer, ki tod v dolžini 90 m z ostrim dvojnimi ovinkom skoraj vzporedno prečka antično traso in gre po meji gozda parc. 551/2 s travnikom parc. 553/6 in 553/1 preko gozda parc. 552/1 do domačije Petrovčevih v Godenincih 18. Nasip je tod večinoma deformiran od mejnih jarkov in drugih kopanj, sodeč po sondah pa večinoma še 50 cm debel.

Onkraj kolovoza in vzhodno od Petrovičeve domačije se je cesta nadaljevala po ravnici terase z njivami do roba nad potokom Trnavo. Tod so

Sl. 14. Ostanke nasipa rimske ceste na pobočju pred potokom Trnavo pri Godenincih (od Ž)

Abb. 14. Römische Strassendammreste am Abhang vor dem Bach Trnava bei Godeninci (von W)

ostali od nje le raztreseni prodniki po površini njiv, ki pa predstavljajo že zadnje ostanke dna nasipa. Le med ornimi površinami je bila s sondo na vratniku njive parc. 550/2 ugotovljena še 20 cm debela plast prodnega nasipa (profil 11). Njive imenujejo domačini po teh ostankih »Prodnice«. Na njihovem vzhodnem koncu nad ježo terase pred potokom Trnavo je cesta naredila rahel ovinek proti severovzhodu in se spustila pošev po ježi v dolinico potoka, kjer na poplavnem področju o njej ni več sledu (slika 14). Na zadnji njivi parc. 518/2 so bili poleg ostankov cestišča ugotovljeni tudi ostanke antične stavbe, opeka in druge najdbe pa so bile odkrite tudi pod ježo ob dovodnem jarku k bivšemu Čulekovemu mlinu.¹⁴ Ostanke nasipa

¹⁴ Blatt Ptuj, 68, z ostalo literaturo.

v gozdu parc. 517 na pobočju ježe so zadnji sledovi antične ceste pred prehodom preko Trnave. Teren onkraj potoka je nekoliko višji, ostanki proda po njivah pa očitno kažejo na izrazit ovinek proti severu skozi Preseko v smeri k Muri.¹⁵

Cesta Poetovio—Mursa (Siscia), odsek Strelci—Formin

Potek te ceste je do odcepa med Strelci in Cunkovci skupen s traso Poetovio—Savaria. Pričetek prvih 900 m pri gramoznici parc. 193/3—212/1, KO Mezgovci, lokaliziranega odcepa skozi severni del Cunkovec nima zanesljivih površinskih sledov. Njive južno od sedanje ceste do vasi imajo večinoma kotanjasto površino s krpami naplavinskega proda in leže nižje od površine ceste. Domnevna sled nasipa je vidna v jugovzhodnem oglu njive parc. 738, KO Moškajnci, a je prerezana od prečnega useka pašnika in pešpoti. Podobna sled je vidna tudi onkraj ceste v Cunkovce v južnem delu domačije Valenkovič v Cunkovcih 1, nato pa po 150 metrih v severozahodnem delu njive parc. 522. Sondiranje teh mest je ugotovilo le prodnat humus, podobno kot na ostali črti do pričetka nenadoma sredi njiv prenehajočega kolovoza iz smeri Gorišnice (Sv. Marjete).

Kolovoz parc. 606/2 je pridvignjen kot ostanek nasipa, vendar je sondiranje med njivami parc. 589 in 586/1 pokazalo ostanke 40 cm debelega živo rjavega in ločeno od njega do 20 cm debelega sivo rjavega proda. Po 120 metrih prečka ta zakrneli ostanek kolovoza cesto Moškanjci—Muretinci in se onkraj nje nadaljuje do Gorišnice. Tod je antična cesta šla neposredno pod kolovozom (parc. 686) ali na odklonih neposredno ob njem. Sprva je tekla ob južnem robu njiv, kjer se v pasu 20 m od kolovoza pojavljajo debelejši prodniki. Prav tako je južni rob njive parc. 24, KO Moškajnci, za 0,9 m višji od kolovoza, a se po 100 metrih spet izenači in nato na naslednjih parcelah celo zniža. Po križanju s prečnim kolovozom pa se teren dvigne in kolovoz teče po nizkem nasipu, medtem ko se med prodrom obakraj na njivah pojavljajo debelejši prodniki.

Pošev prečkajoči kolovoz po 160 metrih teren v ozkem pasu spet zniža, onkraj pa se kolovoz proti Gorišnici (Sv. Marjeti) nadaljuje nekoliko znižan, a lepo raven in do 4 m širok z enakomernimi pobočji (priloga 4). Ob njivi parc. 449, KO Gorišnica, zavije za širino cestišča v desno, medtem ko se nasip antične ceste nadaljuje naravnost po 0,5 m višjem južnem robu njiv parc. 450/1 in 452/1, dokler se kolovoz spet ne zaobrne na traso. Nadaljnjih 270 m teče po antičnem nasipu in je 0,5 m višji od okolnih površin, dokler pred opuščeno gramoznico na parc. 465, ki leži v smeri ceste, kolovoz spet ne zavije rahlo proti jugu. Antična cesta se je tod nadaljevala pod južnim robom njiv, o čemer ni izrazitih površinskih sledov. Šele v sredini južnega roba njive parc. 388/1 se kolovoz spet združi z antično traso in teče 50 m po njej do ovinka proti severovzhodu na začetku vasi, kjer se spusti z nasipa (slika 15). Sonda 90 m zahodno od župnišča je pokazala, da teče tod kolovoz po južnem robu antične ceste, njen nasip pa je v severni polovici večinoma

¹⁵ Ta del ceste na terenu še ni bil načrtno preiskan. Nekaj podatkov imajo: Blatt Ptuj, 88 s. in A. Horvat, Spomenici arh. i lik. umjetnosti u Medimurju, Zagreb 1956, 17.

že odoran. Vendar je pod kolovozom še ohranjenega 60 cm 7 m širokega prodnega nasipa (profil 3).

Na površini viden do 0,5 m visok in do 4,5 m širok nasip se nadaljuje nato naravnost pod župnišče in cerkev sv. Marjete, kjer o njem ni znanih nikakih terenskih podatkov.¹⁶ Vzhodno od cerkve je šla trasa v ravni črti preko južnega dela njiv, a o njej na površini ni sledov. Šele 280 m vzhodno od cerkve je južni rob njive parc. 357 severno ob cesti proti Forminu za 0,6 m

Sl. 15. Kolovoz »Sêpec« z ostanki nasipa rimske ceste na zahodni strani Gorišnice (Sv. Marjete) (od V)

Abb. 15. Der Fahrweg »Sêpec« mit Resten des römischen Strassendamms auf der Westseite von Gorišnica (Sv. Marjeta) (von O)

višji od nje in poln proda. Antični nasip teče tako vzporedno s sedanjo cesto in se proti vzhodu polagoma znižuje, pri križišču s križem na njivi parc. 508 pa nenadoma izgine kot bi bil odoran. Teren njiv odtod proti vzhodu je nižji, cesta proti Forminu pa se zaobrbe za dobro širino cestišča na levo in teče naslednjih 400 m po napetem terenu antičnega nasipa, potem pa se znova zaobrbe proti jugu in nadaljuje 20 m vzporedno od nje. Sledovi antičnega nasipa se v šibki obliki pojavljajo na južnem obrobju njiv parc. 50/2—55, KO Formin, kot vidno napet nasip trase z raztresenim prodom. Nato je teren znova izravnán, cesta pa je prečkala gramoznico na parc. 75 in 74, kjer so v zahodni steni še vidni ostanki z malto utrjenega cestišča (profil 5). Tcd so bili neposredno severno ob cesti odkopani keltski in

¹⁶ Po ljudski tradiciji, ki je dospela tudi v krajevne kronike, je šla »rimska cesta« mimo Sv. Marjete, na mestu sedanje cerkve pa naj bi bil stal »rimski tempelj«.

antični žgani grobovi.¹⁷ Vzhodno od gramoznice se šibka vzpetina pojavlja 25 m severno od ceste na njivah parc. 79/5—82. Nato je cesta brez zunanjih sledov prečkala vrt parc. 85 južno ob domačiji Brodnjakovih v Forminu 63, kjer doseže znižan teren sedanje ceste in ježo terase. Nadaljevanje ceste je v dolžini 6 km odplavljeno; ostanki nasipa se pojavljajo spet na hrvaški strani Drave med Brezjem in Križovljan Gradom. Sèm je v poantičnem obdobju dospela Drava in izkopala v teraso pri Forminu veliko zajedo v

Sl. 16. Nasip rimske ceste vzporedno ob sedanji med Cestico in Križovljan Gradom (od Z)

Abb. 16. Der römische Strassendamm parallel zur heutigen Strasse zwischen Cestica und Križovljan Grad (von W)

obliki loka, onkraj katere se do inundacijskega področja Pesnice širi podolgovat pomol. Ker so ostanki keltskih in antičnih stavb ugotovljeni neposredno ob tej zajedi, je verjetno, da se je naselbina širila proti jugu do antične ceste in danes ni več v celoti ohranjena.¹⁸

Nadaljevanje ceste za Murso onstran Drave še ni raziskano, ker se je v preteklosti domneval celoten potek trase od Poetovia s prehodom preko Drave pri Borlu po obrobju haloškega gričevja mimo Vinice.¹⁹ Sondiranje cestnega nasipa pri Križovljan Gradu je pokazalo enak sestav cestišča s še do 45 cm debelim in 7,5 m širokim slojem nasutega sivo rjavega proda, ki je

¹⁷ A. Smodič, ČZN 55, 1940, 2 ss.; Blat Ptuj, 94.

¹⁸ Keltske najdbe je izkopaval na njivi parc. 128/1, KO Formin, W. Schmid, ZhVSt 56, 1955, 145 ss. Antičnemu delu naselbine vzhodno od tod pripadajo najdbe v jugozahodnem delu vasi na njivah parc. 145/3, 148/1, KO Formin (op. 8).

¹⁹ Blatt Ptuj, 89 s., z vrisano domnevano traso na karti.

na severni strani nekaj časa obdan z globljim in širšim jarkom, onkraj katerega je podoben deformiran nasip (slika 16). Celota ima v ljudski tradiciji naziv »Šanc« in bi naj izvirala iz turških časov.²⁰ V nadaljevanju ta spremeni jarek izgine, dočim se nasip v vidni obliki nadaljuje po njivah in kot kolovoz južno od Virja proti Petrijancu. Smer vzhodno od Drave ugotovljene ravne črte ceste ni neposredno nadaljevanje smeri na Ptujskem polju do Formina. Ta sprememba smeri je bržčas nastala zaradi prehoda čez Dravo, ki je bil v antiki nekje med sedaj ohranjenima koncema cestišča. Ker je Drava prečkala smer ceste v poševni prečni legi, se je morala cesta obrniti pravokotno k reki in tako menjati prvotno smer. Mostu na terenu bržčas ne bo več mogoče izslediti, zato se je mogoče pri presoji njegove lokacije opreti le na ostale terenske najdbe. Če bi upoštevali pri graditeljih čim popolnejšo izrabo terenskih ugodnosti kot tudi dejstvo, da je imela keltsko-antična naselbina v Forminu ugodno strateško lego ob sotočju Pesnice in Drave, bi smeli trditi, da je bil most čez Dravo v njeni bližini, saj je bil tu mogoč prehod preko reke k z obrobjem Haloz zavarovanemu terenu pri Zavrču.

Profili

Na obeh odsekih ceste je bilo izkopanih več profilnih jarkov, med katerimi so najizrazitejši (priloga 5):

Profil 1 — Borovci

Izkopan je v smeri S—J preko kolovoza parc. 191/2 med gozdom parc. 32/2, KO Borovci, in njivo parc. 483, KO Dornava, 45 m vzhodno od ceste Borovci—Dornava. Je edini profil najbolj ohranjenega odseka ceste pod kolovozom »Sêpec—Mrtvaška cesta« med Brstjem in Strelci.

Podlago tvori rumenkasto rjav diluvialni prod. Vrhnjih 20 cm je rjave barve in humozen. Nanj je bil nasut večinoma sivo rjav prod s sedanjo spodnjo širino 7,3 m in je danes še 0,6 m visok. Spodnjih 20—25 cm je prod sipek, sivo rjave in rumenkasto sive barve. Opazni sta bili dve barvni inačici približno enake debeline, ki se v severnem delu združujeta. Nad tem leži 10—15 cm debela plast temno rjavega proda, ki ne sega do koncev nasipa in se na severni strani 2,6 cm pred robom izklini. Vmes leži ob južnem robu 5—8 cm debela sivkasta peščena plast, ki sega do roba nasipa, na severni strani pa izgine v produ. Vrhnja 30—40 cm debela plast proda je bolj sivkaste barve in neenotnega sestava. Zlasti pri vrhu pod voziščem sedanjega kolovoza je ta bolj trda od spodnje plasti. Vmes se nestrnjeno pojavljajo 5—7 cm debele sive peščene proge deloma v poševni legi, in sicer večinoma v severni polovici. Tod je že pod obrobno rušo ob kolovozu bila opazna plast trdo zbitega proda, ki se na južni strani izklinja pošev navzgor

²⁰ Rimsko cesto so tod domnevali že F. Ferk, MhVSt 41, 12, od lokalnih raziskovalcev pa dr. Nikola Pečornik in Stjepan Vuković v Varaždinu (Varaždinske vijesti 18, št. 918 od 26. septembra 1965; ostali podatki v varaždinskem muzeju). Podrobneje je traso ceste v zadnjem času proučil Miroslav Fulir, Rimske saobračajnice, Varaždinske vijesti št. 1005—1010 (25. julija do 20. avgusta 1964), s karto, ki v podaljšku tu objavljene prikazuje položaj cest na varaždinskem področju.

v sredino cestišča, na severni strani pa se končuje vodoravno. Spodnjih 5 do 10 cm je trdo zbitih iz belkastega peska, v vrhnji polovici pa so prodniki v sivemrodu. Oba odtenka se proti severu združita v bolj peščeno prodnato plast in se izklinita vodoravno nad sivo rumenkasto peščeno ilovko, ki leži na obrobju spodnje plasti proda. Podobna ilovka je tudi na južnem obrobju cestišča, kjer se prodne plasti strmo nehajo in po vsej debelini prehajajo v sivo rumenkasto peščeno plast, mešano s prodniki, ki se kmalu spremeni v 30—40 cm debelo sivo rumenkasto peščeno ilovko med sterilno podlago in rušo.

Na zunaj je cestišče vidno kot do 30 cm nad obrobnim terenom se dvigajoč in pri vrhu do 4 m širok nasip z do 1,6 m širokim kolovozom v osredju.

Profil 2 — Moškajnci

Izkopan je v smeri S—J preko travišča parc. 99 in 102, KO Moškajnci. Profil kaže sestav ohranjenega nasipa cestišča, ki se v deformirani obliki vleče od odcepa sedanje ceste na jugovzhodnem koncu vasi v ravni črti proti vzhodu do ceste Gorišnica—Zamošek. Vmes je večkrat prekinjen zaradi erozije stare struge Pesnice in kultiviranja terena.

Podlago tvori sivkast diluvialni prod, ki je tod pokrit z do 0,6 m debelo črnkasto humozno prodnato plastjo. Nanjo je bila nasuta do 10 m široka in sedaj še 1 m debela plast sivo rjavega proda, ki je spodnjih 30—40 cm bolj trd, v vrhnji 30 cm debeli plasti precej sipek, više pod vrhom pa bolj humozen. Prodni nasip cestišča ni bil izkopan v vsej širini, ker je bilo na južni strani zaradi drevja širjenje sondnega jarka onemogočeno. Na severnem obrobju se izklini na prvotnih tleh in se kot 25 cm debela peščena plast širi še preko cestišča. Južna polovica ceste je deloma odkopana. Tam je ohranjenih le še spodnjih 50 cm proda, nad katerim je odkop po vsej dolžini teh parcel zapolnjen s črnkastim prodnatim humusom.

Na zunaj je cestišče vidno kot strehast nasip, ki se dviga do 0,8 m nad površino njiv na južni strani, medtem ko ga na severu spremlja do 1,5 m globok zaplavljen rokav stare pesniške struge, ostala ravnica pa je do 1 m nižja od nasipa.

Profil 3 — Gorišnica

Izkopan je v smeri SV—JZ preko kolovoza parc. 556/1 od travišča parc. 401 do njive parc. 558/1, KO Gorišnica, 90 m zahodno od župnišča. Predstavlja primer dobro ohranjenega profila na cesti za Murso pod kolovozom »Sêpec—Mrtvaška cesta« med Gorišnico (Sv. Marjeto) in Cunkovci.

Podlago tvori rjavkast in rumenkast diluvialni prod, ki je vrhnjih 20 cm večinoma temno rjav in humozen.

Nanj je bila v širini 7,5 m nasuta plast precej peščenega proda, ki je prvih 20—30 cm rumenkasto rjav in sipek, vrhnjih 30 cm pa sivo rjav, bolj zbit in pri vrhu mešan z debelejšimi prodniki. Vrhnja plast je na severni strani do 3,5 m široko odorana, pod sedanjim kolovozom v južni polovici cestišča pa precej stlačena. Tod se ob spodnji plasti proda nadaljuje sivo rumenkasta peščena plast s prodniki, ki deloma prehaja v spodnji del vrhnje plasti, večinoma pa leži 1,8 m na široko pod njo (debelejši prodniki)

in se nato v debelini 0,5 m nadaljuje med rušo in tod sivo rjavo površino talnega proda. Kolikor ta peščena plast ni sestavni del nasipa, je bil vrhnji del proda s severne polovice pozneje premetan na južno in preko nje, kjer daje podlago sedanjemu kolovozu.

Na zunaj je cestišče vidno kot do 50 cm visok nasip, ki je pri vrhu sedanje južne polovice širok 5,5 m in tvori v osredju podlago 1,8 m širokemu kolovozu, medtem ko je severna polovica na njivi izravnana.

Profil 4 — Zamušani

Izkopan je v smeri S—J preko travišča parc. 490/1, KO Zamušani, na edinem ohranjenem 15 m dolgem ostanku nasipa ob bregu stare Pesnice pri ruševinah antičnih stavb, 120 m zahodno od obcestnega zaselka »Mouta«.

Podlaga je rumenkasto rjav diluvialni prod, prekrit na vrhu z do 50 cm debelo plastjo sivo rumenkaste humozne ilovke, v kateri je bilo oglje in nekaj prazgodovinskih in antičnih črepinj.

Nanj je bila nasuta pretežno kompaktna do 0,85 m debela plast sivo rjavkastega proda, ki je pri dnu široka 9,6 in pri vrhu 7,1 m. Pod težo nasipa se je ilnata podlaga v tleh znižala do 25 cm in tvori dozdeven plitek jarek s poševnim severnim in dokaj strmim južnim robom. Vrodu so vidni rumenkasti in temnosivi pasovi nasipavanj. Površina proda je izrazito rumenkasta in bolj peščena, pokriva jo do 25 cm debel temno siv humus. V južnem delu sredine ceste je v nasipu viden 1 m širok in 0,45 m globok dozdeven jarek ali kotanja, zasut z mehkejšim temno sivim prodom, ki je nastal morebiti že ob gradnji ceste. Prodni nasip se na obeh straneh izklinja, in sicer na severu pred sedanjim obcestnim jarkom, na jugu pa na pobočju k nekdanji strugi Pesnice. Tod je prekrit z rumenkasto naplavinsko ilovko.

Na zunaj je cestišče vidno kot do 0,7 m nad ravnico sosednjih njiv se dvigajoč 10 × 15 m velik ostanek nasipa, ki sega kot osamljen pomol v staro strugo.

Profil 5 — Formin

Očiščen je v zahodni steni gramoznice na parc. 75, KO Formin, na deloma kot šibka vzpetina njiv opazni trasi ceste 20 m severno od sedanje ceste Gorišnica (Sv. Marjeta)—Formin in 150 m zahodno od prve forminske domačije Brodnjakovih.

Podlago tvori svetlo siv sipek diluvialni prod, ki je južno od cestišča pri vrhu rjav in humozen, severno od njega pa ima pas mivke.

Na neenakomerni površini te podlage je bila ugotovljena 5,2 m široka in na severnem pošev nizdol se izklinjajočem robu do 35 cm debela plast z malto vezanega proda iz večinoma debelejših prodnikov. Nad njo je do 30 cm debel sivo rjav sipek prod, ki prehaja v rjavkast prodnat humus. Severni rob tega proda se pošev izklinja in je prekrit s plastmi sivkastega in rjavkastega proda pred pričetkom do površine segajoče mivke. Južni rob je po videzu prekinjen z do 1,1 m globokim in do 0,95 m širokim jarkom z oblim dnom. Jarek je napolnjen z rjavim prodom in ima neznan pomen. Južno od njega ni videti sledov cestišča, ker pokrivata sterilno prodnato

podlago 20 cm rjavega humoznega proda in enako debel prodnat humus z rušo.

Na zunaj cestišče ne kaže nobenih izrazitih sledov, ker leže njegovi ostanki pod enakomerno in le šibko napeto površino travišča; bolj opazno pa je v ravni črti ceste na obeh straneh. Širina ugotovljenega cestišča govori za poškodovan del ceste.

Profil 6 — Trgovišče

Izkopan je v smeri S—J preko travišča parc. 35, KO Trgovišče, na edinem 25 m dolgem ostanku cestišča tik nad nekdanjo strugo Drave, 250 m vzhodno od začetka vasi.

Podlago tvori sivo rumenkasta ilovka, ki leži na južni polovici profila na do 20 cm debeli plasti črnikaste »smolnate« ilovke oziroma na 25 cm debeli sivo rumeni ilovki in sivo rumenkastem diluvialnemrodu pod njo. Ilovka je očitno naplavinski nanos nad prodnato podlago s staro humozno površino.

Nanjo je bila nasuta 7,9 m široka in do 55 cm debela plast sivo rjavkastega proda v sestavi: 10—15 cm proda, nato do 15 cm sivo rumene ilovke in višje je ponovno prod. Ilovka sega na jugu skoraj do roba, na severu pa neha 2,2 m pred koncem cestišča. Lečasta plast ilovke je v sredini 1,2 m na široko prekinjena, ker je bila skozi njo skopana podolž s cesto ležeča jama in na tanko plast proda pokopan neznan mrtvec brez pridevkov. Vrhnja plast proda nad grobom ne kaže sledov kopanja, zato je bil pokop izvršen najbrž v času gradnje ceste.

Prodni nasip pokriva do 10 cm debela enakomerna plast sivega humusa. Južni del plasti pod cestiščem je bil že pred gradnjo ceste zaradi delovanja tekoče vode verjetno odkopan in nato naplavljen s prodom in ilovko. Podobna erozija Drave se je ponovila v poantičnem obdobju in na obeh straneh ohranjenega odseka docela odplavila cesto. Na pobočju pod njo je bila na tem mestu v 18. stoletju zgrajena vozna cesta, ki ima na daljšem odseku še večinoma ohranjeno cestišče. Plasti ob njenem severnem robu pod antično traso govore za nekdanji obcestni jarek, napolnjen z ilnato-humoznimi plastmi.

Na zunaj je cestišče vidno kot 25 m dolga in 5 m široka vzpetina, ki se za 35 cm dviga nad ravnico okoliških njiv.

Profil 7 — Mihovci

Izkopan je smeri S—J v gozdu parc. 736/1, KO Velika Nedelja, skozi ostanek nasipa v useku pobočja ježe starodiluvialne ormoške terase severno tik ob klancu sedanje ceste in 50 m vzhodno od prve mihovske domačije Peserlovih.

Podlago pobočja terase tvori rumenkasta lisasta ilovka. Nanjo je bila v useku, ki je deloma morebiti še predrimskega porekla, nasuta na mestu profila 7,5 m široka in do 1,05 m debela plast proda različnega sestava. Na severnem robu cestišča, katerega obrobni jarek je bil pozneje razširjen v sedaj opuščen kolovoz, leži na ilovki do 1,7 m na široko do 10 cm debela plast rdeče rjavega proda. Ta je pokrit do 15 cm visoko s prodniki mešano

plastjo sivega peska, ki se širi še v sredino cestišča. Peščena plast je pokrita z lego debelejših prodnikov, ki leže raztreseno in neenakomerno prav tako preko sredine. Povrhu vsega leži rjavkast ilnat prod, ki pokriva na južnem robu neposredno ilnato podlago in je tam do 50 cm debel. Nad njim je bila v severni polovici cestišča vidna 2 m široka in do 20 cm debela lečasta plast sivega proda, prekrita na obeh straneh z do 30 cm debelim sipkim rjavkastim prodom, deloma mešanim z debelejšimi prodniki. Ta je v useku kolovoza na severni strani odsekan, na južni strani pa se izklinja na spodnji prodni plasti in je deloma prekrit s sivo peščeno plastjo, ležečo ob obeh spodnjih legah proda na pobočju. Nad rjavim prodom je do 45 cm sivega proda, ki je v severni polovici večinoma erodiran in deloma nado-meščen z do 20 cm debelim sivim humusom.

Pod ploškim dnom bivšega kolovoza sega v ilnato podlago 40 cm globok ozek jarek, napolnjen s sivim humusom in vmesnimi prodniki. Nastal je verjetno z erozijo v poantični dobi in je bil pozneje spet naplavljen. Rumeno ilovko pokriva na pobočju nad cesto oziroma kolovozom sivo rumena peščena ilovka. Na južni strani ceste je poznejši jarek globoko erodiral pobočje in tako verjetno odtrgal tudi manjši del cestišča.

Na zunaj je cestišče vidno kot očiten še 20 m dolg deloma že deformiran 1 m visok nasip na južnem koncu useka ob sedanjem robu gozda. Višje na pobočju so bile nasipne plasti že docela erodirane, na južnem koncu useka in gozda pa odkopane.

Profil 8 — Ormož

Izkopan preko kolovoza parc. 890 med njivo parc. 525 in obrobjem njive parc. 7, KO Ormož, na najbolje ohranjenem delu kolovoza, ki teče po antični trasi 100 m severno nad mestnim okopom.

Podlago tvori sivo rumena ilovka. Nanjo je bil nasut sivo rjav prod, ki je danes ohranjen še 5,5 m široko in do 35 cm debelo. Večina ga leži pod njivo na severni strani kolovoza deloma pod njim, na pobočju k južni njivi pa je poševno odkopan. Severni rob proda se izklinja. Ob njem je do 30 cm globoko v ilovko izkopan ozek jarek. Na mestu sonde je bilo v cestišče izkopanih dvoje jam neznanega pomena, ki sta imeli pri dnu temno sivo prodnato ilovko. Prodni nasip pokriva pod njivo do 30 cm debela plast temno sivega prodnega humusa, na kolovozu pa je razgaljen. V humusni plasti na južnem robu kolovoza je bilo precej novejše keramike.

Na zunaj je cestišče vidno kot kratek odsek visokega nasipa sedanjega kolovoza, ki ima na južni strani poševno odoran rob k spodnji njivi, medtem ko se rob severne njive ob kolovozu na tem mestu še nekoliko dviga.

Profil 9 — Hum

Izkopan je v smeri S—J preko kolovoza parc. 796/1 in travišča parc. 650/1, KO Hum, na najbolj ohranjenem delu kolovoza, ki teče po antični cesti pod pobočjem humskega grebena, 40 m severozahodno od domačije Keleminovih.

Podlago tvori sivo rumena ilovka, ki je pri vrhu bolj siva in humozna. Na njeno poševno pobočje je bila nasuta 8,9 m dolga in do 70 cm debela plast

proda različnega sestava, ki je večinoma bolj droben in peščen. Prvih 20 cm je rdečkasto rjave barve in v sredini cestišča prekinjen z do 1,7 m široko plastjo sivega debelejšega proda. Ta sega do sterilne podlage. Severno ob njem pokriva spodnjo plast do 40 cm sivo rjavi prod, južno ob njem pa enako debela rumenkasto siva peščeno-prodnata plast. V obeh plasteh so vidne vmesne proge rdečkasto rjavega proda in sive prodnate zemlje. Vrh proda je v severni polovici do 20 cm debela rumeno siva peščena plast, ki je nad kotanjo s sivim prodom bolj humoznega sestava, na obrobju, nad pošev izklinjajočim se prodom, pa debelejša in segajoča neposredno do sterilne podlage. Na obrobju izven cestišča jo, podobno kot v južni polovici, pokriva do 20 cm debel siv prodnat humus, ki je pokrit z do 15 cm debelim sivim humusom. Na kolovozu leži nad peščeno plastjo 10 cm trdo zbitega sivega proda.

Na zunaj je cestišče vidno kot odsek nasipa sedanjega kolovoza, ki ima na južni strani poševen rob k spodnjim njivam, na severni strani pa je na mestu profila še ohranjen 25 m dolg in 0,6 m visok del severnega roba nasipa ceste.

Profil 10 — Loperšice

Izkopan je v smeri S—J preko kolovoza v gozdu parc. 170, KO Loperšice, severno od ca. 250 m oddaljene najbližje domačije Znidaričevih. Kaže primer profila na ovinku cestišča, kakršno je v gozdovih med Humom in Godeninci ohranjeno v daljših odsekih.

Podlago cestišča tvori siva ilovka. Nanjo je bil na plosko pobočje nasut sivo rjav oziroma v vrhnji legi rumenkasto rjav prod v širini 9,8 in debelini 0,7 m. Spodnja plast je do 30 cm debela in se v severni polovici neopazno spaja z vrhnjo. Ta je v sredini cestišča do 45 cm debela in v severni polovici pod sedanjim kolovozom večinoma manjka. Prodni nasip se na severnem robu izklini v še na zunaj vidnem širšem plitvem jarku, ki spremlja cesto ob gornjem pobočju. Na južnem robu pokriva spodnjo plast proda do 35 cm debela siva peščena plast, ki se izklinja med obema vrstama proda. Na pobočju proti jugu se nato polagoma tanjša med sterilno plastjo in temno sivim prodnatim humusom, ki v debelini do 25 cm pokriva nasip in je pod kolovozom najtanjši.

Na zunaj je cestišče vidno kot do 0,7 m visok nasip ob ploskem pobočju, obdan na gornji strani s plitvim, na spodnji pa z globokim in useku podobnim širokim jarkom.

Profil 11 — Godeninci

Izkopan je v smeri S—J na travišču ob njivi parc. 530/2, KO Vodranci, 40 m vzhodno od domačije Petrovičevih. Predstavlja primer šibkih sledov z oranjem izravnane cestišča, ki ima tod po površini njiv z ledinskim imenom »Prodnice« raztresen prod.

Podlago tvori rumeno siva ilovka. Nanjo je bil nasut sivo rjav prod, ki je tu ohranjen v širini 6,6 m le še do 20 cm na debelo, medtem ko je v gornjih 20 cm pod rušo bil že odoran.

Na zunaj po njivah, razen v širši progi raztresenih ostankov proda, o cestišču ni sledu.

Sestav in ohranjenost cestišča

Za obe cesti je značilno, da sta bili zgrajeni iz prodnih nasipov in da sta redno višji od okolnega terena. To velja za ravnine, večinoma pa — kljub majhnim možnostim za opazovanja — tudi za vzpetine, kjer je bila cesta izpeljana po usekih (Mihovci, Ormož, Šalovci) in po pobočjih (Pušenci, Godeninci) vselej na prodnati podlagi. Za gradnjo nasipov je bil prod po do sedaj znanih prerezih nasut kar na površino nekdanjih tal in praviloma ni imel podlage iz zemeljskega nasipa ali kamnitnega gradiva. Le pri Forminu je bila ugotovljena trdnejša podlaga z malto vezanega debelejšega proda. Prod je bil nakopan verjetno v neposredni bližini, vendar bi bilo treba še ugotovljati, katere izmed opuščenih gramoznih jam bi utegnile imeti še antično poreklo. Za posebno podlago cestišča večinoma ni bilo potrebe, saj sta bili cesti speljani po suhih in trdnih tleh prodnate markovske in ilnate ormoške terase. Razen tega je prodni nasip dosegel na nekaterih mestih višino celo do 1 m ali več. Pri tem je treba upoštevati, da višina nasipa bržčas ni nastala istočasno in bi bilo na teh odsekih potrebno posebej proučiti stopnje in dobe obnavljanj cestišča.²¹

Opisani profili nudijo za sedaj kaj različno podobo. Če ne upoštevamo neznatnih ostankov odoranega nasipa (Godeninci), kažejo ponekod tudi višji nasipi precej enoten prod (Moškanjci, Zamušani, Trgovišče). Drugod je bilo mogoče razločiti predvsem dve dokaj enaki plasti prodnega nasipa (Borovci, Gorišnica, Loperšice). To bi ob njenih različnih starostih pomenilo, da je bil prvotni prodni nasip največ 40 cm debel in bi obe cesti po gradnji sodili k tako imenovanim »lahkim« cestam, kar pa nikakor ne zmanjšuje njunega pomena.²² Večinoma le po barvi in trdoti različne plasti proda v opisanih primerih ne kažejo nekdanje peščene površine ponovno nasutega cestišča, kar bi določno govorilo za njegovo obnovo.²³ Za podrobnejši študij sestava ceste in njenih obrobij so zanimive peščene plasti, ki se pojavljajo večinoma ob robovih cestišča in so pretežno prekrite z vrhno plastjo proda (Borovci, Gorišnica, Mihovci, Loperšice). Le izjemoma so bile v cestišču ugotovljene v plasti posebej nameščene lege debelejših prodnikov (Mihovci), ki se sicer pojavljajo raztreseno med prodom in nikjer ne presegajo dolžine 15—20 cm. V Trgovišču je bila ugotovljena, na tanko plast proda iz neznanih razlogov nasuta, 15 cm debela plast sterilne ilovke, bržčas brez zveze z grobom, ki je bil v cestišču izkopan skozi njo.

Dosedanja opazovanja kažejo, da posebne utrditve cestišča ni bilo niti tam, kjer bi po sedanjem stanju terena in ohranjenosti ceste to pričakovali, na primer pri prečkanju številnih jarkov in potokov med Veliko Nedeljo in Preseko. Če je k uničenju cestišča med Trgoviščem in Mihovci bržkone največ prispevala bočna erozija Drave, pa je popolno uničenje cestnega nasipa ali njegova le borna ohranitev pri prečkanju Rakovnjaka, Pavlovskega potoka, globeli pod Humom, Libanje in gozdnih potokov vzhodno od

²¹ Prim. A. Grenier, *Manuel d'archéologie gallo-romaine* 6/2, Paris 1954, 587 ss.

²² *Istotam*, 545 ss.

²³ Tako je bila npr. ista cesta pri Pragerskem zgrajena na ilnatih tleh, prod pa že po 15 cm močno peščen in ponovno prekrit z do 30 cm debelo plastjo novega proda, v katerem je ležal novc Commodusa (Raziskave Pokrajinskega muzeja Maribor leta 1954).

Šalovec očitno izključno delo teh voda samih. Ker so ti potoki danes videti zelo skromni ali v suhih obdobjih ponekod celo suhi, je bilo standardno prodnato cestišče očitno premalo odporno proti bočnemu delovanju ob deževjih, posebno v časih, ko ni bilo več vzdrževano. Spreminjajoče se stanje talnih voda danes ne dovoljuje presoje za tako dolgo dobo nazaj, toda izginotje cestišča v gozdu vzhodno od »Starega marofa« pod sedaj naplavljeno površino, kjer nam je talna voda preprečila ugotavljanje debeline nasipa, kaže, da je ponekod cesta vodila tudi preko mokrotnih predelov in tam ni bila posebej ojačena.²⁴

Nasipavanje proda v cestne nasipe na vodo prepustnem terenu ni terjalo od graditeljev posebne skrbi za obcestne jarke, ki v danih primerih tega sestavka niso bili posebej proučevani. Ta potreba je nastopila izrazito šele v usekih in poteku cest ob pobočjih. Vendar opazovanja v usekih z izjemo mihovskega klanca niso prišla v poštev, ker je cestišče na deformiranih terenih bilo docela uničeno. Ostanek ceste v mihovskem klanecu pa kaže na izkopan jarek na obeh straneh, pri čemer je bil južni bržkone celo predantičnega porekla. Izrazito široke in do 1 m globoke obrobne jarke ima cestni nasip na obeh klancih v Pušencih. Prav tako so obdani nasipi ceste na pobočju gozdov v Loperšicah s širokima obojestranskima jarkoma. Tam sta ponekod v rabi celo kot gozdna kolovoza.

Antično cestišče kaže na obeh straneh enake mere, saj sta bili obe cesti v glavnem enakega pomena in tudi grajeni na isti način. Vrhnja širina cestišča na najbolje ohranjenih delih pri Moškanjcih, Gorišnici in vzhodno od Ormoža meri 6–7 m, spodnja tod 9, drugod pa tu in tam tudi ne mnogo več kot 10 m. Ta standardna mera se po videzu spreminja na ostalih odsekih le glede na različno ohranjenost cestišča in je ožja tam, kjer so profili pokazali odkope ali izravnave (npr. Borovci, Formin, Ormož, Hum, Godevinci) ali pa tudi erozijsko delovanje (Mihovci). Zato lahko tudi tod presojamo povprečno širino 6 m kot normalno uporabo Avgustovskega zakona, po katerem naj bi ceste te vrste z 20 čevlji (7 m)²⁵ ustrezale predpisanim širinam *Cardo maximus*.

Dasi niveleta obeh cest še ni bila izvedena, kažejo že dosedanja opazovanja, da tod na pretežno ravnem terenu ni bilo drugih strmcev kot do 150 m dolgih premagovanj pobočij ob dolinicah potokov in jarkov vzhodno od Ormoža ter nekaj daljših vzponov, kot npr. 500 m dolg mihovski klanec in približno enako dolgi strmini pri prečkanju Pavlovskega potoka. Graditelji so tod deloma izkoristili že uporabljane poti (Mihovci, Ormož), a tudi drugod so ježe teras premagovali z useki (Hum, Šalovci), koder so cestišče utrdili s prodom. Neznatne višinske razlike tudi niso zahtevale izravnave s pomočjo kombinacij nasipa in useka, pač pa se je cesta ponekod z lokom ali poševnim potekom delno skušala prilagoditi pobočju (Mihovci, Godevinci). Večinoma je bila trasa izpeljana naravnost v pobočje in je po časnih cenitvah dosegla do 15 % vzpona (Mihovci, Ormož).²⁶

²⁴ Podoben položaj z danes pogreznjenimi ostanki prodnega nasipa na mokrotnih tleh je bil ugotovljen pri Pragerskem (op. 25).

²⁵ A. Grenier (op. 21), 10 s., 367.

²⁶ Podobne ugotovitve za avstrijsko področje navaja H. Deringer, *Die römische Reichstrasse Aquileia—Lauriacum, Carinthia I*, 159, Klagenfurt 1949, 155 ss.

Na obeh trasah brez temeljitejšega raziskovanja ni mogoče ugotoviti sledu mostov. Skupno jih je na cesti Poetovio—Savaria na obravnavanem odseku moralo biti vsaj deset, če ne štejemo manjših propustov za jarke. Prehodi preko današnjih potokov na teh mestih kažejo, morebiti z izjemo neugotovljive situacije pri Pesnici, povsod spust cestišča do višine globeli in prečkanje potoka ob njegovih naravnih bregovih. Spreminjanje struge je večinoma odplavilo ostanke mostov na obeh straneh, ki bi jih bilo še najprej mogoče ugotoviti pri prehodu pritoka Rakovnjaka zahodno pod Humom. Le o mostu čez Pesnico govori ustno izročilo o najdbi pilotov, česar pa ni mogoče več preveriti.²⁷ Zavaljo tega je za sedaj še neznano, ali so bili ti mostovi leseni ali zidani in kolikšno širino so imeli.²⁸

Sedanja ohranjenost cestišča oziroma stopnja uničenja sta odvisni od raznih vzrokov: vzdrževanja v pozni antiki, izrabe v poantičnem obdobju, delovanja vremenskih in vodnih elementov, obrabe pri kultiviranju zemljišč, deformiranja pri gradnjah in napravi novih cest ter nazadnje tudi odkopavanja cestnega nasipa za druge namene. Obe cesti nudita na opisanih trasah pestro vrsto in način ohranjenosti kot posledico naštetih vzrokov. Nasploh bi lahko rekli, da je do 1 m debelo cestišče kljub slabemu vzdrževanju in poznejši izrabi ostalo v glavnem dobro ohranjeno, če niso vplivali nanj tudi drugi vzroki. Za primer lahko služi tu tisti odsek sedanje krajevne ceste v Šalovcih, ki teče po antičnem cestnem nasipu v približno isti višini in je brez vsakega vzdrževanja »vedno isti«. To pač zato, ker teče tod po ravnici terase, ni obremenjen z avtomobilskim prometom in ni bil nikoli odkopan kot je nadaljevanje te ceste proti vzhodu. Podobno odlično ohranjenost kažejo tudi nekateri odseki enakih nasipov v gozdovih med Humom in Godeninci, ki pa so verjetno ves čas po antiki bili pokriti z gozdom.

Erozijskemu delovanju so bili izpostavljeni predvsem odseki na strminah, koder je nasip tekkel po useku. Tam je izpiranje cestišča v poantičnem obdobju, ko ob uporabi ceste brez obnavljanj uničevalna sila vodá ni imela več ovir, večinoma tudi docela odplavilo cestni prod, useki pa so deloma tudi spremenili svojo obliko (npr. Mihovci, Ormož, Hum, Loperšice, Šalovci). Največjo razdiralno silo kaže mihovski klanec, čeprav je edino tam bil še najden ostanek cestišča. Gradnja sedanje ceste v useku od Lešnice v Ormož pa je zabilasala še poslednje sledove.

Vremenske neprilike so nastopale predvsem kot hudourniške poplave, ki so pomagale odplaviti teren s cestiščem pri Veliki Nedelji in večini potokov vzhodno od Ormoža. Tod je marsikje že meandriranje potokov opravilo isto nalogo, kar velja v večji meri tudi za Pesnico, ki je imela nekaj časa z antično cesto približno vzporeden potek in je zato na daljšem odseku uničila cestišče.

Velik delež pri uničenju antične ceste na obeh trasah ima Drava. Meje njenega delovanja do današnjih dni so tod različno očrtane z v bregove ali robove terase se zajedajočo sedanjo strugo in ježami teras nad današnjo

²⁷ Prim. opombo 9. Leseni piloti so bili odkriti tudi pri ostankih mostu čez Dravo v Ptujju — V. Skrabar, JÖAI 17, Wien 1914, Beibl., 155 ss.

²⁸ Najdba kamnov v bregu potoka Bistrice pri podobnem mostu iste ceste pri Slovenski Bistrici bi govorila za zidane gradnje? Še nepreiskan 3 m širok mostič čez enega izmed potokov pri Pragerskem bi za to cesto nakazoval običajno širino mostov (op. 25). Prim. A. Grenier (op. 21), 195.

aluvialno ravnico ob Dravi. Njen spremenjeni tok na področju Poetovia je bil že ugotovljen.²⁹ Na terenu ob sedanji cesti iz Ptuja proti Borlu do vzpona na markovsko teraso v Spuhlji pa se dvoje starih strug proti jugu se seleče Drave še razločno vidi.³⁰ Ježa terase od Spuhlje pa vsaj do Markovec je bila v antiki obala Drave, medtem ko je položaj vzhodno od tod ob znižanem terenu in lokasto zapognjenih ježah nanj pregleden.³¹ Zožen aluvialni pas ob Dravi pri dosegu haloških gričev med točko 208 na severni in pobočji Dravca na južni strani potrjuje, da je bila smer dravskega toka od tod daljšo dobo enaka. Da je današnji potek struge strmo pod haloškimi griči do Zavrča poantičnega datuma, je bilo že domnevano. Ježa terase od Vapočice do Formina pa s sedanjo obrobno lego antičnih stavb pri Stojncih in uničeno cesto pri Forminu to ponovno dokazuje.³² V tem pasu je Drava v poantičnem obdobju dosegla Formin in se nato do današnjih dni spet povrnila k obrobju Haloz. Potek te selitve bi bilo najbrž težko podrobneje zasledovati. Eno izmed vmesnih faz pa gotovo predstavlja sedanji rokav, imenovan »Stara Drava«, po katerem je nastala štajersko-hrvatska deželna meja, ki še danes sega severno preko današnje struge Drave.³³ Pri Zavrču je selitveni pas Drave spet precej zožen, reka pa je po antiki tekla nekaj časa naravnost ob sedanji ježi od Osluševca do Velike Nedelje, kjer se je nato do današnjih dni spet preselila skoraj za 4 km proti jugu. Pač pa je njen tok proti vzhodu za to obdobje težje opredeljiv. Preko sedanjega potoka Žabljaka pri Mihovcih ni segla, ker je tod ostal teren neolitske naselbine nedotaknjen.³⁴ Pri tem ostaja odprto vprašanje, kdaj se je Drava prvič neposredno približala visoki terasi pri Ormožu.³⁵ Ovinek rimske ceste pred Petrijancem na danes do Strmca odplavljenem terenu je morebiti v zvezi tudi z umikom pred proti jugu se pomikajočo Dravo na tem odseku.³⁶ Vsekakor so s tem nestanovitnost toka Drave vzhodno od Ptuja in njene pogubne posledice za antično dediščino dovolj očitne.

Kultiviranje terena z antično cesto je v večstoletnem zaporedju imelo za posledico manjšo ali večjo izravnavo cestišča. Tod je plug, ki je na Ptujskem polju večinoma oral njive prečno s cesto, polagoma raznašal plast za plastjo na obe strani. Ljudje so pri tem redno odstranjevali večje prodnike, kolikor niso na nekaterih mestih celotnega nasipa odkopali. Kjer se to dogaja šele krajši čas, kot npr. v Gorišnici na njivah nedavno razparcelirane dotlej nekultivirane površine, je nasip sedaj tudi do 20 m široko raz-

²⁹ Blatt Ptuj, 50 s., sl. 1; F. Baš, ČZN 28, 1955, 95 ss.

³⁰ Severna struga je potekala severno od sedanje ceste in ima proti bivšemu dvorcu Ristovcu (z antičnimi najdbami) še lepo vidno obrežje. Prav tako so v Budini še lepo vidni sledovi druge struge južno od ceste.

³¹ Neposredno pod ježo v Spuhlji so bile v zadnjih letih v precejšnji globini odkrite odplavljene antične najdbe. Sporočila domačinov 1965.

³² Prim.: F. Ferk (op. 5), 227, in F. Baš (op. 29), 95.

³³ A. Melik, Slovenija 2/2, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, 290.

³⁴ Raziskave ptujskega muzeja leta 1962. Najdbe v Mestnem muzeju v Ptuju.

³⁵ Sodeč po smeri toka »Stare Drave« bi bilo to možno po odmiku od Trgovišča, torej v poantičnem obdobju, ko se je — sodeč po poteku meje — bržčas ustalila približno na sedanji črti.

³⁶ Morda izvira iz opazovanja živahne razdiralne sile Drave tudi antično poimenovanje nekoč blizu Drave ležeče postaje Aqua viva v Petrijancu?

vlečen in še vedno do 0,7 m visok. Podobno je v legah, kjer je antično cestišče le deloma pod njivo, deloma pa pod kolovozom, kot npr. na nekaterih odsekih obeh »Mrtvaških cest« pri Borovcih in Gorišnici. Tam se njiva proti kolovozu dvigne in ima po tem obrobju raztresen prod. Koder pa se je to dogajalo že dlje časa in z obeh strani, se je nasip cestišča ohranil le še kot šibko napet teren (Formin) ali pa kot proga raztresenega proda (Mihovci, Godeninci). V takih primerih je cestišče uničeno že do dna in leže po površju oranice raztreseni poslednji prodniki.

Namerno odkopavanje proda je bilo izvršeno večinoma v novejši dobi iz raznih vzrokov. Ponekod so lastniki cestišča kopali prod za gradnje (Gorišnica, Hum), za posipavanje okoliških kolovozov (Pušenci) ali pa za gradnjo novejših cest (Moškajnci). Kjer je danes na tem mestu gozd, je sled odkopavanja očitna, ker so ostali peščeni obrobni deli kot okrajki ali pa celo del cestišča neodkopani (Pušenci, Moškanjci).

Če so na odsekih s sedanjimi kolovozi ostali antični cestni nasipi vsaj deloma še ohranjeni in so na površini očitni, pa je gradnja novejših cest po stari trasi take sledove docela zbrisala. Sedanja cesta Ptuj—Ormož, ki na nekaterih odsekih teče po antični trasi, je v svoji razširjeni in asfaltirani obliki že naslednica prvotne ceste iz 18. stoletja, s katero pa se v vsem poteku ne sklada več. Nov način gradnje cest s kamnitno podlago je tod precej deformiral antično cestišče in njegovo okolico. Verjetno je bila ponekod kamnitna podlaga nove ceste naložena kar na ostanke antičnega nasipa. Višina danes privzdignjenega ostanka nasipa v Cvetkovcih kaže, da je bilo včasih za gradnjo nove ceste, ki teče tod sedaj nižje od antične, to cestišče tudi odkopano.

Na nekaterih odsekih ceste cestišče nenadoma brez očitnih vzrokov izgine, da se zdi, kot bi tu nobeden izmed opisanih pojavov sam ne imel tolikšne spreminjevalne in uničevalne sile. Tako bi si izginotje sledov cestnega nasipa na nekaterih njivah že težko razložili samo z večstoletnim kultiviranjem terena (npr. pri Cunkovcih). Zagoneten je npr. tudi ostanek nasipa v gozdovih parc. 177, 121/1 in 180, KO Loperšice, pod Humom. Tu je nasip na ovinku ob pobočju sprva stopničasto odkopan, nato se na spodnji strani popolnoma izklini v gornji rob oziroma samo plitek pobočni jarek ob njem, dokler v nadaljevanju preko prečne kotanje tudi ta ne izgine. Tod in v podobnih legah dalje proti vzhodu je moglo z erozijo sodelovati tudi namerno odkopavanje, ki pa ga je v danes odročnih legah težko razložiti. Izginotje nasipa na današnjem mokrotnem terenu med »Starim marofom« in Godeninci bi pojasnili z ugrezanjem cestišča, če bi nadaljnja opazovanja to potrdila.

Naselja in najdbe ob cestah

Trasiranje obeh cest so izvedli graditelji po gornjih ugotovitvah večinoma po ugodnem terenu in precej redko naseljeni pokrajini. Ob savarijski cesti je za sedaj znana le ena ob prihodu Rimljanov najbrž še obstoječa naselbina v Ormožu, ob cesti za Murso pa očitna keltska naselbina v Forminu. K temu bi morebiti smeli prištevati še domnevano keltsko naselje pri Brstju na zahodnem robu markovske terase blizu Ptuja, kjer so v zadnjem času odkrili prve grobove.³⁷ Vse tri postojanke kažejo na starejšo prometno

³⁷ Še neobjavljene, leta 1959 odkrite najdbe so v Mestnem muzeju v Ptuj, inv. št. 50.785—50.793.

pot proti vzhodu, ki so jo vsaj do Ormoža izkoristili tudi Rimljani, medtem ko njen potek dalje proti vzhodu za predrimsko obdobje ni jasen.

Vse tri postojanke so bile naseljene tudi v rimskem času. Čeprav v Ormožu še ni odkritih antičnih stavbnih ostalin, govore številne, a pretežno že uničene gomile za njen obstoj. Nesporno pa je antično tudi poimenovanje »in medio CVRTA«. To bi utegnulo veljati tudi za Brstje, kjer so si antične in keltske grobne najdbe zelo blizu.³⁸ Podobne grobne in seliščne najdbe v Forminu so znane, lega te naselbine ob cesti za Murso pa glede na poprejšnje domneve opravičuje poskus nove lokalizacije postaje RAMISTA.³⁹ Izsleditev ceste Poetovio—Mursa na terenu mimo Gorišnice (Sv. Marjete) že sama po sebi izključuje doslej znano domnevo o poteku te ceste mimo Borla. S tem pa je treba ponovno lokalizirati obe itinerarski postojanki ob tej cesti RAMISTA in AQVA VIVA. Za prvo se sama od sebe ponuja predrimska in antična naselbina v Forminu s svojim poreklom, imenom, lego ob cesti in na strateško pomembni točki ob izlivu Pesnice v Dravo. To bi potrjevala tudi z itinerarji podana razdalja IX oziroma X m. p. od Poetovia, računana od mestnega središča ali dravskega mostu, in ne nazadnje dejstvo, da v tej razdalji naokrog ni drugih seliščnih najdb. Postaja AQVA VIVA je bila očitno v Petrijancu, ki leži na cestni črti, oddaljen približno X m. p. od Formina in znan po antičnih za sedaj predvsem grobnih najdbah.⁴⁰ Ali se je cesta za Siscio odcepila neposredno v Aqvi vivi sedaj ni mogoče trditi, ker južno od Petrijanca cestni sledovi še niso ugotovljeni, pač pa so v smeri proti Maruševcu arheološko sumljivi tereni »Stara ves« in »Crkvišče«. Vsekakor pride glede na znano premočrtno stremljenje k cilju pri gradnjah glavnih cest in znano razdaljo C m. p. med Poetovijem in Siscio ta možnost tudi v poštev.⁴¹

Drugih sledov naselbin ali stavb ob obeh cestah iz neposrednega predrimskega obdobja ni znanih, nastale pa so v antiki. Tako antična stavba severno od ceste v Strejaci (njive parc. 421, 426 in 439, KO Slomi), stavba v Gorišnici (njiva parc. 175, KO Gorišnica), stavbne občestne postojanke pri Zamušanih (njive »Gradišnica« parc. 487, 492 idr., KO Zamušani) s pripadajočim grobiščem vzhodno ob cesti pri Osluševcih (gramoznica na parc. 241/1, KO Osluševci); stavba pri Senežcih (njive parc. 60/1, 66/1 idr., KO Senežci) z morebiti odtod izvirajočimi antičnimi kamni pri Veliki Nedelji;

³⁸ Zveza med ca. 200 med seboj oddaljenimi keltskimi in antičnimi grobovi še ni preverjena. Za antične najdbe prim.: Blatt Ptuj, 44, in I. Mikl, AV 11—12, 1960/61, 154 s., T. 1, 7—9; 2, 1—5. Od zadnjih poetovijskih grobov odmaknjena lega teh najdb na markovski terasi bi glede na keltske ostaline kazala na samostojnost doslej Poetoviu pripisanega najdišča.

³⁹ O dosedanjih naziranjih prim. Blatt Ptuj, 89 s., s starejšo literaturo. Za lokalizacijo RAMISTE na tem področju (»pri Sv. Marjeti«) se je zavzemal tudi W. Schmid, ZhVst 56, 1945, 149.

⁴⁰ Blatt Ptuj, 25 s., 90. O novih najdbah v Petrijancu glej: M. Fulir, Var. vijesti št. 1005 od 1. avgusta 1964.

⁴¹ V smeri proti Siscii bi vodili tudi sedaj uničeni ostanki neke stare ceste pri Dubravi na zahodu in južno od Bartolovca vzhodno od Aquae vivae. Za podatke o tem se zahvaljujem Š. Vukoviću v varaždinskem muzeju. Novejša raziskovanja M. Fulira so odkrila ostanke ceste proti Siscii na Varaždinbregu, kar potrjuje odcep ceste na prostoru Varaždina, torej izven občestnih postaj AQVA VIVA in POPOLIS (Var. vijesti — kot v op. 20 — s karto).

stavbi pri Pavlovcih (njiva parc. 153/1 d., KO Pavlovci) in Središču (njive »Cirkevca« parc. 454, 467, 468 id., KO Grabe) in ostanki stavb obakraj Trnave med Godeninci in Preseko (v Godenincih njiva parc. 518/2 id., KO Vodranci).⁴² Ob cesti za Murso so poleg naselbine v Forminu znane razen nekaterih nepreverljivih točk predvsem antične stavbe pri Stojncih (njive parc. 843, 848/1 id., KO Stojnci).⁴³ Od teh najdišč bi smeli gledati v zaselku pri Zamušanih že zaradi izrazite obcestne lege in sredine razdalje med Ptujem in Ormožem morebitno obcestno postajo (mutatio), medtem ko ostale stavbne ostaline sodijo bržčas k domačijam ali zaselkom rimskih priseljencev. Pozornost vzbuja na antični cestni trasi zgrajena cerkev sv. Marjete s starim jedrom vasi v Gorišnici, ki bi mogla imeti zaradi značaja svojega patrocinija in še nepreverjenih domnev o antičnem »templju« staro tradicijo.

Posrednih najdb za antična bivališča je na tem področju manj. Sem bi smeli prišteti troje gomil neposredno ob savarijski cesti v Loperšicah pod Humom (gozd parc. 170, KO Loperšice), neohranjeno gomilo pri Godenincih, že vsiran od ceste pa gomile pri Vičancih (gozdna parc. 607, 617, KO Vičanci), gomilno grobišče pri Šalovcih (gozd parc. 431/6, 7, KO Šalovci) in plane grobove pri Obrežu (njivi parc. 125 in 447, KO Obrež).⁴⁴ Najdbe antičnih novcev pri Spuhlji in Sv. Marjeti dopolnjujejo poleg nekaterih nepreverljivih podatkov o najdbah podobo antične naseljenosti ob obeh cestah in njuni okolici.⁴⁵

Naštete najdbe, katerih podrobnejša kronološka razvrstitev in obseg večinoma nista znana, kažejo poleg redkih predrimskih ostalin, da se je naselitev na Ptujskem polju in v ormoškem Podravju razmahnila spet šele v antiki, pri čemer se je držala že stare prometne poti. Oba cestna kraka sta pri tem ustvarila dovolj dosegljivo cestno hrbtenico, ki je naselja in domačije povezovala med seboj in s središčem v Poetoviju. Delež domačega prebivalstva je videti pri tem kaj neznaten. Iz neposredne oziroma obrobne obcestne lege je opaziti pri tem predvsem dvojje področji.

Prvo obsega antične najdbe pod ormoško teraso pri Ormožu in Središču, koder vodi danes pglavitna nižinska pot proti vzhodu. Sedanja naselja se do Središča naslanjajo na rob terase, medtem ko je antična stavba pri Središču oddaljena že 500 m od nje in je dokaj osamljena sled naselitve na središkem polju. Geografsko leže najdbe pri Središču na izrazito prehodnem terenu, kjer je z najdbami pri Macincu, Nedelišču in Prelogu nazkazana prometna črta proti Legradu.⁴⁶ Njen obstoj na terenu sicer ni ugo-

⁴² Strejaci in Gorišnica — raziskave Pokrajinskega muzeja Maribor 1965; Zamušani — Blatt Ptuj, 80; Osluševci — Varstvo spomenikov 7, 1960, 355, T. 13, 9—10; Senežci — VS 7, 1960, 340 s.; Velika Nedelja — Blatt Ptuj, 73; Pavlovci — VS 7, 1960, 355; Središče — Blatt Ptuj, 67 s. (s starejšo literaturo); Godeninci — Blatt Ptuj, 68, in raziskave Pokrajinskega muzeja Maribor 1965.

⁴³ Spuhlja — Blatt Ptuj, 67; Vapočica — prav tam, 72 — o obojem ni podatkov in najdb. Stojnci — prav tam, 69.

⁴⁴ Loperšice — VS 7, 1960, 351; Godeninci — Blatt Ptuj, 5 s.; Vičanci — VS 7, 1960, 344; Šalovci — raziskave Pokrajinskega muzeja Maribor 1959; Obrež — Blatt Ptuj, 22 (pomotoma po Kovačiču omenjen kot praggodovinski) in R. Bratanič, AV 5, 1954, 374 s., sl. 7—8.

⁴⁵ Blatt Ptuj, 67 oziroma 20.

⁴⁶ F. Kovačič, ČZN 6, 1909, 142, in A. Horvat (op. 15), 19.

tovljen, mogla pa bi pomeniti literarno nedokumentirano zvezo Poetovia z Aquincumom mimo Blatnega jezera, njen odcep pa naj bi bil glede na prikladnost sestopa z ormoške terase nekje med Humom in Obrežem.⁴⁷

Drugo področje predstavlja trikotniško področje Ptujskega polja med cesto in Dravo. O antičnih najdbah ob ježi markovske terase med Brstjem in Stojnci sicer ni prepričljivih dokazov, toda že po legi sedanjih naselbin ob ježi do Formina je verjetno, da je bil ta rob terase že pred antiko naseljen.⁴⁸ Keltske in antične najdbe v Stojncih kažejo, da je naselje v tem dozdevno mrtvem kotu Ptujskega polja bržkone že ležalo ob prometni poti preko Drave, ki je morda z izgradnjo glavne ceste proti Mursi izgubila svoj prvotni pomen.⁴⁹ To bi morebiti veljalo tudi za pot ob južni obali Drave pred haloškim gričevjem, kjer je teren odplavila Drava.⁵⁰ Vendar o antični cesti med Ptujem in Stojnci ni nobenih zanesljivih sledov. Cesta, ki jo je med Ptujem in Spuhljo zasledoval F. Pischinger, je v resnici le mivkasto-peščeno napeto naplavinsko obrobje med dvema opuščenima dravskima strugama severno in južno od sedanje ceste.⁵¹ Najdba novcev in drugih predmetov zahodno od nekdanje pristave Ristovec leži severno od tod nad ježo najsevernejše dravske struge in je bržkone lokalnega značaja, kar ne izključuje možnost, da je tod po sicer arheološko praznem terenu vzhodnega poetovijskega obrobja vodila k ježi markovske terase pri Spuhlji kakšna krajevna pot.⁵²

Od savarijske ceste se je v Slovenske gorice odcepilo več poti, ki pa jih je za sedaj mogoče le domnevati po legi neposrednih antičnih najdb. Od teh je gotovo najpomembnejša tako imenovana krajša itinerarska trasa proti Savariji, čeprav ni gotovo, da je tekla preko Gabernika k Muri vzhodno od Radgone.⁵³ Zelo verjetno je bilo s cesto proti Radgoni povezan arheološko bogat osrednji del Slovenskih goric z Osekom in Benediktom. Možna je tudi smer preko Hlaponcev, Polenšaka, Tomaža in Cezanjavec proti Veržeju. Bržkone je bila s savarijsko cesto povezana sejanska dolina z vrsto antičnih najdb do Rucmanec, podobno pa tudi najdbe ob Pavlovskem potoku do Mekotnjaka in okrog Miklavža pri Ormožu. Vse te lokalne poti kažejo, da je bila cesta Poetovio—Savaria tod pomembna prometna hrbtenica krajev-nemu cestnemu omrežju v antični kolonizaciji teh krajev.⁵⁴

⁴⁷ Eden izmed miljnikov izpod Huma je bil najden »na polju med Središčem in Ormožem«, kjer teče savarijska cesta sicer po vnožju Huma in preko šalovskih grebenov. — A. Muchar, *Geschichte der Steiermark* 1, 417.

⁴⁸ O tem pričata za sedaj keltski grob v Stojncih (A. Smodič, *ČZN* 35, 1940, 22) in keltski zlatnik pri Markovcih (Blatt Ptuj, 20).

⁴⁹ Antična cesta za Murso je lahko delno izkoristila cestišče savarijske ceste in potekala vrh se dá premočrtno po najugodnejših tleh.

⁵⁰ V za časa antike gotovo vinogradniško izkoriščenih in s Poetoviem povezanih Halozah je znanih presenetljivo malo antičnih najdb. Za novce iz Cirkulan (Sv. Barbare) prim. Blatt Ptuj, 2. Prazgodovinske najdbe z izjemo keltskega novca na Turškem vrhu (prav tam, 72) pripadajo večinoma neolitiku.

⁵¹ F. Pischinger, *Blätter z. Geschichte und Heimatkunde d. Alpenländer* 2, Graz 1911. Prevzeto v Blatt Ptuj, 89.

⁵² Blatt Ptuj, 66.

⁵³ E. Pischinger (op. 51), 116. Prevzeto v Blatt Ptuj, 88.

⁵⁴ Vse področje do Mure je pripadalo mestnemu področju Poetovia in bilo tako tudi upravno-politično vezano zanj.

Obe prometni črti sta bili brez dyoma v uporabi še nekaj časa v poantičnem obdobju. Čeprav je srednjeveška izgradnja Ptuja zaradi spremenjenega toka Drave deloma izpremenila cestna izhodišča, je glavna smer proti vzhodu z nekaj večinoma prirodno izsiljenimi odkloni do onkraj Ormoža ostala ista.⁵⁵ Smer proti Savariji je postala že v času Pribinove in Kocljeve Spodnje Panonije v 9. stoletju verjetno manj pomembna, vendar pa naj bi do 13. stoletja še obstajala, sodeč po razlagi imena kraja Preseka v širokem ogrskem obmejnem pasu.⁵⁶ V poznejšem razvoju se je morala vedno bolj uveljavljati povezava z Ogrsko preko Središča, ki je dobila svojo dokončno potrditev z izgradnjo »komercialne ceste« v 18. stoletju.⁵⁷ Medtem ko je odsek antične ceste do Ormoža kot srednjeveška »visoka cesta« ostal deloma v rabi do današnjih dni, pa je ovinek proti Savariji po nemirih na ogrski meji in s širokopotezno kolonizacijo v 15. stoletju izgubil svojo veljavo in izginil iz mreže srednjeveških prometnih poti.⁵⁸ V zvezi z nastankom novega ptujskega izhodišča proti Varaždinu je najbrž zgodaj opustel tudi cestni odsek med Rogoznico in Strelci in do današnjih dni zakrnel v poljski kolovoz na meji katastrskih občin. Zaradi uničevalnega delovanja Pesnice in Drave sta bila gotovo že v srednjem veku preložena odseka pri Gorišnici in med Cvetkovci ter Mihovci. Antično tradicijo pa še ima mihovski klanec, kjer so v srednjem veku morebiti še uporabljali antični usek in si nato severno ob njem utirali nove poti, ki jih ljudska tradicija še vedno imenuje »rimska cesta«, dokler se ni sedanja cesta ustalila južno ob njem in v najnovejši dobi zamenjala prvotno strmino s sodobnim usekom. Vzhodno od tod se sedanje ceste le še redko na kratkih odsekih, ujemajo z antično.

Zelo verjetno je Drava že v zgodnjem poantičnem obdobju uničila teren mostišča pri Forminu in s tem izpremenila antično traso med Cunkovci in Forminom v slep rokav. Nova pot je imela že v Ptujju novo izhodišče preko nekdanjih dravskih strug na markovsko teraso pri Spuhlji in se je nato držala njenega roba do najugodnejšega prehoda čez Dravo pri Borlu. Od antične ceste so do Petrijanca ostali le poljski kolovozi, krajevne zveze in preorana cestišča,

⁵⁵ F. Baš (op. 29), 98 ss.

⁵⁶ M. Kos ČZN 28, 1935, 147.

⁵⁷ F. Kovačič, Trg Središče, 1910, 25, in V. Skrabar (op. 15), 50 ss.

⁵⁸ H. Pirchegger (op. 5), 44. Prim. karto »Glavna prometna pota na Slovenskem v srednjem veku« v M. Kos, Zgodovina Slovencev, 1955, 240 (priloga).

ZUSAMMENFASSUNG

Römische Strassen zwischen Ptuj und Središče

Das Museum in Maribor hat in den Jahren 1954 bis 1965 bei der topographischen Terrainforschung für die archäologische Karte von Slovenske gorice (Windischen Büheln) auch Reste römischer Strassen zwischen Ptuj und Središče nachgeforscht, die Reste der Strassendämme sondiert und den Verlauf der Trasse in Katastermappen eingetragen. Der Bericht über diese Arbeiten stellt den Anfang einer systematischen Erforschung der römischen Strassen in slowenischen Draugebiet dar. Diesmal wurden die Reste der römischen Strassen zum ersten Mal am Terrain von Parzelle zu Parzelle verfolgt, wobei die Struktur der Dämme durch Profile festgestellt wurde.

Im vorliegenden Aufsatz werden nur die auf dem Terrain gut feststellbaren Strassen Poetovio—Savaria und Poetovio—Mursa publiziert, die beide aus über 1 m hohen Schotterdämmen gebaut worden sind. Bei den übrigen Verbindungsstrassen von Poetovio über Slovenske gorice (Windische Büheln) wäre noch eine genauere Terrainforschung notwendig (Beilage 1). Der Verlauf beider Strassen ist auf Grund von Katastermappen beschrieben, wobei der Verlauf der Strasse Poetovio—Savaria mit den aus der archäologischen Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj (1956), bekannten Daten übereinstimmt, nur ist er nun bis ins Einzelne dargelegt und katastermässig lokalisiert (Beilagen 2 bis 4). Der Verlauf der Strasse Poetovio—Mursa wurde in der erwähnten Publikation nur vermutet, und zwar mit einem Drauübergang bei Borl am Rande des Hügellandes von Haloze; diesmal wurde er am Terrain in vorwiegend gerader Richtung bis Formin verlaufend festgestellt, wo sich irgendwo eine Brücke befand. Die Strasse setzte sich dann jenseits der heutigen Drau in Richtung Petrijanec fort. In Verbindung damit steht auch die Veränderung des Ausgangspunktes bei der Suche nach Strassenposten, von denen der Autor RAMISTA bei Formin (keltische und antike Gräber- und Siedlungsfunde), AQUA VIVA in Petrijanec lokalisiert.

Aus der Beschreibung der Strassenkörperprofile (Beilage 5) ist ersichtlich dass die erwähnten Strassen aus einem Schotterdamm bestanden, wofür das Material in unmittelbarer Nähe gewonnen wurde. Der Damm war ursprünglich cca. 40 cm, später bis 1 m dick und am Strassenkörper 6 bis 7 m breit, weshalb beide Strassen unter die sogenannten »leichten Strassen« (nach Grenier), die mit ihrer Breite der Vorschrift *Cardo maximus* mit 20 Fuss entsprechen, einzureihen sind. Der Schotter war meist einfach auf den ursprünglichen Boden aufgeschüttet, nur an einer Stelle (Formin) konnte eine Befestigung festgestellt werden. Die Dämme weisen keinerlei Verstärkung auf, auch nicht beim Überqueren von Tälern, wo sie deshalb im Laufe der Zeit grösstenteils vollkommen vernichtet worden sind. Die Strassen verliefen möglichst gradling und überwiegend auf ebenem Terrain, nur auf der altpleistozänischen Terasse von Ormož mussten einige kürzere Anhänge mit Steigungen bis zu 15 % bewältigt werden. Auf dem behandelten Abschnitt der Strasse nach Savaria mussten wenigstens 10 Brücken gestanden haben, von denen keine erhalten blieb; nach eventuell erhaltenen Resten wurde noch nicht gegraben. Die Strassendämme sind verschieden gut erhalten. Teilweise verlaufen auf ihnen Feldwege und Landstrassen, teilweisen sind sie auf den Feldern durch Pflügen schon stark beschädigt. Am besten erhalten sind die Abschnitte in den Wäldern östlich von Ormož, wo die in Šalovci am antiken Damm verlaufende Strasse »immer dieselbe«

geblieben ist. In den Strasseneinschnitten auf Abhängen, in den kleinen Tälern und unter der heutigen Hauptstrasse sind keine Reste der antiken Trasse zu sehen.

Ausser der Abnützung in der postantiken Zeit, der seitlichen Erosion auf den Abhängen und in den Quertälern, der künstlichen Ebung beim Pflügen und Graben, hat ausser der Pesnica zur Vernichtung der antiken Strassen vor allem die Drau beigetragen. Das wandernde Flussbett näherte sich in der postantiken Zeit den Strassentrassen und spülte 5 km der Strasse Poetovio—Savaria zwischen Cvetkovci und Mihovci und 6 km der Strasse Poetovio—Mursa zwischen Formin und Križovljan Grad weg.

Nach bekannten archäologischen Funden zu urteilen, war dieses Gebiet bei Ankunft der Römer verhältnismässig schwach besiedelt, denn es sind nur einige La-Tène-Funde bei Brstje, Stojnci, Formin und Ormož bekannt. In der Antike nahm die Besiedlung zu und es entstand eine Reihe antiker Gebäude, Strassenposten und Siedlungen (Strejaci, Gorišnica, Zamušani, Senezci, Pavlovci, Godevinci, Središče und Stojnci), die grösstenteils noch nicht erforscht sind. Bekannt sind ausserdem aus diesem Gebiet auch einige Flachgräber-Nekropolen (Brstje, Osluševci, Strejaci, Obrež) und Grabhügel (Vičanci, Ormož, Šalovci). Bei Ormož und Hum wurden inzwischen schon vernichtete Meilensteine gefunden, bei Spuhlja und Gorišnica (Sv. Marjeta) Münzen. Diese Funde lassen eine ausgesprochen kolonisatorische Rolle der Römer bei der Besiedlung des Ptujsko polje (Pettauer Feldes) erkennen.

Im Mittelalter änderte sich das Verkehrsnetz dieser Gegend. Durch die Flussverlagerungen des Draubettes bei Ptuj bekam die Stadt einen neuen Ausgang gegen Osten auf der jetzigen Strassenlinie gegen Čakovec und Varaždin. Die erste Strasse steigt bei Spuhlja wieder auf den trockenen Boden der Terasse von Markovci und verläuft ab Strelci teilweise auf der antiken Strasse, bis sie sich östlich von Ormož gegen Središče wendet. Die zweite hat einen vollkommen neuen Verlauf mit einer Brücke über die Drau bei Borl, dann am Fuss des Hügellandes von Haloze bis Petrijanec, wo sie wieder auf die antike Strasse kommt. Nach der historischen Auslegung des Namens Preseka zu urteilen verlief die römische Strasse gegen Savaria, östlich von Ormož bis Preseka führend und dann gegen die Mura und Lendava abbiegend, im Gebiet der weiteren ungarischen Grenzzone und war bis zum 15. Jahrhundert wahrscheinlich noch in Gebrauch, später verschwand sie aus dem mittelalterlichen Strassennetz. Die Strasse nach Mursa über Gorišnica wurde wahrscheinlich schon bald nach der Antike durch Verlagerung der Drau vernichtet, weil über den Verlauf über Formin keine historischen Daten vorliegen.

In der Volksüberlieferung sind einige erhalten gebliebene Abschnitte der Strassen als die »alte« oder »römische Strasse« bekannt, die Bezeichnung »Totenstrasse« hat sich für den auf der antiken Strassenlinie verlaufenden Fahrweg zwischen Formin und Cunkovci, bzw. Borovci und Brstje erhalten.

ANTIČNI STAVBNI KOMPLEKS NA RODINAH

A. VALIČ-S. PETRU

Gorenjski muzej, Kranj — Narodni muzej, Ljubljana

V severozahodnem delu Gorenjske pod Karavankami se znanim rimskodobnim slučajnim najdbam v Radovljici,¹ Lescah,² na Bledu,³ Begunjah,⁴ Slatini,⁵ Brezjah⁶ in Mošnjah⁷ pridružuje še lokaliteta Rodine⁸ naselbinskega značaja. Leži v »Ključeh« pod vasjo Rodine (parc. št. 756 — k. o. Doslavče) ob stari cesti Kranj—Jesenice na najvišji savski terasi (glej ris. 1). Teren, ki je bil naseljen, je raven in vidna znamenja ostalin se kažejo v obliki tal kot gomile in nasipi, ki tvorijo nepravilen dvojni četverkotnik večjih dimenzij (zah. stranica ca. 125 m, severna ca. 104 m, vzhodna ca. 117 m in južna ca. 116 m). V notranjem četverkotniku so bile tri stavbe. Med seboj se razlikujejo po razporeditvi prostorov, velikosti in obliki. Dve četverkotni, enoprostorni stavbi (A, B), ki sta bili ugotovljeni s sondami, sta pokazali uporabo enakega gradbenega materiala in enak način zidave z edino razliko, da ni bilo tlaka in da stene niso bile ometane z malto. Osnovo tlaka tvori prod (glej profil sonde A in B na prilogi 2). Tretja stavba (C) v jugozahodnem delu četverkotnika se razlikuje od ostalih po večjem številu prostorov in njih velikosti, po obliki tlorisa, smeri vhoda, po vsej verjetnosti tudi po funkcionalnosti in najdbah, ki so bile v njej.

Opis najdb

Stamba A leži v jugovzhodnem kotu notranjega četverkotnika (glej situacijski načrt na prilogi 1); s svojo južno in vzhodno steno se neposredno vključuje v nadaljevanje nasipa (kotna stavba). S sondo, ki je potekala v smeri V—Z (dolžina 18,0 m in širina 2,0 m), je bil odkrit zid vzhodne stene (širina 0,60 m) in zid zahodne stene (širina 0,40 m). Višina ohranjenega zidu

¹ W. Schmid, MZK 1906, 154, 176, 222, 257; KLDB 1937, 544.

² CIL III, 3888; 3890 = 10780; AIJ 218; J. Pečnik, Izvestja XIV, 1904, 126.

³ R. Ložar, Cerkev in dom, julij 1937, 7, 25—27.

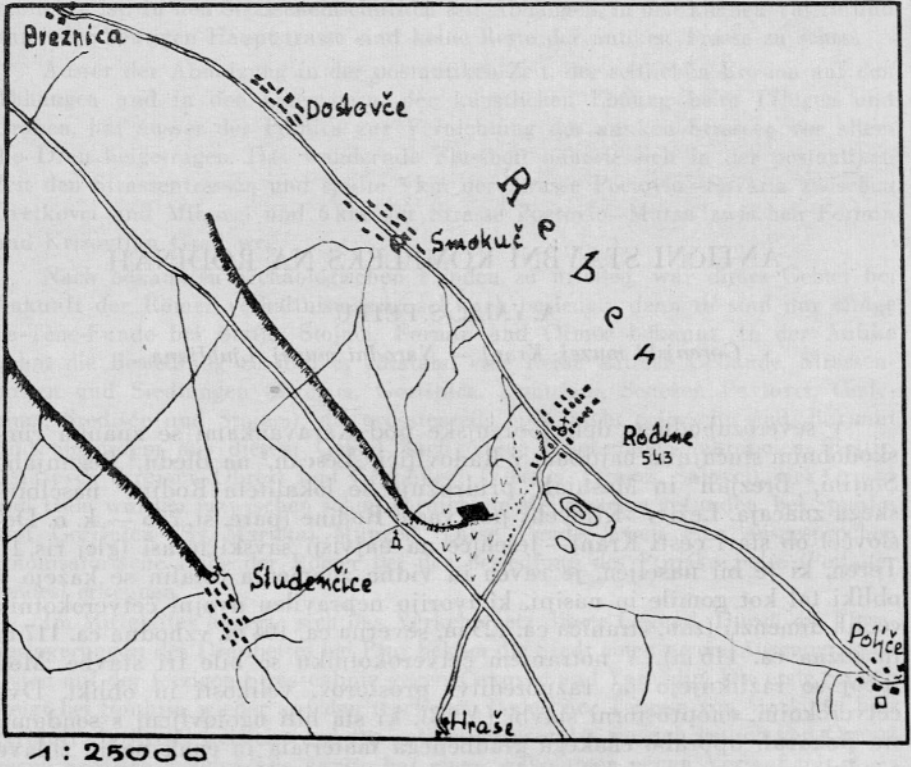
⁴ B. Saria, GMDS XIV, 1955, 10; MZK 1908, sp. 314.

⁵ Jahresheft des Landes Museum 1862, 249.

⁶ J. Pečnik, Izvestja XIV, 1904, 126; A. Müllner, ARGO 1895, 45.

⁷ P. Petru, Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju, AV IX-X, Ljubljana 1958-59, 14.

⁸ P. Petru, l. c., 14, 16, 18, 20; A. Valič, 900 let Kranja, Kranj 1960, 31.

Ris. 1. Geografska situacija rimskodobne lokalitete Rodine
 Fig. 1. Situation géographique de la localité de Rodine à l'époque romaine

	rečna terasa terrasse fluviale		staroslovensko grobišče sépulture vieux-slave
	steza sentier		slučajna najdba iz rimske dobe découverte fortuite de l'époque romaine
	osamelec zel. groha tertre en tuf vert		rimskodobna naselbina colonie de l'époque romaine
			prafara paroisse primitive

na zahodni strani je 0,20 m, na vzhodni pa 0,50 m. Temeljni okrogli kamni (apnenci) zahodnega zidu velikosti $0,40 \times 0,20$ m so bili položeni na intaktni prod in vezani s suho malto iz robatega, drobnega peska. Na te temelje pa so bili vezani v isto širino manjši okrogli prodniki, veliki do $0,10 \times 0,15$ m. Stena ni bila ometana. Vzhodni zid je bil grajen enako, le da so bili temeljni kamni manjši (do $0,10 \times 0,15$ m). Osnovo tlaku tvori prod. Ob notranji steni vzhodnega zidu so bili najdeni manjši keramični fragmenti črne do rjave barve. Nekateri so bili ornamentirani z enojno ali dvojno valovnico ali z vzporednimi kanelurami. Ti fragmenti so bili v temnejši do 0,25 m debeli plasti med prodniki porušenega zidu in prodom. Pomešani so bili z ostanki

manjših drobcev oglja in govejih kosti. Na steni so bili opazni sledovi kurjenja (Profil sonde A na prilogi 2).

Stavba B leži v severovzhodnem delu notranjega četrkotnika in se vključuje s severovzhodno stranico zidu v nasip. Odkriti del zidu v sondi je pokazal isti način zidave kot v stavbi A. Sonda je bila brez materialnih ostankov (Profil sonde B na prilogi 2).

Stavba C v jugozahodnem kotu notranjega četrkotnika je bila odkopana s tremi prostori (Pril. 3, T. 1, sl. 1), ki jo lahko opredelimo po tlorisu v varianto ključastega tipa. Vsak prostor, ki je različen po velikosti ($4,20 \times 1,50$ m, $3,50 \times 4,80$ m in $6,0 \times 5,70$ m) ima svoj vhod različne širine in smeri, vsi pa so na prednji strani. Dolžina zadnje stene je 16,5 m (T. 1, sl. 2). Prehodov med posameznimi prostori ni. Z zadnjo steno se vključuje stavba v smer notranjega nasipa, kar nam dokazuje zidni podaljšek na jugozahodni strani (odkopana dolžina 1,0 m). Zidni podaljšek severovzhodne stene zidu prečno proti zunanemu nasipu se ne vključuje v celoto, ker so ga morda uporabljali kot del pomožnega prostora. Temeljni kamni velikosti do 0,50 m, ovalne in ploščate oblike, so bili položeni na prod, ometani z malto in postavljeni do 0,10 m navzven od ostalega nadzidka (širina 0,40 m), ki sestoji iz manjših, okroglih apnencev, velikih do 0,30 m. Vezani so s suho malto iz robatega peska, ki je včasih pomešana tudi z manjšimi brezobličnimi koščki opeke (T. 1, sl. 3). Višina ohranjenega zidu meri do 0,90 m. Za gradbeni material pa so uporabljali tudi zeleni groh. To nam dokazuje vogalni kamen, ki je na zunanji površini klesarsko obdelan v obliki diagonalno potekajočih žlebičev⁹ (T. 2, sl. 3, 4). Tla v notranjosti prostorov so bila tlakovana z okroglimi prodniki, ki so bili prekriti z malto (T. 1, sl. 4). Celotna notranjost je bila ometana (višina ohranjenega ometa do 0,40 m; T. 1, sl. 3), kar nam dokazuje obilica najdenega ometa med prodniki, med katerimi so bili tudi koščki oglja ter stropni in kotni omet z negativnimi odtisi vzporednih okroglih gladkih palic. Omet je bil prekrit z beležem, ki je bil nanesen na površino ometa z grobim čopičem. Zunanja površina sten zidu je bila le delno ometana. Majhni fragmenti ohranjenega ometa na zidu in v izkopanem materialu izven prostora nam potrjujejo to predpostavko.

Najdbe v notranjosti stavbe in izven nje so bile na različnih mestih in v različnih globinah. V sredi severovzhodnega prostora je prečno na podolžno steno ležal na tlaku slabo ohranjen skelet odraslega moškega v skrčeni legi (T. 2, sl. 2) s prekrizanimi nogami in manjkajočim delom desne strani lobanje. Lobanja je bila nagnjena na desno stran, leva podlaktnica položena na trebušni del, a desnica iztegnjena ob telesu. Spodnji del skeleta je imel bočno lego. Desna noga je bila položena v kolenu pod levo, golenici pa sta v spodnjem delu zamenjali položaj.¹⁰ Neposredno ob skeletu ni bilo

⁹ Material za gradnjo so pridobivali v neposredni bližini. Okrogle prodnike so kopali ob samem robu savske terase (želna ledeniška morena), zeleni groh na dveh osamelcih pod vasjo Rodine; robot, droben pesek pa pod velikimi melišči Rebra, ki ga je donášala v nižje lege deroča voda. Iz enakega kamna je klesan tudi spomenik AIJ, št. 218.

¹⁰ T. Pogačnik. Analiza je ugotovila, da je najdeni skelet zelo slabo ohranjen, tako kranialni kakor tudi postkranialni. Pripadal je moškemu, staremu ca. 45 do 50 let. Telesna višina je bila merjena po dolžini dolgih kosti. Po tabelah Manouvrier je višina stegnjenega skeleta ca. 170 cm. Skelet je bil popoln, z ohranjenimi kostmi rok in nog (metakarpalne, metatarzalne in falangi).

kulturnih dodatkov. Dolžina ohranjenega skeleta v skrčenem položaju »in situ« je 1,40 m. Med kostmi skeleta in nad njimi je bil rjav humus, pomešan z drobnim peskom, ob stopalih pa je bilo več drobcev oglja. Desni bok je bil nižji od nivoja ometanega tlaka in je bil na tem mestu očitno uničen. Meja grobne jame zaradi enobarvnosti gradbenega materiala in sestava, v katerem je bil zakopan skelet, ni bila opazna. Na osnovi prejšnjih ugotovitev moramo predpostavljati, da je bilo truplo pokojnika pokopano na to mesto naknadno, čeprav so v tem prostoru značilne najdbe keramike, kot npr. vrček (T. 3, sl. 1, 3) in fragmenti keramike večje posode (T. 3, sl. 4), jih ne moremo prisoditi neposredno grobni celoti, temveč lahko sodimo kot o ostalih, da so prišli na ta mesta povsem slučajno.

Pomembnejši materialno-kulturni ostanki, ki označujejo celotno do sedaj odkrito naselbino tako časovno kot kulturno, pa so bili na različnih mestih. Poleg grobe hišne keramike za vsakdanjo uporabo, ki je bila raztresena po vsej odkriti površini, pa so bili dobro ohranjeni deli importirane keramike italskega izvora v srednjem prostoru (vrč z livčkom in vrč z lijakastim ustjem), poleg železnega noža z ohranjenim koščnim ročajem, fragmenta nizke posode terre sigillate in bronaste zapestnice. Ostali deli, kot fragmentarno ohranjena oljenka s Pegazom, železen, ukrivljen nož, kosi železne žindre, morske školjke (T. 6, sl. 2) in železen žebelj, pa so bili najdeni izven stavbnega prostora.

Opis drobnih najdb

1. Železni nož z ohranjenim koščnim ročajem. Rezilo noža je rahlo ukrivljeno proti neohranjeni konici. Koščni ročaj, sestavljen iz dveh polovic, je pritrjen na trn za nasaditev z zakovicama. Konec trna je oblikovan v zanko romboidnega preseka. Inv. št. A 656; dolžina 26 cm, širina rezila do 2 cm (T. 4, sl. 1).

2. Železni nož z delno ohranjenim trnom za nasaditev. Rezilo je polkrožno ukrivljeno. Trn za nasaditev prehaja neposredno iz rezila. Inv. št. A 661; dolžina 9,5 cm, širina rezila do 1,5 cm (T. 4, sl. 3).

3. Železen žebelj s polkrožno glavico in trnom kvadratnega preseka. Konica manjka. Dolžina 4 cm (T. 6, sl. 4).

4. Zapestnica iz okrogle bronaste žice, katere konca se presegata in spiralno uvijata. Srednji del zapestnice je čolničasto odebeljen. Inv. št. A 659; premer 8,5 cm (T. 4, sl. 2).

5. Fragmentarno ohranjena reliefna oljenka. Na poglobljenem reliefnem polju je krilati konj Pegaz, obdan s koncentričnimi krogi. Nos oljenke je kratek in širok. Inv. št. A 658; dolžina 9,5 cm, širina 7,3 cm (T. 3, sl. 2).

6. Vrč iz rumeno žgane prečiščene ilovice. Ustje je lijakasto, vrat zelo nizek, trup bikoničen, dno prstanasto. Ima dva rebrasta ročaja, ki tečeta od vratu do največjega oboda. Inv. št. A 654; višina 15,5 cm, premer največjega oboda 13,5 cm, premer dna 7,3 cm (T. 3, sl. 1).

7. Vrč iz rumeno žgane prečiščene ilovice. Odebeljeno lijakasto ustje je oblikovano v dulec, vrat stožčast, zgoraj polkrožen in nato koničen trup, dno prstanasto. Rebrast ročaj veže ustje z ramenom. Inv. št. A 655; višina 26 cm, največji obod 15 cm, premer dna 8 cm (T. 3, sl. 3).

8. Čaša iz rumeno žgane prečiščene ilovice. Ustje je odebeljeno, trup bikoničen, dno ravno. Inv. št. A 637; višina 11,5 cm, premer ustja 3 cm, premer dna 3,6 cm (T. 4, sl. 4).

9. Fragmentarno ohranjen vrč iz rumeno žgane prečiščene ilovice. Je bikonične oblike s prstanastim dnom. Vidno je mesto ročaja. Inv. št. A 640; višina 21 cm, premer največjega oboda 13 cm, premer dna 7,5 cm (T. 7, sl. 2).

10. Fragment krožnika iz terre sigillate. Ustje je usločeno navzven, trup polkrožen, dno prstanasto. Inv. št. A 644; višina 8,5 × 8,5 cm (T. 5, sl. 3).

11. Fragment keramike iz rdeče žgane prečiščene ilovice. Na površini je ornamentiran z večvrstno valovnico, ki je oddeljena s pasovi horizontalnih kanelur. Inv. št. A 642; velikost 23 × 18 cm (T. 3, sl. 4).

12. Fragmentarno ohranjen lonček iz črno sivo žgane prečiščene ilovice. Ohranjen spodnji del je koničaste oblike z ravnim dnom. Zunanja stran je gladka, notranja pa močno nažlebljena. Inv. št. A 636; višina 8,5 cm, premer dna 5 cm (T. 5, sl. 1).

13. Fragment posode iz rdeče žgane prečiščene ilovice. Del oboda je ornamentiran s trojno vrsto podolžnih vrezov med dvema horizontalnima kanelurama. Inv. št. A 660; velikost 3,5 × 3,7 cm (T. 5, sl. 2).

14. Fragment keramike iz rjavo žgane, slabo čiščene ilovice, ki je pomešana s kvarcitnimi zrnci. Ornamentiran je s paralelnimi kanelurami, ki se zaključujejo v loku. Velikost 2,7 × 3,2 cm (T. 6, sl. 1).

15. Fragment posode iz rdeče rjavo žgane, slabo čiščene ilovice, ki je močno pomešana s kvarcitnimi zrnci. Ornamentiran je s paralelnimi kanelurami. Inv. št. A 651; velikost 5,7 × 5,1 cm (T. 6, sl. 3).

16. Fragment ustja posodice iz črno sivo žgane prečiščene ilovice. Pod ustjem poteka horizontalna kanelura, pod katero so pasovi ornamentov v obliki podolgovatih zrn. Velikost 3,5 × 4 cm (T. 6, sl. 5).

17. Fragment ohranjene skodelice iz črno sivo žgane prečiščene ilovice. Ustje manjka, trup je polkrožen in pod najširšim obodom ornamentiran z dvojno vrsto horizontalnih vrezov in dvema horizontalnima kanelurama. Dno je prstanasto. Inv. št. A 665; velikost 6,5 × 5,7 cm (T. 6, sl. 6).

18. Fragment posode iz rjavo žgane, slabo čiščene ilovice, ki je pomešana z drobci kvarcita. Ornamentirana je s horizontalnimi ozkimi kanelurami, ki jih loči neornamentiran pas. Velikost 5,8 × 5,3 cm (T. 7, sl. 1).

Značilnost zgoraj navedenega materiala je njegova časovna enotnost. Skoraj ves material se da kronološko vezati na sorodne oblike bližnjih, predvsem noriških postojank. Zdi se, da je moč povezati antično drobno gradivo Gorenjske z najdišči severno od Karavank. Pri pregledu tipologije drobnega materiala sem srečala povsem enake keramične oblike pri Schörgendorferju (*Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer*, Wien 1942), zato sem se pri obdelavi gradiva oprla nanj.

Predmeta, na katerih sloni oziroma, ki služita za točnejšo časovno opredelitev, sta predvsem reliefno okrašena oljenka s podobo Pegaza na reliefnem polju in fragment krožnika iz terre sigillate. Oljenka, čeprav ne popolnoma ohranjena, sodi v vrsto oljenk Lösche I in ima čistren nos z volutnim zaključkom na vratu. Po širokem zunanjem profilu bi jo mogli staviti v H. Menzelovo skupino oljenk z oznako Form C, Profil III. Pri teh oljenkah se obod diska močnejše nagne proti notranjosti, značilen pa je tudi širši razpon med koncentričnimi krogi na obodu. Izstopajoč je pred-

vsem zunanji krog. Običajno spadajo te oljenke v zgodnejše obdobje antike, njih začetek pa postavlja H. Menzel v zgodnjo avgustejsko dobo.¹¹ Njih razvoj sledimo skozi vse prvo stoletje in v začetek drugega. Temu času pripada tudi skupina Form C po Menzelu. Ta se loči od Forme A in B predvsem po skromnosti upodobljenih oblik, ki se čestokrat zadovoljujejo z razčlenjenimi motivi in skrajšanjem bogatih scen. Tovarniška izdelava tega tipa oljenk je povzročila masovno uporabo po vsem imperiju. Naš primerek pa lahko povežemo glede na slikovni okras tudi s skupino oljenk z zaokroženim nosom in volutnim zaključkom na vratu. Pri slednji skupini oljenk je upodobitev Pegaza zelo pogostna.¹² Dobimo jih v različnih variantah. Menzel jih časovno uvršča pod konec 1. in v začetek 2. stoletja, izgine pa ta oblika v 2. stoletju.¹³

Fragment krožnika oziroma skodelica iz terre sigillate s širokim, navzven usločenim ustjem sodi po Dragendorffu v skupino 35 (D 35) in jih postavlja v 2. do 3. stoletje.¹⁴ Ta tip posode — krožnika — se pojavlja že v 1. stoletju (Klavdij, Nero) kot krožnik tipa D 17, ki ima vodoravno, široko ustje. Kasneje, v flavijskem času, se to ustje sloči navzven in dobi barbotinski okras. Ornament je v tem primeru običajno stilizirana vinska trta z grozdi.¹⁵ Splošno, masovno uporabo teh oblik pa lahko zabeležimo šele od Hadrijana dalje ter skozi vse 2. stoletje (Oswald-Pryce, Terra sigillata, Plate LIII). Prav tako pa so krožniki te oblike, vendar slabše izdelave v rabi še v 3. stoletju.

Med najdbami je številneje zastopana tudi skupina keramike, čeprav le v fragmentih, katere ornament je po vsej verjetnosti narejen s koleščkom. Dasi ta skupina ni sigillata v pravem smislu besede, lahko rečemo, da so primerki na T. 3, sl. 4, in T. 6, sl. 6, zelo dobra imitacija in izdelki domačih delavnic. Ker se ta keramika po mnenju Unverzagta¹⁶ pojavlja šele od 2. stoletja dalje, lahko domnevamo, da je naš domorodni izdelovalec povzel izdelavo in obliko, prav tako pa tudi ornament po sigillati, ornamentirani s koleščkom. Enak ornament zasledimo tudi na fragmentu skodelice iz dobro prečiščene ilovice na T. 6, sl. 5. Po V. Kolšku¹⁷ sodi ta tip posode v drugo polovico 1. stoletja. Prav tako je rdeč in pogosto črn premaz, znan na imitacijah terre sigillate. R. Sunkowsky¹⁸ je proučeval način premazov na teh posodah. Razlikuje štiri različne postopke, kako so v antiki delali črno glazuro. Za nas je zanimiv zlasti tisti, pri katerem delno posušeno posodo potopijo v vodno raztopino okre. Pri žganju postane glazura črna in svetlikajoča se zaradi silikatnih primesi.

¹¹ H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz 1954, 30.

¹² Reliefno okrašene oljenke s Pegazom se nahajajo tudi med emonskim gradivom. Narodni muzej, inv. št. R 5890, 6431. Omenja jo tudi M. Abramič, *Poetovio*, sl. 24.

¹³ H. Menzel, l. c., 38.

¹⁴ H. Dragendorff, *Terra sigillata*, *Bonner Jahrbücher* 1901, 110 ss., 153.

¹⁵ F. Wiesinger, *Überblick über die padanische sigillata im Landesmuseum in Klagenfurt, Carinthia I*, 132, 1942, 76 ss.

¹⁶ W. Unverzagt, *Terra sigillata mit Rädchenverzierung*, Frankfurt 1919.

¹⁷ V. Kolšek, *Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje*, *Celjski zbornik* 1959, 240, sl. 16.

¹⁸ R. Sunkowsky, *Zur Schwärtzung von Bucchero-nero*, *JöAI* 39, 1952, 85 ss.

Žebelj na T. 6, sl. 4, s polkrožno glavico ima svoje analogije v bližnji okolici, in sicer v Bobovku pri Kranju. Prav taki pa so bili najdeni v Pockingu,¹⁹ kjer so poleg novca Antonina Pija dobili mnogo drobnega gradiva. Med materialom je bila tudi čaša, ki je dokaj podobna naši na T. 4, sl. 4, samo da ima nekoliko močnejši klek. Prav tako je na omenjenem najdišču tudi keramika z okrasom paralelnih kanelur,²⁰ ki sodijo v 2. stoletje. Sorodni okras srečujemo tudi na posodah iz kopališča v Bernauu, naselbini, kjer je prebival L. Terentius Verus, duumvir in praefectus iure dicundo antične Teurnije, ter L. Attonius Adnamatus, prav tako aedilis Teurnije.²¹ Verjetno gre pri posodah tega tipa za ostaline domačega lončarstva, kar se kaže v slabši izdelavi, glini in predvsem v okrasu. Najbolj značilen primerek keramike te vrste je fragment na T. 3, sl. 4, z metličastim okrasom in vodoravno razdelitvijo v conalne pasove, med katerimi se vije valovnica. Okras ima analogije tudi na bližnji nekropoli v Bobovku pri Kranju.²² Ob oblikah, ki so jih našli v Bobovku, so ugotovili, da se oblika in okras vežeta na kasnolatske vzore ter se bistveno nespremenjena ohranita še do srede 2. stoletja n. š. Metličast ornament se razvije iz latenskega okrasa vzporednih in navpičnih žlebičev.²³ Enako ornamentirana sta tudi fragmenta na T. 6, sl. 1, 3, in T. 7, sl. 1. Priljubljenost tega ornamenta srečujemo na posodah iz Pockinga²⁴ še celo v 3. stoletju, vendar pa izhaja večina iz 2. stoletja.

Vrč na T. 3, sl. 1, je po vsej verjetnosti prišel v naše kraje kot import. Najden je bil tudi v emonski insuli XXX ob priliki izkopavanj v zadnjih letih. Vrč na T. 3, sl. 3, pa ima svoje analogije v vzhodnoalpskih najdiščih,²⁵ kjer se pojavljajo skoraj vse oblike enakih vrčev, kot je naš, od 2. stoletja dalje. Verjetno pripada sorodnemu tipu tudi vrč na T. 7, sl. 2, ki bi po profilu ustrezal posodam Schörgendorferja na T. 39, sl. 480, 492, z datacijo konec 1. in 2. stoletja.

Zapestnica na T. 4, sl. 2, je znana po vsem imperiju kot denarnica za drobiž. Čeprav v našem primeru ne moremo trditi, da bi imela mimo okrasne naloge še funkcijo denarnice, pa po splošnih karakteristikah sodi v omenjeni tip. Značilna zanjo sta spiralno ovita konca žice z okroglim presekom, medtem ko se spodnji del zapestnice čolničasto razširi. Često je na vrhni strani čolničasto razširjenega dela zapestnice majhen kavelj, s katerim je zaprta zgornja odprtina, v katero so spravljali drobiž.

¹⁹ H.-J. Kellner, Die römische Ansiedlung bei Pocking und ihr Ende, Bayerische Vorgeschichtsblätter 25, 1960, 132 ss.; P. Petru, l. c., 153, Tab. IV, grob št. 1.

²⁰ H.-J. Kellner, l. c., 141, Abb. 6, 2; P. Petru, l. c., Tab. XVII, 1, 2.

²¹ H.-J. Kellner, Neue Ausgrabungen an Badegebäuden in Nordwest-Noricum, Bayerische Vorgeschichtsblätter 24, 1959, Abb. 3, 4.

²² A. Valič, Nove najdbe iz rimske dobe v okolici Kranja, AV VIII, 1956, 444; P. Petru, l. c., 155 ss., Tab. XVI, 1; Tab. XVII, 4, 5; Tab. XVIII, 2; Tab. XXIV, 2, 3; P. Petru, l. c., 185.

²³ M. Hell, Alte und Neue Funde aus Hallstatt, Mitt. d. Antr. Ges. Wien 66, 1956, 65; P. Reinecke-M. John, Die Kelten in Schlesien, Germania 15, 1931, 301; J. Filip, Keltové vè střední Evrope, Praha 1956, 204 ss.

²⁴ H.-J. Kellner, Die Römische Ansiedlung bei Pocking und ihr Ende, Bayerische Vorgeschichtsblätter 25, 1960, Abb. 11, 12.

²⁵ A. Schörgendorfer, Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer, 1942, Tab. 36, 450; Tab. 41, 504, 507, 508.

V časovni okvir 2. stoletja lahko postavimo tudi nož na T. 4, sl. 3, s polkrožno usločenim rezilom. Soroden primerek so našli tudi na grobišču v Bobovku pri Kranju. Njegova uporaba je zelo pogostna v vinogradništvu, prav tako pa so ga z uspehom uporabljali pri vrtnarskih delih. Lep primer take uporabe nam je znan iz nagrobnika Julije Sabine, najdenega v Flaviji Solvi.²⁶ Enorezen nož, obložen s koščenim ročajem in zaključkom v obliki zanke romboidalnega preseka, so verjetno rabili za bodalo, čeprav so se podobni, nekoliko močnejši noži uporabljali v latenski dobi kot sekači. Analogije zanj najdemo na že večkrat omenjenem grobišču v Bobovku pri Kranju.²⁷

Zaključek

Obravnavani del naselbinskega kompleksa leži v ravnini in je le delno naslonjen na rob savske terase. Zato se prav lahko vprašamo: ali je imel strateški ali samo gospodarski pomen, kajti geografska lega ni nudila naravnih zaščitnih pogojev. Dvojni vzporedni, četverkotni nasip, ohranjen le do višine 0,50 m, je lahko služil kot ograda in le delno kot fortifikacijski obrambni sistem. Po vsej verjetnosti pa so tod mimo vodile vicinalne poti iz Bohinja preko Prevala in Ljubelja na Koroško ter v Ljubljansko kotlino. Za to govore številne slučajne najdbe v bližnji in daljni okolici Roden. Prav tako ne moremo mimo ugotovitve, da je bil v neposredni bližini odkrit spomenik emonskega dekuriona in da predstavlja najdba v celoti zadnji večji kompleks antične naselitve gornje savske doline.

Odkopani del tlorisa je le manjši sektor obsežnega antičnega kompleksa, verjetno kmetije, in sicer njenega stanovanjskega dela, kar bi potrjevale najdbe estriha in ometa v stavbi C. Ker je bil tlak v vseh ostalih prostorih postavljen na prodnato osnovo, ki pri gradnji ni bila v večji meri obdelana, bi tudi iz tega lahko sklepali, da gre v tem primeru za nekoliko večje — v našem merilu — gospodarsko posestvo. Kot je znano, so imela taka gospodarstva navadno četverkotno ali pravokotno obliko, prostori so se naslanjali na notranjo stran zidu. Celotno gospodarstvo je bilo obdano z zaščitnim zidom v obliki nasipa.²⁸ Prav verjetno je, da gre v našem primeru za naselitev rimskega kolonista.

Za vse drobno izkopano gradivo lahko rečemo, da sodi v čas 2. stoletja n. š., s čimer je že v veliki meri podana tudi datacija celotnega objekta. Zgodnejše primerke je moč po njih uporabi in trajanju prav tako postaviti še v 2. stoletje. Ker je datacija predmetov, odkopanih na antičnem kompleksu pri Rodinah, zelo precizirana, lahko na osnovi teh materialnih dokazov sklepamo o vzniku tega antičnega objekta v prvi polovici 2. stoletja. V ta čas verjetno lahko postavimo tudi bolj intenzivno rimsko poselitev teh predelov.

²⁶ E. Diez, Flavia Solva², Wien 1959, Taf. IX, 84.

²⁷ P. Petru, Latenoidni, enorezni noži iz rimske nekropole v Bobovku pri Kranju, Vesnik vojnog muzeja u Beogradu 6, 1958, 241.

²⁸ F. Staehelin, Die Schweiz in römischer Zeit, Basel 1948, 390.

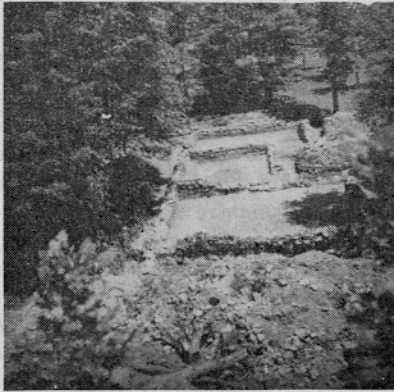

RÉSUMÉ

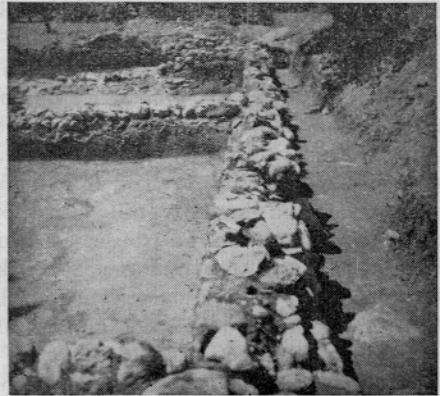
Complexe de constructions antiques à Rodine

Dans la partie nord-est de la Haute Carniole au pied des Karawankes se joint aux découvertes fortuites connues de Radovljica, Lesce, Bled, Begunje, Slatina, Brezje et Mošnje la localité de Rodine de caractère de peuplement. Le terrain peuplé est plat. Les restes se manifestent sous forme de terrain comme des remblais et des tertres et forment un quadrilatère irrégulier de grandes dimensions. A l'intérieur du quadrilatère il y avait trois bâtiments qui se distinguaient entre eux par leur grandeur et leur forme. Deux bâtiments rectangulaires, d'une seule pièce (A, B) sont égaux par le mode de construction. Les murs n'étaient pas crépis et le fond du pavé était du cailloutis (profil du sondage A et B). Le bâtiment A est angulaire. Le troisième bâtiment (C) se distingue par un plus grand nombre de pièces, par la forme de la délinéation, par la direction et la largeur des entrées, par leur caractère fonctionnel et les découvertes qu'on y a faites (An. 8, Pl. 1, fig. 1). Par sa délinéation on peut le déterminer comme une variante du type à clé. Il n'y a pas de passages entre les pièces particulières. Par son mur arrière (long. 16,5 m) il s'inclut dans la direction du remblai intérieur. Les pierres fondamentales ont été posées sur le cailloutis, jusqu'à 0,10 m à l'extérieur du reste de la superstructure (larg. 0,40 m). Le mur est fait de petites pierres calcaires rondes, lié par du mortier sec (Pl. 1, fig. 3). La pierre angulaire (Pl. 2, fig. 3, 4) est en tuf vert et elle est taillée. Le pavé à l'intérieur des pièces est en cailloux, recouverts de mortier. L'intérieur a été entièrement crépi et blanchi. On a trouvé du crépi d'angle et de plafond. Les murs extérieurs n'ont été que partiellement crépis. Au milieu de la pièce nord-est gisait transversalement aux murs longitudinaux le squelette mal conservé d'un adulte en position contractée (Pl. 2, fig. 2). Selon toute vraisemblance il s'agit d'une inhumation postérieure faite à cet endroit.

Des restes culturo-matériels importants, qui caractérisent la colonie entière découverte jusqu'à présent aussi bien temporellement que culturellement, ont été trouvés sur toute la superficie découverte à différents endroits. Les pièces importées d'origine italique: une cruche à embouchure (Pl. 3, fig. 3) et une cruche à cou en entonnoir (Pl. 3, fig. 1), un couteau en fer à poignée en os conservée (Pl. 4, fig. 1), des bracelets en bronze (Pl. 4, fig. 2) étaient à l'intérieur du bâtiment C. Les autres restes importants, comme une lampe à huile avec Pégase fragmentairement conservée (Pl. 3, fig. 2), un couteau recourbé en fer (Pl. 4, fig. 3), une céramique de maison grossière, du mâchefer et un coquillage de mer étaient en dehors du bâtiment. Les matériaux sont temporellement unitaires et typologiquement ils se rattachent au milieu culturel norique déjà connu. Temporellement ces découvertes sont du 2e siècle de notre ère, lorsqu'on note en ces lieux un peuplement romain plus intense. La propriété économique avec le bâtiment d'habitation appartenait, selon toute vraisemblance, à un colon romain. La plaine n'offrait pas de défense. D'autre part, les chemins vicinaux de Bohinj en passant par le Ljubelj en Carinthie et vers le bassin de Ljubljana passaient à côté. On a établi qu'on a trouvé dans les environs le monument d'un décurion d'Emona (Lesce) et que cette découverte représente le dernier groupe important du peuplement antique de la vallée supérieure de la Save.

1

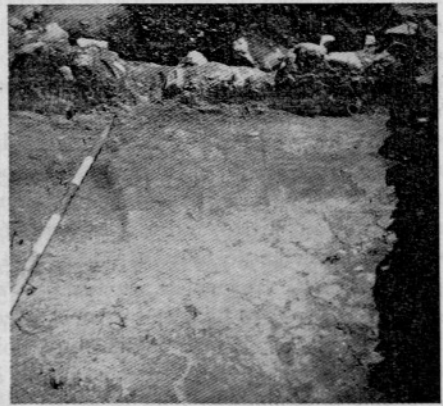

2

1. Pogled na odkopano stavbo. 2. Zadnja stena stavbe
1. Vue du bâtiment déterré. 2. Mur arrière du bâtiment

3

4

3. Prizidek, omet na steni in sestav zidu. 4. Tla iz ometa
3. Annexe, crépi sur le mur et composition du mur. 4. Sol en crépi

1

2

1. Položaj skeleta v prostoru. 2. Skrčena lega skeleta
1. Position du squelette dans la pièce. 2. Position contractée du squelette

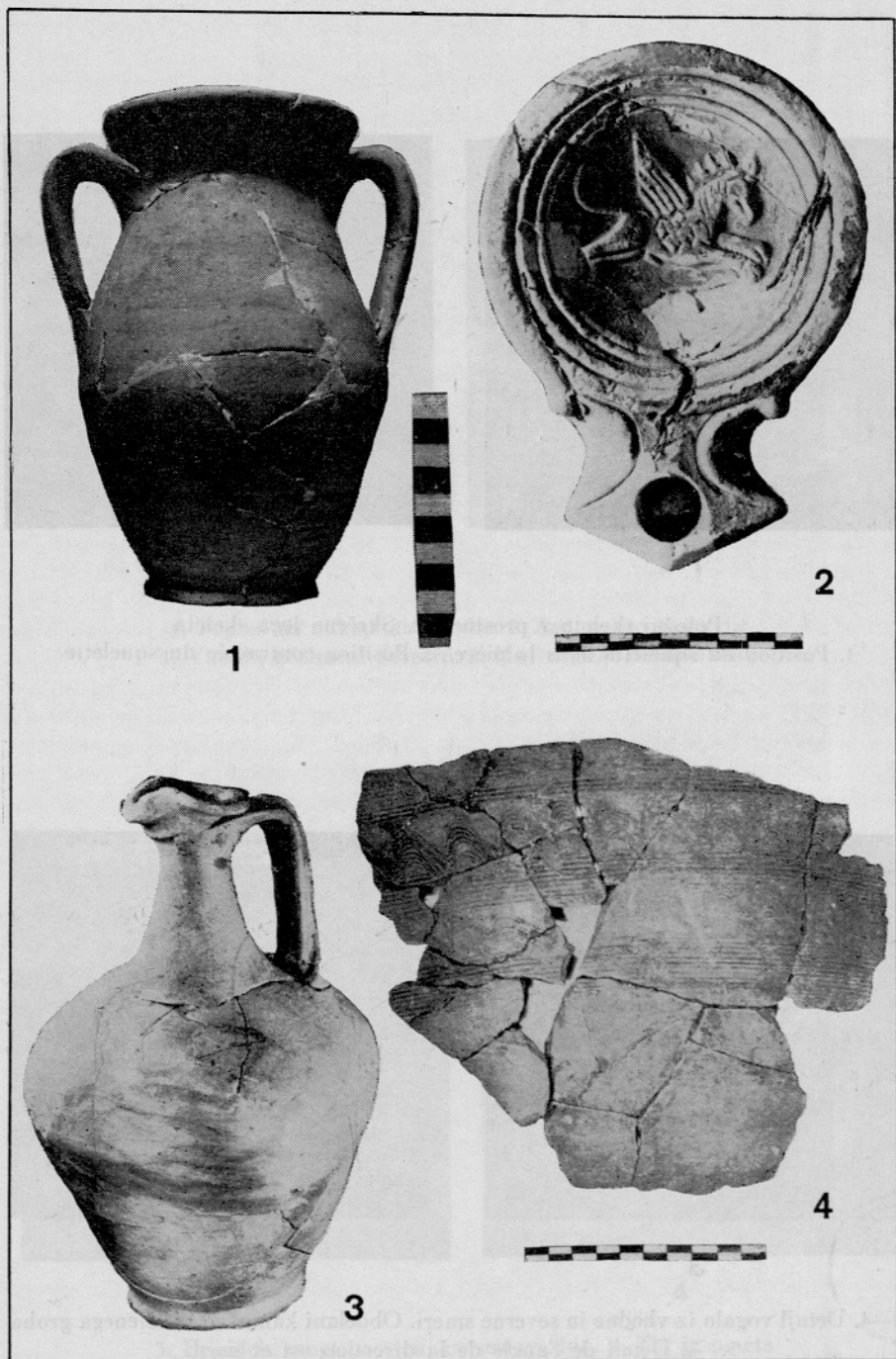

3

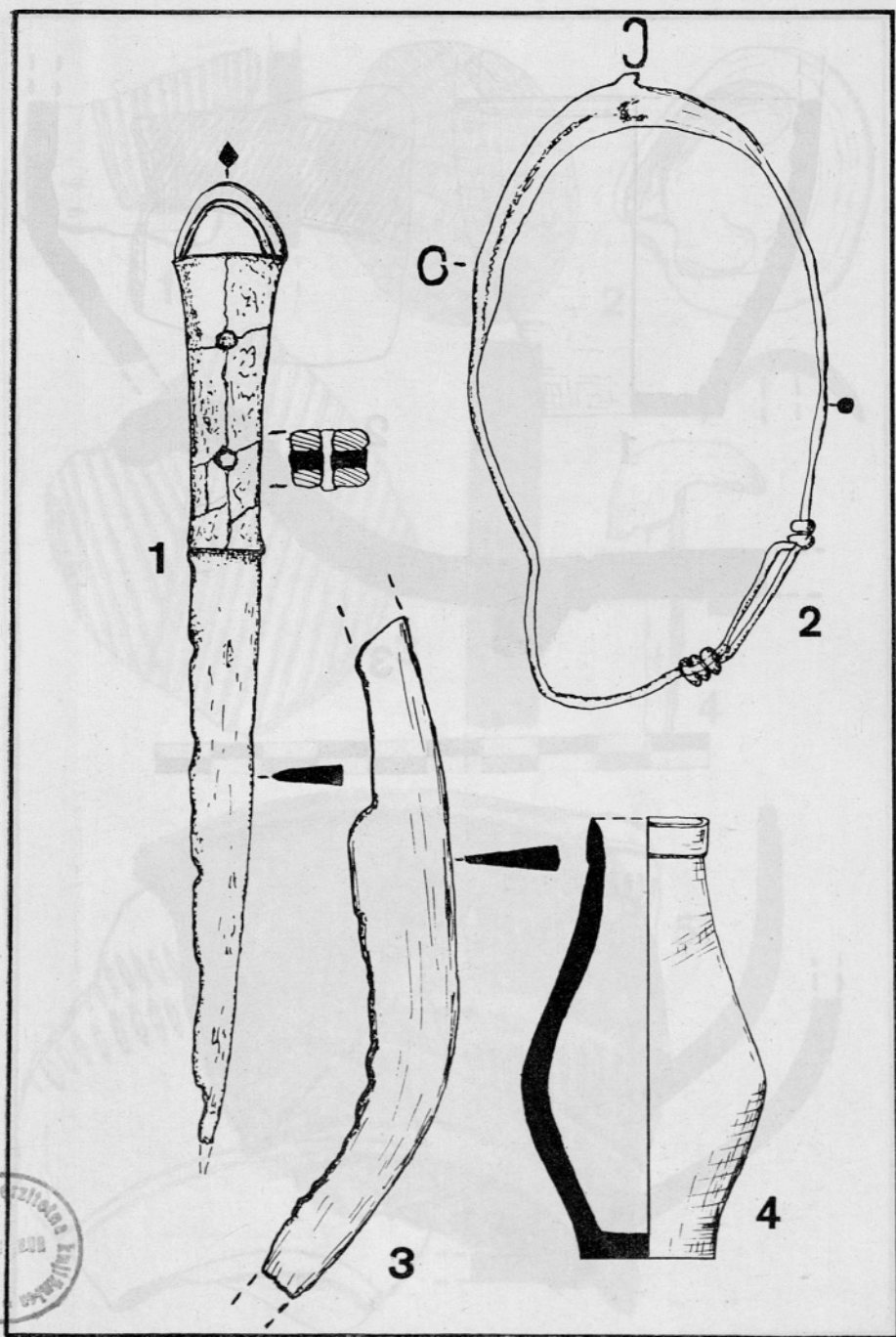
4

3.—4. Detajl vogala iz vhodne in severne smeri. Obdelani kamni so iz zelenega groha
3.—4. Détail de l'angle de la direction est et nord.
Les pierres travaillées sont en tuf vert

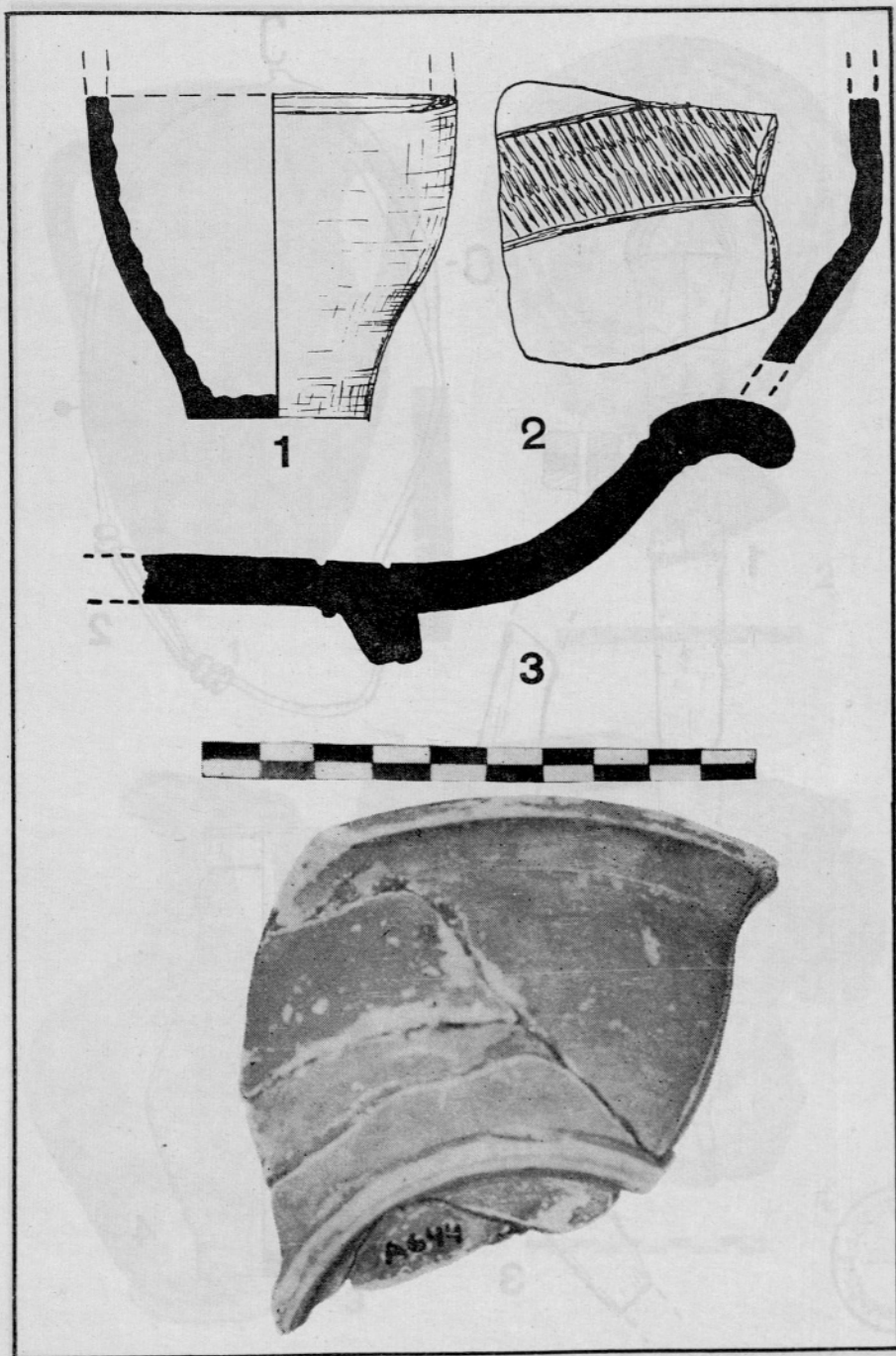

1. Dvoročajni vrček. 2. Oljenka s Pegazom. 3. Enoročajni vrč z dulcem. 4. Fragment keramike z valovnico

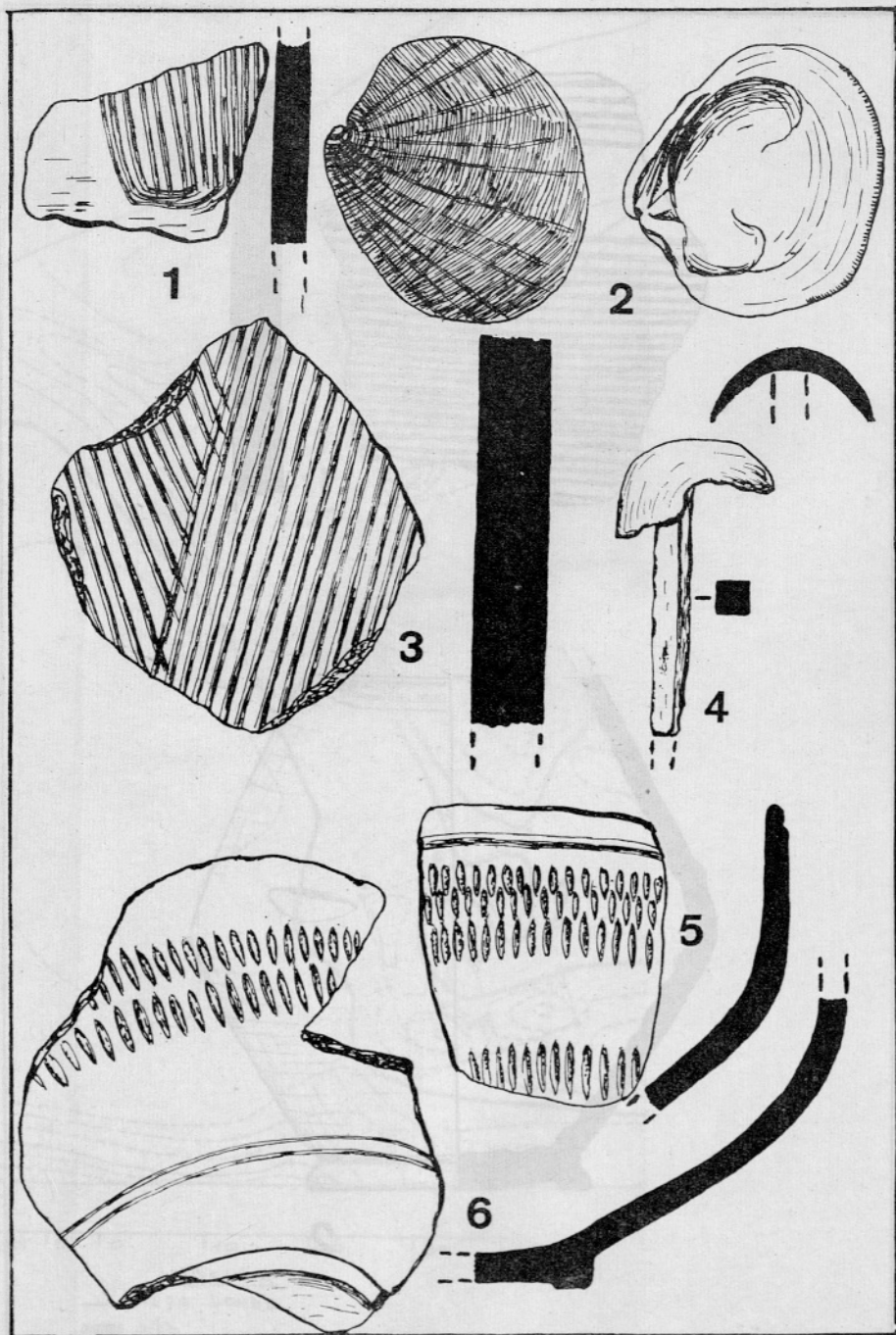
1. Cruche à deux anses. 2. Lampe à huile avec Pégase. 3. Cruche à une anse avec embouchure. 4. Fragment de céramique

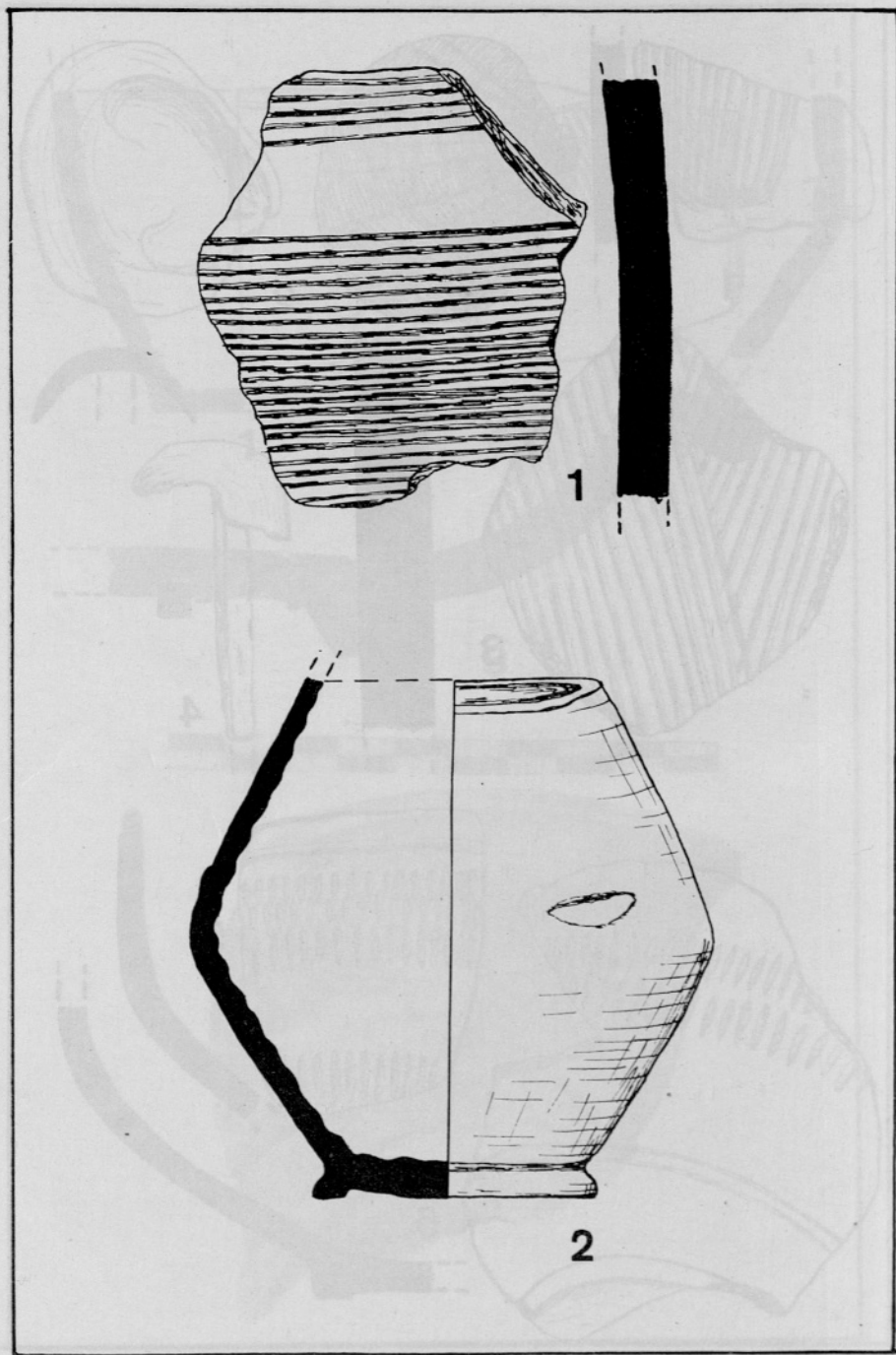
1. Železen, enorezen nož s koščeno oblogo. 2. Bronasta zapetavnica. 3. Železen nož z usločnim rezilom. 4. Čaša iz rumene gline (sl. 2, 3 = 1 : 1; sl. 1, 4 = 1 : 2)
1. Couteau en fer à un seul tranchant avec revêtement en os. 2. Bracelet en bronze.
3. Couteau en fer à lame recourbée. 4. Gobelet en argile jaune (fig. 2, 3 = 1 : 1; fig. 1, 4 = 1 : 2)

1. Spodnji del lončka. 2. Fragment posode. 3. Fragment skodelice iz terre sigillate (vse 1 : 1)
 1. Partie inférieure d'un pot. 2. Fragment de vase. 3. Fragment de tasse en terre sigillée (le tout 1 : 1)

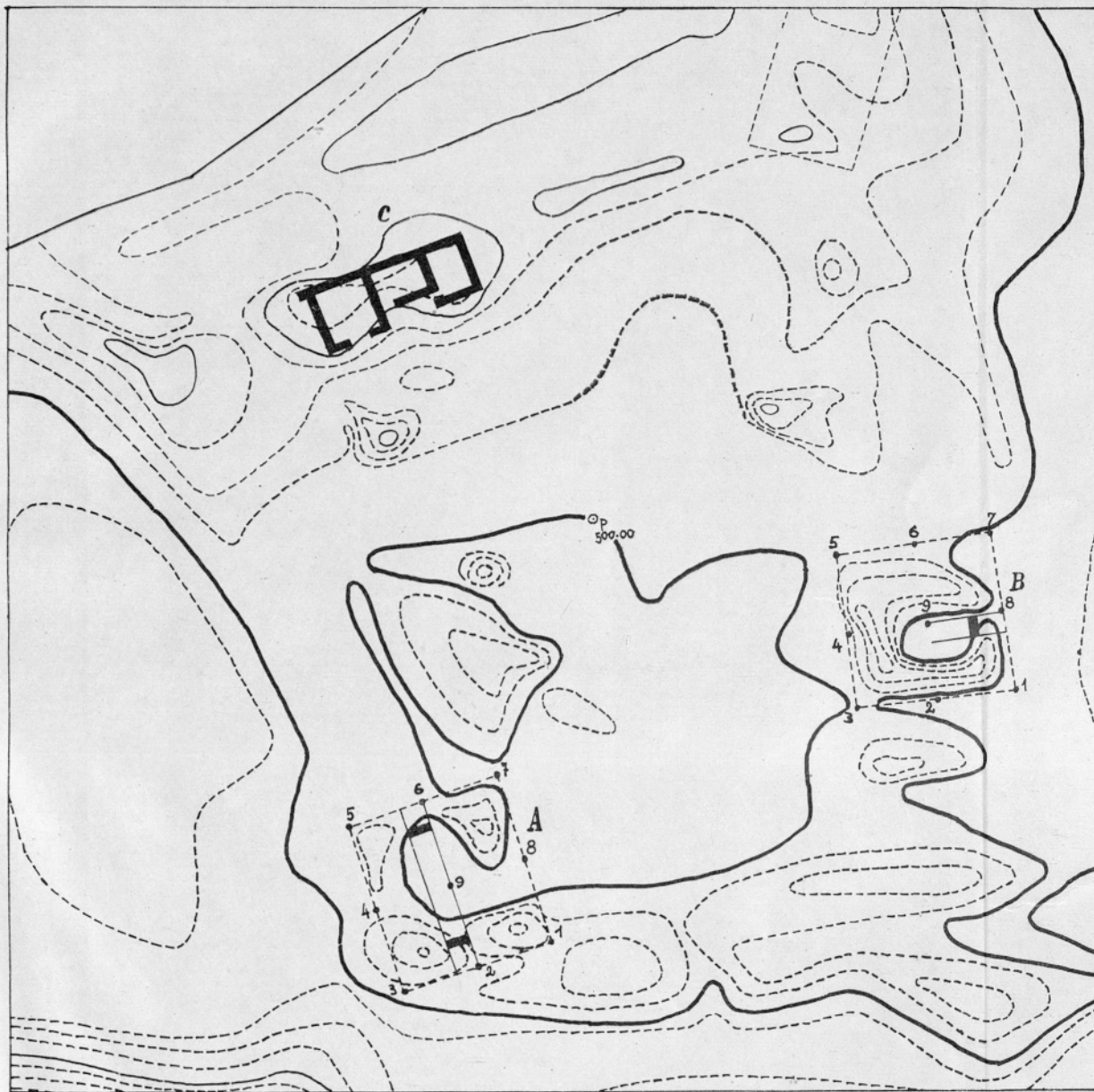
1. in 3. Fragmenta keramike, ornamentirana s kanelurami. 2. Školjka. 4. Železen žebelj. 5. in 6. Fragmenta keramike, ornamentirana z vrezi (vse 1:1)
 1. et 3. Fragments de céramique ornée de cannelures. 2. Coquillage. 4. Pointe en fer.
 5. et 6. Fragments de céramique ornée d'incisions (le tout 1:1)

1. Fragment posode, ornamentiran s kanelurami. 2. Delno ohranjen enoročajni vrč
(sl. 1 = 1 : 1; sl. 2 = 1 : 2)

1. Fragment de vase orné de cannelures. 2. Cruche à une anse partiellement con-
servée (fig. 1 = 1 : 1; fig. 2 = 1 : 2)

10 15 10 110 120 130 140

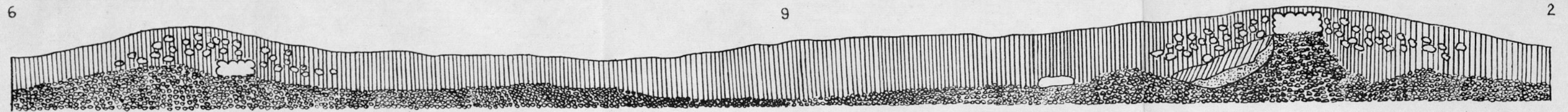
LEGENDA

— MEJA SONDE

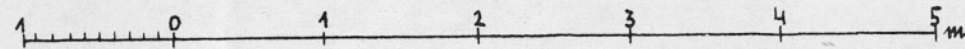
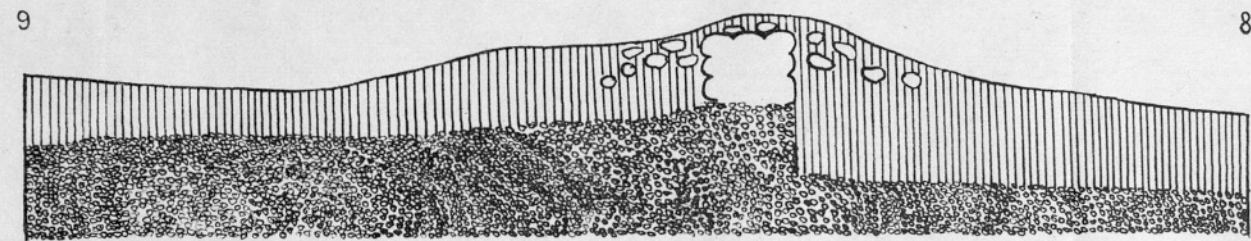
■ zid

Situacijski načrt - Rodine — Plan de situation - Rodine

Profil sonde - stavba A

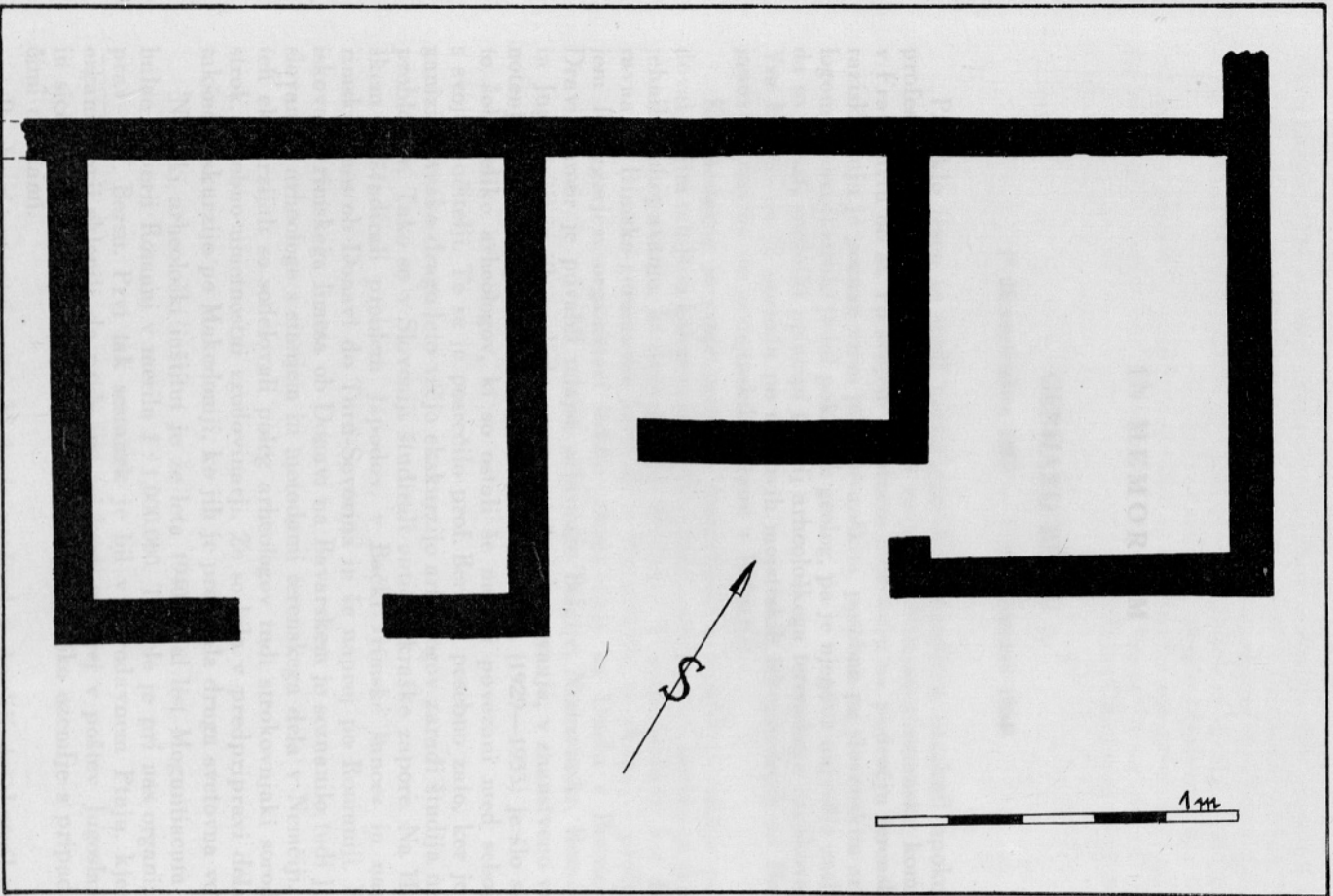

Profil sonde - stavba B

- rjav humus
humus brun
- rodniki
cailloux
- pesek
sable
- temnorjav humus z ogljem in keramiko
humus brun foncé avec charbon et céramique
- zid
mur
- prod
cailloutis

Profil sonde - stavba A — Profil du sondage - bâtiment A
 Profil sonde - stavba B — Profil du sondage - bâtiment B

· Tloris stanovanjske stavbe ključastega tipa (C)
Délinéation d'un bâtiment d'habitation de type à clé (C)

IN MEMORIAM

GERHARD BERSU

(* 26. septembra 1889 — † 19. novembra 1964)

Preteklo jesen je sredi največjega dela nenadoma omahnil upokojeni profesor dr. Gerhard Bersu, bivši ravnatelj Rimsko-germanske komisije v Frankfurtu ob M. Po svojem izrednem delovanju na področju terenskega raziskovanja je poznan vsem jugoslovanskim, posebno pa slovenskim arheologom. Po svoji stroki je bil pokojnik geolog, pa je njegova največja zasluga, da so postali geološki principi temelj arheološkega terenskega raziskovanja. Vsa Evropa ga je poznala po njegovih mojstrskih izkopavanjih od Hadrijanovega nasipa do germanskih burgov v Bolgariji.

Kot pedagog je svoje ogromno teoretično in praktično znanje posredoval svojim mlajšim kolegom in jih je vpeljal v strogo sistematsko in skrbno tehniko izkopavanja, ki daje solidne rezultate. V svoji funkciji kot drugi ravnatelj Rimsko-germanske komisije v Frankfurtu je skupaj s profesorjem R. Eggerjem organiziral šolsko izkopavanje na Duelu v Bistrici ob Dravi, kamor je povabil mlajše arheologe Belgije, Nizozemske, Romunije in Jugoslavije in jih vpeljal v novo metodo izkopavanja, v znanstveno vrednotenje slojev izkopanega zemljišča. V štirih letih (1929—1933) je šlo skozi to šolo veliko arheologov, ki so ostali še naprej povezani med seboj in s svojimi učitelji. To se je posrečilo prof. Bersuju posebno zato, ker je organiziral vsako drugo leto večjo ekskurzijo arheologov zaradi študija novih problemov. Tako so v Sloveniji študirali antične kraške zapore. Na Hrvaškem so študirali problem Japodov, v Bački »rimske šance« in naprej rimski limes ob Donavi do Turn-Severina in še naprej po Romuniji. Raziskovanje rimskega limesa ob Donavi na Bavarskem je seznanilo tudi jugoslovanske arheologe s stanjem in metodami terenskega dela v Nemčiji. Pri teh ekskurzijah so sodelovali poleg arheologov tudi strokovnjaki sorodnih strok, posebno umetnostni zgodovinarji. Že so bila v predpripravi dela za takšno ekskurzijo po Makedoniji, ko jih je pretrgala druga svetovna vojna.

Nemški arheološki inštitut je že leta 1940 izdal list *Moguntiacum Tabulae Imperii Romani* v merilu 1 : 1.000.000. To delo je pri nas organiziral prav prof. Bersu. Prvi tak sestanek je bil v starodavnem Ptuju, kjer so organizatorji sklenili, da pride pri tej karti najprej v poštev Jugoslavija, in sicer list Tergeste, ki obsega slovensko in hrvaško ozemlje s pripadajočimi deželami.

Po drugi svetovni vojni, ki jo je preživel v Angliji, je obnovil svoje znanstvene zveze z našimi arheologi. Pomagal jim je materialno in z mno-

gimi knjigami pri njihovem študiju v Nemčiji, kjer so se izpopolnjevali. Tudi naše raziskovalno delo, posebno razna izkopavanja, si je večkrat ogledal in dal tudi mnogo novih pobud. Posebno so ga zanimala izkopavanja v Šempetru, kjer je zastopal mišljenje totalne rekonstrukcije, ker se le na ta način ves arheološki objekt popolno uveljavlja.

Za jugoslovansko arheologijo je imel prof. Bersu še mnogo velikih načrtov, ki jih pa ni mogel uresničiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost.

J. K.

GERHARD BERSU

* 26. septembra 1899 — † 19. novembra 1964

Profesor dr. Gerhard Bersu, ki je bil član naše komisije za raziskovanje in izkopavanje v Šempetru, je bil eden izmed tistih, ki so se v Sloveniji zavedali pomena arheoloških spomenikov in so se trudili, da bi jih varovali in raziskovali. Njegovo delo je bilo zelo pomembno in ga ne moremo pozabiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost.

Kot pedagog je svoje ogromne znanje in praktično izkušnjo prenesel na mlade študente. Njegovi učenci so bili zelo uspešni in so se v arheologiji izpopolnjevali. Njegovo delo je bilo zelo pomembno in ga ne moremo pozabiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost.

Njegovo delo je bilo zelo pomembno in ga ne moremo pozabiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost. Njegovo delo je bilo zelo pomembno in ga ne moremo pozabiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost.

Njegovo delo je bilo zelo pomembno in ga ne moremo pozabiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost. Njegovo delo je bilo zelo pomembno in ga ne moremo pozabiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost.

Njegovo delo je bilo zelo pomembno in ga ne moremo pozabiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost. Njegovo delo je bilo zelo pomembno in ga ne moremo pozabiti. Njemu ostane večna slava, nam pa žalost in nepozabna hvaležnost.

KNJIŽNA POROČILA

Wolfgang Ickes-Otto Herman Froy. Die Schule in Preussen (1806-1918). Bonner-Germanische Forschungen, Band 24. Berlin 1962.

KNJIŽNA IN DRUGA POROČILA BOOK AND OTHER REVIEWS

Knjiga, ki jo ocenjujemo v tem delu, nam daje umsko svetlo, kot pove naslov. Predstavlja celovito raziskavo o šolski dejavnosti v kateri je italijanska knjižna zbirka, ki jo je objavila v letu 1962. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918.

Vse to seveda ni samo opis, ampak tudi analiza, pri tem raziskovalci delajo tudi vse, kar je potrebno za to, da se lahko razumejo vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918.

Knjiga je delo, ki je po vsej verjetnosti najbolj aktualno, kar je bilo objavljeno v letu 1962. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918.

Da je Ickes-Otto Herman Froy v tem delu razvil predvsem svojo lastno misel, ki se osredinja na to, da se lahko razumejo vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918.

Knjiga je objavljena v letu 1962. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918. V knjigi so opisane vse stvari, ki so se zgodile v šolski dejavnosti v Prusiji od leta 1806 do leta 1918.

KNJIŽNA POROČILA

Wolfgang Lucke-Otto Herman Frey, *Die Situla in Providence (Rhode Island)*. Römisch-Germanische Forschungen, Band 26, Berlin 1962.

Knjiga, ki jo ocenjujemo, nam daje mnogo več, kot pove naslov. Predstavlja sintezo današnjega znanja o situlski umetnosti, v kateri je halštatska kultura doživela svoj najvišji umetniški izraz. Že s tem, da je situlska umetnost prazgodovinska, da pa je s svojo antropomorfno pripovednostjo prekoračila prazgodovinske meje, predstavlja za raziskovalca vabljiv problem in obet: problem, ker celotnemu vprašanju nismo kos le s čisto prazgodovinsko metodo, in obet, ker nam nudi možnost, da ob pravi interpretaciji vendarle prodremo globlje v duhovni svet ustvarjalcev in nosilcev situlske umetnosti.

Knjiga ima dva avtorja in je bila dvakrat napisana: prvič tik pred drugo vojno kot disertacija pri prof. v. Merhartu. Napisal jo je W. Lucke, ki jo je sam tudi pripravil za tisk pri RGK. Z njegovo tragično smrtjo v drugi svetovni vojni je bilo prekinjeno delo raziskovalca, ki je že s prvo knjigo dal zrel sad svojih znanstvenih prizadevanj, požar hiše RGK pa je preprečil tudi sam tisk knjige. Tako smo Luckejevo delo poznali, če seveda izvzamemo njegove nemške kolege, le po kratki notici v *Handbuch der Archäologie*¹. Drugič je knjigo napisal, tako smemo reči kljub vsemu spoštovanju, ki ga je ohranil do prvega avtorja, Otto Herman Frey.

Nam je seveda oceniti celoto, čeprav moramo pri tem razločevati delež obeh avtorjev in se zavedati njunih vezanosti.

Že dejstvo, da Luckejevo delo po več kot 20 letih ni izgubilo svoje aktualnosti, govori za avtorja. Lucke je ob objavi situle, ki jo hrani muzej v Providenceu, podal sintetično podobo situlske umetnosti, ta je neposredno povezana s spomenikom, ki mu je bil izhodišče. To se pravi, da se je omejil strogo le na antropomorfno ornamentirane spomenike in da je poleg tega izpustil iz svoje obravnave celotno estensko varianto situlske umetnosti in še celo vrsto drugih spomenikov, ki bi se dali vključiti v to umetniško zvrst. Če primerjamo Luckejevo opredelitev situlske umetnosti z opredelitvijo, kot so jo postavili prireditelji mednarodne razstave situlske umetnosti, vidimo, da so slednji zavzeli širši odnos. To seveda noče biti očitek, kaže pa na to, da pojem situlske umetnosti še ni do konca definiran.

Da je Luckejevo delo nastalo prav v seminarju prof. Merharta v Marburgu, gotovo ni naključje. Merhart je v tem času razvijal pred svojimi učenci svoje temeljne ideje, ki so pozneje, začenši s študijo o čeladah v 30. Ber. der Röm. Germ. Kom. za leto 1940 in s programskim delom v *Bonner Jahrbücher* 147, 1942, postale dostopne celotni znanstveni javnosti in so v mnogočem osnova našega današnjega gledanja. Gotovo je Merhart že v tem času začel svojo borbo proti »italški fascinaciji« in situlska umetnost je predstavljala v strokovni literaturi z Ducatijem pravo trdnjavo »italške fascinacije«. Ducatiju je situlska umetnost predstavljala le barbarizacijo etruščanske variacije umetnosti, kot je bila inkorporirana v cer-toški situli. V borbi proti Ducatiju je Luckejevo delo tudi nastalo, osnovna teza avtohtonosti situlske umetnosti, njenega stila in upodobitev, preveva vse delo. Pri tem je avtor predvsem uporabil detajlno analizo realij, ki predstavlja nedvomno jedro Luckejevega dela. Njegovi zaključki so na kratko tile: v nasprotju z Duca-

¹ G. Kaschnitz-Weinberg, *Handbuch der Archäologie* (= *Handbuch der Altertumswissenschaft* 6. Abt., 2. Textband) 1954, 388 op. 3.

tijem situlska umetnost nima svojega izvora v etruščanski Bologni okrog leta 500 pr. Kr., ampak je samostojen produkt domačega prebivalstva, alpske veje Ilirov. Lucke pri tem ne taji južnih vplivov, tj. grških in predvsem etruščanskih, vendar se ti vplivi dado reducirati na en imenovalec, na zunanjo obleko, na jezik; to, kar je situlska umetnost ustvarila, kar je povedala, pa je domači ilirski svet. Ta ilirski nosilec seveda ni bil tak Panilir, kot je bil v modi prav v času, ko je Lucke svojo disertacijo pisal, ampak strogo omejen na prebivalstvo, ki je to umetnost ustvarilo, torej na alpske Ilire in Venete, če smemo uporabiti izraz, ki so ga uporabili slovenski razstavljalci Mednarodne situlske umetnosti v Ljubljani. Seveda pa Lucke Ilirov in Venetov očitno ne ločuje, kar je v času, ko je delo pisal, tudi razumljivo, danes pa je že manj. V etnični razlagi gre Lucke še dalje, v skupnem svetu situlskih upodobitev in Homerjevega pripovedovanja, ki dejansko ne more biti zgolj slučajen, vidi skupnost Ilirov in Grkov, ki so bivali pred odselitvijo skupaj in katerih nekdanji skupni svet nam sedaj situlska umetnost pomaga odkrivati. V tem njegovem konceptu seveda certoška situla ne stoji na začetku situlske umetnosti, ampak nekje v sredini razvoja — kronološka linija po Luckeju se glasi: Vače, Magdalenska gora—Providence—Certosa—Welzelach, Sanzeno—Arnoaldi — kot izdelek Ilira, ki je ustvaril svoje delo v Bologni.

Povezava situlske umetnosti na jugovzhodni alpski prostor je nova, nova pa je tudi znanstvena izpeljava teze o avtohtonosti. Omenil sem že, da se pri tem Lucke predvsem opira na analizo realij, tj. na analizo izvora posameznih scen, nošnje, orodja in drugih rekvizitov, ki so v zvezi z njimi. Nadaljnja pot gre preko analize ornamenta in stila, ne dosega pa njegove analize realij niti po obširnosti niti po globlini. Seveda pa je Lucke mnogo problemov pustil odprtih in se je strogo držal svoje ozke opredeljitve situlske umetnosti. Tudi to ni očitek — vsako dobro delo odpira nove probleme in nesmiselno bi bilo očitati, če teh novih problemov tudi že ni rešilo. Prav tako Lucke ni izkoristil vseh kronoloških možnosti, ki so mu jih dajale grobne celote. Oprl se je na grobove, ki so bili kronološko fiksirani z grško keramiko, ostala relativna kronološka razmerja pa je uspostavil le s stilno analizo. Sicer pa je najboljšo njegovo oceno dal že O. H. Frey, tako v sami knjigi (v predgovoru in zaključni besedi) kot v svoji šudiji o začetkih situlske umetnosti,² kateri se lahko, skoraj v celoti tudi mi pridružimo. Hkrati pa je Frey z njo dal tudi dober dokaz, da je problematiko situlske umetnosti zagrabil v celoti in da smo z njim dobili ne samo izdajatelja Luckejevega dela, ampak tudi ustvarjalnega nadaljevalca.

Principe svoje izdaje je Frey označil v predgovoru knjige in so gotovo pravilni. Frey je želel pustiti besedo čimbolj prvemu avtorju, obzirno je črtal nekatera manj prepričljiva in nebitvena izvajanja in dal svoja vedno dragocena kratka dopolnila v opombe v oglatih oklepajih, da se tako na prvi pogled ločijo od izvajanj prvega avtorja. Samostojno je dopolnil le katalog, ki je praktično napisan na novo. Prav tako je Frey skoraj v celoti zbral in preskrbel novo fotografsko in risarsko dokumentacijo. Da je bilo to delo opravljeno skrbno in na nesebičen način, nam najbolje izpričuje dejstvo, da je Frey pomnožil katalog za 15 števil (od 45), torej za četrtno in jih vključil tudi v tekst. Dodane so bile v mnogih primerih grobne celote — kot posebej dragoceno naj na prvem mestu omenimo grobno celoto situle Benvenuti — kjer pa grobni celot ni podal, se je lahko oprl na nove moderne izdaje, tako na *Inv. Arch. Y 41—46* za spomenike situlske umetnosti iz Slovenije. Prav tako je v opombah dodana literatura, ki kljub avtorjevi trditvi, da ni težil po popolnosti, ne izpušča ničesar bistvenega. Pogrešamo le omembo mednarodne razstave situlske umetnosti v Ljubljani, Padovi in na Dunaju ter njen katalog.³ Razstava je bila resda odprta že po zaključni redakciji knjige, vendar bi pa morala biti omenjena v spremni besedi že zaradi povezave teh simpatičnih mednarodnih naporov v skupnem delu pri reševanju problemov situlske umetnosti. Tudi ostala dopolnila v opombah dajejo mnogo dragocenih in usmerjajočih opazanj. Koliko bogastva je skritega v teh kratkih opombah, bo znal oceniti le tisti, ki je že uveden v probleme situlske umetnosti.

² Germania 40, 1962, 56 ss.

³ Mostra dell'arte delle situle dal Po al Danubio, Padova 1961. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov. Ljubljana 1962. Situlenkunst zwischen Po und Donau. Wien 1962.

Na novo je dodal Frey zaključno besedo, kjer kritično ocenjuje Luckejevo delo. Frey pogrša podroben pretres starejših pojmovanj situlske umetnosti, stilna analiza se mu zdi nezadostna in zaradi tega ostanejo neizdelane tudi vezi, s katerimi lahko situlsko umetnost konkretno povežemo z Meditiranom. Frey je odklonil Luckejevo primerjavo situlske umetnosti z naturalizmom in naturnim občutjem grškega vaznega slikarstva Nikosthenesa. V kronologiji pogrša obdelavo grobnih celot, čeprav je lahko nekatere Luckejeve teze dokazal na nov, vsekakor bolj neoporečen način, druge pa je — tako npr. datacijo vaške situle v sredino 6. stoletja — upravičeno odklonil. Frey je tudi proti povezovanju situlske umetnosti z Iliri in gleda z rezervo na skupni svet Homerja in situlske umetnosti kot posledico skupnega sosodstva ilirskega in grškega sveta pred selitvijo. Vsa Freyeva opažanja so dobra in drže; nekatera so celo stroga. Na povezovanje situlske umetnosti z ilirskim svetom in na skupno življenje Grkov in Ilirov ne bi gledal tako kritično — zveza je vsaj tako trdna kot različne selitve kulture žarnih grobišč, s katerimi danes dokaj splošno operiramo. Priznam pa, da bi bilo potrebno ta vprašanja na novo definirati in osvetliti. S samimi selitvami danes ne smemo več operirati. Mnogo bolj gre za vprašanja etnogeze, za katera nam prav Balkan nudi lepe možnosti, da jih razvozljamo. Lahko zaključimo. Freyev poseg v Luckejevo delo je bil izredno pieteten. Pustil je govoriti Luckeja v vseh bistvenih stvareh, skrbno pa ga je dopolnil v vseh tistih navideznihi malenkostih, zaradi katerih lahko rečemo, da je knjiga vseskozi na ravnini vede leta 1962, in nikjer ne čutimo da je bila napisana že pred več kot 20 leti. To velja tudi za katalog, ki je zanesljiva baza vsega nadaljnjega dela. Dober in kvaliteten tisk, ki je praktično skoraj brez napak, le povečava vrednost knjige, ki bo ostala ne samo kot prva sinteza situlske umetnosti, ampak hkrati tudi nenehno izhodišče za nove raziskave. Za to gre brez dvoma zahvala obema avtorjema.

Kje so danes, ko imamo Lucke-Freyevo knjigo, pereči problemi situlske umetnosti?

Lucke je trdno priboril situlski umetnosti njeno avtohtonost, to je vezanost na prostor, kjer je nastala. To je njegova največja zasluga. Toda »italska fascinacija« je le delno premagana. Odvisnost od Italije oziroma od Grčije je ostala, predstavljena je bila le na drugo višjo ravnino. Že Lucke je dobro videl, da avtohtonost situlske umetnosti ni absolutna, v stilu pa je začel ugotavljati zveze z vso preciznostjo predvsem Frey, v delu, ki je nastalo ob pripravi Luckejevega dela (Germania 40, 1962, 56 ss.). Precej dela pa je še vedno ostalo. Predvsem bi bilo potrebno Luckejeve raziskave, ki so bile v principu vezane na situlo Providence, razširiti na celotno motiviko in ornamentiko ter vključiti v njo analizo še neobdelanih realij. Med ornamentalnimi motivi naj omenim le rastlinski motiv, kot ga dobimo na situli Benvenuti in na Magdalenski gori, ter preplet, ki ga poznata fragment čelade z Magdalenske gore in Novega mesta. Prav tako bi morali vključiti v obravnavo nov pojav letečega ptiča, na katerega je opozoril že Dehn in s tem v zvezi tudi imenoval disertacijo, ki je zbrala z grško-etrusčanskega sveta dragoceno primerjalno gradivo.⁴ Naštevane bi lahko še nadaljevali, že po danes obdelanem gradivu pa se mi zdi jasno, da kontakt situlske umetnosti z Mediteranom ni bil stalno enako intenziven, ampak je omejen na dokaj kratek obdobje, ki ga v grško-italskih kulturah označujemo z orientalizirajočim stilom. To je Lucke neprestano ugotavljal pri svojih analizah motivov in realij. Frey pa bistveno dopolnil s stilno analizo živalskih upodobitev in ornamenta. Ta problematika pa je bistveno povezana z vprašanjem kronologije. S tem, da je Frey dokončno postavil prve spomenike situlske umetnosti v čas okrog 600 pr. Kr. — ugotovitev, ki jo je nezavisno od njega potrdila tudi razstava situlske umetnosti — smo dobili tudi dejansko kontakt s »stilo orientalizante« Etrurije in protokorintske umetnosti. Vznemirljiva pa je še vedno ostala več kot stoletna praznina med začetkom situlske umetnosti okrog 600 in njenim vrhom, ki ga danes predstavljata situli Certosa in Vače. Le na podlagi stilne analize je — ne brez upravičenosti — postavil Lucke Vače v sredino 6. stoletja in tako premostil prepad, toda železna realnost grobnih celot, na katero je pravilno opozoril Frey, je ta prepad zopet neusmiljeno odprla. Nove najdbe in nove raz-

⁴ W. Dehn, Präh. Zeitschrift 34/35, 1944/50, 329 ss. C. Krüger, Der fliegende Vogel in der antiken Kunst bis zur klassischen Zeit (1940).

iskave bodo morale ta prepad premostiti. Arhaični elementi na certoški pa tudi vaški situli nam morda že odpirajo rešitev. Vsekakor drži, da je tudi svet klasičnih situl Certose in Vače še vedno zakoreninjen v »stilo orientalizante« in danes ne vidimo še nobenih elementov, ki bi govorili za povezavo klasičnih spomenikov situlske umetnosti 5. stoletja z istočasno grško-etrusčansko umetnostjo. Razvoj od najstarejših situlskih spomenikov (pokrovi, predvsem pa situla Benvenuti, fragment čelade z Magdalenske gore) do klasičnih spomenikov situlske umetnosti (Vače, Magdalenska gora, Certosa) se je moral izvršiti v južnoalpskem prostoru.

Pri tem je še drug velik problem. Frey je lokaliziral nastanek najstarejših situlskih spomenikov v Este, kjer pa se je razvoj usmeril predvsem v drugo smer. Nadaljevanje pravih pripovednih antropofiguralnih upodobitev ni v Este, ampak v vzhodnoalpski halštatski kulturi Slovenije. Pokrov iz groba 124 Este Benvenuti, ki ga je Frey prepričljivo postavil kot kronološko nadaljevanje situle Benvenuti, brez dvoma nima nobene zveze s klasično situlsko umetnostjo Vače in Certose. Pokrov iz groba 124 vodi v svet estenskih situl Capodaglio, grob 38 in Boldù Delfin, ne pa v Vače in Certoso. Zato se mi še vedno zdi postavljanje začetkov situlske umetnosti le v Este, kakor je danes metodološko korektno, problematično.

Neposredno nadaljevanje Lucke-Freyeve knjige se kaže na eni strani torej v tem, da na isti način, kot je sedaj obdelana klasična situlska umetnost, obdelamo tudi estensko varianto in poleg tega razširimo obdelavo na vse sorodne poiskuse pripovednega in figuralnega značaja v istem prazgodovinskem krogu. Prav tako pa ostane še vedno odprto vrednotenje situlske umetnosti kot umetnostnega pojava. V ta vprašanja se je previdna nemška prazgodovinska šola vedno nerada spuščala, tako da moramo moderna preddela s tega področja iskati izven nje, omenim naj predvsem Kastelica, Mansuella, Stareta.⁵ Morda so res nekatera od zastavljenih vprašanj v omenjeni literaturi ostala torzo prav zaradi nerazčiščenih osnovnih vprašanj, ki nam jih je sedaj rešila Lucke-Freyeva knjiga. Problem pa seveda ostaja in predstavlja veliko šanso prazgodovinske arheologije. Prav v raziskovanjih halštatske kulture smo priča uspešnim poskusom⁶ bitno razširiti problematiko in metodologijo prazgodovinske arheologije preko zgolj utrjenih in standardnih poti. Situlska umetnost odpira nove šanse, da jo razširimo še v druge dimenzije, ne da bi izgubili trdna tla znanosti, in tako prazgodovini upravičimo naziv zgodovinske vede.

In na koncu še to: škoda bi bilo, da bi se nadaljevanje raziskav situlske umetnosti, ki jih bo ta knjiga brez dvoma odprla, razdrobilo le v posamezne težko dostopne razprave. Zato bi želeli, da bi Frey že sedaj mislil na drugi del, kjer bi bila na enak način obdelana estenska varianta situlske umetnosti, hkrati pa dana celotna zaključna podoba situlske umetnosti tudi v vseh tistih problemih, ki jih je odprla prva knjiga.

Stane Gabrovce

Archaeologische Funde in Ungarn. Herausgegeben von Dr. Edith B. Thomas. Verfasst von L. Vértes, Dr. P. Patay, Dr. E. B.-Bónis, Dr. E. B.-Thomas, Dr. T. Szentléleky, A. Cs.-Sós, Dr. I. L.-Kovrig, Dr. Z. Kádár. Budapest: Corvina 1956, 4°, p. 425, bogato ilustrirano.

Srednja in Vzhodna Evropa, ki tvorita velikansko geografsko in deloma ekonomsko enoto, imata — zaradi tesne politične povezanosti v minulosti in sedanjosti — tudi skupne znanstvene interese. Posebno očitni so ti za obdobja starega veka, ko je bila Zahodna in Srednja Evropa organizirana v politično enoto rimskega imperija. Raziskovalci, ki ta obdobja danes proučujejo, morajo nujno poznati najvažnejšo zadevno pokrajinsko literaturo, kajti v svojem sklepanju so odvisni od novih ugotovitev in zaključkov tako domačih kakor tujih znanstvenikov. Mnogo-

⁵ J. Kastelic, Situla z Vače (1956). Isti, Umetnost situl od Pada do Donave, v že citiranem katalogu, G. Mansuelli, *Arte Antica e Moderna* 18, 1962, 115 ss. F. Stare, *Arh. vestnik* 3, 1952, 173 ss. Isti, *Zbornik Fil. fakultete Ljubljana* 2, 1955, 103 ss. O. H. Frey, *Die Situla von Kuffarn* (Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum. NF 4, 1962).

⁶ G. Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit* (Röm.-Germ. Forsch. 24) 1959.

krat je pri tem ovira tuj jezik. Težko je za Jugoslovane proučevati madžarsko literaturo, težko za trde Nemce prebrati slovenska dela. Zato skušajo eni in drugi s povzetki in prevodi vse najbistvenejše posredovati z drugim.

Tudi v naslovu imenovana knjiga madžarskih avtorjev, pisana v nemščini, ima takšen namen. Nuditi hoče domačemu in tujemu človeku zgoščen pregled nad celotno zgodovino starega veka v Panonski nižini. Zaradi drobnega analitičnega dela v bližnji preteklosti že dozoreva današnji čas za skupinske preglede posameznih zgodovinskih obdobij in hkrati ljudje čedalje bolj želijo in potrebujejo take preglede. Težnja po sintezah je tako rekoč splošna, v dokaz naj navedem samo dvoje kolektivno pisanih velikih sintez, ki jih je organizirala Zahodna Evropa oziroma Amerika: *Cambridge ancient history I—XII + I—V tables*, Cambridge 1953—1959 ter T. Frank, *Economic survey of ancient Rome I—V*, Baltimore 1956 do 1940.

Zanimivo je — in naj podčrtam to tudi na tem mestu — da za Balkan sploh ne obstaja kakršna koli sinteza razen nekaterih lokalnih ali regionalnih ali tematskih pregledov, kot so na primer G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877 ali A. Alföldi, *Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, I—II, Berlin-Leipzig 1924, 1926, ali velika zgodovina Budimpešte, ki je izšla v letu 1942 in podobno. Z eno besedo, ljudje nimajo dela, iz katerega bi se lahko poučili o zgodovini starega veka pri nas. Možnosti, da bi čimprej to dosegli, je več. Najboljše bi bilo sistematično, v detajle zasnovano kolektivno delo. V krajšem času pa bi bilo možno take preglede — z ožjim konceptom — zasnovati recimo, na tak način, kot je storil A. Schober, *Die Römerzeit in Oesterreich und in den angrenzenden Gebieten von Slowenien*, Wien 1952.

E. B. Thomasova je z vsebinsko organizacijo knjige *Archaeologische Funde aus Ungarn* ubrala tretjo pot, ki je za tako delo oziroma za obravnavane epohe gotovo najhitrejša; organizirala je namreč sodelovanje strokovnjakov, ki so imeli skupno nalogo: ob primernem izboru in logičnem nizu podob arheoloških izkopanin razviti celotno arheologijo, delno celó zgodovino arheologije, zgodovino materialne kulture, kolikor mogoče tudi etnično in politično, predvsem pa kulturno zgodovino obdobij v Panonski nižini od stare kamene dobe do Bizanca. Da so celostranske podobe skrbno izbrane, ni potrebno posebej poudarjati, prav tako tudi oprema knjige.

Vsebinsko je razčlenjena na štiri oddelke: prazgodovino (1. Paleolit: L. Vértes, 2. Bakrena doba, 4. Bronasta doba, 5. Starejša železna doba, 6. Skiti, vse P. Péter, 7. Kelti, E. B. Bónis), antiko (1. Rimljani, E. B. Thomas, 2. Sarmati, T. Szentlélek), obdobje preseljevanja narodov (1. Huni, A. Cs. Sós, 2. Germani, I. L. Kovrig, 3. Avari, 4. Slovani, 5. Madžari, vse A. Cs. Sós) ter na bizantinske spomenike na Madžarskem (Z. Kádár).

Nobenega smisla ne vidim v kritičnem premotriranju vsebine, ki je — dovolj nazorno in dobro razdeljena — razvidna iz poprej navedenih poglavij. Delo služi znanosti, še mnogo bolj pa splošnemu izobraževanju, in sicer izobraževanju take vrste, ki si ga moderni človek vselej želi: ne pusto in ne dolgočasno. V knjigi *Archaeologische Funde aus Ungarn* je potek izobraževanja nevsiljiv ob izbranih podobah pokopanih kultur, s kratkimi orisi kulturne, politične zgodovine. Koga ne bi zanimalo prebiranje o doslej neznanem rudarstvu v stari kameni dobi, o tedanjem kopaškem orodju? Ali dobiti tako detajlen vpogled v preprosto življenje ljudstva v rimski dobi, kot ga poseduje praznoverje, ki je celo rodilo lokalno obrt, namreč ulivanje svinčenih zaobljubljenih ali apotropajskih obeskov? In koga ne bi zanimala zgodovina stremena, ki je šele omogočilo nomadskim rodovom prebiti po cele dneve v sedlu brez nevarnosti, da bi viseča noga otrpnila. Ali prebirati tolikokrat ponavljane notice o surovem mesu, ki so ga Huni uživali, v pravi luči, da so namreč z zaplatami mesa zdravili zaradi lesenih sedel odrte hrbte svojih konj in jih z njimi ščitili pred nadaljnji poškodbami?

Takšna knjiga v resnici spada v kulturne knjižnice posebno študijske in gimnazijske, tembolj, ker sami nimamo kaj podobnega in ker veljajo v knjigi podani obrisi v velikem delu tudi za naše kraje.

J. Šašel

Römische Antike und frühes Christentum. Ausgewählte Schriften von Rudolf Egger zur Vollendung seines 80. Lebensjahres herausgegeben von Artur Betz und Gotbert Moro. Band I, 1962, 319 p., Band II, 1965, 379 p. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten

Zbrani ali izbrani spisi človeka, ki je dolgo živel, intenzivno delal, niso priznanje le delavcu — navadno izidejo ob jubileju — niso le žetev, predvsem pomenijo veliko olajšanje mladim, novim delavcem, ki prihajajo v teku generaciji na iste njive. Knjiga ali dve nadomestita brskanje po dolgih policah biblioteke, kjer so po strokovnih revijah in zbornikih razvrščene študije, ki so izhajale dolga leta; pomenita učbenik in priročnik. V izredni meri velja to prav za Eggerja, čigar življenjski *opus* je dolg, ploden in tehten, tesno povezan s problematiko in zgodovino starega veka vseh dežel, ki obstajajo danes v območju Vzhodnih Alp, pa še naokrog, o čemer pouči slehernega pogled v obsežno bibliografijo (II 371 ss.). Njegovi učenci, prijatelji in sodelavci, kulturna javnost so se njegovega pomena tudi vselej zavedali, počastili so ga z zbornikom ob njegovi 60-letnici (*Aus dem römischen und germanischen Kärnten*, Carinthia 132, 1942), 70-letnici (*Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte*, Klagenfurt, 1—5, 1952 ss.) ter z izdajo izbranih spisov ob 80-letnici (11. IV. 1962; cf. *Argo* 1, 1962, 59). Človeka veseli, da je vsaj eden od znanstvenikov doživel toliko izrazov spoštovanja občinstva kot Egger. To je redko in prav je, da vidimo. Ta dejstva so hkrati spričevalo njegove privlačne osebnosti, ki jo je vselej prežemal pedagoški eros.

Do velikih tekstov Egger ni prišel, prevelika ljubezen do vzgojnega dela tega navadno ne omogoča. Največji so: *Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Noricum*, Sonderschriften des österreichischen Archäologischen Institutes IX 1916, dalje *Der altchristliche Friedhof von Manastirine*, Forschungen in Salona II, 1926 ter *Der altchristliche Friedhof Marusinac*, Forschungen in Salona III, 1959. Dve bazi njegovega raziskovanja sta opazni. Prva je epigrafika, druga študij starega krščanstva. Obe, kombinirani in sprepletani s tisočermi ostanki pradednega življenja, pa dajeta igrivo pestrost njegovega ustvarjanja, ki ga tudi izbor ponazori.

Kombinirane grupe na teh bazah so naslednje: Koroške topografsko-epigrafske drobtine (na primer, *Der Tempelbezirk des Latobius im Lavanttal* I 98 ss. *Genius cucullatus*, I 159 ss. *Die Felsinschriften der Plöckenalpe*, I 197 ss. *Karnburg und Maria Saal*, II 34 ss. *Zollfelder Kleinigkeiten*, II 45 ss.); cerkveno-upravna zgodovina v kasni antiki Vzhodnih Alp (*Historisch-epigraphische Studien in Venetien*, I 45 ss. *Die ecclesia secundae Raetiae*, II 69 ss.); starokrščanska arhitektura (*Die Begräbnisstätte des Kaisers Konstantin*, I 1 ss. *Das Mausoleum von Marusinac und seine Herkunft*, I 181 ss. *Vom Ursprung der romanischen Chorturmkirchen*, I 214 ss. *Die Kirchen in Sabiona-Säben und Maria Saal*, II 218 ss.); historično-topografski problemi (*Die Zerstörung Pettaus durch die Goten*, I 36 ss. *Civitas Noricum*, I 116 ss. *Eine Revolte im Lager vom Viminacium*, I 208 ss. *Die Ostalpen in der Spätantike*, I 257 ss.); religiozno-filozofska razmotrivanja ob najdbah (*Eine Darstellung des Iulus Iuvenalis*, I 22 ss. *Eine altchristliche Bischofsinschrift*, I 111 ss. *Ein altchristliches Kampfsymbol*, I 144 ss. *Sanctissima Mater*, II 256 ss. *Das Labarum, die Kaiserstandarte der Spätantike*, II 325 ss.). Posebej so ga vselej privlačevali preprosti predmeti, ostanki ljudskega praznoverja in čustvovanja, ki odpirajo, prav tolmačeni — posebej tudi prav brani, v čemer je Egger mojster — v prazgodovino izgubljaajoče se horizonte človeškega elementarnega in ki zahtevajo ne le znanja in spretnosti, marveč tudi izbornegega stilističnega oblikovanja, da sproti usihajočo materijo plastično posreduje čitatelju. Egger poseduje to lastnost v izredni meri, v taki suverenosti, da sledi gibanju, s pripovedovanjem, še ko dejanja ni več oziroma ni več ugotovljeno. Sem bi pristeli *Eine Fluchttafel aus Carnuntum* (I 81 ss.), *Aus der Unterwelt der Festlandkelten* (I 272 ss.), *Der Hilfe im Kapuzenmantel* (II 1 ss.), *Liebeszauber* (II 24 ss.), *Epikureische Nachklänge aus Aquincum* (II 153 ss.), *Bescheidene Ex-votos* (II 268 ss.), *Die Fluchttafel aus Rom* (II 348 ss.).

Naša želja urednikoma bodočega 3. zvezka, ki ga Egger še piše, je, da vstavi vsaj še *Kärnten im Altertum*, Schriften zu den Klagenfurter Hochschulwochen 1941; *Oberösterreich in römischer Zeit* (Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealverei-

nes 95, 1950, 153 ss.); *Ricerche di storia sul Friuli preromano e romano (Atti di Accademia di scienze, lettere ed arti di Udine, III 15, 1954—1957, 383 ss.)*.

Člankov in študij, ki se nanašajo specialno na naše starine in ki jih moramo upoštevati, je že po gornjem predlogu mnogo. Delo spada ne le v vsako biblioteko, ki naj služi raziskovalnim strokam in izobrazbi, spada tudi v roke posameznih zainteresiranih strokovnjakov.

J. Šašel

Atilius Degrassi, *Inscriptiones Latinae liberae rei publicae, i, ii*. Firenze: La Nuova Italia editrice (Biblioteca di Studi superiori, vol. XXXIII, XI: Storia antica ed epigrafia) 1957, 292 p.; 1963, 547 p.

V dveh zvezkih se je Degrassi namenil dati študentu zgodovine starega veka pa tudi profesorju vse pomembne in ilustrativne epigrafske tekste z jedrnato navedenimi tehničnimi podatki in komentarji za obdobje, ki leži med prvimi latinskimi zapisi in Avgustom, natančneje letom 31 pred n. št. Za osnovo mu je služil CIL I² (1951), pri čemer je hotel upoštevati čim več pozneje odkritega gradiva in izogibati se pomanjkljivostim analognih zbirk, ki so jih priredili V. Pisani (Testi latini arcaici e volgari con commento glottologico, 1950) ter E. H. War-
mington (Remains of old Latin, IV, Archaic Inscriptions, 1940). Te imajo težišče predvsem na jezikovnem komentarju. Izpustil je običajne nagrobne tekste ljudstva, tekste, ki jih ima *instrumentum* ter *leges publicae* in *civitatum*. Med tehničnimi podatki, ki jih navaja, so posebno važna najdišča in nahajališča ter bibliografija, ki pogosto dopolnjujejo ali korigirajo podatke v Korpusu.

Obsežno gradivo (v prvem zvezku 505, v drugem 774 številke) je razčlenil vsebinsko izredno pregledno ter za študij in pouk praktično na 27 poglavij, ki jih zaradi instruktivnosti navajam v naslednjem:

Tituli a saec. septimo ad quartum
Fasti consulares
Kalendarium
Numina et sacerdotes
Magistratus Romani eorumque familiae
Lapides miliarii
Termini
Milites
Lages sacrae
Senatus consulta
Edicta
Foedus Callatinum
Sentetia Minuciorum. Lex Puteolana
Magistratus et sacerdotes civitatum
Collegia urbana etc.
Artifices. Servi publici
Privati homines
Tesserae nummulariae
Tesserae hospitales
Sortes
Glandes
Tituli picti vel graphio scripti
Tabellae defixionum
Instrumentum
Varia

Delo zaključujejo *indices amplissimi*.

Trud, ki ga je v to delo vložil Degrassi, učitelj epigrafike, ene od krepkih korenin antične zgodovine, bi bil slabo povrnjen, če ga ne bi tako filologi kot historiki uvrstili med redne učne knjige in pripomočke. Predvsem pa bi bilo to slabo spričevalo zanje, ker boljše knjige, ki bi jo spisal boljši avtor, ne morejo

najti. Kdor Degrassijeva dela pozna, ve, v kako elegantni in jasni latinščini, ki je že sama na sebi poučna, so napisana.

Posebej zanimivo je za vzhodnoalpskega čitatelja opazovati, koliko tekstov iz tega obdobja so našli na našem področju. Degrassi jih je komentiral in bibliografsko ažuriral. To so napisali s Štalenskega vrha nad Gosposvetami (988, 992, 1272, verjetno tudi 268) in Vrhnike (53, 54). Če pa bi težil po popolnosti, kar ni v namenu zbirke, bi jih lahko dodal še nekaj. Mnogo je takih spomenikov tudi iz Istre in Dalmacije.

Ob koncu si človek nehote želi še izbor slikovnega gradiva teh za politično, kulturno in jezikovno zgodovino tako važnih spomenikov in predvsem, da bi zbirka ne ostala omejena le na obdobje rimske republike.

J. Sašel

Cornelius C. Vermeule, *Roman Medallions*. Museum of Fine Arts, Boston, b. 1 (1965). Uvod, katalog in 10 tabel.

V katalogu je opisanih 106 novcev, od tega preko 65 multipel in medaljonov iz vseh treh kovin, nekaj kontorniatov in drugih nominalov. Objavo je pripravil Cornelius C. Vermeule s sodelovanjem Mary B. Comstock in drugih.

V kratkem uvodu nas avtor seznanja z zgodovino zbirke, katere začetki segajo tja v konec prejšnjega stoletja. Sledi kratek sestavek o uporabi rimskih medaljonov in kataloški del, ki obsega deset strani teksta z ustreznimi tabelami.

Pred nedavnim je Museum of Fine Arts v Bostonu dobil v poklon štiri multiple (dva quaternia Maximiana Hercula in dva binia Maxencija, katalog št. 84 do 87) iz velike depojske najdbe. O njej je poročal kmalu po odkritju vodja rimskega oddelka v Dep. of Coins & Med. of British Museum, R. A. G. Carson v članku: »The greatest Discovery of Roman Gold Pieces Since The Great Find at Arras, Including Unique Medallions of the Emperor Maxentius«, *The Illustrated London News*, 14 November 1959 in je imel tudi referat na Mednarodnem Kongresu v Rimu leta 1961 (v tisku). Te akvizicije Bostonskega muzeja so prav gotovo tudi dale povod za objavo celotnega tovrstnega gradiva v posebni publikaciji.

Naslov edicije vsekakor mnogo obeta. Toda žal nas delo v marsikaterem pogledu razočara. Pričakovali bi, da bo katalog vseboval novo nepoznano gradivo, in to izključno multiple, vendar pa najdemo tudi »cistofore« (kar 18 primerkov), dalje sesterce Septimija Severa in pa Plautille, kot tako imenovane cesarske sesterce in ase. Med bogatim gradivom sta tudi dva »clipeatusa«, prvi ima za jedro Avgustov as, drugi pa je iz časa Hadrijana. Tako je publikacija le bolj objava mešanega izbora reprezentativnejšega numizmatičnega gradiva, zaradi skromnega koncepta in bežnega opisa pa znanstveno drugorazrednega pomena.

Pričakovali pa bi tudi, da bo avtor pripomogel k razjasnitvi še vedno nerazčiščenega vprašanja uporabe in namena rimskih »medaljonov« ali pa, če že drugega ne, da bo vsaj pokazal svoje stališče do nekaterih bistvenih dosedanjih teorij, to pa predvsem zato, ker je vprašanje ostalo vse do najnovejšega časa aktualno (študija M. Granta, *The Border-Line between Roman Coins and Medallions*, Congrès International de Numismatique, Paris 6-11 July, Actes, Paris 1957, p. 167-174, v tem pogledu še zdaleka ni prinesla zadovoljivih rezultatov). Tako nam sestavek z naslovom »The purpose of Roman Medallions« ne prinese nič novega, niti nam ne posreduje tistega, kar je že znano. Poglavlje torej z znanstvenega vidika nima nobene vrednosti.

Gradivo je bogato, vendar se vidi, da je fond mlad in da rast zbirke ni bila, kot tudi nadalje ne bo, preskrbljena s kontinuiranim naravnim dotokom gradiva iz arheoloških virov, ampak posredno z donativi in pa s trgovino iz oddaljene Evrope. Večidel novcev je iz zbirke Mazzini (Torino), mnogo kosov dobro poznamo iz prodajnih katalogov zadnjega desetletja pa tudi izpred vojne. V Boston je zašel tudi velik »clipeatus« Hadrijana (št. 19), na katerem je nekoč Lederer tako uspešno opozoril na povezavo žiga tega primerka z medaljonom Aeliusa. Oba naj bi bila kovana ob adopciji Aeliusa v letu 136. Zanimiv je denio Aleksandra Severa (št. 49), ki je tudi pozlačen (primerjaj pripombo k podobnemu primerku v Britanskem muzeju v oceni Carson, B. M. Cat., Rom. Emp., ARGO II/5). Seveda tudi tu avtor

ne pove, ali imamo opraviti z moderno ali antično pozlato. Dalje tudi ni razumljivo, zakaj kos ni opisan kot multipla denariusa, saj teža ustreza, medtem ko takšno opombo najdemo pri št. 58 (10 Denarii). Vse tu omenjeno velja tudi za denio Galiena in Salonine (št. 73). Razveseljivo je, da so dvojni sesterce, kovani pod Trajanom Decijem in Etruscilo, tu že pravilno obravnavani kot multiple sesterca in ne več kot »medaljonci«.

Za zaključek moramo omeniti še nekaj primerkov, ki sicer nikakor ne spadajo v publikacijo, ki pa vsekakor zaslužijo pozornost. Tako aureus Uranija Antonina, folis Domicija Domicijana in za nas, predvsem zaradi študija stilnih značilnosti kovnice Viminacium, pomemben zelo redek antoninian Pacacijana, kovan v tej kovnici.

Ostrejša kritika ne bi bila na mestu, že zato ne, ker delo nima nobenega pravega koncepta. Znanstvene vrednosti nima, za poljudno izdajo pa je vendar pisano preveč učeno, tako bomo delo z zvanečim naslovom »Roman Medallions« uvrstili med edicije reprezentativnega značaja.

E. Pegan

J. E. A. Th. Bogaers, *De Gallo-Romeinse tempels te Elst in de Over-Betuwe*. Nederlandse Oudheden. Archaeologische monografieën uitgegeven vanwege de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, Deel I, 5-Gravenhage 1955, 262 strani in 48 tabel.

Pričujoča knjiga obravnava najbolj pomembno povojno izkopavanje na Nizozemskem. V provinci Gelderland so med Nimwegenom in Arnheimom želeli restavrirati gotško cerkev. Tamkajšnji spomeniškovarstveni organ je poveril vodstvo izkopavanj P. Glazemi, ki je obdelal le srednjeveške spomenike, in sicer preromansko, romansko in gotško cerkev (P. Glazema, Excavations carried out in and near the badly damaged mediaeval church at Els-Netherlands. Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte I, Festschrift für Rudolf Egger 1, 1952, 383; glej recenzijo pri J. Klemenc v Arheološkem vestniku 4, 1953, 181). Sedaj je Bogaers obdelal v posebni knjigi tudi arheološke starine. Uvodoma je načel vprašanje keltskih, kelto-rimskih in germanskih svetišč. V drugem poglavju podaja pregled rimskih svetišč v Belgiji in na Nizozemskem. Na koncu knjige obravnava še odnos galo-rimskih ostankov do srednjeveških cerkev v Elstu.

Vznik samoraslih keltskih templjev, ki nimajo z rimskimi svetišči nikakih zvez, še ni rešen. Za zahodnoevropsko umetnostno zgodovino pa je vprašanje nastanka svetišč take oblike silno zanimivo, ker se je gradila tudi kasnejša omika na samosvojih temeljih in se je še do danes ohranila reminiscenčna narodnost Kelto v Irskem. Tudi pri nas poznamo enake templje v Št. Pavlu v Labodski dolini, Baldersdorfu na Koroškem ter v Ptujju hram Nutric. V Franciji je najstarejši keltski tempelj ohranjen v Beuvrayu (*Bibracte*) iz prvega stoletja pr. n. š., dasi misli Koethe, da bi po oblikovnem razvoju mogel nastati že leta 250 pr. n. š. To vprašanje so skušali rešiti Oelmann, Schuchardt, Lehner, Drexel in Staehelin vsak po svoje. Nekateri menijo, da je prišla oblika svetišč iz Irana preko južne Rusije in Podonavja na zahod; drugi domnevajo, da je nastala pod vplivom etruščanskih svetišč. Odkar je obdelal W. F. Grimes leseno svetišče iz železne dobe v Haethrowu, ki je vsekakor izpred leta 300 pr. n. š., kaže, da smo dobili pravzor pravokotnih svetišč in da bo potrebno misliti na avtohtone reminiscence in izročilo pri oblikovanju takega svetišča. Med keltskimi svetišči je verjetno le *monopteros* rimskega izvora. Zanimivo pri tem je, da so germanska svetišča ohranila kvadratno zasnovo galo-rimskih templjev vse do desetega stoletja.

Na Nizozemskem in v Belgiji doslej niso odkrili rimskega svetišča, poznani so bili le galo-rimski templji v Domburgu, Elstu, Gultemi, Hofstadtu pri Aalstu, Nimwegenu, Ravensboschu, Rijsbergemu, Rimburgu in Valkenburgu. Med vsemi so arheološko najbolj obdelani templji v Elstu, kjer so sedaj našli dvoje templjev iz rimskega časa. Prvega so zgradili v klavdijskem času in je verjetno zgorel pri uporu Batavijcev (69–70 po n. š.). Predstavlja prvo zidano poslopje na Nizozemskem sploh. Kmalu po požaru so že v Vespazijanovem obdobju pričeli zidati nov tempelj, ki je bil v uporabi še v 3. stoletju n. š. Svetišče je imelo v sredi cello,

obdano s hodnikom. Zidovje starejšega templja kaže tri gradbene dele. Sredica zidu je bila iz *opus caementicum* — apnena malta, pomešana z lomljencem, drobci opeke, peskom in prodom, ob straneh pa je bila obdana z *opus quadratum*. 15—19 cm debeli tlak je bil narejen iz poševno postavljenih opek, prekritih z malto (*opus signium*). Sam tempelj je meril 11,60 × 8,70 m, kar je 40 × 50 čevljev; površina svetišča je zavzemala torej $\frac{1}{24}$ jugera. Zid je bil širok 58 cm ali dva čevlja. Temelji celle mlajšega svetišča so bili utrjeni s hrastovimi hlodi in na vogalih oprti z *opus hastatum*, dvojno plastjo opeke. Zidovje hodnika je bilo narejeno enako, le da ni bilo utrjeno. Prostor med cello in hodnikom je bil zasut z gradbenimi ostanki, tako da se je svetišče dvigalo nad okolico za 1,18 m. Ves okoliš templja je bil verjetno ograjen s koli.

Nadalje navaja avtor popoln seznam najdb in izčrpen opis stenskega ometa s stilnimi analizami. V tem poglavju je Bogaers z obsežnim znanjem kemije, fizike, z mikroskopskimi posnetki in ostalimi tehničnimi pripomočki dokumentiral način izdelave ometa in rekonstrukcijske posege. Steno so prvotno obarvali z gašenim apnom, ki se je spojilo z ogljikovim dioksidom, pri čemer se je izločila voda; na steni je ostal le kalcijev karbonat. To steno so nato poslikali al fresco, o čemer govore večji kosi ometa iste barve. Stilistično opredeliti stenske slikarije starejšega svetišča ni mogoče, medtem ko je okras mlajšega templja soroden četrtemu pompejanskemu stilu.

Okoli svetišča so odkopali skelete številnih žrtvovanih živali. V posebni odpadni jami pa so našli lobanje svinje, goveda in ovna, verjetno ostanke žrtve. Po Bogaersu je bila to posvetilna *suovetaurilia* daritev ob otvoritvi templja.

Po makroskopskih analizah sodeč, so pripeljali gradbeni material iz Porenja (peščeneč) iz okolice Metz (apnenec). Zato je avtor v nadaljnji obravnavi navajal legije in germansko brodovje tistega časa, ker so po njegovem gradili templje pripadniki oddelkov *Germaniae inferioris*. Avtor misli, da je bil Rimljanom prav ozemlje Batavijcev strateško zelo pomembno in je zato že Druz leta 12 pr. n. š. sklenil zaveznitvo, da bi Batavijci varovali rimsko mejo pred vdori ostalih plemen. Ko je kazalo, da se zaveznitvo krha, so Rimljani postavili take pogoje, po katerih so postali Batavijci znova prijaznejši. Zato so Rimljani zgradili novo svetišče, ker je prvo v Klavdijevem času pogorelo. Novo svetišče je po tlorisni zasnovi spominjalo na primarno, le da so ga pri vходу okrasili z dvojnimi stebrom s korintskim kapitelom.

Da se pri pregledu nove literature vračamo na omenjeno delo, je pogojeno prvič že s tem, da je Arheološki vestnik objavil recenzijo o dejavnosti nizozemskega Rijksdiensta voor het Oudheidkundig in istem kraju — Elstu — drugič pa zato, ker pomeni metodološko Bogaersova razprava nedvomno obogatitev, saj je znanstvena dokumentacija v knjigi izredno izčrpna, tako da lahko služi celo kot uvod v študij originalnih prazgodovinskih avtohtonih arhitektur v zahodni Evropi. Profilov, tlorisov in fotografij ni ne preveč in ne premalo, ilustrirajo pa vse faze izkopavanj. Avtorjevi posegi v kemijo, biologijo in vse ostale arheološke pomožne vede so naredili iz knjige dragocen pripomoček za vključevanje vseh omenjenih ved v arheološko sintezo, kar je bil tudi avtorjev končni namen: prikazati svetišče v prvotni podobi, kar je na knjigi priloženi rekonstrukciji tudi vidno.

Peter Petru

Andreas Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Akadémiai Kiadó (Verlag der ungarischen Akademie der Wissenschaften), Budapest 1959, 276 strani in zemljevid na notranjih platnicah ter skica taborišča in naselbine Aquincum.

V poslednjem času smo dobili vrsto del, katerih namen je osvetliti zgodovino province Panonije, naslednjih avtorjev: M. Pavan, P. Oliva, E. Swoboda in končno A. Mócsy, čigar večletno delo je strnjeno v pričujoči knjigi. Celoten pregled in analizo imen rimske dobe v Panoniji do markomanskih vojn je v večji akciji prevzel A. Mócsy, medtem ko bo nadaljnja razprava posvečena populacijski zgodovini od vdora Markomanov pa do Dioklecijana. To pa pripravlja László Baróczi (prim.: Acta Ant. Hung. 7, 1959).

Preden preidemo na podrobnejši prikaz, je prav, da v obrisih podamo metodološki prijem, ki ga je avtor opisal (str. 145—146) ter uporabil pri vrednotenju epigrafskega gradiva te province. Delo je prvenstveno osnovano na zgodovinsko in teritorialno pogojeni analizi osebnih imen, ker vemo, da je rimsko poimenovanje oseb v cesarskem času vedno pogojeno s pravnim položajem. Rimski državljan ima *tria nomina* (*praenomen, nomen, cognomen*), tujci imajo enega z morebitnim dodatnim imenom. Da moremo tako iz poimenovanja sklepati na pravni položaj osebe, predstavlja ugodnost za tovrstne analize, ker ima v tem zgodovinsko raziskovanje pomembno oporo. Posebno je uporaben nomen, ker nam, če je cesarski, izpričuje, kdaj je oseba ali njeni predniki dobila državljanstvo. Potemtakem so cesarska nomina neprecenljive vrednosti kot viri pri vrednotenju državno-pravne politike in romanizacije. Če pa imamo opravka z necesarskim nomenom, moremo sklepati na izvor, tako lahko v končni instanci ugotovimo, od kod se je posamezna rodbina preselila v naše kraje, dasi so take analize omejene le na nekatera imena. Pripadnost neitalskih nomina k določenemu jezikovnemu področju in določeni provinci je seveda lažja, bodisi zavoljo karakteristik poimenovanja v posameznih provincah, bodisi zaradi jezikovnih posebnosti. Pri starejših italskih imenih pa je zaradi prejšnje republikanske kolonizacije nujna statistična analiza razprostranjenosti posameznih gentilicij. Tako dobimo po statističnih valorizacijah le neki procentualen odnos ali verjetnostni koeficient, ki mu v celoti ne gre zaupati. Če pa se nekateri pojavi ponavljajo, moremo sklepati že na zakonitost. Vsekakor pa moremo prav s pomočjo nomena slediti družinskim zgodovinom v provincah.

Cognomen ni v enaki meri uporaben, ima pa kot vir veliko boljšo vrednost, saj je dosti bolj etnično vezan in modno obarvan. Posebej karakteristična so *cognomina* v Afriki, o čemer so pisali že drugi avtorji obširne razprave. Zlasti pa moramo poudariti, da je vrsta latinskih gentilicij časovno in regionalno pogojenih, zato lahko njihov posamičen nastop povezujemo z regionalnim izvorom. Tudi v nasprotnem primeru moremo odrediti izvor nosilca s podrobnejšim študiranjem regionalnega pojavljanja *cognomena*.

Metodološko tiči sicer tako raziskovanje na negotovih tleh, če ne upošteva razprostranjenosti gentilicij po vsem imperiju.

Prav zato, ker ni bilo mogoče izdelati podrobnih študij o sleherni rodbini, ki se v naših krajih pojavlja in katere izvor bi danes težko ožje lokalizirali, se je Mócsy odločil za splošne kategorije: priseljenci z zahoda, vzhoda, iz Italije itd. Podrobnejše odreditve zasledimo le v povsem določenih primerih. Najpomembnejši pogledi, ki jih je Mócsy dobil, so naslednji:

1. pravni položaj oseb;
2. način in čas pridobljenih državljskih pravic;
3. izvor osebe — domačin ali tujec.

Knjiga je razdeljena v dva dela. V prvem je podana naselitvena zgodovina, v drugem pa raziskovanja osebnih imen in silno priročen katalog. Poselitveno zgodovino province Panonija uvaja avtor s citatom iz Plinija in Ptolemeja. To je nujno, kajti analize imen in pripadnosti k posameznim jezikovnim skupinam okvirno nakazujejo povezavo s takratnimi plemeni. Tu pa je drugo jedro in uspeh Mócsyjeve razprave. Avtor je že prej v *Historia* 6, 1957, podal obrise odnosa *civitates* do kasnejše municipalne ureditve in pokazal na zanimive ugotovitve v zvezi z vključevanjem plemen v take teritorialne enote.

Posebej pa je pomembna Mócsyjeva knjiga pri podrobnejših študijah naselitve posameznih manjših področij (prim. P. Petru, Evidenca najdišč, dragocen vir za reševanje arheološke spomeniške problematike, Varstvo spomenikov 8, 1960/61). Iz podobnih detajlnih študij je pristopil Mócsy h kompleksnemu vrednotenju na napisih ohranjenega imenskega gradiva ter pri tem večinoma ugotovil tudi pripadnost k plemenskim skupnostim ali celo razsežnost posameznih prazgodovinskih plemen na osnovi istovetnega imenskega materiala. Pripomnili pa bi, da so predvsem tam, kjer je bilo dosti materialnih pričevanj — napisov, uspela Mócsyjeva izvajanja etničnih skupin v celoti. Razporeditev napisov po vsem teritoriju Panonije — ki je bila za Trajana razdeljena v *Pannonia superior* in *Pannonia inferior* — zajema resda vso provinco, vendar pa ne povsod z enako intenzivnostjo, kar se iz priloženega zemljevida lepo vidi. Kjer je gostota zadovoljiva, so tudi rezultati

izredno precizni. Zato pa je lokacija Oseriatov izvršena zgolj s citatom iz Ptolemeja in ni zanjo drugih epigrafskih pričevanj. To stanje bo mogla v nadaljnjem odpraviti terenska avtopsijska ob istočasnem intenzivnem izkopavanju in raziskovanju lokalnih danosti ter specifične materialne kulture posameznih pokrajin. Zato je bilo verjetno preuranjeno locirati v prazne prostore cela plemena ter se pri tem opirati zgolj na literarno izročilo, še posebej, ker je vrsto plemen izpustil.

Hkrati postaja tudi vse bolj zanimivo vprašanje osrednjega dela Tavriščanov, za katere imamo prav tako literarna izročila, da so imeli nekoč večje področje bivališča, ki je seglo v zaledje Aquileje. Nadaljnji vir, ki bi ga tu omenili, ker se nam zdi, da osvetljuje prilike v zgodnjem cesarstvu, pa je navedba pri Pliniju n. l. III, 20, 135, *quondam Taurisci appellati nunc Norici*. Zato je tudi pričujoča Mócsyjeva lokacija Tavriščanov na relativno manjše področje Gorenjske odsev razmerij v prvih dveh stoletjih. Čudno pa je, da Mócsy ne vključuje v svoje delo tudi področja do ceste *Tergeste—Trsatice*, kjer so v Rodiku pri Materiji — torej v neposrednem zaledju Trsta — odkrili napis panonskega legata M. Plantija iz leta 42 po n. š., ki je lahko glede na Eggerjeve trditve le dediščina avgustejske dobe. Zato je tudi po Mócsyju originalno določena lokacija plemena *Catari*, osnovana le na enotnem imenskem gradivu na Igu (prim.: J. Šašel, Prispelki za zgodovino Iga v rimski dobi, Kronika 9, 1960) in z istrskim zaledjem brez upoštevanja dejstva, da vključuje Panonija tudi Notranjsko, vredna premisleka. Da je lokacija plemen v tem prostoru težavna, se vidi že iz starejših (Benussi, Th. Mommsen, A. Degrassi, C. Combi) in novejših R. Eggerjevih (*Rcherche di storia sul Friuli preromano e romano, Atti dell'Academia di scienze lettere e arti di Udine* 15, 1957) ugotovitev in bo potrebna še načrtnega prefresa. Vsekakor pa so v zvezi z nakazanim problemom analize gentilicij na tem področju zanimive in so pripemale še bolj k odreditvi točne meje med iliro-venetskimi prebivalstvom emonskega in prebivalstvom latobiškega neviodonunškega področja ter s tem h konstataciji preciziranega poteka meje med obema upravnima enotama. Za nas so dragoceni Mócsyjevi izsledki, da se latobiška imena navezujejo na tista v jugovzhodnem Noriku, na kar je opozoril tudi J. Šašel in iz česar lahko sklepamo na primarno povezanost med obema latobiškima skupinama: labodsko in dolensko (T. Knez-P. Petru-S. Škalcr, *Municipium Flavium Latobicorum Neviodonum, Novo mesto* 1961, 27).

Med prebivalstvom Siscije, ki ga šteje Mócsy v celoti k ilirskim Kolapijanom, pa dobimo poleg napisa, posvečenega keltskemu božanstvu Marmogiju, tudi sorodne gentilicije kot pri Varcijanah in njih zahodnih sosedih Latobikih.

Morda bi kazalo tudi upoštevati rezultate Mayerjevih etimoloških raziskovanj o Seretih, Serapilih in Oseriatih, ker so sedanje lokacije preveč splošne. Za Jaze bi mogli vsaj v tem obdobju z gotovostjo trditi, da so segali do Varaždinskih Toplic (*Aquae Jasae*) in Daruvarja.

Seveda pa so te obrobne pripombe le vzpodbuda za nadaljnji korak pri študiju odnosa med prazgodovinskimi plemeni na našem področju in pri razčlenitvi njih vloge ter pomena v posameznih zgodovinskih obdobjih. Vrsta podrobnih študij je v Mócsyjevem delu preobsežna, da bi jih v tem prikazu mogli podrobneje navesti, saj je obogatil avtor naša spoznanja o notranji zgodovini Panonije v izčrpnih in strnjnih oblikah. Z upoštevanjem celotnega epigrafskega gradiva o razprostranjenosti posameznih prazgodovinskih skupnosti in zgodovinskega razvoja manjših geografskih območij v času rimskega imperija ter odnosa Rimljanov do posameznih plemen je izoblikoval jasna stališča. S tem pa je to sintetično delo ustvarilo podstat za nadaljnja tovrstna raziskovanja. Z upoštevanjem vloge, ki so jo odigrali v te kraje priseljeni tujci, pa omogoča kompleksno vrednotenje vsega dogajanja v prvih dveh stoletjih na področju province Panonije.

Zato bi moral sleherni raziskovalec nujno poseči po tej knjigi, bodisi ker mu bo nakazala metodološke prijeme ali pa ker mu bo nudila že izoblikovane poglede na historična dogajanja znotraj meja province. Hkrati z ostalimi deli, predvsem E. Swobodovega Carnuntuma, pa dobivamo sintetične orise dogodkov v Panoniji, ki so vezani na dogodke v imperiju. Spričo tega nam Mócsyjeva knjiga vliva upanje, da bomo dobili v doglednem času tudi strnjen prikaz obeh Panonij v RE.

Peter Petru

E. B. Thomas, T. Szentléleky, *Führer durch die archäologischen Ausstellungen des bakonyer Museums in Veszprém*. Zentralbüro für Propaganda der Museen, Budapest 1959, 44 strani, 30 tabel in 1 priloga.

Preureditev arheološkega muzeja v Bakonyju leta 1958 je botrovala tudi pričujočemu vodiču, ki sta ga spisala v arheološkem svetu poznana avtorja. Dragoceno gradivo severozahodno od Blatnega jezera je tako ponovno po več kot petdesetletnem intervalu, odkar je obdelal G. Rhé, *Archäologische Spuren aus der Urzeit und dem Altertum bei Veszprém*, Wien 1906, strnjeno v sintetičnem pregledu izkopenin v Transdanubiji.

Kolikor lahko iz priloženih fotografij sklepamo, je nova modernizirana postavitvev tudi smiselno preuredila izkopano gradivo ob estetsko zadovoljivih rešitvah; dasi preseneča stroga znanstvena zasnova brez danes običajnih poljudnih panojev in številnih slikanih legend ter zemljevidov.

Vodnik je prirejen po današnji razporeditvi. Gradivo razlaga po vitrinah, zato je čutila že avtorica antičnega dela E. B. Thomas vrzeli v takem načinu podajanja in je oskrbela antični del s kratkim splošnim uvodom. Tihamer Szentléleky, pisec prazgodovinskega dela, je vključeval pri opisu gradiva v vitrinah tudi širše ekskurze z orisi posameznih prazgodovinskih faz, pri čemer je zašel večkrat v težave.

Najstarejše najdbe s tega območja so sileksi in obdelano rogovje iz Lovasa, ki jih pripisujejo Szeleta kulturi ter sodijo časovno v manjšo otoplitev v dobi zadnje poledenitve. Najdbe izvirajo iz več metrov globokega paleolitskega rudniškega rova, v katerem so kopali rdečo barvo. Naslednje razstavljene najdbe predstavljajo prehod v mlajše faze kamene dobe, v tako imenovano Žselizer kulturo. Na tem področju so najdišča te kulture številna; doslej pa poznajo le eno najdišče tipične trakaste keramike iz Veszpréma. Predvsem pa je značilna za to okolično kultura druge stopnje bronaste dobe, ki nosi tudi ime po Veszprému. Karakterizirajo jo posode z belo inkrustacijo in okraši enake izvedbe kot v Vučedolu ali na Ljubljanskem barju. Med najdbami te faze velja omeniti dvoje votlih ptičjih kipcev, ki so okrašeni z apneno inkrustacijo in izpolnjeni z manjšimi kroglicami. Glede na najdbo okostja moremo sklepati, da so bili ti predmeti otroške igrače. Na obsežnem grobišču te kulture, z grobovi v pletenih košarah, je opazna med izkopeninami predvsem velika glinasta skrinja — žara — s kavljji, na katerih so visele manjše posode. Na zaključku drugega tisočletja je nastopilo drugo obdobje, menja se tudi način pokopavanja. Z devetim stoletjem pr. n. š. so nastopili iz jugozahodnega alpskega območja Iliri, nosilci halštatske kulture, ki se tudi v okolici Veszpréma kaže v gomilnih grobiščih. Zanimivi za keramiko te faze so številni ročaji v obliki živali. Ze v začetku 4. stoletja so opazni keltski vplivi, medtem ko se latenska kultura v okolici Veszpréma razmahne šele v začetku 3. stoletja pr. n. š.

Rimsko obdobje v neposredni okolici Blatnega jezera (*Lacus Pelso*) karakterizirajo številne raztresene vile, ki so središča intenzivnega poljedelstva. Različne najdbe orodij se zmeraj znova pojavljajo v skoraj vseh vilah, iz česar lahko sklepamo na gospodarsko dejavnost, usmerjeno predvsem v poljedelstvo — žitarstvo in vinogradništvo — ter izkoriščanje trstike in bohotnih gozdov.

Prvi naseljeni Rimljani so uporabljali še italske oblike stavb z atrijem in peristilom. V začetku 3. stoletja so te tlorise izpopolnili za tukajšnje klimatske razmere. Pri tem so običajno ob vhodnih vratih namestili tudi stolpičaste prizidke, s čimer so omogočili obrambo poslopja, kar je bilo v nevarnih poznoantičnih časih nujno. Na takih posestih se spremeni tudi gospodarska osnova s tem, da pridelujejo vse potrebne dobrine sami in preidejo tako v samooskrbo, hkrati pa zmanjšajo trgovino na minimum.

Značilna poteza izkopenin iz okolice Veszpréma je lokalna obarvanost, ki se zreali na predmetih splošne rabe in ostalih najdeninah skozi vso antiko. Pečat italskega vpliva nosijo predvsem okrasni členi stavb z visoko umetniško vrednostjo ter jo lahko pripišemo direktnim italiskim vplivom ali potujočim slikarjem, šolanin na jugu. To velja za notranjo opremo stavb in okrase sob, večinoma visokokvalitetne freske in mozaike. V prvi vrsti se kažejo te karakteristike v vili pri Balácpusztji, ki je najbolj razkošen spomenik province *Pannonia*. Na drugi strani

označuje italški okus med drobnimi najdbami vrsta izrednih umetniških vrednot iz lararija v Nagydéma. Izvrstno izdelana je sama statua lara z uglajenimi detajli, po čemer lahko sklepamo, da ni serijske izdelave, ampak iz ene boljših italških delavnic.

V nasprotju z omenjenimi najdbami dokazuje v Ajki leta 1950 odkrito svetišče Herakla obstoj lokalnih klesarskih delavnic. Poleg dveh oltarjev so izkopali Heraklejevo statuo s surovo obdelanim trupom in skrbno oblikovanimi potezami obraza. Karakteristično oblikovana glava je omogočila datacijo, saj ima Herakles poteze cesarja Komoda.

Knjižica je izšla kot vodič po muzeju v založbi osrednjega biroja za propagando muzejev ter predstavlja tako zelo posrečeno obliko dejavnosti in širjenja zanimanja za muzeje med javnostjo in tujci. Vodnik je izšel v nemščini, kar mu daje širše obeležje. Ob tem bi želeli, da bi se tudi naša tovrstna dejavnost, ki jo je uvedla Mladinska knjiga s spomeniški vodniki, nadaljevala.

Peter Petru

Numizmatični vestnik. Glasilo Numizmatičnega društva Slovenije v Ljubljani 3, 1960.

Prav je, da razširimo naše strokovne poglede tudi na numizmatiko, kajti z novo številko je stopil Numizmatični vestnik na pota, ki jih mora naša historiografija in spomeniško varstvo ne le beležiti, marveč pozdraviti, ker zajema specialno področje arheologije in kasnejših zgodovinskih obdobij, ki bi ga sami le težko registrirali. Redakcija glasila pod vodstvom E. Pegana je namreč prvič v naši zgodovini pristopila sistematično k delu in začela objavljati poleg tematsko zaključenih razprav in sestavkov tudi sprotne poročila o novih numizmatičnih najdbah na področju Slovenije. S tem pa zajema svojstveno in specialno področje, ki mu doslej v naši spomeniški praksi nismo posvečali pozornosti v večji meri. Končni rezultat takega delovanja bo topografska obdelava celotnega numizmatičnega gradiva posameznih zgodovinskih epoh in bo koristno predvsem za popolno in znanstveno precizirano umevanje naselbinske zgodovine.

V prvem članku objavlja E. Pegan Del najdbe rimskih sestercev z otoka Visa, kjer nakazuje historično zelo zanimive rešitve in poglede v zvezi z vdorom Kvadov in Markomanov ter reakcijo na ta nenadejan napad v provinci Dalmaciji. Naslednji sestavek A. Jeločnika govori o Najdbi kasnorimskih novcev iz Jereke pri Bohinju, ki jo je pri sondažnih raziskovanjih odkril kustos A. Valič. Zanimiva najdba se zaključuje z zgodovinskim letom bitke pri *Castra* (Ajdoščina) — 395 in se hkrati navezuje na sočasne najdbe iz Bohinja in Ciganske jame pri Naklem ter Vrbe oziroma Begunj na Gorenjskem.

Članek pod naslovom Numizmatične zablode obravnava vprašanja pristnosti multiple Claudija II.; prav tako je za nas zanimiv sestavek A. Pogačnika Vprašanje ohranjenosti, ker navaja avtor tri stopnje, v katere moremo postaviti numizmatične najdbe. Prav zato je članek širše zanimiv, ker prinaša nove poglede na stanje numizmatičnih predmetov, ki je, gledano s širšega aspekta, zanimiv tudi pri ugotavljanju stanja in valorizacije ter stopnje ohranjenosti ostalih predmetov naše najstarejše zapuščine. Zaključni razpravi E. Pegana sta posvečeni razstavi Razvoj denarja in korekturam v članku Jugoslavenski kovani novac.

Posebej pa nas veseli na novo vpeljana rubrika — Numizmatične najdbe, ker se ta dejavnost, po tematiki ostro specificirana, doslej ni pojavljala v strokovnih revijah in bi jo tudi težko priključili obstoječim glasilom, ki z numizmatiko zvečine nimajo širših stičišč. Prav presenetljivo je število strokovno neoporečno obdelanega gradiva s 25 najdišč iz naše republike. Pri tem so nekatera najdišča zastopana z vrsto novcev. Kolikor lahko na prvi pogled sklepamo, sta najbolj zanimiva oba solida v tej zbirki, in sicer prvi z gradbišča osnovne šole v Gregorčičevi ulici v Ljubljani, drugi pa iz Sv. Lovrenca nad Polhovim Gradcem. Prav tako je za tipološko analizo zlatega nakita izredno pomembna že podana časovna opredelitev groba 19 v Ribnici pri Brežicah.

Poročilu o novih najdbah sledijo ocene, omemba novih zamenjanih strokovnih časopisov in obvestila.

Numizmatični vestnik. Glasilo Numizmatičnega društva Slovenije v Ljubljani 4, 1960.

V poslednji številki Numizmatičnega vestnika objavlja J. Šporn republikanski delež velike depojske najdbe iz Gračanice pri Dobouju z vso potrebno znanstveno dokumentacijo. Depo so odkrili pred vojno in je žal, kot toliko drugih spomenikov, utrpel med vojno precejšnje okrnjenje prvotne zbirke. Zanimiva in zelo pomembna pa je najdba predvsem zategadelj, ker kaže, da so krožili posebni — za barbarske dežele posebej z vtiski zaznamovani — novci vse do Hadrijana na področju obeh provinc centralnega in severnega Balkana: *Dalmatia* in *Pannonia*. Najdba je z arheološkega gledišča za nas zelo zanimiva, ker kaže na posebnosti v trgovskih odnosih v naših krajih in hkrati z depojem iz Ličkega Ribiča (J. Klemenc, *VHAD* 16, 1955) vsiljuje zanimive rešitve o pomembnosti trgovskih potov z obal Jadrana v Posavino preko Bosne in Like. Tehni razpravi sledijo nove numizmatične najdbe, med katerimi velja omeniti oba Valensova novca iz Begunja na Gorenjskem, ki sta poslednji ostanek leta 1954 odkritega manjšega depoja. Kaže, da gre v tem primeru za tisto najdbo, ki so mi jo ponujali pri izkopavanju v Bobovku pri Kranju, vendar so takrat omenili kot najdišče Vrbo in ne Begunje. Sledi sumarno omenjena večja depojska najdba follesov od Dioklecijana do Maksencija iz Vanganela pri Koprju. Ilustrativna je tudi zbirka novcev iz grobišča v Pristavi pri Trebnjem (Varstvo spomenikov 7, 1958/9, 336), ki skupaj s prej najdenim rimskim denarjem s teh parcel (NV 3, 1960, 92) že določeneje nakazuje datacijo samega grobišča. To pa je tudi končni namen takega minucioznega nabiranja numizmatičnih podatkov: osvetliti in postaviti časovni okvir vzpona in zatona antičnih naselbinskih objektov po naši domovini. Zato je tudi v interesu spomeniškega varstva in arheologije sploh, da vsi posredujemo podatke o novih najdbah novcev na področju Slovenije.

Peter Petru

Barbara Filarska, *Szšla starożytne, Katalog*. Warszawa 1952, 254 strani, 52 tabel.

B. Filarska, *Szšla starożytne, Elementy dekoracji w szkle*. Warszawa 1962, 112 strani, 41 tabel.

Tudi pri nas znana poljska znanstvenica Barbara Filarska nam je v prvi knjigi: *Katalog rimskega stekla* podala zgodovinski oris antične steklarske tehnike in obrti. Druga knjiga z istim naslovom, ki je izšla ob desetletnici prve, je posvečena problematiki okrasnih elementov na steklu, ki jo lahko zasledimo od drugega tisočletja pr. n. š. do propada rimskega cesarstva. Obe knjigi skupaj nam tako dajeta celoten pregled stekla Narodnega muzeja v Varšavi, ki je s svojim bogatim izborom bil osnova za reševanje tega problema.

Sama kolekcija obsega 355 steklenih predmetov in je sad vneme številnih privatnih zbiralcev, ki so zbrani material darovali muzeju. Med njimi sta pomembni zlasti dve kolekciji: prva je bila nabrana v letih 1900—1920 na območju Balkanskega polotoka, Carigrada in ob črnomorski obali Male Azije ter kolekcija iz konca 19. stoletja, nabrana na območju Olbije in Pantikapejia. Neredki pa so tudi predmeti iz Italije, Francije, Grčije in gornjega dela Egipta. Karakteristika celotne zbirke je v tem, da obsega največ material vzhodnega Sredozemlja. Zlasti številni so barvni balzamariji, ki nam govore o masovni izdelavi, o tedanjem ekonomsko-gospodarskem položaju in poznavanju tehnologije. Omenjeni stekleni predmeti so služili avtorici kot osnova za kronološko lestvico, po kateri je datirala svoj material. Glede na izdelavo in način ornamentiranja jih grupira v dve skupini. Prva je skupina 6.—4. stoletja pr. n. š., za katero so karakteristični balzamariji iz alabastra z ornamentom v obliki cik-cak in prav take manjše amfore, aryballosi in ojnohoe. Osnovna barva posod 6. stoletja je bela s temno vijoličnim okrasom, za posode 5. in 4. stoletja pa temna osnova z ornamentom svetle barve, najpogosteje bele, rumene, svetlo modre ali zelene. Drugo skupino imenuje avtorica helenistično. Oblike posod, značilne za Egipt in Sirijo, so ornamentirane po vzoru atiške keramike. Osnovna barva stekla je navadno temna, a okras svetel, navadno bel, rumen ali svetlo moder. Prvič se pojavi tudi črna barva.

Poleg kronologije materiala govori avtorica tudi o razvoju steklarstva v Orientu v 2. in 1. tisočletju pr. n. š., o steklarski obrti v rimskem imperiju in specialno o načinu izdelave v nekaterih rimskih provincah. Enak pomen posveča tudi vprašanju tehnologije, načinu izdelave, čistoči, barvanju in dekoraciji stekla.

Prve strani druge knjige so posvečene načinu izgovorjave besede steklo pri Egipčanih in prvim pisanim virom Egipta in Grčije, ki so nam ohranjeni o steklu. Vidimo, da je steklo znano Egipčanom že v 3. tisočletju pr. n. š., prav tako Mezopotamcem, toda v Italiji in na območju Alp ga zasledimo šele v 7. stoletju pr. n. š. Avtorica ob tej dataciji prav gotovo ni poznala našega materiala, kajti vsi novejši izsledki govore o obstoju stekla in morda celo delavnice na našem ozemlju že okoli leta tisoč, v času kulture žganih grobišč. Steklo alpskega področja je samoniklo in ne kaže orientalskega vpliva. Značilne so zlasti jagode različnih oblik, nanizane kot ovratnice. Za časa Rimljanov se produkcija stekla na našem ozemlju zelo poveča, iz njega se izdelujejo poleg najrazličnejših oblik posod tudi razni okrasni in kozmetični predmeti.

Razvoju zapestnic, prstanov in raznih obeskov je posvečeno obsežno poglavje. Razne oblike teh okrasno-uporabnih predmetov zasledimo tako pri Egipčanih, Sirijcih, Feničanih, kot tudi za časa rimskega cesarstva. Številne okrasne ploščice, uporabljene za časa XVIII. in XIX. dinastije v Egiptu, se najčesče najdejo kot okras sarkofagov in polihštva. Izdelane so v tehniki inkrustacije, navadno svetlih pastelnih barv, sestavljene iz več manjših delov, ki kot celota tvorijo zaželeno sliko. Omenjena tehnika je dokaj bogato zastopana tudi v mikenski kulturi, kjer so okrasne ploščice z reliefno dekoracijo dokaj pogoste.

Obstoj tehnike mozaičnega stekla nam je znan že v 2. in 1. tisočletju pr. n. š. Prva stopnja tega razvoja pomeni nanašanje enobarvnega stekla kot okras na posodo druge barve. Z razvojem uspe masi obeh barv zliti v celoto.

Specialni okras v dobi rimskega cesarstva so dvobarvne reliefne ploščice manjših oblik. Relief, vlit v kalupo, ima na površini tanko plast navadno belega stekla, podloga pa je temna, zelo pogosto črna. Tudi aplikacija stekla na steklo ali kombinacija stekla in zlata je zelo pogosta.

Na Orientu je česta tudi uporaba stekla in fajanse za oblogo kamna ali gline. Prvotno sestavljene ploščice iz barvnih kamnov je delno zamenjalo steklo. Lep primer take kombinacije je stavba Mauzolos v Kairu. Za časa republike in še kasneje v dobi cesarstva se uporablja obloga iz stekla kot okras v notranjosti hiš.

Z navajanjem tehnike izdelave in uporabe stekla je le delno zapolnjena vrzel, ki jo lahko zasledimo ob vprašanju izvora in tehnologije stekla ter njegove uporabe. V knjigi obdelano gradivo nam avtorica osvetljuje z več pogledov tako, da je splošno uporabno kot primerjalni material za naše gradivo. Mnoga študijska poglavja o izvoru posameznih tehnik in okrasa dajejo delu B. Filarske širšo uporabnost.

Sonja Petru

L. Berger, *Römische Gläser aus Vindonissa*. Veröffentlichungen der Gesellschaft Pro Vindonissa, Band IV (1960), 98 strani, 22 tabel, 1 priloga.

Zaključna obdelava steklenega inventarja v muzeju Vindonissa, ki je predvsem bogat na raznih oblikah antičnega stekla, je bila doktorska disertacija L. Bergerja. Vrednost celotne serije imenovane družbe Pro Vindonissa je predvsem v tem, da nam podaja iz vojaškega tabora nabrano gradivo v kronološkem redu. Seveda ima ta obdelava še posebno vrednost, ker je gradivo najdeno skoraj v celoti na območju vojaške postojanke in posreduje tako pomen rimskega vojaštva pri širjenju splošnih kulturnih dobrin po vsem imperiju, predvsem pa v naše kraje (severno od Alp). Z delitvijo gradiva po skupinah od pisanih posod zgodnjega cesarstva do poslednje skupine enostavnih posod — balzamarijev in večjih steklenic za dišave pri kopanju — je avtor skrbno ločil bistvene oblike stekla s tega najdišča, jim poiskal paralel in iz tega izvajal kronološke zaključke.

Za nas je izredno dragocena podrobna obdelava pihanega steklenega kozarca na najdišču Aquae Helveticae, T. 8, 120, ki je iz istega kalupa kakor naša znana

časa iz Črnela. K tej smo že prej poznali analogije iz Pantikapeja na Krimu, sedaj pa se ji pridružuje še čaša bogov, verjetno iz Sirije, ki je sedaj v kolekciji Moore (*Journal of Glass Studies* 4, 1962, 55). Po Bergerjevi dataciji sodijo verjetno ti kosi, glede na najdišče se tudi sam zavzema za Ložarjevo lokacijo delavnice v Sirijo, v čas pred sredo prvega stoletja, še posebej, ker je košček 128 iz plasti, ki je z ostalimi predmeti datirana v leta 60—75 pr. n. š.

Priložena barvna lestvica je zelo praktična za vso nadaljnjo obdelavo antičnega steklenega gradiva. Točna oznaka nam poslej omogoča opredeljevati vse barve in barvne odtenke, kar doslej ni bilo mogoče. Kolikor pa bi priloženo barvno lestvico prevzeli vsi proučevalci tega gradiva, bi bil tudi poenostavljen poštopek in razlaga posameznih odtenkov, ki so ravno pri steklu izredno pomembni.

Na koncu kronološkega pregleda je podal avtor zelo pregledno tabelo in povzetek na osnovi statistične analize gradiva, ki ga deli v številne vrste. Časovno deli med seboj stratigrafsko ločene najdbe steklenih predmetov v tri faze, ki jih karakterizirajo bivanje XIII., XXI. in X. legije v Vindonissi. Takega pregleda sicer nismo vajeni, je pa v tem primeru izredno poučen, ker na tabeli vidimo pričetek, višek in konec posameznih oblik. Značilen za posamezne oblike je njihov pojav v določenem obdobju, kar dopolnjuje tipologijo steklenega materiala.

V prvem dodatku je Berger podal zgoščen zgodovinski zaključek z dopolnilom o dataciji sond prejšnjih izkopavanj. V drugem dodatku vzporeja lastne ugotovitve z rezultati izkopavanj v tessinskih grobiščih (Simonett Chr., *Tessiner Gräberfelder*, Monographien zur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz, Band III, Basel 1941), pri čemer prihaja do pomembnih novih ugotovitev, ki osvetljujejo in dopolnjujejo celo recenzijo N. Lamboglia (*Riv. Stud. Lig.* 9, 1945, 163 ss.). Ta je baziral svoje raziskave predvsem na analizi terre sigillate, kar sedaj izpopolnjuje Berger še s steklenimi predmeti. V tretjem dodatku pa je ločena razprava o izumu pihanega stekla. Prav tako je tudi četrti dodatek posvečen ločeni razpravi o metodi taljenja stekla s pregledom najbolj pogoste barvne skale, s katero se srečuje avtor pri vrednotenju materiala iz Vindonisse.

Sonja Petru

BIBLIOGRAFSKI PRISPEVKI K JUGOSLOVANSKI ARHEOLOGIJI 1961, 1962 IN 1963

Anali, Dubrovnik	= Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku
Bericht-Hamburg	= Bericht über den V. Internationalen Kongres für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg vom 24. bis 30 August 1958, Berlin 1961
Glasnik, Priština	= Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, Priština
Godišen zbornik, Skopje	= Godišen zbornik, Filozofski fakultet na Univerzitetot, Skopje
Ljetopis, Zagreb	= Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
Radovi-Zadar, Zadar	= Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru
Radovi, Zagreb	= Arheološki radovi i rasprave, Zagreb
Studii, București	= Studii și cercetări de istorie veche, Academia R. P. R., București
TT, Ljubljana	= Tedenska tribuna, Ljubljana
Vesnik, Beograd	= Vesnik Vojnog muzeja Jugoslovenske narodne armije, Beograd
Vesnik, Skopje	= Vesnik na Muzejsko-konzervatorskoto društvo na NR Makedonija, Skopje
Vestnik, Ljubljana	= Vestnik, glasilo Zavoda za spomeniško varstvo SRS, Ljubljana
Vijesti, Zagreb	= Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, Zagreb
Vjesnik 3. S., Zagreb	= Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, treća serija
Vjesnik, Split	= Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
Zbornik, Beograd	= Zbornik radova Narodnog muzeja, Beograd
Zbornik, Novi Sad	= Zbornik Matice srpske, serija društvenih nauka, Novi Sad
Zbornik, Štip	= Zbornik na Štipskiot naroden muzej, Štip
br.	= broj
C.	= pisano v cirilici
fasc.	= fascicule
nr., Nr.	= numéro, Number
NS	= Nova serija
sl.	= slika
str.	= stran
sv.	= svezak
T.	= tabela
vol.	= volumen

STROKOVNE PUBLIKACIJE

Bibliografije

- Anzulović Neda: Bibliografija — Bibliographie. Vjesnik 60, Split 1958 (1965), str. 151—160; Vjesnik 61, Split 1959 (1965) str. 159—165.
- Gaj-Popović Dobrila: Bibliografija radova Dr Rastislava Marića. Zbornik 5, Beograd 1960—1961 (1962), str. 25—30. C.
- Horvat Anđela: Izbor radova iz bibliografije dra Ljube Karamana. Vijesti 10, Zagreb 1961, br. 4, str. 105—106.
- Mandić N(ikola): Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1957 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 259—290.
- Mandić N(ikola): Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1958 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 295—311.
- Manojlović M(irjana): Bibliografija: arheologija. Rad 9, Novi Sad 1960 (1961), str. 308. C.
- Manojlović Mirjana: Bibliografija: arheologija. Rad 10, Novi Sad 1961 (1965), str. 255.
- Pohar Vida: Bibliografija profesorja Srečka Brodarja. Arheološki vestnik 15—14, Ljubljana 1962—1965 (1965), str. 15—18.

Prazgodovina

- Alföldy Géza: A szkordiszkusok szállásterülete. — Das Siedlungsgebiet der Skordisker. Archaeologiai értesítő 89, Budapest 1962, szám 2, str. 147—159, sl. 1.
- Banner J., Bognár-Kutzián L.: Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Acta Archaeologica 13, Budapest 1961, fasc. 1—4, str. 1—32, sl. 1, T. 1—5.
- Banner J., Kutzián I. B.: Angaben zu der Chronologie der Kupferzeit Ungarns. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 49—55.
- Barački Stanimir: Sarmatski nalazi iz Vršca. Rad 10, Novi Sad 1961 (1965), str. 117—145, T. 1—15. C.
- Basler Đuro: Arheološko nalazište Crkvina u Makljenovcu kod Doboja. — Archäologische Fundstelle Crkvina in Makljenovac bei Doboje. Članci i grada 4, Tuzla 1960, str. 75—88, sl. 1—10.
- Basler Đuro: Paleolitska nalazišta u severnoj Bosni. — Gisements paléolithiques de la Bosnie du nord. Glasnik NS — Arheologija 18, Sarajevo 1965, str. 5—24, sl. 1—6.
- Basler Đuro: Paleolitsko nalazište Visoko brdo u Lupljanici. — Der paläolithische Fund vom Visoko brdo in Lupljanica (Nordbosnien). Glasnik NS — Arheologija 17, Sarajevo 1962, str. 5—13, sl. 1, T. 1—5.
- Basler Đuro: Saznanja i problemi u paleolitu Bosne i Hercegovine. — Constations et problèmes du paléolithique en Bosnie et Herzégovine. Arheološki vestnik 15—14, Ljubljana 1962—1965 (1965), str. 37—41, priloga 1.
- Basler Đuro, Janeković Đuro: Paleolitsko nalazište Luščić u Kulašima (Rezultati iskopavanja 1958—59 godine). — Der paläolithische Fund von Kulaši. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 27—38, sl. 1—4, T. 1—6.
- Batović Šime: Bakarne sjekire iz Stabnja u sjevernoj Dalmaciji. — Haches de cuivre provenant de la localité de Stabanj dans la Dalmatie du Nord. Vesnik 8—9, Beograd 1965, str. 9—29, sl. 1—10, karta 1.
- Batović Šime: Neolitsko nalazište Smilčić. Prethodni izvještaj uz iskopavanja 1957—1959. god. — The neolithic site of Smilčić. A preliminary report on excavations in 1957—1959. Radovi-Zadar 10, Zadar 1965, str. 89—138, karta, plan 1—3, sl. 1—2, T. 1—12.

- Batović Šime: Neolitsko nalazište u Smilčiću. — Station néolithique à Smilčić. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 31—115, sl. 1—81.
- Batović Šime: Sépultures de la peuplade illyrienne des Liburnes. Inventaria archaeologica 4, Bonn 1962, Y 31—Y 40 (11 tabel).
- Benac Alojz: Les influences méditerranéennes sur le néolithique de balkan du nord—ouest. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 75—85.
- Benac Alojz: Neolitski telovi u sjeveroistočnoj Bosni i neki problemi bosanskog neolita. — Neolithische Tellsiedlungen in Nordostbosnien und einige Probleme des bosnischen Neolithikums. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 39—78, profil a—b, 2 karti, sl. 1—5, tabela, T. 1—13.
- Benac Alojz: Odnosi Bosne sa srednjom Evropom u neolitskom dobu. — Die Beziehungen Bosniens zu Mitteleuropa im Neolithikum. Glasnik NS — Arheologija 18, Sarajevo 1965, str. 25—39.
- Benac Alojz: Pivnica kod Odžaka i neki problemi kostolačke kulture. — Pivnica bei Odžak und einige Probleme der Kostolacer Kultur. Glasnik NS — Arheologija 17, Sarajevo 1962, str. 21—40, sl. 1—5, T. 1—10.
- Benac Alojz: Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a/M., 42, 1961 (1962), str. 1—170, sl. 1—9, T. 1—55.
- Benac Alojz: Tragovi kultnog sahranjivanja u neolitu Jadranske oblasti. — Spuren der kulturellen Bestattung im Neolithikum des adriatischen Gebietes. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 5—11.
- Beninger Eduard: Vinča in mitteleuropäischen Sicht. Festschrift für Lothar Zotz. Steinzeitfragen der Alten und Neuen Welt. Erlangen—Bonn 1960, str. 39—59.
- Berciu Dumitru: Les nouvelles fouilles de Salcuta (Roumanie) et le problème des groupes Bubanji (Yougoslavie) et Krivodol (Bulgarie). L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Praha 1961, str. 125—155, T. XXXVIII.
- Bognár-Kutzián L.: glej Banner J.!
- Bolta Lojze: Neolitska naselbina na Rifniku. — The Neolithic Settlement at Rifnik. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1965 (1965), str. 287—291, T. 1.
- Bolta Lojze: Poročilo o dosedanjem delu na Rifniku in o pomenu tega najdbišča za slovensko arheologijo. Argo 1, Ljubljana 1962, št. 2, str. 57—58.
- Bolta Lojze: Poročilo o dosedanjem delu na Rifniku in o pomenu tega najdbišča za slovensko arheologijo. Celjski zbornik, Celje 1962, str. 269—272, 2 sliki.
- Bosch-Gimpera P.: Das europäische Neolithikum und seine Völker. Die Indogermanenfrage. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 150—142, sl. 1—10.
- Brodar Mitja: Crvena Stijena 1958. i 1959. — Crvena Stijena — 1958. und 1959 (Zusammenfassung). Glasnik NS — Arheologija 17, Sarajevo 1962, str. 15—20, T. 1—4.
- Brodar Matija: Die hochalpine Aurignac-Station Mokriška jama (1500 m). Festschrift für Lothar Zotz. Steinzeitfragen der Alten und Neuen Welt. Erlangen—Bonn 1960, str. 99—115, sl. 1—5, T. 3—4.
- Brodar Mitja: Pripombe k statističnim metodam za klasifikacijo paleolitskih kultur. — Remarques sur les méthodes statistiques pour la classification des industries paléolithiques. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1965 (1965), str. 51—59.
- Brodar Mitja: Slučajna paleolitska najdba. — Trouvaille paléolithique, faite par hasard. Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 46—49, slika.
- Brodar Srečko: Die enormen Kiesvorkommen in den Kulturschichten der Potočka zijalka. Festschrift für Lothar Zotz. Steinzeitfragen der Alten und Neuen Welt. Erlangen—Bonn 1960, str. 117—124, T. 5—7.
- Brodar Srečko: Die Moustérienstation Črni Kal bei Koper (Capodistria). Actes du IIe Congrès International de Spéléologie 1958, Tome 2, Castellana-Grotte 1962, str. 195—198.
- Brodar Srečko: Najdbe kostnih ostanikov ledenodobnega človeka na slovenskih tleh. — Die Knochenfunde des Eiszeitmenschen auf dem slowenischen Boden. Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 5—14, sl. 1.
- Broglio Alberto: glej Leonardo Piero!

- Brukner Bogdan: Rezultati zaštitnog iskopavanja lokaliteta »Baštine« kod sela Obreža. — Die Resultate der Schutzausgrabung auf der Lokalität »Baštine« bei Obrež. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 81—111, plan 1, profil 1—2, situacija 1—2, T. 1—6, sl. 1—21. C.
- Bulat Mirko: Bakrene sjekire u Muzeju Slavonije. — Haches en cuivre du Musée de la Slavonie. Osječki zbornik 8, Osijek 1962 (1963), str. 5—56, tabela 1—2, T. 1—6, karta.
- Cannarella Dante: Aspetti e problemi della preistoria carsica. Atti della VII Riunione Scientifica, Firenze 1965, str. 25—50.
- Cermanović-Kuzmanović Aleksandrina: Nova nekropola žutobrdske kulture — »Pesak« kod Korbova. — Nouvelle nécropole appartenant à la culture de Žuto Brdo — »Pesak« près de Korbovo. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 185—192, sl. 1—18. C.
- Germanović Aleksandrina: glej Todorović Jovan!
- Corrain Cleto, Rendina Sergio: I resti scheletrici umani rinvenuti nelle caverne di S. Canziano del — Le ossa lunghe. Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, lettere ed arti 119, Venezia 1960-61 (1961), str. 59—126.
- Cowen J. D.: The flange-hilted cutting sword of bronze: Was it first developed in Central Europe, or in the Aegean Area? Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 207—214, sl. 1—6.
- Čović Borivoj: Donja Dolina. Inventaria archaeologica 5, Bonn 1961, Y 21—Y 30 (10 tabel).
- Čović Borivoj: Gradinsko naselje na Kekića glavici. — Die Wallburgsiedlung auf der Kekića glavica. Glasnik NS — Arheologija 17, Sarajevo 1962, str. 41 do 61, priloga 1, sl. 1—8, T. 1—3, T. 1—4.
- Čović Borivoj: Ilirski ratnik starijeg željeznog doba. — Guerrier illyrien de l'âge du fer ancien. Vesnik 8—9, Beograd 1963, str. 31—38, sl. 1—6.
- Čović Borivoj: O referatu dr. M. Garašanina. Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 98—101.
- Čović Borivoj: Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasináčkog područja. — Bestattungsbräuche der prähistorischen Bewohner des Gebietes von Glasinac. Glasnik NS — Arheologija 18, Sarajevo 1965, str. 41—62, karta 1—2, tabela 1—2.
- Čović Borivoj: Rezultati sondiranja na preistorijskem naselju u Gornjoj Tuzli. — Resultate der Sondierungen auf der prähistorischen Siedlung in Gornja Tuzla. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 79 do 159, priloga 1—2, sl. 1—21, skica 1—31, T. 1—15.
- Degmedžić Ivica: Amantini — prilog proučavanju ilirskih migracija. — Amantini — Beitrag zur Erforschung der Migrationen illyrischer Völker. Vjesnik 3. S., 2, Zagreb 1961, str. 159—180.
- De Laet Siegfried: Leçons d'un symposium. L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Praha 1961, str. 609—659.
- Dimitrijević Stojan: Prilog stupnjevanju badenske kulture u severnoj Jugoslaviji. — Ein Beitrag zur Stufeneinteilung der Badener Kultur in Nordjugoslavien. Radovi 2, Zagreb 1962, str. 259—261, risba, T. I—III.
- Dimitrijević Stojan: Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji. — Problem des Neolithikums und Aeneolithikums in Nordwestjugoslavien. Opuscula archaeologica 5, Zagreb 1961 (1963), str. 5—86, sl. A—F, zemljevid, T. 1—19.
- Drechler-Bižić Ružica: Japodske dvodelne fibule tipa Prozor. — Zweiteilige japodische Fibeln vom Typus Prozor. Radovi 2, Zagreb 1962, str. 295—312, zemljevid, sl. 1, T. I—VIII.
- Drechsler-Bižić Ružica: Rezultati izstraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955—1956. godine. — Ergebnisse der in den Jahren 1955/56 durchgeführten Ausgrabungen in der japodischen Nekropole von Kompolje. Vjesnik 3. S., 2, Zagreb 1961, str. 67—114, sl. 1, priloga 1—4, T. 1—35.
- Driehaus Jürgen: Mitteleuropäisches Äneolithikum und balkanische Kupferzeit. L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Praha 1961, str. 353—360.

- Dumitrescu Vladimir: Un sceptre de piatră în formă de cap de cal descoperit în Iugoslavia. — Sceptre en pierre, de Yougoslavie, en forme de tête de cheval. Studii 13, București 1962, nr. 1, str. 95—99, sl. 1.
- Ercegović Slavenka: Keltiski ratnički grob s Gardoša u Zemunu. — Ein keltisches Reitergrab am Gardoš in Zemun. Vjesnik 3. S., 2, Zagreb 1961, str. 125 do 137, T. 1—5.
- Eržen Janez: Arheološki objekti na Sorškem polju. — Les sites archéologiques du Sorško polje. Loški razgledi 10, Škofja Loka 1965, str. 74—85, slike.
- Faber Aleksandra, Matejčić Radmila: Izvještaj o stanju gradine Lopar u Novom Vinodolskom. Vijesti 12, Zagreb 1965, br. 2, str. 45—47, skica, slika.
- Fogolari Giuglia dé: glej Umetnost alpskih ilirov in Venetov!
- Foltiny Stephan: Über die Fundstelle und Bedeutung der angeblich aus Kisköszeg stammenden hallstattzeitlichen Bronzen des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 8, Mainz 1961, str. 175—189, T. 66—71.
- Foltiny Stephan: Zur Frage des »skythischen« Einflusses in Ostösterreich und in Slowenien. Archaeologia Austriaca 53, Wien 1965, str. 25—36, sl. 1—4.
- Freund Gisela: Ein neuer Höhlenfundplatz mit mittelpaläolithischen Blattspitzen aus Süddeutschland. — Novo jamsko najdišče listastih konic iz srednjega paleolitika Južne Nemčije. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1965), str. 71—84, sl. 1—2.
- Gabrovec Stane: Dva poznolatenska grobova iz Volarij pri Tolminu. — Zwei spätlatènezeitliche Gräber aus Volarje bei Tolmin. Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 15—26, karta, T. 1—3.
- Gabrovec Stane: Halštatske čelade jugovhodnoalpskega kroga. — Die hallstattischen Helme des südostalpinen Kreises. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1965), str. 295—347, karta 1—4, sl. 1—2, T. 1—22.
- Gabrovec Stane: Prvi predmeti iz Mosta na Soči (Sv. Lucija) v Narodnem muzeju v Ljubljani. Argo 2, Ljubljana 1963, št. 1, str. 24—25.
- Gabrovec Stane: Tehnična metoda izkopavanj v Stični. — Méthode technique des fouilles à Stična. Varstvo spomenikov 8, Ljubljana 1960—1961 (1963), str. 74—78, sl. 1—2.
- Gabrovec Stane: glej Kromer Karl!
- Gabrovec Stane: glej Umetnost alpskih ilirov in Venetov!
- Galović Radoslav: Halštatski depo iz Janjeva. — Nji depo halštatske nga Janjeva. — Hallstatt depot from Janjevo. Glasnik 4—5, Priština 1959—1960 (1960), str. 255—269, T. 1—5.
- Galović Radoslav: Neolitsko naselje u Tečiću kod Rekovca. — Station néolithique à Tečić près de Kragujevac. Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 31—46, sl. 1 do 3, T. 1—14. C.
- Garašanin Draga: Die Siedlung der Starčevokultur in Nosa bei Subotica und das Problem der neolithischen Lehmscheunen. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 305—307, sl. 1, T. 16.
- Garašanin Draga: Ka problemu falera sa figuralnim predstavama. — Zur Frage der »Phaleren« mit figuraler Darstellung. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 200 do 202. C.
- Garašanin Draga: Nekoliko napomena u vezi sa gvozdenim dobom Makedonije. Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 158—164.
- Garašanin Draga: Studije iz metalnog doba Srbije. VI. Jedna praistoriska livnica u Zapadnoj Srbiji. VII. Srebrni ilirski nakit iz Umčara. — Études sur l'âge des métaux en Serbie. VI. Un nouvel atelier de fonderie en Serbie de l'ouest. VII. Les parures d'argent illyriennes de Umčari. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 75—92, sl. 1—25, 1—11. C.
- Garašanin Draga: glej Garašanin Milutin!
- Garašanin Milutin V.: Arheološki prilozi problemu velike egejske seobe. — Archäologische Beiträge zur Frage der ägäischen Wanderung. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 117—134.
- Garašanin Milutin: Beiträge aus Serbien zur frühbronzezeitlichen Chronologie Mitteleuropas. Kommission für das Aneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961, str. 139—143.

- Garašanin Milutin: Der Stand der Neolithikumforschung in Serbien und Makedonien mit besonderer Rücksicht auf die neuen Ergebnisse in der Ägäis und am Ostbalkan. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 307—312.
- Garašanin Milutin V.: Der Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Balkan und an der unteren Donau. L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Praha 1961, str. 15—45.
- Garašanin Milutin V.: Ein Beitrag zur relativen Chronologie der Lengyel-Gruppe. Památky archeologické 52, Praha 1961, číslo 2, str. 345—348, 2 sliki.
- Garašanin Milutin: Još nekoliko reči o hronologiji gvozdenog doba Makedonije. Kongres Arheološkog društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 149—158.
- Garašanin Milutin V.: Ka hronologiji prelaza iz neolita u metalno doba u Vojvodini i Srbiji. — Zur Chronologie des Überganges vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit in der Vojvodina und in Serbien. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 197—199. C.
- Garašanin Milutin V.: Naoružanje i oprema keltskog ratnika. — L'armement du guerrier celtique. Vesnik 8—9, Beograd 1963, str. 39—60, sl. 1—10.
- Garašanin Milutin: Period prelaza iz neolitskog u metalno doba u Jugoslaviji. Kongres Arheološkog društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 1—52.
- Garašanin Milutin V.: Pontski i stepski uticaji u Donjem Podunavlju i na Balkanu na prelazu iz neolitskog u metalno doba. — Elemente der Steppen- und der Pontischen Einflüsse an der unteren Donau und auf dem Balkan, am Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 5—26, sl. 1—2.
- Garašanin Milutin: Skulptura troglava iz Vačana kot Bribira. — La figure tricéphale de Vačani près de Bribir. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 65—74, sl. 1—2. C.
- Garašanin Milutin V.: The Neolithic in Anatolia and the Balkans. Antiquity 35, 1961, str. 276 ss.
- Garašanin Milutin, Garašanin Draga: Iskopavanja tumula u kompleksu Belotić—Bela Crkva 1959. i 1960. godine. — Les fouilles des tumulus préhistoriques de Belotić—Bela Crkva en 1959—1960. Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 47—68, sl. 1—20, 6 priloga. C.
- Garašanin Milutin, Garašanin Draga: Iskopavanja na mogilata na lokalitetot »Krst« vo Tarinci. — Fouilles d'un tumulus à Tarinci — Krst. Zbornik 2, Štip 1960—1961 (1961), str. 65—70. C.
- Garašanin Milutin, Garašanin Draga: Neolitska naselba »Vršnik« kaj selo Tarinci. — L'habitat néolithique de Vršnik près de Tarinci. Zbornik 2, Štip 1960—1961 (1961), str. 7—14, sl. 1—45, 4 plani. C.
- Gavella Branko B.: Iliri i Kelti u Podunavlju i na Balkanu. Kongres Arheološkog društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 172—181.
- Gavella Branko: Le Paléolithique des régions balkaniques en Yougoslavie. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 320—325.
- Gavella Branko: O ilirskoj komponenti u indoevropskoj diaspori. — Sur la composante illyrienne dans la diaspora indo-européenne. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 1—8. C.
- Gavella Branko: O paleolitiku Srbije. — Sur le paléolithique de la Serbie. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1963), str. 85—99, sl. 1—5.
- Gavella Branko: O problemu porekla i jedinstva Indoevropljana. — Sur le problème de l'origine et de l'unité des Indoeuropéens. Zbornik Filozofskog fakulteta VI-2, Beograd 1962, str. 55—69. C.
- Gavella Branko: Praistoriska arheologija. Beograd 1963, I deo — tekst, str. 1—294.
- Gavella Branko: Sur les premiers Illyres dans le domaine Balkano-Danubien. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 325—327.
- Girić Miodrag: Iskopavanja na Gomolavi 1957 godine. Badensko-kostolački-vučedolski sloj. (Parcijalni izveštaj.) Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 130—150, plan 1—2, T. 1—8. C.
- Glišić Jovan: Neke specifičnosti u kulturi vinčanske grupe na Kosovu i južnom Pomoravlju. — Disa veçori në kulturën e grupit vinçak në Kosovë dhe Pomoravljen jugore. — Über spezifische Eigenheiten der Vinča-Gruppe-Kultur in

- dem Gebiet von Kosovo und der südlichen Morava. *Glasnik* 4—5, Priština 1959—1960 (1960), str. 245—254.
- Glišić Jovan: Pojava ranih bronzanodopskih kultura na Kosovu i Metohiji. — Čfaqja e kulturave të hershme të kohës së bronicit në Kosovë e Metohi. — Early Bronze Age Cultures in Kosovo and Metohija. *Glasnik* 6, Priština 1961, str. 135—144, T. 1—2.
- Glišić Jovan: Povodom referata M. Garašanina. Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 87—91.
- Glišić Jovan: glej Jovanović Borislav!
- Grbić Miodrag: Starčevo als früheste Ausdrucksform der neolithischen Wirtschaft auf dem Balkan. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 345—347.
- Hopf Maria: Untersuchungsbericht über Kornfunde aus Vršnik. *Zbornik* 2, Štip 1960—1961 (1961), str. 41—45, 9 slik.
- Janeković Đuro: glej Basler Đuro!
- Jovanović Borislav: Stratigrafija naselja vinčanske grupe kod Kosovske Mitrovice. — Stratigrafijane lokalitetit të Vinçës Fafos afër Mitrovicës. — Stratigraphy of the Vinča Lokality Fafos, near Kosovska Mitrovica. *Glasnik* 6, Priština 1961, str. 9—78, priloga 1—17, sl. 1—16.
- Jovanović Borislav: Stratigrafska podela vinčanskog naselja. — Division stratigraphique de la station de Vinča. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 9 do 20, sl. 1—5, C.
- Jovanović Borislav, Glišić Jovan: Eneolitsko naselje na Kormadinu kod Jakova. — Station énéolithique dans la localité de Kormadin près de Jakovo. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 112—142, sl. 1—45, C.
- Jurišić Aleksandra: Gradine zapadne Srbije. Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 91—98.
- Jurišić Aleksandra: Zaštitna iskopavanja u selu Radoinji. — Fouilles de protection au village de Radoinja. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 99—112, sl. 1—42, C.
- Jurišić Aleksandra: glej Stalio Blaženka!
- Kastelic Jože: glej Umetnost alpskih llirov in Venetov!
- Kitanovski Blagoje: Dva groba iz starijeg gvozdenog doba kod Prilepa. — Deux tombes appartenant à l'âge du fer ancien près de Prilep. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 209—214, sl. 1—15, C.
- Komorzynski Egon: Ein ägyptischer »Grabkegel« aus Emona. — Egipčanski grobni stožec z napisom iz Emone. *Situla* 4, Ljubljana 1961, str. 65—76, sl. 1, T. 10—11.
- Korošec Josip: Neka pitanja oko neolita u Dalmaciji. — Gewisse Fragen des Neolithikums in Dalmatien. *Diadora* 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 15—50.
- Korošec Josip: Nekaj neolitskih in eneolitskih problemov v okolici Križevcev na Hrvatskem. — Einige Neo- und Äneolithische Probleme aus der Umgebung von Križevci in Kroatien. *Zbornik Filozofske fakultete* 4/1, Ljubljana 1962, str. 1—54, sl. 1, T. 1—28.
- Korošec Josip: Neolit na Krasu in v Slovenskem Primorju. — The Neolithic Age in the Slovene Karst Area and in the Slovene Littoral. *Zgodovinski časopis* 14, Ljubljana 1960 (1961), str. 5—34, T. 1—14.
- Korošec Josip: Oko pitanja značenja statueta sa dvema glavama. — Autour de la signification des statuettes à deux têtes. *Zbornik* 26, Novi Sad 1960, str. 5 do 17, sl. 1—7, C.
- Korošec Josip: Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici. — Der Pfahlbau bei Blatna Brezovica. *Dela SAZU* 14 — Sekcija za arheologijo 10, Ljubljana 1965, str. 1—67, T. 1—52, priloga 1—10.
- Korošec Josip: Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji — II. *Radovi* 2, Zagreb 1962, str. 105—174, risbe a—d, T. XXXVII—XLI.
- Korošec Josip: Relative Chronologie der Danilo Kulturgruppe. *Munera archaeologica* Iosepho Kostrzewski, Poznań 1965, str. 79—85.
- Korošec Paola: Kupa na nozi u slavonskoj kulturi. — Die Fußschale in der slawonischen Kultur. *Zbornik* 28, Novi Sad 1961, str. 5—28, T. I—VI, C.
- Korošec Paola: Neka pitanja oko neolita Dalmacije. — A Few Problems concerning Dalmatia's Éneolithic. *Radovi* 2, Zagreb 1962, str. 215—258.

- Korošec Paola: Pontsko-stepski elementi i slavenska kultura. Zbornik 52—55, Novi Sad 1962, str. 5—18.
- Korošec Paola: Rasprostranjenost slavonske kulturne grupe. — Expansion du groupe culturel slavons. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 141—150, priloga.
- Korošec Paola: Zeitliche und kulturelle Einteilung einiger Funde aus Vinomer. Munera archaeologica Iosepho Kostrzewski, Poznań 1965, str. 129—137, T. 1—3.
- Kosorić Milica: Dva nova depoa u muzeju u Požarevcu. — Deux dépôts au Musée de Požarevac. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 195—196, sl. 1 do 4. C.
- Kosorić Milica: Humka kod Kostolca. — Tumulus de Kostolac. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 197—198, sl. 1. C.
- Kriss H.: glej Umetnost alpskih Ilirov in Venetov!
- Kromer Karl: Späthallstattliche Sporen aus Slovenien. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft 92, Wien 1962, str. 192—196, T. 15.
- Kromer Karl, Gabrovec Stane: L'art des situles dans les sépultures hallstattiennes en Slovenie. Inventaria archaeologica 5, Bonn 1962, Y 41—Y 46 (21 tabel).
- Kromer Karl: glej Umetnost alpskih Ilirov in Venetov!
- Krstić Dušan: Tri pristorijske nekropole u Orešcu kod Vršca. — Trois nécropoles préhistoriques à Orešac près Vršac. Zbornik 5, Beograd 1960/61 (1962), str. 75—91, sl. 1—4, T. 1—6. C.
- Kutzian I. B.: glej Banner J.!
- Lahtov Vasil: Skica hronologije starijeg železnog doba Makedonije. Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 101—149, zemljevid, T. 1—22.
- Leben France: Jama Kevderc v odnosu do drugih arheoloških jamskih najdišč. — La grotte Kevderc par rapport aux autres trouvailles archéologiques en cavernes. Treći jugoslavenski speleološki kongres v Sarajevu 1962, Sarajevo 1965, str. 175—180, sl. 1—3.
- Leben France: Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami. — La civilisation et les résultats des fouilles archéologiques dans les grottes Kevderc et Lubniška jama. Poročila 3, Ljubljana 1965, str. 215 do 274, sl. 1—6, T. 1—23.
- Leonardo Piero, Broglio Alberto: Il paleolitico superiore dei Colli Berici. — Mlajši paleolitik na ozemlju Colli Berici. — Le paléolithique supérieur des Colli Berici. Arheološki vestnik 15—14, Ljubljana 1962—1965 (1965), str. 109 do 128, sl. 1—8.
- Mačkić Petar, Simoska Dragica, Trbuhović Vojislav: Ranohalštatska nekropola na lokalitetu Saraj u Brodu. — Une nécropole appartenant à l'hallstatt ancien dans la localité de Saraj près de Brod. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 199—208, sl. 1—45. C.
- Maier Albert: Neolithische Tierknochen-Idole und Tierknochen-Anhänger Europas. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a/M., 42, 1961 (1962), str. 171—306, sl. 1—11, T. 1, T. 36—54.
- Makkay J.: Die balkanischen, sog. Kopfloren Idole. Ihr Ursprung und ihre Erklärung. Acta Archaeologica 14, Budapest 1962, fasc. 1—2, str. 1—24, sl. 1—6.
- Malevanyĭ A. M.: Iz istorii illirijskih plemen v dorimskuju epohu. Vestnik drevnej istorii 4 (86), Moskva 1965, str. 151—172. C.
- Malez Mirko: Paleontološka i speleološka istraživanja u 1958. god. Ljetopis 65, Zagreb 1961, str. 298—310, sl. 1—2, T. 1—4.
- Marić Zdravko: Keltski elementi u mladem željeznom dobu Bosne i Hercegovine. — Eléments celtiques de la fin de l'âge du fer en Bosnie-Herzégovine. Glasnik NS — Arheologija 18, Sarajevo 1965, str. 65—64, karta, T. 1—2.
- Marić Zdravko: Praistorijski nalazi i lokaliteti iz Triješnice i Dvorova kod Bijeljine. — Prähistorische Funde und Fundstätten in Triješnica und Dvorovi bei Bijeljina (Nordostbosnien). Clanci i građa 4, Tuzla 1960, str. 45—67, skica, T. 1—7.
- Marić Zdravko: Vir kod Posušja. — Vir bei Posušje. Glasnik NS — Arheologija 17, Sarajevo 1962, str. 65—72, sl. 1—4, T. 1—5.

- Marić Zdravko: Vis kod Dervente, naselje kasnog bronzanog doba. — Vis bei Derventa, eine Ansiedlung der späten Bronzezeit. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 151—171, sl. 1—9, priloga 1—3, T. 1—7.
- Marović Ivan: Iskopavanja kamenih gomila oko vrela rijeke Cetine god. 1955, 1955. i 1958. Vjesnik 61, Split 1959 (1965), str. 5—80, sl. 1—41, T. 1—6.
- Marović Ivan: Nekoliko prehistorijskih nalaza iz Splita i okolice Sinja. — Quelques découvertes préhistoriques à Split et aux environs de Sinj. Vjesnik 60, Split 1958 (1965), str. 5—10, T. 1.
- Matejčić Radmila: Izveštaj o arheološkom iskapanju u gradu Krku. Vijesti 12, Zagreb 1963, br. 4, str. 115—115, risba.
- Matejčić Radmila: glej Faber Aleksandra!
- Mikulčić Ivan: Mogili od »Orlova Čuka« kaj selo Karaorman. — Die Hügelgräber von »Orlova Čuka« bei Karaorman. Zbornik 2, Štip 1960—1961 (1961), str. 47—64, T. 1—6, plan 1—4, C.
- Milošević Petar: Bronzana ostava iz Pećinjaca. Rad 9, Novi Sad 1960 (1963), str. 156—175, T. 1—15, C.
- Mirosavljević Vladimir: Ilirski grob iz Udbine. Prilog materijalnoj kulturi Japoda. — Ein illyrisches Grab aus Udbina. Ein Beitrag zur materiellen Kultur der Japoden. Opuscula archaeologica 2, Zagreb 1957 (1962), str. 5—20, sl. 1, T. 1—4.
- Mirosavljević Vladimir: Impreso — cardium keramika na otocima Cresa. Lošinja i Krka. — Impreso — Cardium Keramik auf den Inseln Cres, Lošinj und Krk. Beitrag zur Vorgeschichte des adriatischen Kulturkreises. Radovi 2, Zagreb 1962, str. 175—211, 5 risb, T. I—VIII.
- Mirosavljević Vladimir: Prehistorijski objekti na otoku Cresu. Ljetopis 64, Zagreb 1960, str. 204—218, sl. 1—2, T. 1—6.
- Narr Karl J.: More on Upper Paleolithic Archaeology. Current Anthropology, 1961, Vol. 2, No. 5, str. 444—448.
- Novak Grga: Die Markushöhle auf der Insel Hvar, ein neuer Fundort neolithischer bemalter Keramik. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 614—619.
- Novak Grga Markova spilja na otoku Hvaru — II. — Die Markushöhle auf der Insel Hvar — II. Radovi 2, Zagreb 1962, str. 19—102, C. T. I—IV, T. 1—XXXVI.
- Nikolanci Mladen: Nove grčke kacige i knemide u Dalmaciji. — Nouveaux casques et cnémides grecs en Dalmatie. Vjesnik 61, Split 1959 (1965), str. 81—93, sl. 1—2, T. 7—9.
- (Osole Franc): Izkopavanja v paleolitski postaji Ovčja jama pri Prestranku. Geologija 7, Ljubljana 1961 (1962), str. 526—527.
- Osole Franc: Mlajši paleolitik iz Ovčje jame. — Le paléolithique supérieur de la Ovčja jama. Arheološki vestnik 15—14, Ljubljana 1962—1963 (1965) str. 129—do 156, sl. 1—5, T. 1—15.
- Osole Franc: Parska golobina, paleolitska postaja v Pivški kotlini. — Parska golobina, station paléolithique dans le bassin de Pivka. Razprave SAZU 6, Ljubljana 1961, str. 457—506, sl. 1—7, priloge 1—3, T. 1—8.
- Pahič Stanko: Bronastodobna gomila pod Brinjevo goro. — Das bronzezeitliche Hügelgrab von Brinjeva gora. Arheološki vestnik 15—14, Ljubljana 1962—1963 (1965), str. 549—573, sl. 1—5, priloga 1—2, T. 1—10.
- Parović-Pešikan Maja: O karakteru grčkog materijala na Glasincu i putevima njegovog prodiranja. — O karaktere grečeskogo materiala na Glasincu i putjah ego proniknovenija. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 21—45, sl. 1 do 15, C.
- Perc Bernarda: K stratigrafiji žarnogrobiščne naselbine v Ormožu. — Zur Stratigraphie der urnenfeldzeitlichen Ansiedlung in Ormož. Arheološki vestnik 15—14, Ljubljana 1962—1963 (1965), str. 575—581, priloga 1—2.
- Perc Bernarda: Prazgodovinska naselbina v Ormožu. Ptujski zbornik 2, Ptuj 1962, str. 202—211, skica, slika, tabela.
- Petru Peter: Cernunnos v Sloveniji. — Cernunnos in Slowenien. Situla 4, Ljubljana 1961, str. 51—48, sl. 1—2, T. 2—4.
- Pittioni Richard: Italien. Urgeschichtliche Kulturen. Posebni odtis: Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Supplementband IX, Stuttgart 1962, str. 105—372, T. 1—9, karta 1—5.

- Radišić Radovan: Keramički nalaz na Ciglani u Sečnju. — *Keramische Funde vom Gelände der Ziegelei in Sečanj*. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 151—155, T. 1. C.
- Rašajski Rastko: Dačka srebrna ostava iz Kovina. — *Le dépôt d'argent Dace de Kovin*. Rad 10, Novi Sad 1961 (1963), str. 7—24, T. 1—3, 2 karti.
- Rendić-Miočević Duje: Zlatni nakit iz helenističko-ilirske nekropole u Budvi. — *Les bijoux d'or de la nécropole hellénistico-illyrienne de Budva*. *Opuscula archaeologica* 4, Zagreb 1959 (1962), str. 5—50, sl. 1—21, T. 1—10.
- Rendina Sergio: glej Corrain Cleto!
- Sekereš Laslo: Iskopavanja na Gomolavi u Hrtkovcima 1957. godine — *Parcijalni izveštaj*. Rad 10, Novi Sad 1961 (1963), str. 79—88, T. 1—5. C.
- Selem Petar: Egipatska božanstva u Arheološkom muzeju u Splitu. — *Divinités égyptiennes au Musée archéologique de Split*. *Vjesnik* 61, Split 1959 (1963), str. 94—110, T. 10—15.
- Simoska Dragica: glej Mačkić Petar!
- Spajić Emil: Nalazište mladjeg željeznog doba s terena Osijeka. — *Funde aus der jüngeren Eisenzeit aus Osijek (Fortsetzung)*. *Osječki zbornik* 8, Osijek 1962 (1963), str. 57—70, T. 15—26.
- Srejović Dragan: Praistoriska nekropola u Donjoj Brnjici. *Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961)*, str. 165—171.
- Srejović Dragoslav: Praistorijska nekropola u Donjoj Brnjici. — *Nekropoli parahistorik në Bernjice e Poshtme*. — *Nécropole préhistorique à Donja Brnjica*. *Glasnik* 4—5, Priština 1959—1960 (1960), str. 83—135, priloga 1—4, sl. 1—19, T. 1—6.
- Srejović Dragoslav: Tri praistoriske ostave iz Istočne Srbije. — *Trois dépôts préhistoriques de la Serbie Orientale*. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 47—64, sl. 1—31. C.
- Stalio Blaženka: Bronzanodopski sloj na Gradcu kod Zlokućana. — *La couche de l'âge du bronze à Gradec près de Zlokućani*. *Zbornik* 5, Beograd 1960/61 (1962), str. 69—74, sl. 1—2, T. 1—2. C.
- Stalio Blaženka, Jurišić Aleksandra: Jasik — Gornja Komarica. *Iskopavanja 1954. godine*. — *Jasik — Gornja Komarica. Fouilles au cours de l'année 1954*. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 157—162, sl. 1—28. C.
- Stare France: Kipec ilirskoga bojovnika z Vač. — *Statuette eines illyrischen Kriegers aus Vače*. *Arheološki vestnik* 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1963), str. 1 do 3, risba 1—8, T. 1—14.
- Stare Vida: Prazgodovinske gomile iz Rovišča. — *Die urzeitliche Hügelgräber aus Rovišče*. *Arheološki vestnik* 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1963), str. 435 do 467, sl. 1—2, T. 1—11.
- Stare Vida: Prazgodovinske Malence. — *The Prehistoric Malence*. *Arheološki vestnik* 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 50—87, tloris, sl. 1—2, T. 1—19.
- Stipčević Aleksander: *Arte degli Illiri*. Milano 1963, str. 1—58, 90 risb, 2 zemljevida, T. 1—75.
- Stipčević Aleksander: Arto de antikvaj Ilirij. *El la serbokroata tradukis: Marinko Givoje*. *La Suda Stelo*, Ljubljana 1961, št. 2, str. 56—57, slike.
- Stipčević Aleksander: O nalazu spondylusa iz Ražanac uz problem porijekla podunavskog spondylusa. *On the spondylus from Ražanac. With Reference to the Problem of the Origin of the Pannonian Spondylus*. *Radovi — Zadar* 9, Zadar 1962, str. 373—377, karta, sl. 1.
- Stipčević Aleksander: Oruđa za rad kod Ilira. — *Gli utensili degli Illiri*. *Diadora* 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 135—177, sl. 1—20.
- Suić Mate: *Tato ilirski Deus Patrius*. — *Tato Deus Patrius der Illyrier*. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 93—97, slika.
- Sulimirski T.: *Die Skythen in Mittel- und Westeuropa*. *Bericht — Hamburg*, Berlin 1961, str. 793—799, sl. 1, T. 91—92.
- Šribar Vinko: Žarno grobišče na Borštku pri Metliki. — *Das Urnenfeld auf Borštek bei Metlika*. *Arheološki vestnik* 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1963), str. 469—478, T. 1—5.
- Tasić Nikola: *Đurdevačka Glavica*. *Prilog proučavanju vučedolske grupe južno od Save i Dunava*. — *Đurdevačka Glavica. Une contribution à l'étude du*

- groupe de Vučedol au sud de la Save et du Danube. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 145—156, sl. 1—21. C.
- Tasić Nikola: Nova nalazišta vučedolske kulture u jugo-istočnom Sremu (Povodom nalaza iz Batajnice i Belegiša). Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 75—86.
- Tasić Nikola O.: Završna istraživanja na praiistorijskom naselju kod Valača. Hulumtimet përfundimtare në vendbanimin parahistorik të Vallaçi. — Final Investigation of the Prehistoric Settlement at Valaç (1957). *Glasnik* 4—5, Priština 1959—1960 (1960), str. 11—82, plan 1—3, profil 1—3, sl. 1—5, T. 1—25.
- Đorđević Jovan: Rospi Čuprija. Nécropole de l'époque de La Tène à Beograd. *Inventaria archaeologica* 6, Bonn 1965, Y 47 — Y 56 (12 tabel).
- Đorđević Jovan, Čermanović Aleksandrina: Banjica — naselje vinčanske kulture. — Banjica — Siedlung der Vinča-Gruppe. *Povremena izdaja* 2, Beograd 1961, str. 1—157, 12 priloga, T. 1—56. C.
- Đorđević Jovan in drugi: Diskusija na referate M. Garašanina in V. Lahtova. Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 182—190.
- Tomovski T.: Auf den Spuren der illyrischen Siedlung Uscana. *Živa antika* 12, Skopje 1963, sv. 2, str. 339—344, karta.
- Trbuhović Vojislav: Iz praistorije doline Resave. — Sur la préhistoire de la région de Resava. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 181—184, sl. 1—7. C.
- Trbuhović Vojislav: Praistorijska nekropola u Belegišu. — Eine urgeschichtliche Nekropole in Belegiš und einige Probleme der Urnenfelderkultur im Donauraum. *Starinar* NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 163—180, sl. 1—39. C.
- Trbuhović Vojislav: glej Mačkić Petar!
- Umetnost alpskih Ilirov in Venetov. Situle od Pada do Donave. — Mostra dell'arte delle situle dal Po al Danubio. — Situlenkunst zwischen Po und Donau. Ljubljana 1962, (Padova 1961, Wien 1962), str. I—XVII, 1—123 (I—XX, 1—134; 1—128), T. 1—52, priloge A—B. (Razprave: Gabrovec Stane: Žarnogrobiščna komponenta v situlski umetnosti — La componente della civiltà delle necropoli di urne nell'arte delle situle — Die Komponente der Urnenfelderkultur in der Situlenkunst. Fogolari G. de': Orientalna komponenta v situlski umetnosti — La componente orientalizzante nell'arte delle situle — Die orientalisierende Komponente in der Situlenkunst. Kromer K.: Pripombe h kronologiji situlskih spomenikov — Note sulla cronologia delle situle — Zur Chronologie der Situlendkmäler. Kastelic J.: Umetnost situl od Pada do Donave — Lo sviluppo dell'arte delle situle dal Po al Danubio — Die Situlenkunst vom Po bis zur Donau. Kriss H.: Pozni primerki situlskega stila. — Sopravvivenza dello stile delle situle — Die Tradition des Situlensstils.)
- Vasić R.: Figurina jahača iz Narodnog muzeja u Beogradu. — La figurine d'un cavalier sarmate au Musée national de Belgrade. *Živa antika* 12, Skopje 1962, sv. 1, str. 165—174, sl. 1—9.
- Vejvoda Vera: Japodske dvokrake igle. — Japodische doppelte Ziernadeln. *Vjesnik* 5. S., 2, Zagreb 1961, str. 115—124, sl. 1—2, T. 1—7.
- Vinski Zdenko: O oružju ranoga brončanog doba u Jugoslaviji. — Zu frühbronzezeitlichen Waffenfunden aus Jugoslawien. *Vjesnik* 5. S., 2, Zagreb 1961, str. 1—37, sl. A—B, T. 1—9.
- Vinski Zdenko: Osvrt na najstarije metalne nalaze u Jugoslaviji — izuzevši bakrene sjekire. Kongres Arheološkoga društva Jugoslavije, Ohrid 1960 (1961), str. 53—72, karta.
- Vinski Zdenko: Stabdolche aus Jugoslawien. *Munera archaeologica Iosepho Kostrowski*; Poznań 1963, str. 139—145, sl. 1—2.
- Vinski Zdenko, Vinski-Gasparini Ksenija: O utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje. — Die Einwirkung der Ostalpinen Hallstattkultur und der Balkanillyrischen Kultur im slawonisch-syrmischen Donauraum. *Radovi* 2, Zagreb 1962, str. 265—293, sl. 108—114, karta I—II, T. I—IX.
- Vinski-Gasparini Ksenija: Iskopavanje kneževskog tumulusa kod Martijanaca u Podravini. — Ausgrabung eines hallstädtischen Grabhügels bei Martijanec in Draugebiet. *Vjesnik* 5. S., 2, Zagreb 1961, str. 39—66, sl. 1—3, priloga A—B, T. 1—10.

- Vinski-Gasparini Ksenija: glej Vinski Zdenko!
 Vučković-Todorović Dušanka: Helenistička keramika iz Jošaničke Banje. — Céramique hellénistique de Jošanička Banja. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 123—124, sl. 1—5. C.
 Vuković Stjepan: Mezolitska kamena industrija spilje Vindije. — Mesolithische Steinindustrie der Höhle Vindija. Godišnjak Gradskog muzeja 1, Varaždin 1961, br. 1, str. 9—52, sl. 1—56, 2 tabeli.
 Vuković Stjepan: Prilog spilje Vindije rješavanju kronologije krapinskog diluvija. Beitrag der Vindija-Höhle zur Lösung der Chronologie des Krapiners Diluviums. Radovi 2, Zagreb 1962, str. 7—18.

Antika

- Alföldy Géza: Caesarische und Augusteische Kolonien in der Provinz Dalmatien. Acta Antiqua 10, Budapest 1962, str. 357—365.
 Alföldy Géza: Cognatio Nantania (Zur Struktur der Sippen-gesellschaft der Liburner). Acta Antiqua 11, Budapest 1965, str. 81—87.
 Alföldy Géza: Das Leben der dalmatinischen Städte in der Zeit des Prinzipates. Ziva antika 12, Skopje 1965, sv. 2, str. 325—357.
 Alföldy Géza: Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien. Acta Archaeologica, Budapest 1962, 14, fasc. 3—4, str. 259—296, zemljevid.
 Alföldy Géza: Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des Prinzipats. Acta Antiqua 9, Budapest 1961, str. 121—149.
 Alföldy Géza: Die Stellung der Frau in der Gesellschaft der Liburner. Acta Antiqua 9, Budapest 1961, str. 307—319.
 Alföldy Géza: ΣΠΛΑΥΝΟΝ — Splonum. Acta Antiqua 10, Budapest 1962, str. 3 do 12, karta.
 Anđelović Pavao: Nova nalazišta iz rimskog doba u Neretvi. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 351—355.
 Apostolski Nikola: Arheološko iskopavanje na antičko-rimskiot grad — lokalitet »Scupi«. Vesnik 4, Skopje 1961, br. 1, str. 21—25. C.
 Basler Đuro: Spolija antičke arhitekture na nekropoli Mramorje u Grborezima kod Livna. — Fragmente römischer Architektur in Grborezi bei Livno (Westbosnien). Naše starine 8, Sarajevo 1962, str. 115—118, sl. 1—6.
 Baum Milica, Srejski Dragoslav: Novi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama. — Iskopavanja 1959. i 1960. godine. — Les nouveaux résultats des recherches de la nécropole romaine à Sase. Članci i grada 4, Tuzla 1960, str. 3—35, priloga 1—2, skica 1—4, T. 1—19.
 Batović Šime: Novi prikaz Vučice. — Nouvelle representation de la Louve. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 215—223, sl. 1—4.
 Brukner Olga: Iskopavanja u Sirmiumu 1957—1960 godine. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 77—81.
 Bulat Mirko: Dva nova rimska natpisa u Muzeju Slavonije. — Deux nouvelles pierres romaines avec inscriptions. Osječki zbornik 7, Osijek 1960 (1961), str. 13—15, sl. 1—2.
 Bulat Mirko: Novi epigrafski spomenik iz Osjeka. Vijesti 11, Zagreb 1962, br. 3, str. 74, slika.
 Bulat Mirko: Spomenici Mitrinog kulta iz Osjeka. — Monuments of the Mithras Cult at Osijek. Osječki zbornik 7, Osijek 1960 (1961), str. 5—11, sl. 1—5.
 Cermanović-Kuzmanović Aleksandra: Kult i spomenici tračkog herosa u balkanskim zemljama. — Der Kultus und die Denkmäler der thrakischen Heros in den Balkanländern. Zbornik Filozofskog fakulteta VI-2, Beograd 1962, str. 71—95. C.
 Čanak Milka: Amfiteater u Solinu — njegova konzervacija i predlog za uređenje. — Amphithéâtre de Solin — Projet relatif à sa conservation. Zbornik zaštite 11, Beograd 1960, str. 221—242, sl. 1—22, T. 1—4.
 Čerškov Emil: Rimski put Naissus — Scupi i stanica Viciano. — Ruga romake Naissus — Scupi dhe stacioni Viciano. — The Roman Naissus-Scupi Road and the Viciano Station. Glasnik 6, Priština 1961, str. 123—150, sl. 1.

- Čerškov Emil: Ulpiana. Kratak izvještaj o arheološkim istraživanjima u 1959. god. — Ulpiana. Kumesë e shkurtëmbi kërkimet arkeologjike në vj. 1959. — Ulpiana. A Brief Report on Archaeological Activities in 1959. Glasnik 4—5, Priština 1959—1960 (1960), str. 371—376, sl. 1—5.
- Čremošnik Irma: Nalaz terre sigillate chiare iz Višića (Čapljna). — Der Fund von Terra sigillata chiara aus Višići (Čapljna). Glasnik NS — Arheologija 17, Sarajevo 1962, str. 115—140, T. 1—10.
- Čremošnik Irma: Nalazi bojene keramike u BiH u rimsko doba. — Céramique colorée de l'époque romaine découverte sur le territoire de Bosnie-Herzégovine. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 189 do 202, sl. 1—3, T. 1—2.
- Čremošnik Irma: Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini. — Trachtendarstellungen auf römischen Denkmälern in Bosnien und der Herzegovina. Glasnik NS — Arheologija 18, Sarajevo 1965, str. 105—125, sl. 1—12.
- Čremošnik Irma: Prethodna istraživanja na rimskom lokalitetu na Paniku. — Fouilles préliminaires dans la localité romaine de Panik. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 173—184, sl. 1—6, T. 1—2.
- Detoni Milica, Kurent Tine: Modularna rekonstrukcija Emona. — Modular Reconstruction of Emona. Situla 1 (Serija v 4°), Ljubljana 1963, str. 1—71, sl. 1—39.
- Diez Erna: Die Hadriansbüste in Ptuj. — Hadrijanov doprni kip v Ptuj. Situla 4, Ljubljana 1961, str. 49—55, T. 5.
- Dimitrijević Danica: Nekoliko podataka o rimskom limesu u Istočnom Sremu. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 95—103, T. 22—26.
- Dušanić S.: A Roman Inscription from Taurunum. Živa antika 11, Skopje 1961, sv. 1, str. 127—131, slika.
- Dušanić S., Petrović P.: Epigraphic Contributions from the National Museum of Niš. Živa antika 12, Skopje 1963, sv. 2, str. 365—385, sl. 1—11.
- Erdélyi Gizella: Adatok a Pannóniai sír-aediculákhoz. — Ricerche sulle edicole sepolcrali della Pannonia. Archaeologiai értesítő 88, Budapest 1961, szám 2, str. 184—191, sl. 1—6.
- Erdélyi G.: Herakles und Alkestis. Ein Mythologisches Relief im Museum von Győr. Acta Archaeologica 15, Budapest 1961, fasc. 1—4, str. 89—96, T. 35—56.
- Erdélyi Gizella: Herakles és Alkestis. Római dombormű a győri Múzeumban. — Héracles et Alceste. Un bas-relief romain au Musée de Győr. Arrabona 3, Győr 1961, str. 5—15, sl. 1.
- Falcon-Barker Ted: 1600 Years under the Sea. An Adventure in Marine Archaeology. New York 1960, str. 1—225, 24 slik.
- Filipović Milenko S.: Otkuda i šta znače gvozdeni klinci u rimskim grobovima? — What are the origins and meaning of iron nails in the roman graves? Članci i grada 4, Tuzla 1960, str. 69—74. C.
- Fitz J.: A Military History of Pannonia from the Marcoman Wars to the Death of Alexander Severus (180—235). Acta Archaeologica 14, Budapest 1962, fasc. 1 do 2, str. 25—112.
- Fitz J.: Legati legionum Pannoniae Superioris. Acta Antiqua 9, Budapest 1961, str. 159—207.
- Gabričević Branimir: Kult žrtvenog pepela u Saloni (U povodu objavljivanja jednog nepoznatog žrtvenika). — Culte des cendres sacrificielles à Salone. Vjesnik 61, Split 1959 (1963), str. 111—118, sl. 1, T. 16.
- Gabričević Branimir: Novo čitanje natpisa iz Stona. — Nouvelle lecture de l'inscription de Ston. Vjesnik 60, Split 1958 (1963), str. 93—97, T. 3.
- Gaj-Popović Dobrila: Žigovi na rimskim žižcima u epigrafskoj zbirci Narodnog muzeja. Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 129—139, T. 1—7. C.
- Gorenc Marcel: Andautonija — Ščitarjevo između prošlosti i budućnosti. Vijesti 10, Zagreb 1961, br. 4, str. 156—158, 2 sliki.
- Gorenc M(arcel), Vikić B(ranka): Die Aquae Jasae und ihr Verhältnis zum pannonischen Limes. Radovi 3, Zagreb 1963, str. 111—117, sl. 1—20.
- Gorenc Marcel: glej Vikić-Belančić Branka!
- Grbić Miodrag: Nekoliko reči o rimskom limesu u našem Podunavlju. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 3—4.

- Herman J.: Posit (= posuit) et questions connexes dans les inscriptions pannoniennes. Essai de géographie linguistique. Acta Antiqua 9, Budapest 1961, str. 321—351, karta.
- Ilakovac Boris: Novi nalaz ostataka rimskih zgrada u Zadru 1960. god. — Neue Funde der römischen Gebäuden in Zadar in Jahr 1960. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 271—300, sl. 1—20.
- Ilakovac Boris: Ostaci antičke zgrade u Zadru. — Reste eines römischen Gebäudes in Zadar. Vjesnik 60, Split 1958 (1965), str. 43—58, sl. 1—9.
- Ilakovac Boris: Prilog arhitekturi i urbanizmu ladera. — A contribution to the architecture and town-planning of Iader. Radovi — Zadar 9, Zadar 1962, str. 219—249, sl. 1—25.
- Ilakovac Boris: Rimka vrata s koso užlijebljenim pragom. — Roman doors with obliquely-grooved thresholds. Radovi — Zadar 10, Zadar 1963, str. 171—211, sl. 1—25.
- Jeličić Branka: Oplata jednog kovčežića iz Idimuma. — Le lambris d'un coffret à Idimum. Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 109—115, sl. 1—5. C.
- Josifovska Borka: Médaillon funéraire de Marvince. Živa antika 11, Skopje 1962, sv. 2, str. 306, slika.
- Josifovska Borka: Vodič niz lapidariumot. — Catalogue sommaire des monuments antiques exposés au Musée archéologique de Skopje. Skopje 1961, str. 1 do 131, sl. 1—35, T. 1—14. C.
- Katičić R.: Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet. Živa antika 12, Skopje 1962, sv. 1, str. 95—120, 2 karti.
- Keramičiev A.: A New Inscription from Stobi. Živa antika 11, Skopje 1962, sv. 2, str. 315—317, sl. 1.
- Klemenc Josip: Celeia v antiki. Celjski zbornik, Celje 1961, str. 427—456, sl. 1—10.
- Klemenc Josip: Der pannonische Limes in Jugoslawien. Radovi 3, Zagreb 1963, str. 55—68, zemljevid.
- Klemenc Josip: Kršćanstvo v Emoni. — Zusammenfassung. Nova pot 14, Ljubljana 1962, str. 349—360, sl. 1—5.
- Klemenc Josip: Limes u Donjoj Panoniji. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 5—34, T. 1.
- Klemenc Josip: Novi napis iz Šempetra v Savinjski dolini. — Neue Inschrift aus Šempeter in der Savinjska dolina. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1965), str. 479—486, sl. 1—3.
- Kojić Ljubinka: Nalazi fresaka iz grobnice na Paniku. — Fresques découvertes dans le tombeau de Panik. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 185—187, T. 1.
- Kolosovskaja Ju. K.: Rabstvo v dunaških provincijah rimskoj imperii. (Obzor novijših issledovanii.) Vestnik drevnej istorii 3 (81), Moskva 1962, str. 186 do 198. C.
- Kolosovskaja Ju. K.: Veteranskoe zemljevladenie v Pannonii. Vestnik drevnej istorii 4 (86), Moskva 1963, str. 96—115. C.
- Kolosovskaja Ju. K.: Zavoevanie Pannonii Rimom. Vestnik drevnej istorii 1 (75), Moskva 1961, str. 60—83, karta. C.
- Kolšek Vera: Dolga pot Euhodije. — Der lange Weg Euhodias. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1965), str. 487—490, sl. 1.
- Kolšek Vera: Dva miljnika iz Celja. — Zwei Meilensteine aus Celje (Celeia). Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 147—152, sl. 1—12.
- Kolšek Vera: Rimska nekropola v Šempetru v Savinjski dolini. Celjski zbornik, Celje 1961, str. 470—486, 3 skice, 5 slik, priloga.
- Kondić Vladimir: Singidunum — Castra Tricornia. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 117—125, T. 26—29.
- Kondić Vladimir: Zbirka rimskih fibula iz vršačkog muzeja. Rad 10, Novi Sad 1961 (1965), str. 201—215, T. 1—5. C.
- Korda Josip: Tragom limesa od Vukovara do Iloka o osobitim obziroma na Cibalae. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 59—65, T. 8—9.
- Krajač Vuk: Mozaik ispod pilane. Novi arheološki nalazi u Senju. Vijesti 10, Zagreb 1961, br. 2, str. 40—45, 3 slike, skica.

- Krajač Vuk: Mozaik pod pilanom. *Vijesti* 10, Zagreb 1961, br. 5, str. 81, skica.
- Kurent Tine: Modularna analiza šempetrskih edikul. — Summary. *Argo* 1, Ljubljana 1962, št. 2, str. 58.
- Kurent Tine: Vloga števila 7 v modularni kompoziciji. — The role of the number 7 in the modular composition. *Arheološki vestnik* 15—14, Ljubljana 1962—1965 (1965), str. 529—544, sl. 1—16.
- Kurent Tine: glej Detoni Milica!
- Lahtov Vasil: Slučaen naod na »Gorica« kraj seloto Leskovec Ohridsko. — Trouvaille accidentelle à «Gorica», Leskovec près d'Ohrid. *Situla* 4, Ljubljana 1961, str. 57—62, sl. 1, T. 6—9. C.
- Lambrechts P.: Over de Onsterfelijkheridsgedachte bij de Romeinen: het Grafmonument van Q. Aeronius Firmus te Split. — À propos de la croyance à l'immortalité chez les Romains — le monument funéraire de Q. Aeronius Firmus à Split. *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis en de Oudheidkunde* 17, Gent 1957—1958 (1959), str. 53—55, sl. 1—8.
- Lisičar Petar: Bilješke o rimskim natpisima s otoka Korčule. — Notes sur les inscriptions romaines de l'île de Korčula. *Vjesnik* 60, Split 1958 (1965), str. 125 do 129, sl. 1—5.
- Lisičar Petar: Isis — Fortuna. Spomenici o kultu Izide, Fortune i Izide-Fortune u našoj zemlji. — Isis — Fortuna. Monuments du culte d'Isis, de Fortune et d'Isis-Fortune en Yougoslavie. *Starinar* NS 12, Beograd 1961, str. 125—152, sl. 1 do 10. C.
- Lisičar Petar: Rimski strigili iz ninskih i zadarskih grobova. — Les strigiles romains des sépultures de Nin et de Zadar. *Diadora* 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 199—214, sl. 1—8.
- Luetić Josip: Spojnica antičkog sidra iz dubrovačkog Pomorskog muzeja. *Vijesti* 11, Zagreb 1962, br. 4, str. 108, skica.
- Luetić Josip: Spojnica antičkog sidra iz Pomorskog muzeja u Dubrovniku. — The clamp of an antique anchor from the Dubrovnik Maritime museum. *Anali — Dubrovnik* 8—9, Dubrovnik 1960—1961 (1962), str. 51—56, sl. 1—4, T. 1.
- Mačkić P., Mikulčić I.: Katalog na antičke predmeti od Herakleja (Kamena plastika). Herakleja 1, Bitola 1961, str. 45—67, T. 13—40. C.
- Mano Zisi Đorđe: Stukatura u Stobima. — Les ornements en stuc à Stobi. *Zbornik* 5, Beograd 1960/61 (1962), str. 101—107, sl. 1—10. C.
- Marasović Jerko: glej Marasović Tomislav!
- Marasović Tomislav: Antičke grede u podrumima Dioklecijanove palače u Splitu. — Poutres de bois antiques dans le palais de Dioclétien à Split. *Vjesnik* 60, Split 1958 (1965), str. 71—76, sl. 1—5.
- Marasović Tomislav, Marasović Jerko: Antički Dijanin hram i ranosrednjevjekovna crkvića sv. Jurja na rtu Marjana. — Recherches à la pointe de la péninsule de Split. *Vjesnik* 61, Split 1959 (1965), str. 122—155, sl. 1—8.
- Marović Ivan: Bilješka o jednom nalazu u kriptoportiku Dioklecijanove palače. — Note concernant une trouvaille dans la galerie des souterrains du Palais de Dioclétien. *Vjesnik* 61, Split 1959 (1965), str. 119—121, sl. 1, T. 17.
- Marović Ivan: Fibeln mit Inschrift vom Typus Aucissa in den archaeologischen Museen von Zagreb, Zadar und Split. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 8, Mainz 1961, str. 106—120, 52 risb, zemljevid, T. 48—49.
- Matejčić R(admila): Antikni nalazi značajni za pomorsku povijest. *Vijesti* 11, Zagreb 1962, br. 2, str. 59, slika.
- Matejčić Radmila: Zaštitna iskapanja rimske arhitekture u Selcima. — Relazione degli scavi di architettura romana a Selce nel Litorale Croato. *Jadranški zbornik* 5, Rijeka — Pula 1961—1962 (1962), str. 152—158, priloga, 3 slike, tloris.
- Matejčić Radmila: Završeno je istraživanje morskog dna u Povilama. *Vijesti* 12, Zagreb 1965, br. 1, str. 20—21, 2 slike.
- Mikl Iva: Dva drobca steklenih posod z zlatom iz Petovije. — Two Fragments of Glass Vessels Adorned with Gold from Poetovio. *Arheološki vestnik* 15—14, Ljubljana 1962—1965 (1965), str. 491—495, sl. 1—2.

- Mikl Iva: Novo odkriti spomenik rimskega materinskega božanstva v Ptuj. Kronika 10, Ljubljana 1962, zv. 3, str. 187—189, 2 sliki.
- Mikl Iva: Poetovijski četrti mitrej. Ptujski zbornik 2, Ptuj 1962, str. 212—218, slika.
- Mikl Iva: Poetovio. Altertum 9, Berlin 1963, Heft 2, str. 84—97, 15 slik.
- Mikl Iva: Rimske najdbe iz Ptuja po letu 1954. — Römische Funde aus Poetovio (1954—1960). Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 153 do 186, sl. 1—12, priloga 1—4, T. 1—4.
- Mikulčič I.: glej Mačković P.!
- Milošević Miloje: Arheološki i urbanistički problemi u Sirmiumu. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 67—69.
- Milošević Petar: Raniji antički nalasci u Sirmiumu. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 71—76, T. 10—16.
- Mirković Miroslava: Dva nova natpisa pripadnika legije II Adiutrix. — Two New Inscriptions from Members of the Legio II Adiutrix. Živa antika 11, Skopje 1962, sv. 2, str. 319—325, sl. 1—2, C.
- Mirković Miroslava: Fragmenti iz istorije rimskog Singidunuma. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 109—115.
- Mirković Miroslava: Prilog istoriji rimske provincije Donja Panonija početkom III veka n. e. — A Contribution to the History of Pannonia Inferior at the Beginning of the 3rd Century. Zbornik Filozofskog fakulteta VII-1, Beograd 1963, str. 113—117, sl. 1—2, C.
- Mrakar Štefan: Istra u antici. Kulturno-povijesni spomenici Istre 4, Pula 1962, str. 1—48, T. 1—16.
- Mrakar Štefan: Novi antički nalaz u Puli. Prethodni izveštaj. — Neuer antiker Fund in Pula (Vorbericht). Radovi 2, Zagreb 1962, str. 429—450, sl. 1, priloga I—III, T. I—VII.
- Mócsy András: A Mons Claudius. — The Mons Claudius. Archaeologiai értesítő 88, Budapest 1961, szám 2, str. 178—179.
- Mušič Marjan: O Šempetru, peristilu in še o čem. Arhitekt 10, Ljubljana 1961, št. 1, str. 6—12; št. 3, str. 36—39, slike.
- Nagy T.: Das pannonische Christentum und die barbarischen Völkerschaften im IV Jahrhundert. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 591—596.
- Nenadović Aleksander: Raniji rimski nalasci u Nišu i njegovoj bližjoj okolini. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 165—170.
- Nikolanci Mladen: Duo membra coniuncta. CIL. III 5088, 5089. — Résumé. Vjesnik 60, Split 1958 (1963), str. 59—70, sl. 1, T. 2.
- Nikolić Vera: Rimski sarkofag iz Šargovca kraj Banjaluke. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 329—350, sl. 1.
- Oliva Pavel: Pannonia and the Onset of Crisis in the Roman Empire. Praha 1962, str. 1—420, sl. 1—60, karta 1—2.
- Pahič Stanko: Antične gomile v Prekmurju. — Die provinzialrömischen Hügelgräber in Prekmurje. Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 88—146, sl. 1—15, priloga 1—17, T. 1—7.
- Panciera S.: Comunità religiose e formule funerarie Salontane. A proposito di una nuova epigrafe. Rivista di archeologia cristiana 35, Roma 1959, N. 1—4, str. 81—86, sl. 1.
- Papazoglu Fanula: Herakleja Linkestidska vo svetlina na knjižovnite i epigrafskite tekstovi. Herakleja 1, Bitola 1961, str. 7—34, T. 1—7, C.
- Papazoglu Fanula: O teritoriji ilirskog plemena Ardieja. — Sur le territoire des Ardiéens. Zbornik Filozofskog fakulteta VII-1, Beograd 1963, str. 71—86, C.
- Pašalić Esad: Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen dem Hinterland der Adria und dem römischen Limes an der Donau. Radovi 3, Zagreb 1963, str. 167—176, zemljevid.
- Paškvalin Veljko: Antičko bronzano posuđe i nakit iz Ustikoline. — Vases antiques de bronze et bijoux de Ustikolina. Glasnik NS — Arheologija 17, Sarajevo 1962, str. 141—151, sl. 1—2, T. 1.
- Paškvalin Veljko: Bronzana votivna ruka iz Sasa. — Le main votive de bronze de Sase. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 205 do 209, sl. 1—2.

- Paškvalin Veljko: Kultovi u antičko doba na području Bosne i Hercegovine. — Cultes de l'époque antique sur le territoire de Bosnie — Herzégovine. Glasnik NS — Arheologija 18, Sarajevo 1963, str. 127—153, karta 1—3, sl. 1.
- Paškvalin Veljko: Rimski nadgrobni spomenik iz Borasa. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 325—327, sl. 1.
- Pavlović Dobroslav: Konzervatorska rešenja u Sirmiumu. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 85—85.
- Petricioli Ivo: Ostaci starokršćanske građevine kod Brbinja. — Restes de l'architecture paléochrétienne à Brbinj. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 315—315, sl. 1—2.
- Petrov Konstantin: Akveduktot kraj Skopje i problemot na njegovo datiranje. — L'aqueduc à proximité de Skopje et le problème de la date de son édification. Godišen zbornik 15, Skopje 1962, str. 5—25, sl. 1—6. C.
- Petrov Konstantin: Jedna euharistijska labis u Makedoniji. — Une labis eucharistique en Macédoine. Anali — Dubrovnik 8—9, Dubrovnik 1960—1961 (1962), str. 37—48, sl. 1—2.
- Petrović Jozo: Novi arheološki nalazi iz doline Gornjeg Vrbasa. — Neue archäologische Funde aus dem oberen Vrbastal. Glasnik NS — Arheologija 15 do 16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 229—254, sl. 1—4, T. 1—4.
- Petrović Nevenka: Terme u Caričinom Gradu. — Les thermes à Caričin Grad. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 11—20, sl. 1—11. C.
- Petrović Nevenka: Utvrdenja na limesu kod Negotina. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 141—144, T. 34.
- Petrović P.: glej Dušanić S.!
- Petru Peter: K trem novim napisom s spodnjega Posavja. — Zu drei neuen Inschriften aus dem unteren Savegebiet. Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 27—45, sl. 1—5 a, T. 1—2.
- Petru Peter: Okras antičnih žar v obliki hiše — Die Verzierung der antiken Hausurnen. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1963), str. 497 do 512, sl. 1—6, zemljevid, T. 1—2.
- Petru Peter: Podoba antičnega podeželja na Dolenjskem v luči najdb na avtomobilski cesti. — The Country-Side during the Antiquity as Shown by the recent Discoveries along the Highway. Dolenjski zbornik, Novo mesto 1961, str. 195—202, slike.
- Petru Sonja: Najdba zlatega nakita v Ribnici pri Jesenicah na Dolenjskem. — The Discovery of Gold Jewelry at Ribnica near Brežice. Dolenjski zbornik, Novo mesto 1961, str. 225—229, slike.
- Petru Sonja: O spomeniku emonskega meščana. — Sul monumento del cittadino di Emona. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1963), str. 515—528, sl. 1—7, T. 1—5.
- Pflaum H.-G.: P. Caetennius P.F. Clemens. — Povzetek. Argo 1, Ljubljana 1962, št. 2, str. 47—48.
- Piletić Dragoslav: Rekonstrukcija naoružanja rimskog ratnika. — Reconstruction de l'armement du guerrier romain. Vesnik 8—9, Beograd 1963, str. 61—80, sl. 1—12.
- Piletić Dragoslav, Rašić Bogdan: Pregled radova Vojnog muzeja JNA na limesu od Novih Banovaca do Sremskih Karlovaca. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 87—92, T. 17—22.
- Pindić Milan: Ostaci antičke vojne arhitekture i lokaliteti duž Dunava u srezu Požarevac. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 151—156, T. 29—31.
- Pindić Milan: Retrospektiva terenskih radova na ostacima Viminaciuma i novi nalazi. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 125—150.
- Pinterović Danica: Mursa za dinastije Severa. — Mursa at the Time of the Severi. Osječki zbornik 7, Osijek 1960 (1961), str. 17—42, sl. 1—4.
- Pinterović Danica: O rekognosciranju baranjskog sektora limesa. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 45—45.
- Pinterović Danica: O rimskoj bronci s terena Osijeka i okoline. — Roman Bronze Objects from Mursa and the Surroundings. Osječki zbornik 8, Osijek 1962 (1963), str. 71—152, 2 risbi, T. 1—23, T. 1—5.

- Pinterović Danica: Prilog topografiji Murse. *Limes u Jugoslaviji* 1, Beograd 1961, str. 35—42, T. 2—4.
- Plesničar-Gec Ljudmila: Bronasta statueta Venere iz emonske insule XXIX. *Kronika* 11, Ljubljana 1965, zv. 2, str. 115—117, 2 slike.
- Popović Vladimir: Antički Gamzigrad. *Limes u Jugoslaviji* 1, Beograd 1961, str. 145—153, T. 35.
- Rašić Bogdan: glej Piletić Dragoslav!
- Ratković Antun: Nekoliko novih ilirskih epigrafičkih spomenika iz Ridera. — *Quelques nouveaux monuments épigraphiques illyriens de Rider. Diadora* 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 225—233, sl. 1—9.
- Rendić-Miočević Duje: Cohors VI voluntariorum. *Nota epigraphica*. — *Summary*. *Vjesnik* 61, Split 1959 (1965), str. 156—158.
- Rendić-Miočević Duje: Onomastique illyrienne de la Dalmatie ancienne. *Anti e Memorie del VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche*, Firenze-Pisa 1961, Vol. III, str. 273—277.
- Rendić-Miočević Duje: »Princeps municipi Riditarum« (Uz novi epigrafski nalaz u Danilu). — »Princeps Municipi Riditarum« (Anlässlich des neuen epigraphischen Fundes in Danilo). *Radovi* 2, Zagreb 1962, str. 315—334, T. I—IV.
- Rogošić Roko: Veliki Ilirik (284—395) i njegova konačna dioba (396—437). — *De Illyrico toto (284—395) deque eius divisione definitiva (396—437)*. Zagreb 1962, str. I—XV, 1—219.
- Sergejevski Dimitrije: Bazilika u Mokrom. — *Die frühchristliche Basilika von Moko*. *Glasnik NS — Arheologija* 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 211 do 228, sl. 1—15, T. 1—5.
- Sergejevski Dimitrije: Rimska cesta Narona — Leusinium (Prethodno istraživanje). — *Römische Strasse Narona — Leusinium (Vorläufiger Bericht)*. *Glasnik NS — Arheologija* 17, Sarajevo 1962, str. 111—115, karta.
- Sergejevski Dimitrije: Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe. — *Römische Strasse von Epidaurum bis Anderba*. *Glasnik NS — Arheologija* 17, Sarajevo 1962, str. 73—109, karta 1—4, sl. 1—18, T. 1—14.
- Sergejevski Dimitrije: Rimski rudnici željeza u sjeverozapadnoj Bosni. — *Die römischen Eisenbergwerke im nordwestlichen Bosnien*. *Glasnik NS — Arheologija* 18, Sarajevo 1965, str. 85—102, karta, sl. 1—4.
- Srejović Dragoslav: glej Baum Milica!
- Stevanović Bogdan M.: Za Apijanovo mesto među antičkom istoričarima. — *Pour un rang meilleur d'Appien parmi les historiens antiques*. *Godišen zbornik* 14, Skopje 1962, str. 105—114. C.
- Stričević Đorđe: Arheološkite iskopavanja vo Herakleja Linkestidska, 1956 do 1958 godina. *Herakleja* 1, Bitola 1961, str. 35—45, T. 8—12. C.
- Stričević Đorđe: Uvod u ispitivanje unutrašnjosti romejskog limesa u Iliriku. *Limes u Jugoslaviji* 1, Beograd 1961, str. 177—184.
- Suić Mate: Arheološka istraživanja v Mulinama na o. Ugljanu. — *Scavi archeologici a Muline sull'isola di Ugljan (rendiconto provvisorio e parziale)*. *Ljetopis* 64, Zagreb 1960, str. 230—249, sl. 1—10, T. 1—9.
- Suić Mate: Municipium Varvariae. — *Municipium Varvariae (Riassunto)*. *Diadora* 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 179—198, sl. 1—5.
- Suić Mate: O municipalitetu antičke Salone. — *Sulla municipalità dell'antica Salona*. *Vjesnik* 60, Split 1958 (1965), str. 11—42.
- Szilágyi J.: Beiträge zur Statistik der Sterblichkeit in der illyrischen Provinzgruppe und in Norditalien (Gallia Padana). *Acta Archaeologica* 14, Budapest 1962, fasc. 3—4, str. 297—396.
- Sašel Ana: glej Sašel Jaro!
- Sašel Jaro: *Bellum Serdicense*. — *Bellum Serdicense (Zusammenfassung)*. *Situla* 4, Ljubljana 1961, str. 3—30, sl. 1—7, T. 1.
- Sašel Jaro: *Calpurnia L. Pisonis auguris filia*. — *Zusammenfassung*. *Ziva antika* 12, Skopje 1965, sv. 2, str. 387—390.
- Sašel Jaro: *Clausurae Alpium Iuliarum (Eine Ankündigung)*. *Radovi* 3, Zagreb 1965, str. 155—161.

- Šašel Jaro: Epigraphica. — Epigraphica (Zusammenfassung). Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 187—210, 20 slik.
- Šašel Jaro: Ljubljanski grad v starem veku. Kronika 10, Ljubljana 1962, zv. 2, str. 112—116, sl. 1—5.
- Šašel Jaro: Rimski natpisi u Đerdapu. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 155—164, T. 56—57.
- Šašel Jaro: 1707 let star napis iz Emone. Kronika 9, Ljubljana 1961, zv. 1, str. 55 do 58, 2 sliki.
- Šašel Jaro, Šašel Ana: Inscriptiones Latinae, quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt. Situla 5, Ljubljana 1963, str. 1 do 174; 1—52, 2 zemljevida.
- Šeper Mirko: Rimska kola iz Poljanca kod Ludbrega. — Ein römischer Wagen aus Poljanec bei Ludbreg. Radovi 2, Zagreb 1962, str. 355—428, sl. 1—17, risba 1—12, T. I—XXIX.
- Šonje A.: Antički natpisi nađeni u Poreštini poslije drugog svjetskog rata. — Le iscrizioni romane trovate dopo la Seconda guerra mondiale a Poreč e nei dintorni. Živa antika 12, Skopje 1962, sv. 1, str. 157—164, 13 risb, sl. 1—6.
- Šonje A.: Nepoznati rimski natpisi iz sjevernog dijela otoka Paga. — Le iscrizioni ignote romane provenienti dalla parte settentrionale dall'isola di Pago. Živa antika 11, Skopje 1961, sv. 1, str. 153—159, 9 risb, sl. 1—5.
- Tabula Imperii Romani (sulla base della carta internazionale del mondo alla scala di 1 : 1.000.000), foglio L 35 Trieste (Tergeste). Roma 1961 (Union académique internationale — Unione accademica nazionale), str. 1—78, zemljevid.
- Tatić-Đurić Mirjana: Bronzani teg sa likom vizantijske carice. — Un poids en bronze avec l'image d'une impératrice byzantine. Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 115—127, T. 1—7. C.
- Tomovski T.: Prilog za rekonstrukcija na Tabula Peutingeriana na delnicata Scupi — Stobi. — Beitrag zu einer Rekonstruktion der Strecke Scupi — Stobi auf der Tabula Peutingeriana. Živa antika 11, Skopje 1961, sv. 1, str. 113—125, karta. C.
- Várady L.: Additional Notes on the Problem of the Roman Dalmatian Cunei. Acta Antiqua 11, Budapest 1963, str. 391—406.
- Várady L.: New evidences on some problems of the late roman military organization. Acta Antiqua 9, Budapest 1961, str. 353—396.
- Vasić Miloje: Prisk o Nišu iz 448. godine. — Une donnée de Priscus sur Naissus de 448. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 155. C.
- Velenrajer Pavle: Dosadašnji rezultati ispitivanja limesa u Bačkoj. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 51—58, T. 6—7.
- Veličković Milivoje: Jedan specifičan tip nadgrobnog medaljona u donjem Podunavlju. — Un type spécifique du médaillon funéraire dans la région du Danube inférieur (Prahovo). Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 93—100, slika. C.
- Vikić Branka: Najnoviji arheološki nalazi iz Ščitarjeva (Andautonia). Vijesti 11, Zagreb 1962, br. 2, str. 42—45, 2 sliki.
- Vikić Branka: Neki novi podaci iz Varaždinskih Toplica o životu u pozadini panonskog limesa. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 47—49, T. 4—5.
- Vikić-Belančić Branka, Gorenc Marcel: Istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1956. do 1959. godine. — Untersuchungen in den Thermen von Varaždinske Toplice (Aquae Jasae) von 1956 bis 1959. Vjesnik 3. S., 2, Zagreb 1961, str. 181—225, sl. 1—50, T. 1—19.
- Vikić Branka: glej Gorenc Marcel!
- Vučković-Todorović Dušanka: Antička Demir Kapija. — Demir Kapija dans l'antiquité. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 229—269, sl. 1—108. C.
- Vučković-Todorović Dušanka: Iskopavanja kod Donjeg Milanovca i u Prahovu. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 137—159, T. 52—53.
- Vučković-Todorović Dušanka: Recherches récentes sur le limes danubien en Serbie. Radovi 3, Zagreb 1963, str. 183—193, sl. 1—7.
- Vučković-Todorović Dušanka: Stanje i zadaci na ispitivanju limesa u Srbiji. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 105—107.

- Vulić Nikola: Nekoliko pitanja iz antičke istorije naše zemlje i rimske starine. — Some Questions connected with the ancient History of our Country and Roman Antiquities. Posebna izdanja SAN 346, Beograd 1961, str. 1—94, sl. 1 do 56. C.
- Zaninović Martin: O pitanju kopnene veze između dvaju antičkih naselja otoka Hvara. — Autour d'un problème de la route par terre ferme les deux anciennes villes de l'île de Hvar. Opuscula archaeologica 3, Zagreb 1958 (1962), str. 5 do 12, T. 1.
- Zelenika Andelko: Nalaz rimskog nadgrobnog spomenika u Humcu kod Ljubuškog. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 323 do 324, T. 1.
- Zotović Ljubica: Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu. Limes u Jugoslaviji 1, Beograd 1961, str. 171—175, T. 38—40.
- Zotović Ljubica: Olovna statueta muze iz Kosovske Mitrovice. — Statueta e plumbit e muzës prej Mitrovicës. — La statuette de la muse en plomb de Kosovska Mitrovica. Glasnik 4—5, Priština 1959—1960 (1960), str. 271—276, sl. 1 do 2.
- Zotović Ljubica: Tri rimske bronzane statuete. — Trois statuettes romaines en bronze. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 135—140, sl. 1—12. C.

Zgodnji srednji vek

- Barački Stanimir: Grupni nalazi starosrpskog gvozdenog alata iz Vršca. — Gruppenfunde altserbischen Werkzeuges aus Vršac. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 186—195, T. 1—5. C.
- Belošević Janko: Slavenska keramika iz ranosrednjovjekovne nekropole »Materiza« kraj Nina. — Slawische Keramik aus der frühmittelalterlichen Nekropole »Materiza« bei Nin. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 237—249, sl. 1—4, T. 1—5.
- Birtašević Marija: Zbirka srednjevjekovnog i kasnog narodnog nakita iz Dubovca. — Eine mittelalterliche und späte volkliche Schmucksammlung aus Dubovac (Volksmuseum in Vršac). Rad 10, Novi Sad 1961 (1965), str. 25—48, T. 1—2. C.
- Bojanovski Ivo: Nalaz srednjevjekovnih mamuza na Crkvini u Šipovu. — Une trouvaille d'éperons médiévaux à Crkvina de Šipovo. — Mediaeval Spurs in Church at Šipovo. Naše starine 8, Sarajevo 1962, str. 167—171, sl. 1—5.
- Csallány Deszö: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (545—568 u. Z.). Archaeologia Hungarica NS 58, Budapest 1961, str. 1—410, sl. 1—28, T. 1—281, priloga.
- Čolak Nikola: Poljoprivreda zadarske komune u ranom srednjem vijeku. — The agriculture of the Zadar commune in the early middle ages. Radovi — Zadar 9, Zadar 1962, str. 163—190.
- Čulić Zorislava: Neki stariji slovenski elementi u nošnjama u Bosni i Hercegovini. — Éléments slaves anciens dans les costumes nationaux de Bosnie-Herzégovine. Glasnik NS — Etnologija 18, Sarajevo 1965, str. 121—131, sl. 1—2 e.
- Dimitrijević Danica: Gepidska nekropola »Kormadin« kod Jakova. — Die gepidische Nekropole »Kormadin« bei Jakovo. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 5—30, 3 plani, T. 1—9. C.
- Dimitrijević Danica i drugi: Seoba naroda — Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja. Zemun 1962, str. 1—127, 454 risb, T. 1—34.
- Dimitrijević Stojan: Četiri groba iz novootkrivene slavenske nekropole u Otoku kod Vinkovaca s posebnim osvrtom na naušnice lunulasto-zvezdolikog tipa. — Vier Gräber aus den neuentdeckten slawischen Gräberfeld in Otok bei Vinkovci mit besondere Berücksichtigung der halbmondförmigen Ohrgehänge mit sternförmigen Ansatzstück. Opuscula archaeologica 2, Zagreb 1957 (1962), str. 21—40, sl. 1—3, T. 1—5.
- Ercegović Slavenka: Istraživanje srednjevjekovne nekropole u Bošnjacima. — Grabungsergebnisse der mittelalterlichen Nekropole von Bošnjaci. Vjesnik 3. S., 2, Zagreb 1961, str. 225—239, T. 1—11.

- Fučić Branko: Izvještaj o radovima u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku godine 1955 i 1957. — Bericht über die Arbeiten in Jurandvor nächst Baška auf der Insel Krk (Kroatisches Küstenland) in den Jahren 1955. und 1957. Ljetopis 64, Zagreb 1960, str. 168—200, sl. 1—22, T. 1—15.
- Gavrilović Zivojin: Proučavanje lobanja od VII do XVI veka sa raznih lokaliteta u Vojvodini pomoću Wanke-ove metode. — The study of the skulls from VII—XVI century from various localities in Vojvodina by method of Wanke. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 272—274. C.
- Grafenauer Bogo: Ljubljana v srednjem veku. Kronika 11, Ljubljana 1963, zv. 3, str. 129—159, 3 skice.
- Gunjača Stjepan: Radovi na Crkvini u Biskupiji god. 1957. Ljetopis 64, Zagreb 1960, str. 201—205, sl. 1—4.
- Jadrijević Ante: Latinski stihovi u natpisima starohrvatskog doba. — Exemples de vers dans les inscriptions de l'époque paléocroate. Vjesnik 60, Split 1958 (1963), str. 77—92.
- Kastelic Jože: Blejska fibula s kentavrom-lokostrelcem. — La fibula con centauro-sagittario di Bled. Arheološki vestnik 13—14, Ljubljana 1962—1963 (1965), str. 545—565, sl. 1, T. 1—3.
- Katić Lovre: Groblje kod sv. Nikole u Solinu. — Nécropole près de St-Nicolas à Solin. Vjesnik 61, Split 1959 (1963), str. 154—151, sl. 1—14.
- Korošec Paola: Poskus delitve slovanske materialne kulture na području Karantanije. — Ein Versuch der typologischen Unterscheidung in der slawischen materiellen Kultur in Karantanien. Zgodovinski časopis 15, Ljubljana 1961 (1962), str. 157—194, T. 1—8.
- Kos Milko: K slovenski naselitvi na vzhodnem Tirolskem in zgornjem Koroškem. Zgodovinski časopis 14, Ljubljana 1960 (1961), str. 179—186.
- Kovačević Jovan: O tamgama iz Caričinog Grada i Sonte. — Sur les tamgas de Caričin Grand et de Sonta. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 1—9, sl. 1—18. C.
- Marušić Branko: Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešču i kod Malih vrata ispod Buzeta u Istri. — Les tombeaux Langobards et Vieux-Slaves à Brežac et près de Mala vrata en contrebas de Buzet. Radovi 2, Zagreb 1962, str. 455—469, sl. 1—3, T. I—IV.
- Marušić Branko: Neki nalazi iz vremena seobe naroda u Istri. — Einige Funde aus der Zeit der Völkerwanderung in Istrien. Jadranski zbornik 5, Rijeka-Pula 1961—1962 (1962), str. 159—175, T. 1—6.
- Miletić Nada: Izveštaj o zaštitnom iskopavanju u Potocima kod Mostara. — Compte-rendu sur les fouilles de protection effectuées à Potoci près de Mostar. Glasnik NS — Arheologija 17, Sarajevo 1962, str. 155—157, T. 1—3.
- Miletić Nada: Nakit i oružje IX—XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine. — Schmuck und Waffen des IX.—XII. Jahrhunderts in den Nekropolen Bosniens und der Herzegowina. Glasnik NS — Arheologija 18, Sarajevo 1963, str. 155—178, sl. 1—16, karta.
- Miletić Nada: Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca (Rezultati naknadnih iskopavanja). — Nécropole du village de Mihaljevići près de Rajlovac (Résultats des fouilles ultérieures). Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 249—257, priloga, T. 1—3.
- Milošević Desanka: Srednjovekovna nekropola u selu Lešju kod Paraćina. — Les fouilles de conservation d'une nécropole du Moyen-âge dans le village Lešje près Paraćin. Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 141—163, sl. 1—3, T. 1—5. C.
- Nadj Šandor: Tvrđava Bač — Rezultati arheoloških istraživanja 1958. i 1959. godine. — Die mittelalterliche Burg Bač. Resultate der archäologischen Grabungen in den Jahren 1958 und 1959. Rad 10, Novi Sad 1961 (1963), str. 89—115, plan 1, 2 prilogi, T. 1—15. C.
- Perinić Melkior: glej Suić Mate!
- Petricioli Ivo: Ostaći stambene arhitekture romaničkog stila u Zadru. — Remains of residential architecture in romanesque style in Zadar. Radovi — Zadar 9, Zadar 1962, str. 117—161, sl. 1—44, priloga.

- Petricioli Ivo: Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra. — *Inscriptions du haut moyen-âge provenants de Zadar*. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 251 do 270, 20 risb, T. 1—10.
- Petrov Konstantin: Dekorativna plastika vo Makedonija vo XI i XII vek. — *La plastique décorative en Macédoine au XIe et XIIe siècle*. Godišen zbornik 14, Skopje 1962, str. 125—185, sl. 1—24. C.
- Rapanić Željko: Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu. — *La plastique de la pierre du haut Moyen Âge, au Musée archéologique de Split*. Vjesnik 60, Split 1958 (1965), str. 98—124, sl. 1—32.
- Suić Mate, Perinić Melkior: Revizija iskapanja »ninskog baptisterija«. — *Revision des fouilles du baptistère à Nin*. Diadora 2, Zadar 1960—1961 (1962), str. 317—320, sl. 1—2.
- S. G.: Još jedna starohrvatska nekropola u Slavoniji. *Vijesti* 11, Zagreb 1962, br. 1, str. 12—15.
- Škrivanić Gavro: Ratna veština starih Slovena po svedočanstvu savremenih izvora. — *The Military Skill of the old Slavs according to the Evidence of contemporary Sources*. Vesnik 8—9, Beograd 1965, str. 81—125, sl. 1—19.
- Šribar Vinko: Staroslovensko grobišče v Črnomlju. — *Altslowenische Grabstätte in Črnomelj*. Situla 4, Ljubljana 1961, str. 81—90, sl. 1—4.
- Tatić-Đurić Mirjana: Antičko nasleđe u srednjovekovnoj umetnosti. — *L'héritage antique dans l'art médiéval*. Živa antika 11, Skopje 1962, sv. 2, str. 377 do 398. C.
- Valič Andrej: Staroslovansko grobišče v Smokuču pri Žirovnici in Srednjem Bitnju pri Kranju. — *Altslawisches Gräberfeld in Smokuč bei Žirovnica und in Srednje Bitnje bei Kranj*. Arheološki vestnik 15—14, Ljubljana 1962—1963 (1965), str. 565—578, sl. 1—2, T. 1—4.
- Valič Andrej: Zaštitna izkopavanja pod Blejskim gradom. — *Excavations protectrices sous le chateau de Bled*. Varstvo spomenikov 8, Ljubljana 1960—1961 (1965), str. 79—82, 3 slike.
- Valenrajter Pavle P.: Izveštaj o iskopavanju avarske nekropole u Bogojevu u 1952. godini. — *Bericht über die Ausgrabungen des awarischen Grabfeldes in Bogojevo 1952*. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 176—185, plan, T. 1—2, sl. 1 do 9. C.
- Vinski Zdenko: O nalazima 6. in 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata. — *Zu den Funden des 6. und 7. Jahrhunderts in Jugoslawien mit besonderer Berücksichtigung der archäologischen Hinterlassenschaft aus der Zeit des ersten awarischen Khaganates*. Opuscula archaeologica 3, Zagreb 1958 (1962), str. 15—67, sl. A—C, T. 1—18.
- Vinski Zdenko: O značaju nalaza seobe naroda iz Karavukova u Bačkoj. *Vijesti* 11, Zagreb 1962, br. 3, str. 75—79, sl. 1—4.
- Vinski Zdenko: Zu awarenzeitlichen Funden des 6.—7. Jahrhundert in Jugoslawien. Bericht — Hamburg, Berlin 1961, str. 274.
- Werner Joachim: Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. Abhandlung NF 55, München 1962, Heft A: Textteil, B: Tafelteil, str. 1—195, sl. 1—32, T. 1—72.
- Werner Joachim: Fernhandel und Naturwirtschaft im östlichen Merowingerreich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a/M., 42, 1961 (1962), str. 307—346, sl. 1 do 15, T. 55—58.
- Werner Joachim: Ranokarolinška pojasna garnitura iz Mogorjela kod Čapljine (Hercegovina). — *Frühkarolingische Gürtelgarnitur aus Mogorjelo bei Čapljina (Herzegowina)*. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 255—247, sl. 1—5, T. 1—2.
- Županić Niko: Box rex Antorum. Historično-etnološki donesek k prvemu zgodovinskemu dejanju Slovanov. — *Box rex Antorum. A Historical and Ethnographical Contribution to the First Political Act of the Slavs in History*. Situla 4, Ljubljana 1961, str. 91—122.

Splošno

- Baš Angelos: Dva muzeja — Mestni muzej. Argo 1, Ljubljana 1962, št. 3, str. 81—85.
- Batović Šime in drugi: 5000 godina keramike iz zadarskih muzeja. — 5000 années de céramique dans les musées à Zadar. Zadar 1962, str. 1—35, sl. 1—12.
- Bäuerlein Terezija: Muzejska zbirka u Topuskom. Vijesti 11, Zagreb 1962, br. 5, str. 155—154, slika.
- Benac Alojz, Pašalić Esad: O problematici naše arheološke nauke. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 545—557.
- Bohinec Valter: Über die Beziehungen zwischen Mensch und Unterwelt im Slovenischen Karst. Actes du IIe Congrès International de Spéléologie 1958, Tome 2, Castellana-Grotte 1962, str. 186—192.
- Bojanovski Ivo: Arheološki spomenici. — Monuments archéologiques dans la vallée de la Trebišnjica. — Archaeological Monuments in the Valley of Trebišnjica. Naše starine 8, Sarajevo 1962, str. 5—16, sl. 1—5.
- Bulat M(irko): Obilasci arheološkog terena od 1. XI. 1958. do 31. XII. 1960 i važnije arheološke prinove. Osječki zbornik 7, Osijek 1960 (1961), str. 255—256, karta.
- Bulat M(irko): Obilasci arheološkog terena od 1. I. 1961 do 31. XII. 1962. i važnije prinove. Osječki zbornik 8, Osijek 1962 (1965), str. 564—568.
- Eržen Janez: Arheološka zbirka in njeni problemi. Loški razgledi 8, Škofja Loka 1961, str. 217—219.
- Filipi Amos-Rube: Arheološko-topografske crtice iz Ugljana. — Notes sur la topographie archéologique de l'île d'Ugljan. Diadora 2, Zadar 1960—1961, str. 505—511, sl. 1—2.
- Fisković Cvito: Radovi Saveznog instituta u Dalmaciji. — Travaux de l'Institut fédéral en Dalmatie. Zbornik zaštite 11, Beograd 1960, str. 81—90, sl. 1—5.
- Grafenauer Bogo: Zgodovina ljubljanskega prostora pred naselitvijo Slovencev. Kronika 11, Ljubljana 1965, zv. 2, str. 86—94.
- Kastelic Jože: Dva muzeja — Narodni muzej. Argo 1, Ljubljana 1962, št. 3, str. 80—81.
- Korošec Josip: Novi rezultati kod istraživanja arheologije u kraškim pećinama Slovenije od neolita dalje. Drugi jugoslavenski speleološki kongres 1958, Zagreb 1961, str. 159—142.
- Kostić Desanka: Rad Arheološkog odeljenja (Rad Narodnog muzeja u Leskovcu). Leskovački zbornik 1, Leskovac 1961, str. 156—157. C.
- Mađarić Vlado: Deset godina postojanja i rada Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture. — Dix années d'existence et d'activité de l'Institut fédéral pour la protection des monuments historiques. Zbornik zaštite 11, Beograd 1960, str. 59—80.
- Mlakar Stefan: Neka terenska ispitivanja u okolini Duklje u Crnoj Gori. — Einige Terrain-Forschungen in der Umgebung von Duklja in Montenegro. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 215—224, sl. 1—15. C.
- Nadj Šandor: Zaštitno iskopavanje na Gomolavi kod Hrtkovaca. Prethodni izveštaj za 1955—1956. godinu. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 112—129, sl. 1—7, T. 1—12, plan, profili. C.
- Pahič Stanko: Arheološka topografija Slovenije. Navodila. — Archaeological Topography of Slovenia. Instructions. Argo 1, Ljubljana 1962, št. 4, str. 95 do 120, priloga 1—8, zemljevid.
- Pahič Stanko: Arheološki spomeniki v Slovenskih Goricah. Ptujski zbornik 2, Ptuj 1962, str. 187—201, karta, 2 slike.
- Pašalić Esad: glej Benac Alojz!
- Petrović Nevenka: Demir Kapija — arhitektonski nalazi na sektoru »Manastir«. — Demir Kapija — découverts architecturaux dans le secteur de «Manastir». Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 217—227, sl. 1—15. C.
- (Petru Peter) P. P.: Arheološki spomeniki. Vestnik 1, Ljubljana 1962, str. 18—27.
- Petru Peter: Evidenca arheoloških spomenikov. Varstvo spomenikov 8, Ljubljana 1960—1961 (1965), str. 87—89.
- Petru Peter: Evidenca najdišč — dragocen vir za reševanje arheološke spomeniške problematike. — Evidence des excavations — source précieuse pour la

- protection des monuments archéologiques. Varstvo spomenikov 8, Ljubljana 1960—1961 (1965), str. 59—75, 3 karte, slika.
- Petru Peter: Zametki ljubljanskega gradu. Kronika 9, Ljubljana 1961, zv. 3, str. 182—187, 5 risb.
- Ramović Mehmed: Obim rudarske djelatnosti u Srebreničkom kraju tokom rimskog doba i srednjeg vijeka. — Umfang der Blei- und Silbergewinnung um Srebrenica während der Römerzeit und des Mittelalters. Članci i građa 4, Tuzla 1960, str. 35—41, 2 slike, 2 karti.
- Sanev Voislav: Izveštaj od arheološkite rekognosciranja vo istočna Makedonija. Zbornik 2, Štip 1960—1961 (1961), str. 71—79, T. 1. C.
- Sašel Jaro: K zgodovini Ptujkega gradu v arheoloških obdobjih in nekaj novih najdb na zahodnem vzožju. Kronika 9, Ljubljana 1961, zv. 2, str. 120—128, sl. 1—8.
- Sonje Ante: Kasnoantički i srednjevjekovni nalazi iz Poreča. — Scoperte dal tempo antico e medievale a Poreč. Jadranski zbornik 5, Rijeka-Pula 1961—1962 (1962), str. 176—187, T. 1—5.
- Arheološki pregled: 1, 1959 (1961); 2, 1960 (1961); 3, 1961 (1962); 4, 1962 (1965), Beograd.
- Izveštaj o radu — Arheološko odeljenje. Glasnik NS — Arheologija 15—16, Sarajevo 1960—1961 (1961), str. 337—340.
- Izveštaj o radu Zavoda u 1960. godini — Referat za zaštitu arheoloških spomenika. Naše starine 8, Sarajevo 1962, str. 256.
- Konservatorska poročila — Arheološki spomeniki. Varstvo spomenikov 8, Ljubljana 1960—1961 (1965), str. 186—327, 32 slik in risb, T. 1—11, sl. 1—65, priloge 1—9, T. 1—6.
- Pregled arheoloških iskopavanja u NR Srbiji 1957 godine. — Chronique des fouilles en RP Serbie au cours de l'année 1957. Starinar NS 11, Beograd 1960 (1961), str. 225—250, 15 slik. C.
- Pregled arheoloških iskopavanja u NR Srbiji 1958. godine. — Chronique des fouilles en RP Serbie au cours de l'année 1958. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 271—287, sl. 1—7. C.
- Rad odeljenja Narodnog muzeja u 1960/61. godini. 1. Odeljenje praistorijske arheologije. 2. Antičko odeljenje. 3. Numizmatičko-epigrafsko odeljenje. 4. Izveštaj srednjevjekovnog odeljenja za 1960 i 1961 godinu. Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 339—349. C.

Numizmatika

- Dušanić Slobodan: Novac kolonije Viminaciuma i datumi iz rimske istorije sredine III veka. — The Coins of Colonia Viminacium and the Dates from the Roman History of the Middle Third Century. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 141—154, sl. 1—6. C.
- Dušanić Svetozar: Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja u Leskovcu. Leskovački zbornik 1, Leskovac 1961., str. 93—100, sl. 1—13 R. C.
- Gj. K.: Nalaz grčkog novca u Vukovaru. Numizmatičke vijesti 9, Zagreb 1962, br. 17/18, str. 51.
- Jeločnik Aleksander: Najdba argenteusov zgodnje tetrarhije v Sisku. — The Sisak Hoard of Argentei of the Early Tetrarchy. Situla 3, Ljubljana 1961, str. 1—92, T. 1—15.
- Lisičar Petar: Histijejski tetrobol nađen u gradu Korčuli. — Tétrobole de Histiaia trouvée dans l'île de Korčula. Vjesnik 61, Split 1959 (1965), str. 152—153, sl. 1.
- Lišić V.: Zagonetan natpis na barbarskom novcu. — Rätselhafte Aufschrift auf einer barbarischen Münze. Živa antika 11, Skopje 1961, sv. 1, str. 141—143, slika.
- Marić Rastislav: Iz numizmatičke zbirke. — La collection numismatique. Zbornik 3, Beograd 1960/61 (1962), str. 17—25, T. 1—10. C.
- Marović Ivan: Skupni nalaz sestercija iz Čitluka. — Trouvaille de sesterces à Čitluk. Vjesnik 60, Split 1958 (1965), str. 150—145, T. 4.

- Metcalf D. M.: The Currency of Byzantine Coins in Syrmia and Slavonia. *Hamburger Beiträge zur Numismatik NF 14* (Band 4), Hamburg 1960, str. 429—444, sl. 1—5.
- (Pegan Efrem) ep: Najdba centenionalov iz Dobrotina. *Argo 1*, Ljubljana 1962, št. 1, str. 26.
- (Pegan Efrem) ep: Najdba Damastionskih staterjev. *Argo 1*, Ljubljana 1962, št. 1, str. 25—26.
- Pegan Efrem: Najdba numidijskih novcev iz okolice Obrovca v srednji Dalmaciji. — *Trouvaille de monnaies numides aux environs d'Obrovac, en Dalmatie centrale*. *Vjesnik 61*, Split 1959 (1963), str. 154—155, T. 18.
- Zmajić Bartol: Kratak pregled rada rimske kovnice Siscia. *Numizmatičke vijesti 8*, Zagreb 1961, br. 15/16, str. 19—22.
- Zmajić Bartol: Pregled vrsta novaca rimskih careva od Augusta do Anastazija (27. pr. n. e. do 501 n. e.). *Numizmatičke vijesti 9*, Zagreb 1962, br. 17/18, str. 21 do 29.

Ocene in prikazi

- Alföldy Géza: Pašalić E., Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini. *Archaeologiai értesítő 90*, Budapest 1963, szám 1, str. 149—150.
- Bach I.: Osječki zbornik br. VII. *Vijesti 11*, Zagreb 1962, br. 5, str. 92—95.
- Bach Ivan: Seoba naroda. *Vijesti 12*, Zagreb 1963, br. 1, str. 26—27.
- Benac Alojz: J. Todorović — A. Cermanović, Banjica, naselje vinčanske kulture. *Glasnik, NS — Arheologija 17*, Sarajevo 1962, str. 250—252.
- Benac Alojz: Miodrag Grbić in drugi, Porodin, kasno-neolitsko naselje na tumbi kod Bitolja. *Glasnik NS — Arheologija 17*, Sarajevo 1962, str. 249—250.
- Berciu Ion: Đorđe Mano-Zisi, Ljubiša Popović, Iliri i greci. *Studii 12*, nr. 1, București 1961, str. 162—165.
- Bregant Tatjana: *Arheološki vestnik 8/1—4*, *Zgodovinski časopis 14*, Ljubljana 1960 (1961), str. 517.
- Bregant Tatjana: *Arheološki vestnik 9—10/1—4*, *Zgodovinski časopis 15*, Ljubljana 1961 (1962), str. 255—256.
- Bregant Tatjana: Josip Korošec, Drulovka. *Zgodovinski časopis 14*, Ljubljana 1960 (1961), str. 247—248.
- Bregant Tatjana: Josip Korošec, Neolitska naseobina u Danilu Bitnju. *Zgodovinski časopis 14*, Ljubljana 1960 (1961), str. 242—247.
- Bregant Tatjana: Stane Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske. *Zgodovinski časopis 14*, Ljubljana 1960 (1961), str. 248—250.
- Bregant Tatjana: *Zgodovina Ljubljane, 1. knjiga, Geologija in arheologija*, *Zgodovinski časopis 15*, Ljubljana 1961 (1962), str. 215—217.
- Brodar M(itja): *Festschrift für Lothar Zotz, Steinzeitfragen der Alten und Neuen Welt*, *Arheološki vestnik 11—12*, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 215—214.
- Brodar S(rečko), Leben F(ranc): Raffaello Battaglia, *Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia*, *Arheološki vestnik 11—12*, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 214—218.
- Brukner Olga, Brukner Bogdan: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. s. sv. XV—XVI*, *Rad 10*, Novi Sad 1961 (1965), str. 254—257. C.
- Brukner Bogdan: glej Brukner Olga!
- B. Z.: Aleksander Jeločnik, Najdba argenteusov zgodnje tetrahije. *Numizmatične vijesti 9*, Zagreb 1962, br. 17/18, str. 42.
- Cermanović-Kuzmanović Aleksandrina: *Osječki zbornik VI*, 1958. godine, *Rad 10*, Novi Sad 1961 (1965), str. 258—259. C.
- Cermanović-Kuzmanović Aleksandrina: *Starinar IX—X*, 1958—1959, *Rad 9*, Novi Sad 1960 (1962), str. 294. C.
- Cermanović-Kuzmanović Aleksandrina: *Starinar, nova serija, knjiga XII*, 1961, *Rad 10*, Novi Sad (1965), str. 257—258. C.
- Cermanović-Kuzmanović Aleksandrina: *Zbornik radova Narodnog muzeja II*, *Rad 9*, Novi Sad 1960 (1962), str. 295—294. C.

- Despot Miroslava: Glasnik — izdanija na Muzejsko-konzervatorsko društvo NR Makedonije. Zbornik (1957—1958.) izdanija na Arheološkiot muzej Skopje. Vijesti 10, Zagreb 1961, br. 2, str. 54—55.
- Despot Miroslava: Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin, god. 1, 1961, br. 1. Vijesti 12, Zagreb 1963, br. 1, str. 25—26.
- Despot Miroslava: Publikacije iz NR Slovenije. Vijesti 11, Zagreb 1962, br. 2, str. 54—56.
- Despot Miroslava: Zbornik radova Narodnog muzeja, sv. II. Vijesti 10, Zagreb 1961, br. 1, str. 29—30.
- Dumitrescu Vladimir: Josip Korošec, Neolitska naseobina u Danilu Bitinju. Studii 12, nr. 1, București 1961, str. 155—157.
- Fischer F.: Thea E. Haevernick, Die Glasarmringe und Ringperlen. Bonner Jahrbücher 1961, Bonn 1961, str. 500—505.
- Gabrovec Stane: Borivoj Čović, Donja Dolina; Šime Batović, Sépultures de la peuplade illyrienne de Liburnes, Argo 2, Ljubljana 1963, št. 1, str. 7—9.
- Glišić Jovan: J. Todorović, A. Cermanović, Banjica — naselje vinčanske kulture. Glasnik 6, Priština 1961, str. 211—215.
- Hrala J.: Clanci i građa, IV; Diadora 2, 1960—1961; Glasnik Muzeja Kosova i Metohije IV—V; Starinar n. s. XI/1960; Zbornik radova Narodnog muzeja II; Zbornik III, Skopje 1961. Archeologické rozhledy 15, Praha 1963, sešit 2, str. 258—263.
- Hrala J.: Rad Vojvođanskih muzeja, 7. Archeologické rozhledy 15, Praha 1961, sešit 5, str. 450—451.
- I. R.: V. Lišičić, Zagonetan natpis na barbarskom novcu. Numizmatične vijesti 9, Zagreb 1962, br. 17/18, str. 40—41.
- jf: J. Todorović, A. Cermanović: Banjica — naselje vinčanske kulture. Archeologické rozhledy 14, Praha 1962, sešit 2, str. 451.
- jf: Z. Vinski, Ausgrabungen in Vukovar. Archeologické rozhledy 15, Praha 1961, sešit 6, str. 900—901.
- Jovanović Borislav: Miodrag Grbić in drugi, Porodin. Rad 10, Novi Sad 1961 (1965), str. 225—226. C.
- Kajmaković Z.: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. 15—16. Naše starine 8, Sarajevo 1962, str. 259—260.
- Kastelic Jože: Pauly Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Argo 1, Ljubljana 1962, št. 5, str. 65—66.
- Katičić R.: Untermann, Die venetischen Personennamen. Živa antika 12, Skopje 1963, sv. 2, str. 411—412.
- Klemenc Josip: Andreas Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Zgodovinski časopis 14, Ljubljana 1960 (1961), str. 256 do 261.
- Klemenc Josip: Z. Vinski (Zagreb), Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu. Zgodovinski časopis 16, Ljubljana 1962 (1965), str. 247—249.
- Kolbe H.-G.: Attilio Degrassi, Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Bonner Jahrbücher 161, Bonn 1961, str. 514—520.
- Korošec Josip: Joachim Werner, Die Langobarden in Pannonien. Zgodovinski časopis 16, Ljubljana 1962 (1965), str. 249—251.
- Korošec Josip: L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Zgodovinski časopis 16, Ljubljana 1962 (1965), str. 240—242.
- Korošec Paola: Arheološki radovi i rasprave I. Zgodovinski časopis 15, Ljubljana 1961 (1962), str. 240.
- Korošec Paola: Diadora, sv. 1. Zgodovinski časopis 15, Ljubljana 1961 (1962), str. 258—259.
- Krzak Zygmunt: V. Miložčić, Präkeramisches Neolithikum auf Balkanhalbinsel. Archeologia Polsti 7, Wrocław 1962, zeszyt 2, str. 380—385.
- Leben Franc: glej Brodar Srečko!
- Ložar Rajko: Odabrana grčka i rimska plastika u Narodnom muzeju u Beogradu, by Miodrag Grbić. American Journal of Archeology 65, Princeton 1961, Nr. 1, str. 82—85.
- Majnarić-Pandžić Nives: Arheološki vestnik XI—XII. Vijesti 12, Zagreb 1963, br. 1, str. 27—28.

- Majnarić Nives: Jože Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu. *Vijesti* 11, Zagreb 1962, br. 4, str. 125—124.
- Majnarić Nives: Stane Gabrovec, Prazgodovinski Bled. *Vijesti* 11, Zagreb 1962, br. 4, str. 124.
- Manojlović Mirjana: Izložba »Rezultati arheoloških istraživanja Vojvodanskog muzeja od 1948. do 1959. godine«. Rad 10, Novi Sad 1961 (1963), str. 194—195, sl. 1. C.
- Marić Zdravko: Hermann Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit. *Glasnik NS — Arheologija* 17, Sarajevo 1962, str. 253—255.
- Marušić Branko: Atti e memorie, vol. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8. *Zgodovinski časopis* 14, Ljubljana 1960 (1961), str. 315—316.
- Mildenberger Gerhard: Joachim Werner, Die Langobarden in Pannonien. *Præ-historische Zeitschrift* 41, Berlin 1963, str. 249—252.
- Nenadović S.: S. Tomić, Pravna zaštita spomenika kulture u Jugoslaviji. *Starinar NS* 12, Beograd 1961, str. 293. C.
- Pahič Stanko: Josip Korošec, Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici. — Zusammenfassung. *Argo* 2, Ljubljana 1963, št. 3, str. 71—72.
- Papazoglu Fanula: A. S. Šofman, Istorija antičnoj Makedoniji. *Živa antika* 11, Skopje 1962, sv. 2, str. 441—445. C.
- Petru Sonja: Varstvo spomenikov, V. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 297—298. C.
- Piletić Dragoslav: Esad Pašalić, Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini. *Vesnik* 6—7, Beograd 1962, str. 285—287.
- Pittioni Richard: W. Lucke, Die Situla in Providence (Rhode Island). *Archæologia Austriaca* 33, Wien 1963, str. 119.
- Popović Cv. Đ.: Članci i građa II. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 304—306. C.
- Pleslová E.: Arheološko društvo Jugoslavije, praistorijska sekcija I, Ohrid 1960. *Arheologické rozhledy* 14, Praha 1962, sešit 3, str. 442—443.
- Pleslová E.: J. Korošec, Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji. *Arheologické rozhledy* 14, Praha 1962, sešit 1, str. 139—140.
- Sakač K.: Uz izložbu »Razvoj čovjeka«. *Vijesti* 11, Zagreb 1962, br. 6, str. 165—166, 2 slike.
- (Saria Balduin) B. S.: Alföldy G., Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des prinzipats. *Südost-Forschungen* 21, München 1962, str. 459—460.
- Saria Balduin: Arheološki radovi i rasprave. *Südost-Forschung* 20, München 1961, str. 331—332.
- Saria Balduin: Czallány, Deszö, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteltonaubecken (454—568 u. Z.). *Südost-Forschungen* 21, München 1962, str. 429 do 450.
- Saria Balduin: Klemenc, Josip: Rimske izkapanine v Sempetru. *Südost-Forschungen* 20, München 1961, str. 334.
- (Saria Balduin) B. S.: Knez T., P. Petru, S. Škaler, Municipium Flavium Latobicorum. *Südost-Forschungen* 21, München 1962, str. 460.
- (Saria Balduin) B. S.: Kovačević, Jovan: Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka. *Südost-Forschungen* 20, München 1961, str. 334—335.
- (Saria Balduin) B. S.: Marušić, Branko: Istrien im Frühmittelalter. *Südost-Forschungen* 20, München 1961, str. 335.
- Saria Balduin: Pašalić, E., Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini. *Südost-Forschungen* 21, München 1962, str. 459.
- Saria Balduin: *Starinar NS* VII—VIII, 1956—1957; IX—X, 1958—1959. *Südost-Forschungen* 20, München 1961, str. 332—333.
- Saria Balduin: *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu*. *Südost-Forschungen* 20, München 1961, str. 330—331.
- Saria Balduin: Zbornik radova Narodnog muzeja. *Südost-Forschungen* 21, München 1962, str. 457—458.
- Sekereš Laslo: *Arheološki vestnik* III/2. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 294 do 295. C.
- Sekereš Laslo: *Arheološki vestnik* IV/1. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 295 do 296. C.

- Sekereš Laslo: Arheološki vestnik IV/2. Rad 10, Novi Sad 1961 (1965), str. 239 do 240. C.
- Sláma J.: J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu. Archeologické rozhledy 13, Praha 1961, sešit 2, str. 275.
- Srejšović Dragoslav: Archaeologia Iugoslavica I (1954), II (1956), III (1959). Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 291—292. C.
- Srejšović Dragoslav: Zbornik radova Narodnog muzeja I. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 292—295. C.
- Stričević Đ.: D. Koco, O sinvoličnom značenju podnih mozaika ranohrišćanskih bazilika. Starinar NS 12, Beograd 1961, str. 289—290. C.
- Schmidt Berthold: Dezsö Csallány, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568 u. Z.). Praehistorische Zeitschrift 41, Berlin 1965, str. 227—252.
- Šašel Jaro: Borka Josifovska, Vodič niz lapidariumot. Argo 1, Ljubljana 1962, št. 2, str. 55.
- Šašel Jaro: I. Weiler, Pannonien in diokletianischer Zeit. Argo 2, Ljubljana 1963, št. 2, str. 47—48.
- Šo.: Z. Vinski, O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata. Archeologické rozhledy 13, Praha 1961, sešit 6, str. 901.
- Tasić Nikola: Arheološki vestnik VIII/3—4. Rad 9, Novi Sad 1960 (1962), str. 298 do 300. C.
- Tihjić S.: Rad vojvodanskih muzeja broj 8. Naše starine 8, Sarajevo 1962, str. 265 do 265.
- Tihjić S.: Zbornik radova Narodnog muzeja, knjiga 2. Naše starine 8, Sarajevo 1962, str. 266—267.
- Urleb Mehtilda: Situla, zv. 1, 2, 3, 4. Zgodovinski časopis 15, Ljubljana 1961 (1962), str. 236—258.
- Urleb Mehtilda: Stane Gabrovec, Prazgodovinski Bled. Zgodovinski časopis 14, Ljubljana 1960 (1961), str. 251—252.
- Vinski Zdenko: Dezsö Csallány, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568 u. Z.). Argo 1, Ljubljana 1962, št. 2, str. 45—44.
- Vinski Zdenko: Jovan Kovačević, Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka. Arheološki vestnik 11—12, Ljubljana 1960—1961 (1962), str. 225—258.
- Volf Ema: Povest tisočletij. Drobcji z razstave »Stare kulture in narodi na tleh Beograda«. Delo 5, Ljubljana 1965 (10. VII.), št. 185, str. 5.
- Vulpe Al.: Karl Kromer, Brezje. Studii 15, București 1962, nr. 1, str. 225—226.
- Vulpe Al.: Stane Gabrovec, Prazgodovinski Bled. Studii 12, București 1961, nr. 2, str. 407—408.
- Zápotočká M.: J. Korošec, Drulovka. Archeologické rozhledy 14, Praha 1962, sešit 1, str. 114—115.
- Zápotočká M.: R. Galović, Predionica — neolitsko naselje kod Prištine. Archeologické rozhledy 13, Praha 1961, sešit 2, str. 271—272.
- Zn.: J. Kovačević, Arheologija i istorija varvarske kolonizacije. Archeologické rozhledy 14, Praha 1962, sešit 2, str. 279—280.

POLJUDNO-STROKOVNE PUBLIKACIJE IN DNEVNI TISK

Prazgodovina

- Bolta Lojze: Prazgodovinski Rifnik. Celjski tednik 12, Celje 1962 (26. X.), št. 42, slika.
- Cannarella Dante: I castellieri carsici. Rivista della città di Trieste NS 13, Trieste 1962, nr. 5—7, str. 15—17, 2 sliki.
- C. V.: Arheološka odkritja na Krku in v okolici. Primorski dnevnik 17, Trst 1961 (11. XI.), št. 268.

- Eržen Janez: Arheološki objekti na Sorškem polju. Loški razgledi 10, Škofja Loka 1963, str. 74—83.
- Gabrovce Stane: Ilirska Stična. Koledar Mohorjeve družbe, Celje 1963, str. 89 do 95, slike.
- Gabrovce Stane: Umetnost alpskih Ilirov in Venetov. Govor ob otvoritvi razstave v Narodnem muzeju. Naši razgledi 11, Ljubljana 1962 (21. IV.), št. 8, str. 148—149.
- Knez Tone: Ilirsko grobišče. Arheološko izkopavanje v Dobovi. Delo 5, Ljubljana 1961 (2. IV.), št. 90, str. 9.
- Knez Tone: Prazgodovinski grobovi na Mestnih njivah. Dolenjski list 14, Novo mesto 1963 (11. IV.), st. 14, slika.
- Mesesnel Janez: Grobovi na mrtvi straži. V Dobovi so odkrili eno največjih žarnih grobišč Evrope. TT 9, Ljubljana 1961 (19. IV.), št. 16, str. 7, slike.
- Mesesnel Janez: Koliščarsko mesto ali zaporedna naselja. Tri nova kolišča na arheološkem zemljevidu ljubljanskega barja. TT 11, Ljubljana 1963 (15. X.), št. 41, str. 7, slike.
- Mesesnel Janez: Konzervirana zgodovina pod zemljo. Reporter TT po sledovih jamskih ljudi v škofjeloških hribih. TT 10, Ljubljana 1962 (18. 9.), št. 37, str. 4, slike.
- Mesesnel Janez: Ob izvorih barjanske pravljice. Arheologi na sledi koliščarskega naselja. TT 10, Ljubljana 1962 (7. VII.), št. 31, str. 7, slike.
- Mesesnel Janez: Situle — 2000 let zgodovine na vedrih. TT 10, Ljubljana 1962 (10. IV.), št. 14, str. 7.
- Osole Franc: Orodje ledenodobnega lovca. Proteus 24, Ljubljana 1961—62, št. 6, str. 138—142, slike.
- Pahič Stanko: Skrivnost negovskih čelad. TT 10, Ljubljana 1962 (20. II.), št. 7, str. 7, slike.
- Pavlovec Andrej: Nove pomembne najdbe v jamah pod Lubnikom. Glas Gorenjske 15, Kranj 1962 (1. IX.), št. 100.
- Vouk Rado: Prerez ilirske gomile. Rezultati sistematičnih izkopavanj v Stični. Delo 5, Ljubljana 1963 (8. IX.), št. 246, str. 5, slika.
- Z(aharov) L(ev): Umetniška izročila prednikov. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov. Delo 4, Ljubljana 1962 (22. IV.), št. 111, str. 7.
- Župančič Jože: Na razstavi Ilirov in Venetov. Prosvetni delavec 12, Ljubljana 1962 (6. VI.), št. 11.

Antika

- Bregant Tatjana: glej Plesničar-Gec Ljudmila!
- Dolničar Jože: Potopljena galeja — najbrž rimska. Življenje in tehnika, Ljubljana 1963, št. 6, str. 555—557, slike.
- Klemenc Josip: Rimske izkopanine v Šempetru. — Summary — Résumé — Zusammenfassung. Spomeniški vodniki 1, Ljubljana 1961, str. 1—84, sl. 1—79, tloris.
- Klemenc Josip: Rimski spomeniki v Šempetru v Savinjski dolini. Koledar Mohorjeve družbe, Celje 1962, str. 151—156, slike.
- Knez Tone: Oživiljeni Neviodunum. Dolenjski list 14, Novo mesto 1963 (29. VIII.), št. 34; (19. IX.), št. 37, slike.
- Knez Tone: Rimska opekarna v Veliki vasi. Dolenjski list 12, Novo mesto 1961 (24. VIII.), št. 34, slika.
- Kolšek Vera: Lončarstvo rimske Celeje. Ob razstavi v Mestnem muzeju. Celjski tednik 11, Celje 1961 (14. IV.), št. 14, slika.
- Kolšek Vera: Rifnik v antiki. Celjski tednik 12, Celje 1962, (9. XI.), št. 44; (16. XI.), št. 45, slike.
- Kolšek Vera: Rimsko grobišče v Šempetru. Turistični vestnik 9, Ljubljana 1961, št. 8, str. 232—233.
- Korošec Branko: Kult iransko-rimskega boga Mitre pri nas. Življenje in tehnika, Ljubljana 1962, št. 21—22, str. 382—394, slike.

- Marušič Branko: Rimske najdbe v Lokvah. Primorske novice 15, Koper 1961, (21. VI.), št. 25; (30. VI.), št. 26—27.
- Mesesnel Janez: Emona v Mestnem muzeju. Delo 5, Ljubljana 1965, (4. VI.), št. 151, str. 5.
- Mesesnel Janez: Kaj bo z Emono? Ob arheoloških izkopavanjih v Gorupovi ulici. Delo 5, Ljubljana 1961, (9. IV.), št. 97, str. 8, slika.
- Mesesnel Janez: Ljubljana išče svoje prednike. TT 9, Ljubljana 1961, (26. IX.), št. 39, str. 7, slike.
- Mesesnel Janez: Novejše rimske izkopanine. Razstava v ljubljanskem Mestnem muzeju. Delo 4, Ljubljana 1962, (2. XII.), št. 311, str. 5, slika.
- (Mesesnel Janez): A. E.: Pomembno (in zadnje) najdišče. Ob arheoloških izkopavanjih Emone. Delo 5, Ljubljana 1961, (15. VII.), št. 192, str. 6.
- Mesesnel Janez: Ptuj dohiteva lastno zgodovino. Ob novih arheoloških najdbah. TT 11, Ljubljana 1965, (4. VI.), št. 22, str. 7, slika.
- Mesesnel Janez: Redke rimske najdbe. Ob novih arheoloških raziskavah na Aškerčevi cesti. Delo 5, Ljubljana 1965, (16. VII.), št. 104, str. 5, slika.
- (Mesesnel) J(anez): Še danes mogočen kastel. Arheološka izkopavanja nekdanjega rimskega limesa. Delo 4, Ljubljana 1962, (30. IX.), št. 269, str. 5, slika.
- (Mesesnel Janez): Zapuščina Emone. Ljubljanski dnevnik 9, Ljubljana 1961, (18. V.), št. 114, str. 3, slike.
- Mikl Iva: Jantar iz rimskega Ptuja. Ptujski tednik 14, Ptuj 1961, (21. IV.), št. 15.
- Mikl Iva: Kako so Rimljani krasili stene stavb. Ptujski tednik 16, Ptuj 1965, (21. VI.), št. 25, slika.
- Mikl Iva: Pomembni rimski spomeniki. Spet odkritje v Ptuju. Delo 5, Ljubljana 1961, (21. I.), št. 19, str. 5, slika.
- Mikl Iva: Ugotovitve arheoloških izkopavanj na Zgornjem Bregu v Ptuju. Ptujski tednik 16, Ptuj 1965, (31. V.), št. 20, slika.
- Mušič Marjan: L'arco de Pola in Schiavonia. Naši razgledi 11, Ljubljana 1962, (22. V.), št. 18, str. 351—352, slike.
- Pahič Stanko: Ogrožena antika in arheologija. Delo 5, Ljubljana 1965, (6. VII.), št. 183, str. 5.
- Petru Peter: »Ajdoški zidovi« pri nas. Ob kongresu proučevalcev antičnega limesa. Delo 5, Ljubljana 1961, (21. IX.), št. 259, str. 5, slika.
- Petru Peter: Arheološka izkopavanja na Drnovem. Videmski celulozar 5, Videm-Krško 1965, št. 4, str. 7, slika.
- Pirkovič Ivo: Neviodunum. Naši razgledi 10, Ljubljana 1961 (18. XI.), št. 22, str. 517.
- Plesničar-Gec Ljudmila: Arheologi izkopavajo v osrčju Ljubljane. Življenje in tehnika, Ljubljana 1965, št. 3, str. 252—255, slike.
- Plesničar-Gec Ljudmila: Nova odkritja in arheološke najdbe pri gradnji nove Ljubljane. Turistični vestnik 11, Ljubljana 1965, št. 12, str. 528—534, slike.
- Plesničar-Gec Ljudmila: Rimske izkopanine. Obzornik 1962, št. 10, str. 731 do 735, slike.
- Plesničar-Gec Ljudmila: Rimska vrata pod Titovo cesto v Ljubljani. Naši razgledi 12, Ljubljana 1965, (6. VI.), št. 13, str. 267, slika.
- Plesničar-Gec Ljudmila: Vprašanje Emone. Naši razgledi 12, Ljubljana 1965, (8. VI.), št. 11, str. 216.
- Plesničar-Gec Ljudmila, Bregant Tatjana: Antična Emona v srcu moderne Ljubljane. — Die neusten archäologischen Ausgrabungen der römischen Emona mitten in der modernen Stadt Ljubljana. — Recent archaeological excavations of roman Emona in the middle of modern Ljubljana. Ljubljana 1965, str. 1—16, 15 slik, 4 risbe.
- Pogačnik Bogdan: Emona v Ljubljani. Pomembno arheološko najdišče. Delo 5, Ljubljana 1961, (5. XI.), št. 502, str. 6, slike.
- S. A.: Ostanke rimskega »Sirmiuma« pod sedanjo Sremsko Mitrovico. Zanimiva arheološka odkritja v Sremu. Primorski dnevnik 17, Trst 1961, (19. VIII.), št. 196.
- Šinkovec Črtomir: Bajke o zakladih niso bajke. Tovariš 17, Ljubljana 1962, št. 38, str. 20—25, 9 slik.

- Štirn Jože: Po sledovih potopljene antike. Mladina 22, Ljubljana 1965, (51. VIII.), št. 54; (28. IX.), št. 58; (5. X.), št. 59; (12. X.), št. 40; (26. X.), št. 42.
- Štirn Jože: glej Vetrovec Jože!
- Š(vajnc)er M(arija): Drugo rimsko grobišče v Šempetru. Večer 19, Maribor 1963, (10. X.), št. 257.
- (Vetrovec Jože): Podvodne arheološke odprave pri Savudriji. Tovariš 19, Ljubljana 1963, št. 57, str. 14—17, slike.
- Vetrovec Jože, Štirn Jože: Podvodne arheološke odprave pri Savudriji. Tovariš 19, Ljubljana 1963, št. 40, str. 40—45; št. 42, str. 20—25; št. 45, str. 22—25, slike.
- Žagar Tine: Rimsko grobišče v Šempetru — naš prvi muzej na prostem. Naša žena, Ljubljana 1961, 21, št. 9, str. 349—351, 6 slik.

Zgodnji srednji vek

- B(enedik) B(ožo): Arheološka izkopavanja na Blejskem otoku. Delo 5, Ljubljana 1965, (27. VI.), št. 174, str. 5.
- Benedik Božo: Nova arheološka presenečenja. Izkopavanja na Blejskem otoku. Delo 4, Ljubljana 1962, (25. VIII.), št. 253, str. 5.
- Kastelic Jože: Arheološke najdbe na Blejskem otoku. Delo 5, Ljubljana 1965, (5. VIII.), št. 210, str. 5, slika.
- Kastelic Jože: Arheološke raziskave v Prešernovi Vrbi. Delo 4, Ljubljana 1962, (5. VI.), št. 152, str. 5.
- K(ozinc) Z(eljko): Zgodba o skeletu 57. Med arheologi na Blejskem otoku. Mladina 21, Ljubljana 1962, (4. VIII.), št. 50, str. 10—11, slika.
- Valič Andrej: Staroslovansko grobišče v Srednjem Bitnju pri Kranju. Glas Gorenske 16, Kranj 1963, (50. III.), št. 57.

Splošno

- Baš Angelos: Dve razstavi Mestnega muzeja. Beseda ob otvoritvi. Naši razgledi 11, Ljubljana 1962, (22. XII.), št. 24, str. 480—481.
- Bolta Lojze: Rifnik v preteklosti. Celjski tednik 15, Celje 1963, (22. XI.), št. 47, slika.
- Dular Jože: Metlika skozi stoletja. Novo mesto 1961, str. 1—151, slike, risbe.
- Hafner Gema: Razstava arheološke dejavnosti. Večer 18, Maribor 1962, (13. X.), št. 241, slika.
- Kastelic Jože: Hodili po zemlji so naši. (Pračlovek na Slovenskem; Umetniki situl, gradišč in gomil; Rimski orli med Savo in Dravo). Tovariš 19, Ljubljana 1963, št. 16—17, str. 22—27; št. 20, str. 20—25; št. 22, str. 16—21, slike.
- Knez Tone: Arheologija in turizem. Turistični vestnik 9, Ljubljana 1961, št. 9, str. 257—258, slike.
- Knez Tone: Arheološka izkopavanja v Posavju. Dolenjski list 13, Novo mesto 1962, (27. IX.), št. 59; (4. X.), št. 40, slike.
- Knez Tone: Nove izkopanine od tu in tam. Dolenjski list 12, Novo mesto 1961, (16. III.), št. 11; (25. III.), št. 12, slike.
- Knez Tone: Novomeške izkopanine na Dunaju. Pred 600-letnico Novega mesta. Dolenjski list 14, Novo mesto 1963, (10. I.), št. 1, str. 7, risbe.
- Knez Tone, Petru Peter, Škaler Stanko: Municipium Flavium Latobitorum Neviodunum. Opis antičnega mesta in njegove predzgodovine. — Summary. Novo mesto 1961, str. 1—61, sl. 1—19, T. 1—6, zemljevid.
- Laboratorijska arheologija. Življenje in tehnika, Ljubljana 1962, št. 4, str. 89—90, slike.
- Lorber Vlado: Slovenske gorice v pradavnini in topografski ogledi arheoloških najdišč. Domače novice 3, Lenart v Slovenskih goricah 1963, (10. I.), št. 1; (24. I.), št. 2; (7. II.), št. 3; (21. III.), št. 6.
- Mesesnel Janez: Od kamene dobe pa do naših prednikov. Arheološka izkopavanja na Rifniku pri Celju so odkrila utrjeno naselbino, obljudeno. TT 11, Ljubljana 1963, (3. IX.), št. 55, str. 7, slike.

- Mesesnel Janez: Pomemben obet: arheološka karta. Po VI. kongresu Zveze arheologov Jugoslavije. Delo 5, Ljubljana 1963, (23. V.), št. 141, str. 5.
- Pahič Stanko: Posebnosti davnine. Arheologi v Slovenskih goricah. 7 dni 11, Maribor 1961 (24. XI.), št. 47; (1. XII.), št. 48, slike.
- Petru Peter: Ob stoletnici prve slovenske arheološke karte. Naši razgledi 11, Ljubljana 1962, (12. V.), št. 9, str. 169.
- Petru Peter: glej Knez Tone!
- Skaler Stanko: glej Knez Tone!

ZAMEN JAVA — EXCHANGE

Arheološka sekcija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je v letih 1961, 1962 in 1965 prejela publikacije arheološke vsebine od spodaj navedenih ustanov:

The Archeological Section of the Slovene Academy of Sciences and Arts has received in the years 1961, 1962 and 1965 the archaeological publications from the following Institutions:

Aarhus:

Statsbiblioteket

Albany:

The New York State Library

Alger:

Direction des Antiquités de l'Algérie

Amersfoort:

Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

Amsterdam:

Koninklijk Instituut voor de Tropen
Koninklijk Oudheidkundig Genootschap Rijksmuseum

Aquileia:

Associazione Nazionale per Aquileia

Athēnai:

American School of Classical Studies
British School of Archaeology at Athens
Deutsches archaologisches Institut
École Française d'Athènes
Société Archéologique d'Athènes

Bad Godesberg:

Deutsche Forschungsgemeinschaft

Bad Homburg:

Saalburgmuseum

Baghdad:

Iraq Museum Library

Barcelona:

Museo Arqueológico

Basel:

Schweizerische Gesellschaft für Urgeschichte

Beograd:

Arheološki institut
Muzej grada Beograda
Vojni muzej JNA

Bergen:

Universitetsbiblioteket

Berlin (DDR):

Institut für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften

Berlin — Charlottenburg (BRD):

Museum für Vor- und Frühgeschichte

Bern:

Bernisches historisches Museum

Besançon:

Institut d'Archéologie de la Faculté des Lettres

Bogota:

Instituto Colombiano de Antropología

Bonn:

Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität
Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande

Bordighera:

Istituto Internazionale di Studi Liguri

Bratislava:

Slovenská akadémia vied — Ústredná knižnica

Brno:

Archeologický ústav Československé akademie věd
Moravské museum. Odd. pro diluvium

Bruxelles:

Institut Royale du Patrimoine Artistique. Section: Service des Fouilles
»Latomus«
Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire

București:

Biblioteca Academiei Republicii Populare Romîne
Institutul de Arheologie al Academiei R. P. R.

Budapest:

Budapesti Történeti Múzeum
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
Országos Magyar Történeti Múzeum

Cambridge (USA):

Peabody Museum of Archaeology and Ethnology at Harvard University

Cardiff:

National Museum of Wales. Department of Archaeology

Cincinnati:

University of Cincinnati Library

- Coimbra:**
Instituto de arqueologia
- Columbus:**
Ohio State Museum
- Como:**
Società Archeologica Comense
- Constantine:**
Société Archéologique
- Dresden:**
Landesmuseum für Vorgeschichte
- Dublin:**
Royal Irish Academy
Royal Society of Antiquaries of Ireland
- Eisenstadt:**
Burgenländisches Landesmuseum
- Ferrara:**
Istituto Ferrarese di Paleontologia Umana
- Firenze:**
»Rivista di Scienze Preistoriche«
- Frankfurt a/M.:**
Deutsches archäologisches Institut. Römisch-germanische Kommission
- Freiburg i. Br.:**
Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität
- Frunze:**
Kyrgyz SSR Ilimder Akademijasynyn Borborduk Ilimij Kitepkanasy
- Genève:**
Archives Suisses d'Anthropologie Générale
Musée d'Art et d'Archéologie
- Gent:**
Seminarie voor Archeologie
- Graz:**
Institut für Geschichte des Altertums und Altertumskunde der Universität
Landesmuseum »Joanneum«
- Groningen:**
Biologisch-Archaeologisch Instituut der Rijksuniversiteit
- Győr:**
Xantus János Múzeum
- Halle/Saale:**
Landesmuseum für Vorgeschichte
- Hallstatt:**
Museum in Hallstatt

Hamburg:

Museum für hamburgische Geschichte
Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte

Istanbul:

Arkeoloji Müzeleri

Jerusalem:

Department of Antiquities

Kiel:

Universitäts-Bibliothek

Kiev:

Deržavna publična biblioteka URSS

København:

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab
Nationalmuseet

Kraków:

Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk — Zakład
Archeologii Polski
Muzeum Archeologiczne
Polska Akademia Nauk

La Serena:

Museo Arqueológico

Leiden:

Rijksmuseum van Oudheden

Leipzig:

Institut für Vor- und Frühgeschichte der Karl-Marx-Universität

Linz:

Oberösterreichisches Landesmuseum

Ljubljana:

Arheološki seminar Univerze
Narodni muzej
Zavod za spomeniško varstvo SRS

Łódź:

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne
Zakład Archeologii Polski Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej
Akademii Nauk

London:

British Institute of Archaeology at Ankara
Institute of Archaeology
Joint Library of the Hellenic and Roman Societies
London and Middlesex Archaeological Society
Royal Anthropological Institute

Los Angeles:

Southwest Museum

Lublin:

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Lund:

Universitetsbiblioteket

Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas
Instituto de Arqueología »Rodrigo Caro«**Mainz:**Landesamt für Vor- und Frühgeschichte
Römisch-germanisches Zentralmuseum**Marburg/Lahn:**

Vorgeschichtliches Seminar der Universität

Mons:

Cercle archéologique de Mons

Moskva: Fundamental'naja biblioteka obščestvennyh nauk Akademii nauk SSSR
Gosudarstvennaja biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina
Gosudarstvennaja publičnaja istoričeskaja biblioteka RSFSR**München:**

Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität

Napoli:

Società Nazionale di Scienze, Lettere ed Arti

New Haven:

Yale University Library

New York:

American Museum of Natural History

Nicosia:

Department of Antiquities

Nitra-Hrad:

Archeologický ústav Slovenské akademie vied

Novi Sad: Matica Srpska
Vojvodanski muzej**Olomouc:**

Historický ústav Vysoké školy pedagogické

Olsztyn:

Muzeum Mazurskie w Olsztynie

Opava:

Slezské múzeum

Osijek:

Muzej Slavonije

Oslo:

Universitetets Oldsaksamling

Oxford:

Ashmolean Museum

- Pamplona:**
Museo de Navarra
- Pavia:**
»Athenaeum«
Società Pavese di Storia Patria
- Pécs:**
Janus Pannonius Múzeum
- Philadelphia:**
University Museum
- Plovdiv:**
Naroden arheologiĉeski muzej
- Porto:**
Faculdade de Ciências
- Poznań:**
Muzeum Archeologiczne
Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
»Przegląd Antropologiczny«
»Slavia Antiqua«
- Praha:**
Archeologický ústav Československé akademie věd
Kabinet pro studia řecká, římská a latinská Československé akademie věd
Národní museum
Základní knihovna Československé akademie věd
- Princeton:**
Archaeological Institute of America
- Priština:**
Muzej Kosova i Metohije
- Pula:**
Arheološki muzej Istre
- Rennes:**
»OGAM — Tradition Celtique«
- Reykjavík:**
Híðh íslenska fornleifafjelag
- Roma:**
Accademia Nazionale dei Lincei
Istituto di Archeologia dell'Università
Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte
Museo Nazionale Preistorico ed Etnografico »Luigi Pigorini«
Pontificia Accademia Romana di Archeologia
- Saarbrücken:**
Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität des Saarlandes
- Saint-Germain-en-Laye:**
Musée des Antiquités Nationales

- Sarajevo:**
Zemaljski muzej
Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti SR BiH
- Schleswig:**
Schleswig-holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte
- Sevilla:**
Museo Arqueológico Provincial
- Sint-Niklaas-Waas:**
Oudheidkundige Kring van Waasland
- Skopje:**
Arheološki muzej
Muzejsko-konzervatorskoto društvo na SR Makedonija
Seminar za klasična filologija
- Sofija:**
Bŭlgarska akademija na naukite
- Sopron:**
Liszt Ferenc Múzeum
- Split:**
Arheološki muzej
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
- Stockholm:**
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Bibliotek
- Stuttgart:**
Württembergisches Landesmuseum
- Szczecin:**
Muzeum Pomorza Zachodniego
- Štip:**
Naroden muzej
- Tallinn:**
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu
- Tilff:**
Institut Archéologique Liégeois
- Tokyo:**
Anthropological Society of Nippon
- Trier:**
Rheinisches Landesmuseum
- Trieste:**
Università degli Studi di Trieste
- Tromsø:**
Tromsø Museum
- Trondheim:**
Det Kgl. Norske Videnskabernes Selskab

Tübingen:

Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete

Tuzla:

Muzej istočne Bosne

Valencia:

Servicio de Investigación Prehistórico

Varna:

Naroden arheologičeski muzej

Warszawa:

Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk
Państwowe Muzeum Archeologiczne
Polskie Towarzystwo Archeologiczne

Weimar:

Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens

Wien:

Anthropologische Gesellschaft
Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität
Österreichisches archäologisches Institut

Wrocław:

Katedra Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława
Bieruta
Muzeum Śląskie
Zakład Antropologii

Zagreb:

Arheološki muzej
Društvo muzejsko-konzervatorskih radnika SRH
Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet

PUBLIKACIJE ARHEOLOŠKE VSEBINE, KI JIH JE IZDALA
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Josip Korušič: *Epitafio v izdvojnici na Pivskem gradu leta 1846*. Ljubljana 1947. 52 str. + XVII tab. 9.

Josip Korušič: *Stariški napis na Pivskem gradu*. Ljubljana 1948. 76 str. + III tab. + 30 slik. + 16 slik. 9.

Josip Korušič: *Pravoslavna kriptofa na Pivskem gradu*. Ljubljana 1950. 34 str. + XXXIII tab. + 1 pril. 9.

Josip Korušič (skl. Skerj): *Staroslovnska nekropola na Bledi*. Arheološko in etnografsko raziskavo za leto 1948. Ljubljana 1950. 103 str. + 21 slik. + V tab. + 1 pril. 9.

Arheološka komisija: *Poročila o izkopavanjih v Ljubljani*. Nova izdaja za leto 1950. Ljubljana 1951. 17 str. + XXXIX tab. + 3 pril. 9.

Josip Korušič: *Pravoslavna kriptofa na Pivskem gradu*. Ljubljana 1950. 34 str. + XXXIII tab. + 1 pril. 9.

Francja Ivončič: *Staroslovnska nekropola na Pivskem gradu*. Ljubljana 1951. 25 str. + III tab. + 1 pril. 9.

Josip Korušič: *Pravoslavna kriptofa na Pivskem gradu*. Ljubljana 1951. 34 str. + XXXIII tab. + 1 pril. 9.

Razprave III. Ljubljana 1951. 17 str. + XXXIX tab. + 3 pril. 9.

Francja Ivončič: *Staroslovnska nekropola na Pivskem gradu*. Ljubljana 1951. 25 str. + III tab. + 1 pril. 9.

Josip Korušič: *Arheološka komisija: Poročila o izkopavanjih v Ljubljani*. Ljubljana 1951. 17 str. + XXXIX tab. + 3 pril. 9.

Stanko Pahle: *Drugo izdvojnico v kriptofa (Razprave III)*. Ljubljana 1951. 17 str. + XXXIX tab. + 3 pril. 9.

Stane Čučurovič: *Pravoslavna kriptofa na Pivskem gradu*. Ljubljana 1960. 37 str. + I slika + XI tab. + 3 pril. 9.

Josip Korušič: *Slovnska nekropola na Bledi*. Poročila o izkopavanjih leta 1948 in 1949. Ljubljana 1960. 43 str. + XVI tab. + 1 pril. 9.

Josip Korušič: *Pravoslavna kriptofa na Pivskem gradu*. Ljubljana 1961. 34 str. + XXXIII tab. + 1 pril. 9.

- Arheološki vestnik I/1-2 Ljubljana 1951. 273 str. 9.
- Arheološki vestnik III/1-2 Ljubljana 1951. 376 str. 9.
- Arheološki vestnik IV/1-2 Ljubljana 1951. 467 str. 9.
- Arheološki vestnik V/1-2 Ljubljana 1951. 527 str. 9.
- Arheološki vestnik VI/1-2 Ljubljana 1951. 588 str. 9.
- Arheološki vestnik VII/1-2 Ljubljana 1951. 649 str. 9.
- Arheološki vestnik VIII/1-4 Ljubljana 1951. 710 str. 9.
- Arheološki vestnik IX-X/1-4 Ljubljana 1951-1952. 771 str. 9.
- Arheološki vestnik XI-XII Ljubljana 1952-1953. 832 str. 9.
- Arheološki vestnik XIII-XIV Ljubljana 1953-1954. 893 str. 9.
- Arheološki vestnik XV-XIX Ljubljana 1954-1957. 954 str. 9.

Naloga za izdajanje: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Biblioteka, Priloge, vol. 37. Ljubljana, Triglavski trg.

ARHEOLOŠKI VESTNIK
ACTA ARCHAEOLOGICA
XV—XVI
Izdala
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
v Ljubljani
Natisnilo
CP »DELO« — obrat Triglavska tiskarna v Ljubljani
v maju 1965

PUBLIKACIJE ARHEOLOŠKE VSEBINE, KI JIH JE IZDALA SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI

- Josip Korošec: Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946. Ljubljana 1947. 62 str. + XVII tab. 8°.
- Josip Korošec: Slovansko svetišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1948. 76 str. + III tab. + 52 slik + 18 skic. 8°.
- Josip Korošec: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1950. 368 str. + LXXXIX tab. + 1 pril. 8°.
- Jože Kastelic-Božo Škerlj: Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948. Ljubljana 1950. 103 str. + 21 slik + X tab. + 1 pril. 8°.
- Arheološka poročila. Poročilo o izkopavanju v Ljubljani, Novem mestu in na Panorami v Ptuj. Ljubljana 1950. 112 str. + XXXIX tab. + 5 pril. 8°.
- Josip Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki. Ljubljana 1950. 100 str. + XLVIII tab. + 2 pril. 8°.
- Franjo Ivaniček: Staroslovanska nekropola u Ptuj. Rezultati antropoloških istraživanja. Ljubljana 1951. 254 str. 4°.
- Josip Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu. Ljubljana 1951. 275 str. + LV tab. + 6 pril. 8°.
- Razprave III. Ljubljana 1955. 355 str. + 69 tab. + 21 pril. 8°.
- Francè Starè: Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani. Ljubljana 1954. 135 str. + LXXXV tab. + 2 pril. + 2 zvd. 8°.
- Josip Korošec: Arheološke ostaline v Predjami (Razprave IV/1). Ljubljana 1956. 64 str. + XLIX tab. + 1 pril. 8°.
- Stanko Pahič: Drugo žarno grobišče v Rušah (Razprave IV/5). Ljubljana 1957. 75 str. + XXVI tab. + 11 pril. 8°.
- Stane Gabrovec: Prazgodovinski Bled. Ljubljana 1960. 91 str. + 1 slika + XL tab. + 2 pril. 8°.
- Jože Kastelic: Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951. Ljubljana 1960. 43 str. + XVI tab. + 1 pril. 8°.
- Josip Korošec: Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici. Ljubljana 1965. 67 str. + 52 tab. + X pril. 8°.

- Arheološki vestnik II/1—2. Ljubljana 1951. 277 str. 8°.
- Arheološki vestnik III/1—2. Ljubljana 1952. 358 str. 8°.
- Arheološki vestnik IV/1—2. Ljubljana 1953. 365 str. 8°.
- Arheološki vestnik V/1—2. Ljubljana 1954. 425 str. 8°.
- Arheološki vestnik VI/1—2. Ljubljana 1955. 382 str. 8°.
- Arheološki vestnik VII/1—4. Ljubljana 1956. 500 str. 8°.
- Arheološki vestnik VIII/1—4. Ljubljana 1957. 555 str. 8°.
- Arheološki vestnik IX—X/1—4. Ljubljana 1958—1959. 341 str. 8.
- Arheološki vestnik XI—XII. Ljubljana 1960—1961. 288 str. 8°.
- Arheološki vestnik XIII—XIV. Ljubljana 1962—1963. 581 str. 8°.

*Naslov za zamenjavo: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Biblioteka
Poštni predal 523-VI, Ljubljana, Jugoslavija*

**ARCHAEOLOGICAL PUBLICATIONS EDITED
BY THE SLOVENE ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS**

- Josip Korošec: Report on Archaeological Excavations on the Castle-hill of Ptuj in 1946. Ljubljana 1947. 62 pp. + XVII tables. 8°.
- Josip Korošec: The Old Slav Sanctuary on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1948. 76 pp. + III tables + 32 phot. + 18 drawings. 8°.
- Josip Korošec: The Old Slav Burial Place on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1950. 568 pp. + LXXXIX + 1 app. 8°.
- Jože Kastelic-Božo Škerlj: The Slav Necropolis at Bled. Archaeological and Anthropological Report for 1948. Ljubljana 1950. 103 pp. + 21 drawings + X tables + 1 app. 8°.
- Archaeological Reports. Reports on Excavations in Ljubljana, at Novo mesto and on the Panorama of Ptuj. Ljubljana 1950. 112 pp. + XXXIX tables + 3 app. 8°.
- Josip Klemenc: Le château de Ptuj à l'époque de la décadence romaine. Ljubljana 1950. 100 pp. + XLVIII tables + 2 app. 8°.
- Franjo Ivaniček: Ancient Slav Necropolis at Ptuj. Results of Anthropological Researches. Ljubljana 1951. 254 pp. 4°.
- Josip Korošec: A Prehistoric Settlement on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1951. 275 pp. + LV tables + 6 maps. 8°.
- Dissertationes III. Ljubljana 1953. 355 pp. + 69 tables + 21 maps. 8°.
- Francè Starè: Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana. Ljubljana 1954. 135 pp. + LXXXV table + 2 app. + 2 maps. 8°.
- Josip Korošec: The Archaeological Remains at Predjama (Dissertationes IV/1). Ljubljana 1956. 64 pp. + XLIX tables + 1 map. 8°.
- Stanko Pahič: Das zweite Urnenfeld in Ruše (Dissertationes IV/5). Ljubljana 1957. 75 pp. + XXVI tables + 11 maps. 8°.
- Stane Gabrovec: The Prehistory of Bled. Ljubljana 1960. 91 pp. + 1 drawing + XL tables + 2 app. 8°.
- Jože Kastelic: The Slav Necropolis at Bled. Report on Excavations in 1949 and 1951. Ljubljana 1960. 45 pp. + XVI tables + 1 app. 8°.
- Josip Korošec: Der Pfahlbau bei Blatna Brezovica. Ljubljana 1963. 67 pp. + 32 tables + X app. 8°.
-
- Acta Archaeologica II/1—2. Ljubljana 1951. 277 pp. 8°.
- Acta Archaeologica III/1—2. Ljubljana 1952. 358 pp. 8°.
- Acta Archaeologica IV/1—2. Ljubljana 1953. 365 pp. 8°.
- Acta Archaeologica V/1—2. Ljubljana 1954. 425 pp. 8°.
- Acta Archaeologica VI/1—2. Ljubljana 1955. 382 pp. 8°.
- Acta Archaeologica VII/1—4. Ljubljana 1956. 500 pp. 8°.
- Acta Archaeologica VIII/1—4. Ljubljana 1957. 355 pp. 8°.
- Acta Archaeologica XI—XII. Ljubljana 1960—1961. 288 pp. 8°.
- Acta Archaeologica XIII—XIV. Ljubljana 1962—1963. 581 pp. 8°.

*Address for exchange of publications: The Library of the Slovene Academy
of Sciences and Arts. Post office box 325-VI, Ljubljana, Yugoslavia*

S. GABROVEC

HALŠTATSKA KULTURA SLOVENIJE
DIE HALŠTATTKULTUR SLOWENIENS

Priloga — Beilage

HALSTATSKA NAJDIŠČA V SLOVENIJI
HALSTATTISCHE FUNDORTE SLOWENIENS

1:600.000

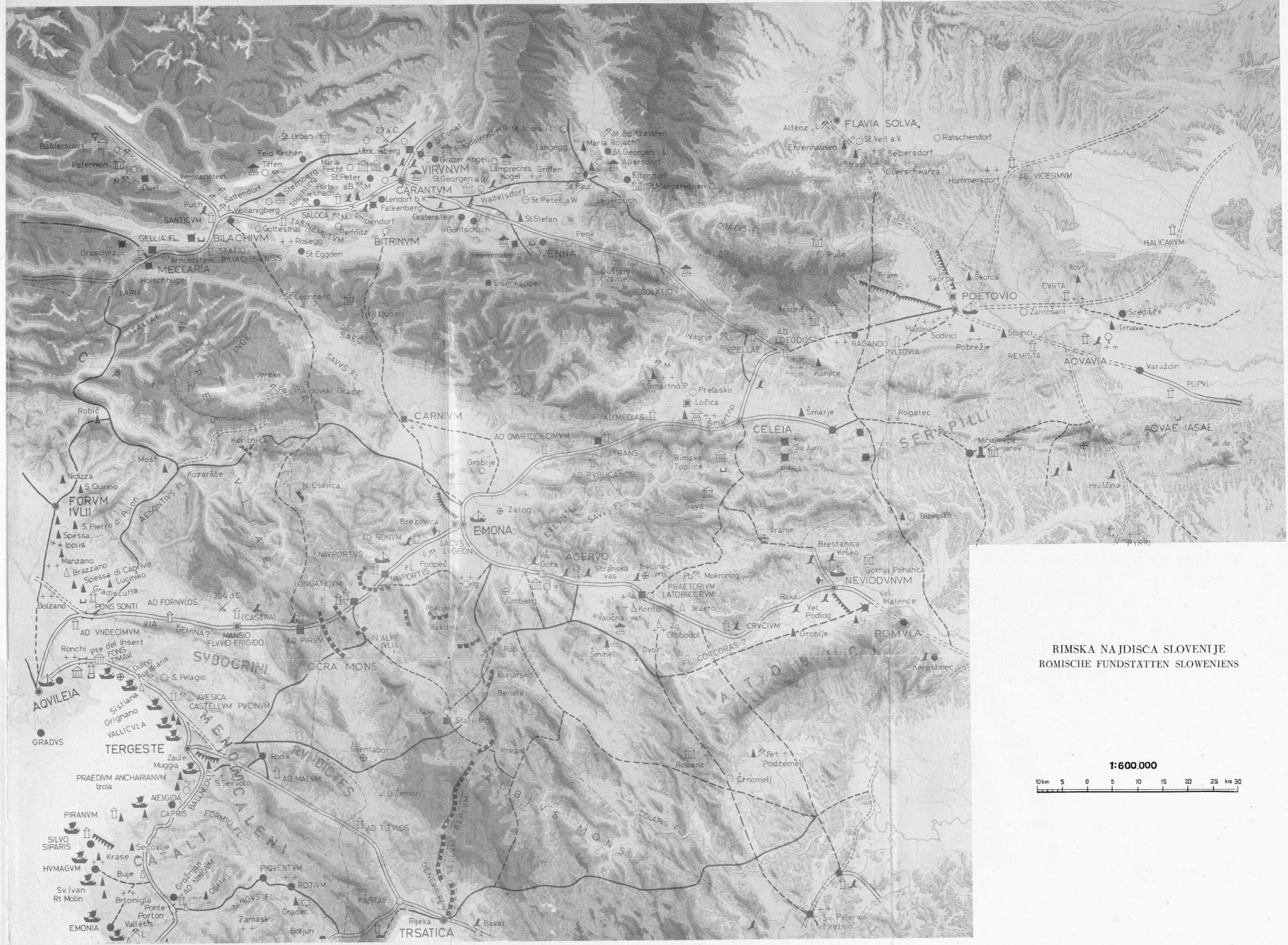
10 km 5 0 5 10 15 20 25 km 30

P. PETRU
NEKATERI PROBLEMI
PROVINCIALNO RIMSKE ARHEOLOGIJE
V SLOVENIJI
EINIGE PROBLEME
DER PROVINZIELLRÖMISCHEN ARCHAOLOGIE
IN SLOWENIEN

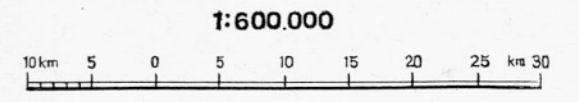
Priloga — Beilage

LEGENDA

- Itinerarske ceste
- ||- (domneven potek)
- Vicinalne ceste
- ||- (domneven potek)
- Miljnik
- Mejnik
- Most
- Prelaz
- Mesto
- Moderno naselje
- Naselje
- Večji antični zaselek
- Antični zaselek
- Utrjena postojanka
- Vojaška postojanka
- Legijski tabor
- Stolp, manjše utrdbe
- Obrambno obzidje
- Bitka (z letnico)
- Poštna postaja
- Amfiteater in slavolok
- Tempelj ali svetišče
- Vodovod
- Terme, kopališče
- Cisterne, nimfeji in posvečeni izviri
- Rečno pristanišče
- Morsko pristanišče
- Rudnik
- Lončarska delavnica
- Današnje naselje
- Antično naselje
- Antično pomembno križišče
- Pomembna antična naselbina
- Plemena
- Meja provinc
- Grobišče

RIMSKA NAJDIŠČA SLOVENIJE
RÖMISCHE FUNDSTATTEN SLOWENIENS

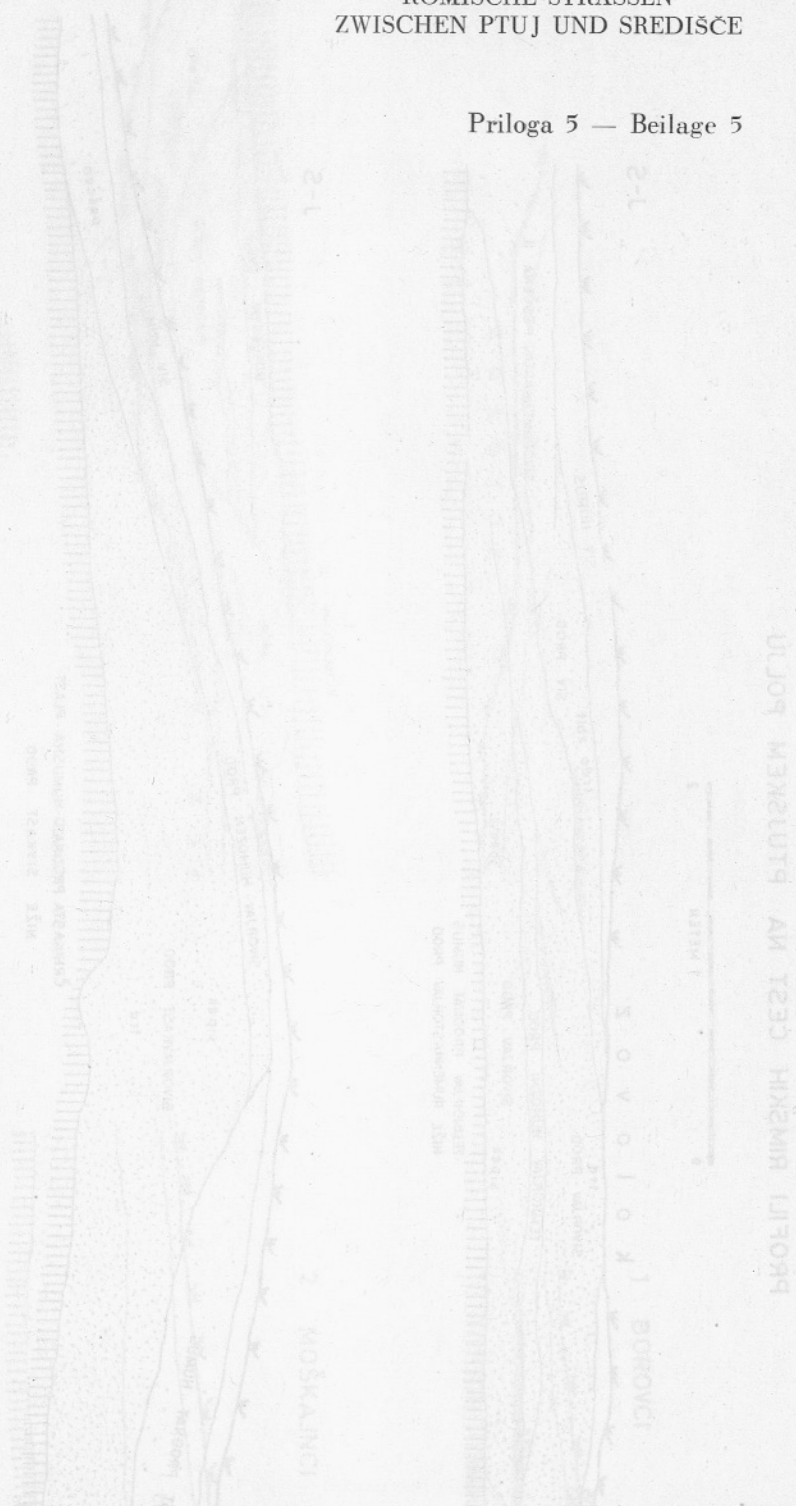

S. PAHIČ

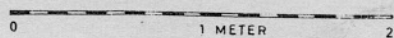
K POTEKU RIMSKIH CEST
MED PTUJEM IN SREDIŠČEM

RÖMISCHE STRASSEN
ZWISCHEN PTUJ UND SREDIŠČE

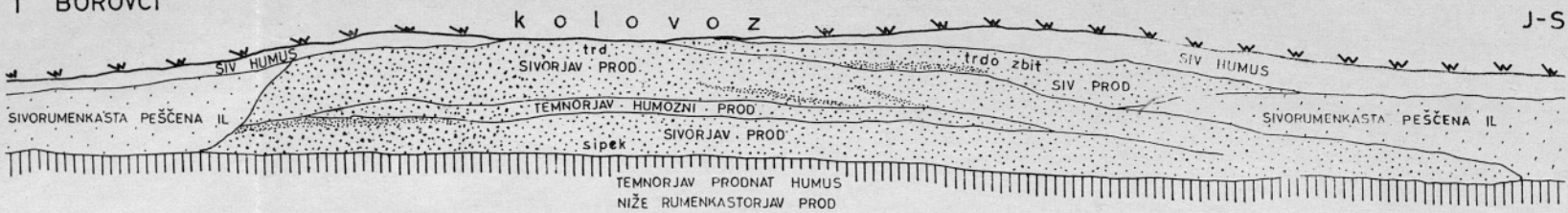
Priloga 5 — Beilage 5

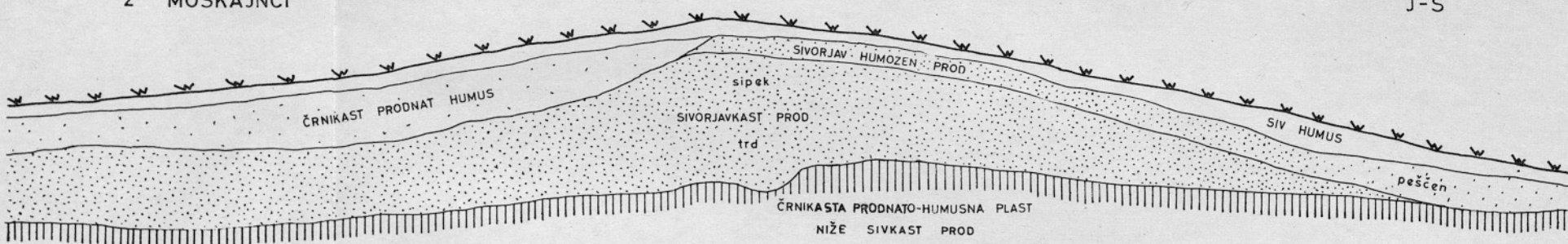
Priloga 5 — Beilage 5

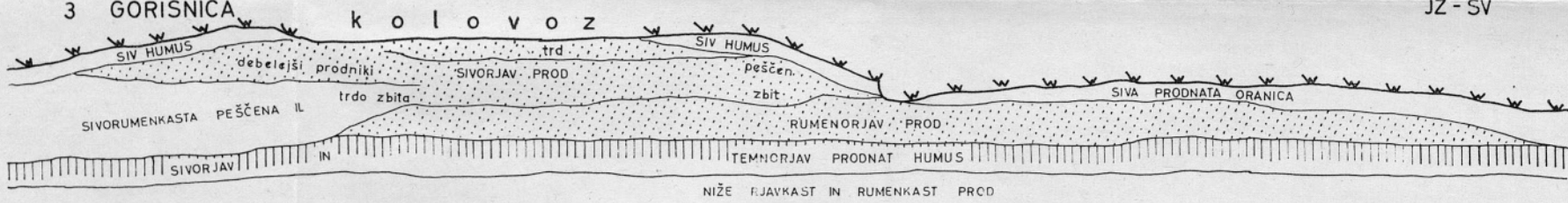
1 BOROVCI

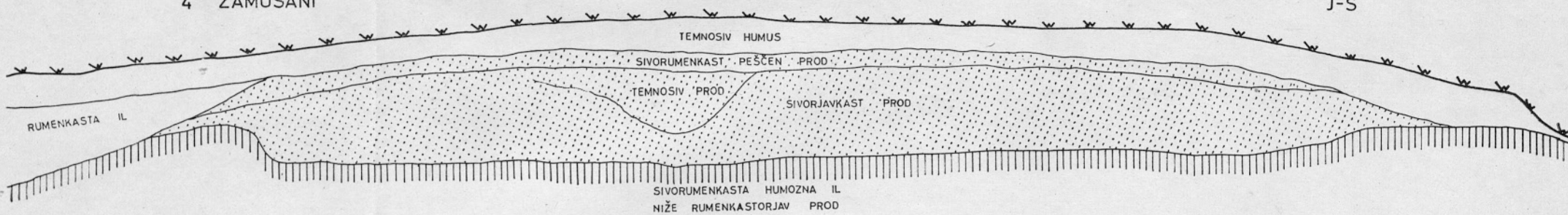
2 MOŠKAJNCI

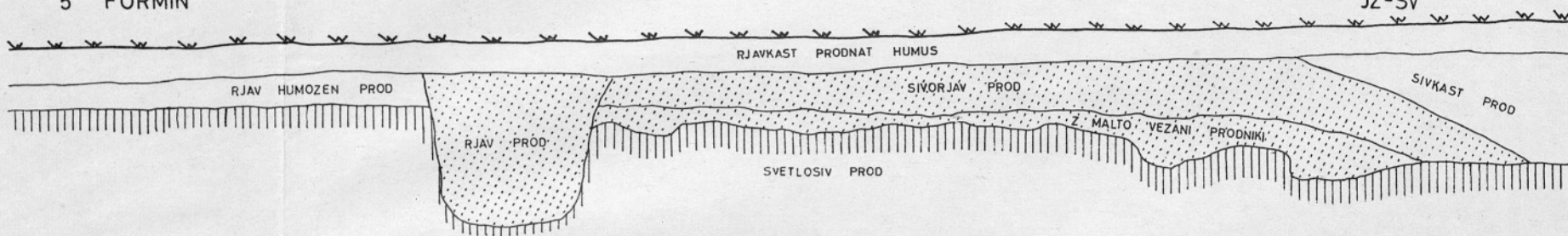
3 GORIŠNICA

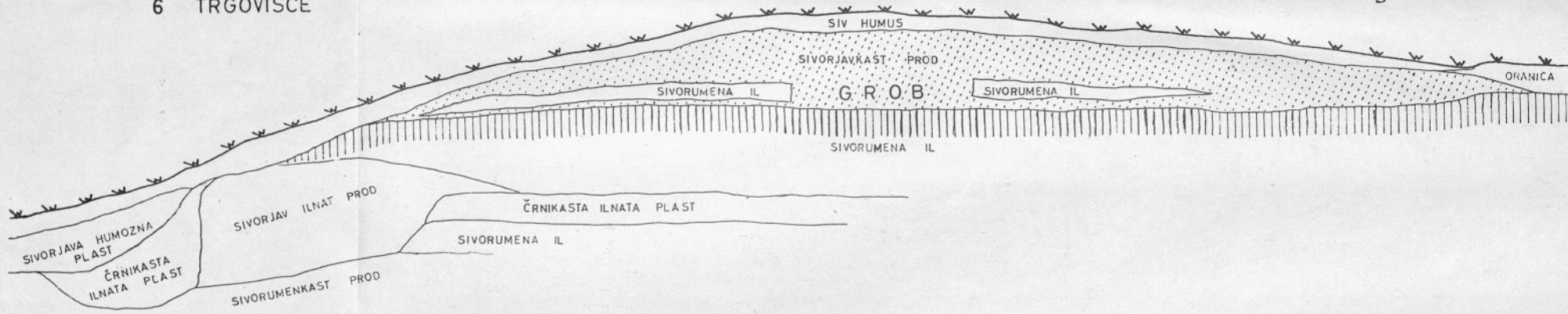
4 ZAMUŠANI

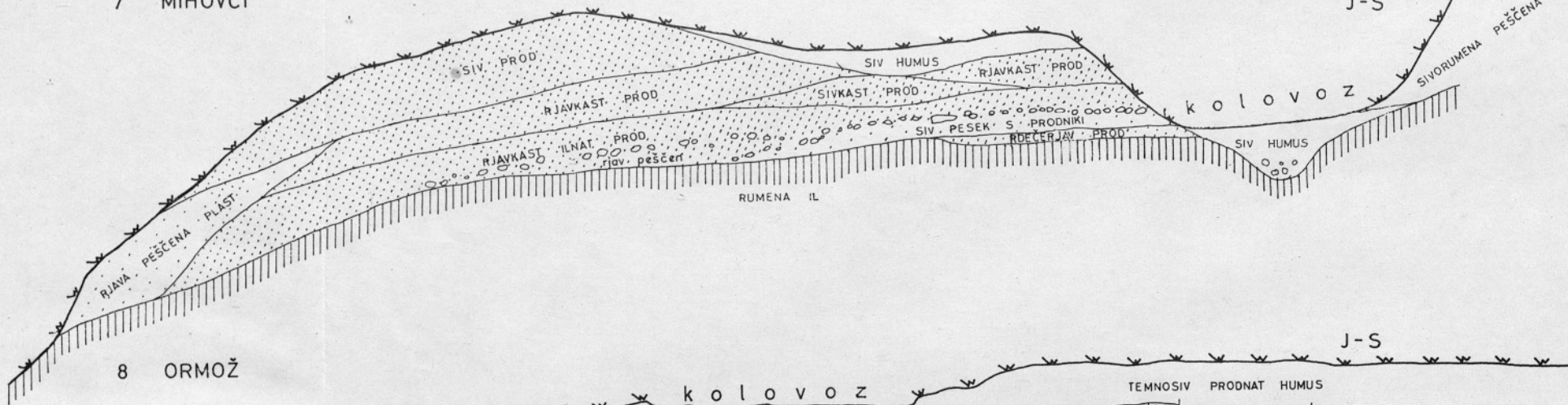
5 FORMIN

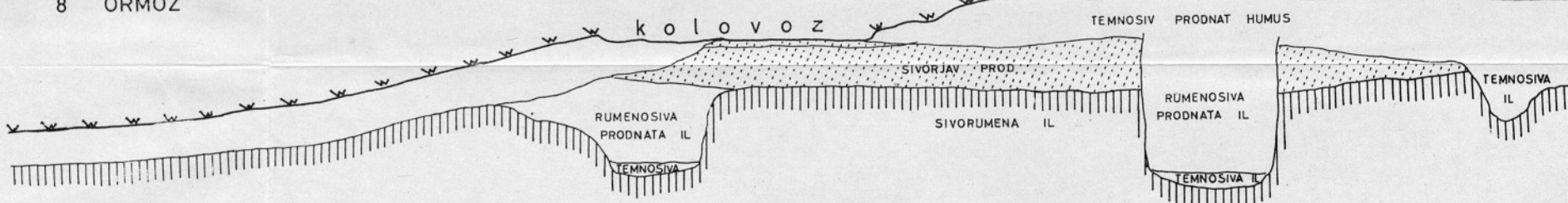
6 TRGOVIŠČE

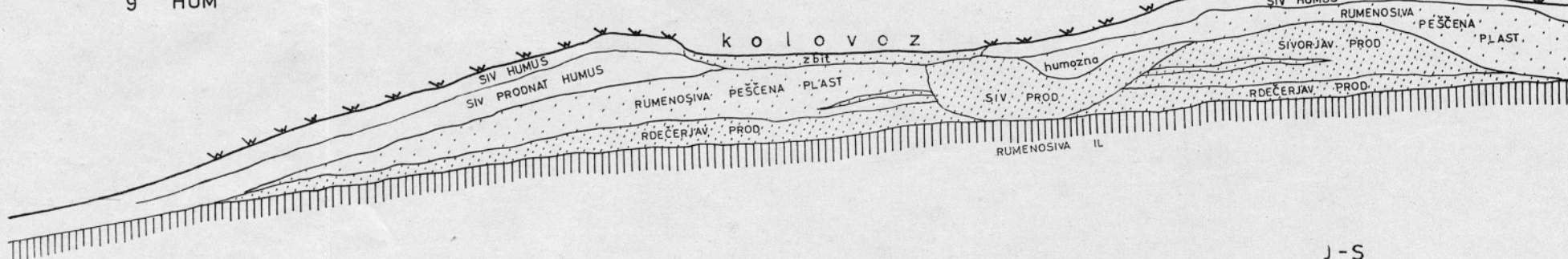
7 MIHOVCI

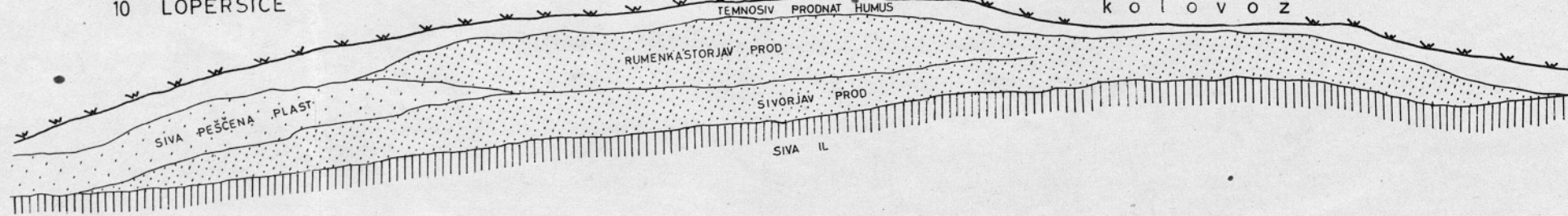
8 ORMOŽ

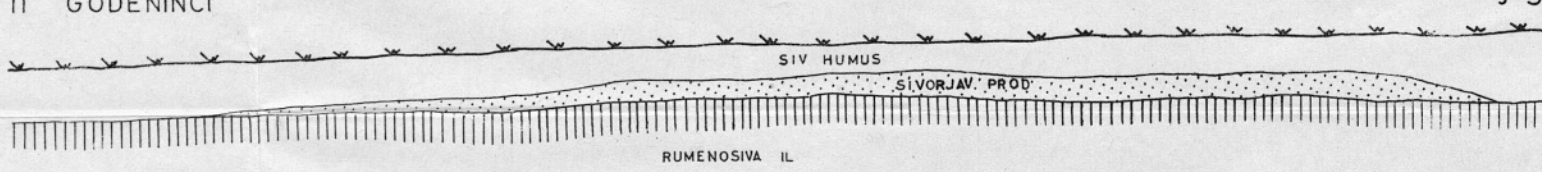
9 HUM

10 LOPERŠICE

11 GODENINCI

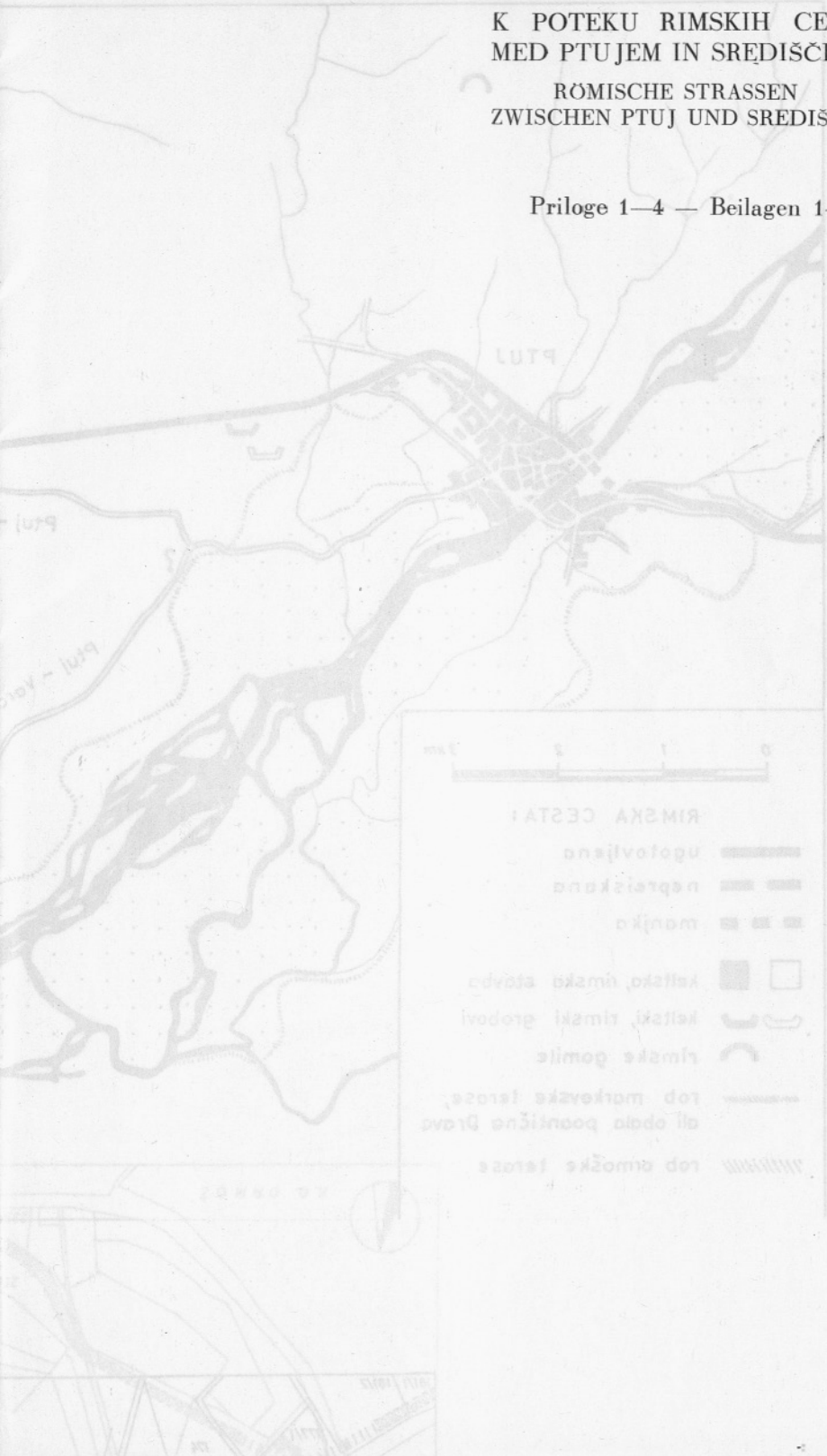

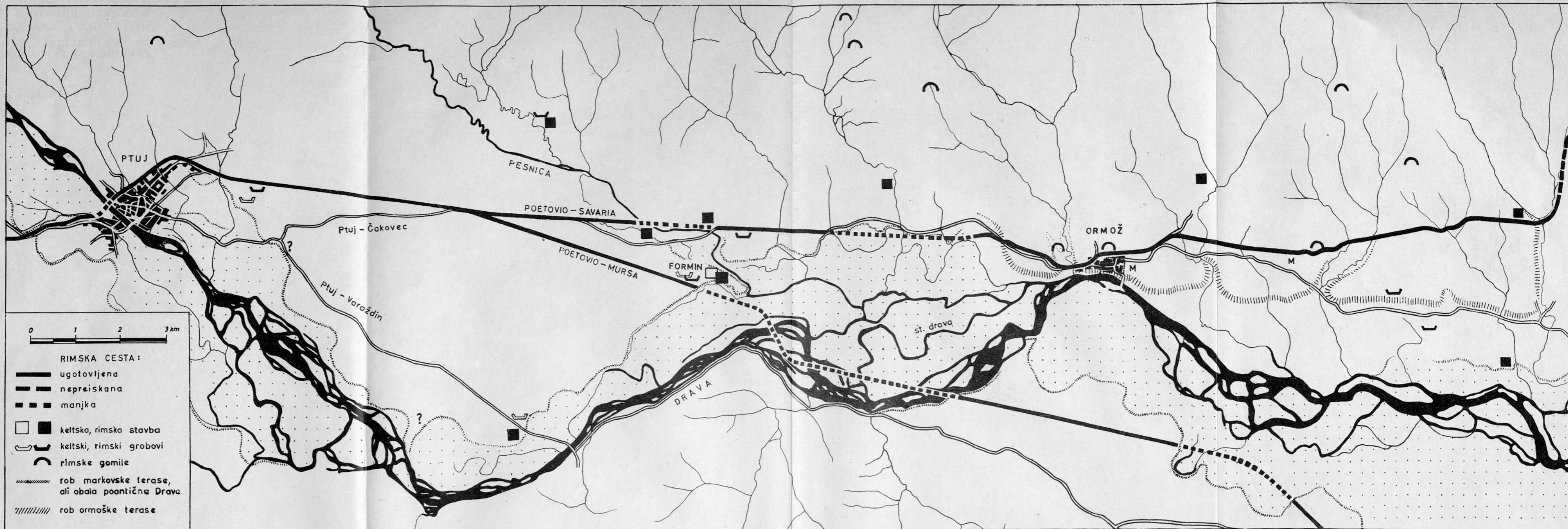
S. PAHIČ

K POTEKU RIMSKIH CEST
MED PTUJEM IN SREDIŠČEM

RÖMISCHE STRASSEN
ZWISCHEN PTUJ UND SREDIŠČE

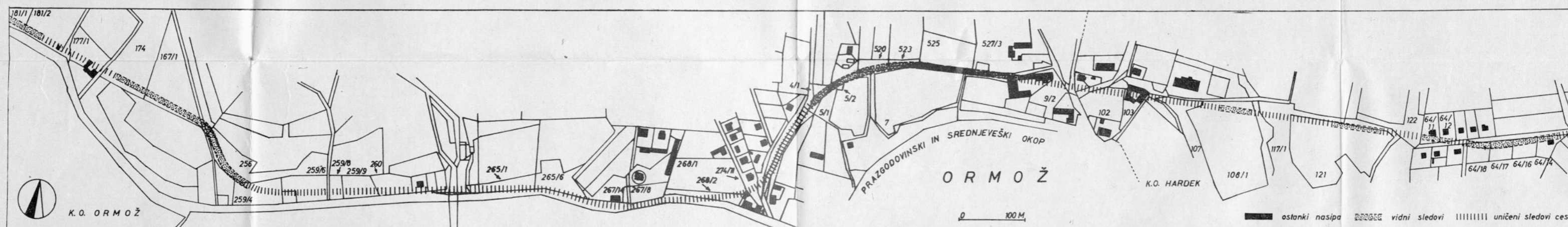
Priloge 1—4 — Beilagen 1—4

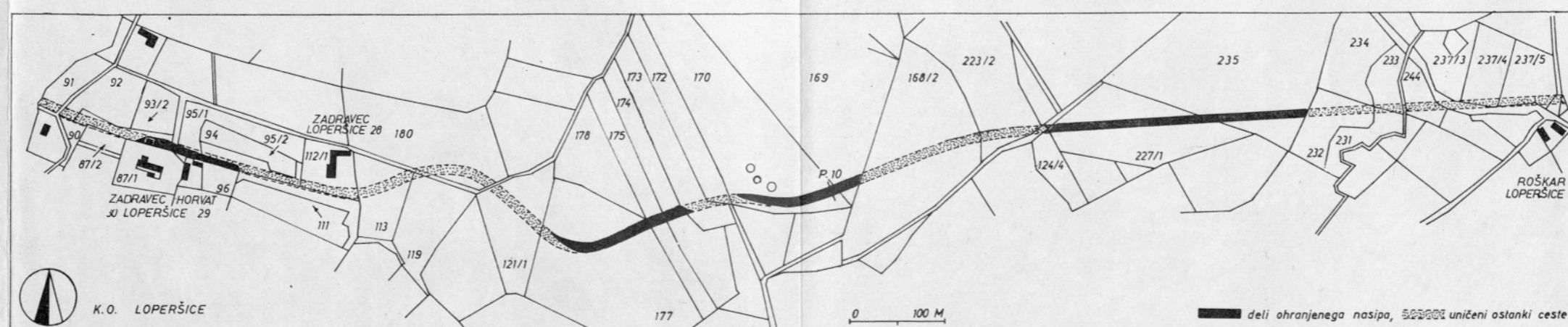
Floris rimskih cest po karti 1 : 50.000
Grundriss der römischen Strassen nach der Karte 1 : 50.000

Priloga 2 — Beilage 2

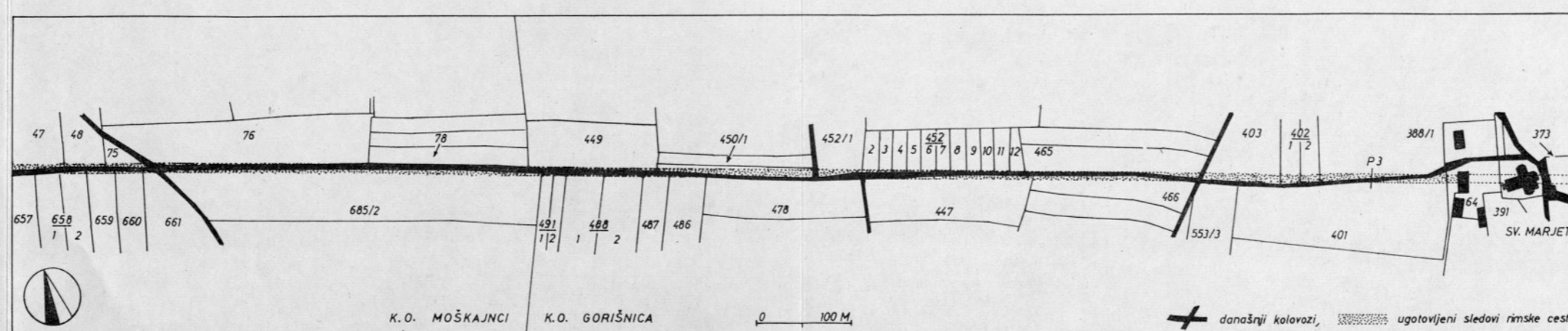
Floris rimske ceste na katastrski mapi Ormož-Hardek
Grundriss der römischen Strasse auf der Katastermappe Ormož—Hardek

Priloga 3 — Beilage 3

Floris rimske ceste na katastrski mapi Loperšice
Grundriss der römischen Strasse auf der Katastermappe Loperšice

Priloga 4 — Beilage 4

Floris rimske ceste na katastrski mapi Moškajnci-Gorišnica
Grundriss der römischen Strasse auf der Katastermappe Moškajnci—Gorišnica